

ISSN 3105-370X (PRINT)
3105-3718 (ONLINE)

**ДОНИШГОҶИ БАЙНАЛМИЛАЛИИ САЙЁҶӢ ВА
СОҶИБКОРИИ ТОҶИКИСТОН**

**МЕЖДУНАРОДНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ ТУРИЗМА И
ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА ТАДЖИКИСТАНА**

**INTERNATIONAL UNIVERSITY OF TOURISM AND
ENTREPRENEURSHIP OF TAJIKISTAN**

**ИҚТИСОД ВА САЙЁҶӢ: ТАМОЮЛ ВА ДУРНАМО
(МАҶАЛЛАИ БАЙНАЛМИЛАЛИИ ИЛМӢ)**

**ЭКОНОМИКА И ТУРИЗМ: ТЕНДЕНЦИИ И ПЕРСПЕКТИВЫ
(МЕЖДУНАРОДНЫЙ НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ)**

**ECONOMY AND TOURISM: TRENDS AND PROSPECTS
(INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL)**

2024. №1(1)

ДУШАНБЕ, 2024

**МАЧАЛЛАИ БАЙНАЛМИЛАЛИИ
ИЛМИИ “ИҚТИСОД ВА САЙЁҲӢ:
ТАМОЮЛ ВА ДУРНАМО”**

**Муассиси маҷалла: Донишгоҳи
байналмилалии сайёҳӣ ва соҳибкории
Тоҷикистон**

Маҷалла соли 2023 таъсис дода шудааст

**Масъулият оид ба муҳтаво ва саҳеҳияти
иттилооти дар мақолаҳо
истифодашударо дар маҷаллаи мазкур
ба муаллиф воғузур карда мешавад.**

Маҷалла дар Индекси иқтибосҳои илмии Русия (РИНЦ)
ворид карда шудааст.

Маҷалла бо забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ нашр
мешавад.

Матни мукаммали маводи ҷопӣ дар сомонӣ расмӣ
маҷалла ҷойгир карда шудааст (www.iutet.tj).

Маҷалла дар Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон
№314/МҚ-97 аз 27.11.2023 ба қайд гирифта шудааст.

Маҷалла дар Маркази таъбу нашр, баргардон ва
тарҷумаи ДБССТ барои нашр таҳия мегардад.
Нишони Марказ: 734055, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш.
Душанбе, к. Борбад 48/5

Сомонӣ маҷалла: (www.iutet.tj). E-mail:
majala.dbsst@gmail.com Тел.: (+992 37) 234-88-02

**МЕЖДУНАРОДНЫЙ НАУЧНЫЙ
ЖУРНАЛ «ЭКОНОМИКА И ТУРИЗМ:
ТЕНДЕНЦИИ И ПЕРСПЕКТИВЫ»**

**Учредитель журнала: Международный
университет туризма и
предпринимательства Таджикистана**

Журнал основан в 2023 г.

**Ответственность относительно содержания
и достоверности использованной
информации несет автор статьи в данном
журнале.**

Журнал включен в базу данных Российского индекса
научного цитирования (РИНЦ).

Журнал печатается на таджикском, русском и английском
языках.

Полнотекстовые версии опубликованных материалов
размещены на официальном сайте журнала (www.iutet.tj).

Журнал зарегистрирован в Министерстве культуры
Республики Таджикистан. Свидетельство №314/МҚ-97 от
27.11.2023 г.

Журнал подготавливается к изданию в Издательском
центре МУПТ.

Адрес Издательского центра: 734055, Республика
Таджикистан, г. Душанбе, ул. Борбад 48/5.

Сайт журнала: (www.iutet.tj). E-mail:
majala.dbsst@gmail.com Тел.: (+992 37) 234-88-02

**INTERNATIONAL SCIENTIFIC
JOURNAL “ECONOMY AND
TOURISM: TRENDS AND
PROSPECTS”**

**Journal Founder: International University
of Tourism and Entrepreneurship of
Tajikistan**

The journal was founded in 2023.

**The author of the article in this journal is
responsible for the content and reliability of
the information used.**

The journal is included in the database of the Russian Science
Citation Index (RSCI).

The journal is printed in Tajik, Russian and English.

Full-text versions of published materials are posted on the
official website of the journal (www.iutet.tj).

The journal is registered with the Ministry of Culture of the
Republic of Tajikistan. Certificate №314/МҚ-97 of 27.11.2023

The journal is being prepared for publication at the IUTET
Publishing Center.

Address of the Publishing Center: 48/5 Borbad Avenue,
Dushanbe, Tajikistan, 734055

Journal website: (www.iutet.tj). E-mail:
majala.dbsst@gmail.com Tel.: (+992 37) 234-88-02

© Донишгоҳи байналмилалии сайёҳӣ ва соҳибкории Тоҷикистон

© Международный университет туризма и предпринимательства Таджикистана

© International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan

Сармухаррир	Главный редактор	Chief Editor
Ректори ДБССТ д.и.и., профессор Асрорзода У.С.	Ректор МУТПТ д.э.н., профессор Асрорзода У.С.	Rector of the IUTET d.e.s., Professor Asrorzoda U.S.

АЪЗОЌИ ҲАЙАТИ ТАҲРИРИЯ / ЧЛЕНЫ РЕДАКЦИОННОЙ КОЛЛЕГИИ / MEMBERS OF THE EDITORIAL BOARD

Шаронов Ф.Р. - муовини сармухаррир, доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор	Шаронов Ф.Р. - заместитель главного редактора, доктор экономических наук, профессор	Sharopov F.R. - deputy Chief Editor, doctor of Economic Sciences, Professor
Қудратов Н.А. - доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор	Қудратов Н.А. - доктор юридических наук, профессор	Kudratov N.A. - deputy Chief Editor, doctor of Law Sciences, Professor
Қўрабоев Ғ. - доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор	Джурабоев Ғ. - доктор экономических наук, профессор	Juraboev G. - doctor of Economic Sciences, Professor
Ҷамшиедов М.Ҷ. - доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор	Джамшиедов М.Дж. - доктор экономических наук, профессор	Jamshedov M.J. - doctor of Economic Sciences, Professor
Ғақеров Ҳ.Н. - доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор	Ғақеров Ҳ.Н. - доктор экономических наук, профессор	Fakerov H.N. - doctor of Economic Sciences, Professor
Ҷумъаев Б.М. - доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор	Джумаев Б.М. - доктор экономических наук, профессор	Jhumaev B.M. - doctor of Economic Sciences, Professor
Ғайзулло М.Қ. - доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор	Ғайзулло М.Қ. - доктор экономических наук, профессор	Fayzullo M.K. - doctor of Economic Sciences, Professor
Қудратов Р.Р. - Доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор	Қудратов Р.Р. - доктор экономических наук, профессор	Kudratov R.R. - doctor of Economic Sciences, Professor
Обидов Ф.С. - доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор	Обидов Ф.С. - доктор экономических наук, профессор	Obidov F.S. - doctor of Economic Sciences, Professor
Қодинова З.Ҳ. - доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор	Қодинова З.Х. - доктор экономических наук, профессор	Kadirova Z.Kh. - doctor of Economic Sciences, Professor
Қурбонзода М.Р. - доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор	Қурбонзода М.Р. - доктор экономических наук, профессор	Kurbonzoda M.R. - doctor of Economic Sciences, Professor
Садриддинов М.И. - номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент	Садриддинов М.И. - кандидат экономических наук, доцент	Sadriddinov M.I. - candidate of Economic Sciences, Associate Professor
Сафоев А.Қ. - номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент	Сафоев А.Қ. - кандидат экономических наук, доцент	Safiev A.K. - candidate of Economic Sciences, Associate Professor
Ҷабборов Ф.А. - номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент	Джабборов Ф.А. - кандидат экономических наук, доцент	Jabborov F.A. - candidate of Economic Sciences, Associate Professor
Зоирзода И.С. - Номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент	Зоирзода И.С. - кандидат экономических наук, доцент	Zoirzoda I.S. - candidate of Economic Sciences, Associate Professor
Раҳимов М.А. - номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент	Раҳимов М.А. – кандидат экономических наук, доцент	Rakhimov M.A. - candidate of Economic Sciences, Associate Professor
Алишоев Ҳ.Ҳ. - номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент	Алишоев Ҳ.Х. - кандидат экономических наук, доцент	Alishoev Kh.Kh. - candidate of Economic Sciences, Associate Professor
Исмоилов А.А. - номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент	Исмоилов А.А. - кандидат экономических наук, доцент	Ismoilov A.A. - candidate of Economic Sciences, Associate Professor
Султонзода Ҷ.У. - номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент	Султонзода Дж.У. - кандидат экономических наук, доцент	Sultonzoda J.U. - candidate of Economic Sciences, Associate Professor
Мариншоев М.М. - номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент	Мариншоев М.М. - кандидат экономических наук, доцент	Marinshoev M.M. - candidate of Economic Sciences, Associate Professor
Валиев Н.Ш. - номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент	Валиев Н.Ш. - кандидат экономических наук, доцент	Valiev N.Sh. - candidate of Economic Sciences, Associate Professor

МУНДАРИЧА		
1.	Ҷамшидов М.Ҷ. Рушду нумӯи истеҳсолоти саноатӣ: заминаи бозғатимоди фаровонии бозори молҳои истеҳмолии Тоҷикистон	10
2.	Сафоев А.К. Идоракунии лоиҳаҳои сармоягузори дар самти саноатикунони босуръат	15
3.	Валиев Н.Ш., Вализода Ш.Ш., Тоҷзод Мадина. Бахши хусусии соҳибкорӣ ва нақши он дар таъмини рушди устувори иқтисоди миллӣ	24
4.	Алишоев Х.Х. Низоми бонкдории исломӣ дар кишварҳои мусалмонӣ	33
5.	Ҷамшидов М.Ҷ. Рушди босуботи сайёҳӣ: ҳолати муосир ва ташаккули инфрасохторҳои он	40
6.	Зоирзода И.С., Ҷабборов Ф.А. Ҷанбаҳои иҷтимоӣ-иқтисодии тақрористеҳсоли ва рушди сармояи инсонӣ дар раванди саноатикунони босуръати иқтисод	48
7.	Саидзода С.С. Истифодаи самараноки захираҳои об ҳамчун омилҳои муҳими рушди иқтисоди сабз	54
8.	Машиқиров Ҷ.Н. Шаҳри сайёҳии хушанг (smart tourism city): рушд ва трансформатсия	62
9.	Вализода Ш.Ш., Валиев Н.Ш., Марҷонаи Шариф. Асосҳои бунёди ташаккул ва рушди низоми пардохтии ғайринақдӣ	70
10.	Исмаилов Х.Х., Мирзоқулов Ҳ.К. Устувори иқтисодии корхонаҳои истеҳсолӣ дар шароити муосир	80
11.	Каримов Б.Ҳ. Ҷанбаҳои амалии ташкили назорати дохилӣ дар субъектҳои соҳибкорӣ	93
12.	Мариншоев М.М. Татбиқи иқтисоди сабз дар рушди савдои чакана	104
13.	Раҳимов М.А., Машиқиров Ҷ.Н. Менеджменти беҳатарии сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон	108
14.	Исмоилов А.А. Заминаҳои таърихӣ пайдоиш ва дигаргуншавии моҳият ва зарурати беҳатарии иқтисодӣ	113
15.	Хубони Сорбон. Марҳаллаҳои омӯзиши техникӣ ва иқтисодӣ асосии кушодани меҳмонхона	120
16.	Саидзода С.С., Маъидзода Д.М. Инфрасохтори илтимой ва нақши он дар рушди иқтисодии минтақа	124
17.	Раҳимов С.Х. Сайёҳии байналмилалӣ ва ҷаҳони муосир	130
18.	Ҷумъаев Б.М. Шароитҳои сенариявии рушди бозори бизнес–хизматрасониҳо	134
19.	Садриддинов М.И. Мукамалгардонии механизми идоракунии захираҳои оби дарёҳои байнисарҳадӣ	139
20.	Гадоев А.Ф. Истифодабарии меъёрҳо дар модели концептуалии комплекси таълимӣ-методӣ аз ҷанни технологияҳои иттилоотӣ	150
21.	Исупов А.Қ. Идоракунии зиддибӯхронӣ дар фаъолияти бонкҳои тижоратӣ	157
22.	Раҳимов Ҷ. Тақмили усулҳои баъодидиҳои самаранокии кооперативҳои истеҳсолӣ дар шароити бозор	162
23.	Ғафуров С.Х. Методҳои идоракунии давлатии рушди индустриалӣ-инноватсионии корхонаҳои саноатӣ	172
24.	Мирсаидов Ф.А. Проблемаҳои иҷтимоӣ муҳоҷирати таълимӣ	179
25.	Марипова Ф.А. Рушди рақамикунонӣ ва низоми идоракунии корхонаҳои саноатӣ дар шароити муосир	188
26.	Аҳмади Зоҳидҷон. Амалӣсозии лоиҳаҳои сармоягузори дар инфрасохтори сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон	194
27.	Шарипова Ф.Н. Баъзе мушкилоти хизматрасонӣ ба сайёҳони тижоратӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон	200
28.	Раҳматуллоева М.Р. Таҷрибаи давлатҳои хориҷӣ дар самти ташаккули ва	208

	рушди кластерҳои саноати сабукх	
29.	Шарипов Ҳ.А. Таҷрибаи давлатҳои пешрафта дар инкишофи соҳаҳои саноат	216
30.	Рустамов Р.У., Муродова М. Иқтидори меҳнатии аҳоли: баъзе ҷанбаҳои назариявӣ	225
31.	Абдиев Ҷ.Х. Механизми шарикӣ давлат ва баҳши хусусӣ омили муҳими саноаткунӣ босуръати кишвар	232
32.	Шокиров Р.С., Шарифзода Ғ.М. Имкониятҳои истифодаи таҷрибаи хориҷӣ дар тақмили механизми идоракунии иқтисодиёти иҷтимоӣ иқтисодии минтақа	237
33.	Чумаев А.Қ. Муаммоҳои рушди устувори иқтисодиёти минтақа	242
34.	Камолова Ш.С. Роҳҳои беҳтар намудани инфраструктураи бозори хизматрасонии аудиторӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон	250
35.	Муродов И.Р. Рақамикунонӣ ҳамчун самти ояндадори рушди иқтисодиёт	255
36.	Бобоназарова С.М. Рақамикунонӣ омили муҳими таъмини бехатарии иқтисодиёт ва идоракуни дар шароити муосир	262
	Маълумот оид ба муаллифон	284
	Маълумот барои муаллифон	288

СОДЕРЖАНИЕ		
1.	Джамшедов М.Дж. Тенденции развития промышленного производства: надежная основа насыщения рынка потребительских товаров Таджикистана	10
2.	Сафоев А.К. Управление инвестиционными проектами в направлении ускоренной индустриализации	15
3.	Валиев Н.Ш., Вализода Ш.Ш., Тоджзод Мадина. Частный сектор предпринимательства и её роль в обеспечении устойчивого развития национальной экономики	24
4.	Алишоев Х.Х. Исламская банковская система в мусульманских странах	33
5.	Джамшедов М.Дж. Устойчивое развитие туризма: современное состояние и организация его инфраструктуры	40
6.	Зоирзода И.С., Джабборов Ф.А. Социально-экономические аспекты воспроизводства и развития человеческого капитала в процессе ускоренной индустриализации экономики	48
7.	Саидзода С.С. Эффективное использование водных ресурсов как важный фактор развития зеленой экономики	54
8.	Мамокиров Дж.Н. Умный туристический город (smart tourism city): развитие и трансформация	62
9.	Вализода Ш.Ш., Валиев Н.Ш., Марджонаи Шариф. Концептуальные основы формирования и развития безналичной платежной системы	70
10.	Исмаилов Х.Х., Мирзокулов Х.К. Экономическая устойчивость производственных предприятий в современных условиях	80
11.	Каримов Б.Х. Практические аспекты организации внутреннего контроля в субъектах предпринимательства	93
12.	Мариншоев М.М. Преполование зеленой экономики в развитии розничной торговли	104
13.	Рахимов М.А., Мамокиров Дж.Н. Управление безопасностью туризма в Республике Таджикистан	108
14.	Исмоилов А.А. Исторические предпосылки возникновения и трансформации сущности экономической безопасности	113
15.	Хубони Сорбон. Этапы проведения технико-экономического обоснования открытия гостиницы	120
16.	Саидзода С.С., Маджидзода Д.М. Социальная инфраструктура и её роль в экономическом развитии региона	124
17.	Каландарзода Г. Развитие финансирования сфера образования республики таджикостан в условиях диверсификации экономики (на примере средние общеобразовательные учреждения Республики Таджикистан)	130
18.	Рахимов С.Х. Международный туризм и современный мир	134
19.	Джумъаев Б.М. Институциональное регулирование рынка бизнес-услуг	139
20.	Садриддинов М.И. Совершенствование механизма управления водными ресурсами междоународных рек	150
21.	Гадоев А.Ф. Использование категории в концептуальной модели учебно-методического комплекса по информационных технологий	157
22.	Исупов А.К. Антикризисное управление в деятельности коммерческих банков	162
23.	Рахимов Дж. Совершенствование методов оценки эффективности производственных кооперативов в условиях рынка	172
24.	Гафуров С.Х. Методы государственного управления индустриально-инновационным развитием промышленных предприятий	179
25.	Мирсаидов Ф.А. Социальные – проблемы образовательной миграции	188
26.	Марипова Ф.А. Цифровая трансформация системы управления	194

	промышленными предприятиями в современных условиях	
27.	Ахмади Зохидджон. Реализации инвестиционных проектов в туристской инфраструктуре в Республики Таджикистан	200
28.	Шаринова Ф.Н. Некоторые проблемы обслуживания бизнес-туристов в Республики Таджикистан	208
29.	Рахматуллоева М.Р. Опыт зарубежных стран по направлению организации и развитию кластеров легкой промышленности	216
30.	Шаринов Х.А. Опыт развитых стран в развитии отраслей в современном мире	225
31.	Рустамов Р.У., Муродова М. Трудовой потенциал населения: некоторые теоретические аспекты	232
32.	Абдиев Дж.Х. Механизм государственно-частного партнерство как важного фактора ускоренной индустриализации	237
33.	Шокиров Р.С., Шарифзода Г.М. Возможности использования зарубежного опыта в совершенствовании механизма управления социально-экономическим развитием региона	242
34.	Джумаев А.К. Проблемы устойчивого развития региональной экономики	250
35.	Камолова Ш.С. Пути совершенствования инфраструктуры рынка аудиторских услуг в Республики Таджикистан	255
36.	Муратов И.Р. Цифровизация как будущее направление экономического развития	262
37.	Бобоназарова С.М. Цифровизация – важный фактор безопасности экономики и управления в современных условиях	268
Сведения об авторах		284
Памятка для авторов		288

CONTENT		
1.	Jamshedov M.J. Trends in the development of industrial production: a reliable basis for prosperity of the consumer products market of Tajikistan	10
2.	Safoev A.K. Management of investment projects towards accelerated industrialization	15
3.	Valizoda SH.SH., Valiev N.SH., Tojzod Madina. Private sector predprinimatelstva and its role in sustainable development national economy	24
4.	Alishoev Kh.H. Islamic banking system in Muslim countries	33
5.	Jamshedov M.J. Sustainable development of tourism: current state and organization of its infrastructure	40
6.	Zoirzoda I.S., Jabborov F.A. Socio-economic aspects of reproduction and development of human capital in the process of accelerated industrialization of the economy	48
7.	Saidov S.S. Efficient use of water resources as an important factor in the development of a green economy	54
8.	Mashokirov J.N. Smart tourism city: developments and transformations	62
9.	Valizoda Sh.Sh., Valiev N.Sh., Marjonai Sharif. Conceptual foundations of the formation and development of a cashless payment system	70
10.	Ismatov Kh.Kh., Mirzokulov Kh.K. Economic sustainability of production enterprises in modern conditions	80
11.	Karimov B.Kh. Practical aspects of organizing internal control in business entities	93
12.	Marinshoev M.M. Application of green economy in the development of retail trade	104
13.	Rakhimov M.A., Mashokirov J.N. Tourism safety management in the Republic of Tajikistan	108
14.	Islomov A.A. Historical background of the emergence and transformation of the urgency of economic security	113
15.	Khuboni Sorbon. Stages of technical and economic studies rationale for opening a hotel	120
16.	Saidzoda S.S., Majidzoda D.M. Social infrastructure and its role in the economic development of the region	124
17.	Kalandarzoda G. Growth of investment in the sphere of education of the Republic of Tajikistan in conditions of economy diversification (for example, in secondary schools of the Republic of Tajikistan)	130
18.	Rakhimov S.Kh. International tourism and the modern world	134
19.	Dzhumaev B.M. Institutional regulation of business services market	139
20.	Sadriddinov M.I. Improving the mechanism of water resources management in intercountry rivers	150
21.	Gadoev A.F. Reference classification in conceptual model methodology-methodology complex info technical information technology	157
22.	Isupov A.K. Anti-crisis management in the activities of a commercial bank	162
23.	Rahimov J. Improving methods for assessing the effectiveness of production cooperatives in market conditions	172
24.	Ghafurov S. KH. Methods of state management of industrial and innovative development of industrial enterprises	179
25.	Mirsaidov F.A. Social problems of educational migration	188
26.	Maripova F.A. Digital transformation of the management system of industrial enterprises in modern conditions	194
27.	Ahmad Zahidjan. Implementation of investment projects in tourist infrastructure in the Republic of Tajikistan	200
28.	Sharipova F.N. Some problems of service to business tourists in the republic of Tajikistan	208

29.	<i>Rahmatulloeva M.R.</i> Experience of foreign countries in the organization and development of light industry clusters	216
30.	<i>Sharipov Kh.A.</i> Experience of developed countries in the development of industries in the modern world	225
31.	<i>Rustamov R.U., Murodova M.Z.</i> Labour potential of the population: some theoretical aspects	232
32.	<i>Abdiev J.H.</i> Mechanism of state-private partnership as an important factor of accelerated industrialization	237
33.	<i>Shokirov R.S., Sharifzoda G.M.</i> Possibilities of using foreign experience in improving the mechanism for managing socio-economic development of the region	242
34.	<i>Dzhumaev A.K.</i> Problems of sustainable development of the regional economy	250
35.	<i>Kamolova Sh.S.</i> Ways to improve the infrastructure of the market for auditing services in the Republic of Tajikistan	255
36.	<i>Muradov I.R.</i> Igitization as a future direction of economic development	262
37.	<i>Bobonazarova S.M.</i> Digitization is an important factor of economic security and management in modern conditions	268
Information about authors		285
Memo for authors		289

УДК: 339.72+336.7+338.367 (575.3)

Чамшедов М.Ч.

РУШДУ НУМУИ ИСТЕҲСОЛОТИ САНОАТӢ: ЗАМИНАИ БОЭЪТИМОДИ ФАРОВОНИИ БОЗОРИ МОЛҲОИ ИСТЕЪМОЛИИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақола саҳми саноатчиёни мамлакат дар бунёд ва ба истифода додани корхонаю коргоҳҳои нави саноатӣ, нақши онҳо дар вазни қиёсии истеҳсоли маҳсулотҳои ғизӣ, молҳои саноатии кишвар ва ғайи гардонидани бозори молҳои истеъмолӣ хеле назаррас мебошад. Инчунин бунёди корхонаҳои навтаъсис ба афзуншавии ҷойҳои нави корӣ, бо кор таъмин намудани аҳолии қобили меҳнат ва қонеъ намудани тақозои сокинони кишвар ба молҳои истеъмолӣ мавриди омӯзиш ва таҳқиқ қарор дода шудааст.

Калидвожаҳо: корхонаи саноатӣ, ҷамъияти саҳомии ҶСК), ҷамъияти дорои масъулияти маҳдуд (ЧДММ), иқтисодии истеҳсоли, ҷойҳои нави корӣ, истеҳсоли қолин, маҳсулоти қаннодӣ, рағани растанӣ, макарон, таҷҳизоти барқӣ, либосҳои мактабӣ, матоҳҳои патдор ва насосҷӣ.

Джамшедов М.Дж.

ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ ПРОМЫШЛЕННОГО ПРОИЗВОДСТВА: НАДЕЖНАЯ ОСНОВА НАСИЩЕНИЯ РЫНКА ПОТРЕБИТЕЛЬСКИХ ТОВАРОВ ТАДЖИКИСТАНА

В статье рассмотрен вклад производственных предпринимателей страны в создания и ввод в эксплуатацию новых промышленных предприятий, увеличения объема производства потребительских товаров и продуктов питания, и обогащении национального рынка потребительских товаров. Автор рассмотрены также роль новых создаваемых предприятий в создание и роста новых рабочих мест, обеспечения занятости среди экономически активного население и удовлетворения спроса население страны на товары народного потребления.

Ключевые слова: промышленное предприятие, открытое акционерное общество (ОАО), общество с ограниченной ответственностью (ООО), производственная мощность, новые рабочие места, производство ковров, кондитерские изделия, растительное масло, макаронные изделия, электрооборудование, школьная форма, хлопчатобумажные и текстильные ткани.

Jamshedov M.J.

TRENDS IN THE DEVELOPMENT OF INDUSTRIAL PRODUCTION: A RELIABLE BASIS FOR PROSPERITY OF THE CONSUMER PRODUCTS MARKET OF TAJIKISTAN

The article examines the contribution of the country's entrepreneurs to the creation and commissioning of new industrial enterprises, increasing the volume of production of consumer goods and food products, and enriching the national consumer goods market. The author also examines the role of newly created enterprises in the creation and growth of new jobs, providing employment among the economically active population and meeting the demand of the country's population for consumer goods.

Key words: industrial enterprise, open joint-stock company (OJSC), limited liability company (LLC), production capacity, new jobs, carpet production, confectionery, vegetable oil, pasta, electrical equipment, school uniforms, cotton and textile fabrics.

Дар ҳар давраи замон истеҳсолот манбаи инкишофи ҷомеа буд ва мемонад. Аз ин рӯ, солҳои 2022-2026-ро солҳои рушди саноат эълон намудани Сардори давлат ва самтҳои минбаъдаи рушди такомули ин соҳаи ҳаётан муҳимми иқтисоди миллиро ба давраи нави тараққиёт дар амали гардонидани Стратегияи миллии рушди кишвар барои давраи то соли 2030 ва Барномаҳои миёнамуҳлати Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2025 гоми устувор ва иқдоми нек мешуморам.

Соли равон дар шаҳри Душанбе бо ибтикори бевоситаи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллий - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ва Раиси Маҷлиси Миллии МО ҚТ, Раиси шаҳри Душанбе муҳтарам Рустами Эмомалӣ ба ифтихори ҷашни дар пеш истодаи 35-солагии Истиқлоли давлатӣ, дар доираи “Солҳои рушди саноат” амалисозии ҳадафи ҷоруми саноатикунони босуръати кишвар ва иҷрои нақшаи Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 - ба истифода додани - 7 корхонаи калони саноатӣ бо беш аз 4000 ҷойи корӣ барои мо шаҳрвандони кишвар ин як муждаи фараҳмандест дар ҷамъбасти соли 2023, соли сеюми паҷсолаи дувуми СМР -2030 фоли нек меҳисобам.

Дар зер корхонаҳои ба истифода дода шудаи кишварро аз рӯи мавқеи ҷойгиршавии ҷуғрофӣ, ноҳиябандӣ аз рӯи минтақаҳо, масоҳати умумии ишғолнамуда, иқтидорҳои истеҳсолӣ, номгӯии молу маҳсулоти истеҳсолшуда ва таблиғи намоиш-фурӯши дастовардҳои онҳо, воситаҳои асосии гардон ва амали гардидани Барномаи мамлакат оид ба воридотивазкунии номгӯии маҳсулоти Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи солҳои 2021-2025 чунин гурӯҳбанди намудем:

Дар ноҳияи Сомонӣ:

1. Ҷамъияти саҳомии кушодаи “Гулистони Душанбе” – Баъд аз навсозӣ дар корхона 230 ҷойи кории иловагӣ таъсис дода шуд ва дар маҷмӯъ ба 470 ҷойи корӣ расонида шуд. Агар ҷамъият дар се басти корӣ фаъолият намояд дар он то 1200 ҷойи корӣ муҳайё карда мешавад.

Воситаҳои асосии истеҳсолии корхона тӯли солҳои 2022-2023 аз кишварҳои пешрафтаи саноатии ҷаҳон: Япония, ИМА, Италия, Хитой, Англия, Россия ва Туркия ворид карда шудааст.

Иқтидори истеҳсолии ҶСК “Гулистони Душанбе” дар як сол то 2 миллион либосҳои маҳсули корӣ, шиму костюм, либосҳои мактабӣ, варзишӣ, курта ва рахти хоб, дар маҷмӯъ 250 номгӯии молу маҳсулотро дар бар мегирад ва ба стандартҳои ватанию байналмилалӣ ҷавобгӯ мебошанд.

Дар 9 моҳи соли равон дар 87 корхонаи дӯзандагии мамлакат истеҳсоли маҳсулот 5,5 дарсад нисбат ба соли пешин зиёд шудааст, ки аз ин 21 корхона танҳо ба шаҳри Душанбе рост меояд. Дар давраи таҳлил истеҳсоли либосҳои мактабӣ бошад 26,9 дарсад зиёд шудааст, ки он аз рушди устувори саноати кишвар гувоҳи медиҳад.

Дар ноҳияи Шохмансур:

2. Марҳилаи дуҷуми корхонаи қолинбофии Ҷамъияти дорои масъулияти маҳдуди “Қолинҳои Душанбе” – Масоҳати умумии ҶДММ “Қолинҳои Душанбе” 2,7 гектар буда, иқтидори истеҳсолиаш 4500 метри мураббаъ дар як шабонарӯз ва 13,5 ҳазор метри мураббаъ қолин дар як моҳ мебошад. Иқтидори солонаш ба 4860 ҳазор метри мураббаъ мерасад.

Дар натиҷаи тадбирҳои андешидаи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2022 ҳаҷми истеҳсоли қолин қариб ба дараҷаи соли 1991 расонида шуд, ҳаҷми истеҳсол бошад - 6,4 миллион метри мураббаъро ташкил дод. Ҳоло талабот ба қолин дар як сол 8,0 миллион метри мураббаъро дар бар мегирад. Қайд карадан ба маврид аст, ки дар 9 моҳи соли сипаришуда дар ҷумҳурӣ 3921,8 ҳазор метри мураббаъ қолин истеҳсол шудааст. Иқтидори солонани он бошад - 13700 ҳазор метри мураббаъ қолин дар як сол мебошад. Дар нӯҳ моҳи соли ҷорӣ - 3328,8 ҳазор метри мураббаъ қолин аз хориҷи кишвар ворид гардид, ки ин нишондиҳанда нисбат ба содироти он хеле зиёд мебошад.

ҶДММ “Қолинҳои Душанбе” дар шаҳри Душанбе ва ноҳияи Ҷалолоддини Балхӣ мағозаҳои маҳсули худро кушодааст, ки дар онҳо молҳои истеҳсоли корхона ба марази фурӯш гузошта шуданд. Тибқи дастури ҳидоятҳои Сарвари давлат муҳтарам Эмомалӣ

Раҳмон дар шаҳру ноҳияҳои Кӯлобу Хоруғ, Ваҳдату Ҳисор ва Бохтару Рашт низ чунин марказҳои савдо таъсис дода мешаванд, то ки мизочон ба қолинҳои хуштарху зебои муосир талаботи хешро қонеъ гардонанд.

Пешвои муаззами миллат мухтарам Эмомалӣ Раҳмон иқдоми созандаи роҳбарияти корхонаи “Қолинҳои Душанбе”-ро шоистаи таҳсин хонда, бунёди корхонаи истеҳсоли қолинҳоро дар пойтахти кишвар ба мақсадҳои давлату Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар самти амалисозии ҳадафи муҳимми стратегӣ – саноатикунории босуръати мамлакат ва таъмини ҳарчи бештари сокинон бо ҷойи кори доимӣ созгор арзёбӣ карданд.

Дар ноҳияи Фирдавсӣ:

4. Корхонаи нассочии ҚДММ «Арвис» дар шаҳри Душанбе – Корхона дар асоси технологияи пешқадами муосир бунёд гардида, ба истеҳсоли матоъҳои патдор ва маҳсулоти тайёри он, аз ҷумла намгӯии гуногуни сачоқ, халат ва дигар номгӯии молу маҳсулот барои истеъмолгарон машғул мебошад.

Иқтидори истеҳсолии нақшавии корхона дар як сол 3600 тонна ресмони пахтагинро коркард намуда, аз он маҳсулоти патдор истеҳсол, бо сифати баланд ва бо тарху шакли бозоргир пешниҳоди харидорон менамояд.

Дар оянда содироти маҳсулоти тайёри ҷамъият низ марҳила ба марҳила дар назар дошта шудааст, зеро дастгоҳу таҷҳизоти корхона имконият медиҳад, ки маҳсулоти ниҳони он дар доираи стандартҳои байналмилалӣ истеҳсол карда шавад. Айни замон корхонаи нав истеҳсоли 500 номгӯии маҳсулоти нассочиро ба роҳ мондааст.

Дар корхона воситаҳои асосӣ аз кишварҳои Белгия, Германия, Туркия, Япония ва Кореяи Ҷанубӣ харидориву насб шудааст ва онҳо имконияти хуби таъмини сифати баланди молу маҳсулоти рақобаттавонро доранд. Корхонаи нассочӣ дорои коргоҳҳои тортанӣ, суфтакунӣ, бофандагӣ, рангубор, тарроҳӣ ва дӯзандагӣ буда, фаъолияти он ба истифодаи ашёи хоми ватанӣ, роҳандозии раванди пурраи коркарди пахта дар дохили кишвар ва истеҳсоли молу маҳсулоти ивазкунандаи воридотӣ равона гардидааст.

Зимни боздид Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба хатҳои муосири истеҳсолии корхона ва сифати маҳсулоти ниҳони он баҳои баланд дода, ба масъулин барои назорати сифат ва давра ба давра роҳандозӣ намудани содироти маҳсулот ба хориҷи кишвар дастуру маслиҳатҳои муфид доданд.

5. Корхонаи нави истеҳсолии “Фабрикаи қаннодии Амирӣ” дар шаҳри Душанбе – Корхонаи мазкур дар масоҳати 5 гектар бунёд шуда, аз калонтарин корхонаҳои саноати хӯроквории ҷумҳурӣ маҳсуб меёбад.

Иқтидори истеҳсолии “Фабрикаи қаннодии Амирӣ” дар як сол 27 ҳазор тоннаро ташкил медиҳад. Бо чунин иқтидор корхона метавонад 35 дарсади талаботи бозори истеъмолии Тоҷикистон ва сокинони онро бо маҳсулоти қаннодӣ қонеъ намояд.

Корхона дорои 1000 ҷойи корӣ буда, ҳоло 700 нафар сокинони маҳаллӣ ба таври доимӣ кор мекунанд ва бо маоши хуб низ таъмин мебошанд.

Воситаҳои асосии он асосан, аз кишварҳои пешрафтаи Аврупо: Дания, Австрия, Нидерландия, Германия ва Италия ворид гардидааст. Чунин технология тибқи иттилоотӣ мақомоти расмӣ мамлакат ба минтақаи Осиёи Марказӣ бори аввал оварда шудааст.

Корхонаи мазкур дар оянда метавонад яке аз истеҳсолкунандаи асосии маҳсулоти қаннодӣ дар кишвар гашта бо ин роҳ ҳиссаи воридоти ин навъи маводи ғизоиро аз хориҷи кишвар кам кунад. Дар амали гардонидани Барномаи молҳои воридотивазкунандаи Тоҷикистон нақш ва мавқеи хосс дошта бошад. Он рӯз дур нест, ки кишварии мо аз воридкунандаи маводи қаннодӣ ба кишварии истеҳсолкунанда ва содиркунандаи ин маҳсулоти зарурии қаннодӣ дар ҳудуди Осиёи Марказӣ ва берун аз он мубадал мегардад.

Қайд кардан бамаврид аст, ки иқлим ва табиати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои парвариш ва нашъунамои меваю сабзавотҳои аз ҷиҳати экологӣ софӣ беғубор мусоид мебошад. Аз ин рӯ меваҳои тару тоза, маҳсулоти ситрусӣ ва хушкмевагӣҳои мамлакат барои афзун намудани номгӯии васеи маҳсулотҳои қаннодӣ, истифодаи онҳо ҳамчун ба ҳайси ашёи хоми бебаҳо дар боллазату хушсифат гардонидани маводи қаннодӣ, алалхусус дар истеҳсоли қандҳои

карамелу конфетҳо нақши беназир мегузорад. Агар истеҳсолотчиёни мо натиҷаи самарабахши ин афзалияти рақобатнокро баҳри рушди соҳаи саноати қаннодии кишвар истифода баранд он бечуну чаро ба ривочу равнақёбии соҳа ва рақобаттавон гардидани маҳсулотҳои қаннодии Тоҷикистон дар бозори ҷаҳонӣ мегардад. Ин яке аз ҳадафи муҳимми Стратегияи милли рушти мамлакат барои давраи то соли 2030 мебошад.

Президенти мамлакат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба дастандаркорони корхонаи азим барои бунёди чунин боргоҳи азими истеҳсолӣ ва саҳм гузоштан дар татбиқи ҳадафи ҷоруми стратегӣ - Саноатикунони босуръати кишвар изҳори сипос намуданд.

Дар ноҳияи Сино:

6. Корхонаи рағанбарории ҚДММ “Файзи баракат” дар шаҳри Душанбе – Корхонаи мазкур аз ҳисоби даромади софи ҚДММ “Файзи Сомон” бунёд гардида, иқтидори солонааш - 25 ҳазор тонна буда, дар як шабонарӯз 70 тонна ва дар як моҳ 2100 тонна номгӯи мухталифи рағани босифати аъло ва бастабандии зебову шинам “тамғаи истеҳсолӣ Тоҷикистон”-ро истеҳсол менамояд.

Дар корхона 50 нафар сокинони маҳаллӣ бо ҷойи кори доимӣ таъмин гардида, дар оянда ба 100 нафар расонда мешавад.

Дар арафаи ифтиҳои корхона директори ҚДММ “Файзи баракат” Давлаталӣ Ҷурабеков ва роҳбари Ширкати хитойии “Синзян Мадина Интернешнл Логистик груп Ко лимитед” Кунугули Махачи барои содироти рағани корхона ба Ҷумҳурии Халқии Хитой ба маблағи 5 миллион доллари амрикоӣ қарордоди байналмилалӣ хариду фурӯшро ба имзо расонданд.

Тоҷикистон гарчанде кишвари модели аграрӣ саноатӣ рушди иқтисоди миллий бошад ҳам, вале дар истеҳсоли рағани растанӣ он имрӯз кишвари воридкунандаи ин маводи ғизоӣ маҳсуб меёбад. Ҳол он ки Тоҷикистон ҳамчун кишвари махсусгардонидашудаи истеҳсоли ашёи хоми пахта ва дигар растаниҳои рағандех (оғтобпараст, зағер, кунҷит, маҳсар, чормағз, pista ва ғ.) имконияти бо рағани растани тавлидоти ватаниро дорад. Ба андешаи инчониб агар мо истеҳсоли ашёи хоми пахтаро мисли солҳои қаблӣ афзун гардонему, навъу намудҳои серхосили элитӣ онро аз хориҷи кишвар дастрас намуда ба кишвар ворид карда бо усули интенсивӣ парвариш кунем ҳаҷми истеҳсоли он зиёд намоем бечуну чаро ҳиссаи бо рағани растанӣ таъмин гардонидани бозори истеъмолӣ ва сокинони мамлакатро афзун хоҳем намуд.

Инчунин бояд такид кард, ки тибқи таҳқиқотҳои олимону коршиносони Пажӯҳишгоҳҳои Академияи илми кишоварзии мамлакат дар ҳудуди минтақаҳои мухталифи ҷумҳурӣ парвариш ва истеҳсоли растаниҳои рағандехи зикрашон дар боло рафта давра ба давра натиҷаи дилхоҳ дода истодааст. Агар парвариши ин маҳсулотҳо дар асоси технологияи интенсивӣ ва истифодаи тухмиҳои аълосифат, мутахассисони ҷашми кордон ва дигар омилҳои истеҳсолот самарабахшу оқилона мавриди истифода қарор дода шаванд дар маҷмӯъ истеҳсол ва парвариши он имкони пурра таъмин намудани бозори дохилӣ ва берунӣ кишварро мусоидат хоҳад кард.

7. Корхонаи истеҳсоли таҷҳизоти барқии “Имод” дар шаҳри Душанбе - Иқтидори истеҳсолиаш дар як сол истеҳсоли 300 ҳазор номгӯи ҳисобкунакҳои барқии зеҳнӣ, 10 ҳазор лавҳаи мукаммали пастшиддати 0,4; 6 ва 10 кВ, 600 воҳид истгоҳҳои мукаммали трансформаторӣ 6 ва 20 кВ, 24 ҳазор адад дари оҳанӣ, 40 ҳазор адад обгармкунаки барқӣ ва оғтобӣ, 50 ҳазор тонна пояи оҳанин хатҳои баландшиддат, 130 ҳазор метр монеадевори роҳҳои автомобилгард, 500 ҳазор хомушкунаки худкор, 10 ҳазор пояи оҳанӣ барои равшанинамоӣ, 12 ҳазор тонна болори дутарош ва 20 ҳазор тонна конструксияи оҳанин мухталиф мебошад.

Дар корхона соли 500 адад лифт истеҳсол мешавад, ки дар бастабандии он 40 дарсади қисмҳои эҳтиётӣ аз корхонаҳои ватанӣ истифода мешаванд.

Ба корхонаи мазкур воситаҳои асосии муосир бо идораи барномасозии рақамӣ аз пешрафтатарин истеҳсолкунандагони ҷаҳонӣ: Италия, Финляндия, Германия, Туркия ва Хитой ворид гардидааст.

Пешвои муаззами миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон зимни боздид аз намоишгоҳи фурӯши молу маҳсулоти истеҳсолии корхона, аз дастгирӣ ёфтани сиёсати бунёдкоронаи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар самти саноатикунони босуръати кишвар аз ҷониби соҳибкорони ватанӣ изҳори қаноатмандӣ намуданд.

Молу таҷҳизотҳои барқии дар корхонаи истеҳсолии мазкур тавлидшаванда пурра кишварро аз тобеъияти воридоти чунин молу таҷҳизотҳои барқиро аз кишварҳои хориҷӣ коҳиш дод. Ин амали садоқатмандонаи соҳибкорони ватанӣ ба баланд бардоштани сатҳу сифати зиндагӣ ва дараҷаи хизматрасонӣ ба шаҳрвандони мамлакат таъсири мусбат расонид. Дар амали гардонидани Барномаи воридотивазкунандаи кишвар саҳми босазо гузоштанд.

8. Корхонаи истеҳсоли макарони ҚДММ “Шаҳри зебои мо” дар шаҳри Душанбе - Корхонаи истеҳсоли макарони “Шаҳри зебои мо” дар як баст 14 номгӯи маҳсулоти макарони бо тамғаи молии “Лазоли” истеҳсол мекунад, ки дар он 35 нафар сокинони маҳаллӣ соҳиби ҷойи корӣ доимӣ гардиданд.

Иқтидори истеҳсолии корхона соли 3 ҳазор тонна буда ин намуди маводи ғизӣ ивазкунандаи воридот ба ҳисоб рафта, талаботи аҳоли ба он хеле зиёд аст.

Масоҳати корхона 0,50 гектарро дар бар гирифта, дастгоҳу таҷҳизоти корхона асосан аз кишвари Италия харидорӣ ва насб гардидааст.

Тибқи иттилооти мақомоти расмӣ айни ҳол дар ҷумҳурӣ 31 корхона ба истеҳсоли макарон машғул буда, дар 9 моҳи соли равон 6,3 ҳазор тонна ин навъи маҳсулот истеҳсол гардидааст.

Талаботи аҳолии кишвар ба макарон дар як сол 13,9 ҳазор тонна макаронро ташкил медиҳад.

Дар шаҳри Душанбе 9 корхонаи маҳсулоти макаронӣ фаъолият дорад.

Дар 9 моҳи соли 2023 дар пойтахт 3,9 ҳазор тонна маҳсулоти макаронӣ истеҳсол шудааст, ки 62,0 дарсади маҳсулоти макаронии ҷумҳуриро ташкил медиҳад ва солҳои наздик аҳолии кишварро пурра бо он таъмин намуда, аз истеҳсолкунанда ба содиркунандаи ин навъи маводи ғизӣ дар бозори ҷаҳонӣ, бахусус минтақаи Осиёи Марказӣ ва кишварҳои ИДМ табиӣ хоҳад ёфт.

Ҳамин тавр аз ҷониби Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ва Раиси шаҳри Душанбе муҳтарам Рустами Эмомалӣ дар шаҳри Душанбе ба хотири истиқболи сазовор аз ҷашни умумимиллии 35-солагии Истиқлоли давлатӣ, дар доираи “Солҳои рушди саноат” ва ҷиҳати амалисозии ҳадафи стратегияи саноатикунории босуръати кишвар 7 корхонаи калони саноатӣ бо беш аз 4000 ҷойи корӣ мавриди истифода қарор дода шуд.

Бунёду ба истифода додани корхонаҳои саноатӣ барои таъсиси ҷойҳои нави корӣ, таъмини аҳоли бо шугли доимӣ, беҳдошти сатҳи зиндагии мардум, рушди бемайлони иқтисоди мамлакат ва ривочу равнақ ёфтани соҳаи саноати миллии заминаи мусоид фароҳам меорад.

Танҳо саноати миллии, бунёду азнавсозии корхонаҳои замонавӣ ва ҷавобгӯии стандартҳои байналмилалӣ кишвари моро метавонад ба рушди устувор ноил гардонад.

АДАБИЁТ

1. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030.
2. Барномаи миёнамуҳлати рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2025.
3. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» 28.12.2023.
4. Джамshedов М. Социально-экономическое развитие рынка потребительских товаров в Таджикистане: теория, методология, практика. - Душанбе: Ирфон, 2019. - 352 с.
5. Джамshedов М.Дж., Хабибов С.Х., Факеров Х.Н. Рынок потребительских товаров Республики Таджикистан.-Душанбе: Ирфон, 2002.-256 с.
6. Джамshedов М. Потребительский рынок и внешняя торговля Таджикистана: состояние их развития в современных условиях [текст] М. Джамshedов //В журнале Вестник Таджикского национального университета.-Душанбе: ТНУ, 2019, № 1/9 (232), С. 173-179.
7. <http://www.pr> Хабарҳо (асосӣ), 31.10.2023.

Сафоев А.К.

ИДОРАКУНИИ ЛОИҲАҲОИ САРМОЯГУЗОРӢ ДАР САМТИ САНОАТИКУНОНИИ БОСУРӢАТ

Дар мақолаи мазкур масъалаи раванди идоракунии лоиҳаҳои сармоягузорӣ ва роҳҳои баланд бардоштани он дар самти саноатикунонии босуръат мавриди таҳлил қарор гирифта шудааст. Истифодаи оптималии иқтисодии лоиҳаҳои сармоягузори минтақавӣ ва роҳҳои баланд бардоштани самаранокии фаъолияти сармоягузорӣ дар комплекси саноатӣ ин яке аз вазифаҳои мубрам ва муҳимтарин ба ҳисоб меравад, ки ба рушди иқтисодиёти Љумҳурии Тоҷикистон нигаронида шудааст. Вобаста ба шароити мушаххаси Тоҷикистон низоми баҳодиҳии лоиҳаҳои сармоягузори минтақавӣ ва баланд бардоштани самаранокии фаъолияти сармоягузорӣ ҳам аз нуқтаи назари истифодаи иқтисодии ҷамъшуда ва ҳам аз нуқтаи назари равиши такрористехсолӣ ба рушди тамоми иқтисодиёт ниҳоят актуалӣ мегардад. Инчунин, ҳангоми қабули қарор дар бораи истифодаи сарчашмаҳо ва воситаҳои идоракунии лоиҳаҳои сармоягузорӣ аҳамияти онҳоро ба назар гирифтани лозим аст. Вазифаи асосии пешниҳодшудаи идоракунии лоиҳаҳои сармоягузорӣ имкон медиҳад, ки лоиҳаҳои сармоягузори самараноктар идора ва татбиқ намуда, ба ин васила муносибатҳоро дар ҳама сатҳҳо ва дар ҳама самтҳои соҳаҳои лоиҳаи сармоягузорӣ дуруст намоем.

Калидвожаҳо: лоиҳа, сармоягузорӣ, лоиҳаи сармоягузорӣ, идоракунии лоиҳаҳои сармоягузорӣ, лоиҳаҳои сармоягузори самти саноат, усули баҳодиҳии лоиҳаҳои сармоягузорӣ, арзиши ҷории соф NPV, саноатикунонии босуръат.

Сафоев А.К.

УПРАВЛЕНИЕ ИНВЕСТИЦИОННЫМИ ПРОЕКТАМИ В НАПРАВЛЕНИИ УСКОРЕННОЙ ИНДУСТРИАЛИЗАЦИИ

В данной статье анализируется вопрос о процессе управления инвестиционным проектом и пути его повышения в направлении ускоренной индустриализации. Оптимальное использование потенциала региональных инвестиционных проектов и путей повышения эффективности инвестиционной деятельности в промышленном комплексе считается одной из наиболее актуальных и важных задач, направленных на развитие экономики Республики Таджикистан. В зависимости от конкретных условий Таджикистана система оценки региональных инвестиционных проектов и повышения эффективности инвестиционной деятельности как с точки зрения использования накопленного потенциала, так и с точки зрения воспроизводственного подхода к развитию всей экономики становится чрезвычайно актуальным. Также, при принятии решения об использовании источников и инструментов управления инвестиционными проектами необходимо учитывать их значимость. Предложенная основная задача управления инвестиционным проектом позволяет более эффективно управлять и реализовывать инвестиционные проекты, корректируя тем самым отношения на всех уровнях и во всех сферах инвестиционного проекта.

Ключевые слова: проект, инвестиция, инвестиционный проект, управление инвестиционными проектами, инвестиционные проекты в сфере промышленности, метод оценки инвестиционных проектов, чистый приведённый стоимость NPV, ускоренная индустриализация.

Safoev A.K.

MANAGEMENT OF INVESTMENT PROJECTS TOWARDS ACCELERATED INDUSTRIALIZATION

This article analyzes the question of the investment project management process and ways to improve it in the direction of accelerated industrialization. Optimal use of the potential of regional investment projects and ways to improve the efficiency of investment activities in the industrial complex is considered one of the most urgent and important tasks aimed at developing the economy of the Republic of Tajikistan. Depending on the specific conditions of Tajikistan, the system for evaluating regional investment projects and improving the efficiency of investment activities, both in terms of using the accumulated potential and in terms of a reproductive approach to the development of the entire economy, becomes extremely relevant. In addition, when deciding on the use of sources and tools for managing investment projects, it is necessary to take into account their significance. The proposed main task of managing an investment project allows you to more effectively manage and implement investment projects, thereby adjusting relationships at all levels and in all areas of the investment project.

Key words: project, investment, investment project, investment project management, investment projects in industry, investment project evaluation method, net present value NPV, accelerated industrialization.

Дар адабиёти илми муосир таҳқиқотчиён мафҳуми лоиҳаи сармоягузорию бо тарзҳои гуногун шарҳ медиҳанд. Аз нуқтаи назари баҳодихии идоракунии лоиҳаҳои сармоягузорӣ, чун дар таҳқиқотҳои худ Беренс В. қайд мекунад «...ин тартибест, ки муқоисаи нишондиҳандаҳои ҳисобшудаи натиҷаро бо меъёрҳои муқарраршудаи самаранокӣ ифода мекунад ва дар асоси ин дар бораи ба мақсад мувофиқ будани татбиқи лоиҳаи сармоягузорӣ қарор қабул карда мешавад» [2, с.527].

Дар адабиёти иқтисодӣ усулҳои гуногуни баҳодихии идоракунии лоиҳаҳои сармоягузорӣ истифода мешаванд, ки дар байни онҳо усули баҳодихии ғоидаи сармоягузорӣ ҷои муҳимро ишғол мекунад. Аммо, чунон ки Пошиваленко Г.П. ва Киселева Н.В. дар таҳқиқоти худ қайд намудаанд - «Ҷамои усулҳои ғайрӣ оид ба баҳодихии самаранокии лоиҳаҳои сармоягузорӣ асосан ба баҳодихии дисконтронӣ ва баҳисобгирии муҳосибӣ асос ёфтаанд, ки навҳои гуногуни таваррум, тағйирёбии меъёри ғоизи қарзҳои бонкӣ, меъёри даромадро ба назар гирифта, тағйиротро дар ҳароҷоти захираҳои гуногун вобаста ба тағйир ёфтани солҳо, дар давоми ҷамои давраи пешбинишудаи амали лоиҳаи сармоягузорӣ, нархҳои ин захираҳо ба инобат намерианд» [6, с.132].

Масъалан, Нуруллоев З.Х. дар асарҳои илмӣ худ, ки муносибатҳои лоиҳаҳои сармоягузорию ҳамчун механизми идоракунии оид ба амалигардонии ақидаи комплексӣ, қайд мекунад, ки «Лоиҳаҳои сармоягузорӣ ин механизми инъикоскунандаи муносибатҳои алоқамандии байни ҳароҷот, захираҳои истеҳсолии истифодашуда ва ҳама намудҳои самарайи иқтисодӣ мебошанд. Лоиҳаҳои сармоягузорӣ ҳамчун қоидаи молиявӣ баррасӣ мешаванд ва барои пешбурди онҳо асоснок карда мешаванд. Онҳо ҳамчун механизми идоракунии масъалаи мувофиқати талабот ва тақлифотро ба ҳам наздик мекунанд» [5, с.12]. Бо таҳлили ҷунин тафсири мафҳуми лоиҳаи сармоягузорӣ дар сатҳи минтақавӣ қайд кардан мумкин аст, ки минтақаҳо барои сармоягузорӣ ва татбиқи лоиҳаҳои сармоягузорӣ ҷамои захираҳои имконпазирро доранд. Лоиҳаи сармоягузорӣ яке аз омилҳои ҷалби сармояи дохилӣ ва хориҷӣ мебошад.

Розиқов Б.Х. дар таҳқиқоти худ оид ба лоиҳаҳои сармоягузорӣ қайд мекунад, ки «...афзалияти асосии лоиҳаҳои сармоягузорӣ ин маблағгузорию самти инфрасохторӣ дар асоси воситаҳои буҷетӣ ва ғайрибуҷетӣ мебошад» [7, с.33]. Таҳқиқот нишон медиҳад, ки татбиқи лоиҳаҳои сармоягузорӣ дар давлатҳо аз ҳисоби маблағҳои буҷетӣ ва ғайрибуҷетӣ амалӣ карда мешаванд. Бояд гуфт, ки дар Љумҳурии Тоҷикистон таҳия ва татбиқи лоиҳаҳои сармоягузорӣ дар асоси воситаҳои ғайрибуҷетӣ, асосан аз ҳисоби ташкилотҳои молиявӣ байналмилалӣ ва минтақавӣ ва мамлакатҳои хориҷӣ сурат мегирад, вале дар ҳолати мо давлат ба ҳайси кафолат барои бунёд ва татбиқи лоиҳаҳои нави сармоягузорӣ мегардад.

Розиқов В.А., Раҳимов Ш.М. ва Сафаров С.Г. дар бораи баҳо додан ба самаранокии лоиҳаҳои сармоягузорӣ дар омузиши худ сухан ронда, қайд мекунанд, ки «Баҳодиҳии самаранокии лоиҳаҳои сармоягузорӣ дар низоми меъёрҳо ва нишондиҳандаҳои самаранокии истеҳсолот дар иқтисоди давраи гузариш асос меёбанд. Ғайр аз он, муҳаккикон қайд мекунанд, ки ҳамин гуна ба таври оддӣ гузоштани сармоя ба лоиҳаҳои сармоягузорӣ самаранок буда наметавонад. Самаранокии лоиҳаи сармоягузорӣ тавассути таҳлили як қатор нишондиҳандаҳо ва меъёрҳо муайян карда мешавад» [8, с.145]. Он дар хусусиятҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ, инноватсия, бучетӣ, молиявӣ ва экологӣ зоҳир мешавад. Самаранокии лоиҳаи сармоягузорино метавон ҳамчун раванди ҷамъиятӣ ва тижоратӣ таҳлил кард.

Баланд бардоштани самаранокии фаъолияти сармоягузорӣ, аз ҷумла лоиҳаҳои сармоягузорӣ дар саноат, маънои сифатан ва миқдоран беҳтар шудани нишондиҳандаҳоеро, ки фаъолияти корхонаҳои саноатиро тавсиф мекунанд, инчунин барои рушди минбаъдаи он шароит фароҳам меоваранд, дорад. Тараққиёти мамлакат бештар аз инкишофи сохтори соҳавии ММД вобаста аст. Ин сохтори афзалиятноки соҳавӣ мебошад ва рушди ҳар кадоми ин нишондиҳандаҳо рушди ин соҳаро тавсиф мекунад.

Қабул ва баҳодиҳии лоиҳаҳои сармоягузорӣ дар доираи Барномаи сармоягузориҳои давлатӣ татбиқи махсуси худро доранд. Дар доираи Барномаи сармоягузориҳои давлатӣ лоиҳаҳо ҳам дар сатҳи маҳаллӣ ва ҳам дар сатҳи ноҳияҳо, минтақаҳо ва ҷумҳурий татбиқ мегарданд. Сенарияи коидаи қабули лоиҳаҳои сармоягузориҳои минтақавӣ ва татбиқи барномаҳои миёнамӯҳлати сармоягузориҳои давлатӣ, грантҳо ва сармояи сохтмонӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар доираи Барномаи сармоягузориҳои давлатӣ тавассути вазорату сохторҳои соҳавии давлати амалӣ карда мешавад. «Вазорати рушди иқтисод ва савдои Ҷумҳурии Тоҷикистон дар асоси лоиҳаҳои сармоягузориҳои (дархостҳои лоиҳавӣ) пешниҳоднамудаи вазорату идораҳо ва мақомоти илроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ, ташкилотҳои ҷамъиятӣ ва бахши хусусӣ вобаста ба ҷалби сармоягузориҳои хориҷӣ ва нишондиҳандаҳои маблағгузориҳои асосии мутамарказ лоиҳаи нишондиҳандаҳои барномаро бо дарназардошти имкониятҳои буҷети давлатӣ ва афзалиятҳои дар бандҳои дахлдори тартиби мазкур муқарраргардида бо муайян намудани маблағи умумӣ ва шумораи лоиҳаҳои сармоягузорӣ таҳия намуда, дар муҳлати бо санадҳои меъёрии ҳуқуқии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон муқарраршуда ба Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон пешниҳод менамояд» [3, с.4].

Муайян кардани фоида ва даромаднокии дохилии лоиҳаи сармоягузорӣ бояд бо таҳия ва дар лоиҳаи сармоягузорӣ пешниҳод намудани принципҳои идоракунии раванди татбиқи он пурра карда шавад. Қобили зикр аст, ки ҳангоми таҳия ва пешниҳоди лоиҳаҳои сармоягузорӣ аз нуқтаи назари лоиҳаҳои сармоягузорӣ барои дохил намудан ба Барномаи сармоягузориҳои давлатӣ вазорату идораҳо, кумитаҳои давлатӣ ва мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ, пеш аз ҳама, татбиқи чунин чорабиниҳоро дар назар мегиранд, ки дар Тартиби таҳияи лоиҳаҳои давлатии сармоягузорӣ ва амалӣ намудани барномаи сармоягузориҳои давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон омадааст:

- «- Ҳадафҳои рушди ҳазорсола;
 - Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон то давраи соли 2030;
 - Стратегияи паст кардани сатҳи камбизоатӣ;
 - дурнамои рушди иҷтимоию иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи миёнамӯҳлат;
 - Стратегияи идоракунии қарзи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон;
 - афзалиятҳои аз ҷониби Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон муқарраргардида, аз қабili истиқлолияти энергетикӣ, раҳой аз бунбасти коммуникатсионӣ ва таъмини амнияти озуқаворӣ;
 - қоидаҳои ҷалб, истифода, ҳамоҳангсозӣ ва мониторинги кӯмаки беруна ба Ҷумҳурии Тоҷикистон» [10, с.22].
- Дар ин ҷо ба масъалаҳои мутобиксозии лоиҳаҳои сармоягузорӣ ба тағйирёбии конъюктураи бозор ва дараҷаи рақобат дар бозорҳои хориҷӣ таваҷҷӯҳи зиёд зоҳир карда мешавад.

Ҳар як барномаи афзалиятноки тасдиқшуда дар доираи Барномаи сармоягузориҳои давлатӣ ин лоиҳаҳои сармоягузорию мебошанд, ки маблағгузорию тасдиқшуда буда, дар он созишномаҳо бо донорҳо баста мешаванд ё лоиҳаҳои сармоягузорию мебошанд, ки бо қисман маблағгузорию амалӣ мегарданд ё лоиҳаҳои сармоягузорию, ки бе ягон манбаи маблағгузорианд, ки барои онҳо маблағ ҷўстучў карда шуда истодааст ва баъзе аз ин лоиҳаҳои сармоягузорию дар ҳоли ғўфтушунид бо донорҳои таъиншуда қарор доранд.

Ба андешаи мо, барои баланд бардоштани сифати лоиҳаҳои сармоягузорию, аз ҷумла лоиҳаҳои минтақавӣ бояд меъёрҳои зеринро дар бар гиранд:

- лоиҳа бояд стратегияи умумии сиёсати сармоягузорию Ҷумҳурии Тоҷикистонро нисбат ба рушди иқтисодӣ инъикос намуда, ба мақсад, вазифаҳо ва стратегияи соҳа мувофиқ бошад;

- лоиҳаи пешниҳодшуда бояд ба таври бояду шояд фармоиш дода шавад (сифати лоиҳа, асоснокии сметаи хароҷоти пешниҳодшуда ва ғайра);

- бояд асосноккунии техникӣ-иқтисодиро бо ҳуљиятҳои тасдиқкунанда инъикос намояд;

- масъулияти давлат ва бахши хусусиро инъикос намояд;

- қобилияти мақомоти илроқунандаро барои татбиқи лоиҳа ва зарурияти тағйир додани санадҳои қолаби танзимшавандаро инъикос намояд;

- таъсири экологӣ-иљтимой ва риояи онҳо ба қонунгузорию Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи ҳифзи муҳити зист ва стандартҳои экологии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба назар гирифта шаванд;

- зарурати қалби сармоя ё маблағҳои худӣ вазорату идораҳо ва мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ барои татбиқи лоиҳаҳои сармоягузорию мазкур пурра изҳори назар карда шаванд;

- таъсири амалисозии лоиҳаи сармоягузорию ба рушди минтақа инъикос намояд.

Таҳлили сифати лоиҳаҳои сармоягузорию минтақавӣ барои ҷўстуљўи роҳҳои баланд бардоштани самаранокии фаъолияти сармоягузорию дар бахши саноат тавассути ҷалби сармояи ибтидоӣ на танҳо аз ҳисоби қарзҳои беруна, балки аз ҳисоби грантҳои беруна асоснокӣ медиҳад.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки рушди лоиҳаҳои сармоягузорию минтақавӣ дар комплекси саноатӣ бо ҳалли як қатор проблемаҳо алоқаманд мебошад:

- ин таъмини дастгирӣ аз тарафи давлат дар соҳаи ҳавасмандгардонии соҳаҳои саноат;

- таъмин ва баҳодихии лоиҳаҳои сармоягузорию минтақавӣ бо танзими комплекси меъёрӣ-ҳуқуқӣ;

- афзоиши фаъолияти сармоягузорию дар тамоми давраи такрористехсолкунии комплекси саноатӣ.

То ҳол дар ҳамаи зинаҳои сохторҳои идоракунӣ чунин ақидае вуљуд дорад, ки соҳаи саноат ниҳоят серхарҷ ва вақтгалаб буда, ба буљети давлат ғоидаи кам ба даст меорад. Аммо, сиёсати қиддии таҳлили иқтисодӣ ва ба назар гирифтани тамоми қанбаҳои фаъолияти иқтисодӣ нишон медиҳад, ки интиҳоби оқилона ва дурусти усулҳои баҳодихии оқибатҳои саноат бо дарназардошти омилҳои пурраи иқтисодӣ ҳангоми қабули қарорҳои идоракунӣ метавонад натиҷаҳои баҳодихии баланд бардоштани самаранокии лоиҳаҳои сармоягузорию минтақавиро дар соҳаи саноат ба таври назаррас тағйир диҳад. Муносибати анъанавӣ ба баҳодихии самаранокии иқтисодии лоиҳаи сармоягузорию минтақавӣ омили саноатиро ба таври қофӣ ба назар намегирад.

Баҳодихии лоиҳаҳои сармоягузорию истифода аз формулаи усули арзиши ҷории соф NPV барои лоиҳаи сармоягузорию маблағгузорию якҷаҳаина:

$$NPV = \sum_k \frac{P_k}{1 + r^k} - IC \quad 1.$$

ва баҳодихии лоиҳаҳои сармоягузорию истифода аз формулаи усули арзиши ҷории соф NPV барои лоиҳаи сармоягузорию маблағгузорию пайдарпайи дар тўли n сол:

$$NPV = \sum_k^n \frac{P_k}{(1+r)^k} - \sum_k^n \frac{P_k}{(1+i)^k} \quad 2.$$

нишон дод, ки аз 50 адад лоиҳаҳои сармоягузори, ки аз тарафи Кумитаи давлатии сармоягузорӣ ва идораи амволи давлатии Ўзбекистон барои татбиқи пешниҳод карда шудааст, танҳо натиҷаи 2 лоиҳаи сармоягузорӣ бо номи «Сохтмони завод оид ба коркарди сангҳои табиӣ дар қаламрави МОИ «Сӯғд»» дар соҳаи саноат бо маблағи 5 млн. доллари ИМА дар минтақаи Сӯғд ва лоиҳаи сармоягузорӣ бо номи «Сохтмони комплекси туристии ЎДММ «Сафедоб Тур» дар ноҳияи Шуробод» дар соҳаи сайёҳӣ бо маблағи 2,3 млн. доллари ИМА дар минтақаи Хатлон манфи мебошанд, аммо дар шароити норасоии захираҳои сармоягузорӣ ин лоиҳаҳо бояд бо дастгирии давлатӣ ба воситаи ӯҳдадорихои қарзи имтиёзнок ва ҷалби захираҳои грантӣ татбиқи карда шаванд, чунки дар умум лоиҳаҳои сармоягузорӣ метавонанд ба саноатикунони босуръати кишвар мусоидат намоянд. Ҳолати мазкурро дар мисоли ҷадвал чунин тасвир намудан мумкин аст.

Ҷадвали 1

Натиҷаи баҳодиҳии лоиҳаҳои сармоягузорӣ тавассути усули баҳодиҳии арзиши ҷории соф NPV

№	Номи лоиҳаҳои сармоягузорӣ	Минтақаи татбиқи	Соҳаи татбиқи лоиҳа	Арзиши лоиҳа, \$	Натиҷаи NPV, \$
1	Сохтмони комплекси туристии ЎДММ «Сафедоб Тур» дар ноҳияи Шуробод	Хатлон	Сайёҳӣ	2300000	-133391,3
2	Сохтмони завод оид ба коркарди сангҳои табиӣ дар қаламрави МОИ «Сӯғд»	Сӯғд	Саноат	5000000	-599715,1

Сарчашма: Дар асоси маълумотҳои Кумитаи давлатии сармоягузорӣ ва идораи амволи давлатии Ўзбекистон. Маълумоти мухтасари лоиҳаҳои сармоягузори Ўзбекистон. 2022. - 131с. бо истифода аз усули баҳодиҳии арзиши ҷории соф NPV ҳисоб карда шудааст;

Умуман, ҳангоми гузаронидани баҳодиҳии иқтисодӣ ва самаранокии лоиҳаҳои сармоягузори минтақавӣ таносуби ҳаҷми таъсири манфии бартарафшуда ба муҳити иқтисодӣ ва таъсири онҳо ба сифати лоиҳаҳои сармоягузори минтақавиро ба инobat гирифтани зарур аст.

Далели гуфтаҳои болоро таҳқиқотгарони дар ин самт кор карда Бақоев Ш.С. бо роҳбарии илмии Мирсаидов А.Б. дар таҳқиқотҳои худ ҳангоми баҳодиҳии лоиҳаҳои сармоягузорӣ истифода аз усули баҳодиҳии арзиши ҷории соф (NPV) чунин қайд менамоянд, ки «Лоиҳаҳои сармоягузоришаванда ба лоиҳаҳои самаранок набуда мансубанд. Ин чунин маъно дорад, ки ҳамаи онҳо асосан хусусияти аҳамияти илтимой доранд. Дар шароити норасоии захираҳои сармоягузорӣ ин масъалаҳои минтақавӣ бояд аз тарафи давлат ба воситаи ӯҳдадорихои қарзии имтиёзнок ва ҷалби захираҳои грантӣ барои татбиқи ин қабил лоиҳаҳо пешбинишуда ҳал карда шаванд» [1, с.83].

Агар дар лоиҳаи сармоягузори минтақавӣ пурра аз байн бурдани манбаи мавҷудани таъсири манфӣ ба муҳити иқтисодӣ ба нақша гирифта шуда бошад, вале як ё якчанд манбаи нав бунёд гардад, зарурияти дар лоиҳаҳои сармоягузори минтақавӣ маълумот оид ба чорабиниҳои кам кардани ин таъсирҳо дар барномаи мониторинг ва ғайра пешбинӣ мегардад. Чунин чорабиниҳо ба рафъи монеаҳо дар татбиқи самаранокии лоиҳаҳои сармоягузори минтақавӣ мусоидат мекунанд.

Дар айни замон баҳодиҳии самаранокии иқтисодии лоиҳаҳои сармоягузори минтақавӣ барои сармоягузори мушкултар аст. Гузаронидани баҳодиҳии иқтисодӣ ва муайян кардани мутобиқати лоиҳаи сармоягузорӣ ба талаботҳои иқтисодии қонунгузори Тоҷикистон танҳо дар сурате имконпазир аст, ки ҳангоми таҳияи он Ҳукумати Ўзбекистон, Вазорати рушди иқтисод ва савдои Ҷумҳурии Тоҷикистон, Вазорати молияи Ўзбекистон

Тоҷикистон, Кумитаи давлатии сармоягузорӣ ва идораи амволи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва вазорату идораҳои соҳавӣ ҳамроҳӣ намоянд. Маълумоте, ки дар рафти гузаронидани ахбороту таҳлилҳо аз вазорату идораҳои давлатӣ ба даст оварда мешаванд, дар таҳияи асосноккунии лоиҳаҳои сармоягузории минтақавӣ ва қабули қарори сармоягузориҳои потенциалӣ барои иштирок дар лоиҳаи сармоягузорӣ мӯҳим аст.

Дар таҳқиқотҳои худ ҳанӯз соли 2015 мо оид ба ташкили комиссияи махсус доир ба интиҳоб ва татбиқи лоиҳаҳои сармоягузорӣ пешниҳод намуда будем ва чунин қайд карда будем, ки «Албатта, барои самараноктар қабул намудани лоиҳаҳои афзалиятноки сармоягузорӣ дар доираи иқтисоди миллӣ аз ҷониби Ҳукумат бояд комиссияи махсус оид ба интиҳоби лоиҳаҳои афзалиятноки сармоягузорӣ таъсис дода шавад. Дар баробари ин, Ҷумҳурии Тоҷикистон барои рушди иқтисоди бозоргонӣ ва зудтар барқарор кардани он наметавонад комиссияи махсус оид ба интиҳоби лоиҳаҳои афзалиятноки сармоягузориҳои таъсис диҳад, зеро он ба таври фаврӣ ба ҳама намуди сармоягузориҳои хориҷӣ ва дохилӣ эҳтиёҷ дорад. Таъсиси комиссияи махсус оид ба интиҳоби лоиҳаҳои афзалиятноки сармоягузорӣ ба рушди босуръати минтақаҳо ва дар маҷмӯъ ба давлат мусоидат хоҳад кард» [9, с.31].

Маҳз пешниҳоду таклифҳои илман асосноккардашуда буд, ки бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 27 мартӣ соли 2018, №161 ҳайати комиссия оид ба интиҳоби лоиҳаҳои сармоягузориҳои давлатӣ ҷиҳати ворид намудан ба Барномаи сармоягузориҳои давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон қабул ва тасдиқ карда шудааст (ниг. ба расми 1.).

Ба комиссияи ташкилгардида аслан масъулони сохторҳои қудратӣ, вазорату кумитаҳои соҳавӣ шомиланд.

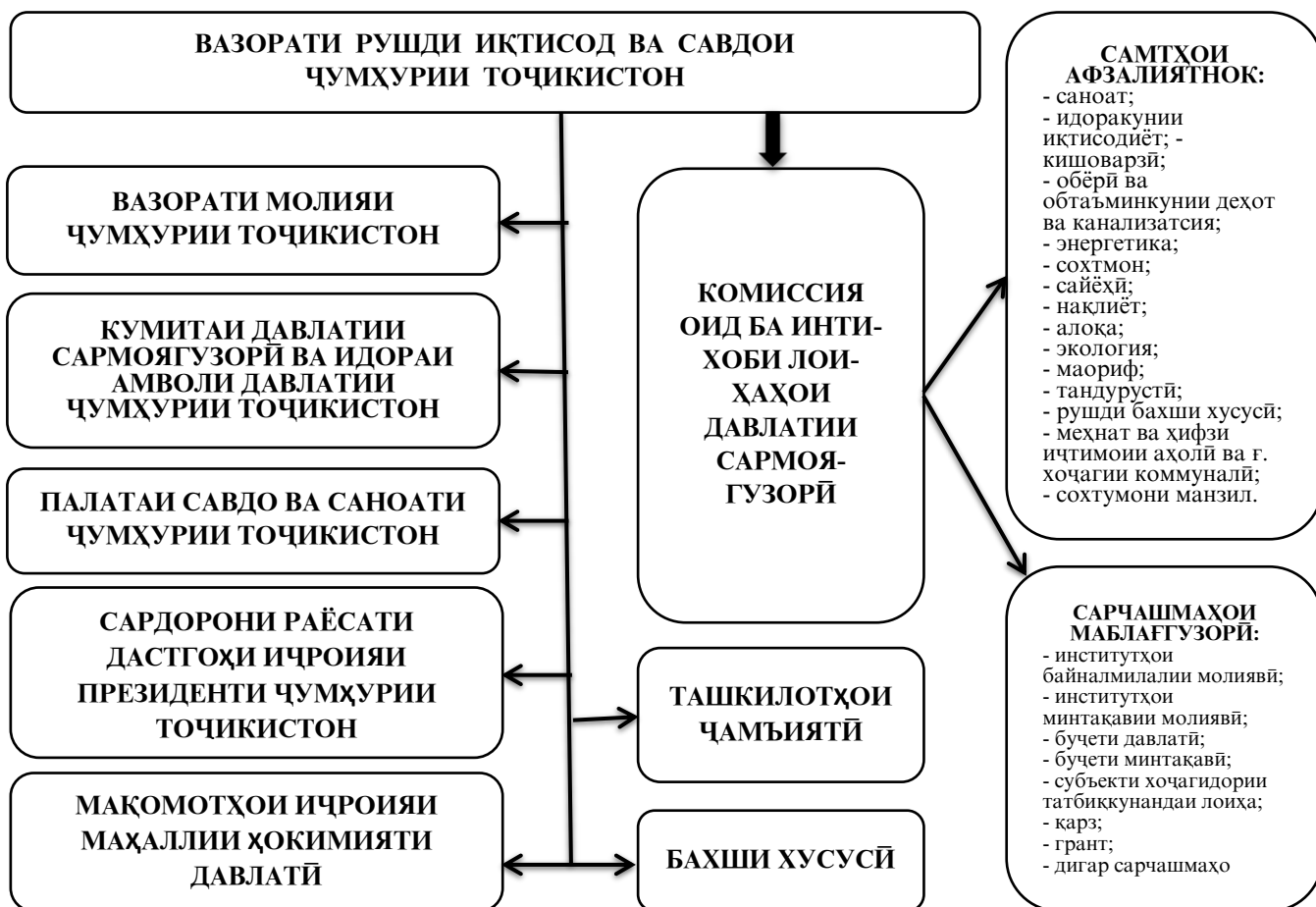
Мақсад аз ташкили комиссия ин тавалҷуҷи хоса зоҳир намудан ба самтҳои афзалиятноки миллӣ, амалинамоии лоиҳаҳои сармоягузорӣ ба ҳадафҳои стратегияи гузашташудаи ҳукумати мамлакат, равона намудани татбиқи лоиҳаҳои сармоягузорӣ ба минтақаҳо аз рӯи таъминоти захиравӣ, ҳамворакунии рушди фазои минтақаҳо аз рӯи таъминоти захиравӣ ва амсоли инҳо мебошад.

Проблемаҳои марбут ба татбиқи лоиҳаҳои сармоягузориҳои минтақавӣ аз инҳо иборатанд:

- даралаи мутобикати лоиҳаҳои сармоягузориҳои минтақавӣ ба стратегияи умумии рушди давлат;
- мавҷудияти «дастаи идоракунӣ» - и соҳибхотисос, қобилиятнок ва муассир;
- омодагии ташаббускор ба баррасии ошкорои масъалаҳои молиявӣ;
- дастгирии корхона аз ҷониби мақомот;
- ба соҳаҳои афзалиятнок ва мақсадноки рушди давлат дохил намудани лоиҳаҳои сармоягузориҳои минтақавӣ;
- барномаҳои рушди илтимоию иқтисодӣ ва ғайра.

Ҳамин тариқ, дар назари аввал чунин ба назар мерасад, ки зарурати ташаккули меъёрҳои махсуси иқтисодӣ барои баҳодиҳӣ ва интиҳоби лоиҳаҳои сармоягузориҳои минтақавӣ вучуд надорад, аммо дар асл ду нуқтаи асосӣ принсипиалӣ вучуд дорад, ки ҷудо кардани онҳоро аз меъёрҳои умумии мутобикати баҳодиҳии лоиҳаи сармоягузорӣ талаб мекунад:

- минтақаҳои дорони низомии махсуси истифодаи захираҳо метавонанд ба баҳодиҳии лоиҳаҳо таъсир расонанд, ки ин дар татбиқи он душвориҳо ба миён меорад;
- баҳодиҳии фоидаи софӣ иқтисодӣ, ки бо нишондиҳандаҳои иқтисодӣ ҳисоб карда мешавад, дар натиҷаи татбиқи лоиҳаҳои сармоягузориҳои минтақавӣ метавонад самаранокии иқтисодии лоиҳаи сармоягузориҳои нишон диҳад.

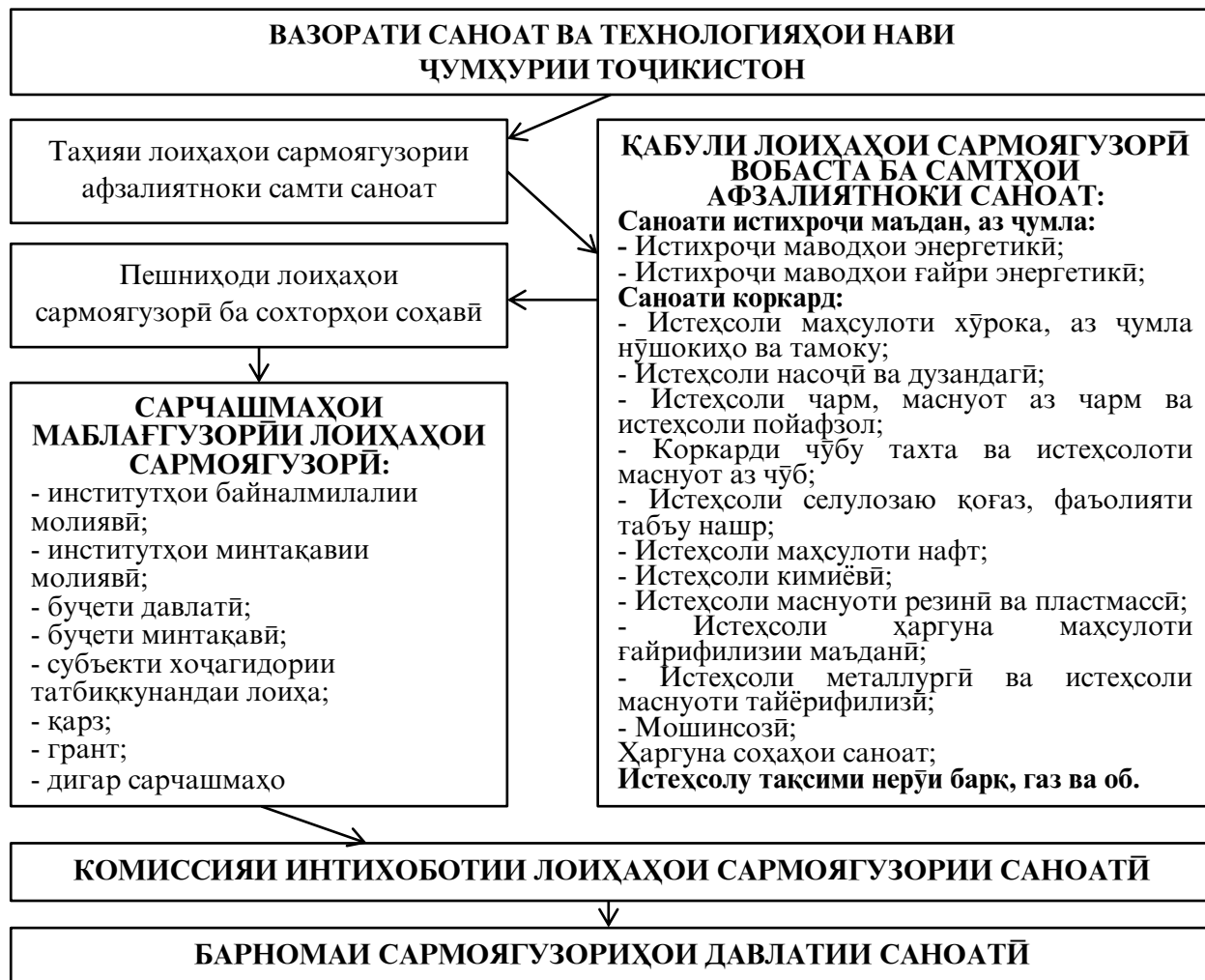

Расми 1. Тартиби қабул ва татбиқи лоиҳаҳои сармоягузориҳои давлатӣ
Сарчашма: Аз тарафи муаллиф тартиб дода шудааст.

Дар асоси таҳлилҳои болозикр, пешниҳод менамоем, ки монанд ба Барномаи сармоягузориҳои давлатӣ дар сатҳи ҷумҳурии **Барномаи сармоягузориҳои давлатии саноатӣ** ташкил карда шавад. Мақсад аз ташкил намудани Барномаи сармоягузориҳои давлатии саноатӣ ин ворид намудани танҳо лоиҳаҳои сармоягузориҳои самти саноат гардида, чун Барномаи сармоягузориҳои давлатӣ дар **Барномаи сармоягузориҳои давлатии саноатӣ** давлат ба сифти кафил баромад намояд, яъне ҳангоми ҷалби ҷӣ сармоягузориҳои хориҷӣ ва ҷӣ сармоягузориҳои маҳаллӣ ҳукумати мамлакат дар самаранокии татбиқӣ лоиҳаҳои сармоягузориҳои самти саноат кафолат диҳад (ниг. ба расми 2.).

Раванди татбиқ ва назорати лоиҳаҳои сармоягузориҳои афзалиятнокии самти саноат бевосита аз тарафи Вазорати саноат ва технологияҳои нави Ҷумҳурии Тоҷикистон ба роҳ монда шавад. Намунаи раванди қабул ва татбиқи лоиҳаҳои сармоягузориҳои самти саноатро барои ворид намудан ба **Барномаи сармоягузориҳои давлатии саноатӣ** чунин тасвир намудан мумкин аст (ниг. ба расми 2.).

Раванди кафолатдиҳии давлатӣ ва бевосита иштироки давлат дар шароити татбиқи лоиҳаҳои сармоягузориҳои самти саноат боварии сармоягузориҳои зиёд мегардонад ва ҳолати иҷдивенӣ низ аз байн меравад.

Расми 2. Механизми татбиқи лоиҳаҳои сармоягузорӣ дар доираи Барномаи сармоягузориҳои давлатии саноатӣ. *Сарчашма:* Аз тарафи муаллиф тартиб дода шудааст.

Барои самаранокии татбиқи лоиҳаҳои сармоягузорӣ дар доираи **Барномаи сармоягузориҳои давлатии саноатӣ** барои солҳои аввали муайяни татбиқи лоиҳа бояд имтиёзҳои махсус пешбини гардад ва аз раванди татбиқи лоиҳаҳои сармоягузориҳои самти саноат назди ҳукумати мамлакат ҳамасола ҳисобот дода шавад, ин амал барои саноатикунони босуръати иқтисодиёт мусоидат менамояд.

Меъёрҳои иқтисодии баҳодиҳии ҳар як лоиҳаи сармоягузориҳои минтақавӣ дар асоси принципҳои сиёсати давлатии сармоягузорӣ ва баланд бардоштани самаранокии фаъолияти сармоягузорӣ таҳия карда мешаванд.

Ҳамин тавр, дар асоси таҳлили мақолаи мазкур метавон чунин хулосагирӣ намуд:

1. Дар шароити иқтисоди муосир масъалаҳои баҳодиҳӣ ва сифати лоиҳаҳои сармоягузориҳои минтақавӣ ва роҳҳои баланд бардоштани самаранокии фаъолияти сармоягузорӣ дар робита ба ноил шудан ба ҳадафҳои лоиҳаи сармоягузорӣ ва муваффақияти он аҳамияти кулӣ доранд. Омӯзиши дастгоҳи илмӣ баҳодиҳии самаранокии иқтисодӣ, ки дар тӯли якчанд аср дар амалияи ҷаҳонӣ таҳия шуда, имкон медиҳад, ки он на танҳо дар марҳилаҳои корхона, балки дар марҳилаҳои гуногуни рушд ва самтҳои фаъолияти он дар сатҳи давлатӣ муфассалтар муайян карда шавад.

2. Яке аз намудҳои самаранокӣ ин самаранокии лоиҳаҳои сармоягузорӣ мебошад, ки татбиқи босамарӣ он ояндаи рушди кишварро муайян мекунад. Самаранокии лоиҳаҳои сармоягузорӣ бояд то даралъае фаҳмида шавад, ки натиља бо харҷи камтарин ва дар мӯҳлати кӯтоҳтарин ба даст оварда мешавад. Лоиҳаи сармоягузорӣ дар суръате самаранок ҳисобида мешавад, ки тарафҳои

лоиҳаи сармоягузорӣ пас аз гирифтани маблағҳои гузоштаи худ даромади иловагӣ низ ба даст меоранд.

3. Лоиҳаи сармоягузори минтақавӣ ба татбиқи чорабиниҳои комплекси бо ҳам алоқаманд чихати ноил шудан ба ҳадафҳои стратегии рушди мамлакат ва баланд бардоштани сифати зиндагии аҳоли нигаронида шудааст. Татбиқи он низоми иерархиявии чорабиниҳои идоракунии дар сатҳи миллий ва минтақавӣ мебошад.

4. Вазни қиёсии ҳиссаи саноат дар ММД нишон дод, ки ташкили Барномаи сармоягузориҳои давлатии саноат барои дар самти саноат ҷалб намудани лоиҳаҳои сармоягузорӣ ва расидан ба ҳадафи қоруми миллий – саноатикунони босуръат мусоидат менамояд.

АДАБИЁТ

1. Бақоев Ш.С. Такмилдиҳии механизмҳои таҳия ва татбиқи лоиҳаҳои сармоягузори минтақавӣ (дар мисоли вилояти Хатлони Ҷумҳурии Тоҷикистон). Диссер. ном. илм. иқт. Бохтар – 2020. – 83 саҳ.

2. Беренс В. Руководство по оценке эффективности инвестиций: пер. с англ. / В. Беренс, П. Хавранек. - М.: Интерэксперт, Инфра-М.1995. -527 с.

3. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи тартиби таҳияи лоиҳаҳои давлатии сармоягузорӣ ва амалӣ намудани барномаи сармоягузориҳои давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон”. Душанбе. – 27-уми март соли 2018, - №161. – 4 с.

4. Кумитаи давлатии сармоягузорӣ ва идораи амволи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Маълумоти мухтасари лоиҳаҳои сармоягузори Ҷумҳурии Тоҷикистон. 2022. - 131с.

5. Нуруллоев З.Х. Инвестиционные проекты как объект учета управленческого труда//Финансы и учет. - Душанбе, - 2003. - №3. - 12 с.

6. Пошиваленко Г.П. Инвестиционная деятельность / Г.П. Пошиваленко, Н.В. Киселева. - М.: КноРус, - 2006. -132 с.

7. Разыков Б.Х. Оценка эффективности инвестиционного проекта освоения месторождения минеральных вод. Налоговая политика и практика. - М.: Изд-во «Экономико-правовая литература», - 2007. - № 6. - С.31-33.

8. Разыков В.А., Рахимов Ш.М., Сафаров С.Г. Инвестиционная политика Республики Таджикистан и основные направления ее активизации. - Душанбе. Изд-во «Сарпараст», - 2000. - 145 с.

9. Сафоев А.К. Совершенствование механизма управления региональными инвестиционными проектами (на материалах Хатлонской области Республики Таджикистан). Диссер. канд. экон. наук. – Душанбе. – 2015. – 31 с.

10. Тартиби таҳияи лоиҳаҳои давлатии сармоягузорӣ ва амалӣ намудани барномаи сармоягузориҳои давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон // Бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 27-уми март соли 2018, №161 тасдиқ гардидааст. 22 с.

БАХШИ ХУСУСИИ СОҲИБКОРӢ ВА НАҚШИ ОН ДАР ТАЪМИНИ РУШДИ УСТУВОРИ ИҚТИСОДИ МИЛЛӢ

Дар мақола фаъолияти воқеӣ ва рушди баҳши хусусӣ, аз ҷумла соҳибкорӣи хурду миёна дар соҳаҳои саноату кишоварзӣ, афзалиятҳо, мушкилотҳо ва роҳҳои асосӣи рушди иқтисодӣ дар шароити муосир мавриди омӯзиш ва баррасӣ қарор гирифта аст. Дар ҷараёни таҳлили масоили мазкур ба омӯзиши санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ, ташкилӣ-иқтисодӣ ва барномаҳои дастгирии давлатӣи соҳибкорӣ, ки бевосита таи солҳои соҳибистиклолии кишвар бо ташаббуси Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳия ва қабул гардиданд, нақши муассир доранд, диққати махсус ироа шудааст.

Вожаҳои калидӣ: сектори хусусӣ, фаъолияти соҳибкорӣ, соҳибкорӣи хурд ва миёна, буҷети умумидавлатӣ, фонди дастгирии соҳибкорӣ, қарзҳои имтиёзнок, андоз, ҳамкорӣи баҳши хусусӣ бо давлат.

Валиев Н.Ш., Вализода Ш.Ш., Тоджзод Мадина

ЧАСТНЫЙ СЕКТОР ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА И ЕЁ РОЛЬ В ОБЕСПЕЧЕНИИ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ НАЦИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ

В статье исследуются функционирование и развитие частного сектора, в том числе малое и среднее предпринимательство в отраслях промышленности и сельском хозяйстве, приоритеты, проблемы и пути достижения экономического роста в контексте современного этапа развития национальной экономики. Особое внимание уделено анализу данной проблемы во взаимодействии с нормативно-правовыми, организационно-экономическими, Программами государственной поддержки развития предпринимательства, которые в годы независимости были разработаны и утверждены Правительством Республики Таджикистан, а также необходимость усиления частно-государственного партнерства.

Ключевые слова: частный сектор, предпринимательской деятельность, малые и среднее предпринимательство, общегосударственный бюджет, фонд поддержки предпринимательства, льготные кредиты, налоговая нагрузка, частно-государственное партнерство.

Valizoda SH.SH., Valiev N.SH., Tojzod Madina

PRIVATE SECTOR PREDPRINRIMATELSTVA AND ITS ROLE IN SUSTAINABLE DEVELOPMENT NATIONAL ECONOMY

The article examines the functioning and development of the private sector, including small and medium enterprises in the sectors of industry and agriculture, priorities, problems and achieve economies-nomic growth in the context of the present stage of development of the national economy. Particular attention is paid to the analysis of the problem in conjunction with the legal, organizational, economic, government support programs of entrepreneurship development, which in the years of independence have been developed and approved by the Government of the Republic of Tajikistan, as well as the need to strengthen public-private partnership.

Keywords: the private sector, entrepreneurship, small and medium enterprises, national budget, Fund for Entrepreneurship Support, soft loans, tax burden, public-private partnerships.

Ҷумҳурии Тоҷикистон баъди ба даст овардани мақоми истиклолияти давлатӣ ба татбиқи амалии ислоҳоти иқтисодӣ дар заминаи низоми муносибатҳои бозорӣ, ки дорои

афзалиятҳои хос ва раванди бебозгашт мебошад, пайгирона, бо ташаббус ва роҳбарии бевоситаи Ҳукумати кишвар шурӯъ намуд.

Ҳадафи асосии ислоҳоти иқтисодӣ таъмини рушди босуръати иқтисодиёи иҷтимоӣ дар сатҳи кишвар, фароҳам овардани шароити мусоид барои таъмини рушди босуботи фаъолияти соҳибкорӣ, аз он ҷумла инкишофи бемайлони соҳибкории инфиродӣ ба ҳисоб меравад.

Асосгузори Сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми соли 2016 –ум ба Маҷлиси Олии кишвар таъкид намуданд: «Рушди бахши хусусӣ, аз ҷумла соҳибкорӣ яке аз самтҳои асосии сиёсати иқтисодӣ маҳсуб мешавад» [1. С. 11]

Бахши хусусӣ дар сиёсати нави иқтисодии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон самти муҳим ва афзалиятноки иқтисоди миллӣ маҳсуб меёбад. Бинобар ин, Ҳукумати кишвар аз солҳои аввали гузаштан ба муносибатҳои иқтисоди бозорӣ ба бахши ташаккули соҳибкории хусусӣ, аз ҷумла суръат бахшидан ба фаъолияти соҳибкорӣ, шаклу намудҳои мухталифи он аҳамияти аввалиндараҷа медиҳад.

Дар ин росто, Ҳукумати Тоҷикистон бо мақсади ба вучуд овардани муҳити мусоид барои рушди босуботи фаъолияти соҳибкорӣ як қатор чораҳои тадбирҳои судманд таҳия намуда, онҳоро пайгирона дар амал татбиқ намуд, ки барои фароҳам овардани муҳити зарурӣ на танҳо барои рушди соҳибкорӣ замина гузошт, балки ба тараққиёти қиёсан босурати ин шакли фаъолияти озои иқтисодӣ мусоидат намуд. Дар ин давра санадҳои меъёрий-ҳуқуқӣ, ташкилӣ-иқтисодӣ ва барномаҳои дастгирии давлатии соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон маҳз бо ташаббус ва дастгирии бевоситаи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон қабул гардиданд. Дар заминаи ин чорабиниҳои сатҳи давлатӣ ва маҳаллӣ фаъолияти соҳибкорӣ яке аз самтҳои асосии ояндадори рушди иқтисоди миллӣ эътироф гардид.

Барномаи дастгирии давлатии рушди соҳибкорӣ дар Тоҷикистон барои солҳои 2012-2020 ҳуҷҷати муҳими мусоидаткунада барои таъмини фаъолияти самарабахши субъектҳои соҳибкорӣ заминаи воқеӣ гузошт. Дар солҳои татбиқи он ҳолати қонунгузорӣ оид ба соҳибкорӣ, хусусан дастгирии соҳибкории истеҳсолӣ хеле беҳтар гардид, истеҳсолот ва равандҳои технологӣ таҷдид, ҳамкориҳои давлат бо бахши хусусӣ ба роҳ монда шуд. Дар Тоҷикистон расман Фонди дастгирии соҳибкорӣ таъсис дода шуд ва ба он аз ҳисоби буҷети давлатӣ 63 миллион сомонӣ маблағ ҷудо гардид ва дар заминаи ин фонд бо супоришу ҳидоятҳои бевоситаи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон, Саноат содирот Бонк (ССБ) таъсис дода шуд, ки омили басо мусбат арзёбӣ мешавад.

Омӯзиш ва таҳқиқи роҳҳои ташаккул ва рушди бахши хусусии соҳибкорӣ дар ҷаҳони муосир бо якчанд сабаб мубрам ва муҳим мебошад:

1. Рушди иқтисодӣ: бахши хусусӣ ба рушди иқтисодӣ мусоидат мекунад, зеро соҳибкорон ҷойҳои нави корӣ таъсис медиҳанд, ба соҳаҳои гуногуни иқтисодиёт сармоягузорӣ мекунанд ва рушди истеҳсолу тиҷоратро ҳавасманд мекунанд.

2. Навоварӣ: бахши хусусӣ дар рушд ва татбиқи технологияҳо ва идеяҳои нав нақши муҳим доранд. Онҳо аксар вақт манбаи инноватсия буда, маҳсулот ва хизматҳои нав эҷод мекунанд, ки метавонанд талаботи бозорро қонеъ гардонанд.

3. Чандирӣ ва ҳаракат: Тиҷорати ба соҳибкории инфиродӣ асосёфта одатан нисбат ба ширкатҳои калон чандиртар мебошанд. Ин ба соҳибкорон имкон медиҳад, ки ба шароити тағйирёбандаи бозор тез мутобиқ шаванд ва ба талаботи муштарӣ зуд посух диҳанд.

4. Рушди шахсият ва худшиносӣ: бахши хусусии соҳибкорӣ барои рушди шахсият ва худшиносӣ имконият фароҳам меорад. Соҳибкор метавонад истеъдод ва идеяҳои худро тавассути эҷод ва пешбурди тиҷорати худ баён намояд.

5. Баланд бардоштани рақобат: бахши хусусии соҳибкорӣ аксар вақт фаъолияткунандагони асосии бозор мебошанд, ки ба рақобати бештар мусоидат мекунанд. Рақобат - навоварӣ, беҳтар шудани сифати молу хизматҳо ва коҳиши нархҳо ба манфиати истеъмолкунандагон ҳавасманд мекунад.

6. Рушди иқтисоди рақамӣ: бо пайдоиши интернет ва рушди технологияҳои рақамӣ, имкониятҳои зиёде барои бахши хусусии соҳибкорӣ кушода шуданд. Онҳо метавонанд онлайн маҳсулот ва хизматҳоро эҷод ва таблиғу пешниҳод намоянд, ки дастрасӣ ба бозорҳо ва мизочони навро осон мегардонад.

7. Мутобиқшавӣ ба тағйирот: тавре ки таҷриба нишон медиҳад, бахши хусусии соҳибкорӣ ба тағйирот дар муҳити иқтисодӣ ва талаботи ҷомеа беҳтар мутобиқ мешаванд. Онҳо метавонанд ба тағйирёбии талабот зуд вокуниш нишон диҳанд, технологияҳои навро ҷорӣ кунанд ва ба шароити нави бозор мутобиқ шаванд.

Дар баробари гуфтаҳои дар боло овардашуда ҳаминро қайд менамоем, ки рушди бахши хусусии соҳибкорӣ ба дарки махсусиятҳои соҳавӣ ва институтсионалии он вобастагии амиқ дошта, мақолаи мазкур имконият фароҳам овардааст, ки низоми муносибатҳои ба он алоқаманд ба таври возеҳ ва асоснок баррасӣ карда шаванд.

Рушди соҳибкорӣ дигаргунсозии сохтории иқтисодиётро ғаёл мегардонад, ки ба ҷорӣ намудани комёбиҳои илмӣ-техникӣ ҳавасманд месозад ва ба ҳаматарафа баланд бардоштани самаранокии истеҳсолот мусоидат менамояд.

Ҳар як иқдоми соҳибкор ин ташкили робитаи мутақобилаи байни одамон буда, аз истифодаи ғаёлияти навоарона, техникаю технологияи навин, гирифтани ғоидаи бештар, ки мақсади асосии соҳибкор аст, вобастагӣ дорад.

Мувофиқи ақидаи Комилов С.Ҷ.: "...соҳибкорӣ ин ташкили ғаёлияти иқтисодии худӣ, ки ба гирифтани ғоида нигаронида шуда, ҳамчун ҷараёни динамикӣ бо қобилияти соҳибкорӣ тавсиф меёбад ва онро метавон чун яке аз захираҳои иқтисодии ба суръати рушди иқтисодӣ ва ғаёлияти инноватсиониву сармоягузорӣ таъсиррасон муайян намуд" [3. С. 5].

Аминов И.А. чунин мешуморад, ки: "ғаёлияти соҳибкорӣ асосан барои гирифтани ғоида нигаронида шуда, аксар маврид дар шароити номуайяний ва бо ҷой доштани таваккали баланд амалӣ карда шуда, ба вай ғаёлияти босуръат хос аст" [2. С. 109].

Таҷриба нишон медиҳад, ки пешравии ҷамъият ва бо ин таъминоти нисбатан пурраи талаботи истеъмолӣ бо ғаёлияти самараноки соҳибкорӣ муайян карда мешавад. Сатҳи баланди чоригардонии навоарихо, ҳаракатнокии тағйиротҳои технологӣ, рушди босуръати соҳаи хизматрасонӣ ва шуғл, рақобати тезу тунди нархию ғайринархӣ, ки аз як тараф, ба пастишавии нархҳо меорад, аз тарафи дигар, истеъмолкунанда маҳсулоти баландсифатро ба даст меорад (ва инчунин имконияти ба дастовариҳои воситаҳои зиёд дар шакли мудохила аз андоз). Ҳамаи инҳо саҳми соҳибкориро дар иқтисодиёти кишвар ва махсусан, дар робитаҳои иқтисодии хориҷӣ ташкил медиҳанд.

Вале ҳангоми таҳлили муҳити соҳибкории инфиродӣ мо метавонем якчанд сабабҳои асосиро, ки садди роҳи рушди инкишофи он дар Тоҷикистон мегарданд, ҷудо намоем:

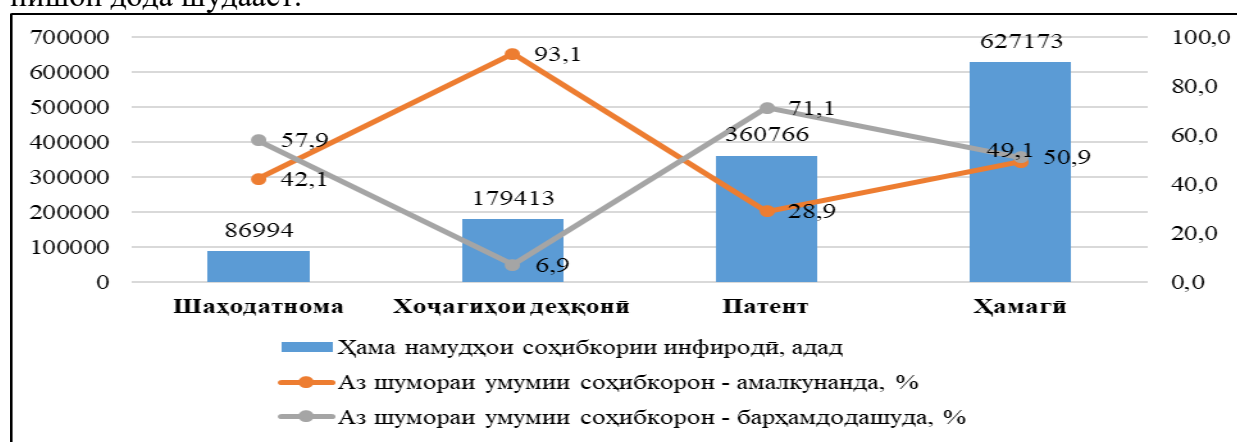
- вазъи мураккаби иқтисодӣ дар ҷаҳони муосир ба воситаи қабули ҳар гуна таҳримот;
- беқурбшавӣ ва дараҷаи баланди таваррум;
- камшавии талаботи аҳоли аз сабаби пасти гаштани сатҳи даромаднокӣ;
- косташавии робитаҳои хоҷагидорӣ;
- номукамалии низоми пардохтӣ ва дараҷаи баланди меъёрҳои ғоизии қарзӣ;
- сатҳи пасти донишҳои ташкилию ҳуқуқии соҳибкорон, надоштани таҷрибаи хоҷагидорӣ, ки чи дар соҳибкории хурд ва чи дар бахши давлатӣ;
- муносибати манфии гурӯҳҳои муайяни аҳоли, ки соҳибкории инфиродиро танҳо бевосита бо миёнаравӣ, хариду фурӯш алоқаманд медонанд;
- коркарди сусти асосҳои ташкилию ҳуқуқии танзими инкишофи соҳибкории инфиродӣ дар тамоми сатҳ;
- сусти будани ғаёлияти механизми дастгирии давлатии соҳибкории инфиродӣ.

Ин вазъи иқтисодии баамаломада ба соҳибкории инфиродӣ дар тамоми самтҳо таъсир мерасонад. Сатҳи баланди беқурбшавӣ ва рушди нархҳо ба тамоми омилҳои истеҳсолот, бисёре аз соҳибкорони инфиродиро бо касодшавӣ рӯ ба рӯ менамояд. Ба қатори онҳо пеш аз ҳама соҳибкороне, ки дар соҳаи истеҳсолоти молҳо ва ҳадамоти рӯзгордорӣ барои аҳоли (ки нарахшон пайваста меафзояд) ғаёлият мекунанд, дохил мешаванд. Ба соҳибкорони

истеҳсолӣ фишори андозӣ хеле таъсири манфӣ мерасонад. Чунин шароити дар ҷамъият бавучудода, ҳавасмандиро ба фаъолияти соҳибкорӣ коҳиш медиҳад.

Мувофиқи пурсишҳое, ки мо ҷангоми таълифи кори илмӣ гузаронидем, масъалаҳои муҳимтарини соҳибкории инфиродӣ дар кишварамон инҳоянд: андозҳо, номукаммалӣ қонунгузорӣ, беқурбшавии пул, вазъи умумии иқтисодиёт, каср, мушкilotи гирифтани қарз ва меъёри баланди ғойи он, ғайри қобили пардохт будани шарикон, мизочон, номукаммалӣ низоми бонкӣ, вазъи сиёсӣ, идораҳо, фаъолияти ҳукумат, ришвахурӣ, нархҳои баланд ба ашёи хом, мушкilot ба иҷора, робитаҳои сусти иқтисодӣ, норасоии ахборот ва ғайра.

Масъалаҳои номбаркардашуда аз он шаҳодат медиҳанд, ки ҳоло шароитҳои зарурӣ барои инкишофи соҳибкории инфиродӣ ба таври бояду шояд ташаккул наёфтаанд. Ҳиссаи шумораи соҳибкорони амалкунанда ва барҳамдодашуда дар соли 2021 дар диаграммаи 1 нишон дода шудааст.

Диаграммаи 1. - Ҳиссаи шумораи соҳибкорони амалкунанда ва барҳамдодашуда дар соли 2021 [4. С. 115]

Аз таҳлили маълумотҳои диаграммаи 1 мушоҳида карда мешавад, ки шумораи бахши хусусии соҳибкорони инфиродии бақайдгирфташуда, ки дар асоси патент ва шаҳодатнома амал мекунанд, дар соли 2021 - ум 627173 ададро ташкил медиҳад. Аз ин шумораи умумӣ 307878 адад ё 49,1% соҳибкорони инфиродии амалкунанда ва 319295 адад ё 50,9% соҳибкорони инфиродии барҳамдодашуда мебошанд. Махсусан агар ба хоҷагӣҳои деҳқонӣ назар афканем, шумораи онҳо дар соли 2021 ба 179413 адад баробар шудааст, ки аз ин нишондиҳанда 167000 адади онҳо фаъолияткунанда ва 12413 адади онҳо барҳамдодашуда мебошад.

Тибқи таҳлили маълумотҳои бюллетени омили бонкӣ мушоҳида карда мешавад, ки ҳаҷми маблағҳои пешниҳодгардидаи қарзӣ дар соли 2022 ба соҳаҳои гуногуни иқтисодиёт 14 миллиарду 382 миллион сомониро ташкил медиҳад, ки аз ин нишондиҳанда 2 миллиарду 433 миллион сомонӣ ба соҳаи кишоварзӣ, 1 миллиарду 478 миллион сомонӣ ба соҳаи саноат, 527 миллион сомонӣ ба соҳаи сохтмон, 244 миллион сомонӣ ба соҳаи нақлиёт, 31 миллион сомонӣ ба хӯроки ҷамъиятӣ, 1 миллиарду 463 миллион сомонӣ ба соҳаҳои хизматрасонӣ, 2 миллиарду 15 миллион сомонӣ ба соҳаи савдои хориҷӣ, 8 миллион сомонӣ ба соҳаи миёнаравии молиявӣ, 5 миллиарду 603 миллион сомонӣ барои истеъмолот ва 576 миллион сомонӣ ба дигар соҳаҳо пешниҳод гардидааст. Вобаста ба ин, мо пешниҳод менамоем, ки додани қарз бештар ба соҳаҳои истеҳсолӣ, аз қабili соҳаҳои саноат ва кишоварзӣ бештару зиёдтар карда шавад.

Қарзҳои низоми бонкӣ аз рӯи шакли моликият дар соли 2022 вобаста ба пешниҳоди маблағгузориҳо дар ҳамаи шаклҳои моликият 13 миллиарду 656 миллион сомониро ташкил намудааст, ки аз ин рақам 2 миллиарду 125 миллион сомонӣ ба корхонаҳои давлатӣ, 3 миллиарду 664 миллион сомонӣ ба корхонаҳои хусусӣ, 4 миллиарду 886 миллион сомонӣ ба шахсони воқеӣ, 3 миллион сомонӣ ба лизинг, 250 миллион сомонӣ ба манзилӣ, 50 миллион

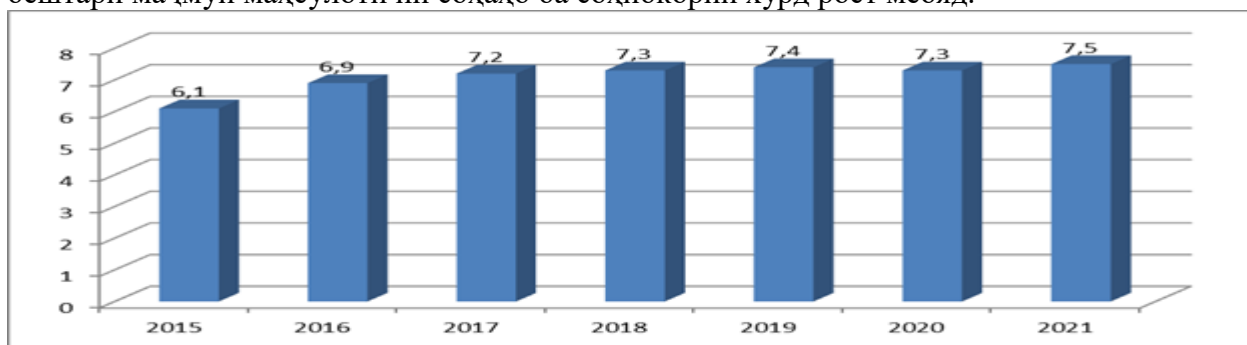
сомонӣ ба овердрафт, 2 миллиарду 669 миллион сомонӣ ба соҳибкорон ва 6 миллион сомонӣ ба дигар бахшҳо рост меояд.

Нишондиҳандаҳои оморӣ гувоҳӣ медиҳад, ки шумораи умумии субъектҳои хоҷагидорӣ дар ҷумҳурӣ дар соли 2022 ба 340115 адад баробар буда, соҳибкорони инфиродӣ ба 307 262 баробар буданд, ки зиёда аз 90% -и теъдоди умумиро ташкил менамуд. Дар соли 2022 нисбати соли 2018 теъдоди соҳибкорони инфиродӣ ба миқдори 22 546 нафар афзоиш ёфтанд, ки он ба 7,67 ҷузъ баробар гашт. Дар соли 2022 шумораи субъектҳои соҳибкорӣ дар Тоҷикистон тадриҷан тағйир ёфта, ба 340 ҳазор расид, ки ин назар ба соли 2018-ум баробари 25 ҳазор зиёд мебошад.

Ҳамин тариқ, дар 5 соли охир фақат теъдоди соҳибкорони инфиродие, ки тибқи патент фаъолият менамоянд кам гашта (98,06%), дигар субъектҳои соҳибкорӣ рӯ ба афзоиш доштанд.

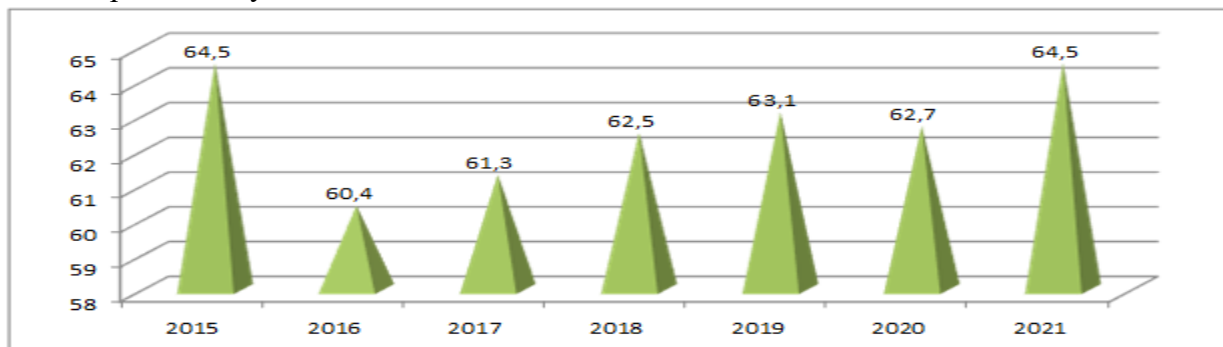
Таҳлилҳо нишон медиҳад, ки дар панҷ соли охир ҳамаи намуди субъектҳо афзоиш ёфта, фақат теъдоди шахсони воқеие, ки тибқи патент фаъолият менамоянд, соли 2022 нисбат ба соли 2018 ба миқдори 1965 нафар кам гаштааст. Миқдори шахсони воқеие, ки тибқи шаҳодатнома фаъолият менамуданд, соли 2022 нисбат ба соли 2018 баръакс ба миқдори 2177 нафар афзоиш ёфтааст, ки ин аз он гувоҳӣ медиҳад, шумораи соҳибкоре, ки тибқи патент фаъолият менамуданду ба тарзи фаъолият тибқи шаҳодатнома гузаштанд, афзоиш ёфт, ки ин барои иқтисодиёти ҷумҳурӣ падидаи хуб аст.

Тавре ки маълум аст, дар сохтори маҷмӯи маҳсулоти дохилии Ҷумҳурии Тоҷикистон солҳои охир ҳиссаи бештар ба соҳаҳои хизматрасонӣ ва кишоварзӣ рост меояд. Дар ҳар ду ин соҳаи воқеии иқтисодиёти миллий фаъолияти соҳибкорӣ маҳаки асосии рушд буда, ҳиссаи бештари маҷмӯи маҳсулоти ин соҳаҳо ба соҳибкории хурд рост меояд.

Диаграммаи 2. - Афзоиши суръати маҷмӯи маҳсулоти дохилии ҳарсолаи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2015 – 2021, % нисбат ба соли гузашта [4. С. 110]

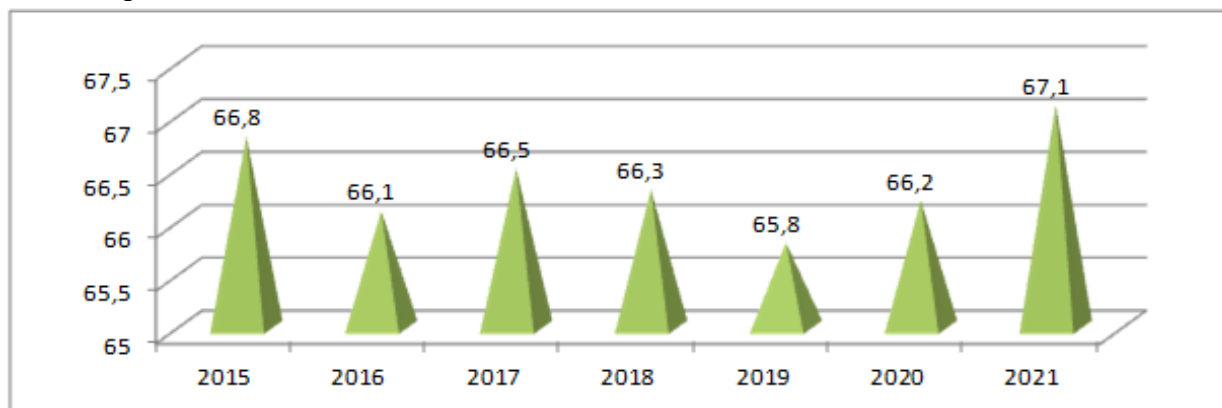
Аз маълумотҳои оморӣ бармеояд, ки сол то сол саҳми соҳибкорӣ дар иқтисодиёт афзуда, шурӯъ аз соли 2015, зиёда аз нисфи маҷмӯи маҳсулоти дохилий аз ҷониби субъектҳои соҳибкорӣ ташаққул дода мешавад.

Диаграммаи 3. - Ҳиссаи ҳамаи соҳаҳои бахши хусусии соҳибкорӣ дар ММД-и Тоҷикистон (бо ҷузъ) [4. С. 65]

Вазни қиёсии бахши хусусӣ дар ММД соли 2015 – 2021 ба ҳисоби миёна 64 ҷузъро ташкил медиҳад.

Чи хеле ки мебинем, ҳиссаи ин бахш дар маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ сол ба сол бемайлон афзудааст, вале соли 2016 нисбат ба соли 2015 каме (4,1 банди фоизӣ) коҳиш ёфтааст. Вале соли 2021 ин нишондиҳанда ба 64,5% баробар шудааст. Ба истифода додани корхонаҳои нав – шахсони ҳуқуқии ба гурӯҳи субъектҳои соҳибқори хурду миёна вориднашаванда ва рушди босуръати соҳаи саноат (16,0 фоиз) дар соли 2021 сабабҳои асосии ин раванд мебошанд.

Диаграммаи 4. - Ҳиссаи ҳамаи соҳаҳои бахши соҳибқорӣ дар шугли аҳолии Тоҷикистон (бо фоиз) [5. С. 13]

Тавре аз диаграммаи 4 бармеояд, рушди фаъолияти соҳибқорӣ дар мамлакат ба афзоиши мунтазами ҷойҳои корӣ мусоидат намуда истодааст. Соли 2021 ҳиссаи бахши соҳибқорӣ дар шугли аҳоли каме (0,9 банди фоизӣ) афзоиш ёфтааст, ки ба мушкилиҳои иқтисодии солҳои охир ва ба баланд шудани суръати афзоиши шумораи нишондиҳандаҳои макроиқтисодии субъектҳои соҳибқорӣ вобаста аст. Дар тақвияти ба таҷрибаи солҳои гузашта пешбинӣ намудан мумкин аст, ки истеҳсоли молу маҳсулот ва хизматрасонӣ дар ин бахш боз афзоиш меёбад.

Ҷадвали 1. - Мавқеи Тоҷикистон дар рейтинги пешбурди тиҷорат (солҳои 2018-2021) [5. С. 18]

	Нишондиҳандаҳо	Солҳо			Фарқиат нисбати соли 2019
		2018 / 2019	2019/ 2020	2020/ 2021	
1.	Бақайдгирии субъектҳои соҳибқорӣ	57	60	36	-21
2.	Гирифтани иҷозат барои сохтмон	136	135	137	+1
3.	Пайваستшавӣ ба шабакаи таъминоти барқӣ	171	173	163	-8
4.	Бақайдгирии моликият	90	91	77	- 3
5.	Дастрасӣ ба захираҳои молиявӣ (қарз)	122	124	11	-111
6.	Ҳимояи манфиатҳои сармоягузoron	33	38	128	+95
7.	Андозбандӣ	132	136	139	+7
8.	Тиҷорати байналмилалӣ	149	148	141	-8
9.	Таъмини иҷрои созишномаҳо	54	61	76	+22
10.	Барҳамдиҳои корхонаҳо	148	146	153	+5

Аз маълумотҳои ҷадвали 1 хулоса кардан мумкин аст, ки яке аз нишондиҳандаҳои асосии рушди фаъолияти соҳибқорӣ дар сатҳи байналмилалӣ аз рӯи баҳодиҳии пешбурди соҳибқорӣ ба ҳисоб меравад. Аз рӯи маълумотҳои таҳлилии ин баҳодиҳии байналмилалӣ маълум мегардад, ки дар ҷаҳон аз рӯи пешбурди сабуки тиҷорат Зеландияи нав ва Сингапур яке аз давлатҳои пешрафта ба ҳисоб мераванд. Аз рӯи рейтинги ҷаҳонии пешбурди соҳибқорӣ дар соли 2021 маълум аст, ки ҷумҳуриҳои Сингапур дар байни 190 давлати ҷаҳон дар ҷойи 2 –ро ишғол намудааст, ки нисбати соли 2015 – 1 зина поён шудааст ва Зеландияи нав аз ҷойи 2 –юми соли 2015 ба мақеи 1 дар соли 2021 баромадааст. Қайд кардан зарур аст, ки ҷумҳуриҳои номбурда дар рейтинги пешбурди тиҷорат муддати 5 соли охир мавқеи худро аз даст надовдаанд. Дар рейтинги пешбурди соҳибқорӣ дар соли 2020 ҷумҳуриҳои Германия ҷойҳои 22 – бо 79,7 ҳол (2015 - 14), Япония - 29 бо 78,0 ҳол (2015 - 29), Россия - 28 бо 78,2

хол (2015 - 62), Қазоқистон - 25 бо 79,6 хол (2015 - 77), Ўзбекистон – 69 бо 69,9 хол (2015 - 141) қарор доранд. Ҷумҳурии Тоҷикистон бошад, дар ин ҳафта соли 2020 ҳоли 106-умро бо 61,3 хол ишғол намудааст, нисбати соли 2015 – 60 зина боло рафтааст.

Бо вучуди ин, дар Паёми наватии Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон бармеояд, ки дар қатори дастовардҳо, боз монеаҳо ва камбудии ҷиддӣ низ дар фаъолияти соҳибкорӣ мушоҳида мегарданд. Аз ҷумла бақайдгирӣ давлатии соҳибкорӣ, қарағни қатъ намудани фаъолияти соҳибкорӣ, риоя нагардидани баъзе муқаррароти Кодекси амалкунандаи андоз нисбати сиёсати маъмурикунонии андоз, мураккабии тартиби андозбандӣ, пешпардохти маблағҳои андоз, дастгирӣ соҳибкорон ба воситаҳои қарзӣ, беҳад баланд ва дастнорасии сатҳи ғоизи қарзи бонкҳои тижоратии кишвар ва асосан дар шакли кӯтоҳмуддат пешкаш кардани қарзҳо ба соҳибкорони истеҳсоли ва тижоратӣ ва ғ. таъсири манфӣ мерасонанд.

Саҳми соҳибкорӣ истеҳсолии хусусӣ дар ҳалли масъалаҳои иқтисодӣ-иҷтимоӣ, муттаасифона ба талаботи замони муосир ҷавобгӯ намебошад, зеро, соҳибкорон барои пешбурди ин фаъолият ба ҳавфу хатарҳои гуногун дучор гардида, ҳавасмандӣ надоранд. Фаъолияти соҳибкорӣ истеҳсоли ба сабук кардани речаи андозбандӣ, ба даст овардани қарзҳои дар ҳақиқат имтиёзнок, бахусус дар се-панҷ соли аввали фаъолиятшон, таъмини мустақилият ва озодии фаъолияти соҳибкорӣ, истифода нашудани маблағҳои давлатӣ ҳамчун дастгирӣ аз ҳисоби буҷети давлат ва дигар ҳазинаҳои махсусгардонидашудаи миллӣ, хориҷӣ ва ғ. имрӯз беш аз пеш ниёз дорад.

Аз ин рӯ, барои баромадан аз ин мушкилиҳо ва сари вақт амалӣ намудани Барномаҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба бахши хусусӣ тавсияҳои зеринро пешниҳод менамоем:

1. Барои босурат ва босубот пеш бурдани соҳибкорӣ хусусӣ қорҳои зерин аҳамияти аввалиндараҷа доранд:

- таҳия ва тақмил додани ҳолати қонунгузорӣ ва омода намудани санадҳои нави меъёрий-ҳуқуқӣ дар бахши дастгирӣ ва танзими давлатӣ маҳз барои бахши хусусӣ;
- озодии ҳақиқии соҳибкорӣ хусусии истеҳсоли ҷавобгӯ ба талаботҳои ҳақонӣ дар тамоми қаламрави Тоҷикистон таъмин карда шавад, дар ин бобат ҳуқуқи манфиатҳои онҳо ба таври қонунӣ аз тарафи давлат ҳифз карда шавад ва ин қор хусусан барои соҳибкорӣ хурд, хурдтарин ва соҳибкорӣ инфиродӣ таъмин карда шавад, дар ин бобат ҳар гуна монеаҳои маъмурӣ, фишороварӣ ба фаъолияти соҳибкорон манъ карда шуда, шахсони давлатие, ки ба ин қор ба таври ғаразнок даст мезананд ба ҷавобгарии маъмурӣ ва ҷиноӣ қашада шаванд, ин тадбир танҳо бо роҳи қонунӣ ба тариқи қарори судӣ ҳалли фасл карда шавад;
- санҷишҳо аз ҷониби мақомоти прокуратура, вазорати қорҳои дохилӣ, агентии назорати давлатии молиявӣ ва мубориза бо қоррупсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон бе далелҳои ҷиддӣ қатъ карда шавад;
- ҳамкорӣ самарабахши давлат бо сектори хусусӣ ба таври назарас ба роҳ монда шавад, барои ин қораю тадбирҳои иловагиро роҳандозӣ кардан зарурат дорад, истифодаи самараноки ресурсҳои иқтисодии қамёфти кишвар замин, об, қангал, қанданиҳои ғоиданок, ресурсҳои меҳнатӣ, маблағҳои буҷети давлат дар шарикӣ давлат ва сектори хусусӣ дар соҳаи истеҳсолот бо мақсади истифодаи дастовардҳои илму техника, навоариҳо ва технологияҳои инноватсионӣ бояд афзалият дода шавад, фаъолияти соҳибкорон ба ин раванд сафарабар ва ҳавасманд карда шаванд.

2. Низоми таҳия қардан ва дастрас қардани иттилооти зарурии бозорӣ барои соҳибкорон, аз ҷумла соҳибқорони хусусӣ дар тамоми қаламрави Тоҷикистон дар асоси омӯхтани таҷрибаи пешқадами кишварҳои пешрафтаи дуру наздики хориҷӣ ба роҳ монда шавад.

3. Низоми таҳким бахшидан ва рушди инфраструктураи соҳибкории хурд ва миёна, ки асосан пешрафти иқтисодӣ ва иҷтимоии Ҷумҳурии Тоҷикистон вобаста аст, дар амал қорӣ кардани технологияҳои наватарин ва дар муддати кӯтоҳтарин таъмин мекунанад, таҷрибаи давлатҳои пешрафтаи ҷаҳон ИМА, мамлакатҳои Иттиҳоди Аврупо, Япония, кишварҳои аъзои АСЕАН ва ғ. исбот кардааст ҳамаҷониба омӯхта мавриди истифодаи амалӣ қарор дода шавад.

4. Барои рушди минбаъдаи фаъолияти соҳибкории хусусӣ дар истеҳсолот, аз ҷумла дар соҳаи кишоварзӣ ва коркарди саноатии маҳсулот, хӯрокворӣ бояд аҳамияти аввалиндараҷа дода шавад. Таҳлили ҳолати ин соҳа дар солҳои охир гувоҳӣ медиҳад, ки ҳазорҳо тонна меваю сабзавот ва маҳсулоти қорводорӣ, аз ҷумла шир, гӯшт, пӯст, пашм ва ғ. бинобар набудани қорхонаҳои замонавии қоркарди саноатӣ дар маҳалҳо, дурии роҳ аз қорхонаҳои истеҳсолӣ то истеъмолгарон, гаронии қимати таҳвили молу маҳсулот ба бозор нарасида, аз 30 то 40 фоизи ресурсҳои молии ин намуди маводи ғизоии барои қонс намудани талаботи аҳолии дохили кишвар ва бозорҳои қоричӣ талаф меёбанд. Аз ин рӯ, дар оянда бояд тадбирҳои пешгирӣ қардани талафоти молу маҳсулотҳо андешида шуда, соҳибқорони ин соҳаи иқтисодиёт бояд аз тарафи давлат дастгирӣ ёбанд ва санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ таҳия гарданд.

5. Бори гарони фоизи қарзҳои бонкӣ барои соҳибқорони бахши хусусии истеҳсолоти саноатӣ ва кишоварзӣ, хусусан дар давраи кӯтоҳмуддат, ки ҳоло ба ҳисоби миёна дар доираи 14-16 фоиз баробар аст бояд то ба 10-12 фоиз баробар расонида шавад. Танҳо бо қорӣ намудани ҷунин амали зарурӣ соҳибқорони бахши хусусии истеҳсолот ҳавасмандии воқеӣ пайдо мекунанд ва нархи молу маҳсулот низ барои истеъмолгарони ниҳой – аҳоли то як андоза дастрас мегардад. Дар баробари ин ба соҳибқороне, ки барои таъсис додани қорхонаҳои нави истеҳсолӣ камари ҳиммат мебандад ва ин қорро аз ҳисоби мабалағҳои шахсии ҳудашон роҳандозӣ қарда, қойҳои нави қориро боз ҳам зиёдтар мекунанд давлат метавонад онҳоро дар наvbати аввал бо ҳар гуна роҳу васила дастгирӣ намояд, яъне имтиёзҳои андозӣ аз аҳамият ҳолӣ нест.

6. Вазорати рушди иқтисод ва савдо, Вазорати кишоварзӣ, Вазорати саноат ва технологияҳои нави Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дигар қумитаю вазоратҳои дахлдори соҳаи истеҳсолоти ватанӣ вазифадор қарда шаванд, ки дар якҷоягӣ бо олимони, институтҳои тадқиқотӣ-илмӣ, мактабҳои таҳсилоти олиии қасбӣ Стратегияи рушди соҳибкории хурду миёнаро таҳия намуда ба Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2025-2040 пешниҳод намоянд.

7. Қораю тадбирҳои судманд андешида шавад, ки соҳибкории хурду миёна дар соҳаи истеҳсолот таи панҷ соли охир нисбат ба миқдори қорхонаҳои мавҷудаи ин соҳа ба андозаи то панҷ маротиба зиёд қарда шавад. Нисбат ба шумораи аҳолии Тоҷикистон, аз он ҷумла шумораи аҳолии шуглнок; нисбат ба ҳаҷми ММД.

8. Дар шароити бўҳрони молиявии ҷаҳонӣ (таҳримҳои иқтисодӣ аз қониби ИМА, кишварҳои Иттиҳоди Аврупо, Канада, Австралия ва ғ. ба иқтисодиёти Федератсияи Русия ба роҳ монда шудааст) ба андешаи мо ҳар ҷи бештар ташқил намудани қойҳои қории наv ва таъсиси қорхонаҳои хурду миёна дар бахши саноати қорқард, бофандагӣю ресандагӣ ва кишоварзӣ (манзур эҳё, тақдид ва ташаккули соҳтори наvини пахтақорӣ, парвариши пилла, қорводорӣ) ва дар ин раванд қалби шумораи бекорон, баҳусус муҳочирони меҳнатии мамлакат, аз қихати иҷтимоӣ ҳеле манфиатнок мебошад.

9. Гарҷанде тибқи Кодекси наvи андози Ҷумҳурии Тоҷикистон миқдори андозҳо қам қарда шудааст. Боз бештар мегардид, агар теъдоди ин андозҳо бори дигар аз тарафи Ҳукумати мамлакат мавриди омӯзиши ҳамаҷониба қарор гирад. Ҷунин тартиботеро бояд муқаррар қард, ки ҳам барои соҳибқор ва ҳам барои қомеа мувофиқ бошад ва соҳибқорон бо дасти дили гарм ҳудашон андозҳоро сари вақт ба бўҷети давлат ва бўҷетҳои маҳаллӣ супоранд. Ҷунин таҷриба дар кишварҳои мутамаддини ҷаҳон мушоҳида мегардад.

Аз маводҳои дар боло зикршуда ҳулосабардори қардан мумкин аст, ки ҳиссаи бахши хусусии иқтисодиёт имрӯз наздик ба 65 фоизи ММД кишварро ташқил менамояд, ки ин аз

бомуваффақият амалишавии низоми иқтисоди бозорӣ дарак медиҳад. Аммо ба ин нигоҳ накарда ҳоло ҳам сектори хусусии соҳибкорӣ дар соҳаҳои истеҳсолоти воқеӣ, алаҳхусус саноат ва кишоварзӣ бо суръати нигаронкунанда, яъне нисбатан ба талаботи замона ҷавобгӯ набудан, тағйир меёбад. Бинобар ин, муҳайё кардани шароит ва аз байн бурдани мушкilotу монеаҳои мавҷуда дар роҳи пешбурди соҳибкории хурду миёна, мусоидати бештар намудан дар мавриди дастгирии давлатӣ, таъмини ҳамкориҳои мутақобилан судманди бахши хусусӣ бо давлат, дастрасӣ ба ҳазинаҳои молиявии давлатӣ ва ба қарзҳои имтиёзноки бонкҳои тиҷоратӣ ва ҳамкориҳои самарабахши онҳо бо соҳибкорон, ҷалби сармоягузорӣ ва ҳавасмандгаронии сармоягузoron ва ғ. аҳамияти бузург дар пешрафти иқтисоди миллӣ ва некуаҳволии мардум заминаи устувор хоҳад гузошт.

Адабиёт

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олӣ, КВД КТН “Шарқи озод” –и Дастгоҳи иҷроияи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, 2016. - 42 с
2. Аминов И.А. Ҷанбаҳои назариявии фаъолияти соҳибкорӣ // Паёми Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон.(мачалаи илмӣ-амалӣ 1.). Душанбе – 2011. С. 109.
3. Комилов С.Ҷ., Забиров Н.Х. Предпринимательство: вопросы развития и государственного регулирования. – Душанбе: РИА Статус, 2004. – С. 5
4. Маҷмуаи омории Ҷумҳурии Тоҷикистон. Агентии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2022. – С. 220.
5. Фақеров Ҳ.Н., Валиев Н.Ш., Султонов З. Баҳодиҳии ҳолат ва тамоюли тағйирёбии рушди соҳибкории хурд дар савдои чакана // Паёми Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон. Душанбе, 2023, № 2/1 (46) – С. 11 – 22

УДК: 631.115.11.

Алишоев Х.Х.

НИЗОМИ БОНҚДОРИИ ИСЛОМӢ ДАР КИШВАРҲОИ МУСАЛМОНӢ

Дар мақола оид ба низоми бонқдории исломӣ дар кишварҳои мусалмонӣ суҳан меравад. Мақолаи мазкур ба омӯзиши уизоми бонқдории исломӣ дар кишварҳои мусалмонӣ бо назардошти таъсири омилҳои дохилӣ ва берунии ҷаҳони имрӯза баҳшида шудааст. Асосан ба паҳлӯҳои рушди иқтисодӣ ва низоми бонқдории исломӣ дар кишварҳои мусалмонӣ, ки он ҳамчун омили асосии пешрафти соҳаҳои гуногуни иқтисод ба ҳисоб меравад, диққати махсус дода шудааст. Инчунин ақоиди олимон роҷеъ ба низоми бонқдории исломӣ дар кишварҳои мусалмонӣ баррасӣ карда шудааст. Мақолаи мазкур ба мавзӯи замонавӣ баҳшида шудааст ва ҳалли ин масъала дар рушди иқтисодиёти муосир нақши калидӣ дорад.

Калимаҳои асосӣ: иқтисодиёт, иқтисоди исломӣ, молияи исломӣ, бонқҳои исломӣ, низоми бонқдории исломӣ, идоракунии бонқҳои исломӣ, идоракунии молияи исломӣ ва ғ.

Алишоев Х.Х.

ИСЛАМСКАЯ БАНКОВСКАЯ СИСТЕМА В МУСУЛЬМАНСКИХ СТРАНАХ

В статье рассматривается исламская банковская система в мусульманских странах. Данная статья посвящена изучению исламского банкинга в мусульманских странах с учетом влияния внутренних и внешних факторов в современном мире. В основном особое внимание уделено аспектам экономического развития и исламской банковской системы в мусульманских странах, которая рассматривается как главный фактор прогресса различных секторов экономики. Также обсуждались мнения ученых относительно исламской банковской системы в мусульманских странах. Данная статья посвящена современной теме, решение которой играет ключевую роль в развитии современной экономики.

Ключевые слова: экономика, исламская экономика, исламские финансы, исламские банки, исламская банковская система, исламский банковский менеджмент, исламский финансовый менеджмент и т. д.

Alishoev Kh.H.

ISLAMIC BANKING SYSTEM IN MUSLIM COUNTRIES

The article deals with the Islamic banking system in Muslim countries. This article is devoted to the study of Islamic banking in Muslim countries, taking into account the influence of internal and external factors in the modern world. Basically, special attention is paid to aspects of economic development and the Islamic banking system in Muslim countries, which is considered as the main factor in the progress of various sectors of the economy. The opinions of scientists regarding the Islamic banking system in Muslim countries were also discussed. This article is devoted to a modern topic, the solution of which plays a key role in the development of the modern economy.

Key words: economics, Islamic economics, Islamic finance, Islamic banks, Islamic banking system, Islamic banking management, Islamic financial management, etc.

Бонқҳои исломӣ дар монархияҳои Араб. Ёдовар мешавем, ки ба шумораи монархияҳои арабӣ инҳо дохил мешаванд: Арабистони Саудӣ, Аморати Муттаҳидаи Араб, Кувайт, Баҳрайн, Қатар ва Уммон. Дар ватани бостонии ислом теъдоди бонқҳои исломӣ нисбатан кам аст, яъне нисбат ба бонқҳои анъанавӣ хеле кам аст. Баҳрайн аз кишварҳои "шашгонаи арабӣ", ки бонқҳои анъанавӣ ва исломӣ аз лиҳози ҳуқуқӣ баробаранд ва қонунҳое

мавҷуданд, ки фаъолияти бонкҳои исломиро танзим мекунанд. Дар Баҳрайн ҳамчун як маркази потенциалии ҷаҳонии молиявии исломӣ, бисёре аз муассисаҳои байналмилалӣ молиявӣ ва қарзии пешрафта сабти ном шудаанд ва маҳсулоти нави молияи исломӣ, стандартҳои ҳисоботи бонкӣ ва ғайраҳоро таҳия мекунанд.

Он ҳамчунин мутахассисонро дар соҳаи молияи исломӣ омода мекунад.

Дар даҳсолаҳои охир эҳёи назарраси бонкдорӣи исломӣ дар кишварҳои “шашгонаи арабӣ” мушоҳида мешавад. Бисёр бонкҳои нави тичоратӣи исломӣ ба вучуд омаданд, ки баъзеи онҳо дар заминаи бонкҳои собиқӣ анъанавӣ ташкил ёфтаанд. Дар сохтори аксари бонкҳои бузурги анъанавӣ бахшҳои махсуси исломӣ ё ба истилоҳ “тирезаҳои исломӣ” таъсис дода шудаанд. Ба СУС дохил шудани монархияҳои араб дар остонаи ҳазорсолаи нав низ таъсири худро гузошт.

Бузургтарин бонкҳои арабӣ Бонки миллии тичоратӣи Саудӣ мебошад. Он ба бонкҳои исломӣ тааллуқ надорад, аммо аз соли 2004 ба интиқоли амалиёти амонатӣ ба нақшаҳои исломӣ шурӯъ кард. Дар сохтори бонк шӯбаи махсуси қарзӣ мавҷуд аст, ки дар баробари суннатҳои асбобҳои исломиро пешниҳод мекунад. Се бонки беҳтарини исломии монархияҳои араб аз рӯи сармоя инҳоянд: Ал-Раҷӣ (Арабистони Саудӣ, соли 1988 таъсис ёфтааст), Хонаи молияи Кувайт (Кувайт, 1977) ва Бонки исломии Дубай (Аморати Муттаҳидаи Араб, 1975). Бонки исломии Дубай ба андешаи коршиносон, бештар ба таҳияи маҳсулоти инноватсионӣи исломӣ машғул аст.

Муқоисаи бонкҳои исломии шашгонаи арабӣ бо бонкҳои пешрафтаи ҷаҳон нишон медиҳад, ки бонкҳои исломӣ тавсияҳои Бонки ҳисоббаробаркуниҳои байналмилалӣ дар Базел (Швейтсария) беҳтар иҷро мешаванд: меъёри кифояти сармоя ду маротиба аз меъёрро (8%) ташкил медиҳад.

Агар дар охири солҳои 90-ум дар ҷаҳон умуман бонкҳои сармоягузори исломӣ вучуд надошта бошанд, пас дар соли 2008 дар монархияҳои арабӣ аллакай 33 бонки сармоягузорӣ мавҷуд буданд ва доираи фаъолияти баъзе бонкҳои сармоягузори исломии Баҳрайн, Саудӣ ва Кувайт ҳатто Чопон, ИМА ва як қатор кишварҳои Аврупоро фаро мегирад [6]. Ҳамзамон, бонкҳои пешрафтаи ҷаҳонӣ, аз қабилӣ Citigroup, HSBC, JP Morgan Chase, Deutsche Bank, Societe Generale ва дигарон низ ба бозорҳои молияи исломии кишварҳои араб роҳ ёфтанд.

Ин бонкҳо дорои захираҳои назаррас ва технологияҳои пешрафта мебошанд. Дар робита ба ин, дурнамои муайяни рушди бонкдорӣи исломӣ дар кишварҳои “шашгонаи арабӣ” бо ташкили консорсиумҳои бонкии иборат аз бонкҳои ғарбӣ ва исломӣ алоқаманд аст.

Низомии бонкии Эрон пас аз инқилоби исломӣ. Соли 1979 дар Эрон инқилоби исломӣ ба амал омад. Бояд гуфт, ки уламо ба ҷои вожаҳои “инқилоби исломӣ” вожаи таҷдид (таҷдид, барқарорсозӣ)-ро тарҷеҳ медиҳанд.

Дар натиҷаи революция бисёр соҳаҳои фаъолияти хоҷагӣ, аз ҷумла низомии банкӣ аз нав ташкил карда шуданд. Филиалҳои банкҳои хориҷӣ барҳам дода шуда, ҳамаи банкҳои хусусӣ милли кунанда шуданд. Ба низомии бонкии барқароршуда якҷанд бонкҳои калони дорои аҳамияти ҷумҳуриявӣ ва бонкҳои музофотӣ шомил буданд. То соли 2001 низомии бонкии Эрон аз 6 бонки тичорӣ ва 4 бонки таҳассусӣ иборат буд, ки дувоздаҳ ҳазор шӯба дошт. Дар музофотҳои Эрон банкҳои универсалии минтақавӣ мавҷуданд. Фаъолияти онҳо ба принципи минтақавӣ асос ёфтааст.

Соли 1983 «Қонуни бонкӣ дар асоси принципҳои исломӣ, ки риборо дар ҳама гуна шакл манъ мекунад» қабул карда шуд. Қонуни мазкур принципи қарзи пулакиро манъ мекунад ва инчунин тамоми моҳияти онро нест мекунад. Бонкҳо маҷбур шуданд, ки ивазкунандаи мувофиқи фоизи қарзро ҷустуҷӯ кунанд. Вобаста ба ин мукофотпулӣ, комиссияҳо, бонусҳо ва имтиёзҳои гуногун ба вучуд омаданд. Хусусияти низомии бонкии Эрон низ дар назорати шадиди давлатӣ ва мамнӯбияти таъсиси бонкҳои хусусӣ баён шудааст [7].

Дар Эрон тамоми бонкҳо ба фаъолияти миёнаравӣ ва сармоягузорӣ машғуланд. Бисёри онҳо муассисони корхонаҳои саноатӣ дар сектори давлатӣ ва шахсӣ мебошанд.

Самтҳои асосии сармоягузори нефту кимиё, роҳҳо, кишоварзӣ ва ғайра мебошанд. Давлат барои соҳаҳои гуногуни саноат квотаҳои ҳатмии қарзро муқаррар мекунад.

Низоми бонкии Эрон вазифадор аст, ки ҷаъолияти низоми қарзро бар пояи усулҳои исломӣ таъмин кунад, барои вусъат додани иштироки аҳоли дар қарздиҳии беғоиз воситаҳои заруриро таҳия намояд. Нақши махсус ба банки марказии Эрон дода мешавад, ки вай бояд сиёсати нави пулиро қарзиро дар амал татбиқ намояд. Вазифаҳои он аз ҷумла аз инҳо иборатанд: муайян кардани маржаи минималӣ ва максималии ғоидаи банкҳо; муайян намудани меъёри ҳадди ақали ғоидаи лоиҳаҳои сармоягузори; муайян кардани ҳадди ниҳии қарзҳои ба мизочон додашуда ва ғайра. Бонки марказӣ бо муомилоти асёри ва бо мақсади пӯшонидани касри бучети давлатӣ машғул аст. Муомилоти пул бо усулҳои маъмурӣ бо роҳи муқаррар намудани лимити «қарзҳои соф» танзим карда мешавад.

Аммо сиёсати пулиро қарзиро, ки дар Эрон пеш гирифта мешавад, самаранок номидан хело мушкул аст. Қонуни шариат ғоизи қарзро манъ мекунад. Аз ин сабаб ҳукумат наметавонад аз ҷунин воситаҳои муассир, ба монанди тағйир додани меъёри захираҳои ҳатмӣ ва меъёри бозтамвил истифода барад. Илова бар ин, азбаски мизони таваррум аз меъёри ғоидаи бонк, ки давлат муқаррар кардааст, ба маротиб бештар аст, низоми қарзии Эрон маҷбур аст, ки дар шароити манфии бонкӣ вучуд дошта бошад. Эрон ягона кишвари мусалмонӣ боқӣ мемонад, ки низоми бонкӣ аз ҳаққи истифодаи ғоиизҳои бонкӣ маҳрум аст. Дар кишварҳои дигари ҷаҳони ислом дар баробари бонкҳои сирф исломӣ, бонкҳои тижоратӣ низ бо ғоииз ҷаъолият мекунанд.

Соли 2001 тибқи нақша, бори нахуст пас аз Инқилоби Исломӣ ду бонки хусусӣ (Бонки Иқтисоди Нав - Иқтисоди Нав ва Бонки Порсӣ - форсӣ) кушода шуд. Пешбинӣ шуда буд, ки ҳадамоти дахлдори бонкӣ ба сатҳи замонавӣ наздик карда шаванд. Ҳамзамон ба бонкҳои хусусӣ тағйир додани меъёри пасандозҳои муқаррарнамудаи Бонки марказӣ (13,5 ғоииз барои пасандозҳои кӯтоҳмуддат ва 18 ғоииз барои пасандозҳои дарозмуддат) манъ карда шуд. Ҳамчунин, коҳиши шумори бонкҳои давлатӣ ва боло бурдани рақобатпазирии бонкҳои эронӣ дар хориҷи кишвар пешбинӣ шуда буд. Бояд ҳамаи ташкилотҳои назоратро барҳам дода, дар базаи онҳо органи ягонаи координатсионӣ ташкил карда шавад. Имконияти баҳисобгирии таваррум (дар Эрон дар як сол аз 20% зиёд аст) баррасӣ мешавад. Дар баробари ин, ба истиснои мақсади ғоида, саҳм бояд ғоидаовар бошад, яъне ҳуқуқҳои иҷтимоии мизочонро таъмин намояд. Ҳамин тавр, ғоиизи қарз, гуё, бори иҷтимоиро дар бар мегирад. Аммо нахуст баҳо ва шарҳи дурусти ғаёеҳи исломӣ лозим аст.

Бо тавачҷуҳ ба адами манобеъи дохилии молӣ, давлати Эрон ба ҷалби сармояи хориҷӣ умед бастааст. Аммо заминаи ҳуқуқии танзими ҷаъолияти сармояи хориҷӣ ҳанӯз дар асоси қонунҳои солҳои 50-ум ташаккул меёбад. Дар бисёр қоидаҳои қуҳнашуда маҳдудиятҳои ҷаъолияти сармояи хориҷиро нигоҳ медоранд. Ба истиснои минтақаҳои озоди иқтисодӣ (МОИ) ҷаъолияти сармояи хориҷӣ дар баҳши бонкӣ манъ аст.

Барои вусъат додани вуруди сармояи хориҷӣ ҳукумат дар минтақаҳои озоди иқтисодӣ шароити махсус фароҳам меорад. Дар МОИ барои сармояи хориҷӣ режими бештар либералӣ ҷорӣ карда мешавад: бо ҷалби сармояи хориҷӣ дар шакли ҷамъиятҳои саҳҳомии кушода ва пушида бонкҳои хусусӣ ташкил кардан мумкин аст. Филиалҳои бонкҳои хориҷӣ кушода мешаванд. Дар ҳисоббаробаркуниҳои асёрии шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ барои муомилоти иқтисодии хориҷӣ ҳеҷ гуна маҳдудият вучуд надорад.

Агар дар маҷмӯъ дар бораи кишвар сухан ронем, пас даъвоҳои асосии сармоягузори хориҷӣ бо дараҷаи баланди ҳавфи сиёсӣ, меъёрҳои баланди андоз ва монеаҳои бюрократӣ алоқаманданд.

Модернизатсияи соҳаи бонкдорӣ дар Ҷумҳурии Туркия. Дар натиҷаи инқилоби туркҳои ҷавони соли 1908 режими Султон Абдулҳамиди II сарнагун шуд. Ислоҳоти баъдӣ бо қатъиятӣ, махсусан дар соҳаи маҳдуд кардани клерикализми ҳаёти ҷамъиятӣ фарқ намекард. Дар ноябри соли 1922 Маҷлиси бузурги миллии Туркия дар бораи барҳам додани султон қарор қабул кард ва 29 октябри соли 1923 республика эълон карда шуд. Ба дунболи ин мақомот барномаи модернизатсияи ғарбиро бо роҳбарии Мустафо Камол (Отатурк) қабул

карданд. Самтҳои стратегии ислоҳот давлатдорӣ, секуляризатсия ва аврупоӣ эълон шуданд [8].

Дар охири солҳои 70-ум Туркия бӯҳрони амиқи иқтисодиро аз сар гузаронд, ки бо бад шудани вазъи тавозуни пардохт ва сатҳи баланди таваррум ҳамроҳ буд. Низоми андози кишвар заминаи муносиби молиявиро таъмин намекард, ки дар низоми молияи давлатӣ номутаносибиро ба вучуд овард. Ҳукумати Туркия маъбур шуд, ки стратегияи иқтисодии худро аз нав дида барояд.

Бо оғози солҳои 80-ум, вақте ки ҳокимият артишро ба даст овард, курси либерализатсияи иқтисоди Туркия ва баланд бардоштани рақобатпазирии он қабул карда шуд. Курси нав маҳдуд кардани соҳибкории давлатӣ, рад кардани танзими қатъии иқтисодиро пешбинӣ мекард. Барои паст кардани инфляция бо роҳи кам кардани дефицити бюҷети давлатӣ ва ба субъекти асосии соҳибкорӣ табдил додани сектори хусусӣ тадбирҳо андешида шуданд. Тавозуни молияи давлатӣ аз ҳисоби зиёд кардани даромади андоз ва кам кардани музди ҳақиқии қори баҳши давлатӣ ба даст оварда шуд. Соли 1983 ҳукумати граҷанин Т Озал ба сари ҳокимият омад. Сиёсати фискалӣ тағйир ёфт: барои эҳёи рушди иқтисодӣ коҳиши назарраси андозҳо талаб карда шуд. Дар натиҷа номутавозунии молияи давлатӣ боз афзуда, инфляция боло рафт.

Маълум шуд, ки баҳши молия дар равандҳои либерализатсия ва рушди иқтисод нақши муҳим дорад ва имкони тавсеаи миқёси иқтисод аз бисёр ҷиҳат ба қобилияти ташкилотҳои молиявӣ қарзӣ барои қонеъ гардонидани эҳтиёҷоти зарурӣ ба сармои гардон ва сармоягузорӣ вобаста аст.

Дар иқтисодиёти муосир бонкҳо, ки кайҳо аз доираи муносибатҳои пулӣ ё қарзӣ танҳо берун рафтаанд, нақши ҳоса доранд.

Бонкҳо метавонанд ҳамчун воситаи навсозии самарабахши иқтисодиёт хизмат кунанд. Бо дарназардошти он, ки қори бонк наметавонад аз муштариёнаш беҳтар бошад, бонкҳо ба эътидол овардани муомилоти пул ва рушди устувори иқтисод хеле манфиатдор мебошанд.

Дар пасманзари гузариши тадриҷан аз модели иқтисодии этатистикӣ¹ ба модели бозорӣ, зарурати дигаргунсозӣ ва ислоҳоти баҳши бонкии Туркия ба як вазифаи таъхирнопазир табдил ёфтааст.

Низоми бонкии Туркия мисли дигар кишварҳо маҷмӯи муносибатҳои қарзӣ мебошад, ки бо ҳаракати сармои қарзӣ ва субъектҳои бонкӣ – ба муассисаҳои молиявӣ қарзӣ алоқаманд аст.

Низомии бонкии Туркия инҳоро дар бар мегирад [5]:

- Бонки марказии Ҷумҳурии Туркия;
- бонкҳои тижоратӣ (давлатӣ, хусусӣ, хориҷӣ);
- бонкҳои сармоягузорӣ;

– ташкилотҳои махсуси молиявӣ қарзӣ, ки амалиёти бонкиро тибқи принципҳои ислом анҷом медиҳанд.

Низоми бонкии Туркия дар маблағгузории навсозии иқтисодиёт ва соҳаи иҷтимоӣ нақши муҳим бозид. Низоми молиявӣ қарзии мамлакат аксар вақт бори асосиро дар татбиқи сиёсати иҷтимоӣ иқтисодии давлат ба души худ мегирифт.

Аммо бӯҳрони иқтисодии солҳои 1994, 1998, 2001 ва 2009 номукамалии низоми бонкии Туркияро ошкор кард. Дар бораи зарурати ислоҳот ва таҷдиди сохтори бонкӣ мутобиқи талаботи навсозии иқтисод дар низоми бозори озод суҳанронӣ карданд. Хусусияти модели иқтисодии Туркияро, ки нақши танзими бонкиро таъкид мекунад, бояд таъкид кард. Ба таҷрибаи назорати давлатӣ ва иштирок дар таъмини эътимод ва устувори низоми бонкӣ на танҳо кишварҳои дар ҳоли гузариш манфиатдор мебошанд.

¹ Аз «этатизм» - шакли идоракунии, ки афзалияти давлатро дар тамоми соҳаҳои ҳаёти ҷамъият эътироф мекунад.

Ислоҳот ва таъдиди сохтори низоми бонкии Туркия тамоми маълуми воситаҳои сиёсати қарзии давлатиро фаро гирифт, ба монанди қонунгузори молиявӣ, меъёрҳои бонкӣ ва усулҳои танзими бозорҳои молиявӣ. Тадбирҳои андешидашуда ба таҳким ва тақмили баҳши бонкӣ нигаронида шудаанд.

Ислоҳоти низоми бонкӣ аз инҳо иборат буд: хусусигардони бонкҳои давлатӣ; тағйир додани вазифаҳои Бонки марказӣ; мутобикгардони қонунгузори бонкӣ ба стандартҳои байналмилалӣ; инчунин баланд бардоштани ошкорбаёнӣ сохторҳои бонкӣ.

Афзоиши ошкорбаёнӣ баҳши бонкӣ ҳамчун вуруди бонкҳои миллӣ ба бозорҳои байналмилалии молиявӣ фаҳмида мешуд.

Ҳамчунин дар назар аст, ки фаъолияти бонкҳои хориҷӣ дар Туркия густариш ёбад. Либерализатсияи иқтисодиёт ба сушт шудани даҳолати давлат ба сектори бонкӣ ва паст шудани нақши пешбарии бонкҳои давлатӣ мусоидат кард. Дар ин замина муассисаҳои бонкдорӣ исломӣ бо суръати баланд таъсис ёфтанд.

Принсипҳои исломӣ дар низоми бонкии Ҷумҳурии исломии Афғонистон. Низоми бонкӣ дар Ҷумҳурии исломии Афғонистон ба бонкҳои хусусӣ асос ёфтааст. 86,8 фоизи маблағи дар шакли қарз додашуда ба онҳо рост меояд. Қонунгузори амалкунандаи бонкӣ дар кишвар ба принсипҳои классикии (аврупоии) низоми бонкӣ нигаронида шудааст.

Дар соли 2008 муҳокимаҳо дар бораи лоиҳаи ислоҳоти бонкӣ дар Афғонистон аз сар гирифта шуданд. Дар назар аст, ки низоми молиявӣ қарзии кишвар ба асоси қонунҳои шариат гузарад. Ба эътиқоди ҷонибдорони ислоҳот, гирифтани фоизи қарз ба меъёрҳои исломӣ мувофиқат намекунад, зеро он ба таърифи рибо шомил аст.

Гузариш ба бонкдорӣ исломӣ маънои тағйир додани тарзи ба даст овардани фоида ҳангоми гирифтани қарзро дорад. Гирифтани даромад дар шакли дарсад аз маблағи додашуда дар шариати исломӣ гуноҳ маҳсуб мешавад, аммо он “қарздиҳии бефоиз”-и ғарбиро дар муносибат бо шахсони воқеӣ, ки бонк аз ҳисоби пардохти хизматрасониҳои гуногун аз муштарӣ вобаста ба додани қарз (баррасии ариза, пешбурди ҳисоби қарз, суғуртаи мизочон ва ғайра) даромад мегирад, ба ҳисоб намегирад.

Дар замони муосир дар аксари кишварҳои исломӣ таҷрибаи додани қарз аз рӯи принсипи мудараба, яъне иштироки саҳомӣ дар фоидаи корхонаи қарзгиранда (бонк ҳаққашро на аз “худӣ қарз”, балки аз фоида мегирад) ба роҳ монда шудааст. Бонк нақши соҳиби захираи барои истифода додашуда ба шахсе, ки онро идора мекунад, мебозад. Барои ин қарздиҳанда як қисми муайяни даромади худро дорад. Дар баробари ин, қарзгир нисбат ба қарздиҳии фоизӣ дар ҳолати амнтар қарор дорад, зеро ин шакли ситонидани қарз ӯро аз харобии пурра қафолат медиҳад. Бонк дар навбати худ ба хавфи бештар дучор мешавад, зеро дар сурати ноқомии тижоратии қарзгиранда нисбат ба он фоидаи камтаре ба даст меорад. Низоми анъанавии бонкдорӣ исломӣ дар давлатҳои мусалмонӣ ба унвони алтернатива ба ниҳодҳои молии анъанавӣ солҳост вучуд дорад.

Мушкилоти ҷорӣ намудани қоидаҳои “исломӣ” ба низоми қарзии Афғонистон на танҳо дар он аст, ки хавфи қарздиҳӣ ба бонкҳо зиёд мешавад, балки низоми нав назорати васеъро аз болои гардиши корхонаҳои қарздор бо мақсади ҷамъоварии фоидаи мувофиқ ба нафъи онҳо талаб мекунад. Ҳатто агар бори назорат бар дӯши мақомоти андоз гузошта шавад ҳам, мушкили пинҳон кардани дороиҳо ва фоида аз кредиторон ҳал намешавад. Гузариши низоми бонкии Афғонистон ба принсипҳои “исломӣ” барои қарздорон фазои бештареро барои манёвр ва кам кардани пардохтҳо фароҳам меорад. Раиси Бонки марказии Афғонистон ба вакилон гуфта буд, ки кишвар барои гузаштан ба низоми исломӣ дар солҳои наздик омода нест.

Исломикунонии низоми бонкии Покистон. Қариб бо аввалин ёдоварӣ аз иқтисоди исломӣ генерал Зиёулҳақ (сарвазири Покистон) дар моҳи феввали соли 1979 оғози исломисозии иқтисоди Покистонро эълон кард. Мебоист андозҳои мусулмонӣ закот ва ушр ҷорӣ карда, риборо бекор мекард. Аммо ба зудӣ раванди исломишавӣ қатъ шуд. Ташаккули механизми ҷамъоварӣ ва тақсими закот бо ҳодисаҳои зиёди сӯиистифода ва ғасб ҳамроҳ буд.

Марҳалаи нави исломикунонии иқтисодиёти мамлакат бо номи президент П. Мушарраф алоқаманд аст. Аз соли 2002 инчониб меъёрҳои исломӣ ба бахши бонкӣ фаълоне чорӣ карда мешаванд. Саҳми бонкҳои исломӣ дар маблағгузорӣ ва сармоягузорӣ тадриҷан афзоиш ёфта, ба се фоиз наздик шуд.

Соли 2002 Бонки исломии сармоягузори Ал-Мизан таъсис дода шуд. Ин бонк якҷоя бо давлати Кувайт таъсис ёфтааст. Дар миёни саҳномони он ширкати фаронсавии Societe Generale, инчунин намоёндоғони Баҳрайн, Қидда ва дигарон низ ҳастанд. Ширкатҳои калон ва фондҳои сармоягузорӣ ба гузаштан ба қоидаҳои сармоягузори исломӣ шурӯъ карданд. Дар шаҳрҳои гуногуни кишвар филиалҳои бонкҳои классикӣ қушода мешаванд, ки аз рӯи принципҳои исломӣ хизмат мерасонанд.

Дар Покистон шаш бонки исломӣ фаъолият мекунанд, ки бо ширкатҳои хусусӣ ва давлатӣ робитаи зич барқарор намуда дар асоси таваҷҷуҳи тарафайн фаъолият мекунанд. Ҳамин тариқ, Al-Mezan Bank ба афзоиши захираҳо тавассути шаклҳои маблағгузори шариат мусоидат мекунад. Бонки марказии (давлатии) Покистон ба сохтори нави низоми бонкӣ сарварӣ мекунад. Чунин сохтор дар Малайзия чандин сол боз амал мекунад. Дар ин ҷо низоми бонкдорӣ исломӣ дар баробари низоми классикӣ вуҷуд дорад. Тибқи нақшаи фақеҳони Шӯрои ақидаи исломӣ, риборо бо дувоздаҳ шакли махсус тарҳрезӣшудаи сармоягузорӣ ва қарздиҳӣ, аз ҷумла мудораба, мушорака, муробаҳа, иҷора ва ғайра иваз кардан мумкин аст.

Дар баробари ин, низоми такафул (аз арабии катафа – ҳимоя ва кафолати мутақобила) – суғурта бар асоси шариат чорӣ мешавад. Покистон ба яке аз кишварҳои табдил ёфт, ки хароҷоти суғурта нисбатан кам аст. Ҳар як ширкати суғурта метавонад дар асоси механизми тақсими таваккал ширкати мустақили суғуртаи такафул таъсис диҳад. Соли 2006 як ширкати бузурги суғуртавӣ бо номи Takaful Pakistan Limited таъсис дода шуд, ки барои рақобати ҷиддӣ бо ширкатҳои суғуртаи анъанавӣ ва мусоидат ба паҳншавии принципҳои исломии тиҷорати суғурта пешбинӣ шудааст.

Дар робита ба закот ин навъи андоз тадриҷан дар Покистон «реша гирифт». Маблағҳои воридшуда дар суратҳисоби марказии закот ҳамъ мешаванд ва аз ҷониби бонкҳо ба суратҳисоби Бонки марказӣ гузаронида мешаванд, ки аз он кӯмак амалӣ карда мешавад. Барномаи давлатӣ ӯдо кардани маблағҳоро ҳам ба эҳтиёлотӣ махсус ва ҳам барои ташкили соҳибкорӣ пешбинӣ менамояд. Тадбирҳои, ки барои ташаккули бонкҳои «микромолӣ» андешида шудаанд, махсусан қайд намоем. Покистон бо дастгирии ББТР (Бонки байналмилалӣ таҷдид ва рушд) фаълоне саъй дорад, ки пешвои ҷаҳонӣ қарзи хурд гардад.

Хулоса: Институтҳои молиявии исломӣ дар ҷаҳон дар натиҷаи афзоиши талабот ва ҷамъи захираҳои молиявӣ аз ҷониби баъзе мамлакатҳои мусулмонӣ хело ривож ёфтаанд. Бозорҳои молиявии давлатҳои исломӣ беш аз беш инкишоф ёфта истодаанд, ширкатҳои хориҷӣ бошанд барои ҷалби сармоягузори хориҷӣ рақобат мекунанд. Ҳамаи ин заминаҳоро барои омӯзиши амиқи хусусиятҳои амалкарди бонкҳои исломӣ ва баромади онҳоро ба бозорҳои молиявӣ ба миён меорад.

Литература

1. Абрамов Д. Хорос В. Шаг на сложном пути политологической ориенталистики // Мировая экономика и международные отношения. 2007. №7. С. 103-108.
2. Алишоев Х.Х. Исламская экономическая мысль и практические аспекты её использования в постсоветском пространстве.- Душанбе: «Ирфон», 2013.- С. 236.
3. Андреев С. А. Экономика по шариату // Умма. 2009. №1, январь-февраль. С.8.
4. Беккин Р. И. Исламская экономика: между капитализмом и социализмом // Вопросы экономики. 2007. № 10. С. 147-155.
5. Беккин Р. И. Исламская экономика. Краткий курс / Р. И. Беккин. – М.: АСТ: Восток – Запад. 2008.
6. Бирюков Е. Новые тенденции в деятельности исламских банков (на примере арабийских монархий) // Мировая экономика и международные отношения. 2008. №7. С. 82-91.

7. Вайнштейн Г. Меняющийся мир и проблемы функционирования демократии // - Мировая экономика и международные отношения. 2007. № 9. \С. 3-17.
8. Данилова Е. Турция: есть ли будущее у «исламской экономики»? // Россия и мусульманский мир. 2004. №5. С. 136-146.
9. Журавлев А. Ю. Принципы функционирования исламских банков // Исламские финансы в современном мире: экономические и правовые аспекты / Под ред. Р. И. Беккина. — М.: 2004.

РУШДИ БОСУБОТИ САЙЁҲӢ: ҲОЛАТИ МУОСИР ВА ТАШАККУЛИ ИНФРАСОҲТОРҲОИ ОН

Дар мақола вазъи муосири рушди соҳаи сайёҳӣ ва роҳҳои ташакулёбии инфрасохторҳои он мавриди омӯзиш ва таҳқиқ қарор дода шудааст. Имрӯз дар Тоҷикистон барои ҳаматарафа инкишоф додани соҳаи мазкур, баҳусус сайёҳии байналмилалӣ омилҳои муҳим ва зарурӣ мавҷуданд ва дар оянда низ боз ҳам тавсия хоҳанд ёфт. Инфрасохторҳои баҳши сайёҳии кишвар дар ривочу раванқёбии ин соҳаи зудрушдкунандаи иқтисоди миллӣ ва ҷаҳон нақши назаррас дорад.

Калидвожаҳо: сайёҳӣ, сайёҳии байналмилалӣ, содироти сайёҳӣ, воридоти сайёҳӣ, инфрасохторҳои сайёҳӣ, меҳмонхона, тарабхона, ширкатҳои сайёҳӣ, хизматрасониҳои асосӣ ва ёрирасон.

Джамшедов М.Дж.

УСТОЙЧИВОЕ РАЗВИТИЕ ТУРИЗМА: СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ И ОРГАНИЗАЦИЯ ЕГО ИНФРАСТРУКТУРЫ

В статье исследуется современное состояние развития туристической отрасли и уточняются пути организации и совершенствования ее инфраструктуры. Отмечается, что сегодня в Таджикистане имеются важные ресурсы и благоприятная среда для всестороннего развития этой отрасли, особенно международного туризма. Доказано, что инфраструктура туристического сектора страны играет значительную роль в развитии этого быстрорастущего сектора национальной и мировой экономики. Автором предлагаются ряд рекомендации по ее дальнейшие развития.

Ключевые слова: туризм, международный туризм, туристический экспорт, туристический импорт, туристическая инфраструктура, гостиницы, рестораны, туристические компании, основные и вспомогательные услуги.

Jamshedov M.J.

SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF TOURISM: CURRENT STATE AND ORGANIZATION OF ITS INFRASTRUCTURE

The article examines the current state of development of the tourism industry and clarifies ways to organize and improve its infrastructure. It is noted that today Tajikistan has important resources and a favorable environment for the comprehensive development of this industry, especially international tourism. It has been proven that the infrastructure of the country's tourism sector plays a significant role in the development of this fast-growing sector of the national and global economy. The author offers a number of recommendations for its further development.

Keywords: tourism, international tourism, tourism exports, tourism imports, tourism infrastructure, hotels, restaurants, travel companies, basic and auxiliary services.

Сайёҳӣ дар муносибатҳои байналмилалӣ мавқеи муҳимро ишғол менамояд. Ҳоло беш аз 1,5 миллиард аҳолии сайёра ҳар сол ба мақсадҳои сайру сайёҳат ба кишварҳои хориҷӣ сафар менамоянд, ки мувофиқи маълумотҳои СУС СММ (UNWTO - ЮНВТО) ин нишондиҳанда нисбат ба соли 2018 - 4 дарсад афзоиш ёфтааст. Сайёҳии байналмилалӣ на танҳо як шакли маъмули истироҳат, балки он ба як соҳаи махсуси пешрафтаи ҷаҳон иқтисодии ҷаҳон мубаддал гардидааст.

Саноати сайёҳии замони муосир яке аз соҳаҳои рушдбанда ва сердаромадтарини иқтисоди ҷаҳон арзёбӣ мешавад. Омори расмӣ СММ ва баъзе ниҳодҳои байнамилалии молиявӣ шаҳодат медиҳанд, ки сайёҳӣ дар содироти ҷаҳонӣ мол ва хизматрасонӣ аз соҳаҳои муҳимми саноати нақлиётбарорӣ (7,8 дарсад), саноати компютерию таҷҳизоти идоравӣ (5,9), саноати истеҳсоли маҳсулоти кимиёвӣ (7,5), саноати хӯрокворӣ (6,6) ва саноати сӯзишворӣ (5,1 дарсад) пеш гузашт. Шумораи ҷойҳои корӣ дар соҳаи сайёҳӣ беш аз 250 миллионро ташкил медиҳад.

Тибқи пешгӯиҳои коршиносони Созмони Ҷамъияти Иқтисодӣ ва Таълимӣ Сайёҳӣ дар даҳсолаи наздик суръати рушди сайёҳӣ меафзояд ва то соли 2020 шумораи сафарҳои сайёҳӣ нисбат ба соли 2000 бояд 2,2 маротиба афзоиш ёфта (аз 698 миллион то 1,561 миллиард сафарҳои сайру сайёҳӣ), даромад 4,2 маротиба (аз 476 миллиард то 2 триллион доллари ИМА) зиёд гардад [6].

Ҷумҳурии Тоҷикистон дар Осиёи Миёна имкониятҳои бештареро барои рушди сайёҳӣ соҳиб гардида, мувофиқи рейтингҳои ҷаҳонӣ аз рӯйи ҳулосаҳои сомонаву шабакаҳои ҷаҳонӣ мавқеи мусбатро касб кард:

- оҷонсии "BBC" (Британияи Кабир, соли 2012) Ҷумҳурии Тоҷикистонро дар қатори 10 кишварҳои ҷолибтарин барои сайёҳон эълон кард;

- Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шабакаи иҷтимоии "Глоб Спотс" ("Globe Spots", соли 2014) дар сархати даҳгонаи кишварҳои ҷолиб барои сайёҳони саргузаштӣ ҷои дуюмро ишғол намуд;

- нашриҳои русии маҷаллаи маъруфи "Нейшнал Ёеографик" ("National Geographic", соли 2016) шоҳроҳи Помири Тоҷикистонро ба 10 роҳи кӯҳии зеботарини дунё шомил намуд;

- дар соли 2015 маҷаллаи Топ - 100 дар соли 2015 3 минтақаи Тоҷикистон ва дар соли 2016 кӯҳҳои Помирро ба рӯйхати мавзёҳои ҷолиб дохил намуд;

- пойтахти Тоҷикистон шаҳри Душанбе дар соли 2015 аз рӯйи сайругашти шабонаи сайёҳон аз ҳама шаҳри бехатар дар байни кишварҳои Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил (ИДМ) эътироф гардид;

- аз рӯйи таҳлилҳои омори расмӣ дар соли 2016 Ҷумҳурии Тоҷикистон кишварест, ки сайёҳии он дар ҳоли рушд қарор дошта, миёни кишварҳои аъзои Созмони Ҷамъияти Иқтисодӣ ва Таълимӣ Сайёҳӣ ҷои дуюмро ишғол менамояд;

- аз рӯйи баҳогузориҳои Форуми ҷаҳонии иқтисодӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон аз дараҷаи 7 ҳоли имконпазир 3,2 ҳол гирифта, дар давоми ду сол аз мавқеи 119 ба 107 боло рафт. Баҳои беҳтаринро Тоҷикистон аз рӯйи мафҳумҳои "амният" ва "тандурустӣ" (5,7) соҳиб шуд. Боиси хушнудист, ки миёни мамлакатҳои бо суръат рушдкунандаи сайёҳӣ Тоҷикистон алоҳида зикр шудааст. Дар ин рӯйхат Тоҷикистон баъд аз Япония ва Озарбойҷон ҷои сеюмро ишғол намуд [3].

Тибқи расонаҳои хабарӣ моҳи феввали соли 2023 Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шаҳри Куала-Лумпур пойтахти Малайзия соҳиби ҷоидаи Мамлакатаи ҷолибтарини Осиё барои сайёҳати кӯҳнавардӣ гардид, ки барои соҳибкорони баҳши сайёҳии кишвар ва мақомоти давлатии он ин дастоварди назаррас ба ҳисоб меравад.

Дар замони ҳозира сайёҳӣ ҳамчун соҳаи нав ва зудрушдкунанда дорои таснифоти зерин: аз рӯйи мақсад, зудбадалӣ, шакли иштирок дар фаъолияти сайёҳӣ, синну сол, давомнокии муҳлати фаъолияти воқеӣ, истифодаи воситаҳои нақлиётӣ, давраи мавсимӣ, мавқеи ҷойгиршавии талаботи ҷуғрофӣ, ҳаракат ва истифодаи усулҳои пешқадами инноватсионии муосир мебошад.

Сайёҳӣ ҳамчун яке аз баҳши муҳимми хоҷагии миллии кишварҳои олам дар шароити муосир ба соҳаи муттасил рушдбандаи иқтисоди ҷаҳон маҳсуб меёбад. Тибқи пешгӯиҳои коршиносон ва экспертҳои Созмони Ҷамъияти Иқтисодӣ ва Таълимӣ Сайёҳӣ (ВТО – UNWTO) он ба таври мунтазам дар асри XXI низ инкишоф ва ривочу равнақ ёфта ба ҷодаи асосии пешбарандаи иқтисоди ҷаҳонӣ мутамаддин мубаддал мегардад. Дар қатори кишварҳои – пешсаф оид ба содироти сайёҳон ҷойи намоёнро кишварҳои зерин аз қабili Германия (ҳиссаи он 10,2

дарсади нишондиҳандаи ҳаҷми умумичаҳонӣ), баъдан – Япония (8,8) ва ИМА (7,7дарсад)-ро ишғол карда меоянд.

Рӯйхати мамлакатҳое, ки шаҳрвандонашон раводидро бо расмиёти содакардашуда дар се фурудгоҳҳои байналмилалӣ Тоҷикистон гирифта метавонанд, аз 68 то 78 мамлакат боло рафт. Ҳамзамон, бо 15 давлати дунё тартиби бераводид амал мекунад. Аз моҳи июни соли 2016 тартиби нави электронии раводид бо мақсади таъмини ташрифи сайёҳони хориҷӣ ба мамлакат оғоз гардид. Ҷуғрофияи ташрифоти сайёҳони хориҷӣ ба ҷумҳурӣ васеъ гашта, аз 59 давлат дар соли 2015 ба 109 давлат дар соли 2016 расид [3].

Дар иттилооти интишор намудаи СУС солҳои 1995 -2010 ҳаҷми содирот ва воридоти сайёҳон дар даҳ кишварҳои пешсафи олам бо ченаки мутлақ ва нисбӣ дар ҷадв.1 ва 2 оварда шудааст.

Ҷадвали 1. Мамлакатҳои пешсаф дар содироти сайёҳии ҷаҳон дар соли 2020 (тибқи пешгӯии коршиносони СУС) [4, 16]

Рейтинг	Мамлакат	Содироти сайёҳон, млн. нафар	Ҳисса дар ҳаҷми умумичаҳонӣ, %
1	Германия	163,5	10,2
2	Япония	141,5	8,8
3	ИМА	123,3	7,7
4	Хитой	100,0	6,2
5	Британияи Кабир	96,1	6,0
6	Франсия	37,6	2,3
7	Нидерландия	35,4	2,2
8	Канада	31,3	2,0
9	Россия	30,5	1,9
10	Италия	29,7	1,7
	Ҳамагӣ:	788,9	49,2

Ҷадвали 2. Мамлакатҳои пешсаф дар воридоти сайёҳии ҷаҳон дар соли 2020 (тибқи пешгӯии коршиносони СУС) [4, 16]

Рейтинг	Мамлакат	Воридоти сайёҳон, млн. нафар	Ҳисса дар ҳаҷми умумичаҳонӣ, %	Рушди афзоиши миёнаи солона, %
1	Хитой	137,1	8,6	8,0
2	ИМА	102,4	6,4	3,5
3	Франсия	93,3	5,8	1,8
4	Испания	71,0	4,4	2,4
5	Гонконг (Хитой)	59,3	3,7	7,3
6	Италия	52,9	3,3	2,2
7	Британияи Кабир	52,8	3,3	3,0
8	Мексика	48,9	3,1	3,6
9	Россия	47,1	2,9	6,7
10	Чехия	44,1	2,7	4,0
	Ҳамагӣ:	708,8	44,2	-

Натиҷаи пажӯҳиши коршиносони соҳа ва маълумотҳои оморӣ зикрашон дар боло рафта аз нуфуз, нақш ва мавқеи сайёҳӣ ҳамчун соҳаи сердаромадтарини иқтисоди ҷаҳон ба ҳисоб меравад. Тибқи нишондиҳандаҳои расмӣи СУС умуман дар содироти ҷаҳонӣ, соҳаи сайёҳӣ баъд аз соҳаҳои зерин: маводи сӯзишворӣ, маҳсулоти саноати кимӣ ва автомобилбарорӣ ҷойи чоруми рейтингӣ рақобаттавонии мамлакатҳоро ишғол менамояд.

Тавре зикр гардид, соли 2011 ҳиссаи баҳши сайёҳӣ дар иқтисоди ҷаҳон 6,5 триллион доллари ИМА ё 9,1 ғоизи Маҷмуи маҳсулоти умумиро ташкил дода, даромади баҳши сайёҳӣ дар муддати 10 сол ба андозаи 116 ғоиз афзудааст. Ба ҳисоби миёна ҳар як доллари ба баҳши сайёҳӣ сарфшуда ба соҳаҳои дигари алоқаманд се доллари ИМА иловагӣ ғоида оварда, инчунин аз ҳар як доллари дар баҳши сайёҳӣ харҷшуда 91 сенти он дар иқтисоди Ҷумҳурии Тоҷикистон боқӣ мемонад.

Аз ин хотир бояд ширкатҳои сайёҳии кишвар на танҳо барои фиристодани сайёҳон ба хориҷи мамлакат машғул бошанд, балки бештар сайёҳонро ба Тоҷикистон даъват намоянд. Коршиносонро зарур аст, ки роҳу равиши дилпазир ва мусоиди тарғибу ташвиқи самароварро барои соҳаи ҳаётан муҳимми кишвари офтоббӯямон ҷустуҷӯ намоянд.

Мувофиқи нишондодҳои расмӣ дар ҷаҳон шумораи мамлакатҳои дорои хизматрасонии сайёҳии махсусгардонидашуда ба 15 адад расидааст, ки маблағҳои аз ин ҳисоб ба даст омада, аз даромади ғаёлияти содиротиашон якҷанд маротиба зиёдтар аст. Ба ин гурӯҳи кишварҳо – Барбадос, Ҷазираҳои Сейшел ва давлатҳои дигари олам дохил мебошанд.

Кишварҳое, ки дар ба даст овардани даромад аз соҳаи сайёҳӣ дар ҷаҳон пешрафтаанд чунин мамлакатҳо ба ҳисоб мераванд (ба ҳисоби %): ИМА -70,2, Франция-40,8, Испания-34,5, АМА-34,4, Британияи Кабир-33,1, Туркия-26,6, Италия-25,2 ва Германия-22,2.

Дар 45 кишвари дигари ҷаҳон даромади маблағҳои аз ҳисоби сайёҳӣ воридшуда нисбат ба ҳаҷми содироти онҳо аз 25 дарсад зиёдтар мебошад. Дар қатори ин кишварҳо қариб 3/1 ҳиссаи мамлики рӯ ба инкишоф шомиланд.

Таносуби даромаду хароҷоти кишварҳо ва минтақаҳои алоҳидаи сайёра аз ҳисоби сайёҳии байналмилалӣ аз ҳам фарқ менамояд. Ғаёлияти сайёҳии байналмилалии як қатор кишварҳо - Испания, Франция, Австрия ва Италия дорои бақияи мусбат мебошанд. Кишварҳои дигар - Япония ва Германия бошад тавозуни сайёҳии байналмилалиашонро бо бақияи манфӣ ҷамъбаст карданд.

Рейтинги ТСЕ барои мамлакатҳо яке аз нишонаи баландтарин дар соҳаи сайёҳӣ ва татбиқи амалии босаводонаи ҳисоботи омории дар ин радиф махсуб меёбад. Аз рӯйи маълумотҳои нишондодашудаи СУС – ТСЕ кишварҳои «*воқеан сайёҳӣ*» Германия, Шветсия, Швейтсария, Хорватия ва баъзе давлатҳои Скандинавия ба шумор мераванд.

Дар Тоҷикистон бештар ғаёлияти сайёҳии кӯҳнавардӣ, варзишӣ-кӯҳӣ, экологӣ, таърихӣ-омӯзишӣ, этнографӣ, касбӣ, рафтанг (қаикронӣ дар дарёҳои кӯҳӣ), лижаронии кӯҳӣ, табобатӣ, осоишгоҳӣ ва истироҳатӣ роҳандозӣ гаштаанд. Тибқи омори мамлакат, ки сайёҳони хориҷӣ вобаста ба хусусиятҳои табиӣ кишвар, бештар ба навоҳи сайёҳии экологӣ, варзишӣ-кӯҳӣ, экстремалӣ афзалият медиҳанд.

Хизматҳои сайёҳӣ ҳамчун як ҷузъиёти муҳимми хизматрасонии аҳоли он аз тавсифоти махсуси иҷтимоӣ беҳдоштӣ иборат буда, тадбирҳои зеринро аз қабili истироҳату фароғати хуб, имконияти ташаккули шахсияту фардиат, дарки арзишу ормонҳои фарҳангии таърихӣ, шуғли варзиш, ширкат дар ҷорабиниҳои оммавӣ маданӣ ва ғ.-ро дар бар мегирад. Бинобар ҳамин, хизматрасонии сайёҳӣ омилҳои иҷтимоӣ, иқтисодӣ, умумибашарӣ ва тарбиявиро ба якдигар тавҷам менамояд.

Хизматрасониҳои асосии сайёҳӣ тавассути қарордод оид ба хизматрасонии сайёҳӣ ва пешкаш намудани роҳхатҳо ба низом дароварда мешавад. Ба ин гурӯҳи хизматҳо бештар ҷойгиркунӣ, истеъмоли таом, хизматрасонии нақлиётӣ, дар якҷоягӣ бо хизматрасониҳои трансфертӣ, тарҳрезикунӣ хатсайру сайёҳат ба мавзӯҳои таърихӣ фарҳангӣ ва ғ. дохил мешавад.

Ба хизматҳои иловагӣ бошад, он ғаёлияти хизматрасонӣ дохил мешаванд, ки дорои ҷанбаҳои васеъ буда, инкишофи инфрасохторҳои сайёҳӣ то 50 дарсади ҳаҷми умумии даромадҳои онро ташкил медиҳад. Ба ин номгӯи хизматҳо: хизматрасонии сайёҳии иловাগие, ки ба номгӯи хизматҳои асосӣ ворид нашуда, ба монанди хизматрасониҳои беҳдошти варзишӣ; тиббӣ; маданияу равшаннамоӣ ва ҷорабиниҳои бозиҳои шавқовар ва ғ. дохил мешаванд.

Ба хизматҳои ёрирасон ва дар раванди ташаккулёбии сайёҳӣ ба миён омада, таъминоти сайёҳон бо тўҳфаю армуғонҳои рамзу нишонаҳои сайёҳидошта; хизматрасониҳои тиҷоратӣ, арзию қарзӣ, иттилоотию кунгуравӣ ва дигар хизматрасониҳои махсуси шаклу намудҳои алоқа ва ғ. ба ҳисоб мераванд.

Дар байни ин ду навъи хизматрасониҳо ягон меъёр ё сарҳадоти муайян тарҳрезӣ карда нашудааст. Дар меҳмонхонаҳои дараҷаи хизматрасониашон олий теъдоди ин қабил хизматҳо то ба 500 адад мерасад.

Дар натиҷаи инкишофи минбаъдаи савдои лавозимоти сайёҳӣ индустрияи сайёҳӣ бунёд шуд, ки асоси онро ширкатҳои ташкилкунандаи сайру сайёҳат, фурӯши роҳхатҳо, турҳои бо меҳмонхонаву тарабхонаҳо таъминкунанда, инчунин мақомотҳои идоравӣ, иттилоотӣ, рекламнигорӣ, корхона ва муассисаҳои истеҳсолию савдои молҳои дорои талаботи сайёҳӣ дошта ва ғ. ташкил менамоянд.

Барои ноил шудан ба ҳадафҳои барномаи рушди сайёҳӣ вазифаҳои зерин, ки дар Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 муайян гардидаанд, муқаррар карда мешаванд:

- таъсиси механизми самараноки танзими давлатӣ ва дастгирии сайёҳӣ;
- ташаккули стратегияи маркетингӣ оид ба таҳия ва рушди минбаъдаи маҳсулоти сайёҳии миллий дар бозорҳои дохилӣ ва беруна;
- рушди ҳамкориҳои байналмилалӣ;
- ба роҳ мондани муколама ва шарикии давлат ва бахши хусусӣ дар соҳаи сайёҳӣ;
- ба роҳ мондани ҳамкориҳои самарабахш бо ширкатҳои сайёҳӣ, меҳмонхонаҳо, озоишгоҳҳо ва мақомоти дигари бо фаъолияти сайёҳӣ ва сайёҳон алоқадоршта;
- таҳкими фазои сармоягузорӣ дар бахши сайёҳӣ;
- густариши ҳамкориҳо бо воситаҳои ахбори омма вобаста ба коркард ва интишор дар порталҳои иттилоотӣ оид ба иқтисоди сайёҳии кишвар;
- рушди инфрасохтори сайёҳӣ;
- тавсеаи ҳамкориҳо бо шарикони рушд;
- тақвияти неруи инсонӣ (таъсис додани маркази омӯзишии хизматрасонӣ ва сайёҳӣ);
- ташкили саноати сайёҳии рақобаттавон барои таъмини шуғли аҳоли, рушди устувори даромади давлат ва аҳоли аз ҳисоби афзоиши ҳаҷми даромад аз сайёҳии воридотӣ ва дохилӣ;
- баланд бардоштани иқтисоди сайёҳӣ;
- ташаккули имичи ҷолиби сайёҳии кишвар;
- рушди низомии дастгирии иттилоотӣ ва машваратии ширкатҳои сайёҳӣ;
- тақмили омор [3].

Сайёҳии байналмилалӣ ҳамчун як навъи фаъолияти иқтисодӣ он дорои хусусиятҳои зерин мебошад:

- тафовути фарқкунандаи асосии он, аз савдои хориҷӣ, пеш аз ҳама на дар мубодилаи молу хизматҳо, балки бо сайёҳон, яъне бо одамон сару кордор будан аст;
- хизматрасониҳои сайёҳӣ дорои хусусиятҳои зудбадалӣ, бо фурӯшанда таъмин ва дар анборҳо ба тарзи захира нигоҳдошташаванда нестанд;
- дар пешниҳодот мунтазамӣ дида намешавад.

Сайёҳӣ дар навбати худ аз вазъи сиёсӣ иқтисодӣ ва инчунин аз муду реклама вобастагии ногустастанӣ дорад ва ба эҳтиёҷот, қобилияти харидории сайёҳон, ташаббусҳои одамон, ки бевосита талаботи онҳоро муайян менамояд, сахт вобастагӣ дорад. Ба ғайр аз ин, пешниҳодот мушаххасан пешакӣ муайян карда мешавад, чунки ҷойи хоб дар меҳмонхонаҳо ва ҷойи нишаст дар нуқтаҳои ҳӯроки умумӣ нисбатан мунтазам ва яқхела мебошад. Дар натиҷа, номуттаносибии байни талаботу пешниҳодот ба амал меояд:

- кишварҳои қабулкунандаи сайёҳон оддатан усулҳои самараноки таъсиррасониро ба талабот надоранд;

- дорои тавсифоти мавсимианд;

- одатан ба соҳаҳои меҳнатталаб ва сармояталаб бештар мансубият дорад.

Бозори сайёҳии байналмилалӣ – бозори харидор ба шумор меравад.

Ширкатҳои ба хизматрасониҳои сайёҳӣ фаъолияткунанда ба ду гурӯҳ ҷудо мешаванд: фурушандаҳои хизматҳо ва миёнаравҳо.

Фурушандаҳои хизматҳо бо ҳаҷми асосии онҳо (меҳмонхонаҳо, тарабхонаҳо, хатсайри сайёҳатҳои давриоламӣ ва дигар муассисаҳои рекреатсионӣ) таъмин менамояд.

Миёнаравҳои асосӣ: хатсайри ҳавоии мунтазам ва чартерӣ, танзимгарони фаврии турҳо, очонсиҳои сайёҳӣ ва ширкатҳо ба шумор мераванд.

Ба низоми индустрияи сайёҳии корхона дар шароити муосир, ташкилот ва муассисаҳои махсусгардонидашуда дохил мешаванд:

Корхонаҳои бо ҷойи зист таъминкунанда:

- меҳмонхонаҳо, мотелҳо, кемпингҳо ва родтелҳо;

- озоишгоҳҳо, хона ва ҳуҷраҳои хусусӣ;

- бунгоҳҳои сайёҳӣ, хонаҳои истироҳатӣ;

- дигар воситаҳои ҷойгиркунӣ.

Корхонаҳои ҳӯроки умумӣ, амсоли:

- тарабхонаҳо, ошхонаҳо;

- қаҳвахонаҳо, ҷойхонаҳо;

- фабрика – кухняҳо;

- нуктаҳои истеъмоли ғизои саридастӣ, зудпаз ва ғ.

Ширкатҳои бо хизматрасонии нақлиётӣ сарукордошта аз қабилӣ:

- муассисаҳои автомобилӣ;

- муассисаҳои ҳавопаймой;

- муассисаҳои роҳи оҳан;

- корхонаҳои нақлиётии баҳрию дарёӣ ва ғ.

Ширкатҳои сайёҳӣ оид ба тадқиқу таҳқиқ ва фуруши маҳсулотҳои дорои нишону рамзҳои сайёҳӣ ба мисли:

- бюроҳои туристӣ;

- бюроҳои сайру сайёҳат;

- очонсиҳои сайёҳӣ;

- бюроҳои фуруши роҳхатҳо ва ғ.

Муассисаҳои иттилоотию рекламнигории сайёҳӣ, ба онҳо марбут:

- очонсиҳои рекламнигорӣ;

- бюроҳои рекламнигорӣ;

- очонсиҳои иттилоотӣ.

Корхонаҳои индустрияи сайёҳӣ, чунин корхонаҳоеро дар бар мегиранд, ки бештар онҳо:

- истеҳсолкунандаи мебел барои сайёҳон ва меҳмонхонаҳо;

- истеҳсолкунандаи лавозимот барои сайёҳон;

- истеҳсолкунандаи тӯхфаю савғотӣ ва армуғонҳо барои сайёҳон ва ғ. ба шумор мераванд.

Корхонаҳои савдо бошад:

- мағозаю фурушгоҳҳои молҳо барои сайёҳон;

- мағозаю фурушгоҳҳои тӯхфаю армуғонҳо барои сайёҳон;

- нуктаҳои иҷоравии лавозимот барои сайёҳонро дар бар мегирад.

Корхонаҳои бахши фароғатӣ барои сайёҳон бошад аз:

- толорҳои фарҳангии синамой;

- иншоотҳои фароғатӣ;

- толори бозиҳои автоматӣ ва дигарҳо иборат мебошад.

Муассисаҳои худфаъолияти сайёҳон:

- клубҳои сайёҳон;
- клубҳои кӯҳнавардон;
- клубҳои сайёҳии велосипедронӣ;
- клубҳои худфаъолияти шиноварӣ барои сайёҳон.

Мақомоти идоракунии фаъолияти сайёҳӣ:

- комитет ва департаменти сайёҳӣ;
- ташкилот ва иттиҳодияҳои ҷамъиятии сайёҳон.

Муассисаҳои таълимии сайёҳӣ:

- мактабҳои таҳсилоти олӣ ва миёнаи махсуси сайёҳӣ;
- донишқадаю пажӯҳишгоҳҳои бозомӯзӣ ва тақмили ихтисоси кадрҳо;
- комбинатҳои курсҳои таълимӣ.

Муассисаҳои илмию лоиҳакашӣ:

- пажӯҳишгоҳ ва озмоишгоҳҳои сайёҳӣ;
- пажӯҳишгоҳҳои тарҳрезикунандаи лоиҳаҳо барои корхонаҳои сайёҳӣ;
- майдонҳои саҳрои таҳқиқоти сайёҳӣ.

Хизматрасонии сайёҳон аз тарафи корхонаҳои гуногуни сайёҳӣ татбиқ карда мешавад:

- ташкилот ва ширкатҳои давлатӣ (ҷумҳуриявӣ ва маҳаллӣ);
- ширкат ва корхонаҳои хусусӣ (аз ҷумла, оилавӣ, кооперативӣ, саҳомӣ, инфиродӣ ва

ғ.);

- ширкатҳои сармоягузори муштарак;
- корхона ва ташкилотҳои иттиҳодиявии ҷамъиятӣ;
- ҷараёни ташкили хизматрасонии сайёҳӣ;
- ширкатҳои байналмилалӣ ё муштарак ва ғ.

Ҳамаи ин корхонаҳо вобаста ба дараҷаи ҷалбшавиашон ба ҷараёни ташкили хизматрасонии сайёҳӣ давра ба давра мавриди истифода қарор дода мешаванд ва дар раванди ташкили фаъолияти самаровари он дар интиҳо ба сайёҳии байналмилалӣ саҳми босазо доранд.

Созмони Умумиҷаҳонии Сайёҳӣ (СУС) соли 1974 ташкил ёфтааст.

Ассамблеяи кулли СММ бо розигии ЭКОСОС ба СУС мақомоти ташкилоти байниҳукуматиро мақбул доништааст.

Маркази маъмурии он дар ш. Мадрид (Испания) ҷойгир шудааст.

Мақсади асосии СУС:

- дастгирии сайёҳӣ ҳамчун воситаи инкишофи иқтисодӣ ва ҳамдигарфаҳмии байналмилалӣ оид ба таъмини сулҳ, қонеъ намудани талабот, эҳтиром ва риояи ҳуқуқҳои умумибашарӣ новобаста ба наҷод, ҷинс, забон ё худ дин;

- риояи ташаббусҳои кишварҳои рӯ ба инкишоф дар соҳаи сайёҳӣ.

Аъзоёни СУС ба се гурӯҳ ҷудо карда шудаанд:

- 1) аъзоёни пайваста (давлатҳои соҳибхитӣ);
- 2) аъзоёни мушоҳидачӣ;
- 3) аъзоёни ҳамроҳкардашуда.

СУС дорои сохтори ташкили идоракунии зерин мебошад:

- Ассамблеяи кулл;
- Шӯрои иҷроия;
- Котибот.

Ассамблеяи кулл аз намоёндагии аъзоёни пайваста иборат буда, мақомоти олии созмони мазкур ба шумор меравад. Ҷаласаи навбатии он ҳар ду сол як маротиба гузаронида мешавад. Дар ҳолатҳои зарурӣ бошад он метавонад ба таври ғайринавбатӣ гузарад. Ассамблея метавонад ҳама гуна масъалаҳои ба салоҳияти он дахлдоштаро мавриди фаъолияти рӯзмаррааш баррасӣ ва муҳокима намояд.

Кишварҳои - узви СУС ба шаш комиссияҳои минтақавӣ тақсим мешаванд:

1. Африка,
2. Америка,
3. Осиёи Шарқӣ ва уқёнуси Ором,
4. Аврупо,
5. Шарқи Наздик ва Миёна,
6. Осиёи Ҷанубӣ.

СУС оид ба масъалаҳои сайёҳӣ якҷанд созишномаҳоро қабул намудааст, ки дар байни онҳо муҳимтаринаш:

- 1) Созишномаи Манила оид ба сайёҳӣ ва сулҳ (с.1980);
- 2) Ҳуҷҷати Акапулко (с.1982);
- 3) Хартия оид ба сайёҳӣ ва Кодекси ахлокии сайёҳ (София, с.1985);
- 4) Созишномаи Гаага оид ба сайёҳӣ (с.1989);
- 5) Ассамблеяи кулл ҳар ду сол барномаи фаъолияти созмонро қабул менамояд.

Созмони Умумиҷаҳонии Сайёҳӣ дорои нашрияҳои махсус ва мустақили иттилоотӣ мебошад [5].

Рӯзи ҷаҳонии туризм соли 1979 аз ҷониби Ассамблеяи генералии СУС 27 сентябр муқаррар гардид. Соли 2016-ро бошад соли «Туризм барои ҳама» эълон намудааст.

Адабиёт:

1. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи сайёҳӣ», Душанбе, 7 августи соли 2020 №1717.
2. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи литсензиякунонии баъзе намудҳои фаъолият», Душанбе, 29 апрели соли 2005 №535.
3. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1 марти соли 2018, №80 “ Дар бораи тасдиқи Барномаи давлатии рушди соҳаи туризми Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2018-2020”, Душанбе, 2018.
4. Бородин В.В. Экономика туризма: учебное пособие/В.В. Бородин.-М.: ФОРУМ, 2015.
5. Ҳабибов С.Ҳ., Ҷамшедов М.Ҷ. Тичорати байналмилалӣ. Китоби дарсӣ.-Душанбе: «Ирфон», 2007.
6. «Ҷумҳурият», 27 сентябри соли 2016, №192 (23 014).
7. Стратегияи рушди сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 аз 1-уми августи соли 2018.

ЧАНБАҲОИ ИҚТИМОЙ-ИҚТИСОДИИ ТАҚРОРИСТЕҲСОЛ ВА РУШДИ САРМОЯИ ИНСОНӢ ДАР РАВАНДИ САНОАТИКУНОНИИ БОСУРЪАТИ ИҚТИСОД

Дар мақолаи мазкур масоили тақрористеҳсол ва ҷалби сармоияи инсонӣ дар раванди татбиқи сиёсати саноатикунони босуръат дар иқтисоди Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳқиқ карда шудаанд. Дар мақола таваҷҷуҳи асосӣ ба ҷанбаҳои иқтимой-иқтисодии тақрористеҳсол ва рушди сармоияи инсонӣ дода шудааст. Муаллифони мақола қайд менамоянд, ки дар шароити муносири рушди иқтисоди Ҷумҳурии Тоҷикистон гузариш ба заминаи технологии нав тавассути дигаргунсозии сохтори иқтисод, маҳз дар асоси тақрористеҳсол ва рушди сармоияи инсонӣ дар раванди саноатикунони босуръати иқтисод имконпазир мебошад. Ғайр аз ин, дар мақолаи мазкур аз ҷониби муаллифони воситаҳои тақрористеҳсол ва ҷалби сармоияи инсонӣ дар раванди саноатикунони босуръати иқтисод таҳлил карда шудааст, ҳамзамон самтҳои калидии таъмини рушди устувори истеҳсолоти саноатӣ дар шароити ҷаҳонишавӣ ошкор гардидаанд.

Вожаҳои калидӣ: тақрористеҳсол, сармоияи инсонӣ, саноатикунонӣ, саноатикунони босуръат, саноат, истеҳсоли саноатӣ, раванди истеҳсоли, соҳибкорӣ, фаъолияти соҳибкорӣ, бизнес-сохторҳо, мақомоти давлатӣ.

Зоирзода И.С., Джабборов Ф.А.

СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ВОСПРОИЗВОДСТВА И РАЗВИТИЯ ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО КАПИТАЛА В ПРОЦЕССЕ УСКОРЕННОЙ ИНДУСТРИАЛИЗАЦИИ ЭКОНОМИКИ

В данной статье исследованы вопросы воспроизводства и привлечения человеческого капитала в процессе реализации политики ускоренной индустриализации в экономике Республики Таджикистан. В статье основное внимание уделено социально-экономическим аспектам воспроизводства и развития человеческого капитала. Авторами статьи подчеркнуто, что в современных условиях развития экономики Республики Таджикистан переход на новую технологическую базу возможен посредством структурных изменений экономики, именно на основе воспроизводства и развития человеческого капитала в процессе ускоренной индустриализации. Кроме того, в данной статье авторами проанализированы инструменты воспроизводства и привлечения человеческого капитала в процессе ускоренной индустриализации экономики, а также выявлены ключевые направления обеспечения устойчивого промышленного производства в условиях глобализации.

Ключевые слова: воспроизводство, человеческий капитал, индустриализация, ускоренная индустриализация, промышленность, промышленное производство, производственный процесс, предпринимательство, предпринимательская деятельность, бизнес-структуры, государственные органы.

Zoirezoda I.S., Jabborov F.A.

SOCIO-ECONOMIC ASPECTS OF REPRODUCTION AND DEVELOPMENT OF HUMAN CAPITAL IN THE PROCESS OF ACCELERATED INDUSTRIALIZATION OF THE ECONOMY

There are in the article examined the issues of reproduction and attraction of human capital in the process of implementing the policy of accelerated industrialization in the economy of the Republic of Tajikistan. There is in the article focused on the socio-economic aspects of reproduction and development of human capital. The authors of the article emphasized that in modern conditions of economic development of the Republic of Tajikistan, the transition to a new technological base is possible through structural changes in the economy, namely on the basis of reproduction and development of human capital in the process of accelerated industrialization. Besides, there is in the article, the authors analyzed the instruments of reproduction and attraction of human capital in the process of accelerated industrialization of the economy, as well as identified the key areas for ensuring sustainable industrial production in the context of globalization.

Keywords: reproduction, human capital, industrialization, accelerated industrialization, industry, industrial production, production process, entrepreneurship, entrepreneurial activity, business structures, government agencies.

Дар шароити муосири рушди иҷтимоӣ-иқтисодии мамлакат тағйирёбии нақш ва мақоми инсон дар иқтисод ва ҷомеа, табдилёбии зеҳни ӯ ба омили калидии пешрафти илмӣ-техникӣ ва технологӣ зарурати интихоби воситаҳои тақриристеҳсол ва ҳавасмандгардонии ҷалби сармояи инсонӣ дар соҳаҳои иҷтимоӣ ва илмӣ-истеҳсолии иқтисодро мубрам мегардонад.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки рушди инноватсионии иқтисод бевосита аз сатҳи сармояи инсонӣ, инчунин аз дараҷаи рушд ва сифати он вобастагӣ дорад. Маҳз, нафароне, ки дорои сатҳи зарурии маълумот, таҳассус ва таҷрибаи ғанӣ мебошанд, имконоти муосиргардонии технологӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоии соҳаи саноати мамлакатро муайян месозанд.

Бинобар ин, тӯли солҳои охир давлат ва Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба рушди сармояи инсонӣ ҳамчун омили калидӣ ва инноватсионии пешрафти иқтисодиёт ва соҳаҳои алоҳидаи он таваҷҷуҳи ҷиддӣ медиҳад. Аз ҷумла, 28 декабри соли 2023 Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми худ ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон иброз намуданд, ки “Рушди муосири иқтисодиёт ва баланд бардоштани рақобатнокии он бидуни рушди сармояи инсонӣ ғайриимкон мебошад. Вобаста ба ин, сатҳи рушд ва самаранокии истифодаи сармояи инсонӣ барои давлату Ҳукумат аҳамияти аввалиндараҷа дорад. Рушди сармояи инсонӣ омили калидии баланд бардоштани сатҳи сифат ва самаранокии соҳаҳои иҷтимоӣ, махсусан, маорифу тандурустӣ, илму инноватсия, инчунин, фаъолияти самараноки муассисаҳои илмӣ мебошад” [4].

Дар шароити имрӯзаи иқтисоди Ҷумҳурии Тоҷикистон гузариш ба заминаи нави технологӣ тавассути таҷдиди сохтори иқтисод, маҳз дар асоси рушди сармояи инсонӣ ва саноатикунории босуръат имконпазир мебошад. Бояд иброз намуд, ки дар шароити муосир роҳи мазкур дар самти ташкили соҳаҳои нави технологӣ ва рушди инноватсионии иқтисод афзалиятнок мебошад.

Дарвоқеъ, рушди иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон бо роҳи татбиқи сиёсати саноатикунории босуръати иқтисод алоқаманд аст, ки он дар навбати худ ба таҳкими фаъолияти истеҳсолии корхонаҳои саноатӣ ва таъмини рақобатнокии иқтисоди мамлакат, ҳамзамон бо ин васила фароҳам овардани ҷойҳои нави корӣ ва баланд бардоштани сатҳи некӯаҳволии аҳолии кишвар нигаронида шудааст.

Вобаста ба ин, ҷиҳати таҳкими раванди рушди устувори соҳаҳои саноати кишвар дар стратегияву барномаҳои давлатӣ масъалаи баланд бардоштани самаранокии истифодаи иқтисодҳои саноатӣ, дороиҳои миллӣ, аз ҷумла сармояи инсонӣ ва воситаҳои асосӣ самтҳои афзалиятнок ба ӯисоб мераванд. Дар ин росто, раванди интихоби воситаҳо ва муайянсозии бартарияти сармояи инсонӣ ҳамчун омили калидии таъмини рушди иқтисод дар шароити саноатикунории иқтисод нақши калидиро иҷро менамояд.

Бояд иброз намуд, ки аз нигоҳи маънидоди классикӣ, саноатикунонӣ ҳамчун чараёни гузариши босуръати низоми иҷтимоӣ-иқтисодӣ аз марҳалаи анъанавии рушд ба марҳалаи саноатӣ фаҳмида мешавад ва ба ҳолати мазкур бо роҳи афзун намудани истеҳсолоти маҳсулоти саноатӣ дар иқтисоди кишвар ноил гардидан мумкин аст.

Қайд намудан бамаврид аст, ки дар шароити муосири рушди иҷтимоӣ-иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҳамзамон тамоюлҳои муосири ҷаҳонишавӣ ва ҳамгирии иқтисодии мамлакат ба иқтисоди ҷаҳонӣ тавре болотар иброз намудем, сиёсати саноатикунонии босуръати иқтисоди кишвар пеш гирифта шудааст.

Ба андешаи мо, таҳти саноатикунонии босуръати иқтисод дигаргунсозӣ ва таъмини рушди устувори иқтисоди миллӣ дар заминаи инкишофи истеҳсолоти саноатӣ ва истифодаи васеи технологияҳои инноватсионӣ ва сармояи инсонӣ фаҳмида мешавад.

Бо ибораи дигар, саноатикунонии босуръати иқтисод чунин раванде мебошад, ки ба навсозии куллии заминаҳои технологияи истеҳсолоти саноатӣ, аз ҷумла барқарорсозӣ ва рушди соҳаҳои асосии саноат ва бунёди истеҳсолоти нави саноатӣ бо роҳи ҷалб ва истифодаи самарабахши сармояи инсонӣ ва технологияҳои донишбунёд равона гардидааст.

Дар заминаи татбиқи сиёсати саноатикунонии босуръати иқтисоди мамлакат, ба натиҷаҳои асосии зерин ноил гардидан мумкин аст:

- дигаргунсозии сохторӣ вобаста ба зиёд намудани ҳиссаи истеҳсолоти саноатӣ дар иқтисодиёт ва татбиқи технологияҳои инноватсионӣ;

- навсозии технологияи соҳаи саноат аз ҳисоби ҷорисозӣ ва паҳнгардонии технологияҳои инноватсионӣ;

- истеҳсоли маҳсулоти саноатии донишбунёд, ки дар бозорҳои дохилӣ ва хориҷӣ тақозои зиёд дошта, дар сохтори арзиши аслии худ дорои хароҷоти илмталаб, аз ҷумла хароҷот барои ҷалби сармояи инсонӣ бошанд;

- ҳамгирии иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳолати ҷаҳонӣ ҳамчун шарикӣ баробарҳуқуқи аз лиҳози саноатӣ пешрафта ва ғайраҳо.

Дар шароити муосир тағйироти сифатӣ, ки дар низоми иҷтимоӣ-иқтисодӣ бо роҳи ҷалби сармояи инсонӣ ба раванди саноатикунонии босуръати иқтисод ба вуҷуд меоянд, чунин мебошанд:

- паҳнгардонии технологияҳои сифатан нави донишбунёди истеҳсолоти моддӣ, ки дар ҷорчӯбаи он биотехнологияҳо, нанотехнологияҳо ва технологияҳои иттилоотӣ коммуникатсионӣ дорои табиати муттаҳидшавӣ мебошанд ва заминаи пешрафти илму техника низоми технологияҳои инноватсиониро ба вуҷуд меоранд [9, с. 158];

- биотехнологияҳо, нанотехнологияҳо ва технологияҳои иттилоотӣ коммуникатсионӣ имкон фароҳам месозанд, ки омилҳои органикӣ ва ғайриорганикӣ бо роҳи ҷалб ва истифодаи самарабахши сармояи инсонӣ барои ташаккул ва паҳн намудани захираҳо ва технологияҳо аз рӯйи намунаи табиати зинда, ки бо ҳадафи ҳалли мушкилоти иҷтимоӣ, аз ҷумла идомаи ҳаёт ва таъмини озуқаворӣ равона гардидаанд, муттаҳид карда шаванд [6, с. 3-10];

- инфиродигардонӣ ва рақамикунонии раванди истеҳсолот, ки барои мутобиқ сохтани хусусиятҳои истеъмолии мол ба завқ ва талаботи истеъмолкунандагон ба таври назаррас имкон фароҳам месозанд [2, с. 5, 5, с. 82, 1, с. 6];

- тағйирдиҳии технологияҳои баланд бардоштани донишҳо аз ҳисоби мутобиқсозӣ ва рақамикунонии низоми таҳсилот ва раванди мубодилаи иттилоот;

- тағйирдиҳии хусусиятҳои меҳнат дар чараёни истеҳсолоти саноатӣ бо дарназардошти афзалияти меҳнати инфиродӣ дар раванди истеҳсолот ва баланд бардоштани меҳнати зехнбунёд аз ҳисоби татбиқ ва паҳнгардонии технологияҳои инноватсионии истеҳсолоти саноатӣ, ки арзиши онро зиёд менамояд [8, с. 198];

Ҳамин тавр, тақрористеҳсол ва ҷалби сармояи инсонӣ, ҳамзамон татбиқи технологияҳои инноватсионӣ дар истеҳсолоти саноатӣ омили муҳими таъмини саноатикунонии босуръат ва рақобатпазирии иқтисоди миллӣ дар ҳолати ҷаҳонӣ мебошад.

Аён аст, ки дар марҳилаи муосири рушди иҷтимоӣ-иқтисодии Тоҷикистон ҳадафи асосии чунин сиёсат азнавсозии технологияи соҳаҳои саноати мамлакат, татбиқи технологияҳои инноватсионӣ дар истеҳсолоти саноатӣ ва тақвияти самтҳои танзими давлатии соҳаҳои саноати кишвар мебошад.

Бояд ибраз намуд, ки дар шароити муосир сармояи инсонӣ ҳамчун омили пуриқтидор ва яке аз нишондиҳандаҳои асосии рушди иқтисод ва ҷомеа баромад мекунад. Қабл аз ҳама, сармояи инсонӣ қобилияти рақобатнокии иқтисодиёти давлатро дар бозори ҷаҳонӣ таъмин менамояд ва тӯли солҳои охир нақши омили мазкур хеле баланд гардидааст.

Дар низоми иқтисодии муосир сармояи инсонӣ дар самти ноилгардӣ ба бартариатҳои рақибӣ, инчунин таъмини нишондиҳандаҳои сифатии рушди иқтисодӣ нақши калидӣ ва муайянкунандаро иҷро менамояд.

Шароитҳои муосири рушди иқтисод, ки бо мураккабӣ ва гуногунсамтии зиёди равандҳои истеҳсолӣ алоқаманданд, на танҳо сатҳи баланди сифатҳои касбии одамон ва мувофиқати онҳо ба сатҳи рушди сармояи моддӣ, балки дар шахс ташаккул додани қобилиятҳоро ҷиҳати мутобик шудан ба тағйироти доимии иқтисод дар назар доранд. Аз ин рӯ, сармоягузориҳо дар самти фароҳам овардани маҷмуи шароитҳое, ки сатҳи баланди андӯшти тавсифҳои сифати ва миқдории сармояи инсониро таъмин менамоянд, дар байни самтҳои афзалиятноки хароҷоти давлатӣ ва ғайридавлатӣ аз ҳама муҳимтар арзёбӣ мегарданд.

Маврид ба зикр аст, ки зимни интиҳоби воситаҳои тақрористеҳсол ва ҷалби сармояи инсонӣ ба раванди саноатикунони босуръати иқтисодиёт ду марҳилаи асосии тақрористеҳсол ва баҳодиҳӣ ба иқтидори инсониро ҷудо намудан мумкин аст:

- ташаккул ва рушди унсурҳои инноватсионии иқтидори инсонӣ, аз ҷумла тафаккури эҷодии шахс, фикронии танқидӣ, қобилияти қор бо ҳаҷми зиёди иттилоот, ташаккули донишҳои нав ва татбиқи онҳо дар фаъолияти ҳамаҷуза, мутобикшавӣ ба технологияҳои нав ва истифодаи васеи онҳо.

- фароҳамсозии муҳити сармоякунони унсури инноватсионии иқтидори инсонӣ дар доираи фаъолияти илмӣ-технологӣ дар раванди саноатикунони босуръат.

Бояд ибраз намуд, ки марҳилаҳои мазкур интиҳоби маҷмуи воситаҳои асосиро тақозо менамоянд ва онҳо ба самтҳои муҳимтарини рушди сармояи инсонӣ мансуб буда, аз ҷониби қоршиносони Созмони ҳамқорихҳои иқтисодӣ ва рушд таҳия гардидаанд, мувофиқат менамоянд [7] (расми 1).

Тақрористеҳсоли сармояи инсонӣ раванде мебошад, ки тамоми давраҳои ҳаётии инсонро фаро мегирад. Дар доираи марҳилаҳои алоҳида омилҳои калидӣ ҷой доранд, ки ба тақрористеҳсоли оддӣ ва васеи сармояи инсонӣ мусоидат менамоянд. Вобаста ба ин, ҷаҳор унсурҳои калидӣ, ки дар ин марҳилаҳо таъсири назаррас доранд, инҳо мебошанд: сармоягузорӣ ба сармояи инсонӣ, мавҷудияти имконоти амалисозии талабот, сатҳи рушд ва дастрасии таҳсилот ва татбиқи сиёсати иҷтимоии давлат ва бизнес.

Ҳамин тариқ, тавре бармеояд, дар ташаккул ва рушди унсурҳои инноватсионии иқтидори инсонӣ дастгирии олимони ҷавон ва мутахассисон аз ҷониби мақомоти давлатӣ ва бизнес-сохторҳо хеле муҳим арзёбӣ мегардад. Ҳамзамон, дар самти рушди унсурҳои инноватсионии иқтидори инсонӣ дар раванди саноатикунони босуръат қорисозии усулҳо ва барномаҳои таҳсилотии нав дар соҳаи саноат нақши калидӣ доранд.

Расми 1. Воситаҳои такрористехсол ва ҷалби сармояи инсонӣ ба раванди саноатикунории босуръати иқтисод

Дар баробари ин, бояд ибраз намуд, ки дар самти фароҳамсозии муҳити сармоякунории унсури инноватсионии иқтидори инсонӣ рақамикунории соҳаҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва хариди ҳатмии технологияҳо ва маҳсулоти инноватсионӣ аз ҷониби мақомоти ҳокимияти давлатӣ ва бизнес-сохторҳо муҳим арзёбӣ мегарданд.

Ғайр аз ин, паҳнгардони низоми фармоиши давлатӣ ва лоиҳаҳои инфрасохторӣ дар самтҳои калидии фаъолияти иқтисодӣ фароҳамсозии муҳити сармоякунории унсури инноватсионии иқтидори инсонӣ мусоидат менамояд.

Иқтисоди муосир бо сатҳи баланди рушд, зиёдшавии суръати навсозии техника ва технологияҳо, истифодаи роботҳо ва ҷорисозии истеҳсолоти саноатӣ бидуни инсон, татбиқи технологияҳои иттилоотӣ-иртиботӣ ва рақамикунории соҳаҳои иқтисод тавсиф мегардад, ки дар натиҷаи фаъолияти меҳнатии одамон тариқи анъанавӣ мураккаб мегардад. Тавсифҳои нави ташкили ҳаёт дар соҳаҳои касбӣ ва шахсӣ ба интиҳоби қобилиятҳои табиӣ, касбӣ ва иҷтимоӣ шахс талаботи нав ба навро ба вуҷуд меорад.

Иштироки фаъоли давлат ҳамчун субъекти муносибатҳои иқтисодӣ дар самти ҷалби сармояи инсонӣ ба раванди саноатикунории босуръати иқтисод дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон тавассути татбиқи ва амалисозии лоиҳаҳо дар самтҳои афзалияҳои истеҳсолоти саноатӣ ва инфрасохтор имконпазир мебошад. Тавсеаи доираи иштироки давлат дар раванди мазкур бо он асоснок мегардад, ки фармоиши давлатӣ ҷиҳати истифодаи мақсадноки воситаҳо дар самтҳои афзалиятноки рушди иқтисоди муосир имкон фароҳам месозад.

Ҳамин тавр, бояд ибраз намуд, ки татбиқи сиёсати саноатикунории босуръати иқтисоди мамлакат дар заминаи такрористехсол ва рушди сармояи инсонӣ заминаи устувори

роҳандозии истеҳсолоти маҳсулоти саноатии донишбунёд ва таъмини бозорҳои ватаниву хориҷӣ бо молҳои балансиғат, густариши содироти маҳсулоти саноатӣ ва дар ин замина тавсеаи робитаҳои иқтисодии хориҷии мамлакат мебошад. Зеро, дар шароити муосири ҷаҳонишавӣ ва тақсимои байналмилалӣ меҳнат татбиқи сиёсати мавриди назар имкон фароҳам месозад, ки иқтисоди Тоҷикистон давра ба давра дар ба фазои инноватсионӣ рушд намояд ва рақобатпазирии онро дар арсаи байналмилалӣ таъмин созад.

Рӯйхати адабиёти истифодашуда:

1. Баранов А.О., Слепенкова Ю.М. Методологические проблемы анализа воспроизводства человеческого капитала в России // ЭКО. – 2018. – № 2. – С. 5–17.
2. Бодрунов С.Д. Новое индустриальное общество. Производство. Экономика. Институты // Экономическое возрождение России. – 2016. – № 2 (48). – С. 5–14.;
3. Волкова Г.Ю., Зиядуллаев Н.С. Новая индустриализация как инновационный драйвер модернизации экономики // Экономист. – 2017. – № 6. – С. 41–48.
4. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. <http://president.tj/node/32191> [сарчашмаи электронӣ]
5. Смородинская Н.В., Катуков Д.Д. Ключевые черты и последствия индустриальной революции 4.0 // Инновации. – 2017. – № 10. – С. 81–90.;
6. Сухарев О.С. «Инновационная экономика»: старые и новые технологии // Инвестиции в России. – 2017. – № 1. – С. 3–10.
7. Better Skills, Better Jobs, Better Lives: A Strategic Approach to Skills Policies. [Электронный ресурс]. URL: https://www.oecd-ilibrary.org/education/better-skills-better-jobs-better-lives_9789264177338-en (дата обращения: 17.11.2017).
8. Marsh P. The new industrial revolution: consumers, globalization and the end of mass production. – London: Yale University Press, 2012. – 311 p.
9. Phillips F., Linstone H. Key Ideas from a 25-year Collaboration at Technological Forecasting & Social Change // Technological Forecasting and Social Change. – 2016. – V. 105. – P. 158–166.

ИСТИФОДАИ САМАРАНОКИ ЗАХИРАҲОИ ОБ ҲАМЧУН ОМИЛИ МУҲИМИ РУШДИ ИҚТИСОДИ САБЗ

Дар мақола мушкилоти захираҳои об ҳамчун омили муҳими рушди иқтисодиёти сабз баррасӣ шуда, дар ин замина низоми истифодаи самаранок, ҳифз ва идоракунии экосистемаҳои об ҳамчун сиёсати экологӣ ва иқтисодии минтақа таҳлил карда шудаанд. Дар мақола барои равшан кардани проблемаҳои муҳимтарини минтақавии захираҳои об қайд карда мешавад, ки рушди устувори низоми илтимоию иқтисодӣ ба ноил шудан ҷиҳати ҳамоханг дар муносибатҳои инсон, ҷамъият ва табиат, иқтисодиёт ва экология асос ёфтааст. Яке аз муҳимтарин ҷузъҳои неқӯҳволии иҷтимоию иқтисодии минтақа истифодаи самаранок захираҳои об мебошад. Дар матлаб омадааст, ки Осиёи Марказӣ як минтақаи дорои захираҳои бузурги табиӣ, аз ҷумла об аст. Сарчашмаҳои асосии захираҳои оби минтақа дар кишварҳои қӯҳистонӣ ҷойгиранд. Дар матлаб ҳамчунин гуфта мешавад, ки захираҳои оби Тоҷикистон дар таъмини шугли “сабз” нақши муҳим доранд. Мусаллам аст, ки ноил шудан ба параметрҳои рушди устувори иқтисоди кишвар ба захираҳои об зич алоқаманд аст.

Калидвожаҳо: об, захираҳо, иқтисоди “сабз”, экосистема, рушди устувор, концепсияҳо, идоракунии, истифодаи самаранок, омил, тағирёбии иқлим, иқтисод, шугли “сабз”, неқӯҳволии иҷтимоию иқтисодии минтақа, ҳукуқи байналмилалии об, пиряхҳо, оби нушокӣ.

Саидзода С.С.

ЭФФЕКТИВНОЕ ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ВОДНЫХ РЕСУРСОВ КАК ВАЖНЫЙ ФАКТОР РАЗВИТИЯ ЗЕЛЕННОЙ ЭКОНОМИКИ

В статье рассматривается проблемы водных ресурсов как важный фактор развития зеленой экономики и на этой основе анализируются системы эффективного использования, охрана и управления водными экосистемами в качестве эколого-экономической политики региона. Для уточнения важнейших региональных проблем водных ресурсов в статье отмечается, что устойчивое развитие социально-экономических систем опирается на достижение гармонии в отношениях между человеком, обществом и природой, между экономикой и экологией. Одной из важнейших составляющих социально-экономического благополучия региона является эффективное использование водных ресурсов. В статье констатируется, что Центральная Азия - регион с большими природными ресурсами, в том числе водными. Основные источники водных ресурсов региона расположены в горных странах. Также в статье отмечается, что водные ресурсы Таджикистана играют важную роль в обеспечении «зеленой» занятости. Очевидно, что достижение параметров устойчивого развития экономики страны тесно связано с водными ресурсами.

Ключевые слова: вода, ресурсы, «зеленая» экономика, экосистема, устойчивое развитие, концепции, управления, эффективное использование, фактор, изменение климата, экономика, «зеленой» занятости, социально-экономического благополучия региона, международного водного права, ледники, питьевая вода.

Saidov S.S.

EFFICIENT USE OF WATER RESOURCES AS AN IMPORTANT FACTOR IN THE DEVELOPMENT OF A GREEN ECONOMY

The article considers the problems of water resources as an important factor in the development of a green economy and, on this basis, analyzes the systems for the effective use, protection and management of water ecosystems as an environmental and economic policy of the region. To clarify the most important regional problems of water resources, the article notes that the sustainable development of socio-economic systems is based on achieving harmony in relations between man, society and nature, between the economy and ecology. One of the most important components of the socio-economic well-being of the region is the efficient use of water resources. The article states that Central Asia is a region with large natural resources, including water. The main sources of water resources in the region are located in mountainous countries. The article also notes that the water resources of Tajikistan play an important role in providing "green" employment. It is obvious that achieving the parameters of sustainable development of the country's economy is closely related to water resources.

Keywords: water, resources, "green" economy, ecosystem, sustainable development, concepts, management, efficient use, factor, climate change, economy, "green" employment, socio-economic well-being of the region, international water law, glaciers, drinking water.

Захираҳои об бузургтарин ва бебаҳотарин неъматҳои табиӣ мебошад, ки на танҳо инсоният, балки тамоми мавҷудоти олам онро истеъмол мекунанд ва дар навбати дигар истифода мебаранд. Аз ин рӯ метавон таъкид намуд, ки захираҳои об, махсусан оби аз ҷиҳати экологӣ тоза барои ҳаёти инсоният нақши бузург дошта, истифодаи самараноки он метавонад ба рушди иқтисоди ҷаҳон таъсири мусбӣ расонад. Идоракунии самараноки захираҳои об яке аз муосиртарин воситаҳои таъмини гузариш ба иқтисоди ҷаҳон мебошад.

Имрӯз тавалҷуҳи бисёре аз ҷомеаҳо ва кишварҳои ҷаҳон ба проблемаи камшавии захираҳои об нигаронида шудааст. Инро Ҳадафи шашуми рушди устувор (ҲРҶ), ки дар баробари дигар ҳадафҳои ҲРҶ, аз ҷониби тамоми кишварҳои узви СММ дар соли 2015 ҳамчун як қисми Рӯзномаи рушди устувор то соли 2030 қабул шудааст, гувоҳӣ медиҳад. Ҳадафи шашум, ин таъмини дастрасӣ ва истифодаи устувори захираҳои об ва беҳдошт барои ҷаҳон мебошад.

Дар робита бо ин, мехоҳам қайд намоям, ки имрӯз бидуни захираҳои табиӣ рушди иқтисодӣ ҷаҳонро тасавур кардан қариб ки ғайриимкон мебошад. Солҳои охир ба мушоҳида мерасад, ки беътилоӣ нисбат ба проблемаҳои экологӣ монеае дар роҳи рушд шуда истодааст. Вобаста ба ин, дурнамои рушди ҷомеаҳо, тавассути ду самти афзалиятнок-экология ва иқтисод тасаввур намудан мумкин аст. Яъне ҳалли мушкилот дар сатҳи иқтисодӣ ва илтимоиёт чунин тадбирҳои талаб менамояд: кам кардани ифлосшавӣ ба муҳити атроф, кам намудани партовҳои карбон, истифодаи самараноки захираҳои табиӣ, ҳифз ва афзоиши сармояи табиӣ, пешгирии талафоти хидматҳои экосистема, афзоиши даромад ва шуғли аҳоли. Риояи чунин талаботҳо, заминаи гузариш ба модели иқтисоди нав, яъне иқтисоди «ҷаҳон» мебошад.

Иқтисоди ҷаҳон яке аз модели муосири илми иқтисод ба шумор рафта, мақсади он таъмини «ҷаҳонгардонӣ»-и тамоми соҳаҳои иқтисодӣ мебошад. Ин самти муосири рушди иқтисодӣ ва навиноӣ дар он мебошад, ки талаботҳои экологиро пурра бояд ба назар гирад. Вобаста бар ин, ҷомеаи имрӯзро лозимад, ки ба ноосфераи ҳақиқӣ роҳ ёбад ва муносибат ба табиат ба кулӣ тағйир дода шавад.

Аз ҷониби олимону коршиносон вобаста ба иқтисоди ҷаҳон таърифҳои мухталиф ва фарзияҳои гуногун пешниҳод карда шудааст. Баъзе аз онҳо чунин мешуморанд, ки иқтисоди «ҷаҳон» соҳаи нави иқтисод буда, муносибати масъулиятнок ба муҳити зистро талаб менамояд. Тарафи дуюм ин ифодаро ҳамчун технологияи нави ва як нави экосистема, ки ба кӯмаку ғайриҷаҳонӣ ба табиат даъват мекунад, мефаҳманд. Гурӯҳи сеюм бошад, чунин мепиндоранд, ки он марҳилаи нави гузариши рушд буда, мақсади асосиаш истеҳсоли маҳсулоти аз ҷиҳати экологӣ тоза аст. Дар умум, ин модели амалишавандаи иқтисод ба технология тоза ё «ҷаҳон» асос меёбад. Яъне метавон қайд намуд, ки иқтисоди ҷаҳон ҳамчун як

шакли муосири иқтисод буда, сатҳи некӯаҳволии мардумро беҳтар мегардонад ва адолати иҷтимоиро таъмин мекунад.

Масъалаҳои гузариш ба иқтисодиёти сабз дар яке аз конфронсҳои намоёндагии СММ - дар соли 2012 дар Рио-де-Жанейро бахшида ба бистумин солгарди Конфронси СММ оид ба - рушди устувор (Рио+20) матраҳ шудаанд. Дар асноди байнулмилалӣ ҳарчӣ бештар мафҳумҳои «саноати сабз», «бозорҳои сабз», шугли сабз ва дигар истилоҳот бо сифатҳои - «сабз» истифода мешаванд. Инчунин, дар ҷомеаи имрӯза, алақай дар бораи "инноватсияҳои сабз" сухан меравад, ки маънои технологияҳои навро бо таъсири камтарин ба муҳити зист (- энергияи алтернативӣ, нақлиёти барқӣ, сӯзишвории биологӣ ва ғайра) дорад.

Дар маълумӣ «...чунин хусусиятҳои бунёдӣ, ки ба иқтисоди сабз хос мебошанд ҷудо кардан мумкин аст:

- ✓ Устувории экологӣ, сабзонидани иқтисодиёт;
- ✓ Самти илтимой;
- ✓ Ҳади аксар фарогирии сохторӣ ва ҳудудӣ;
- ✓ Баланд бардоштани арзиши молҳои табиӣ;
- ✓ Тақия ба дониш;
- ✓ Кам кардани хатарҳои рушд, аз ҷумла экологӣ;
- ✓ Инноватсия;
- ✓ Самаранокии энергия/ карбони паст;
- ✓ Амсилаҳои оқилонаи истеъмол ва истеҳсол;
- ✓ Усулҳои нави андозагирии пешравӣ».[1].

Дар байни ҳадафҳои рушди устувор - иқтисоди сабз нақши калидӣ дошта, муҳимтарин ҷузъи барномаи рушди устувор ҷиҳати баланд бардоштани сатҳи некӯаҳволии аҳоли ва аз байн бурдани камбизоатӣ то соли 2030-ро дар бар мегирад.

Лозим ба қайд аст, ки масъалаи рушди устувор ҳамеша дар меҳвари сиёсати Ҳукумати кишвар қарор дошта, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ёумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар паёми худ “Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии Ёумҳурӣ” санаи 26 декабри соли 2019 «...таъкид намуданд, ки истифодаи васеи манбаъҳои барқароршавандаи энергия, бахусус, **захираҳои об** яке аз сарчашмаҳои асосии тавлиди “энергияи сабз” ва рушди “иқтисоди сабз” ба ҳисоб меравад»[2].

Захираҳои об дар Ёумҳурии Тоҷикистон моликияти истисноии давлат буда, истифодаи самараноки он ба манфиати халқ аз ҷониби давлат кафолат дода мешавад [3]. Соҳаи истифодабарии об ва ирригатсия яке аз соҳаҳои афзалиятноки рушди иқтисодиёт буда, объекти банақшагирии давлатӣ ба ҳисоб меравад. Давлат дар танзим ва идоракунии низомии истифодаи об нақши асосиро мебозад. Дар робита бо ин, метавон гуфт, ки об дар кам намудани сатҳи камбизоатӣ, пешгирии гуруснагӣ, беҳтар намудани сатҳи некӯаҳволӣ, пешгирии таъсири манфӣ ба муҳити экосистемаҳои табиӣ ва ноил шудан ба Ҳадафҳои рушди устувор муҳим мебошад. Истифодаи самараноки захираҳои об барои расидан ба ҳадафҳои рушди устувор ва амалӣ намудани принципҳои иқтисоди сабз нақши муҳим дорад. Яъне истифодаи оқилона ва самараноки захираҳои об вазифаи стратегии ҳар як давлату миллат ва ҷузъи муҳимми амнияти миллӣ ба ҳисоб меравад.

Таҳлилгарон ба он ақидаанд, ки аз чор ҷойи қорие, ки қувваи қории ҷаҳонро ташкил медиҳанд, сетоаш аз об саҳт ё миёна вобастагӣ дорад. Тибқи гузориши СММ, ин ба он маъно, ки камбудии об ва мушкилоти дастрасӣ ба манобеи об ва беҳдошт метавонад рушди иқтисодӣ ва эҷоди ҷойҳои нави қорӣ дар даҳсолаҳои ояндаро қоҳиш диҳад. Дар гузориши ҷаҳонии об дар соли 2016, ки "Захираҳои об ва ҷойҳои қорӣ" ном дорад, қайд гардидааст, ки нисфи қоргарони ҷаҳон - 1,5 миллиард нафар - дар ҳашт соҳаи саноат вобаста ба об ва захираҳои табиӣ қору фаъолият мекунанд [3]. Аз ин ҷуфтаҳо бар меояд, ки захираҳои об дар ташкил намудани ҷойҳои қорӣ нақши калидӣ дошта, дар таъмини амнияти озуқаворӣ ва дастрасии аҳоли ба маҳсулоти аз ҷиҳати экологӣ тоза саҳмгузор мебошад. Дар иртибот бо ин масъала, Ирина Бокова директори генералии ЮНЕСКО чунин иброз намудаанд, ки

«...захираҳои об ва чойҳои корӣ дар сатҳҳои гуногун, новобаста аз он, ки дар кадом самт (иктисодӣ, иҷтимоӣ ё экологӣ) баррасӣ мешаванд, бо ҳам зич алоқаманданд».

Дар Љумҳурии Тоҷикистон бошад Стратегияи рушди иқтисоди «сабз» барои солҳои 2023-2037 аз санаи 30 сентябри соли 2022, №482 бо Қарори Ҳукумати Љумҳурии Тоҷикистон таҳия ва тасдиқ карда шудааст, ки се самти имконияти ташаккули иқтисоди «сабз», яъне самти иқтисодӣ, илтимой ва экологиро дар бар мегирад.

Мақсади асосии амалӣ намудани Стратегияи мазкур «...таъмини рушди устувор дар соҳаҳои иқтисодиёт, суботи илтимой, мувозинати экологӣ ва расидан ба ҳадафи олии рушди дарозмӯҳлати Тоҷикистон – баланд бардоштани сатҳи зиндагии мурдumi кишвар бар пояи таъмини рушди устувори иқтисодӣ мебошад».

Тибқи банди 19 Стратегияи рушди иқтисоди «сабз» дар Љумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2023-2037 «...иқтисоди «сабз» раванди рушди устувор мебошад ва ҳадафи асосии он таъмини рушди иқтисодӣ, собути илтимой ва мувозинати экологӣ дар раванди дарозмӯҳлат буда, истифодаи самараноки захираҳои табииро таъмин менамояд. Ҳамзамон иқтисоди «сабз» фаъолияти иқтисодист, ки бо истеҳсол, тақсимот ва истеъмоли молҳо ва хизматрасониҳо алоқаманд буда, некуаҳволии мардум ва нигоҳдории сармоияи табииро барои дарвrai дарозмӯҳлат таъмин менамояд».

Рушди устувори иқтисодӣ ва амалишавии иқтисоди «сабз» дар минтақаи Осиёи Марказӣ дар баробари истифодаи дигар сарчашмаҳо аз истифодаи захираҳои обӣ вобастагии калон дорад. Осиёи Марказӣ минтақае мебошад, ки дорои манбаҳои бузурги захираи табиӣ, аз он ҷумла захираҳои обӣ аст. Сарчашмаи асосии захираҳои обии минтақа ба кишварҳои кӯҳӣ рост меоянд. Масалан дар ҳавзаи баҳри Арал панҷ кишвари Осиёи Марказӣ ҷойгир аст, ки ҳудуди онҳо 1550 ҳазор метри мураббаъ буда, майдони обшарон бошад 7,95 миллион гектарро ташкил медиҳад. Дар ин минтақа ҳаҷми захираҳои обӣ дар сол ба ҳисоби миёна 118-120 км³ -ро ташкил медиҳад, ки аз ҳисоби обҳои Амударё, Сирдарё ва захираҳои обҳои зеризаминӣ иборат мебошанд (14,7 км³). Ҳаҷми обанборҳо 60 км³-ро дар бар мегиранд [4]. 55,4 дарсади оби ба ҳавзаи Арал ҷоришаванда аз Тоҷикистон, 25,3 дарсад Қирғизистон, 7,6 дарсад Ўзбекистон, 3,9 дарсад Қазоқистон, 2,4 дарсад Туркменистон, 5,4 дарсад боқимонда ба Афғонистон ва як қисми Хитой ва Покистон рост меояд [4]. Новобаста аз он, ки ҳиссаи оби Љумҳурии Тоҷикистон нисбат ба кишварҳои минтақа зиёд аст, аммо 17-20 фоизи захираҳои об дар ҳудуди кишвар истифода бурда мешаваду ҳалос.

Захираҳои оби Љумҳурии Тоҷикистон ҳамчун унсuri муҳим дар таъмини шуғлнокии аҳоли, махсусан шуғли сабз нақши муассиро доро мебошад. Зеро таъмини рушди устувори иқтисодиёти кишвар ба захираҳои об зич алоқаманд аст. Тибқи маълумотҳои сомонии расмӣ Вазорати энергетика ва захираҳои оби Љумҳурии Тоҷикистон аини замон «...захираҳои об дар кишвар манбаи асосии истеҳсоли энергия ба шумор рафта, 95% - и барқ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон тавассути неруғоҳҳои барқӣ обӣ истеҳсол карда мешаванд. Захираҳои обӣ дар соҳаҳои обёришаванда ва истеҳсоли тақрибан 80%-и маҳсулоти кишоварзӣ, таъминоти оби нӯшокӣ ва санитария, саноат ва моҳипарварӣ, ки барои таъмини амнияти озукаворӣ ва дастрасии аҳоли ба ғизои босифат нақши муҳим дорад, истифода мешавад». Соли 2021 дар Љумҳурии Тоҷикистон 96 фоизи неруи барқ аз манбаҳои барқароршавандаи энергия, яъне асосан бо истифода аз неруи об истеҳсол гардида, яке аз кишварҳои пешбарандаи принципҳои иқтисоди «сабз» дар энергетика этироф ва аз рӯи фоизи истеҳсоли энергияи «сабз» шашум кишвари пешсафи саёра мебошад [5]. Дар сурате, ки неруғоҳи барқӣ обии “Роғун” бо пурагӣ фаъолият намояд, онгоҳ Љумҳурии Тоҷикистон дар миқёси ҷаҳон ба қатори се кишвари аввали тавлидкунандаи “энергияи сабз” шомил мегардад.

Асоси энергетикаи Љумҳурии Тоҷикистонро гидроэнергетика ташкил медиҳад, ки ҳамчун омili муҳими рушди устувори кишвар арзёбӣ мегардад. Вобаста ба ин, метавон қайд намуд, ки соҳаи гидроэнергетика барои ташаккул ва рушди иқтисоди «сабз», ҳамзамон барои ноил шудан ба ҳадафи истиқлолияти энергетикӣ дар Љумҳурии Тоҷикистон заминаҳои мусоид фароҳам хоҳад овард.

Да робита бо ин меҳоҳам, кайд намоям, ки истифодаи самараноки захираҳои об барои Љумҳурии Тоҷикистон аҳамияти бузурги иқтисодӣ, илтимой ва экологӣ дошта, **ҳамчун омили муҳим дар рушди иқтисоди сабз, сахмгузор мебошад**. Дар шароити имрӯза бо мақсади амалӣ намудани Ҳадафҳои рушди устувор, моро зарур аст, ки фарҳанги истифодаи самаранок ва идоракунии оқилонаи захираҳои обиро дар шакли муосир омӯзем. Шакли мудириятеро бояд коркард ва пешниҳод намуд, ки барои таъмин намудани эҳтиёљоти асосии инсон, аз қабилӣ беҳдошт, истеҳсоли маҳсулоти ғизоӣ, истеҳсоли энергия, нигоҳдорӣ ва ҳифзи ҳолати экосистемаҳои миллӣ, минтақавӣ ва ҷорӣ намудани механизми нав дар ҷодаи ҳамкориҳо оид ба рушди устувор дар соҳаи обро дар бар гирад. Аз ин лиҳоз, зарур мешуморем, ки барои ноил шудан ба ҳадафҳои рушди устувор аҳолии ҷаҳон бояд фаҳмиши амиқи нақши калидии обро донанд.

Љумҳурии Тоҷикистон новобаста аз он, ки дорои захираҳои фаровони обӣ мебошад, ҳангоми таъмини заминҳои обӣ ба мушкилиҳо дучор аст. Сабаби ин ҷойгиршавии нобаробари ҷараёни дарёҳо дар минтақаҳои алоҳидаи кишвар буда метавонад. Тибқи таҳлили мутахассисон "... 51.4% -и аҳолии Љумҳурии Тоҷикистон, аз он ҷумла 86,9%-и аҳолии шаҳрҳо, 61,5%-и аҳолии ноҳияҳо ва 43,4%-и аҳолии деҳот ба оби ошомиданӣ ва шароити беҳтари санитарӣ дастрасӣ доранд. 49,6% -и аҳолиё ба обӣ ошомиданӣ дастрасӣ надоранд ё ин ки оби аз нигоҳи санитарӣ гигиенӣ хатарнок истифода мебаранд". Дар баъзе маноқиқи деҳот шабакаҳои обтаъминкунӣ ва корезии марказонидашуда вуҷуд надорад. Аз ин рӯ, захираҳои обро на танҳо самаранок, балки сарфакорона истифода бурдан ва аз ифлосшавӣ ҳифз намудан лозим меояд. Зеро ифлосшавии объектҳои об (дарёҳо, қулҳо, обанборҳо, баҳрҳо, обҳои зеризаминӣ ва ғайра) ҷомеаи имрӯзаро ба ташвиш овардааст. Масалан, истифодаи оқилона ва самараноки экосистемаҳои табиӣ марбут ба об дар Осиёи Марказӣ яке аз муҳимтарин вазифаҳо ва ҳадафи асосии рушди устувори ҳар як кишвари алоҳидаи ин минтақа ба ҳисоб меравад. Дар робита бо ин, механизми иқтисодии истифодаи оқилонаи об бояд коркард карда шавад, ки ба манфиати ҳамаи кишварҳои минтақа бошад. Аз ин лиҳоз кишварҳои минтақаро зарур аст, ки вобаста ба ҳолати ҷойдошта комиссияи махсус оид ба коркард ва татбиқи механизми ягонаро ҷиҳати танзими истифодаи обҳои фаромарзӣ таҳия намоянд, ки дар баргирандаи манфиатҳои кишварҳои минтақа бошад.

Мо бояд истифодаи афзалиятҳои низоми идоракунии ҳамгироии захираҳои обиро ба роҳ монем. Низоми идоракунии ҳамгироии захираҳои об самаранокии ҳудро нишон дода метавонад. Мақсади асосии идоракунии давлатии захираҳои об ноил шудан ва нигоҳ доштани вазъӣ аз ҷиҳати иқтисодӣ самаранок ва аз ҷиҳати экологӣ беҳатари истифодаи экосистемаи обӣ мебошад. Дарачаи аз ҷиҳати иқтисодӣ самаранок ва аз ҷиҳати экологӣ беҳатари истифодаи обро ҳамчун истифодаи устувори об муайян кардан мумкин аст, ки дорои ҳадафҳои зерин мебошад:

- риояи мувозинати талаботи рушди иқтисодӣ ва таъмини такрористеҳсоли захираҳои об;
- риояи мувозинати амалисозии ҳуқуқҳои наслҳои имрӯза ва оянда оид ба истифодаи камхарҷ ва аз ҷиҳати экологӣ беҳавфи захираҳои об.[6, с.53].

Ҷиҳати ноил шудан ба ҳадафҳои мазкур дар шароити муосир бо назардошти имкониятҳои маҳдуди иқтисодии давлат ва ҳам субъектҳои истифодабарандагони об ҳангоми муайян кардани самтҳои асосии рушди самаранокии хоҷагии об бояд аз принсипи эргономикаи қарорҳои қабулшуда, яъне кам кардани хароҷот дар истифодаи об ва интиҳоби қарорҳои аз ҷиҳати экологӣ самаранок, ки дар як вақт самараи мусбати иқтисодӣ меоварад истифода карда шавад. Дар доираи илҳои вазифаҳои марбут ба ҳифзи захираҳои об масъалаҳои аҳамияти илтимой ва экологӣ бояд зери назорати ҷиддӣ қарор дода шаванд.

Муҳимтарин омили иқтисодии ба сатҳи истифодаи об таъсиркунанда, ин баҳогузориҳои арзиши захираҳои обӣ мебошад, ки асоси механизми иқтисодии танзими истифодаи обиро ташкил медиҳад. Ҳадаф аз ҷорӣ намудани механизми иқтисодӣ таъмин намудани имтиёзҳои иқтисодӣ барои ноил шудан ба ҳадафҳои сиёсати давлатӣ дар соҳаи барқароркунӣ, истифодаи оқилона ва ҳифзи сохторҳои обӣ мебошад [7,с.49]. Ба унсурҳои асосии механизми иқтисодӣ дохил мешаванд: идоракунии банақшагирии чорабиниҳо оид ба

идоракунии об ва таҳияи барномаҳои мақсадноки барқарорсозӣ, истифодаи оқилонаи об ва ҳифзи обанборҳо; маблағгузорию чорабиниҳои идоракунии об ва ҳифзи сохторҳои обӣ; муқаррар кардани меъёрҳо барои пардохт ва андозаи пардохтҳо барои истифодаи обанборҳо; суғуртаи хавфи об; мониторинги обанборҳои рӯизаминӣ ва инчунин, мониторинги иншооти обӣ; таҳияи дурнамои давлатии рушди илтимоию иқтисодӣ дар асоси дурнамои рушди соҳаи об; баҳисобгирӣ ва банақшагирӣ; дастгирии фаъолияти соҳибкорӣ, инноватсионӣ ва ғайра, ки ба истифодаи ҳамаҷониба ва ҳифзи захираҳои обӣ нигаронида шудааст; бо тартиби муқарраршуда луброни зараре, ки ба объектҳои обӣ расонида шудааст; аудит; таҳҳис; кадастрҳо ва ғайра.

Бояд қайд намуд, ки оқилона истифода бурдани захираҳои об ҳангоми муаммалгардонии механизмҳои истифодаи захираҳои табиӣ дар иқтисодиёти миллӣ ва ба эътидол ё коҳиш додани истифодаи захираҳои обӣ (навъҳои механизмҳои ҳавасмандкунанда) вобастагии калон дорад. Ҳалли пурраи проблемаҳои соҳаи истифодабарии об, ҳифз ва барқарорсозии захираҳои об ҳоло имконнопазир аст, вале роҳҳои ҳалли он бояд мавриди омӯзиш ва баррасӣ қарор дода шавад. Сабаби асосии ҳамаи ин камбудӣҳо мавҷуд набудани консепсияи аз ҷиҳати илмӣ асоснок бо назардошти омилҳои экологӣ мебошад. Дар робита бо ин, чуноне, ки дар боло қайд намудем, зарурати таъсири механизми ягонаи идоракунии истифодаи об бояд мавриди қарор дода шавад.

Механизмҳои истифодаи об дар шакли софи худ вуҷуд надоранд, аз ин рӯ, ҳамоҳангии онҳо ногузир ва тавсияшавандаанд [7,с.47]. Дар ин маврид бисёр лаҳзаҳо аз технологияҳо, соҳаҳо ва фаъолиятҳои мушаххас вобастагӣ доранд. Дар ояндаи наздик, аз нуқтаи назари рушди босуботи иқтисодиёт зарур мешуморем, ки механизмҳои ҳавасмандкунандаи истифодабарии об бояд зӯрӣ қарда шавад. Зеро дар шароити иқтисоди бозор нақши механизми иқтисодӣ дар ҳалли масъалаҳои истифода ва ҳифзи захираҳои об дар асоси тавозуни манфиатҳои иқтисодӣ, илтимой ва экологӣ ба таври назаррас намоён мебошанд. Инчунин, истифодаи оқилонаи механизми иқтисодӣ нисбат ба истифодаи усулҳои маъмурӣ метавонад натиҷаҳои самаранок дошта бошад. Тавассути зӯрӣ намудани механизмҳои идоракунии иқтисодӣ фаъолияти истифодабарандагони об ба танзим дароварда мешавад.

Дар Ёумҳурии Тоҷикистон барномаҳои мақсаднок дар соҳаи истифодаи об тартиб дода шудаанд, ки айни замон амал мекунанд. Илҳои барномаҳои бо маълуми тадбирҳои иқтисодӣ, ташқилӣ ва танзимӣ таъмин қарда мешавад. Тадбирҳои иқтисодӣ аз ташқили механизми иқтисодӣ иборатанд, ки қардиши захираҳои молиявиро барои тадқиқи барномаҳо таъмин мекунанд. Таъминоти молиявии фаъолияти барнома дар асоси худмаблағгузорию, маблағгузорию давлат ва қарздиҳӣ сурат мегирад. Мақсади асосии тадқиқи барномаҳо беҳтар намудани вазъи саломатии мардум ва беҳтар намудани вазъи илтимоию экологӣ тавассути таъмини аҳолӣ бо оби қиӣи нӯшоқии сифати меъёрӣ бо риояи талаботи ҳифз ва истифодаи оқилонаи манбаъҳои оби нӯшоқӣ мебошад.

Љиҳати баланд бардоштани самараноқии фаъолияти барномаҳо оид ба истифодаи оқилонаи об таҳия намудани Консепсияи ягонаи давлатӣ дар соҳаи ҳифз ва истифодаи оқилонаи захираҳои об, инчунин механизми маблағгузорию онҳо қи аз ҳисоби фондҳои маҳсус ташқилшуда ва қи аз ҳисоби бюлетиҳои даралаҳои гуногун лозим мебошад. Принципи муҳимми тақмили идоракунии давлатии захираҳои об дар марҳилаи муосир бояд принципи ғайримутамарқазии таъсири бевоситаи идорақунӣ ба сатҳи минтақавӣ гузарондани онҳо ва ҳамчун воҳиди асосии ҳудудии идораи давлатии захираҳои об ҳисобида шавад.

Лозим ба қайд аст, ки имрӯз вазъи тағйирёбии иқлим ба экосистемаҳои табиӣ таъсири манфии худро бо суръати баланд расонида истодааст. Љумҳурии Тоҷикистон низ аз ин ҳолат эмин буда наметавонад. Ҳолати таъсири қиддие, ки дар натиҷаи тағйирёбии иқлим ба вуҷуд меоянд, яъне тағйирёбии ҳарорат, обшавии пирахҳо, боришот ва баландшавии обҳои сатҳи баҳрҳо оқибатҳои хоҳанд дошт, ки на танҳо экосистемаҳои обиро тағйир медиҳанд, балки ба сатҳи дастрасӣ доштани инсоният ба таъмини об низ таъсири худро мерасонанд.

Дар робита бо масъалаи тағйирёбии иқлим аз ҷониби Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ёумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон аз минбарҳои баланд ва созмонҳои бонуфуз суҳанронӣ карда шудааст. Метавон гуфт, ки Пешвои миллат, Президенти Ёумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон яке аз аввалин шахсиятҳои мебошад, ки дар арсаи байналмилалӣ масъалаи захираҳои об ва тағйирёбии иқлими мавриди баррасӣ қарор додааст. Ёдовар бояд шуд, ки бо ибтикори Тоҷикистон Маҷмаи Умумии Созмони Милалӣ Муттаҳид 5 қатномаи марбут ба обро қабул намудааст. "...Қатномаҳо дар бораи эълон кардани соли 2003 ҳамчун "Соли байналмилалӣ оби тоза", солҳои 2005-2015 ҳамчун "Даҳсолаи байналмилалӣ амал "Об барои ҳаёт", соли 2013 ҳамчун "Соли байналмилалӣ ҳамкориҳо дар соҳаи об" аз ҷумлаи чунин иқдомот мебошанд".

Инчунин ибтикорот дар бораи эълон намудани Даҳсолаи байналмилалӣ амал «Об барои рушди устувор» бори аввал аз ҷониби Президенти Ёумҳурии Тоҷикистон дар ҷараёни Форуми ҳафтуми ҷаҳонӣ об, ки моҳи апрели соли 2015 дар Ёумҳурии Корея доир гардида буд, эълон гардид. Дар ҷаласаи навбатӣ Маҷмаи Умумии СММ яқдилона қатнома оид ба эълони солҳои 2018-2028 ҳамчун "Даҳсолаи байналмилалӣ амал «Об барои рушди устувор» аз 21 декабри соли 2016 таҳти рақами 71/463 қабул гардид. Басо рамзист, ки Даҳсолаи мазкур дар Рӯзи ҷаҳонӣ об - 22 мартӣ соли 2018 оғоз гардида, ҳамчунин дар Рӯзи ҷаҳонӣ об - 22 мартӣ соли 2028 ба анҷом хоҳад расид. Қатномаи мазкур бо иттифоқи оро ва бо ҳаммуаллифии 193 кишвари узви СММ ҷонибдорӣ гардидааст.

Мақсади асосии ин Даҳсола, пеш аз ҳама, таъмини дастрасии умумӣ ба оби ошомидани тоза ва бо арзиши дастрас, нигоҳдошт ва ҳифзи ҳолатҳои санитарӣ беҳдошти барои аҳоли, истифодабарии оқилонаи захираҳои об аз ҷониби ҷомеаи ҷаҳонӣ мебошад. Мудирияти умумӣ об барои таъмин намудани эҳтиёлотӣ асосии дарозмуддати инсон, аз қабилӣ беҳдошт, истеҳсоли маҳсулоти ғизоӣ, истеҳсоли энергия, нигоҳдорӣ ва ҳифзи ҳолати экосистемаҳои миллӣ, минтақавӣ ва ҷорӣ намудани механизми нав дар ҷодаи ҳамкориҳо оид ба рушди устувор дар соҳаи обро дар бар мегирад. Яъне суръати тоза бахшидан ба фаъолият дар соҳаи об ва ноил гаштан ба Ҳадафҳои рушди устувор дар назар дошта шудааст.

Пешвои миллат, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон дар маросими ифтитоҳи Павилиони об дар Конфронси бистуҳафтуми Тарафҳои Конвенсияи қолабии Созмони Милалӣ Муттаҳид оид ба тағйирёбии иқлим, санаи 7 ноябри соли 2022 суҳанронӣ намуда, қайд намуданд, ки "...захираҳои об ва тағйирёбии иқлим ба ҳам робитаи ногусастанӣ доранд. Мо инро дар Тоҷикистон, ки зиёда аз 60 фоизи захираҳои оби Осиёи Марказӣ дар қаламрави он ташаккул меёбад, баръало мушоҳида менамоем. Бар асари гармшавии иқлим суръати обшавии пирахҳои мо сол ба сол баланд шуда истодааст. То имрӯз аз 13 ҳазор пирахӣ Тоҷикистон як ҳазораш пурра аз байн рафтааст. "...селу обхезиҳо, хушксолиҳо ва дигар офатҳои табиӣ марбут ба об ҳамасола дар кишвар хисороти зиёди иқтисодӣ иҷтимоиро ба бор оварда, дар аксари мавридҳо боиси талафоти ҷонӣ мегарданд". Вазъияти имрӯзаи тағйирёбии иқлимиро ба инбат гирифта роҳбари кишвари азизамон пешниҳод намуданд, ки "... соли 2025-ум Соли байналмилалӣ ҳифзи пирахҳо эълон гардида, санаи Рӯзи ҷаҳонӣ ҳифзи пирахҳо муайян карда шавад". Дар ҳақиқат ин масъала доғи рӯз буда, бояд ҷомеаи ҷаҳонӣ ба он тавачҷуҳи махсус зоҳир намоянд. Амалишавии ташаббусҳои глобалӣ Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон вобаста ба масъалаҳои об яке аз самтҳои асосӣ рушди иқтисоди «сабз» ба ҳисоб рафта, барои беҳдошти вазъи обҳои тозаи нушоқӣ дар сатҳи ҷаҳонӣ созгор мебошад.

Вобаста ба муҳимияти рӯзмарра доштани ин масъала Ҳаёт Одинаев, вакили Маҷлиси намояндагонӣ Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор дар сомонӣ расмӣ мақомоти мазкур санаи 11 сентябри соли 2020 дар мақолаи худ, чунин қайд намудааст "...тағйирёбии иқлим, ки ба камшавии 30 фоизи майдони пирахҳо оварда расонидааст, зарурати нигоҳдорӣ ва беҳдошти пирахҳои ҷараёнофарӣ Помир ва Тяньшанро ба мушкилоти аз ҳама бештар шиддатноки экологии минтақа ва умуман ҷаҳон табдил додааст. Тибқи пешгӯиҳои Ҳадамоти гидрометеорологии Тоҷикистон, масоҳати яхбаста дар миқёси Помир то соли 2050 ба андозаи 20% кам мегардад. Инчунин, «... раванди

обшавии пирахҳо чихати таъмини рушди устувор ва ноил гардидан ба амнияти энергетикӣ ва озукавории минтақавӣ хатарҳои иловагӣ бунёд менамояд. Раванди обшавии шиддатноки пирахҳо метавонад ба афзоиши обхезиҳои кӯтоҳмуддат ва ба пастшавии сатҳи бо об таъмин будани умуман кишварҳои Осиёи Марказӣ оварда расонад. Дар робита ба ин, муҳимияти ҳифзи мавзёҳои баландкӯҳ бо он муайян мегардад, ки маҳз дар баландкӯҳҳо метавонанд селҳо, лағзишҳо ва обхезиҳои фоҷиавӣ ба миён оянд. Вазифаи муҳимтарин дар ин ҷода, пеш аз ҳама, аз ифлосшавӣ ҳифз кардани пирахҳо ва мувофиқан, чараёнҳои пирахӣ ба ҳисоб меравад».

Дар воқеъ, ин гуфтаҳо дуруст ва саривақтӣ буда метавонанд. Вобаста ба ин, аз ҷониби кишварҳои минтақа ҷиҳати беҳдошти ҳолатҳои экосистемаҳои табиӣ, махсусан экосистемаҳои кӯҳии обӣ, бояд механизме ба роҳ монда шавад, ки манфиатҳои илтимой, иқтисодӣ ва экологии минтақаро фаро гирад. Аксарияти таҳлилгарон ба он ақидаанд, ки солҳои оянда мушкилоти истифодаи об дар байни давлатҳои минтақаи Осиёи Марказӣ аҳамияти ҷиддӣ пайдо намуда, ҳатто эҳтимолияти сар задани низоъ низ ҷой дорад.

Дар маълумъ метавон қайд намуд, ки агар аз ҷониби истифодабарандагони Об муҳимияти он бо таври возеҳу равшан дарк карда шавад, дар ин ҳолат як қадами устувор дар роҳи расидан ба иқтисодӣ “сабз” мебошад. Баррасӣ ва ҳалли мушкилоти мазкур дар расидан ба Ҳадафҳои рушди устувори марбут ба об самараи бузург дода метавонад. Аз ин рӯ пешниҳод менамоем, ки усулҳои муосир ва намудҳои истифодабарии захираҳои об бо дарназардошти риояи меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ об риоя карда шаванд.

Инчунин бо боварии комил гуфта метавонем, ки дар ҳолати татбиқи Ҳадафҳои рушди устувор, Стратегияи рушди иқтисоди “сабз” дар Љумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2023-2037, ҳадафҳои стратегияи миллии пешбинишудаи Ҳукумати Љумҳурии Тоҷикистон, яъне таъмини истиқлолияти энергетикӣ, раҳой аз бунбасти коммуникатсионӣ, ҳифзи амнияти озукаворӣ ва саноатикунории босуръати кишвар таъмин гардида, шароити мусоид барои зиндагии шоистаи аҳоли муҳайё хоҳад гашт.

Руйхати адабиётҳо:

- 1) Бобылев С. Н. Зеленая экономика и модернизация / С. Н. Бобылев, В. М. Захаров // Эколого-экономические основы устойчивого развития. Бюллетень «На пути к устойчивому развитию России». - 2012. - № 60. - 90 с.
- 2) Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ”, Душанбе, 26.12.2019.
- 3) Вода и экономическое развитие (cawater-info.net).___
- 4) Рахимов Ш. Х., Хамраев Ш. Р. Водные ресурсы в бассейне Арала. // Экология и статистика. Сб. статей. // [Электронный ресурс]. Режим доступа: URL: www.igeco.ru.
- 5) Стратегияи рушди иқтисоди «сабз» дар Љумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2023-2037.
- 6) Водные ресурсы - важный фактор устойчивого развития/ С.С. Саидов // Вестник Таджикского национального университета (Научный журнал). Серия социально-экономических и общественных наук. -Душанбе, 2023. -№4. -С.42-58.
- 7) Саидов С.С. Бассейновый подход в управлении трансграничными водными ресурсами / С.С. Саидов // Вестник Таджикского национального университета (Научный журнал). Серия социально-экономических и общественных наук. -Душанбе, 2015. - №2/3(165). -С.44-48.
- 8) Водные ресурсы бассейна Аральского моря. 06.06.2009. // [Электронный ресурс]. Режим доступа: URL: <http://ec-ifas.org/index.php/ru/2010-05-17>.

УМНЫЙ ТУРИСТИЧЕСКИЙ ГОРОД (SMART TOURISM CITY): РАЗВИТИЕ И ТРАНСФОРМАЦИЯ

В этой статье представлено концептуальный подход к определению умного туристического города: умный город и его компоненты определяются и противопоставляются умному туризму и его компонентам. Более того, города по всему миру все чаще признают концепцию умного туристического города и связанные с ней стратегии как средство оптимизации устойчивой окружающей среды. Основная цель этой статьи показать исследователям и практикам интересы местных жителей и туристов, а также роль «умного» государственного руководства.

Ключевые слова: умный туристический город; умный туризм; умный город; устойчивое развитие, Душанбе.

Машокиров Ч.Н.

ШАҲРИ САЙЁҶИИ ҲУШАНГ (SMART TOURISM CITY): РУШД ВА ТРАНСФОРМАТСИЯ

Дар ин мақола як равиши концептуалиро барои муайян кардани шаҳри сайёҳии интеллектуалӣ пешниҳод мекунад: шаҳри интеллектуалӣ ва ҷузъҳои он бо туризми оқил ва ҷузъҳои он муайян ва муқоиса карда мешаванд. Гузашта аз ин, шаҳрҳо дар саросари ҷаҳон ҳарчи бештар концепсияи шаҳри сайёҳии интеллектуалӣ ва стратегияҳои алоқаманди онро ҳамчун воситаи оптимизатсияи муҳити устувор эътироф мекунанд. Мақсади асосии ин мақола нишон додани манфиатҳои сокинони маҳаллӣ ва сайёҳон ба муҳаққиқон ва таҷрибаомӯзон, инчунин нақши роҳбарияти ҳукуматҳои «ақл» мебошад.

Калидвожаҳо: шаҳри сайёҳии интеллектуалӣ; сайёҳии интеллектуалӣ; шаҳри оқилона; рушди устувор, Душанбе.

Mashokirov J.N.

SMART TOURISM CITY: DEVELOPMENTS AND TRANSFORMATIONS

This paper presents a conceptual approach to defining a smart tourism city: a smart city and its components are defined and contrasted with smart tourism and its components. Moreover, cities around the world are increasingly recognizing the smart tourism city concept and its associated strategies as a means of optimizing a sustainable environment. The main purpose of this article is to show researchers and practitioners the interests of local residents and tourists, as well as the role of “smart” government leadership.

Key words: smart tourist city; smart tourism; smart city; sustainable development, Dushanbe.

Туристические организации инвестируют огромные ресурсы в инициативы в области интеллектуальных систем, поскольку информационные технологии являются ключевым фактором конкурентоспособности городов. В частности, для городов, сталкивающихся с возникающими проблемами негативного восприятия жителями туризма, умный туристический город дает городу возможность справиться с этой проблемой, создавая городские пространства, которыми жители и гости могут наслаждаться вместе. Тем не менее, инициативы по исследованию умных туристических городов по-прежнему не охватывают весь спектр связанных и потенциальных разработок.

Новые требования общества к гибким когнитивным изменениям в способах и средствах предоставления туристических услуг, настоятельная потребность в инновациях в условиях устойчивого развития, необходимость создания равных условий доступа к ресурсам дестинаций, целесообразность обеспечения долгосрочных контактов с партнерами и потребителями туристических услуг с использованием «умных технологий», формирование комплекса дестинационного маркетинга и менеджмента является актуальной научной и прикладной работой [1, с. 372].

Указанные изменения обусловлены процессами развития информационного общества и его трансформированием в общество знаний и технологий. Изменение векторов и приоритетов на потребительском рынке, значимость инновационной составляющей в процессе предоставления туристических услуг, гармонизация коммуникационного взаимодействия с потребителями с использованием новейших технологий требуют новых подходов и методов формирования комплекса взаимоотношений в дестинации [2, с. 112].

В этом контексте важное значение приобретает необходимость научного исследования структуры взаимоотношений между субъектами рынка в дестинации как составляющих модели смарт туризма в контексте формирования эмерджентных стратегических решений.

Анализ, сравнение и синтез наиболее действенных механизмов региональных взаимоотношений, формирующих комплекс смарт-туризма, позволили обозначить ключевые аспекты коммуникационного ядра смарт-дестинации. Исследовав теоретико-методологические основы смарт-туризма, интернета вещей и смарт-дестинаций, проанализировав мировые тенденции и взгляды ученых, следует отметить, что внедрение смарт-концепции требует системного и интегрированного инновационного подхода, который обеспечивает согласованность между стратегическим уровнем системы и стратегией, уровнем их идеологий и имплементационным уровнем [3, с. 36].

Внедрение концепции регионального смарт-туризма (смарт-дестинации) способствует повышению эффективности функционирования туристических дестинаций и укреплению их конкурентных позиций на глобализирующемся рынке путем повышения инновационной составляющей туристического продукта, роста уровня лояльности потребителей, уменьшения уровня неопределенности условий развития. Из-за разновекторности, эффективности применения, прогрессивности и перспективности развития целесообразно определить смарт-принцип как парадигму современных туристических городов, инновационный инструмент ведения международного туристического бизнеса и экономического роста.

В условиях устойчивого развития разумные технологии обладают рядом особенностей, среди которых можно выделить отдельные, оказывающие влияние на дестинацию в которой применяют элементы смарт-технологий. Результат этого влияния распределяется на стороны, которые могут участвовать в процессе взаимодействия с туристом, а именно: туристические организации, правительства, местные жители и местные общины, сами туристы, а также окружающая среда.

Инновация как прогрессивное изменение возникает в процессе координации разных элементов, обуславливающих необходимость появления новых составляющих. В данном случае таким элементом является «умное общество». Существуют три разных модели туристического инновационного развития: рыночный, политический и всеобъемлющий. Технологический прогресс всегда являлся ключевым фактором инновационной составляющей туризма. XXI век характеризуется формированием качественного нового этапа развития общества – смарт-экономики.

Инновации в туризме способствуют созданию новых идей, продуктов и процессов. В современной "смарт экономике", инновации, как правило, достигаются за счет создания и применения новых технологий и методов управления. В предпринимательстве существует коммерческое применение инноваций для повышения производительности в бизнесе любого масштаба, в разных нишах. Существует тесная связь между сферой любого вида

экономической деятельности и «смарт-экономикой», потому что кластеризация в пределах дестинации и между дестинациями является одним из ключевых инструментов, способных способствовать инновациям и улучшению производительности и быстродействия всей сферы деятельности, или подотрасли. Прикладные системы, сочетаясь со смарт-методом, образуют «умные города» из прикладных систем [4, с. 43].

Потребности современных людей в отдыхе включают в себя ряд частей, которые смешиваются методом заслуги целей. Таким способом у «умного» туризма есть смарт-метод. Он включает в себя такие составляющие, как Интернет вещей (IoT), нейронный маркетинг, системы управления и другие, образующие целостную коммуникационную систему взаимоотношений. Исследование участников смарт-туризма свидетельствует о сложной структуре системы и практической значимости концепции в рамках стратегии использования (табл. 1).

Поскольку понятие «смарт» было выдвинуто как идея «разумности» (управления, технологий, взаимоотношений и т.п.), сразу ассоциирующаяся с развитием городов и модернизацией промышленности, смарт-туризм, основанный на технологии IoT (Internet of Things), ожидаемо появился на свет. Концепция Интернета вещей впервые была сформулирована в 1999 году в исследовательской группе Auto-ID при Массачусетском технологическом институте Квином Эштоном на презентации для руководства Procter & Gamble.

Согласно данным Gartner, к 2020 году количество устройств-пользователей Интернета составит более 26 млрд, а доходы от продаж оборудования, программного обеспечения и услуг составят 1,9 трлн. США. Учитывая показатели эффективности применения Интернета в туризме, сегодня использование этой технологии формирует повестку дня общей реальности существования. Неотъемлемой составляющей применения Интернета в туризме является цифровая смарт система обслуживания потребителей услуг [5, с. 63].

Четвертая промышленная революция способствовала развитию всех отраслей, включая туризм; Индустрия туризма, поскольку многие города, которые используют конкурентоспособность туризма, делают ставку на инфраструктуру «умного города» и сосредотачиваются на повышении конкурентоспособности города. Изучение феномена «умного города» в контексте туризма имеет решающее значение, особенно в отношении его влияния на опыт путешествий и процесс принятия решений туристами.

Таблица 1

Исследование участников смарт-туризма (ST)

Информация о системе	Информация о системе	Информация о системе	Информация о системе
Концепция подтекста	ST субъекты: - туристическая дестинация; - туристическое предприятие; - Управление туризмом. - Туристические смарт-города	Схема развития	Сталкиваются с проблемами потенциальных технологий
Характеристика	Функций ST СМТ:	Платформа системы	Регионального плана Перспективы развития
Пути развития	ST объекты: - туристы; - местные жители.	Технологии применения	Структура услуг

Источник: исследование Д. Бухалис.

На основе облачных вычислений и технологии IoT смарт-туризм применяют для интеллектуального восприятия всех видов туристической информации в дестинациях, таких как туристические ресурсы, экономика туризма, туристическая деятельность, так и участников туризма, в частности, для реализации услуг в режиме реального времени. Таким образом, смарт-туризм является важной составляющей интеллектуальной стратегии города, в то время как технология IoT выступает ядром интеллектуальной информационной туристической системы взаимоотношений и может быть выражена в универсальных туристических приложениях (табл. 2) [6, с. 130].

Таблица 2

Туристические приложения в смарт-дестинациях

Туристические приложения	Полезные функции	Компоненты дестинации	Компоненты «умных туристических дестинаций»
Х-реальность (XR): дополнена (AR), виртуальная (VR) и общая (MR)	Перевод Соучастие	Аттракции	Smart-люди Smart-мобильность
Автомобильные и картографические системы слежение (в т.ч. GPS)	Планирование	Доступность	Smart-жизнь Smart-мобильность
Гостиничная и аттракционная энерго-эффективность и климат контроль	Постоянство	Удобство	Smart-окружающая среда
Многоязычное туристическое приложение, которое также предлагает доступ к различным пакетам.	Управление	Имеющиеся пакеты информации	Smart-люди Smart-мобильность
NFC-теги и QR коды для доступа к информации о близлежащих достопримечательностях	Параллельный маркетинг	Деятельность	Smart-мобильность
Туристическая система управления жалобами и качеством	Обратная связь	Вспомогательные	Smart-жизнь Smart-окружающая
Система лояльности	Привлечение	Взаимодействие	Smart-люди Smart-мобильность

Источник: исследование Д. Бухалис.

Проведенные научные исследования зарубежных ученых смарт-туризма и смарт-дестинаций способствовали формированию практического инструментария для внедрения систем взаимоотношений на локальном и региональном уровне в Испании, Италии, Германии, Нидерландах, Сингапуре, Южной Корее и т.д. [7, с. 154]

В марте 2013 г. в Испании испанская организация по развитию туризма Segittur создала 5-й технический подкомитет под названием «Смарт-дестинации» (Smart Destinations) в органе стандартизации AENOR CTN 178 с целью разработки стандарта для «Смарт-дестинаций». Это было достигнуто путем разработки системы показателей в партнерстве с профессионалами в сфере туризма, чтобы создать стандарт, позволяющий измерять и унифицировать критерии для

"Смарт-дестинаций". Такими проектами стали PNE 178501:2016 «Management system of smart tourist destinations. Requirements» (система менеджмента туристических смарт-

дестинаций) и PNE 178502 «Indicators of smart tourist destinations» (индикаторы туристических смарт-дестинаций). [8, с. 346]

На рис. 1 приведена содержательная структура смарт-дестинаций в Испании, в основу которой положено 4 системных звена взаимоотношений, заключающихся в соотношении качественных и количественных параметров (данные – информация – знание – интеллект):

1. Инновации. Управление дорожным движением и туристическим опытом, смарт туристический офис и т.д.

2. Технологии. Маркетинг, информационные ресурсы и инфраструктурные сервисы взаимоотношений

3. (B2B, B2C, B2G, G2B, CRM, CRS и т.д.).

4. Устойчивое развитие. Сохранение наследия и местной культуры, экономичность и экологичность, соблюдение принципов постоянства.

5. Доступность. Инфраструктурная, информационная и организационная доступность, использование универсального дизайна [9, с. 34].

По решению Председателя города Душанбе, от 7 мая 2019 года, №276 было учреждено Государственное унитарное предприятие «Умный город (Smart City)».

Созданный ГУП «Умный город (Smart city)» при мэрии города Душанбе почти год назад начал внедрять элементы умного города в столице.

В постановлении говорится, что деятельность предприятия направлена на улучшение условий жизни населения с целью предоставления услуг по информационно-коммуникационным технологиям для развития городской инфраструктуры системы управления; обеспечение безопасности граждан и защиты общественного порядка. А также для сокращения затрат местного бюджета, роста инвестиций и социально-экономического развития.

По некоторым перечисленным пунктам у нас уже есть готовые предложения, они на стадии согласования, некоторые проекты только разрабатываются. Финансируются эти проекты городским бюджетом, с привлечением активов партнеров, инвесторов.

ГУП «Умный город», которые служат цифровой трансформации туристической отрасли для возможности повышения эффективности работы объектов инфраструктуры и улучшение уровня предоставления услуг туристам.

Особое внимание было уделено проекту «Умные остановки», в рамках которого планируется установка электронных табло с информацией расписания общественного транспорта и достопримечательностей столицы, а также проекту «Электронная карта», которая содержит сведения о городской инфраструктуре, дорогах и границах с указанием школ, больниц, и других социальных объектах города Душанбе.

Компания Tcell ещё в августе 2019 года открыло первую «умную» остановку рядом с кинотеатром «Ватан» с зоной бесплатного Wi-Fi, где клиенты и туристы смогут получить квалифицированный сервис по всем вопросам связи Tcell, зарядить свои устройства – прямо во время ожидания транспорта. Со временем такие остановки будут созданы и в других частях столицы.

Также «Smart City» и Tcell подписали меморандум о совместной деятельности по налаживанию работы Wi-Fi в парке «Куруши Кабир».

Компании планируют создать общий центр данных и работать над экологическими и технологическими проектами, что, в конечном итоге, должно привести к созданию облика гражданина нового цифрового города.

«Умный Город (Smart City)» и мобильная компания Zet – Mobile подписали меморандум о сотрудничестве в области Wi-Fi - технологий. В рамках соглашения, Zet - Mobile оснастит общественный транспорт (автобусы и троллейбусы) бесплатной Wi-Fi.

А компания «Мегафон-Таджикистан» установила Wi-Fi в столичных парках: «Рудаки», «Айни», «А.Дониш», «Фирдавси» и «Молодёжное озеро».

То есть осуществлено акцентирование на технологических (онлайн) особенностях модели Смарт Сити, хотя система взаимоотношений в смарт-дестинации охватывает гораздо

более широкий спектр: общедоступность, менеджмент, дестинационное образование, статистику, маркетинг и т.д.

Рис. 1. *Структура смарт-дестинации*

Создание среды, в которой может происходить устойчивый экономический рост туристического бизнеса. Это, прежде всего, снятие внешних барьеров для конкурентоспособности бизнеса, гарантируя, что инфраструктура способна удовлетворить потребности бизнеса, что земля доступна по конкурентной цене и предприятия работают на постоянной основе, учитывая безопасное отношение их влияния на окружающую среду.

Развитие партнерских отношений, альянсов, сетей и информационных потоков, которые будут влиять на результат всей стратегии, заключается в ведении межкластерного бизнеса, работающего вместе для взаимной выгоды. Организационная «ловкость», быстрота принятия решений и реагирования на потребности клиентов, основанных на проникновении в сущность, в определенный момент позволяет сформулировать универсальный адаптивный туристический продукт, адресность и персонализированный подход которого становятся ключевыми элементами привлечения и удержания туриста. Она включает в себя формирование деловых кластеров (групп предприятий, которые также могут конкурировать друг с другом) для разработки совместного маркетинга, экспорта или научно-исследовательских инициатив. Но этот вопрос гораздо шире и включает в себя партнерские отношения между местными властями и бизнесом, между субрегионами и центральным правительством, а также между сектором образования и бизнесом.

Примером взаимодействия в дестинации может служить модель взаимоотношений на локальном уровне между университетом, музеем, посетителями, малым и средним бизнесом (табл. 3).

Как видно из таблицы 3, средства и инструменты смарт-туризма на уровне дестинации в сегменте культурно-познавательного, экскурсионного, образовательного туризма и т.д. используются субъектами рынка туристических услуг, объединенные взаимоотношениями определенного кластера. Причем форма собственности, организационно-правовая форма хозяйствования, принадлежность к определенному виду экономической деятельности – не имеют принципиального значения на пути достижения единой для всех целей деятельности [10, с. 74].

Таблица 3

Составляющие взаимоотношения в дестинации между субъектами рынка туристических услуг (образованием, культурой и бизнесом) в контексте смарт-туризма

Университет	Музей	Посетитель	Малый и средний
-------------	-------	------------	-----------------

			бизнес
1. Ресурсы			
Получение знаний	Финансирование из разных источников	Дополнительный эксклюзивный опыт	Совместный проект
2. Исследование			
Аудитория для измерения	Исследование аудитории	Оценка ощущений	Академическое влияние
Университет	Музей	Студент	Малый и средний бизнес
3. Расширение границ и принятие рисков			
Тест с соответствующей аудиторией	Увеличение знаний персонала	Прямая / обратная связь идей	Работа в собственной дестинации
Короткий период повторения	Открытость к инновациям	Опыт в области культурного наследия	Исследование рынка
Университет	Музей	Студент	
4. Новые идеи			
Работа с музеем	Уменьшение рисков	Опыт в реальном проекте	
Доступ к аудитории	Идеи из внешнего источника	Занятия с культурным наследием	
5. Взаимоотношения			
Установление контактов для монетизации знаний	Работа с отделами университета	Открытие для себя нового сектора работы	
Поддержка внешних связей	Новая аудитория и большее количество посетителей	Работа с реальными данными	

Таким образом изучение характера и механизма взаимоотношений, влияния разнообразных факторов на поведение потребителей позволяет определить вероятную реакцию туристов на инновационный туристический продукт, созданный в смарт-дестинации (при применении смарт-туризма дестинацией). Установлено, что в условиях современного информационного общества формируется компетентный потребитель и отчетливо проявляется феномен общественного производства благ, влияющий на управление туристическими дестинациями. Учитывая, что внедрение смарт-модели является рычагом установления экономических связей с потребителями туристических услуг и определения субъектов управления отношениями с потребителями, это достигается внедрением концепции Интернета вещей, смарт-коммуникаций и других элементов смарт-дестинаций.

Новейшие технологии выступают рычагом для устойчивого развития туристических дестинаций. Построение взаимоотношений между образованием, культурой и бизнесом выступает «умной» инвестицией в будущее для нынешних и будущих поколений

Литература

1. Cucculelli, M.; Goffi, G. Does sustainability enhance tourism destination competitiveness? Evidence from Italian Destinations of Excellence. J. Clean. Prod. **2016**, 111, 370–382.
2. Goffi, G.; Cucculelli, M.; Masiero, L. Fostering tourism destination competitiveness in developing countries: The role of sustainability. J. Clean. Prod. **2019**, 209, 101–115.
3. McKinsey & Company. Report of Coping with Success: Managing Overcrowding in Tourism Destinations; McKinsey & Company: New York, NY, USA, 2017.

4. Darcy, S.; Dickson, T. A whole-of-life approach to tourism: The case for accessible tourism experiences. *J. Hosp. Tour. Manag.* **2009**, *16*, 32–44.
5. Koens, K.; Postma, A.; Papp, B. Is overtourism overused? Understanding the impact of tourism in a city context. *Sustainability* **2008**, *10*, 43–84.
6. Ivars-Baidal, J.; García Hernández, M.; Mendoza de Miguel, S. Integrating Over-tourism in the Smart Tourism Cities Agenda. *e-Rev. Tour. Res.* **2019**, *17*, 122–139.
7. Perles, J.F.; Ivars, J.A. Smart sustainability: A new perspective in the sustainable tourism debate. *J. Reg. Res.* **2018**, *42*, 151–170.
8. Fyall, A. Destination Management: Challenges and Opportunities. *Dest. Market. Manag.* **2011**, 340.
9. Crouch, G.I. Destination competitiveness: An analysis of determinant attributes. *J. Travel Res.* **2011**, *50*, 27–45.
10. Basiri, M.; Azim, A.Z.; Farrokhi, M. Smart city solution for sustainable urban development. *European. J. Sustain. Dev.* **2017**, *6*, 71–84.

Вализода Ш.Ш., Валиев Н.Ш., Марҷонаи Шариф

АСОСҲОИ БУНЁДИИ ТАШАККУЛ ВА РУШДИ НИЗОМИ ПАРДОХТИИ ҒАЙРИНАҚДӢ

Дар мақолаи мазкур асосҳои концептуалии ташаккул ва рушди низоми пардохтии ғайринақдӣ аз ҷониби олимони иқтисоддони ватанӣ ва хориҷӣ, шаклҳои низоми пардохтӣ, субъектҳои низоми пардохтии ғайринақдӣ баррасӣ ва мавриди омӯзиш қарор гирифтааст. Вобаста ба ин, дар мақола таърихи пайдоиши низоми пулӣ ва пардохти нақдию ғайринақдӣ аз рӯи сарчашмаҳои илмӣ, таҳаввулоти гардиши пулӣ ва пардохтҳои ғайринақдӣ, таърихи пайдоиши шаклҳои пардохтҳои ғайринақдӣ дар Тоҷикистони давраи Шӯравӣ ва баъди соҳибистиклолӣ, шаклҳои ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ дар Тоҷикистон, инчунин таҳаввулоти мафҳумҳои «пардохт», «низоми пардохтӣ» ва «пардохти ғайринақдӣ» аз назари намоёндагони илми иқтисодӣ мавриди омӯзиш ва таҳлилу баррасӣ амалӣ шудааст.

Вожаҳои калидӣ: пардохт, низоми пардохтӣ, пардохтҳои ғайринақдӣ, гардиши пулӣ, ташаккул, рушд, асосҳои концептуалӣ, шакл, субъект, ҳисоббаробаркунӣ, низоми пулӣ

Вализода Ш.Ш., Валиев Н.Ш., Марҷонаи Шариф

КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ ОСНОВЫ ФОРМИРОВАНИЯ И РАЗВИТИЯ БЕЗНАЛИЧНОЙ ПЛАТЕЖНОЙ СИСТЕМЫ

В данной статье рассматриваются и изучаются концептуальные основы формирования и развития безналичной платежной системы отечественными и зарубежными экономистами, формы платежной системы, субъекты безналичной платежной системы. В связи с этим, в статье изучаются и анализируются история возникновения денежной системы и налично-безналичной оплаты по научным источникам, эволюция денежных потоков и безналичных платежей, история появления форм безналичных платежей в Таджикистане советского и пост-независимого периода, формы безналичных расчетов в Таджикистане, а также эволюция понятий «оплата», «платежная система» и «безналичная оплата».

Ключевые слова: оплата, платежная система, безналичные платежи, денежный поток, формирование, развитие, концептуальные основы, форма, субъект, расчет, денежная система

Valizoda Sh.Sh., Valiev N.Sh., Marjonai Sharif

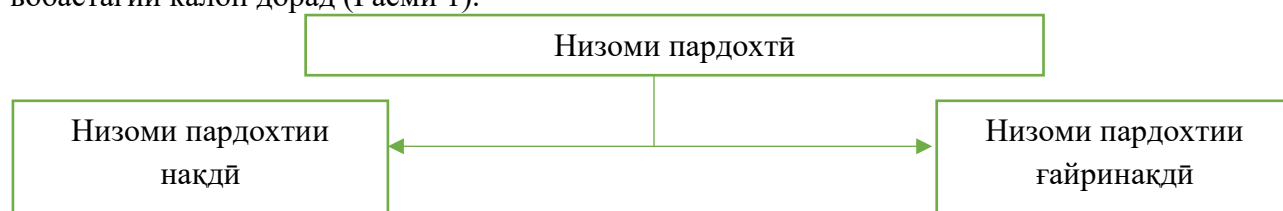
CONCEPTUAL FOUNDATIONS OF THE FORMATION AND DEVELOPMENT OF A CASHLESS PAYMENT SYSTEM

This article discusses and studies the conceptual foundations of the formation and development of a non-cash payment system by domestic and foreign economists, forms of the payment system, and subjects of the non-cash payment system. In this regard, the article examines and analyzes the history of the emergence of the monetary system and cashless payments according to scientific sources, the evolution of cash flows and cashless payments, the history of the emergence of forms of cashless payments in Tajikistan of the Soviet and post-independent period, forms of cashless payments in Tajikistan, as well as the evolution of the concepts of "payment", "payment the system" and "cashless payment".

Keywords: payment, payment system, non-cash payments, cash flow, formation, development, conceptual foundations, form, subject, calculation, monetary system

Дар шароити имрӯзаи иқтисоди бозорӣ, ки равандҳои ҷаҳонишавӣ ва ҳамгироии иқтисодӣ байни давлатҳо, инчунин рақамикунонии соҳаҳо вусъат ёфта истодааст, масъалаи ташкили низоми устувори пардохтӣ, ки яке аз омилҳои муҳими рушди иқтисодии ҳар як давлат ба ҳисоб меравад, бисёр муҳим мебошад.

Зеро, низоми муосири иқтисодӣ аз маҷмуи амалиётҳо ва муносибатҳои истеҳсолӣ, сармоягузорӣ, қарзӣ ва молу мулкӣ бо ҳам алоқаманди субъектҳои хоҷагидорӣ иборат буда, асоси онро пардохтҳои мунтазами пулию молӣ вобаста ба иҷрои мол, кор ва хизматрасонӣ ташкил медиҳад. Пардохтҳои пулӣ байни субъектҳои иқтисодӣ дар шакли нақдӣ ва ғайринақдӣ амалӣ гашта, тавассути низоми пардохтӣ танзим карда мешавад. Яъне, тавассути низоми пардохтӣ амалиётҳои нақдию ғайринақдӣ байни субъектҳои иқтисодӣ танзим шуда, таъмини рушди устувори низоми молиявӣ ва иқтисодӣ аз ҷаъолияти мунтазами он вобастагии калон дорад (Расми 1).

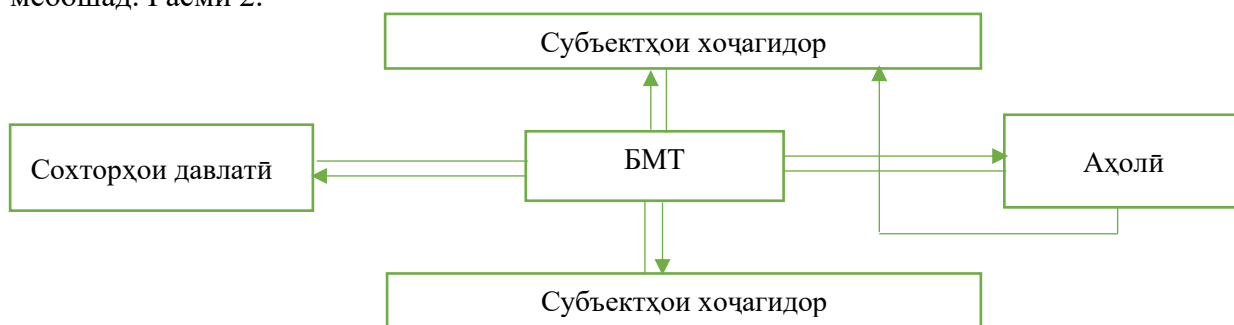

Расми 1. - Шакли низоми пардохӣ

Чи хеле, ки аз расми 1 бармеояд, чунин шаклҳои низоми пардохтӣ ҷой дорад: нақдӣ ва ғайринақдӣ. Ташкили дурусти муносибатҳои иқтисодӣ миёни субъектҳои хоҷагидорӣ, соҳибкорон, байни онҳо ва сохторҳои давлатӣ яке аз омилҳои пешбарандаи иқтисодиёт мебошад. Ҷаъолияти номунтазами низоми пардохтӣ ва дар сатҳи зарурӣ истифода нагардидани пардохтҳои ғайринақдӣ метавонад боиси афзоиши иқтисодиёти ғайрирасмӣ ва пастравии иқтисодиёт гардад, ки дар навбати худ ба ташкили дурусти банақшагирии буҷету андоз ва маблағгузорию соҳаҳо таъсири манфӣ мерасонад.

Қайд намудан зарур аст, ки дар шароити муосир рақамикунонии иқтисодиёт ва дар мафкураи ҷомеа ҷой додани он хеле муҳим аст, чунки така ба технологияҳои иттилоотӣ коммуникатсионӣ яке аз омилҳои асосии баланд бардоштани ҳосилнокии меҳнат ва идоракунии самараноки иқтисодиёт боқӣ мемонад.

Низоми пардохтӣ бонкҳоро байни ҳамдигар, бонкҳоро бо мизочон, харидорро бо фурӯшанда ва ғайраҳо пайваст менамояд. Бояд қайд намуд, ки вазифаи асосии низоми пардохтӣ ин таъмини гардиши воситаҳои пулӣ байни субъектҳои хоҷагидорӣ иқтисодӣ мебошад. Расми 2.

Расми 2. - Субъектҳои низоми пардохтии ғайринақдӣ

Тавре аз расми 2 бармеояд, пул ё худ арзишҳои пулӣ дар низоми пардохтии ғайринақдӣ байни субъектҳои хоҷагидор, субъектҳои хоҷагидору сохторҳои давлатӣ, субъектҳои хоҷагидору аҳоли мунтазам дар гардиш мебошад ва аз ҷониби Бонки милли танзим мегардад.

Рушди низоми пардохтии ғайринақдӣ яке аз омилҳои инкишофи низоми иқтисодию молиявӣ ба ҳисоб рафта, зиёд гардидани ҳаҷми пардохтҳои ғайринақдӣ барои таъмини шаффофият, муайян намудани манбаъҳои воқеии молиявӣ, кам намудани иқтисодиёти ғайрирасмӣ, рушди иқтисодиёти рақамӣ, бештар шудани захираҳои молиявӣ ва устувории молиявӣ иқтисодии кишвар мусоидат менамояд.

Нахуст, таърих ва зарурияти иқтисодию иҷтимоии пайдоиши пул ва пардохтҳои ғайринақдиро дар низоми пулию бонкӣ таҳлил мекунем. Таърихи пайдоиши низоми пулӣ ва пардохти нақдӣ ғайринақдиро аз рӯи сарчашмаҳои илмӣ ба панҷ давра ҷудо намудан мумкин аст, ки дар расми 3 оварда шудааст.

Вобаста ба ин, имрӯзҳо таваҷҷӯи кишварҳои ҷаҳон ба рушд ва тақмили низоми пардохтии ғайринақдӣ ҳамчун механизми кам намудани иқтисодиёти ғайрирасмӣ, баҳисобгирии дурусти манбаъҳои андозбандишаванда, татбиқи иқтисодиёти рақамӣ, инчунин дарёфти сарчашмаҳои иловагии рушди иқтисодиёт бештар шуда истодааст.

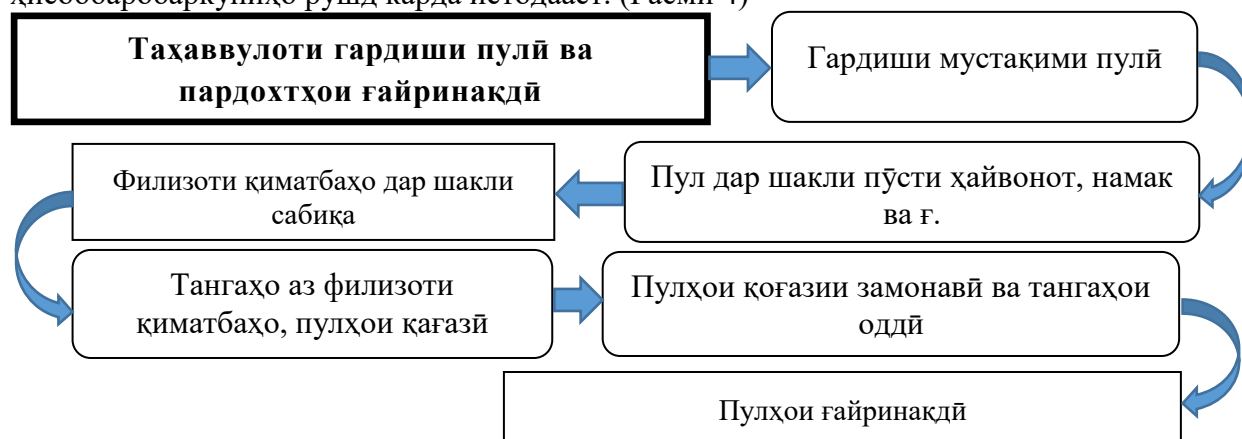
Бо назардошти он ки тамоми амалиётҳо оид ба хариду фурӯши молҳо ва хизматрасониҳо бо истифодаи пул (дар ин ё он шакл) анҷом меёбанд, дар шароити иқтисоди бозорӣ пул яке аз воситаҳои ҳатмии ҳаёти ҳамаҷузъаи ҷамъият ба ҳисоб рафта, муносибатҳои иқтисодии байни истеҳсолкунандагони молу хизматрасониҳо ва истеъмолкунандагон бе истифодаи пул ғайриимкон аст. Вале, бо пешрафти ҷомеа ва илму техника, инчунин

самаранокии истифодаву идораи он тарзи истифодаи пулҳои нақдӣ (коғазӣ) дар муомилоти пулӣ такмил ёфта, шаклҳои муосири пардохтҳои пулӣ ташаккул ёфта истодааст.

Яъне, агар дар солҳои пешин баъд аз пайдоиши пулҳои коғазӣ то асри 20-ум дар муомилоти пулӣ ҳамчун воситаи пардохт танҳо шакли нақдии пул истифода мешуд, имрӯзҳо бошад дар баробари истифодаи пардохтҳои нақдӣ дар муомилоти пулӣ шакли ғайринақдӣ он низ дар ҳаҷм ва сифати истифода мегардад [21. С. 109]. Дар ҳар ду ҳолат пул – ҳамчун ченаки арзиш воситаи асосии пардохт буда, танҳо шакли истифодаи он фарқ мекунад.

Ҳамаи ин дастовардҳо боис гардид, ки имрӯзҳо шакли электроникии пулҳо (ғайринақдӣ) ҳангоми пардохти мол, кор ва хизматрасониҳо васеъ истифода гардида истодааст.

Аз рӯи мушоҳидаҳои раванди таърихи пайдоиши муомилоти молию пулӣ хулоса кардан мумкин аст, ки аввал тарзи ҳисоббаробаркуниҳо дар заминаи ивази молҳои муайян (бартер) ва пайдоиши тангаҳои мисин, нукрагин ва баъдан тиллоӣ зухур карда, баъдан бо назардошти талабот бонкҳо таъсис ёфта, шаклҳои нави пардохти пулӣ (вексел, шаҳодатномаи бонкӣ) ба миён омад. Бо гузашти вақт ва зарурати иқтисодию иҷтимоӣ, аз ҷумла тезонидани амалиётҳои пулию молӣ, таъмини беҳатарӣ, кам намудани хароҷоти нигоҳдорӣ ва ба гардиши истеҳсолот ворид намудани воситаҳои пулӣ шаклу воситаҳои нави ҳисоббаробаркуниҳо рушд карда истодааст. (Расми 4)

Расми 4. - Таҳаввулоти гардиши пулӣ ва пардохтҳои ғайринақдӣ

Аз таҳлили расми 4 бармеояд, ки таҳаввулоти гардиши пулӣ ва пардохтҳои ғайринақдӣ аз чанд марҳила иборат мебошад. Дар марҳилаи ибтидоӣ нақши пулро – мол, дар марҳилаи дувум – тилло иҷро мекард ва марҳилаи сеюм бошад марҳилаи гузариш ба пули коғазӣ ё кредитӣ ном гирифтааст. Шакли нисбатан мувофиқу дастраси пулро таҳаввулоти он падида овард. Дар ҳоли ҳозир навъҳои электроникии пардохт зарурат ба пули нақдро дар муомилот тадриҷан камтар карда истодаанд, ки хароҷотҳои транзаксиониро ба маротиб кам мекунад ва боиси рушди соҳаҳои истеҳсолӣ ва савдо мегарданд.

Масъалаи назарияи пайдоиши пул ва муомилоти пулӣ, мафҳум ва моҳияти низоми пулӣ, низоми пардохтӣ, баҳусус низоми пардохтии ғайринақдӣ, асосҳои назариявӣ – илмӣ ва методологӣ, зарурат, мазмун, шакл, тарз ва аҳамияти рушди он аз ҷониби олимони хориҷӣ ва ватанӣ дар иртибот бо ҳадаф ва вазифаҳои таҳқиқоти пешгирифташон баррасӣ шудаанд ва онҳо дар саҳифаҳои адабиёти илмӣ то андозае дастрас мебошанд.

Тибқи назарияи иқтисодӣ миқдори пули дар муомилот зарурбуда вобаста ба ҳаҷми истеҳсоли мол, кор ва хизматрасонӣ танзим карда мешавад, дар ин замина танзими ҳаҷми пул ҳангоми рушди ҳамаҷонибаи низоми пардохтии ғайринақдӣ осон гардида, суръатнокии суръати гардиши пул, муътадили сатҳи таваррум ва хоҳишҳои нархи пул ба ҳуби танзим карда мешавад.

Аз ин ҷо бармеояд, ки рушди низоми пардохтии ғайринақдӣ ба қобилияти харидории пул таъсири мусбӣ мерасонад, зеро дар натиҷаи истифодаи васеи пардохтҳои ғайринақдӣ:

- ✓ Суръати гардиши пул меафзояд;

- ✓ Микдори пули нақд дар муомилот кам мешавад↓;
- ✓ Депозитҳои бонкӣ (нигоҳдорӣ дар суратҳисоб) зиёд мешавад↑;
- ✓ Суръати гардиши депозиту чекҳо меафзояд↑;
- ✓ Раванди пешниҳоди қарзҳои бонкӣ ва дар ин замина истеҳсолот зиёд мегардад↑;
- ✓ Танзими самараноки ҳаҷми пул дар муомилот таъмин мегардад.

Ҳолати мазкур барои пешбурди сиёсати самараноки пулию қарзӣ ва асбӯрӣ, танзими ҳавфҳои таваррумӣ, маблағгузори соҳаҳои иқтисодӣ ва пешгирии иқтисодиёти ғайрирасмӣ (пинҳонӣ) таъсири манфӣ мерасонад.

Муносибатҳои пулии дар байни субъектҳои иқтисодӣ (хонавода, фирма (бизнес), давлат, институтҳои иқтисод) оиди тарзу услуби хоҷагидорӣ ва таъмин намудан бо воситаҳои пулӣ мафҳуми иқтисодии гардиши пулро дар ин ё он ҷамъият ифода мекунад. Пул дар байни субъектҳои зерин доимо дар гардиш мебошад [17. С. 7]: шахсони воқеӣ; субъектҳои хоҷагидор; давлат.

Таърихи пайдоиш, моҳият ва мафҳуми низомии пардохтии ғайринақдиро аз рӯи сарчашмаҳои илмӣ таҳлил менамоем.

Аз нигоҳи таърихи илми иқтисод масъалаи пардохтҳои ғайринақдӣ дар ду самт баррасӣ гардидааст: аз рӯи назари таърихи пайдоиши одам ва аз рӯи назари пайдоиши илми иқтисод, ки бо ҳам хело алоқаманд мебошанд.

Пайдоиши низомии гардиши ғайринақдии пул аз рушди низомии иттилоотӣ коммуникатсионӣ, илм, технология ва дигар воситаҳои муносири интиқолдиҳандаи маълумот сарчашма мегардад [14].

Таърихи инкишофи шаклҳои нави пардохтҳои ғайринақдӣ аз пайдоиш ва истифодаи чек ва вексел аз соли 1775 дар Британияи Кабир ва пасон дар асри XIX дар ИМА ва Аврупо сарчашма мегардад. Дар раванди истифода дар муомилот шаклҳои қалбакии воситаҳои мазкур пайдо шуда, дар онҳо элементҳои иловагии ҳифозатӣ ҷойгир карда шуданд, ки шакли онҳоро тағйир дод.

Аз рӯи сарчашмаи дигар пардохтҳои ғайринақдӣ дар нимаи дууми асри XX-ум дар кишварҳои рушдкардаи капиталистӣ (вақте, ки мошинаҳои ҳисоббарор ихтироъ гардида, барои танзими амалиётҳои бонкӣ бо чек ва қортҳои бонкӣ истифода мегардид) инкишоф ёфта буд.

Низомии пардохтии ғайринақдии имрӯза (банк - нуктаи пардохт – шакли пардохт) дар асри XX -ум пайдо шуда, марҳила ба марҳила то ба имрӯз тақмил ёфта истодааст [2. С. 8].

Қисми зиёди таърихи бонкдорӣ Тоҷикистон ба давраи дар ҳайати ИҶШС буданаш рост меояд. Пайдоиши шаклҳои ҳисоббаробаркунӣ ва нақши ҳар яки он дар марҳаллаҳои алоҳидаи пешрафти иқтисодиёт барои тамоми ҷумҳуриҳои аз ИҶШС ҷудошуда якхела аст. Баъди барҳамхӯрии ИҶШС бонкдорӣ ва сохтори пардохтӣ ҳамчун қисми таркибии он дар мамлакатҳои тозаистиклол ба таври милли сохта шуда, аз ҳам фарқ мекунанд. (Ҷадвали 1).

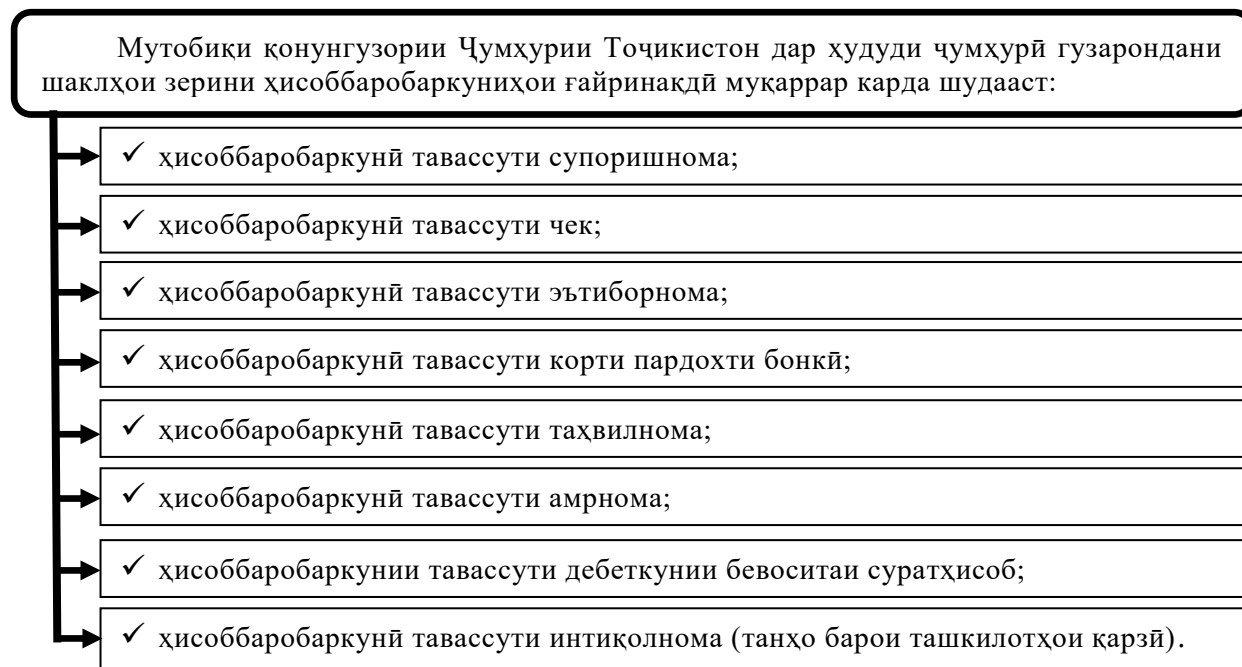
Ҷадвали 1. - Таърихи пайдоиши шаклҳои пардохтҳои ғайринақдӣ дар Тоҷикистони давраи Шӯравӣ ва баъди соҳибистиклолӣ

Соли пайдоиш	Шаклҳои ҳисоббаробаркунӣ
1921-1930	Чек, вексел
1930-1987	Талабномаи пулдиҳӣ, аккредитив, чек ва пулгузаронии бевосита
1987-1992	Супоришномаи пулдиҳӣ, талабномаи пулгирӣ, аккредитив, чек, ҳисоббаробаркуниҳо аз рӯи нақшаи пешакӣ, аз эътибор соқит кардани қарзҳои байниҳамдигарӣ
1992-2008	Супоришномаи пулдиҳӣ, талабномаи пулгирӣ ва қисман аккредитив
2008-2020	Супоришнома, чек, эътиборнома, қорти пардохтии бонкӣ, таҳвилнома, амрнома, интиқолнома

Таҳлили ҷадвали 1 нишон медиҳад, ки дар кишвари мо аз сабаби рушди нисбатан пасти соҳаи бонкдорӣ ва афзалият доштани пардохтҳои нақдӣ то соли 2008 шаклҳои

пешрафтаи пардохтӣ, ба монандӣ чек, талабнома ва супоришномаи пулдиҳӣ истифода намешуданд.

Пешрафти доимии соҳаи бонкӣ ва зарурияти баҳисобгирии шароиту имкониятҳои молиявии иштирокчиёни низом боиси пайдоиш ва истифодаи шаклҳои гуногуни ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ гардиданд. (Расми 5.)

Расми 5. - Шаклҳои ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ дар Тоҷикистон

Таҳлили расми 5 нишон медиҳад, ки ҳоло шаклҳои ҳисоббаробаркуниҳои муосири ғайринақдӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба мисли дигар кишварҳо хело афзудаанд ва ба талаботи замона то андозае мувофиқат мекунанд.

Дар доираи таҳлили ташаккул ва рушди низоми пардохтии ғайринақдӣ муҳим аст, ки нахуст мафҳуми пардохт аз нигоҳи олимони пайгирӣ карда шавад.

Олимон мафҳумҳои гуногунро вобаста ба пардохт пешниҳод намудаанд, аз ҷумла:

Пардохт ҳамчун категорияи иқтисодӣ аз қадим ҳамчун «пардохти пул аз рӯи ин ё он ўҳдадорӣ» [20. С. 8] дониста мешуд, аммо дар адабиётҳои муосир «пардохт ҳамчун воситаи пулие, ки барои хариди мол, қор ва хизматрасонӣ тибқи тартиб ва қонунҳои муайяншуда супорида мешавад» дониста мешавад.

Таълифи вожаи пардохт то андозае муайян гардид, вале муҳим аст, ки дар ин замина мафҳуми «низоми пардохтӣ» аз нигоҳи олимони соҳа низ қушода шавад. Дар адабиётҳои иқтисодӣ даҳҳо мафҳуми низоми пардохтӣ, муносибатҳои пардохтӣ, инчунин восита ва шаклҳои пардохтӣ асоснок карда шудааст.

Дар давоми даҳсолаи охир низоми пардохтӣ, бахусус низоми пардохтии ғайринақдӣ аз ҷиҳати ташкилӣ, техникаӣ ва технологияӣ ба қулли тағйир ёфта истодааст ва назари олимони соҳаи иқтисод доир ба мафҳум ва моҳияти низоми пардохтӣ ва низоми пардохтии ғайринақдӣ вобаста ба пешрафти ин самт гуногун буда, то ба имрӯз тамоми паҳлуҳои мафҳумҳои мазкур пурра омӯхта нашудааст [3. С. 106].

Ю. И. Коробов низоми пардохтиро чунин шарҳ додааст «маҷмӯи қоидаҳо, муносибатҳои шартномавӣ, технологияҳо, тарзи пардохтҳо, санадҳои меъёрию ҳуқуқии дохилию хориҷӣ, ки барои гузаронидани амалиётҳо ва пардохтҳои молиявии гуногун байни ҳамаи субъектҳои иқтисодӣ мусоидат менамояд».

Тибқи ақидаи Ю. И. Коробов тамоми элементҳои низоми пардохтӣ (институтҳои, ки ба интиқоли маблағ машғуланд; инструментҳои молиявӣ коммуникатсионӣ,

танзимкунандагони интиқоли маблағҳо, шартномаҳое, ки партиби гузаронидани амалиёти пардохти ғайринақдиро муайян менамояд) дар ҳамбастагии доими буда, ба ин восита фаъолияти мунтазаму самараноки низоми пардохт таъмин мегардад. Дар ҳамин замина вазифаҳои асосии низоми пардохтӣ муайян карда мешаванд:

- Таъмини фаъолияти мунтазам, бехатар ва самаранок;
- Ташкили низоми устувор, суръатнок ва кафолатноки интиқол;
- Истифодаи шарту талаботҳои ягона барои ҳамаи субъектҳо [8. С. 428].

Ба ақидаи Ш. Раҳимзода низоми пардохтӣ ин ташкили маркази ҳисоббаробаркунӣ, муайян намудани тартибу қоидаҳои ҳисоббаробаркунии байни бонкҳо, байни ширкатҳо, байни онҳою одамони алоҳида ва давлатро дар бар мегирад [21. С. 99].

Мутобиқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи хизматрасониҳои пардохтӣ ва низоми пардохтӣ» низоми пардохтӣ - маҷмӯи ташкилотҳое, ки аз оператори низоми пардохтӣ, оператори хизматрасониҳои инфрасохтори пардохтӣ, инчунин на кам аз 3 (се) иштирокчи - ташкилоти қарзии молиявӣ иборат буда, бо мақсади интиқоли маблағҳо мутобиқи қоидаҳои низоми пардохтӣ якҷоя амал менамоянд [10].

Ҳамин тариқ, асосноккунӣ ва пешниҳоди мафҳуми ягона оид ба моҳияти «низоми пардохтӣ» аз байни назари олимони дар боло қайдшуда душвор мебошад, зеро мафҳуми низоми пардохтӣ бисёрпахлу буда, ҳар гуна шарҳ додани он имконпазир аст.

Зеро, ба андешаи инчониб, имрӯзҳо мафҳумҳое, ки дар солҳои 90-ум асри гузашта аз ҷониби олимони иқтисоддон пешниҳод гардида буданд, бо назардошти пешрафту тағйироти бахши молиявӣ бонкӣ аз истифода дур монданд ва зарурияти муосиргардонии заминаи назариявии ин самт пеш омадааст.

Нуқтаи назари олимони соҳаро оид ба мафҳуми низоми пардохтӣ таҳлил намуда, ба ақидаи муаллиф таълифи мафҳуми зерини низоми пардохтӣ мувофиқи мақсад мебошад. Низоми пардохтӣ - маҷмӯи равандҳои аз ҷиҳати институтсионалӣ, ҳуқуқӣ, ташкилӣ ва технологӣ бо ҳам алоқаманд буда, дар речаи доимоамалкунанда барои гузаронидани амалиётҳои мухталифи молиявӣ байни субъектҳои низом фаъолият менамояд.

Яке аз элементҳои сохтори низоми пардохтӣ – пардохти ғайринақдӣ мебошад. Дар адабиётҳои иқтисодӣ то ҳол оид ба масъалаи пайдоиш ва истифодаи пардохтҳои ғайринақдӣ бахсҳои илмӣ идома доранд. Идома ёфтани бахсҳо оид ба масъалаи мазкур ба рушди технологияи соҳаи хизматрасонии бонкӣ, бахусус дар самти пардохтҳои ғайринақдӣ алоқаманд мебошад, зеро солҳои пеш амалиётҳои пардохтӣ дар муҳлати тӯлони анҷом меёфт, ҳоло бошад бо шарофати пешрафти суръатноки технологияҳои иттилоотӣ коммуникатсионӣ ва пайдо шудани шаклҳои нави пардохтӣ дар лаҳзаи ҳеле кӯтоҳ пардохтҳо ба анҷом расонида мешаванд.

Ҳолати муосир ва зудрушдбандаи пардохтҳои ғайринақдӣ назари олимони соҳаро оид ба мафҳуми низоми пардохти ғайринақдӣ ва пардохти ғайринақдӣ гуногун намуда истодааст.

Мафҳуми пардохти ғайринақдиро ханӯз соли 1994 Г.И. Кравцовой чунин таълиф намудааст, ки ба ақидаи мо ҳеле муносиб мебошад «Пардохти ғайринақдӣ - ин ҳисоби пулие, ки бо роҳи гузаронидани маблағ аз ҳисоби пардохткунанда ба ҳисоби пардохтқабулкунанда ё бо роҳи ҳисоббаробаркунии байниҳамдигарӣ аз рӯи уҳдадориҳо, яъне бидуни истифодаи пули нақд анҷом дода мешавад» [5. С. 31].

Сарбаш С. В. мафҳуми пардохти ғайринақдиро чунин асоснок намудааст «пардохти ғайринақдӣ – ин натиҷаи амалиёти махсуси математикӣ мебошад, ки бо қонун ва шартномаи тарафайн асос ёфта, ба субъектҳои алоҳида ҳуқуқи гирифтани маблағро бар ивази мол ё хизматрасонӣ медиҳад» [16. С. 272].

Ануреев С. В. фикру ақидаи олимони соҳаи иқтисодро доир ба мафҳум, шакл ва дигар хусусиятҳои ҳақиқатии пардохтӣ таҳлил намуда, мафҳуми низоми пардохтиро бо чунин тарз маънидод намудааст.

- Маҷмӯи қоидаҳо, ташкилотҳо ва механизмҳои техникӣ барои интиқоли пулӣ;

- Доираи механизмҳо барои иҷрои уҳдадориҳои гирифтаи субъектҳои хоҷагидорӣ ҳангоми иҷрои қор, мол ва хизматрасонӣ;
- Доираи механизмҳо барои гардиши фондҳои пулӣ;
- Инструменти муосир, ки ба воситаи он бо ҳисоби пулӣ арзиши молу хизматҳо аз рӯи уҳдадориҳои гирифташуда гузаронида мешавад.
- Маҷмӯи таъминоти барномавӣ, иттилоотӣ, ташкили қор ва таъминоти ҳуқуқию иқтисодӣ барои интиқоли пулӣ [2. С. 10].

Ба ақидаи А. М. Косой пардохти ғайринақдӣ-ин маҷмӯи амалиётҳои ғайринақдӣ дар раванди фӯруши молу маҳсулот ва тақсимкунии азнавтасимкунии даромадҳои миллӣ пайдошуда мебошад [9. С. 2].

Пардохти ғайринақдӣ – ин пардохти пулие мебошад, ки бидуни иштироки пули нақд тавассути гузаронидани арзиш аз суратҳисоби пардохткунанда ба суратҳисоби пардохтқабулкунада дар бонк анҷом дода мешавад.

Раҳимов З.А. оид ба мафҳуми пардохти ғайринақдӣ чунин ақида намудааст «Пардохти ғайринақдӣ – ин ҳаракати дороиҳо бе иштироки пули нақд мебошад, ки интиқол додани маблағи пулӣ аз як суратҳисоб ба суратҳисоби дигар барои пардохти яктарафаи уҳдадориҳои воситаҳои пулӣ ва ғайраҳо дар бар мегирад» [15. С. 67].

Дар Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон чунин мафҳум омадааст “Воситаҳои электронии пардохт – воситаҳо ва (ё) усулҳои, ки мақсад аз онҳо интиқоли маблағ дар доираи шаклҳои истифодашавандаи ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ бо истифодаи технологияҳои иттилоотӣ коммуникатсионӣ, ҳомилҳои электронии иттилоот, аз ҷумла қортҳои пардохтии бонкӣ ва таҷҳизоти дигари техникӣ бо ва бе кушодани суратҳисоби бонкӣ ба андозсупорандагон буда, барои таҳия, тасдиқ ва додани фармоиши пардохтӣ имкон медиҳанд” [7. С. 28].

Назарияи иқтисоддонҳо ва коршиносони соҳаро вобаста ба мафҳуми моҳият ва ташкили низомии пардохтӣ, аз ҷумла низомии пардохтии ғайринақдӣ ҳаматарафа таҳлилу баррасӣ намуда, ба ҳулосае омадан мумкин аст, ки дар низомии бонкӣ ва низомии пардохтӣ бо назардошти пешрафти илму техника ва технология, рақамикунӣ босуръати тамоми соҳаҳои иқтисодӣ иҷтимоӣ дар ҷаҳон ҳар сол ислоҳот ва тағйиротҳои нав пайдо шуда истодаанд.

Бисёри паҳлуҳои муосири низомии пардохтии ғайринақдӣ дар адабиётҳои иқтисодӣ ба таври муфассал дарҷ нагардидааст ва ақидаю мавқеи олимони ин масъаларо таҳқиқкарда ҳолати имрӯзаи низомии пардохтии ғайринақдиро пурра тавсиф намекунад.

Мо дар ин ҷо, хеле зарур меҳисобем, ки таҳаввулоти фикру андешаҳои пажӯҳишгарони самти иқтисодиро нисбати мафҳуми «пардохти ғайринақдӣ» дар ҷадвали 2 инъикос намоем.

Ҷадвали 2. - Таҳаввулоти мафҳуми «пардохти ғайринақдӣ» аз назари намоёндагони илми иқтисодӣ

Сарчашма / Муаллиф	Моҳияти иқтисодии мафҳум
Луғати мафҳумҳои молиявӣ иқтисодӣ ва моҳияти онҳо	«Пардохти ғайринақдӣ – пардохт байни ташкилотҳо ба воситаи аз ҷониби бонкҳо гузаронидани маблағ аз суратҳисоби қарздор ба суратҳисоби ташкилоти пулгир тариқи ҳуҷҷатҳои пардохтӣ ва ғайринақдӣ»
О. Лаврушина	«Низомии пардохтии ғайринақдӣ - ин маҷмӯи принципҳои оид ба ташкили пардохт аз рӯи талабот, шакл ва муҳлати пардохт мебошад»
Товмасын Р.Э.	«Пардохти ғайринақдӣ – воситаи танзим ва иҷрои уҳдадориҳои қарзӣ бидуни истифодаи пули нақдӣ»
И. Д. Мамонова, П.Д. Субботин, О.И. Блинкова	«Пардохти ғайринақдӣ иҷрои уҳдадориҳои қорхонаҳо, ташкилотҳо, муассисаҳо ва шахсони алоҳида оид ба пардохти муайяни воситаҳои молиявӣ дар вақти муайяншуда ва дар

	ҳаҷми пурра мебошад»
А. М. Косой	«Пардохти ғайринақдӣ - ин маҷмӯи амалиётҳои ғайринақдӣ дар раванди ғуруши молу маҳсулот ва тақсимкунию азнавтақсимкунии даромадҳои миллӣ пайдошуда мебошад»
Г. Н. Белоглазов	«Пардохти ғайринақдӣ – ин қисми асосии маҷмӯи гардиши пулӣ буда, бе иштироки пули нақд тавассути ба суратҳисоби бонкӣ гузаронидани маблағ анҷом дода мешавад»
Г.И. Кравтсова	«Пардохти ғайринақдӣ - ин ҳисоби пулие, ки бо роҳи гузаронидан маблағ аз ҳисоби пардохткунанда ба ҳисоби қабулкунанда ва ё бо роҳи ҳисоббаробаркунии байниҳамдигарӣ аз рӯи уҳдадориҳо, яъне бидуни истифодаи пули нақд анҷом дода мешавад»
Ануреев С. В.	Инструменти муосир, ки ба воситаи он бо ҳисоби пулӣ арзиши молу хизматҳо аз рӯи уҳдадориҳои гирифташуда гузаронида мешавад. Маҷмӯи таъминоти барномавӣ, иттилоотӣ, ташкили кор ва таъминоти ҳуқуқию иқтисодӣ барои интиқоли пулӣ.
Е. Ф. Югас, М.С. Попович	Пардохти ғайринақдӣ – пардохтҳое, ки ба воситаи интиқол аз суратҳисоби бонкии пардохткунанда ба суратҳисоби бонкии пардохтқабулкунанда гузаронида мешавад, яъне ба воситаи гузаронидани амалиёти гузариши ҳисоб аз/ба суратҳисобҳои иштирокчиёни пардохт.
А.А. Шевчук	Пардохти ғайринақдӣ- ин воситаи идоракунии молия ва батанзимдарории муносибатҳои иқтисодӣ байни субъектҳои фаъолияти хоҷагидорӣ, инчунин элементи муҳим ва ҷудонашавандаи раванди азнавистеҳсолӣ, ташаккул, тақсимот ва азнавтақсимкунии маҳсулоти ҷамъияти мебошад.
С. В. Сарбаш	«Пардохти ғайринақдӣ – ин натиҷаи амалиёти махсуси математикӣ мебошад, ки бо қонун ва шартномаи тарафайн асос ёфта, ба субъектҳои алоҳида ҳуқуқи гирифтани маблағро бар ивази мол ё хизматрасонӣ медиҳад»
Раҳимов З.А.	«Пардохти ғайринақдӣ – ин ҳаракати дороиҳо бе иштироки пули нақд мебошад, ки интиқол додани маблағи пулӣ аз як суратҳисоб ба суратҳисоби дигар барои пардохти яктарафаи уҳдадориҳои воситаҳои пулӣ ва ғайраҳо дар бар мегирад»

Нуқтаи назари олимони машҳури соҳаи иқтисодро вобаста ба дарки мафҳуми низоми пардохтӣ ва пардохти ғайринақдӣ таҳлил намуда, ба хулоса омадан имконпазир аст, ки таълифи мафҳуми ягона оид ба моҳияти пардохти ғайринақдӣ душвор мебошад.

Зеро, дар заминаи таҳаввулоти технологӣ, бахусус технологияҳои муосири хизматрасониҳои фосилавии бонкӣ, аз қабili бонкдорӣи мобилӣ, интернет-бонкинг, пардохтҳо тавассути QR-рамз, ҳамён ва маблағҳои электронӣ истилои низоми пардохтии ғайринақдӣ хоси як давра набуда, бояд мунтазам мукамал гардонида шавад.

Ба ақидаи инчониб низоми пардохтии ғайринақдӣ ин низоми иҷроӣ амалиётҳои молиявии байниҳамдигарии субъектҳо ба воситаи техника ва технологияи муосири иттилоотӣ коммуникатсионӣ бидуни иштироки бевоситаи пули нақд буда, бо принципҳои саривақтӣ, таъминоӣ, мунтазамӣ, бехатарӣ асос ёфта, раванди иҷроӣ он бо қонунҳои давлатӣ ва қоидаҳои бонкӣ танзим шуда, бо назардошти пешрафти илму техника такмил дода мешавад.

Пардохти ғайринақдӣ ин гузариши фаврӣ, фосилавӣ ё худ маҷозии арзиши пулӣ байни субъектҳо ба воситаи технологияҳои иттилоотӣ коммуникатсионӣ мебошад.

Ҳамин тариқ асосҳои назариявии низоми пардохтӣ ва пардохтҳои ғайринақдиро таҳлил намуда, аз ҷониби мо муайян карда шуд, ки ба ҳолати имрӯза дар адабиётҳои илмӣ то ҳол низоми ягонаи назариявӣ оид ба пардохтҳои ғайринақдӣ ташаккул наёфтааст. Норасоии таҳқиқотҳои фундаменталӣ дар самти кушодани мафҳум ва моҳияти пардохтҳои ғайринақдӣ дар шароити имрӯза дида мешавад. Масъалаҳои қайдшуда таҳқиқоти пурра ва ҳаматарафаро талаб менамояд, зеро ташкили низоми самараноки пардохтҳои ғайринақдӣ ва тақмили он яке аз самтҳои асосии танзими давлатии низоми пардохтӣ дар шароити рушди технологӣ ва иқтисоди рақамӣ ба ҳисоб меравад.

Адабиёт

1. Андрюшин С.А. Банковские системы: учебное пособие. - М., 2011. - С. 12.
2. Ануреев С.В. Платежные системы и их развитие в России / Москва: Финансы и статистика, 2004 - С. 7-10.
3. Арыстанов А.А. ГОУ ВПО «Оренбургский государственный университет», теоретический анализ понятий «Системы безналичных расчетов и «Платежная система», 2010. – С.106.
4. Банковское дело: Учебник / Под. ред. Г.Н. Белоглазовой, Л. П. - 5-е изд., перераб. и доп. - М.: Финансы и статистика, 2003. - С. 103.
5. Деньги, кредит, банки: справ. пособ / Под ред. Г. И. Кравцовой. - Минск: Меркаваж, 1994. - С. 31.
6. Ковалев Т.М. «Финансы, денежное обращение и кредит», учебник / коллектив авторов / Москва: КРОНУС, 2020. - С. 14-18.
7. Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон ш. Душанбе, 3 ноябри соли 2021, 340 №549. - С. 26 - 32.
8. Коробов Ю. И. Модернизация платежных инструментов в платежных системах / Ю. И. Коробов, А. С. Горбачева // Современные проблемы науки и образования. - 2015. - № 2. - С. 426 - 436.
9. Косой А.М. Платёжный оборот: исследование и рекомендации. М.: Финансы и статистика, 2005. - С. 2.
10. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи хизматрасониҳои пардохтӣ ва низоми пардохтӣ» (Қонун №1723 аз 7.08.20с.)
11. Лаврушин О.И. Банковское дело: современная система кредитования: учебное пособие / О.И. Лаврушин, О.Н. Афанасьева, С.Л. Корниенко; - 3-е изд., доп. - М.: КНОРУС, 2007. - 264 с.
12. Николаева Т. П. Деньги, кредит, банки: учебно-практическое пособие. - М., 2014. - С.15.
13. Норман П. Управляя рисками. - М., 2013. - С. 116.
14. Путылин В. И. Эволюция платежной системы: от ракушек и жемчужин к электронным деньгам // Концепт. – 2014. – Спецвыпуск № 05. – ART 14554.
15. Раҳимов З. А. Китоби дарсии “Молия, муомилоти пул ва қарз” ш. Душанбе. – 450 с.
16. Сарбаш С. В. Договор банковского счета: проблемы доктрины судебной практики / С. В. Сарбаш. – Москва: «Статут», 1999. – 272 с
17. Смирнов Е.Е. О совершенствовании безналичных расчетов в Российской Федерации / расчеты и операционная работа в коммерческом банке. - 2006, №7. – С. 7.
18. Суродеев Ю. В. Финансово-правовое регулирование национальной Платежной системы Российской Федерации, дис. ... канд. юрид. наук: 2016. - М., - С. 28.
19. Товмасын Р.Э. К вопросу о понятии и содержании системы безналичных расчетов
20. Толковый словарь русского языка. Государственное издательство иностранных и национальных словарей, 1939. – С. 3-9.
21. Шариф Раҳимзода. Муомилоти пулӣ ва қарз-ш. Душанбе: «ЭР-граф», 2009, 450 с.

Исмаев Х.Х., Мирзокулов Х.К.

УСТУВОРИИ ИҚТИСОДИИ КОРХОНАҲОИ ИСТЕҲСОЛӢ ДАР ШАРОИТИ МУОСИР

Ҷанбаҳои амалии устувори иқтисодии корхонаҳо дар шароити муосир баррасӣ шудааст. Дар ҷаҳорҷӯбаи таҳқиқ тавассути равишҳои мавҷуда устувори иқтисодии корхонаҳо дар вилояти Суғди Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои охир арзёбӣ шудааст. Дар раванди таҳлили устувори иқтисодии корхонаҳои истеҳсоли камбудии мавҷуда муайян карда шудаанд. Дар ҷамъбасти мақолаи илмӣ тавсияҳо ҷиҳати таҳлили устувори иқтисодии корхонаҳои истеҳсоли дар минтақа пешниҳод шудаанд.

Калидвожа: корхонаи истеҳсоли, устувори иқтисодӣ, устувори иқтисодии корхона, нишондиҳандаҳои таҳлили устуворӣ.

Исмаев Х.Х., Мирзокулов Х.К.

ЭКОНОМИЧЕСКАЯ УСТОЙЧИВОСТЬ ПРОИЗВОДСТВЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ

Рассмотрены практические аспекты экономической устойчивости предприятий в современных условиях. В рамках исследования с использованием существующих подходов проведено оценка экономической устойчивости функционирующих предприятий Согдийской области Республики Таджикистан за последние годы. В процессе анализа экономической устойчивости производственных предприятий выявлены существующие недостатки. В итоге научной статьи представлены рекомендации по анализу экономической устойчивости производственных предприятий региона.

Ключевые слова: производственное предприятие, экономическая устойчивость, экономическая устойчивость предприятия, показатели анализа устойчивости.

Ismatov Kh.Kh., Mirzokulov Kh.K.

ECONOMIC SUSTAINABILITY OF PRODUCTION ENTERPRISES IN MODERN CONDITIONS

The practical aspects of the economic sustainability of enterprises in modern conditions are considered. As part of the study, using existing approaches, an assessment was made of the economic sustainability of operating enterprises in the Sughd region of the Republic of Tajikistan in recent years. In the process of analyzing the economic sustainability of manufacturing enterprises, existing shortcomings were identified. As a result, the scientific article presents recommendations for analyzing the economic sustainability of manufacturing enterprises in the region.

Key words: manufacturing enterprise, economic sustainability, economic sustainability of the enterprise, sustainability analysis indicators.

Дар шароити муосир устувори иқтисодии корхонаҳои истеҳсоли дар сатҳи иқтисоди милли ва ҳатто минтақавӣ масъалаи калидии рушди иқтисоди иҷтимоии Ҷумҳурии Тоҷикистон махсуб меёбад. Зеро маҳз устувори иқтисодии корхонаҳо имкон фароҳам меорад, ки ҳадафҳои стратегии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ҷумла саноаткунони босуръати кишвар амалӣ карда шавад.

Зарур мешуморем, ки бари таҳлили устувори иқтисодии корхонаҳои истеҳсоли дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба баъзе хусусиятҳои пойдоршавӣ ва рушди ҷунин субъектони иқтисодӣ дар давраи ғзариш ба низоми бозорӣ баррасӣ намоем. Тавре мушоҳидаҳо дарак медиҳанд аз лаҳзаи ба миён омадани бӯҳрони иқтисодӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон

фарқиятҳои назаррас дар ҳолати иқтисодии молиявии корхонаҳо ба вучуд омаданд. Пас аз соҳибистиклолии мамлакат як қисми корхонаҳои истеҳсоли якбора ба муфлисшавӣ дучор гардиданд, қисми дигар мўҳлати дурудароз ба ҳолатҳои манфӣ муқовиямти бенатича нишон дода қисми сеюм вазъияти душворро ба манфиати худ истифода бурдан, вале гуруҳи чорумин, қисми камтар, тавонистанд аз вазъияти бӯҳронӣ бароянд.

Муфлисшавии субъектони хоҷагидор вобаста аз он, ки чи тавр онҳо мушкилиҳои молиявиро аз сар мегузaronанд, фарқ мекунанд. Чунончи, бисёр корхонаҳои ватанӣ дар муддати дуруддароз дар ҳолати муфлсии ноаён қарор доштанд, яъне онҳо барои муфлисшавӣ ҳама нишонаҳоро дошта бошанд ҳам расман муфлис эътироф намешуданд. Дар ин самт қайд кардан лозим аст, ки ҳолати хатарнок дар вазъи иқтисодии корхонаҳои ватанӣ дар давраи то солҳои 2000-ум ва каме баъдтар ду ҳолати муқобил ба мушоҳида мерасиданд.

Якум, ҳолати ногувори иқтисодӣ, ки ба ин корхонаҳои давлатӣ ё собиқ давлатӣ тааллиқ доштанд. Хусусиятҳои ба онҳо хос: танозули истеҳсолот ва гардиш, пастшавии сатҳи неқўаҳолии кормандон, пардохтнопазир будани корхонаҳоро ҳисобидан имконпазир аст. Дуюм, ҳолати раванқефта дар корхонаҳо ба мушоҳида мерасид, ки ба ин корхонаҳои ҷавон дохил мешуданд.

Зикр кардан зарур аст, ки дар солҳои аввали соҳибистиклолӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон муфлисшавии оммавӣ бештар ба назар мерасид. Зеро корхонаҳо якбора аз нигоҳи идоракунии озодии иқтисодиро ба даст оварданд ва ба мушкилотҳои калон дучор шуданд. Ҷараёнҳои тақсимот, аксбардории вазифаҳо, парокандагӣҳои дохилӣ ба мушоҳида мерасиданд.

Ба ақидаи мо чунин сабабҳо дар давраи ибтидоии гузариш ба иқтисодиёти бозоргонӣ боиси таъсири манфии омилҳои дохилию беруна ба вазъи иқтисодии корхонаҳои ватанӣ шуда буданд:

1. Омилҳои иқтисодӣ - ноустувории иқтисодиёти мамлакат, таназзули умумӣ ва зарарбинии корхона аз як тараф, суғат гаштани вазифаҳои танзими давлатии иқтисодиёт аз тарафи дигар, инчунин бесамар будани сиёсати бучетию андози давлат дар давраи бозсозии иқтисодӣ, тақмилталаб будани сиёсати молиявӣ қарзӣ.

2. Омилҳои иҷтимоӣ - ноустувории сиёсӣ дар ҷомеа, норасоии мутахассисони баландихтисос, камбизоатии аҳоли, ки боиси коҳишёбии қобилияти харидории аҳоли гардида буд.

3. Омилҳои иттилоотӣ - кофӣ набудани таҷрибаи менеҷменти зиддибӯҳронӣ ва фаъолияти маркетингии корхонаҳо, вучуд надоштани иттилооти сифатнок оид ба вазъи бозор.

4. Омилҳои бозорӣ – ташаккул наёфтани инфрасохтори бизнес, кадоме ки рушди истеҳсолоти ватаниро бояд ҳавасманд мекард, инчунин дараҷаи пасти рақобатпазирии маҳсулоти ватанӣ, сатҳи пасти маданияти иштирокчиёни бозори ватанӣ, ки риоя накардани меъёрҳои ҳуқуқӣ ва ахлоқиро дар бизнес фароҳам меовард.

5. Омилҳои ташкилию ҳуқуқӣ – кофи набудани меъёрҳои танзими фаъолияти корхонаҳо, қатъ шудани робитаҳои иқтисодӣ ба мамлакатҳои хориҷаи наздик байни давлат ва корхонаҳо, тағйир ёфтани шароитҳои содироту воридоти молҳо ва ғайраҳо.

6. Омилҳои илмӣ техникаӣ, ки бо пастшавии иқтисодии илмӣ техникаӣ корхонаҳо аз сабаби набудани воситаҳо барои таъмин кардани амалишавии онҳо ва дастрас набудани сарчашмаҳои иттилоот оид ба дастовардҳои илмӣ техникаӣ асос шуда буданд.

Барои таҳлили устувории рушди иқтисодии корхона, бо назардошти муносибатҳои мавҷудаи байни манбаъҳои гуногуни маблағгузорӣ, суръати тараққиёти корхонаҳо дар оянда бо назардошти иқтисодии он амалӣ намудан ба мақсад мувофиқ аст. Дар ин маврид сатҳ, тамоюл ва таносуби суръати афзоиши нишондиҳандаҳои асосии тахминии фаъолияти корхона ба монанди даромад аз фурӯш, ғоидаи корхона, сармояи умумии авансиро баҳо додан лозим мебошад.

Таҳлили нишондиҳандаҳои дар боло зикргардида бояд бо роҳи ҳисоб кардани суръати афзоиши онҳо ҳам барои ҳар як сол ва ҳам барои солҳои таҳлилшаванда дар маҷмӯъ ва баъдан арзёбии муқоисавии нишондиҳандаҳои болозикр бояд суръат гиранд.

Нишондиҳандаҳои пешниҳодшудаи даромаднокии фаъолияти тичоратии корхона хусусияти рақобатпазирии онро пурра ба назар намегиранд. Рақобатпазирӣ ҳамчун сохтори нишондиҳандаҳои молиявӣ иқтисодӣ на танҳо ҳуди ҳамин нишондиҳандаҳо, балки муносибатҳо ва таъсири мутақобилаи байни онҳоро вобаста ба ҳолати макро ва микромуҳити корхона дар бар мегирад.

Ҳоло зарур мешуморем, ки тавассути маълумотҳои омории кишвар дар самти иқтисодӣ корхонаҳо устувории иқтисодии корхонаҳоро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мавриди таҳлил қарор медиҳем (ҷадвали 1).

Ҷадвали 1. – Динамикаи нишондиҳандаҳои асосии фаъолияти молиявии корхонаҳои истеҳсолӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон (млн. сомонӣ)

Нишондиҳандаҳо	Солҳо					Тағйирёбӣ дар соли 2022 нисбати 2018	
	2018	2019	2020	2021	2022	мутлақ	Нисбӣ
Шумораи умумии корхонаҳо, адад	3893	8852	8978	10360	10861	6968	179,0
Шумораи умумии корхонаҳои истеҳсолӣ (кишоварзӣ ва саноат), адад	1410	2724	2665	3369	3538	2128	150,9
Шумораи корхонаҳои саноатӣ, адад	904	1584	1648	1969	2144	1240	137,2
Ҳиссаи корхонаҳои истеҳсолӣ дар таркиби шумораи умумии корхонаҳо	36,3	30,8	29,7	32,5	32,6	-	-3,7 б.ф
Ҷоида (зарар)-и корхонаҳо дар соли ҳисоботӣ, млн сомонӣ	1770,3	2035,4	-3326,1	7192,2	10947,6	9177,3	5,2 мар.
Ҷоида (зарар)-и корхонаҳои истеҳсолӣ дар соли ҳисоботӣ, млн сомонӣ	507,9	1080,2	-3830	5529,2	8352,9	7845,0	15,4 мар.
Ҷоида (зарар)-и корхонаҳои саноатӣ дар соли ҳисоботӣ, млн сомонӣ	572,3	1137,4	-3807,6	5525,9	8351,1	7778,8	13,6 мар.

Сарчашма: Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон / Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе: 2023. - С. 410-411.

Тавре аз маълумоти ҷадвали 1, мушоҳида мегардад дар давраи таҳлилии солҳои 2018-2022 миқдори корхонаю ташкилотҳое, ки фаъолият молиявӣшон дар омор расман ҳисоб гирифта шудааст афзоиш ёфтаанд. Азҷумла дар соли 2022 шумораи умумии корхонаҳои

ҳамаи соҳаҳо, ки фаъолияти молиявии онҳо арзёбӣ шудаанд 10861 ададро ташкил дода нисбат ба дигар солҳои таҳлилӣ тадричан зиёд шудаанд. Танҳо қиёсан ба нишондиҳандаи соли 2018 корхонаю ташкилотҳо ба миқдори 6968 адад афзоиш кардаанд, ки 179 фоиз зиёд мебошанд. Ин албатта аз афзоиши миқдори корхонаҳо дар кишвар ва пешбурди фаъолияти молиявии онҳо шаҳодат медиҳад. Зикр кардан зарур аст, ки дар ин нишондиҳанда танҳо корхонаю ташкилотҳои ба ҳисоб гирифта шуданд, ки бевосита ҳисоби муҳосибию молиявиро пеш мебаранд ва фаъолияти молиявию андозии онҳо бо низомҳои содакардашуда амалӣ намегардад.

Зикр кардан зарур аст, ки чунин тамоюл дар миқдори корхонаҳои истеҳсолӣ низ ба мушоҳида мерасад. Зеро дар соли 2022 миқдори корхонаю ташкилотҳои ҳисоботи дақиқи молияви пешниҳодкарда ба 3538 адад расидааст, ки қиёсан ба соли 2018 ба миқдори 2128 адад ва ё 150,9 фоиз зиёд мебошанд. Зикр кардан зарур аст, ки ба истиснои соли 2020 шумораи чунин корхонаҳо дар дигар солҳо тамоюли афзоянда доранд.

Шумораи корхонаҳои саноатӣ низ дар ин давра тамоюли афзоянда дошта дар соли 2022 ба 2144 адад расидаанд, ки дар давраи таҳлилӣ 137,2 фоиз зиёд шудаанд. Ҳиссаи корхонаҳои истеҳсолӣ дар таркиби умумии корхонаҳо назаррас мебошанд, вале дар давраи таҳлилӣ коҳиш ёфта ба 3,7 банди фоизӣ дар соли 2022 қиёсан ба соли 2018 кам шудаанд.

Агар ба ғоида ва зарари корхонаҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон назар намоем мушоҳида мегардад, ки дар соли 2022 дар тамоми соҳаҳо ба маблағи 10947,6 млн сомонӣ ғоида ба даст оварда шудааст. Ин нишондиҳанда қиёсан ба соли 2018 ба маблағи 9177,3 млн сомонӣ ё худ 5,2 маротиба зиёд мебошад, ки хеле назаррас мебошад. Вале дар соли 2020 зимни таъсири пандемия КОВИД-19 корхонаҳо дар бисёр соҳаҳои иқтисодии кишвар зарар дидаанд, ки он 3326,1 млн сомониро ташкил кардааст. Дар соли 2021 пас аз поён рафтани шиддат пандемия корхонаҳои ҳамаи соҳаҳои иқтисодиёт дар кишвар ғоида гирифтаанд. Ин аз он шаҳодат медиҳад, ки фаъолияти корхонаҳо ба ҳисоби миёна дар давраи таҳлилӣ танҳо дар соли 2020 зараровар шудааст.

Дар давраи таҳлилӣ ғоида ва ё зарари корхонаҳои истеҳсолӣ азҷумла корхонаҳои соҳаи кишоварзӣ саноат низ тамоюли гуногун доранд. Дар соли 2022 ғоидаи корхонаҳои истеҳсолӣ ба 8352,9 млн сомонӣ баробар шуда қиёсан ба соли 2018 ба маблағи 7845,0 млн сомонӣ ё 15,4 маротиба зиёд шудааст. Тавре мушоҳида мегардад корхонаҳои истеҳсолӣ низ дар соли 2020 ба маблағи 3830 млн сомонӣ зарар дидаанд, ки аз корхонаҳои дигар соҳаҳо, азҷумла савдо, сохтмон хизматрасонӣ назаррас зиёд мебошад. Ин аз он шаҳодат медиҳад, ки дар давраи таҳлилӣ зарари зиёдтарин дар соли 2020 ба корхонаҳои истеҳсолӣ рост меояд.

Тавре аз маълумоти ҷадвали 1 дида мешавад дар фаъолияти молиявии корхонаҳои саноатӣ низ тағйирёбиҳо ба мушоҳида мерасанд. Хусусан дар соли 2022 ғоидаи корхонаҳои саноатӣ ба 8351,1 млн сомонӣ расидааст, ки дар байни корхонаҳои дигар соҳаҳо аз ҳама зиёдтарин мебошад. Ин нишондиҳанда қиёсан нисбати соли 2018 ба 7778,8 млн сомонӣ ё худ 19,6 маротиба зиёд мебошад. Гузашта аз ин ғоидаи корхонаҳои саноатӣ дар солҳои 2018 ва 2019 инчунин соли 2021 нисбат ба ғоидаи корхонаҳои истеҳсолӣ дар кишвар зиёд мебошад, ки аз зарар дидан корхонаҳои соҳаи кишоварзӣ дар ин солҳо шаҳодат медиҳад.

Қайд кардан зарур аст, ки ин нишондиҳандаҳои фаъолияти молиявии корхонаҳо аз захираҳои истеҳсолии онҳо инчунин имтиёзҳои андоз низ вобастаанд. Аз ин лиҳоз зарур мешуморем, ки нишондиҳандаҳои имимтиёзи андозҳо дар фаъолияти иқтисодии корхонаҳо ва захираҳои мавҷудии истеҳсолии корхонаю ташкилотҳо таҳлилҳо анҷом дода шаванд (ҷадвалҳои 2 ва 3).

Ҷадвали 2. – Вазъи имтиёзи андозҳо дар минтақаҳои кишвар дар солҳои 2018 – 2022 (бо млн. сомонӣ)

Нишондиҳандаҳо	Нишондиҳанда мутобиқи солҳо					Тағйирёбӣ бо % 2022/2018
	2018	2019	2020	2021	2022	
ш.Душанбе						

Имтиёзи андозҳо	1484,4	2121,6	1863,5	245,1	2149,8	144,8
Ҳиссаи имтиёзҳои андоз дар воридоти андозҳо	41,7	55,8	49,4	5,8	49,5	7,8 б.ф.
в.Суғд						
Имтиёзи андозҳо	997,6	890,0	1038,9	371,9	1820,6	182,5
Ҳиссаи имтиёзҳои андоз дар воридоти андозҳо	38,5	30,5	35,5	9,6	41,9	3,4 б.ф.
в.Хатлон						
Имтиёзи андозҳо	332,9	322,9	344,8	225,1	466,4	140,1
Ҳиссаи имтиёзҳои андоз дар воридоти андозҳо	25,1	22,0	22,4	12,1	22,7	-2,4 б.ф.
ВМКБ						
Имтиёзи андозҳо	0,5	1,5	18,7	9,6	32,9	65,8
Ҳиссаи имтиёзҳои андоз	0,4	1,1	12,5	5,4	17,4	17 б.ф.
НТЧ						
Имтиёзи андозҳо	49,3	68,4	94,9	128,9	144,7	2,9 маротиб
Ҳиссаи имтиёзҳои андоз дар воридоти андозҳо	4,9	6,6	9,3	11,3	11,4	6,5 б.ф.
Раёсати андози андозсупорандагони калон ва назиротҳои он						
Имтиёзи андозҳо	970,9	1031,2	1305,8	4587,2	2490,4	2,5 маротиб
Ҳиссаи имтиёзҳои андоз дар воридоти андозҳо	88,8	97,7	178,4	295,0	115,8	27 б.ф.
Ҳамагӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон						
Имтиёзи андозҳо	3835,6	4435,6	4666,9	5567,7	7104,8	185,2
Ҳиссаи имтиёзҳои андоз дар воридоти андозҳо	36,4	39,9	43,9	40,6	46,2	9,8 б.ф.

Сарчашма: дар асоси ҳисоботҳои давравии Кумитаи андози назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон мутобиқи солҳо таҳия шудааст.

Агар ба ҳаҷми имтиёзҳои андоз дар пойтахти ҷумҳурӣ назар кунем, дар соли 2022 ба маблағи 2149,8 сомонӣ пешниҳод шудааст, ки 49,5 фоизи воридотҳои андозҳои дохилиро ташкил медиҳад. Ин нишондиҳанда қиёсан ба соли 2018 ба маблағи 665,4 млн сомонӣ зиёд буда дар ҳаҷми 44,8 фоиз афзоиш кардааст. Зикр карда зарур аст, ки дар давраи таҳлилӣ вазни қиёсии имтиёзҳои андоз дар таркиби воридотҳои андозӣ дар соли 2019 баландтарин мебошад, ки 55,8 фоизро ташкил додааст. Қиммати пасттарини ин нишондиҳанда дар соли 2021 ба мушоҳида мерасад, ки 5,8 фоизи воридотҳои андозӣ ва ё 245,1 млн сомони ро ташкил кардааст.

Ҳаҷми имтиёзи андозҳо дар вилояти Суғд шаҳодат медиҳад, ки дар соли 2022 ба маблағи 1820,6 млн сомонӣ пешниҳод шудааст ва 41,9 фоизи воридотҳои андозии дохилиро ташкил медиҳад. Бояд қайд намуд, ки ин нишондиҳанда қиёсан ба соли 2018 ба маблағи 823 млн сомонӣ зиёд мебошад ва дар ҳаҷми 82,5 фоиз афзоиш кардааст. Дар давраи таҳлилӣ вазни қиёсии имтиёзҳои андоз дар таркиби воридотҳои андозии соли 2022 баландтарин мебошад, ки 41,9 фоизро ташкил додааст. Қиммати пасттарини ин нишондиҳанда дар соли 2021 ба мушоҳида мерасад, ки 9,6 фоизи воридотҳои андозӣ ва ё 371,9 млн сомони ро ташкил кардааст. Ҳамин тавр, ба ҳаҷми назаррас имтиёзҳои андоз барои корхонаҳо дар вилояти Суғд низ пешниҳод шудаанд.

Агар ба ҳаҷми имтиёзҳои андозҳо аз манбаҳои дохилӣ дар вилояти Хатлон назар намоем мушоҳида мегардад, ки дар соли 2022 ба маблағи 466,4 млн сомонӣ татбиқ шудааст, ки ин маблағ 22,7 фоизи воридотҳои андозиро ташкил медиҳад. Боиси таъкид аст, ки ин нишондиҳанда қиёсан ба соли 2018 ба маблағи 133,5 млн сомонӣ зиёд мебошад ё дар ҳаҷми 40,1 фоиз афзоиш кардааст вале вазни қиёсии имтиёзҳо нисбати воридоти андозҳо камтар аст. Ин аз он шаҳодат медиҳад, ки дар ҳудуди вилояти Хатлон назар ба ш. Душанбе ва вилояти Суғд субъектҳои соҳибкорӣ хусусан корхонаҳои хурди истеҳсолӣ аз имтиёзҳои андоз камтар истифода мебаранд.

Агар ҳаҷми имтиёзи андозҳоро дар вилоят баррасӣ намоем мушоҳида мегардад, ки дар соли 2022 ба маблағи 32,9 млн сомонӣ пешниҳод шуда ин маблағ 17,4 фоизи воридотҳои андозҳои дохиларо ташкил медиҳад. Бояд қайд намуд, ки ин нишондиҳанда қиёсан ба соли 2018 ба маблағи 32,4 млн сомонӣ зиёд буда 65,8 фоиз афзоиш кардааст.

Имтиёзҳои андоз дар НТЧ назар намоем аён мегардад, ки дар соли 2022 ба маблағи 144,7 млн сомонӣ пешниҳод шуда 11,4 фоизи воридотҳои андозиро ташкил медиҳад. Бояд қайд намуд, ки ин нишондиҳанда нисбат ба соли 2018 ба маблағи 95,4 млн сомонӣ зиёд буда 193,5 фоиз афзоиш кардааст. Дар давраи таҳлилӣ вазни қиёсии имтиёзҳои андоз дар таркиби воридотҳои андозӣ соли 2022 баландтарин мебошад, ки 11,4 фоизро ташкил додааст.

Агар ба ҳаҷми имтиёзи андозҳо барои корхонаҳои калон назар кунем дида мешавад, ки дар соли 2022 ба маблағи 2490,4 млн сомонӣ пешниҳод шудааст ва ин маблағ 115,8 фоизи воридотҳои андозии ин раёсатро ташкил медиҳад. Яъне қариб 60 фисади иқтисодии андоз ба сифати имтиёзҳои андоз амалӣ шуда танҳо наздик 40 фоизи он ба воридот нигаронида шудаанд. Бояд қайд намуд, ки ҳаҷми имтиёзҳои андоз барои корхонаҳои калон дар соли 2022 қиёсан ба соли 2018 ба маблағи 1519,5 млн сомонӣ зиёд буда 156,5 фоиз афзоиш кардааст. Ба ақидаи мо ба устувории иқтисодии корхонаҳо ва ҳаҷми фоиди корхонаҳои истеҳсолӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солиҳои охир имтиёзҳои андоз низ таъсири мусбӣ расонидаанд.

Микдори корхонаю ташкилотҳои истеҳсолӣ дар кишвар аз устувории фаъолияти ин субъектҳои иқтисодӣ дарак медиҳанд. Аз ин лиҳоз зарур мешуморем, ки тамоюли шумораи корхонаҳои амалкунандаро дар иқтисодиёти миллий арзёбӣ намоем (ҷадвали 3).

Ҷадвали 3. – Тамоюли шумораи корхонаю ташкилотҳои истеҳсолӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон (адад)

Нишондиҳандаҳо	Солҳо					Тағйирёбӣ дар соли 2022 нисбати 2018	
	2018	2019	2020	2021	2022	мутлақ	Нисбӣ
Шумораи умумии корхонаҳои истеҳсолӣ, аз ҷумла	13469	13914	14317	14479	15717	2248	16,7
Кишоварзӣ, хоҷагии чангал ва моҳидорӣ	9775	9972	10194	10252	10461	686	7,0
Саноати истихроҷи маъдан	408	493	537	569	608	200	49,0
Саноати коркард	3286	3449	3586	3658	4648	1362	41,4

Сарчашма: Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон / Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе: 2023. - С. 410-411.

Аз таҳлили ҷадвали 3 мушоҳида мегардад, ки дар давраи таҳлилӣ шумораи корхонаҳои фаъолиятдоштаи истеҳсолӣ дар сатҳи ҷумҳурӣ аз 13469 адади соли 2018 ба 15717 адад расидааст, ки 2248 адад ё 16,7 фоиз зиёд мебошад. Зикр кардан зарур аст ки шумораи корхонаҳо дар давраи таҳлилӣ тадричан афзоиш ёфтаанд. Агар ба корхонаҳои соҳаи кишоварзӣ назар намоем мушоҳида мегардад, ки дар давраи таҳлилӣ ҳамасола афзоиш

ёфта соли 2022 ба 10461 адад расидаанд, ки нисбати соли 2018 дар ҳаҷми 7,0 фоиз зиёд мебошад.

Шумораи корхонаҳои саноати истихроҷи маъдан дар кишвар низ тамоюли афзоиш дорад. Азҷумла дар соли 2022 миқдори ин субъектони истеҳсолот дар Ҷумҳурии Тоҷикистон 608 ададро ташкил дода нисбати соли 2018 ба 200 адад ё худ 49,0 фоиз зиёд мебошанд. Чунин тамоюл дар афзоиши шумораи корхонаҳои соҳаи саноати қоркард низ ба мушоҳида мерасад. Зеро дар соли 2018 шумораи корхонаҳои саноати қоркард 3268 ададро ташкил намуда солҳои минбаъда тадриҷан зиёд шудаанд ва дар соли 2022 ба 4648 адад расидаанд, ки дар ин давра 1362 адад ё 41,4 фоиз зиёд мебошанд. Зикр қардан зарур аст, ки танҳо дар соли 2022 нисбат ба соли 2021 шумораи корхонаҳои саноати қоркард дар кишвар 990 адад зиёд шудаанд, ки 27 фоизи корхонаҳоро дар ин аср ташкил намудаанд. Чунин тамоюл доштани миқдори корхонаҳои истеҳсоли дар кишвар аз афзоиши имқониятҳои субъектони иқтисодии истеҳсоли қарак медиҳад.

Зикр қардан зарур аст, ки захираҳои мавҷудии истеҳсолии корхонаҳоро дар кишвар низ барои арзиши устувори иқтисодии корхонаҳо истифода бурдан имқонпазир аст. Вале дар нишондиҳандаҳои омории сатҳи ҷумҳуриявӣ захираҳои истеҳсолии фаъолияти корхонаҳо дар солҳои охир расман ҳисоб бурда намешаванд. Аз ин лиҳоз зарур мешуморем, ки дар асоси омори расмӣ яке аз минтақаҳои кишвар вазъи захираҳои истеҳсолии корхонаҳоро арзиш намоем.

Ҷадвали 4. – Захираҳои мавҷудии истеҳсолии корхонаю ташкилотҳо соҳаи истеҳсолот дар вилояти Сӯғд аз рӯи соҳаҳо (млн сомонӣ)

Нишондиҳандаҳо	Солҳо					Тағйирёбӣ 2022/2018	
	2018	2019	2020	2021	2022	мутлақ	Нисбӣ
Ҳамагӣ захираи мавҷудии истеҳсоли ва сарфи он, аз он ҷумла дар соҳаҳо:	1713,2	2866,1	2573,2	4379,5	4620,8	2907,6	1,7 мар
Саноат	1052,7	1989,7	2394,4	3896,1	3135,3	2083,3	1,9
Ҳисса бо фоиз	61,4	69,4	93,0	89,0	67,9	6,5 б.ф	-
Кишоварзӣ	29,6	69,2	24,0	64,6	1015,6	986	33,3мар
Ҳисса бо фоиз	1,7	2,4	0,9	1,5	22,0	20,3	-
Нақлиёт ва алоқа	41,0	64,7	24,2	70,3	48,6	7,6	18,52
Ҳисса бо фоиз	2,4	2,3	0,9	1,6	1,1	-1,3 б.ф	-
Соҳтмон	14,3	27,4	7,9	33,8	24,5	10,2	71,32
Ҳисса бо фоиз	0,8	1,0	0,3	0,8	0,5	-0,3 б.ф	-
Савдо	91,0	192,0	109,2	224,7	316,1	225,1	2,47 мар
Ҳисса бо фоиз	5,3	6,7	4,2	5,1	6,8	1,5	-
Дигар соҳаҳо	0,5	523,0	13,5	90,0	80,7	80,2	160,4 мар
Ҳисса бо фоиз	-	18,2	0,7	2,0	1,7	-	-
Ҳамагӣ захираҳои истеҳсоли, аз он ҷумла дар соҳаҳо:	1368,6	2389,0	2266,8	4188,0	4512,1	3143,5	2,3 мар
Саноат	816,4	1672,4	2141,8	3829,0	3109,9	2293,5	2,8 мар
Ҳисса бо фоиз	59,6	70,0	94,5	91,4	68,9	9,3 б.ф	-
Кишоварзӣ	26,1	50,6	19,5	51,7	950,7	924,6	35,42 мар
Ҳисса бо фоиз	1,9	2,1	0,9	1,2	21,1	19,2	-
Нақлиёт ва алоқа	28,5	35,3	23,7	40,8	43,5	15	56,6

Ҳисса бо фоиз	2,1	1,5	1,0	1,0	1,0	-1,1 б.ф	-
Сохтмон	13,5	22,1	7,8	30,2	22,5	9	66,67
Ҳисса бо фоиз	1,0	0,9	0,3	0,7	0,5	-0,5 б.ф	-
Савдо	70,7	146,1	63,9	162,6	312,3	241,6	3,4 мар
Ҳисса бо фоиз	5,2	6,1	2,8	3,9	6,9	1,7 б.ф	-
Дигар соҳаҳо	413,5	462,5	10,1	73,7	73,2	-340,3	-82,3
Ҳисса бо фоиз	30,2	19,4	0,5	1,8	1,6	-28,6 б.ф	-

Сарчашма: Омори солонаи вилояти Суғд. Сарраёсати Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар вилояти Суғд 2023. – С. 371.

Тавре аз ҷадвали 4 мушоҳида мегардад дар давраи таҳлиӣ ҳамагӣ захираи мавҷудаи истеҳсолӣ ва сарфи онҳо дар вилояти Суғд тадриҷан афзоиш меёбанд. Ин нишондиҳанда дар соли 2022 ба 4620,8 млн сомонӣ расидааст, ки қиёсан ба соли 2018 ба маблағи 2907,6 млн сомонӣ ё худ 1,7 маротиба зиёд мебошад. Чунин вазъ гирифтани ҳаҷми захираи мавҷудаи истеҳсолӣ дар вилоят аз имкониятҳои истеҳсолии корхонаҳои истеҳсолӣ дарак медиҳад.

Дар соҳаи саноат захираи мавҷудаи истеҳсолӣ ва сарфи онҳо назар ба дигар соҳаҳои иқтисодӣ бештар зиёд буда соли 2022 3135,3 млн сомони ро ташкил додааст, ки 1,9 маротиба нисбат ба соли 2018 зиёд мебошад. Дар давраи таҳлиӣ захираи мавҷудаи истеҳсолӣ ва сарфи онҳо дар соҳаи саноат дар соли 2021 аз ҳама зиёд буда ба 89,0 фоизи захираҳои умумӣ дар иқтисодиёти вилоят баробар аст. Ба назари мо ин ҳолат бо сабаби дар соли 2021 бо тамоми иқтидор фаъолият набурдани корхонаҳо зерин таъсири бемории Ковид 19 ба вучуд омадааст.

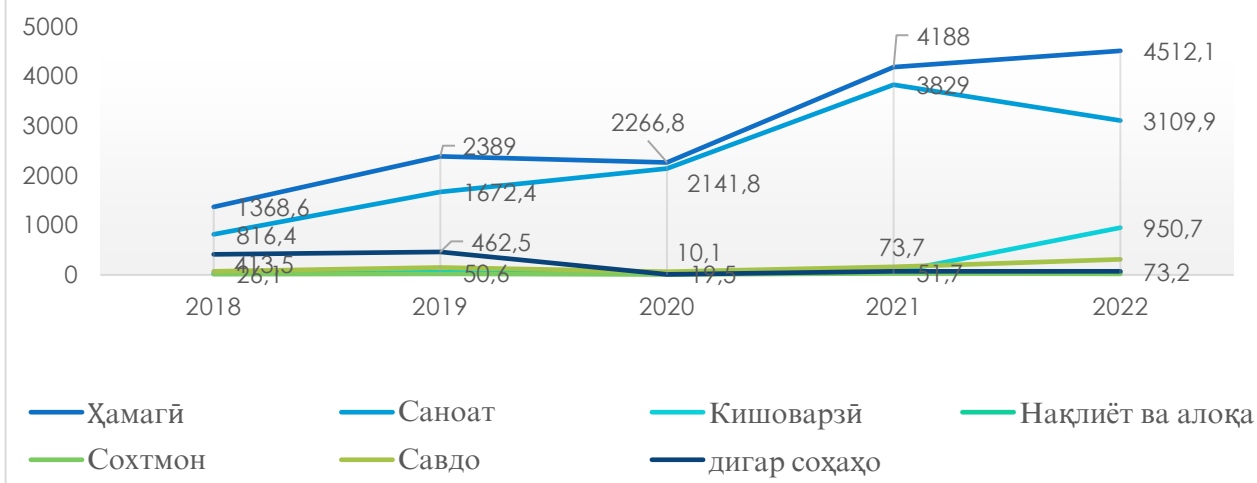
Аз захираҳои истеҳсолӣ дар соҳаи кишоварзӣ аён мегардад, ки дар солҳои 2018-2021 ҳиссаи ин захираҳо дар ҳаҷми умумӣ хеле ночиз буда дар соли 2022 ба 22,0 фоиз расидаанд, ки қиёсан ба соли 2018 зиёда аз 33 маротиба зиёд аст. Захираҳои мазкур дар соҳаи нақлиёт қариб бетағйир мондаанд ва соли 2022 ба 48,6 млн сомонӣ расидааст, ки қиёсан ба соли 2018 зиёда аз 18 фоиз зиёд мебошад.

Тавре аз додаҳои ҷадвали 4 мушоҳида мегардад захираҳои истеҳсолии корхонаҳои соҳаи сохтмонӣ дар вилоят дар давраи таҳлиӣ қиёсан ба ҳаҷми умумии захираҳо ва сарфи онҳо камтарин буда вазни қиёсии поён аз 1 фоизро дорад. Ин нишондиҳанда дар соли 2022 24,5 млн сомони ро ташкил дода қиёсан ба соли 2018 ба маблағи 10,2 млн сомонӣ зиёд мебошад. Захираҳои истеҳсолии корхонаҳои савдо дар вилоят низ тамоюли афзоиш дошта дар соли 2022 зиёда аз 316 млн сомони ро ташкил намудаанд, ки ба 6,8 фоизи ҳаҷми умумии захираҳои истеҳсолии корхонаҳои вилоят баробар аст, инчунин ин нишондиҳанда қиёсан ба соли 2018 дар ҳаҷми 2,5 маротиба зиёд шудааст.

Зикр кардан зарур аст, ки дигар соҳаҳои иқтисодии вилоят дар ин давра дорои захираҳои истеҳсолии ҳаҷми муҳталиф мебошанд. Азҷумла дар соли 2022 ба 80,7 млн сомонӣ расида 1,7 фоизи захираҳои умумии истеҳсолии кулли корхонаҳои соҳаҳои иқтисодии вилоятро ташкил намудааст.

Зикр кардан зарур аст, ки ҳаҷми захираҳои истеҳсолии корхонаҳо, ки бо назардошти захираҳои тақсимнашуда ҳисоб шудаанд дар вилоят қиёсан назар ба захираҳои истеҳсолии кохонаҳо ва тақсими онҳо назаррас зиёд мебошад. Онро аз ҷадвали 4 ва ё аз диаграммаи 1 дуруст мушоҳида кардан имконпазир аст.

Диаграммаи 1. - Ҳаҷми захираҳои истеҳсолии корхонаҳои соҳаҳо дар в. Суғд барои солҳои 2018-2022

Аз диаграммаи 1 мушоҳида мегардад, ки дар корхонаҳои вилояти Суғд захираҳои истеҳсоли тадричан зиёд гардада дар корхонаҳои соҳаҳои зерин соли 2022 зиёдтарин мебошад: саноат, кишоварзӣ ва савдо. Аз ин бар меояд, ки маҳз дар корхонаҳои ин соҳаҳо зарурати тақмили фаъолияти маркетингӣ ва дар сурати мавҷуд набудани чунин бахши корхонаҳо таъсиси шӯъбаҳои маркетингӣ зарур аст. Ин таҳлил метавонад дар дигар минтақаҳои кишвар низ зимни мавҷуд будани нишондиҳандаҳои омӯрӣ чунин натиҷа диҳад.

Ҳоло зарур мешуморем, ки ба усулҳои корхонаҳои истеҳсоли ва имкониятҳои истеҳсолии онҳо тавассути ҳаҷми маблағҳои дар ихтиёри онҳо буда дар солҳои алоҳида арзёбӣ анҷом диҳем.

Ҷадвали 5. – Ҳаҷми маблағи корхона ва ташкилотҳо аз рӯи соҳаҳои иқтисодӣ дар в. Суғд (дар охири сол, млн сомонӣ)

Нишондиҳандаҳо	Солҳо					Тағйирёбӣ дар соли 2022/2018	
	2018	2019	2020	2021	2022	мутлақ	Нисбӣ
Ҳамагӣ маблағи корхонаҳо, аз он ҷумла дар соҳаҳои иқтисодӣ:	1144,0	438,3	531,4	490,1	571,6	-572,4	-50,0
Саноат	192,7	211,3	507,7	389,5	274,8	82,1	42,6
Ҳисса бо фоиз	16,84	48,2	95,5	79,5	48,1	31,3 б.ф	-
Кишоварзӣ	0,8	3,1	3,5	3,3	145,2	144,4	180,5 мар
Ҳисса бо фоиз	0,07	0,71	0,66	0,67	25,4	25,33 б.ф	-
Нақлиёт ва алоқа	9,5	15,6	1,0	21,7	11,3	1,8	18,94
Ҳисса бо фоиз	0,83	3,56	0,19	4,4	1,98	1,15 б.ф	-
Сохтмон	19,8	25,8	4,3	17,0	19,1	-0,7	-3,5
Ҳисса бо фоиз	1,7	5,9	0,8	3,5	3,3	1,6 б.ф	-
Савдо	14,6	33,6	7,4	44,6	45,7	31,1	2,1 мар
Ҳисса бо фоиз	1,3	7,7	1,4	9,1	7,9	6,6 б.ф	-
Дигар соҳаҳо	906,5	148,7	7,5	14,0	75,5	-831	-91,6
Ҳисса бо фоиз	79,2	33,9	1,4	2,9	13,2	-66 б.ф	-
Маблағи суратҳисоби бонкии корхонаҳо –	1108,0	395,3	502,3	441,2	464,2	-643,8	-58,1

ҳамагӣ: аз он ҷумла дар соҳаҳо							
Саноат	174,8	196,1	486,0	371,8	202,9	28,1	16,07
Ҳисса бо фоиз	15,8	49,6	96,8	84,3	43,7	27,9 б.ф	-
Кишоварзӣ	0,3	2,4	3,0	2,4	124,0	123,7	412,3 мар
Ҳисса бо фоиз	0,03	0,66	0,6	0,5	26,7	26,7 б.ф	-
Нақлиёт ва алоқа	8,8	15,0	0,6	21,2	9,8	1	11,4
Ҳисса бо фоиз	0,8	3,8	0,12	4,8	2,1	1,3 б.ф	-
Сохтмон	11,8	17,6	0,7	11,1	18,0	6,2	52,5
Ҳисса бо фоиз	1,1	4,5	0,1	2,5	3,9	2,8 б.ф	-
Савдо	8,4	19,6	6,5	24,3	38,3	29,9	3,5 мар
Ҳисса бо фоиз	0,76	4,9	1,3	5,5	8,3	7,54 б.ф	-
Дигар соҳаҳо	903,9	144,6	5,5	10,4	71,2	-832,7	-92,1
Ҳисса бо фоиз	81,6	36,6	1,1	2,4	15,3	-66,3	-

Сарчашма: Омори солонаи вилояти Суғд. Сарраёсати Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар вилояти Суғд. 2023. – С. 371.

Аз ҷадвали 5 аён мегардад, ки маблағи умумии дар ихтиёри корхонаҳои вилояти Суғд мавҷуда дар соли 2022, 571,6 млн сомони ро ташкил дода қиёсан ба нишондиҳандаи соли 2018 ба маблағи 572,4 млн сомони камтар аст, ки ин қиёсҳои 50 фоизро ташкил медиҳад. Вале қиёсан ба нишондиҳандаҳои солҳои 2019-2021 дар соли 2022 афзоиши ҳаҷми маблағҳои корхонаҳо ба мушоҳида мерасад.

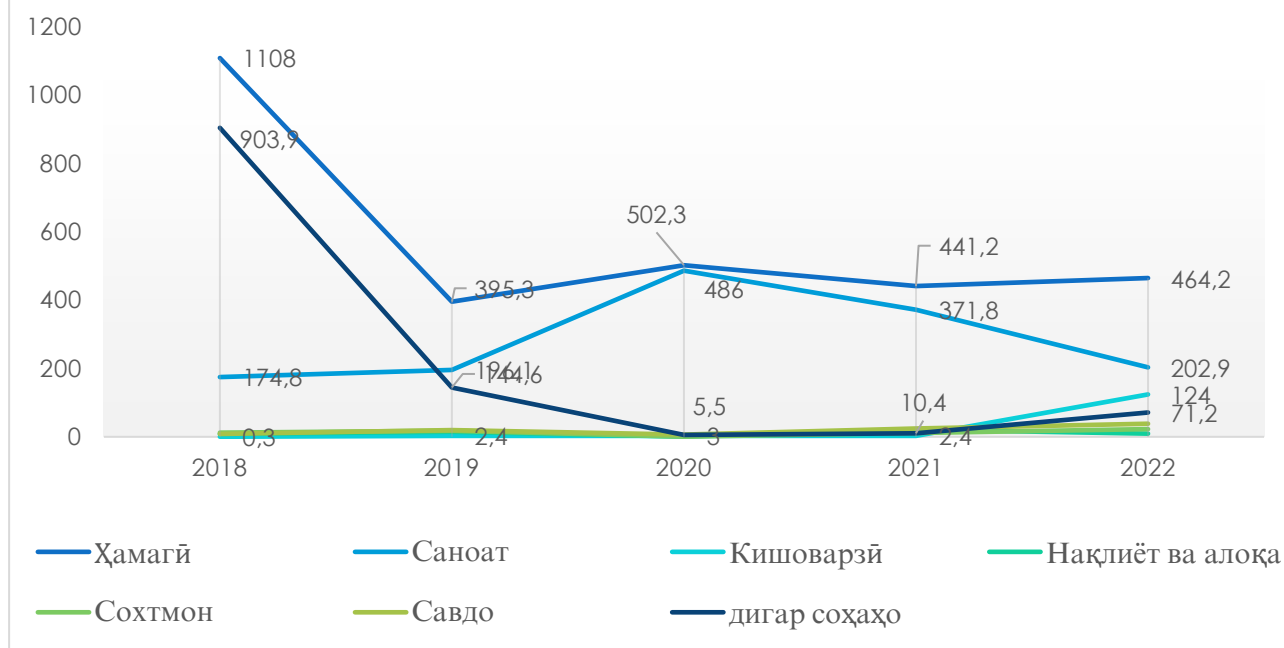
Агар ба маблағи дар ихтиёри корхонаҳои соҳаҳои иқтисодӣ мавҷуд буда назар намоем аён мегардад, ки дар ин самт мавқеи назаррасро соҳаи саноат дорад. Дар соли 2022 танҳо дар соҳаи саноат маблағи пулии корхонаҳо 274,8 млн сомони ро ташкил додааст, ки 48,1 фоизи маблағи умумии корхонаҳои вилоятро дар бар мегирад. Вале ин нишондиҳанда нисбат ба солҳои 2020 ва 2021 назаррас қиёсҳои ёфтааст. Зеро дар ин солҳо мутаносибан маблағи пулии корхонаҳои саноат дар таркиби умумии маблағи пулии корхонаҳо дар вилоят 95,5 ва 79,5 фоизро ташкил додааст. Ба ин нигоҳ накарда аз ҳисоби маблағҳои пулии дар ихтиёри корхонаҳо мавҷуда корхонаҳои соҳаи саноат мавқеи аввалро ишғол менамоянд. Дар арзиши ин нишондиҳанда корхонаҳои кишоварзӣ солҳои 2018-2021 ҳиссаи ҳама нисбат доранд, зеро нисбат аз 1 фоизи маблағи умумии корхонаҳо дар ихтиёри корхонаҳои кишоварзӣ мавҷуд аст. Вале дар соли 2022 маблағи пулии корхонаҳои кишоварзӣ 145,2 млн сомони ро ташкил кардааст, ки 25,4 фоизи маблағи умумиро ташкил медиҳад. Ин аз он қиёсҳои медиҳад, ки имкониятҳои истеҳсолии корхонаҳои саноатӣ ва кишоварзӣ зимни истифодаи ҳам захираҳои истеҳсолии мавҷуда (ҷадвали 4) ва ҳам маблағҳои пулии мавҷуда (ҷадвали 5) афзоиш меёбад.

Тавре аз додаҳои ҷадвали 5 мушоҳида мегардад дар соли 2022 дар корхонаҳои дигар соҳаҳои иқтисодии вилоят маблағҳои пулӣ ҳиссаи камтар доранд. Нақлиёт бо 11,3 млн сомони наздик 2 фоиз, сохтмон бо 19,1 млн сомони 3,3 фоиз, савдо бо 45,7 млн сомони 7,9 фоиз ва дигар соҳаҳо бо 75,7 млн сомони 13,2 фоиз мавқеъ доранд.

Агар ба маблағи пулии дар суратҳисоби бонкии корхонаҳои ҳама соҳаҳои иқтисодии вилоят мавҷуда назар намоем аён мегардад, ки қиёсан ба ҳаҷми маблағҳои умумии корхонаҳои соҳаҳо камтар аст. Ин аз он қиёсҳои медиҳад, ки як миқдор маблағҳои пулии корхонаҳои ҳамаи соҳаҳо дар ҳазинаи онҳо қарор дошта дар суратҳисоби бонкиашон қиёсҳои дода намешавад.

Тамоюли умумии маблағи пулии дар суратҳисоби бонкии корхонаҳои ҳама соҳаҳои иқтисодии вилоятро дар давраи солҳои 2018-2022 аз диаграммаи 2, мушоҳида намудан имконпазир аст.

Диаграммаи 2. - Ҳаҷми маблағҳои пулии суратҳисоби банкии корхонаҳои соҳаҳо дар в. Суғд барои солҳои 2018-2022

Аз диаграммаи 2, аён мегардад, ки дар маҷмӯи маблағҳои пулии ғайринақдӣ корхонаҳои соҳаҳои иқтисодии вилояти Суғд коҳиш меёбад. Ин вазъ метавонад хатари афзоиши қарзҳои кредиторӣ, инчунин қарздорӣ корхонаҳо дар назди ташкилотҳои қарзӣ ва ғайраро ба вуҷуд оварад.

Зарур мешуморем, ки барои арзёбии умумии устувори корхонаҳо дар кишвар маблағгузории қарзии ташкилотҳои қарзӣ ба корхонаҳои истехсолӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва бақияи сандуқи қарзии банкҳо мавриди таҳлил қарор диҳем (ҷадвали 6).

Ҷадвали 6. – Маблағгузории қарзии банкҳо ба корхонаҳои истехсолӣ ва бақияи сандуқи қарзии онҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон (млн сомонӣ)

Нишондиҳандаҳо	Солҳо					Тағйирёбӣ 2022/2018	
	2018	2019	2020	2021	2022	Мутлақ	Нисбӣ
Маблағгузории қарзӣ ба иқтисодиёти миллӣ – ҳамагӣ	3913,3	5021,1	6370,5	8089,4	9795,7	5882,4	1,5 мар
Бақияи сандуқи қарзӣ, азҷумла:	8741,3	9789,5	10965,4	12051,1	13657,0	4915,7	56,2
-корхонаҳои тиҷоратӣ	2204,7	2323,5	3029,8	2927,0	3171,8	967,1	43,8
Ҳисса бо фоиз	25,2	23,7	27,6	24,3	23,2	-2 б.ф	-
-корхонаҳои давлатӣ	2168,2	2441,2	2508,0	2276,8	2125,2	-43	-2
Ҳисса бо фоиз	24,8	24,9	22,9	18,9	15,6	- 9,2 б.ф	-
-корхонаҳои кишоварзӣ	405,1	436,9	390,1	393,7	492,6	87,5	21,6
Ҳисса бо фоиз	4,6	4,5	3,6	3,3	3,6	-1 б.ф	-

Сарчашма: Молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон / Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе: 2023. - С. 118., Бютени БМТ.2022. – С. 56.

Аз маълумоти ҷадвали 6 мушоҳида мегардад, ки дар солҳои 2018-2022 маблағи қарзи ба иқтисодиёти миллӣ пешниҳод кардаи ташкилотҳои қарзӣ тадриҷан афзоиш меёбад. Дар

соли 2022 ҳаҷми қарзи пешниҳодшуда ба соҳаҳои иқтисодии кишвар 9795,7 млн сомони ро ташкил намудааст, ки қиёсан ба соли 2018 дар ҳаҷми 5882,4 млн сомонӣ ё худ 1,5 маротиба зиёд мебошад.

Агар ба нишондиҳандаи бақияи сандуқи қарзии бонкҳо, ки ба соҳаҳои иқтисодӣ пешбинӣ шудааст назар намоем аён мегардад, ки ҳаҷми ин нишондиҳанда низ дар солҳои таҳлилӣ афзоиш меёбад. Зеро дар соли 2018 бақияи сандуқи қарзии бонкҳо 8741,3 млн сомони ро ташкил дода дар соли 2019 ба 9789,5 млн сомонӣ расидааст, ки бештар аз 1 млрд сомонӣ зиёд мебошад. Дар солҳои 2020 ва 2021 новобаста аз таҳдиди бемории ҳамагир КОВИД – 19 низ ташкилотҳои қарзии кишвар махсусан бонкҳо тавонистаанд сандуқи қарзии худро афзоиш диҳанд ва ҳамасола зиёда аз 1 млрд ин нишондиҳанда афзоиш карда аст. Дар охири давраи таҳлилӣ, яъне соли 2022 бақияи сандуқи қарзии ташкилотҳои қарзӣ афзоиш ёфта ба 13657,0 млн сомонӣ расидааст, ки қиёсан ба соли 2018 дар ҳаҷми 4915,7 млн сомонӣ ё худ 56,2 фоиз зиёд мебошад. Ин аз он шаҳодат медиҳад, ки бо сабаби кифоя набудани маблағҳои худии корхонаҳо, инчунин афзоиши захираҳои истеҳсолии боқимондаи корхонаҳо дар солҳои охир эҳтиёҷ ба захираҳои қарзӣ афзоиш ёфтааст. Тамоюли сандуқи қарзии ташкилотҳои қарзӣ бо назардошти корхонаҳои тичоратӣ ва корхонаҳои давлатӣ дар диаграммаи 3 инъикос ёфтааст.

Аз маълумоти диаграммаи 3 мушоҳида мегардад, ки дар давраи солҳои 2018-2022 ҳаҷми бақияи сандуқи қарзии корхонаҳои тичоратӣ тамоюли афзоишро дошта, корхонаҳои давлатӣ, ки аз қарзҳои бонкҳо истифода кардаанд дар доираи 2,1-2,2 млрд сомонӣ қарор дорад. Вале дар ин панҷ соли таҳлилӣ бақияи сандуқи қарзии корхонаҳои тичоратӣ аз 2,1 млрд сомонӣ то ба 3,2 млрд сомонӣ расидааст, ки бештар аз 1 млрд сомонӣ зиёд мебошад.

Ба ақидаи мо барои арзёбии устувории корхонаҳо сатҳи ғойдаи корхонаҳо ва зарари онҳо, вазъи қарзи дебиторию кредиторӣ низ таъсир мерасонанд, ки зимни таҳлил таҳқиқи хосро тақозо менамояд.

Дар асоси таҳлили нишондиҳандаҳои асосии тавсифкунандаи устуворӣ вазъи муносири устувории иқтисодии корхонаҳои истеҳсолӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон арзёбӣ гардида, асоснок карда шудааст, ки рақобатпазирии корхонаҳои истеҳсолӣ аз устувории иқтисодии онҳо дарак медиҳад ва корхонаҳои истеҳсолии кишвар дар таркиби умумии корхонаҳо ҳисаи назаррас доранд, вале дар давраи таҳлилӣ коҳиш ёфта аст. Инчунин, собит карда шудааст, ки

Каримов Б.Х.

ЧАНБАҲОИ АМАЛИИ ТАШКИЛИ НАЗОРАТИ ДОХИЛӢ ДАР СУБЪЕКТҲОИ СОҲИБКОРӢ

Амалисозии низоми самараноки назорати дохилӣ дар корхонаҳои муосир масъалаи мубрам мебошад. Он бояд дар асоси қоидаҳои муайянгардида роҳандозӣ карда шавад. Дар ин маврид низоми назорати дохилӣ имконияти пешгирӣ кардани вайронкунии қоидаҳои муқаррармудаи санадҳои меъёрии ҳуқуқии соҳаи иқтисодиёт, молия ва андозбандиро муайян карда, ба ошкор намудани камбудҳои низоми баҳисобгирии муҳосиби субъектҳои соҳибкорӣ, далелҳои нодуруст инъикос кардани иттилооти баҳисобгирӣ ва паст кардани дараҷаи ҳавфҳои тичоратӣ мусоидат мекунад.

Дар мақолаи мазкур чанбаҳои амалии ташкили низоми назорати дохилӣ дар субъектҳои соҳибкори бахши хусусӣ баррасӣ мешаванд. Ба ҷиҳатҳои ташкилию ҳуқуқии роҳандозӣ намудани ҳадамоти назорати дохилӣ диққати муҳим дода шудааст. Алоқамандӣ ва тафовути назорати дохилӣ ва аудити дохилӣ муайян карда шудаанд.

Калидвожаҳо: назорати дохилӣ, субъекти соҳибкорӣ, баҳисобгирии муҳосибӣ, комиссияи ревизионӣ, аудити дохилӣ, аутсорсинг, косорсинг.

Каримов Б.Х.

ПРАКТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ОРГАНИЗАЦИИ ВНУТРЕННЕГО КОНТРОЛЯ В СУБЪЕКТАХ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА

Внедрение эффективной системы внутреннего контроля на современных предприятиях является актуальным вопросом. Оно должно проводиться на основе определенных правил. При этом система внутреннего контроля определяет возможность предотвращения нарушений правил, установленных нормативными правовыми актами в сфере экономики, финансов и налогообложения, способствует выявлению недостатков системы бухгалтерского учета субъектов предпринимательства, фактов неправильного отражения учетной информации и снижению уровня коммерческих рисков.

В данной статье рассматриваются практические аспекты организации системы внутреннего контроля в субъектах предпринимательства частного сектора. Важное внимание уделено организационно-правовым аспектам организации службы внутреннего контроля. Определены взаимосвязь и различия между внутренним контролем и внутренним аудитом.

Ключевые слова: внутренний контроль, субъект предпринимательства, бухгалтерский учет, ревизионная комиссия, внутренний аудит, аутсорсинг, косорсинг.

Karimov B.Kh.

PRACTICAL ASPECTS OF ORGANIZING INTERNAL CONTROL IN BUSINESS ENTITIES

The implementation of an effective internal control system in modern enterprises is a pressing issue. It must be carried out on the basis of certain rules. At the same time, the internal control system determines the possibility of preventing violations of the rules established by regulatory legal acts in the field of economics, finance and taxation, helps to identify shortcomings in the accounting system of business entities, facts of incorrect reflection of accounting information and reduce the level of commercial risks.

This article discusses the practical aspects of organizing an internal control system in private sector businesses. Important attention is paid to the organizational and legal aspects of organizing the internal control service. The relationship and differences between internal control and internal audit are determined.

Key words: internal control, business entity, accounting, audit commission, internal audit, outsourcing, cosourcing.

Имрӯз гуфтан душвор аст, ки назорати дохилӣ ҳамчун унсури низоми идоракунии субъектҳои соҳибкорӣ дар амал чӣ тавр ташкил карда мешавад. Зеро то ҳол дар мамлакат ягон ҳел низомнома ё дастурамал оид ба ташкил ва роҳандозӣ намудани назорати дохилӣ барои субъектҳои соҳибкории бахши хусусӣ таҳия нашудааст. Бинобар ин, дар сурати мавҷуд набудани тавсияҳои расмӣ барои ташкили низоми назорати дохилӣ дар корхонаҳои бахши соҳибкории хусусӣ метавон аз таҷрибаи ташкили назорати дохилӣ, ки аллакай дар амалияи хориҷӣ дида мешавад, истифода бурд.

Масъалаи бо санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ таъмин кардан, танзим ва ташкили назорати дохилӣ дар субъектҳои бахши давлатӣ, муассиса ва ташкилотҳои буҷетӣ ба андозае ҳалли худро ёфтааст. Аз ҷумла, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи идоракунии молиявӣ ва назорати дохилӣ дар бахши давлатӣ» [3] асосҳои ташкилӣ ва ҳуқуқии низоми идоракунии молиявӣ ва назорати дохилиро дар корхонаҳои бахши давлатӣ ва ташкилотҳое, ки аз буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон маблағгузорӣ мешаванд, муқаррар менамояд.

Масъалаи чӣ гуна ва бо кадом шакл ташкил намудани назорати дохилиро ҳуди субъекти соҳибкорӣ ҳал мекунад, масалан, бо роҳи таъсиси шуъбаи назорати дохилӣ, шуъбаи аудити дохилӣ, таъсиси комиссияи ревизионӣ ё бастанӣ шартномаи аутсорсинг бо шахси сеюм – ташкилоти аудиторӣ, аудитор ё муҳосибии касбии бе таъсиси шахси ҳуқуқӣ фаъолияткунанда. Дар ин маврид принципи асосӣ бояд муқоисаи масрафҳои меҳнати роҳандозӣ намудани назорати дохилӣ бо натиҷаҳои он бошад. Ҳангоми ташкили низоми назорати дохилӣ бояд равишҳои нисбатан босамар бо ба ҳисоб гирифтани ҳаҷми корхона ба кор бурда шаванд, роҳбарияти корхона ва шахсони барои ташкили назорати дохилӣ масъул бояд кӯшиш кунанд, ки расмиёти назорати дохилӣ бо хароҷоти муносиб анҷом дода шаванд.

Омӯзиш нишон дод, ки унсурҳои назорати дохилӣ дар ин ё он шакл қариб дар ҳама корхонаҳо, хусусан дар корхонаҳои саноатии муосир мавҷуд мебошанд. Бо ёрии назорати дохилӣ метавон «бо истифода аз маҷмуи муайяни иттилоот, аз ҷумла маълумоти баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи баҳисобгирии муҳосибӣ (молиявӣ) самаранокии таъсири идоракуниро ба объекти идоракунӣ (фаъолияти хоҷагидорӣ корхона) арзёбӣ кард, барои кам кардани хавфҳои тичоратӣ ва беҳгардонии фаъолияти корхона дар муҳити рақобат чораҳои ислоҳӣ анҷом дод» [8, с. 63].

Мувофиқи муқаррароти банди 5 НБМ 1/99 «Сиёсати баҳисобгирӣ» ҳангоми таҳияи сиёсати баҳисобгирии муҳосибӣ дар корхона дар баробари дигар унсурҳои низоми баҳисобгирии муҳосибӣ таҳия ва тасдиқ намудани тартиби назорати амалиёти хоҷагидорӣ талаб карда мешавад [9]. Бо вучуди ин, таҷрибаи таҳияи низомҳои самараноки назорати дохилӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мутобиқи консепсияҳои муосири дар амалияи байналмилалӣ пойдоршуда акнун дар марҳилаи ташаккул қарор дорад. Дар ин маврид, ҳарчи қадаре, ки корхона калон ва сохтори ташкилии он мураккаб бошад, ҳамон қадар вазифаҳои низоми назорати дохилӣ васеъ ва талабот ба ташкил ва фаъолияти он қатъитар аст.

Низомҳои муосири назорати дохилӣ бештар бо иттилооти баҳисобгирии муҳосибӣ сарукордоранд. Талаботи қонунгузори танзимкунандаи баҳисобгирии муҳосибӣ доир ба ҳатмӣ будани низоми назорат (аудит)-и дохилии далелҳои фаъолияти хоҷагидорӣ, пешбурди баҳисобгирии муҳосибӣ ва тартибдиҳии ҳисоботи молиявӣ масъалаҳои таъминоти ташкилӣ, методологӣ ва амалии фаъолияти низоми назорати дохилиро ба миён меоранд.

Низоми назорати дохилӣ метавонад дар шаклҳои гуногун ташкил карда шавад. Ин аз соҳаи фаъолияти субъекти соҳибкорӣ, сохтори дохилии низоми идоракунӣ ва роҳбарии корхона, мавҷуд будани ҳадамоти алоҳидаи бо гузаронидани назорат алоқаманд ва дигар

хусусиятҳои фаъолияти он вобаста мебошад. Аз нуктаи назари амалӣ, корхонаҳо бояд барои ташкили воҳиди назорати дохилӣ ё ҷорӣ кардани вазифаи назоратӣ барои корманди алоҳида дар корхона ҷораҳои дахлдор андешанд, ё иҷрои вазифаҳои назоратиро ба кормандони аллакай дар воҳидҳои сохтории гуногуни корхона фаъолияткунанда вогузор намоянд.

Ташкили низоми назорати дохилӣ ва фаъолияти он бояд ба ҳадди ақал расонидан ва рафъи ҳама гуна хавфҳои тамоми фаъолияти молиявӣ ҳоҷагидории корхона нигаронида шавад. Роҳбарияти корхона бо муқоиса намудани натиҷаҳои воқеии бадастомада ва натиҷаҳои пешбинишуда муайян мекунад, ки корхона дар қучо натиҷаҳои мусбат ва дар қучо натиҷаҳои манфӣ ба даст овардааст. Дар робита ба ин, назорати дохилӣ дар муайян кардани он, ки кадом намудҳои фаъолияти корхона барои ноил шудан ба ҳадафҳои асосии он самараноктар ва натиҷаноктар мусоидат мекунад, ёрдам мекунад. Барои таъсис ва татбиқи амалии низоми назорати дохилӣ роҳбарияти субъекти соҳибкорӣ масъул аст.

Ҳангоми таҳияи низоми назорати дохилӣ дар корхона бояд ба инобат гирифт, ки ҳамаи унсурҳои низоми назорати дохилӣ - муҳити назоратӣ, арзёбии хавфҳо, мониторинги низоми назорати дохилӣ, низоми иттилоотӣ ва робитаҳои иттилоотӣ, расмиёти назоратӣ бояд бо ҳам пайваста бошанд ва дар алоҳидагӣ амал наkunанд. Мувофиқан, ҳуди низоми назорати дохилӣ дар робита ба ҳисоботи молиявӣ, тибқи муносибати маъмул, «бояд на танҳо ба амалҳои бевосита ба вазифаҳои баҳисобгирии муҳосибӣ, пешбурди навиштаҷоти муҳосибӣ ва тартибдиҳии ҳисоботи молиявӣ алоқаманд, балки инчунин ба ҳамаи равандҳо ва амалиёти тиҷоратии корхона, ки боиси ба миён омадани навиштаҷоти муҳосибӣ мешаванд, таъсир расонад» [6].

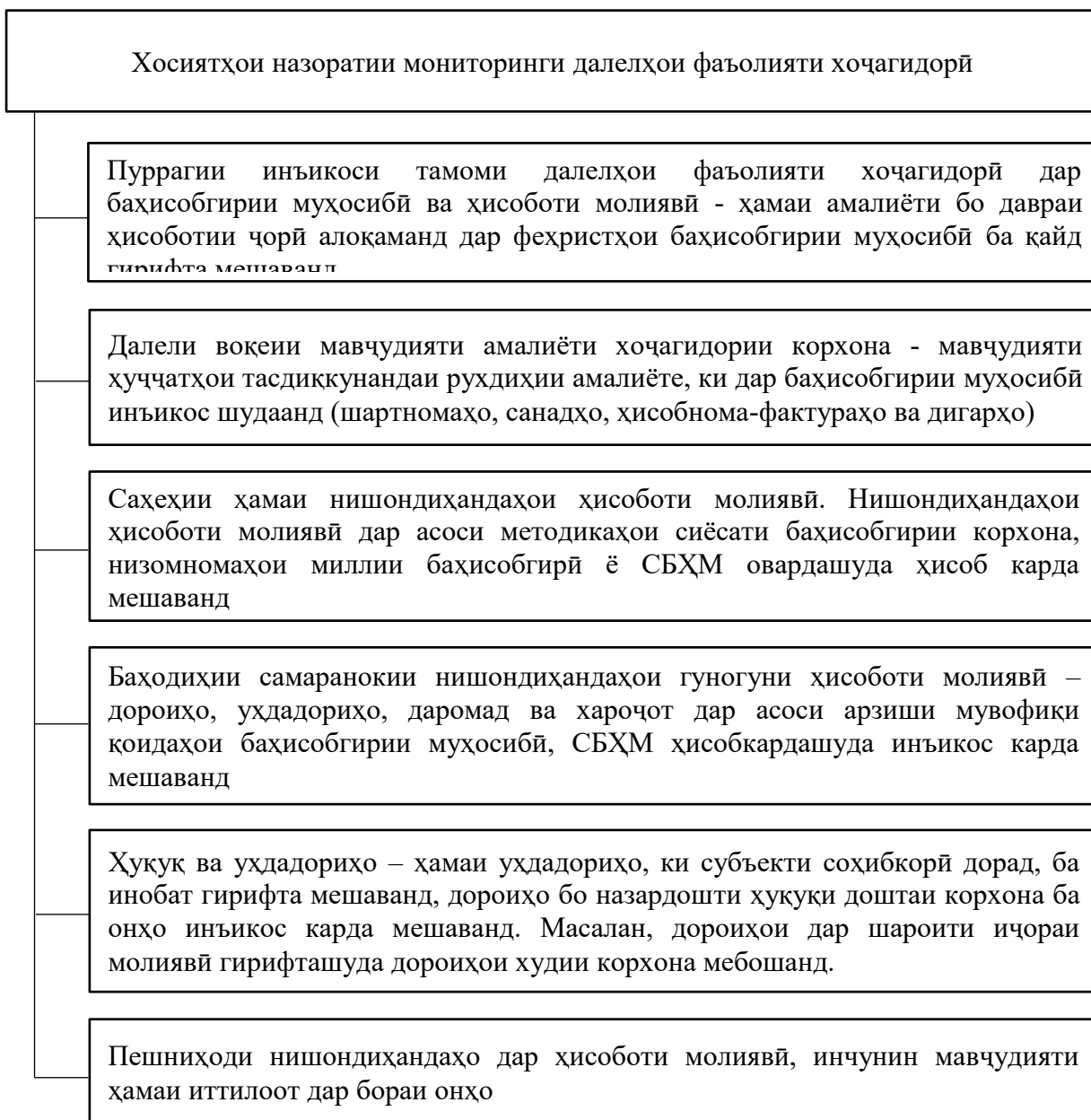
Таъсиси низоми назорати дохилӣ ва мониторинги далелҳои фаъолияти ҳоҷагидорӣ, ки дар низоми баҳисобгирии муҳосибӣ ба қайд гирифта мешаванд, бояд барои омодакунӣ ва пешниҳод намудани ҳисоботи дақиқ оид ба тамоми ҷанбаҳои фаъолияти ҳоҷагидории корхона тарҳрезӣ карда шавад (расми 1).

Раванди ташкил ва роҳандозӣ кардани низоми назорати дохилиро роҳбарияти корхона худ метавонад анҷом диҳад (агар корхона хурд бошад), ё ки барои ин воҳиди сохтории алоҳида – ҳадамот ё шӯъбаи назорати дохилиро ташкил кунад. Ташкил намудани воҳиди сохтории алоҳида барои ҳамоҳангсозии ташаккули низоми самаранокӣ назорати дохилии ба хавф нигаронидашуда дар корхонаҳои калони дорои сохтори мураккаб қобили қабул аст. Дар корхонаҳои хурд ва миёна, ки дорои иқтидори начандон бузурги молиявӣ ва ҳайати кормандон мебошанд, вазифаҳои низоми назорати дохилӣ асосан бо ҳамоҳангсозии директори кулл, ки аксар вақт соҳибмулки корхона мебошад, дар байни воҳидҳои сохторӣ тақсим карда мешаванд. Мувофиқи тартиби дар корхона муқарраргардида ҳадафҳо ва вазифаҳои ҳадамоти назорати дохилӣ, масъулият, салоҳият ва ваколатҳои он, инчунин талабот ба тахассуси касбии кормандони ҳадамоти назорати дохилӣ аз ҷониби директори кулл дар шакли низомнома дар бораи ҳадамоти назорати дохилӣ тасдиқ карда мешавад.

Ҳоло шаклҳои бештар паҳнгардидаи ташкили назорати дохилӣ дар корхонаҳои муосир, ки аз таҷрибаи хориҷии фаъолияти низоми назорати дохилӣ бармеоянд, ташкили комиссияи ревизионӣ (ревизор) ва шӯъбаи аудити дохилӣ мебошанд. Ҳамчунин солҳои охир истифодаи аутсорсинг низ дар пешбурди назорати дохилӣ ба назар мерасад.

Миқдори мақомоти назоратии барои корхона зарурӣ аз талаботи соҳибмулкони, роҳбарият ва менеҷменти корхона муайян мешавад. Дар қабули қарор оид ба ташкили назорати дохилӣ вазъи муҳити назоратӣ дар корхона ва сатҳи рушди фарҳанги корпоративӣ нақши муҳим дорад. Агар воситаҳои назорати дохилӣ ва идоракунии хавфҳо дар корхона ташаккул наёфта бошанд, ё ғайрисамаранок кор кунанд, доираи фаъолият барои аудити дохилӣ хеле маҳдуд аст, зеро яке аз вазифаҳои асосии он арзёбии самаранокии ин низомҳо мебошад. Дар ҳолати мазкур вазифаи аввалии менеҷменти корхона лоиҳакашӣ ва татбиқи низоми назорат мебошад, ки ин корро дар корхонаҳои муосири ватанӣ ҳадамоти назорати дохилӣ анҷом медиҳанд. Дар амалияи муосири корхонаҳои пешрафтаи хориҷӣ «бештар шӯъбаҳои аудити дохилӣ паҳн гардидаанд, ҳадамоти назорати дохилӣ кам дучор меоянд,

идораҳои назоратӣ-ревизионӣ (комиссияҳои ревизионӣ) умуман ба назар намерасанд» [10, с. 59].

Расми 1. Хосиятҳои назоратии мониторинги далелҳои фаъолияти хоҷагидорӣ

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси [6; 7]

Мавҷудияти ҳадамоти назоратӣ вобаста аз шаклҳои ташкилию ҳуқуқии гуногуни субъектҳои соҳибкорӣ бояд дар ҳуҷҷатҳои таъсисӣ, пеш аз ҳама дар оинномаи корхона инъикос карда шавад. Дар асоси муқаррароти моддаи 114 Кодекси граждани Чумҳурии Тоҷикистон, мақоми олии идоракунии ҷамъияти саҳомӣ – маҷлиси умумии саҳмдорон барои пешбурди назорати фаъолияти молиявӣ хоҷагидории ҷамъият комиссияи ревизионӣ (ревизор)-и ҷамъияти саҳомиро интихоб мекунад [2]. Мақоми назоратии интихобшуда вазифаҳои худро барои манфиатҳои соҳибмулкони корхона иҷро мекунад.

Мувофиқи муқаррароти моддаи 72 Қонуни Чумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҷамъиятҳои саҳомӣ», чиҳати анҷом додани назорати фаъолияти молиявӣ хоҷагидории ҷамъияти саҳомӣ маҷлиси умумии саҳмдорон дар асоси оинномаи корхона комиссияи ревизионӣ ё ревизори ҷамъиятро интихоб менамояд [5]. Тартиби фаъолияти комиссияи ревизионӣ (ревизор) мутобиқи ҳуҷҷатҳои дохилии корхона, ки маҷлиси умумии саҳмдорон тасдиқ менамояд, муайян карда мешавад. Ревизияи фаъолияти хоҷагидории корхона аз рӯи

натиҷаҳои фаъолияти корхона дар соли ҳисоботӣ, инчунин дар ҳар вақт бо ташаббуси ҳуди комиссияи ревизионӣ ё бо қарори маҷлиси умумии саҳмдорон, шурои директорҳо (шурои нозирон) ё бо талаби саҳомони дорандаи на кам аз 10%-и саҳмияҳои оддӣ (дорои овоз) гузаронида мешавад.

Ҳамин гуна тартиби таъсиси комиссияи ревизиониро моддаи 98 Кодекси гражданинӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон барои ҷамъиятҳои дорои масъулияти маҳдуд низ муқаррар кардааст. Ҳамчунин, мутобиқи муқаррароти моддаи 51 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҷамъияти дорои масъулияти маҳдуд» таъсис додани комиссияи ревизионӣ ё ревизори ҷамъият мумкин аст [4]. Дар ин маврид, дар ҷамъиятҳое, ки беш аз 15 нафар иштирокчиёни доранд, таъсиси комиссияи ревизионӣ (интихоби ревизор) ҳатмӣ аст. Дар ҳамин модда пешбинӣ гардидааст, ки вазифаҳои комиссияи ревизионӣ (ревизор)-и ҷамъияти дорои масъулияти маҳдудро, агар ин нукта дар оинномаи ҷамъият пешбинӣ шуда бошад, аудиторӣ тасдиқкардаи маҷлиси умумии иштирокчиёни ҷамъият иҷро карда метавонад.

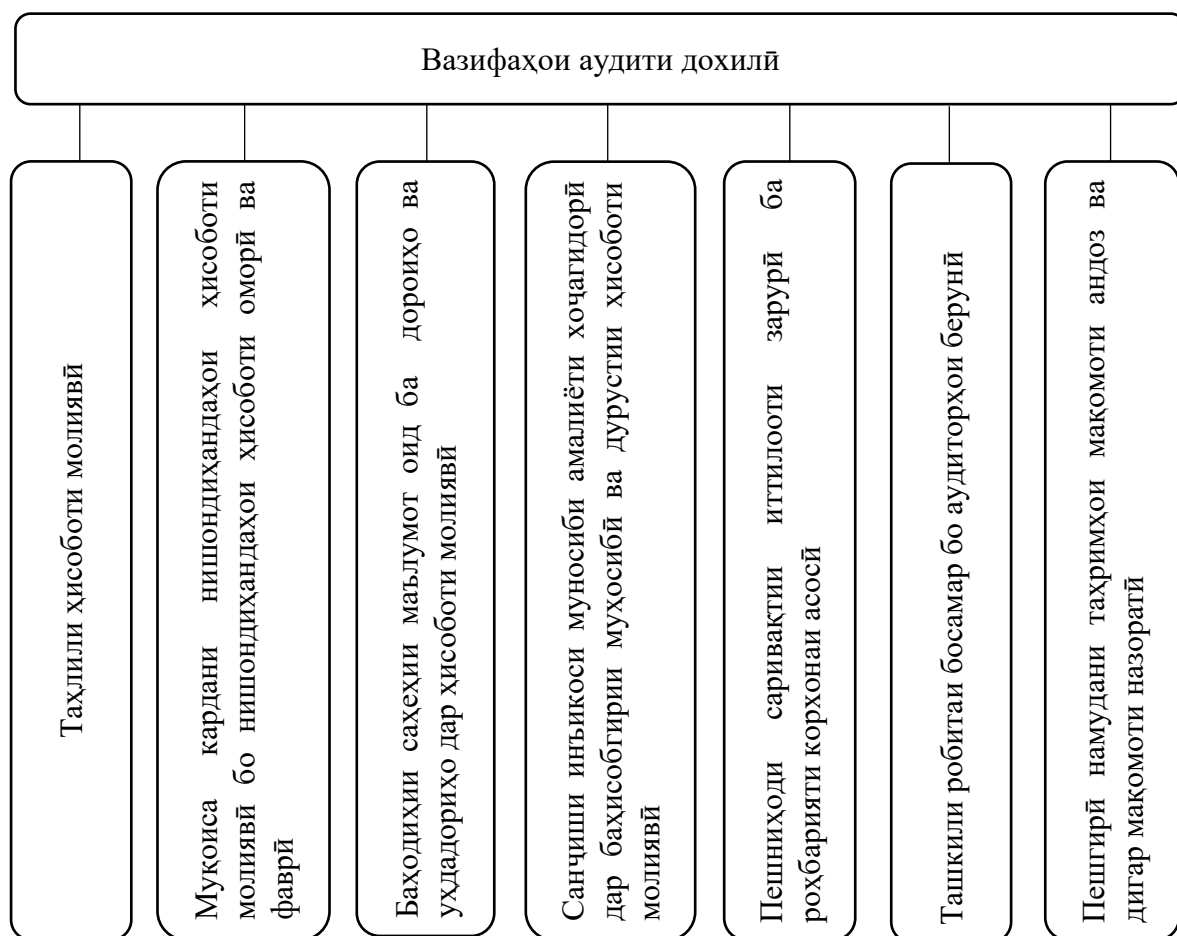
Таҳқиқоти мо нишон дод, ки мутаасифона дар корхонаҳои ватанӣ мавҷудият ва фаъолияти комиссияи ревизионӣ ё ақаллан ревизорро муқаррар кардан мушкул аст. Дар сурати беҳтарин протоколи маҷлиси умумии муассисон (саҳмдорон) дар бораи интихоби комиссияи пешниҳод карда мешавад, вале нақшаи кор, инчунин санадҳои ревизия ё санҷишҳо ва натиҷаи баррасии онҳоро дарёфт кардан қариб имконнопазир аст. Зимнан, тибқи қонунгузори амалкунанда вазифаҳои комиссияи ревизионӣ (ревизор) хеле ҷиддӣ ва назаррас мебошанд. Ҳамин тариқ, мувофиқи моддаи 73 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҷамъиятҳои саҳомӣ» комиссияи ревизионӣ оид ба натиҷаҳои фаъолияти молиявӣ хоҷагидорӣ ҷамъияти саҳомӣ ҳулоса таҳия менамояд. Дар моддаи 51 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҷамъияти дорои масъулияти маҳдуд» муқаррар карда шудааст, ки маҷлиси умумии иштирокчиёни ҷамъияти дорои масъулияти маҳдуд бе пешниҳоди ҳулосаи комиссияи ревизионӣ (ревизор) ҳақ надорад, ки ҳисоботи молиявӣ солонаи ҷамъиятро тасдиқ кунад.

Бо рушди муносибатҳои бозорӣ дар мамлакат мутамарказшавии молиякӣ ва ҳамгироии субъектҳои соҳибкорӣ ба амал меояд, ки дар натиҷаи он гурӯҳҳои корхонаҳои бо ҳам алоқаманд, ки аз корхонаҳои асосӣ, корхонаҳои фаръӣ ва корхонаҳои вобастаи онҳо иборат мебошанд, яъне ҳолдингҳо, ташаккул меёбанд. Дар чунин вазъият танҳо дар сурати мавҷуд будани назорати бонизом ва таҳлили иттилооти мукамал ва боэътимоди мунтазам пешниҳодшаванда дар бораи фаъолияти молиявӣ хоҷагидорӣ ҳолдинг ва натиҷаҳои молиявӣ он тавассути ҳисоботи молиявӣ муттаҳидшуда воқеан банақшагирӣ ва маблағгузори фаъолияти чунин корхонаҳо имконпазир аст. Барои ноил шудан ба чунин ҳадафҳо ба роҳ мондани аудити дохилӣ – фаъолияти назоратӣ, ки дар дохили субъекти соҳибкорӣ аз ҷониби хадамот (шӯба)-и аудити дохилӣ гузаронида мешавад, қобили қабул аст. Ҳамин тариқ, аудити дохилӣ унсурҳои сохтори мустақили субъекти соҳибкорӣ мебошад, ки дар баробари комиссияи ревизионӣ ба таркиби низомии назорати дохилӣ ворид шуда, мавқеи худро дар зинаҳои идоракунӣ ва назоратии корхона ишғол ва дар он вазифаҳои ба худ хосро иҷро мекунад (расми 2).

Бо ёрии аудити дохилӣ на танҳо фаъолияти самараноки ҳамаи унсурҳои низомии идоракунӣ корхона таъмин карда мешавад, балки ошкор кардани захираҳо ва самтҳои асосии рушди корхона ба даст меояд. Бо ёрии хадамоти аудити дохилӣ роҳбарияти корхона бо таъя ба иттилооти саҳеҳ метавонад қарорҳои идоракунӣ дуруст қабул кунад ва камбудӣҳо дар фаъолияти хоҷагидорӣ корхонаро, ки бояд саривақт бартараф карда шаванд, ошкор кунад. Вазифаи асосии хадамоти аудити дохилӣ дар таҳия ва пешниҳоди на танҳо тавсияҳо барои бартараф кардани қоидавайронкуниҳои ошкоршуда, балки инчунин тавсияҳо оид ба баланд бардоштани самаранокии идоракунӣ, ошкор кардани захираҳои рушди фаъолият, дастгирии машваратии роҳбарияти корхона ифода меёбад.

Ба хоҳири равшанӣ андохтан ба муҳтавои аудити дохилӣ, ин ҷо мо зарур мешуморем, ки муносибати онро бо назорати дохилӣ муайян кунем. Аудити дохилӣ низомии назоратии танзимшаванда мебошад, ки аз ҷониби субъекти соҳибкорӣ ташкил карда мешавад, барои

манфиатҳои роҳбарият ва соҳибмӯлкони он амал карда, назорати риояи тартиби муқарраршудаи пешбурди баҳисобгирии муҳосибӣ ва эътимоднокии амалкунии низоми назорати дохило ро дар корхона роҳандозӣ мекунад. Аудити дохилӣ ба арзёбии самаранокии кори корхона ва ҳам қисматҳои гуногуни он, чун истеҳсолот, маркетинг, фурӯш, бахши молия, фаъолияти сармоягузорӣ, кормандон нигаронида шудааст.

Расми 2. Вазифаҳои аудити дохилӣ дар корхона
Сарчашма: таҳияи муаллиф

Назорати дохилӣ - назорати фаъолияти амалиёти корхона мебошад, ки ба ошкор кардани тамоилоти вазъи воқеии объекти идорашаванда аз нишондиҳандаҳои меъёрӣ, нақшавӣ ва дигар ҳолатҳои пешбинишуда, ки мувофиқи онҳо бояд фаъолият кунад, нигаронида шудааст. Яъне, назорати дохилӣ ҳифзи захираҳои пулӣ ва моддиро дар корхона таъмин мекунад, сабабҳо ва шароитро, ки боиси идоракунии нодуруст ва талафи дороиҳо мегарданд, бартараф мекунад, дурустӣ ва ба мақсад мувофиқ будани амалиёти хоҷагидории дар корхона руҳдодаро тасдиқ мекунад.

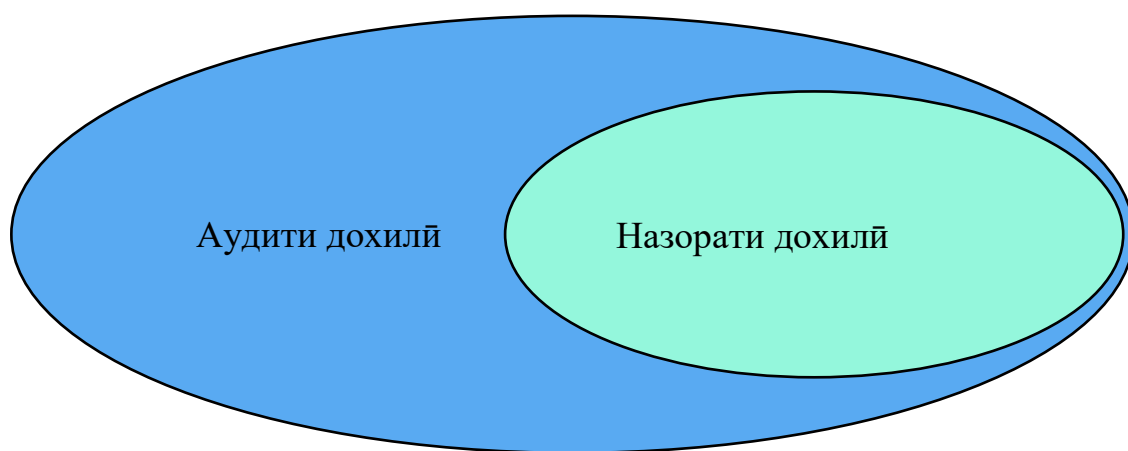
Назорати дохилӣ дар корхона ба намудҳои назорати маъмурӣ, ки аз ҷониби қисматҳои сохторӣ дар самтҳои муайян амалӣ карда мешавад ва назорати вазифавӣ, ки аз ҷониби кормандон дар доираи вазифаҳои хизматияшон амалӣ карда мешавад, ҷудо карда мешавад. Қисматҳои сохторӣ, хадамоти назорати дохилӣ, шӯъбаҳои назорати техникӣ, муҳофизӣ ва дигарҳо вазифаҳои назоратиро бо роҳи тафтиши кори кормандон ва фаъолияти қисмати сохтории худ иҷро мекунанд. Сардорони қисматҳои сохтории мазкур инчунин кормандони тобеи худро ҷиҳати иҷрои қоидаҳо ва тартиботи қабулшуда назорат мекунанд. Кормандони корхона низ дар доираи вазифаҳои хизмати худ вазифаҳои назоратиро иҷро мекунанд, масалан, хазинадор ҳангоми қабули пулҳои нақд бояд қобилияти пардохтпазирӣ ва ҳақиқӣ будани онҳоро тафтиш кунад, дурустии ҳисобикуниҳо бо мизочонро санҷад. Бинобар ин,

қисматҳои сохторӣ ва кормандоне, ки корҳои назорати дохилиро иҷро мекунанд, аз ҷиҳати вазифавӣ ва маъмурӣ бояд ба директори кулли корхона тобеъ бошанд, зеро ӯ барои ташкил ва фаъолияти низоми назорати дохилӣ масъул аст.

Аз сабаби он, ки соҳибмулкони қодир нестанд, ки самаранокӣ ва натиҷанокии амалҳои кормандони киро, аз ҷумла роҳбарияти олии корхонаро арзёбӣ кунанд, «ҳадафи аудити дохилӣ - таъмини самаранокии амалкунии тамоми намудҳои фаъолият дар ҳама сатҳҳои идоракунӣ, инчунин ҳифзи манфиатҳои амволии корхона ва соҳибмулкони он мебошад, дар ҳоле ки ҳадафи назорати дохилӣ дар корхона таъмини риояи уҳдадорихоӣ вазифавии тамоми кормандон мувофиқи рисолати субъекти хоҷагидорӣ мебошад» [1, с. 17].

Объектҳои аудити дохилӣ тамоми фаъолияти субъекти соҳибкорӣ, кам кардани хавфҳо, объектҳои назорати дохилӣ намудҳои мушаххаси фаъолияти касбӣ дар доираи дастурамалҳои вазифавӣ мебошанд, яъне шӯбаи кормандон сифати маҳсулоти тайёри дар корхона истеҳсолшуда, ҳаҷми фурӯши онро назорат намекунад, ба ин кор роҳбарони коргоҳҳои истеҳсолӣ ва шӯбаҳои махсуси фурӯш машғул мебошанд. Низоми назорати дохилии дар субъекти соҳибкорӣ ташкилкардашуда таъминоти методии назорати дохилиро таҳия мекунад, фаъолияти қисматҳои сохториро оид ба ташкил ва гузаронидани корҳои назоратӣ ҳамоҳангсозӣ менамояд. Аудити дохилӣ дараҷаи камолот ва самаранокии низоми назорати дохилиро арзёбӣ мекунад, тавсияҳоро барои пешгирӣ ва бартараф кардани камбудӣ ва қоидавайронкуниҳои ошкоршуда таҳия менамояд.

Ҳамин тариқ, аз ҷониби соҳибмулкони корхона, аудити дохилӣ нисбат ба низоми назорати дохилӣ ҳамчун аудити берунӣ амал мекунад, зеро он аз роҳбарияти корхона новобаста буда, самаранокии кормандонро арзёбӣ мекунад. Аз ҷониби роҳбарияти корхона аудити дохилӣ ҳамчун як шакли назорати дохилие доништа мешавад, ки дар доираи субъекти соҳибкорӣ таъсис дода шуда, ҳифзи дораҳои онро таъмин менамояд. Мавқеи аудити дохилӣ дар низоми назорати дохилии корхона дар расми 3 нишон дода шудааст.

Расми 3. Мавқеи аудити дохилӣ дар низоми назорати дохилии субъекти соҳибкорӣ
Сарчашма: таҳияи муаллиф

Азбаски аудити дохилӣ аз ҷумла барои арзёбии фаъолияти низоми назорати дохилӣ дар корхона тарҳрезӣ шудааст, мантиқан ба назар мерасад, ки аудити дохилӣ мувофиқи ҳадафҳои назорати дохилӣ ба намудҳои зерин тасниф карда шавад:

- 1) аудити амалиётӣ – санҷиши амалкунии корхона ба хотири арзёбии ҳосилнокӣ ва самаранокии равандҳо ва амалиёти хоҷагидорӣ;
- 2) аудити мувофиқат – санҷиши дар корхона риоя шудани амалҳо ва қоидаҳои дохилии мавҷудбуда, бучетҳои тасдиқшуда, инчунин қонунгузориҳои амалкунанда;
- 3) аудити ҳисоботи молиявӣ – санҷиши ҳисоботи молиявии корхона ҷиҳати саҳеҳии иттилооти дар он овардашуда, мувофиқат ба сиёсати баҳисобгирӣ, принципҳои умумии баҳисобгирии муҳосибӣ, қонунгузориҳои андоз.

Азбаски ташкили низоми назорати дохилӣ раванди тӯлонӣ ва меҳнатталаб мебошад, дар марҳилаи муайян (вакте ки ҳоло низоми назорати босамар ташаккул наёфтааст) зарурати воқеъбинонаи дар корхона амал кардани мақомоти назоратии алоҳида – комиссияи ревизионӣ (ё ревизор) ба миён меояд. Дар ин маврид комиссияи ревизионӣ ба ошкор кардани хатоҳо ва сӯиистифодабарӣҳо бештар диққат медиҳад. Вале, тавре мусаллам аст, фаъолияти ревизионӣ моҳиятан ба натиҷаҳои фаъолияти гузашта нигарон аст, яъне зухуроти хочагидорӣ рухдода ва паёмадҳои онҳоро таҳқиқ мекунад. Аудити дохилӣ бошад, ба дурнамо нигарон аст, яъне зухуроти ояндаро, ки метавонанд ба фаъолияти қисматҳои алоҳида ё умуман корхона таъсири номатлуб расонанд, таҳлил мекунад. Ба ибораи дигар, ревизия оқибатҳои хавфҳои, ки аллакай ба вучуд омадаанд, арзёбӣ мекунад, дар ҳоле ки аудити дохилӣ имконоти коҳиш додани хавфҳо ё таъсири манфии онҳоро арзёбӣ ва роҳҳои паст кардани онҳоро пешниҳод мекунад. Дар корхона мавҷуд будан ва фаъолият кардани комиссияи ревизионӣ ба ҳеҷ ваҷҳ маънои нолозим будани аудити дохилиро надорад, ҳама чиз аз он вобаста аст, ки корхона дар кадом марҳилаи рушди худ қарор дорад ва аз нуқтаи назари фарҳанги дохилии корпоративӣ дар кадом самт ҳаракат мекунад.

Хадамоти аудити дохилӣ ғайр аз он ки дар корхона қорҳои назоратиро мебарад, инчунин ба роҳбарияти корхона ва қисматҳои сохтории он дар ҳалли масъалаҳои ташхиси иқтисодӣ молиявӣ ёрдам мерасонад, ба таҳияи стратегияи молиявӣ, гузаронидани машваратҳои идоракуни, омодакунии лоиҳаҳои қарорҳои идоракуни мусоидат мекунад. Дар таҷрибаи хориҷӣ ташкили аудити дохилӣ равишҳои зиёд ба масъалаи ташкили тобеияти хадамоти аудити дохилӣ мавҷуд мебошанд. Ба андешаи мо, тариқаи беҳтарин тобеияти вазифавӣ сардори хадамоти аудити дохилӣ бевосита ба роҳбари аввали корхона мебошад. Маҳз чунин равиш ба принципҳои муносири идоракунии корпоративӣ мувофиқ мебошад.

Дар бораи сохтор ва андозаи хадамоти аудити дохилӣ сухан ронда, бояд қайд кард, ки тарзи намунавӣ ягонаи ташкили ин хадамот вучуд надорад. Дар ҳар як ҳолати мушаххас сохтори хадамоти аудити дохилӣ ва шумораи кормандони он ба таври инфиродӣ ва дар асоси омилҳои гуногун муайян карда мешавад: омили якум – ин вазифаҳои мебошанд, ки роҳбарияти корхона барои аудити дохилӣ муқаррар мекунад; омили дуюм, ки ба сохтори хадамоти аудити дохилӣ таъсир мерасонад, - дараҷаи дучоршавӣ корхона ба хатарҳои гуногун мебошад; омили сеюм - камолоти муҳити назорат дар корхона ва дар ниҳоят, шоҳабандии чуғрофии корхона ва парокандагии қисматҳои сохтории он. Мутаассифона, дар бисёр мавридҳо сохтор ва шумораи кормандони хадамоти аудити дохилӣ аз рӯи ҳаҷми буҷети ҳудудшуда муайян карда мешаванд ва омилҳои номбаршуда ба назар гирифта намешаванд.

Ҳангоми таҳиякунии лоиҳаи сохтори хадамоти аудити дохилӣ зарур аст, ки пеш аз ҳама шароит барои мустақилият ва воқеъбинона будани хадамоти аудити дохилӣ фароҳам оварда шавад. Масалан, дар корхонаи аз ҷиҳати шоҳабандии чуғрофӣ васеъ ё корхонаи шакли ҳолдинг тариқаи беҳтарин таъсиси хадамоти аудити дохилии марказӣ мебошад. Кормандони он аз ҷиҳати мавқеъ метавонанд ё дар корхонаи марказӣ (асосӣ), ё дар қорҳои аз ҷиҳати миқдор маҳдудӣ появӣ ҷойгир шуда бошанд. Вале дар ҳар ҳолат аз ҷиҳати вазифавӣ онҳо бояд ба роҳбари хадамоти аудити дохилии қорҳои асосӣ тобеъ бошанд.

Дар доираи сохтори ғайримарказонидашуда кормандони хадамоти аудити дохилӣ дар ҳудуди филиалҳо ё қорҳои фаръӣ ҷойгир буда, вале ба роҳбари хадамоти аудити дохилии қорҳои асосӣ тобеъ мебошанд. Аммо сохтори мазкур дорои як қатор камбудӣҳо мебошад. Ҳангоми қорбурди ин тарзи ташкилӣ хавфи паст шудани идоракуни, талаф ёфтани мустақилият ва воқеъбинонии хадамоти аудити дохилӣ калон аст. Ба ғайр аз ин, бо назардошти аз ҷиҳати ҳудудӣ дур ҷойгир будани қисмати сохтории қорҳои роҳбарияти он кӯшиш мекунад, ки имконияти ба аудиторҳои дохилии «худӣ» таъсир расониданро дарёфт кунад. Дар ин ҳолат хавфи зиёд вучуд дошта метавонад, ки аудиторҳои дохилӣ бар зарари воқеъбинии худ хоҳиши роҳбарияти қисмати сохтории қорҳоро афзалтар медонад.

Албатта, ин ба самаранокии аудити дохилӣ таъсири манфӣ мерасонад. Илова бар ин, ин тарҳи мазкур фишори равонии аудитори дохилиро зиёд мекунад.

Ҳамин тариқ, вазифаи ҳадамоти назорати дохилӣ – лоиҳасозӣ, татбиқ ва пайгирии низоми самараноки назорати дохилии фаъолияти субъекти соҳибкорӣ мебошад. Фаъолияти шуъбаи аудити дохилӣ ба арзёбӣ ва таҳлили зухуроти оянда, ки метавонанд ба фаъолияти субъекти соҳибкорӣ таъсири номатлуб расонанд, равона гардидааст. Ҳадамоти (комиссияи) ревизионӣ хатоҳо ва ҳолатҳои сӯиистифода дар зухуроти аллакай рухдодаро ошкор ва таҳқиқ мекунад.

Ҳамчун яке аз тарзҳои ташкили назорати дохилӣ дар корхона метавон аутсорсингро истифода бурд. Дар мавриди аутсорсинг вазифаҳои назорат (аудит)-и дохилӣ дар асоси шатрнома пурра ба ташкилоти махсусгардонидашуда (ташкилоти аудиторӣ, машваратӣ, муҳосибӣ), аудитор ё муҳосиби касбӣ (соҳибкор)-и бе таъсиси шахси ҳуқуқӣ фаъолияткунанда воғузор карда мешаванд. Ҳамчунин истифодаи косорсинг низ мумкин аст, ки дар мавриди он дар корхона ҳадамоти назорати дохилӣ ташкил карда мешавад, вале барои баррасии баъзе масъалаҳои он коршиносони ташкилоти махсусгардонидашудаи аудиторӣ ё машваратчии берунӣ ҷалб карда мешаванд.

Бояд гуфт, ки аутсорсинг дар Ҷумҳурии Тоҷикистон падидаи нав аст. Таҳқиқоти мо нишон дод, ки ҳатто дар қонунгузориҳои миллии ҷиҳати мафҳуми аутсорсинг, аз ҷумла аутсорсинги хизматрасониҳои муҳосибӣ муқаррароте ба назар намерасад. Ҳамчунин то ҳол асосҳои назариявӣ методологӣ, мафҳум ва асолати аутсорсинг, аутсорсинги хизматрасониҳои муҳосибӣ таҳқиқ нашудаанд. Вобастагӣ ва мақоми хизматрасониҳои «аутсорсинги муҳосибӣ» дар гуногуншаклии аутсорсинг нишон дода нашудааст, омилҳои ба фаъолгардии бозори хизматрасониҳои аутсорсинги муҳосибӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳқиқ нашудаанд.

Ҳамин тариқ, назорати дохилӣ дар корхона сарчашмаи гирифтани иттилооти барои нигоҳдории тавозуни тамоми низоми идоракунии зарурӣ мебошад. Донишмандони нақш ва ҳудудҳои назорати дохилӣ дар низоми идоракунии корхона тавассути таҳлил ва арзёбии низоми амалкунандаи идоракунии корхона ба даст меояд.

Таҳқиқоти мо нишон дод, ки масъалаҳои ташкили назорат ва аудити дохилӣ танҳо дар низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон аниқ ба танзим дароварда шудаанд. Бинобар ин, дар дигар соҳаҳои иқтисодиёти миллии ҳар як корхона ҳуқуқ дорад, ки таркиб ва ҳадафҳои субъектҳои низоми назорати дохилиро худ мустакилона муайян кунад.

Ҳамин тариқ, дар шароити муносири густариши ҳамгироии иқтисодии байналмилалӣ амалияи мавҷудаи қорбурди шаклҳои назорати дохилӣ ба ҳадафҳои стратегияи фаъолияти корхонаҳо ҷавобгӯ нест. Низоми назорати дохилӣ дар корхонаҳои муосир бояд бо назардошти ҳосиятҳои гуногуни фаъолияти субъекти соҳибкорӣ ва гуногуншаклии ҳадафҳои, ки бо талаботи гуногуни стратегӣ, иттилоотӣ ва молиявӣ соҳибмулкони ва мақомоти идоракунии онҳо муайян мешаванд, ташкил карда шавад. Дар ин маврид вазифаҳои назорати дохилӣ дар натиҷаи ҷамъбасти манфиатҳои саҳмдорон, шурои директорҳо, директории кулл ва мақомоти иҷроияи корхонаҳои фарӣ ва вобаста муайян карда мешаванд.

АДАБИЁТ

1. Данилкова С.А. Место и роль внутреннего аудита в системе внутреннего контроля инновационного кластера / С.А. Данилкова // Экономика и банки. – 2018. - № 1. – С. 14-18

2. Кодекси граждании Ҷумҳурии Тоҷикистон. Қисми 1 [Сарчашмаи электронӣ] / Низоми дастрасӣ: URL: <http://mmk.tj/content/к одекси-граждании-чумхурии-тоҷикистон-қисми-якум>

3. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи идоракунии молиявӣ ва назорати дохилӣ дар баҳши давлатӣ» [Сарчашмаи электронӣ] / Низоми дастрасӣ: URL: <https://mmk.tj/content/қонуни-чумхурии-тоҷикистон-дар-бораи-идоракунии-молиявӣ%С2%A0ва-назорати-дохилӣ%С2%A0дар-баҳши-давлатӣ>

4. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҷамъияти дорои масъулияти маҳдуд» [Сарчашмаи электронӣ] / Низоми дастрасӣ: URL: <http://mmk.tj/content/қонуни-ҷумҳурии-тоҷикистон-дарбораи-ҷамъияти-дорои-масъулияти-маҳдуд>
5. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҷамъиятҳои саҳомӣ» [Сарчашмаи электронӣ] / Низоми дастрасӣ: URL: <http://mmk.tj/content/қонуни-ҷумҳурии-тоҷикистон-дар-бораи-ҷамъиятҳои-саҳомӣ>
6. Лепсая В.В. Развитие системы внутреннего контроля как элемента экономической безопасности хозяйствующего субъекта / В.В. Лепсая // Вестник Евразийской науки. – 2022. – Т. 14. – № 1 [Электронный ресурс] / Режим доступа: URL: <https://esj.today/PDF/20ECVN122.pdf>
7. Остренко Е.В. Система внутреннего контроля как инструмент повышения достоверности финансовой отчетности / Е.В. Остренко // Бухгалтерский учет. – 2016. – № 1. – С. 87-91
8. Поленова С.Н. Внутренний контроль как составляющая бухгалтерского учета в субъектах экономики / С.Н. Поленова // Аудит и финансовый анализ. – 2016. – № 4. – С. 63-66
9. Положение по бухгалтерскому учету «Учетная политика Предприятия» УПП 1/99. Приказ министра финансов Республики Таджикистан от 24.09.1999, № 135 [Электронный ресурс] / Режим доступа: URL: <http://minfin.tj/downloads>
10. Щербакова Е.П. Формы организации внутрихозяйственного контроля на коммерческих предприятиях / Е.П. Щербакова // Учет и статистика. – 2009. – № 4 (16). – С. 58-61

ПРЕМЕНЕНИЕ ЗЕЛЕННОЙ ЭКОНОМИКИ В РАЗВИТИИ РОЗНИЧНОЙ ТОРГОВЛИ

В данной статье рассматривается применение зеленой экономика в развитие розничной торговли. Основное внимание уделено значению розничной торговли и зеленой экономики, приоритетным направлениям развития зеленой экономики, виды зеленой розничной торговли, уровень развитие розничной торговли и зеленой экономики, аспекты анализа розничной торговли в условиях зеленой экономики, меры для развития розничной торговли в условиях зеленой экономики.

Ключевые слова: розничная торговля, зеленая экономика, развитие розничной торговли в условиях зеленой экономики, зеленая розничная торговля, приоритетные направления развития зеленой экономики.

ТАТБИҚИ ИҚТИСОДИ САБЗ ДАР РУШДИ САВДОИ ЧАКАНА

Дар мақолаи мазкур татбиқи иқтисоди сабз дар рушди савдои чакана баррасӣ шудааст. Дикқати асосӣ ба моҳияти савдои чакана ва иқтисодиёти сабз, самтҳои афзалиятноки рушди иқтисоди сабз, намудҳои савдои чаканаи сабз дар савдои чакана, сатҳи рушди савдои чакана ва иқтисодиёти сабз, ҷанбаҳои таҳлили савдои чакана, меъёрҳо барои рушди савдои чакана дар шароити иқтисодиёти сабз пешниҳод қада шудааст.

Вожаҳои калидӣ: савдои чакана, иқтисодиёти сабз, рушди савдои чакана дар шароити иқтисодиёти сабз савдои чаканаи сабз, самтҳои афзалиятноки рушди иқтисоди сабз дар қорхонаҳои савдои чакана.

APPLICATION OF GREEN ECONOMY IN THE DEVELOPMENT OF RETAIL TRADE

In this article, the development of retail trade in the conditions of the green economy is considered. The main focus is on the importance of retail trade and the green economy, priority directions for the development of the green economy, types of green retail trade, the level of development of retail trade and the green economy, aspects of the analysis of retail trade in the conditions of a green economy, measures for the development of retail trade in the conditions of a green economy.

Key words: retail trade, green economy, development of retail trade in the conditions of a green economy, green retail trade, priority directions for the development of a green economy.

Розничная торговля и зеленая экономика – два понятия, которые в современном мире становятся все более важными и актуальными. Розничная торговля является неотъемлемой частью экономической системы, обеспечивая снабжение населения товарами и услугами. Однако, в условиях изменяющейся климатической ситуации и растущего осознания важности сохранения природных ресурсов, зеленая экономика стала неотъемлемой составляющей розничной торговли. [3, с. 117].

Зеленая экономика предполагает использование эффективных и экологически чистых технологий во всех сферах деятельности, включая розничную торговлю. Это означает активное применение энергосберегающих мер, использование возобновляемых источников

энергии, внедрение систем утилизации отходов и переработки материалов. Зеленая розничная торговля позволяет снизить негативное воздействие на окружающую среду и обеспечить устойчивое развитие. [2, с. 109].

Одним из важных аспектов зеленой розничной торговли является выбор экологически чистых и устойчивых товаров. Все больше потребителей отдают предпочтение продукции, произведенной с учетом экологических и социальных аспектов. Зеленые магазины стали популярными местами покупок, где можно найти широкий ассортимент экологически чистых товаров – от органической пищи до экологичной косметики и бытовой химии.

С другой стороны, зеленая розничная торговля также означает экономическую выгоду для предпринимателей. Внедрение энергосберегающих и экологически чистых технологий позволяет снизить расходы на энергию и ресурсы, что в свою очередь повышает конкурентоспособность предприятий и дает им преимущество на рынке.

Однако, переход к зеленой розничной торговле требует совместных усилий со стороны государства, бизнеса и общественности. Государственные программы и законодательные акты должны способствовать стимулированию зеленой торговли, предоставлять налоговые льготы и инициативы для компаний, активно внедряющих экологически чистые технологии и способы ведения бизнеса. Бизнес должен вести ответственную экономическую политику, применять зеленые практики и быть осведомленным о последних тенденциях в этой сфере. А общество должно поддерживать зеленых предпринимателей и активно отдавать предпочтение экологически чистой продукции.

В целом, зеленая розничная торговля – это шаг в будущее, который позволяет соединить экономические интересы с устойчивым развитием и сохранением окружающей среды. Это не только способ снизить негативное воздействие на планету, но и открыть новые возможности для бизнеса, а также предоставить потребителям возможность оказывать позитивное влияние на мир, делая правильный выбор при покупке товаров и услуг.

Зеленая розничная торговля – это форма торговли, которая ориентирована на продажу экологически чистых, устойчивых и энергоэффективных товаров и услуг. [3, с. 118]. Виды зеленой розничной торговли могут включать:

1. Розничный торговли органической пищи: специализированные магазины, где можно приобрести органические, без ГМО и экологически чистые продукты питания.

2. Розничный торговли натуральной косметики и ухода за телом: здесь можно найти продукцию, содержащую натуральные ингредиенты, не содержащую вредных химических веществ.

3. Розничный торговли эко-мебели: предлагают мебель, изготовленную из экологически чистых материалов, таких как дерево, бамбук и др.

4. Розничный торговли эко-текстиля: продажа одежды, обуви и аксессуаров, изготовленных из органических материалов, таких как органический хлопок, бамбук или конопля.

5. Розничный торговли энергоэффективных товаров: предлагают товары, созданные с использованием энергосберегающих технологий, такие как LED-лампы, энергоэффективные бытовые приборы и солнечные панели.

6. Розничный торговли товаров для устойчивого образа жизни: здесь можно найти товары, способствующие экологичному образу жизни, такие как носители для безупречной утилизации отходов, многоразовые пакеты, продукты без пластика и прочее.

7. Онлайн-магазины зеленой розничной торговли: позволяют клиенту приобрести зеленые товары из любой точки мира с использованием интернет-технологий.

Это лишь некоторые из возможных видов зеленой розничной торговли, так как рынок продукции и услуг, ориентированных на экологическую чистоту, продолжает расти и развиваться.

Развитие розничной торговли в условиях зеленой экономики является важным направлением для достижения устойчивого развития и сокращения негативного воздействия на окружающую среду. Зеленая экономика основана на принципах экологической

устойчивости, эффективного использования ресурсов и снижения выбросов парниковых газов. [4, с. 23].

В рамках зеленой экономики розничная торговля может развиваться на нескольких уровнях:

1. Увеличение предложения экологически чистых товаров и услуг. В связи с растущим спросом на продукцию, которая не загрязняет окружающую среду, розничные компании могут вводить в свои ассортименты эко-товары, такие как органическая еда, товары без упаковки или товары, произведенные с использованием возобновляемых источников энергии.

2. Внедрение экологических практик в процессы продажи. Розничные компании могут применять такие меры, как сокращение использования пластиковых упаковок, рециклинг отходов, энергоэффективное освещение и использование энергии только из возобновляемых источников.

3. Информационная поддержка потребителей. Розничные компании могут активно информировать своих клиентов о зеленых альтернативах и побуждать их к покупкам, которые учитывают возможные негативные воздействия на окружающую среду. Это может быть осуществлено путем маркировки товаров эко-лейблом или предоставлением информации о экологической эффективности товара.

4. Повышение осведомленности персонала. Розничные компании могут проводить обучающие программы для своих сотрудников, чтобы повысить их осведомленность о важности зеленой экономики и помочь им эффективно применять зеленые практики в своей работе.

Прогнозируется, что развитие розничной торговли в условиях зеленой экономики будет ускоряться в будущем, так как все больше потребителей придают значение экологической устойчивости и выбирают экологически чистые товары и услуги. [1, с. 77]. Кроме того, правительства и международные организации также активно поддерживают зеленую экономику и внедряют политики, способствующие ее развитию. Все это создает благоприятные условия для развития розничной торговли в контексте зеленой экономики.

Анализ розничной торговли в условиях зеленой экономики может включать следующие аспекты:

1. Потребительский спрос: изучение потребительских предпочтений в отношении экологически чистых или устойчивых товаров. Это включает анализ изменений в потребительском поведении и оценку, насколько зеленые продукты и услуги являются предпочтительными для потребителей.

2. Отраслевая перспектива: изучение развития экологически чистых отраслей розничной торговли, таких как продажа органической пищи, натуральной косметики и товаров сниженного потребления энергии. Анализируются рынки, конкуренция и тенденции роста или снижения спроса.

3. Зеленые практики розничной торговли: исследование внедрения экологически устойчивых практик в розничную торговлю, таких как улучшенная энергоэффективность магазинов, уменьшение использования пластиковых или одноразовых упаковок, использование возобновляемых источников энергии и других мер по сокращению негативного влияния на окружающую среду.

4. Экономические выгоды: анализ экономических преимуществ для розничных компаний, переходящих к зеленым практикам. Это может включать снижение расходов на энергию, повышение лояльности потребителей, улучшение репутации и привлечение новых клиентов, а также доступ к новым рынкам и возможностям инноваций.

5. Регулирование и стимулирование: изучение роли государственных регуляторов и мер поддержки для зеленой розничной торговли. Анализируются законодательные и финансовые инструменты, направленные на стимулирование и регулирование зеленых практик в розничной торговле.

Этот анализ поможет понять текущую ситуацию, выявить потенциал роста зеленой розничной торговли, определить основные факторы успеха и препятствия, а также разработать стратегии для компаний, желающих внедрить зеленые практики в свою деятельность.

Для развития розничной торговли в условиях зеленой экономики, рекомендуется принять следующие меры:

1. Внедрение зеленых практик в бизнесе: Приоритетным должно быть использование энергоэффективных и экологически безопасных технологий, а также уменьшение отходов и выбросов вредных веществ.

2. Расширение ассортимента товаров и услуг, соответствующих принципам зеленой экономики: Организации должны предлагать потребителям экологически чистые и энергоэффективные товары, которые могут способствовать устойчивому потреблению и производству.

3. Повышение информированности и образованности сотрудников и потребителей: Необходимо обучать сотрудников о зеленых практиках и принципах устойчивого развития, а также распространять информацию о преимуществах покупки зеленых товаров и услуг среди потребителей.

4. Поддержка зеленых стартапов и малого бизнеса: Государство и муниципалитеты могут создать налоговые льготы и программы финансирования для предприятий, работающих в сфере зеленой розничной торговли. Это позволит стимулировать развитие новых инновационных предприятий и создание новых рабочих мест.

5. Содействие сотрудничеству: Организации должны активно взаимодействовать с другими предприятиями и организациями, чтобы обменяться опытом и знаниями в области зеленой торговли. Это сотрудничество может помочь им снизить расходы и увеличить эффективность.

6. Акцент на потребительском поведении: Зеленая розничная торговля должна активно пропагандировать устойчивое потребление среди потребителей. Необходимо внедрять программы поощрения и информационные кампании, которые могут вдохновить людей выбирать более экологичные товары и услуги.

7. Ответственность поставщиков: Розничные организации должны активно работать с поставщиками, чтобы убедиться в том, что они также следуют принципам зеленой экономики. Сотрудники розничной торговли могут анализировать экологические показатели продукции и оценивать возможные риски.

Применение указанных рекомендаций поможет развитию зеленой розничной торговли, что способствует устойчивому развитию экономики в целом.

В заключение, развитие розничной торговли в условиях зеленой экономики представляет собой значительные возможности и перспективы для бизнеса. Основная идея зеленой экономики заключается в переходе к устойчивому производству и потреблению, что требует новых подходов к розничной торговле.

Первоочередной задачей является внедрение экологически чистых продуктов и устранение негативного воздействия на окружающую среду. Это может включать продажу экологически чистых товаров, увеличение доли переработанных материалов в товарах и уменьшение выбросов в процессе доставки и хранения товаров.

Другим важным аспектом развития розничной торговли в зеленой экономике является повышение осведомленности и образованности потребителей. Розничные компании должны предоставлять информацию о экологически чистых продуктах, а также о преимуществах их использования. Образование потребителей играет ключевую роль в формировании спроса на экологически чистые товары и привлечении новых клиентов.

Также следует уделять внимание энергоэффективности и использованию возобновляемых источников энергии в розничной торговле. Это может включать установку солнечных панелей на зданиях магазинов, использование энергоэффективного освещения и

отопления, а также применение технологий, которые позволят сократить потребление энергии и использовать возобновляемые источники энергии, такие как ветер и солнце.

Наконец, развитие розничной торговли в условиях зеленой экономики предлагает возможность для создания новых рабочих мест и привлечения инвестиций. Реализация экологически чистых и инновационных подходов может привлечь внимание инвесторов, а создание новых рабочих мест в сфере развития и продвижения экологически чистых товаров и услуг позволит улучшить рыночное положение компании.

В целом, развитие розничной торговли в условиях зеленой экономики требует широкого спектра мер и инноваций. Однако, это представляет собой значительные возможности для бизнеса, потому что потребители становятся все более осознанными и заинтересованными в экологически чистых и устойчивых продуктах и услугах.

ЛИТЕРАТУРА

1. Мариншоев, М. М. Социально-экономический механизм развития розничной торговли / М. М. Мариншоев. – Душанбе : Издательство «Ирфон», 2019. – 150 с.
2. Мариншоев М.М. Совершенствование инновационных факторов развития предприятий розничной торговли // Мариншоев М.М. // Вестник Таджикского государственного университета коммерции. - Душанбе: «Точир», 2022. №4/1 (43). - С. 108-113.
3. Мариншоев, М. М. Таъсири иқтисодиёти «сабз» ба рушди савдои чакана дар шароити муосир / М. М. Мариншоев // Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. - 2023 – №. 3(48). – с. 115-120.
4. «Стратегияи рушди «иқтисоди сабз» дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2023-2037»

МЕНЕҶМЕНТИ БЕХАТАРИИ САЙЁҲӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақолаи мазкур асосҳои назариявии ташаққули мафҳуми менеҷменти беҳатарии сайёҳӣ ва робитаи он бо менеҷменти сайёҳӣ ва фаъолияти сайёҳӣ баррасӣ шудааст. Ҳамзамон нақши идоракунии беҳатарии сайёҳӣ, ҷой ва дараҷаи фароҳам овардани шароити беҳатарӣ сафар ба сайёҳонро меомӯзад. Тадқиқот дар доираи татбиқи ташаққули модели солим, тарзи зиндагии ҷавонону донишҷӯён тавассути сайёҳӣ мавриди омӯзиш қарор гирифтааст.

Калидвожаҳо: саноати сайёҳӣ, менеҷмент, беҳатарӣ, сайёҳӣ, вазифаҳо, инфрасохтор, стратегияи сайёҳӣ, ҳунароҳои мардумӣ, омор, муҳити зист.

Раҳимов М.А., Машокиров Ҷ.Н.

УПРАВЛЕНИЕ БЕЗОПАСНОСТЬЮ ТУРИЗМА В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

В данной статье рассматриваются теоретические основы концепции управления безопасностью туризма и ее взаимосвязь с менеджментом туризма и туристической деятельностью. При этом он узнает роль управления безопасностью туризма, место и степень обеспечения безопасных условий путешествия туристов. Исследование проводилось в рамках реализации формирования модели здорового образа жизни молодежи и студентов посредством туризма.

Ключевые слова: туристическая отрасль, менеджмент, безопасность, туризм, задачи, инфраструктура, стратегия туризма, ремесла, статистика, окружающая среда.

Rakhimov M.A., Mashokirov J.N.

TOURISM SAFETY MANAGEMENT IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

This article discusses the theoretical foundations of the concept of tourism safety management and its relationship with tourism management and tourism activities. At the same time, he learns the role of tourism safety management, the place and degree of providing safe travel conditions for tourists. The study was conducted within the framework of the implementation of the formation of a healthy model, the lifestyle of young people and students through tourism.

Keywords: tourism industry, management, safety, tourism, tasks, infrastructure, tourism strategy, handicrafts, statistics, environment.

Яке аз шартҳои асосии ба раванди нави тараққиёти иқтисодиёт гузаштани Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳама тарафаи баланд бардоштани дараҷаи зиндагонии шаҳрвандон мебошад. Бинобар ин, дар замони дигаргунсозӣ, ки дар мамлакат мо ба амал меоянд, муҳайё намудани шароити муносиб барои нигоҳ доштан ва барқарор намудани қобилияти меҳнатӣ ва мустаҳкам намудани саломатии одамон ва пешбурди тарзи ҳаёти солим вазифаи муҳимтарини роҳбарон дар ҳамаи звеноҳои идоракунии мебошад. Ба вучуд овардани ин гуна шароит, ба фикри мо, бештар тараққи додани сайёҳӣ, хусусан сайёҳии маишӣ мусоидат мекунад. Дар ин маврид ба ҷузъи сайёҳии рекреатсионӣ бояд нақши махсус дода шавад [1, с. 342].

Бо вучуди ин, дар баробари иҷрои вазифаи рекреатсионӣ, сайёҳӣ дар ҳалли масъалаҳои иҷтимоӣ нақши муҳим мебозад, зеро соҳаи сайёҳӣ таъсиси ҷойҳои нави корӣ ва афзоиши шуғли шумораи зиёди аҳолии қобили кории кишварро таъмин менамояд. Сиёсати босалоҳияту андешидаи давлат дар ин бобат ҳам бевосита ва ҳам бавосита имкон медиҳад, ки некуахлоқии миллати мо беҳтар шавад.

Дар раванди рушди сайёҳӣ шумораи зиёди одамон, садҳо ҳазор корхонаю ташкилотҳое, ки ба фаъолияти сайёҳӣ машғуланд, ҷалб карда шудаанд.

Ҳазорҳо шахрвандони Тоҷикистон, ки ба ин фаъолият машғуланд, на танҳо ба рушди иқтисодӣ мусоидат мекунанд иқтидори мамлакат, балки афзоиши некуахлоқии шахсии онҳоро аз ҳисоби даромад аз сайёҳӣ таъмин менамоянд.

Аммо фароҳам овардани чунин шароите, ки нигоҳдорӣ ва барқарорсозии қобилияти корӣ ва таҳкими саломатии инсонро таъмин менамояд, на танҳо аз ҳисоби рушди инфрасохтори фароғатӣ ва сайёҳӣ дар кишвари мо, балки ба андозаи зиёд тавассути таъмини амнияти сайёҳон ҳангоми сафар ҳамаҷониба мусоидат хоҳад кард.

Дар айни замон соҳаи сайёҳӣ бешубҳа яке аз самтҳои муҳими эҳёи иқтисодиёти кишвари мо буда, ба рушди дигар соҳаҳои фаъолияти иқтисодии он таъсири ҳавасмандкунанда дорад.

Дар иқтисодиёти як кишвар соҳаи сайёҳӣ вазифаҳои зерини муҳимро иҷро мекунад:

– манбаи назарраси молиявӣ, аз ҷумла асбори хоричӣ, даромад ва воситаи таъмини шуғли аҳоли мебошад;

– тақмили сохтор ва фаъолияти соҳаҳои хизматрасонандаи соҳаи сайёҳӣ, диверсификасияи иқтисодиётро таъмин менамояд;

– даромад ва дараҷаи некуахлоқии аҳолиро баланд мебардорад;

– барои пеш бурдани тарзи ҳаёти солим шароит фароҳам меорад.

Дар натиҷаи ислоҳоти ҷорӣ фаъолияти корхонаҳое, ки хизматрасонии сайёҳӣ месозанд: ҷойгиронӣ, хизматрасонии нақлиётӣ, алоқа, савдо, хуроки умумӣ, фаъолияти экскурсиявӣ инкишоф меёбанд. Пешрави фаъолияти сайёҳӣ ба пешрафти хоҷагии деҳот, сохтмон ва дигар соҳаҳои иқтисодиёт мусоидат мекунад. Сайёҳӣ ҳамчун раванди беназири самараноки рушди иҷтимоию иқтисодии тамоми кишвар ва минтақаҳои алоҳидаи он амал мекунад.

Дар айни замон соҳаи сайёҳӣ метавонад ҳамчун низоме муаррифӣ карда шавад, ки ба шахс имкони омӯختани таърих, фарҳанг, урфу одат, арзишҳои маънавӣ медиҳад. Минтақае, ки тавассути он сафар мекунад, ба ӯ имкон медиҳад, ки қувваи рӯҳӣ ва ҷисмонии инсонро мустаҳкам намуда, тарзи ҳаёти солимро пеш барад. Дар баробари ин, соҳаи сайёҳӣ ба буҷаи давлат ё минтақа даромади қалон ворид намуда, яке аз омилҳои муҳими баланд бардоштани нуфузи кишвар дар назди ҷомеаи ҷаҳонӣ дар маҷмӯъ ва шахрвандони оддии кишварҳои гуногун мебошад. Аммо барои ба даст овардани натиҷаи мусбӣ аз фаъолияти сайёҳӣ муносибати махсус, асосан ба ташкили фаъолияти туроператорӣ аз нуқтаи назари баланд бардоштани бехатарии сафар зарур аст [2, с. 344].

Ба андешаи бисёре аз таҳлилгарон ва таҷрибаомӯзон, омилҳои асосии зерин ба рушди сайёҳӣ ва бехатарии он таъсири назаррас доранд:

- ✓ вазъи сиёсии кишвар (минтақа);
- ✓ ҳолат ва паҳншавии фарҳанг ва маориф;
- ✓ рушди иқтисодӣ ва пешрафти илтимой;
- ✓ сатҳи рушди инфрасохтори нақлиёт;
- ✓ некуахлоқии моддӣ ва дараҷаи маданияи аҳоли;
- ✓ тавсеаи робитаҳои байнидавлатӣ (байниминтақавӣ), ки дар ниҳоят ба рушди муносибатҳои байнишахсӣ байни шахрвандони кишварҳо ва минтақаҳои гуногун оварда мерасонад;

- ✓ пешрафти технологӣ дар соҳаи телекоммуникасия;

- ✓ содда ва ё ҳатто бекор кардани расмиятҳои раводид байни давлатҳо.

Таъмини бехатарии сайёҳӣ ба мо имкон медиҳад, ки вазифаҳои асосии он: репродуктивӣ, барқарорсозӣ (рекреатсионӣ) ва интеллектуалӣ ва пурмазмунро пурратар амалӣ созем. Дар баробари ин, дар раванди ташкили кор оид ба таъмини амният бояд ба назар гирифта шавад, ки он бояд дар ҳама самтҳо сурат гирад, ки таъсири асосии сайёҳӣ ба ҳаёти ҷамъият (иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва гуманитарӣ) гузаронида мешавад. Умуман, менечменти соҳаи сайёҳӣ (менечменти сайёҳӣ), ба назари мо, метавон ба намудҳо (ҷадвал) тақсим кард.

Унсури нави концепсияи анъанавии менеҷменти сайёҳӣ дар доираи менеҷменти типологӣ, ба андешаи муаллифон, бояд идоракунии амнияти сайёҳӣ бошад. Дар кори мазкур муаллифон идоракунии бехатарии сайёҳӣ ҳамчун системаи чораҳои пешгӯӣ ва ҳалли мушкилоти пайдошуда, фароҳам овардани шароити оптималии бехатарии сайёҳон ҳангоми сафар фаҳмида мешаванд.

Намудҳои идоракунии сайёҳӣ ва хусусиятҳои онҳо

<i>Намуд</i>	<i>Хусусият</i>
Идоракунии функционалӣ	Равандҳои идоракунии, ки таъмин мекунанд фаъолияти корхонаҳои саёрати мувофиқи самтҳои асосии зерин: ■ таъсиси (такмилдиҳии) сохтори ташкилӣ корхонаҳо; ■ таъриф ва тақсимот (азнавтақсимкунии) ӯҳдадорҳои функционалии кормандон; ■ назорат ва арзёбии иҷрои қарорҳои қабулшуда; ■ идоракунии тағйироти ташкилӣ
Идоракунии типологӣ	Равандҳои идоракунии аз рӯи зерин баррасӣ карда мешаванд самтҳо: ■ идоракунии амалиёти сайёҳӣ; ■ идоракунии меҳмоннавозӣ; ■ идоракунии ҳӯроки ҳӯрокворӣ (ҳӯрокворӣ ва нӯшокӣ); ■ роҳбарии ташкили фаъолияти экскурсия; ■ идоракунии фаъолияти дигар корхонаҳо — таъминкунандагон ■ хизматрасонӣ, ки ба маҳсулоти сайёҳӣ дохил мешаванд; ■ роҳбарии сохторҳои давлатӣ ва ҷамъиятӣ ■ ташкилотҳои сатҳи гуногун барои ташкили сайёҳӣ; ■ идоракунии бехатарии сайёҳӣ.
Идоракунии кадрҳо	Фаъолияти идоракунии одамон ба ҳисоб меравад, ки барои ноил шудан ба ҳадафҳои корхона бо истифода аз меҳнат, таҷриба, истеъдоди одамон, бо назардошти қаноатмандии онҳо аз кор нигаронида шудааст.
Идоракунии сифат хизматрасонӣ	Маҷмӯи тадбирҳои, ки барои ҳалли мушкилот андешида шудаанд, ки дар ҷараёни ташаккул ва татбиқи маҳсулоти туристӣ ба миён меоянд, барои мутобиқати он ба талабот ва стандартҳо.
Идоракунии молиявӣ	Низомии принципҳо ва усулҳои кор карда баромадан ва ҷорӣ кардан қарорҳои идоракунии вобаста ба ташаккул, тақсим ва истифодаи захираҳои молиявии корхона ва ташкили муомилоти маблағҳои он.

Се ҷанбаи мазмунӣ концепсияи «менеҷменти бехатарии сайёҳӣ» мавҷуд аст, ки ҳангоми ташкили кор оид ба таъмини бехатарии сафарҳои сайёҳӣ бояд ба назар гирифта шаванд [3, с. 274].

- ✓ *илм ва амалияи идоракунии сайёҳӣ;*
- ✓ *ташкили идоракунии корхонаҳои, ки ба онҳо дохил мешаванд*
- ✓ *саноати сайёҳӣ бо мақсади эҷод ва истеъмоли маҳсулоти бехатарии сайёҳӣ;*
- ✓ *раванди қабули қарорҳои идоракунии барои таъмини бехатарии сафар.*

Натиҷаҳои тадқиқот дар доираи татбиқи лоиҳаҳои Кумитаи рушди сайёҳии назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Ташаккули модели тарзи ҳаёти солим дар байни ҷавонон ва донишҷӯён воситаҳои сайёҳӣ» нишон медиҳад, ки яке аз унсурҳои асосии низомии амнияти сайёҳӣ фаъолияти операторӣ ва туроператорӣ мебошад. Аз ин рӯ, дар ин кор таваҷҷӯҳи бештар ба фаъолияти туроператорӣ (рейтинги оператори туроператор) дода мешавад. Ҳангоми баррасии масъалаҳои амният тавсия дода мешавад, ки кори туроператор дар раванди таҳия ва ташаккули маҳсулоти сайёҳӣ, пешбурди он ба бозор ва фурӯши мустақим таҳлил карда шавад [4, с. 193].

Идоракунии (идоракунии) фаъолияти туроператор ва дигар ташкилотҳои туристӣ аз инҳо иборат аст:

- ✚ равона намудани фаъолият ба ҳамаҷониба ва пурра қонсӯ гардонидани талаботи фароғатии сайёҳон ва таъмини бехатарии онҳо ҳангоми сафар;
- ✚ майли баланд бардоштани самаранокии фаъолияти иқтисодии корхонаҳои сайёҳӣ;
- ✚ баррасии ҳамаҷонибаи вазъият ва тамоюлҳои рушди бозори сайёҳӣ.

Дар навбати худ, сохтори идоракунии туризм бояд унсурҳои зеринро дар бар гирад:

- тадқиқоти маркетингии бозори сайёҳӣ;
- ташаккул (тарҳрезӣ),
- таҳия, пешбарӣ ва фурӯши (истеъмоли) маҳсулоти сайёҳии бехатар ва ҷолиб;
- назорати сифати хизматрасониҳои сайёҳӣ [5, с. 363].

Аз ин рӯ, метавон хулоса кард, ки менеҷменти сайёҳӣ ин идоракунии фаъолияти операторон, туроператорҳо дар раванди тичорати сайёҳӣ ва муносибатҳои онҳо бо истеҳсолкунандагони (таъминкунандагони) хизматрасониҳои сайёҳӣ, миёнаравҳо (агентҳои сайёҳӣ) ва истеъмолкунандагони (сайёҳон) маҳсулоти сайёҳӣ мебошад.

Дар муқоиса бо идоракунии рейтингҳои туристӣ метавон гуфт, ки вазифаҳои асосии идоракунии бехатарии сайёҳӣ инҳоянд [6, с. 195]:

- банақшагирӣ ва ташкили фаъолияти корхонаи туристӣ оид ба таъмини амнияти туристӣ;
- ҳавасмандгардонии фаъолияти кормандони корхонаи сайёҳӣ барои таҳияи маҳсулоти бехатарии туристӣ ва сайёҳон барои истеъмоли он;
- назорати сифати хизматрасониҳои инфиродӣ ва маҳсулоти туристӣ дар маҷмӯъ ҳам дар ҷараёни таҳия ва ҳам дар ҷараёни татбиқ (истеъмоли сайёҳон);
- расондани ёрӣ ба сайёҳон дар тайёри ба сафар ва дар рафти сафар

Дар баробари ин структураи идоракунии бехатарии сайёҳӣ метавонад чунин бошад:

- тадқиқоти маркетингии бозори сайёҳӣ аз нуқтаи назарӣ;
- муайян намудани тартиби таъмини бехатарии сафарҳои сайёҳӣ;
- фароҳам овардани шароит, ки амнияти сайёҳонро дар доираи маҳсулоти сайёҳие, ки аз ҷониби туроператор ташаккул медиҳад, таъмин менамояд;
- истеҳсол, пешбурд, фурӯши (истеъмоли) маҳсулоти сайёҳӣ бо назардошти масъалаҳои бехатарӣ;
- мониторинги сатҳи бехатарии сайёҳон ҳангоми сафар.

Дар асоси гуфтаҳои боло метавон ба хулосае омад, ки асоси таъмини бехатарии сайёҳӣ менеҷменти сайёҳӣ мебошад, ки қисми ҷудонашаванда ва ҷудонашавандаи он идоракунии бехатарии сайёҳӣ мебошад.

Самаранокии корхонаҳои сайёҳӣ, аз ҷумла таъмини бехатарии сайёҳӣ, бештар аз он вобаста аст, ки онҳо то чӣ андоза босалоҳият ва пурра татбиқ мекунанд.

Ҳамин тариқ, мо метавонем чунин хулоса барорем: бехатарии сайёҳӣ асосан аз сатҳи ташкили идоракунии (идоракунии) корхонаи сайёҳӣ ва дараҷаи иҷрои вазифаҳои функционалии кормандон муайян карда мешавад, яъне дар бораи чӣ тавр ташкил карда шудани фаъолияти сайёҳӣ. Танҳо дар ин сурат метавонад вазифаҳои идоракунии бехатарии сайёҳӣ ҳамчун системаи ҷораҳои пешгӯӣ ва ҳалли мушкilotи ба вучудодада ва таъмини шароити оптималии бехатарии сайёҳон ҳангоми сафар пурра амалӣ карда шаванд.

Адабиёт

1. Гамов В. Г., Старичкова Н.Ю. Менеджмент качества и оценка соответствия в туризме. Владивосток, 2015. 345 с.
2. Гаранин Н. И. Менеджмент безопасности в туризме и гостеприимстве. М., 2016. 345 с.
3. Горбунова М. Ю. Кадровый менеджмент и психология управления. Саратов, 2018. 274 с.
4. Федорова, Т. А. Управление рисками и страхование в туризме: монография / Т.А. Федорова. Москва: Магистр: ИНФРА-М, 2020. 192 с.

5. Туристское страноведение. Турция. Ближний Восток. Северная Африка: учебник для вузов / Ю. Л. Кужель, М. В. Иванова, Л. А. Польшова, Л. В. Сазонкина; под научной редакцией Ю.Л. Кужеля. Москва: Издательство Юрайт, 2021. 363 с.

6. Технология и организация сопровождения туристов. Обеспечение безопасности: учебное пособие для среднего профессионального образования / Г.М. Суворова [и др.]; ответственный редактор Г.М. Суворова. 2-е изд., испр. и доп. Москва: Издательство Юрайт, 2021. 195 с.

Исмоилов А.А.

ЗАМИНАҲОИ ТАЪРИХИИ ПАЙДОИШ ВА ДИГАРГУНШАВИИ МОҲИЯТ ВА ЗАРУРАТИ БЕХАТАРИИ ИҚТИСОДӢ

Дар мақолаи мазкур заминаҳои таърихӣ пайдоиши мафҳуми беҳатарии иқтисодии миллӣ, марҳилаҳои гуногуни рушди он дар фазои рӯйдодҳои таърихӣ мавриди тадқиқ қарор дода шудаанд. Бо ин мақсад се фарзияи (консепсияи) маъруфи замонаҳои гуногуни таърихӣ баррасӣ гардидаанд: консепсияи камералистии ҳифзи беҳатарии иқтисодии беруна, ки дар миёнаҳои асри 19 пайдо шудааст; консепсияи кейнсгароии муҳофизат аз таҳдидҳои дохилии макроиқтисодӣ, ки дар сеяки охири қарни XX ба миён омадааст; консепсияи институтсионалии муҳофизат аз монеаҳои маъмурӣ (охири қарни XX).

Калидвожаҳо: беҳатарии иқтисодӣ, беҳатарии миллӣ, иқтисодии ҳарбӣ, даврони гуломдорӣ, феодализм, капитализм, пасазсаноатӣ, камералистика, кейнсгароӣ, институтсионализм.

Исмоилов А.А.

ИСТОРИЧЕСКИЕ ПРЕДПОСЫЛКИ ВОЗНИКНОВЕНИЯ И ТРАНСФОРМАЦИИ НАСУЩНОСТИ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ

В данной статье исследуются предпосылки возникновения необходимости экономической безопасности, ее поэтапное развитие в разрезе исторических событий, возникновение и становление различных концепций развития теорий экономической безопасности государства. С этой целью рассмотрены три наиболее известные концепции: камералистская концепция защиты внешнеэкономической безопасности, которая возникла в середине XIX в.; кейнсианская концепция защиты от внутренних макроэкономических угроз, возникшая во второй трети XX в.; институциональная концепция защиты от административных барьеров (конец XX в.).

Ключевые слова: экономическая безопасность, национальная безопасность, военная мощь, государство, рабовладичество, феодализм, капитализм, постиндустриализм, камералистика, кейнсианство, институтсионализм.

Исмоилов А.А.

HISTORICAL BACKGROUND OF THE EMERGENCE AND TRANSFORMATION OF THE URGENCY OF ECONOMIC SECURITY

This article examines the prerequisites for the emergence of the need for economic security, its phased development in the context of historical events, the emergence and formation of various concepts for the development of theories of economic security of the state. For this purpose, the three most well-known concepts are considered: the cameralist concept of protecting foreign economic security, which emerged in the middle of the 19th century; Keynesian concept of protection against internal macroeconomic threats, which arose in the second third of the twentieth century; institutional concept of protection from administrative barriers (end of the twentieth century).

Keywords: economic security, national security, military power, state, slaveholding, feudalism, capitalism, post-industrialism, cameralistics, caseianism, institutionalism.

Таъмини беҳатарии иқтисодии давлат дар давоми якчанд садсолаҳои охир ба яке аз муаммоҳои хеле муҳим табдил ёфтааст. Ҳарчанд дар оғоз дар рӯбарӯи хатар аз даст додани истиқлолияти иқтисодӣ бештар давлатҳои султараққӣёфта (аз ҷиҳати иқтисодӣ ва

технологӣ) бештар осебпазир ҳисобида мешуданд, имрӯзҳо дар шароити ӯҳонишавӣ, чи тавре ки напӯҳҳои бӯҳронҳои иқтисодии солҳои охир нишон медиҳанд, давлатҳои тараққиқкардаи саноатӣ низ, ба монанди Юнон, Ирландия, Италия, Испания ва ғ., ки аз ҷониби Иттиҳоди Аврупо ҳастанд, беҳатарии иқтисодии худро таъмин карда натавониста, метавонанд побанду вобастаи таъкилотҳои молиявии байналмилалӣ гарданд.

Аз дигар тараф, падидаҳои бӯҳрони молиявӣ, алалхусус бӯҳрони қарзи аврупоӣ, норасоии амӣки назариявӣ ва методологӣ-методии бунёд ва амалигардонии низомии идоракунии беҳатарии иқтисодиро ошкор намуданд. Масалан, олонсиҳои рейтингӣ, ки заминаи бозғитимоди методӣ надоштанд, натавонистанд ҳатарҳои дар иқтисодиёти мамлакатҳои Иттиҳоди Аврупо бамӣномадаро саривақту мувофиқ таҳлилу баҳодиҳӣ намоянд, ҳамчунин даралаи пойдоии иқтисодиёти онҳо дар муқобили ин ҳатарҳо аниқ нагардид. Дар навбати худ, тайёр набудани сохторҳои танзимкунандаи Иттиҳоди Аврупо, ки қарорҳои онҳо ҳуқуқан бо баҳодиҳии олонсиҳои рейтингӣ алоқаманд аст, барои қабули чораҳои олиии зиддибӯҳронӣ маълум гардид, зеро онҳо бо механизму маводҳои зарурии таҳлилӣ таъмин набуданд.

Баъзе давлатҳои аз ҷониби ИДМ, аз ҷумла, Украина, Гурҷистон, Молдова, Арманистон, низ айнан бо чунин ҳолат рӯбарӯ гардиданд, зеро онҳо салдои манфии ғаболияти иқтисодии беруна ва сатҳи пасти захираҳои тиллоӣ-асбӯрӣ доштанд, ки болоравии ҳамасолаи қарзҳои берунаро ба миён меоваранд, ки ин низ таҳдидҳои гуногунро барои беҳатарии иқтисодии онҳо ба миён меоранд, ҳол он ки ин давлатҳо барои таъмини рушди иқтисодии худ захираҳои муайяни табиӣ, меҳнатӣ ва ғ. доро мебошанд.

Љумҳурии Тоҷикистон низ дар ин давра бо мушкилотҳои муайян рӯбарӯ гардид, зеро дар натиҷаи суст гардидани рушди иқтисодӣ дар Руссия (мувофиқан қоҳиш ёфтани ҳаҷми маблағҳои муқољирони меҳнатии тољик) ва маҳдуд гардидани дастрасӣ ба захираҳои молиявии байналмилалӣ тавозуни пардохти мамлакат паст гардид.

Ҳамин тавр, норасоии муайяно дар сатҳи рушди назария ва методологияи беҳатарии иқтисодӣ қайд кардан мумкин аст, ки барои омӯзиши ҳаматарафаи тамоюлҳои нав дар рушди иқтисодиёти ӯҳон, барои бунёди низомҳои давлатию минтақавӣ ва байналмилалии идоракунии беҳатарии иқтисодӣ имкон намедиҳанд.

Таъмини беҳатарӣ яке аз талаботҳои асосии инсон ба ҳисоб меравад. Асосгузори психологияи гуманистӣ Абрахам Маслоу муайян кардааст, ки талабот ба беҳатарӣ баъди талаботҳои физиологияи инсон - талаботҳо ба ҳӯроқа, ба манзил, ба сарулибос, ки ўро аз таъсири муҳити зист ҳифз менамоянд, дар ӯи дуввум меистад. Яъне, баъди он ки инсон худро бо ҳӯроқаву манзил таъмин намуд, масъалаи таъмини беҳатарӣ ба масъалаи аввалиндараља табдил ёфт.

Дар марҳилаҳои аввали рушди инсоният, ки бо муборизаи шадид барои тасарруфи заминҳои қорам байни қабиларову халқҳо алоқаманд аст, ӯанбаи асосии беҳатарӣ характери мудофиявӣ дошт. Дар баробари ин, ҳатарҳо ба ҳаёту озодии на тамоми ӯамбият, балки нисбати одамони озодидошта ба миён меомад, зеро ӯуломон озодиро аз даст намедоданд, балки ғакат ҳӯлаии онҳо иваз мегардид. Бинобар ин ҳулоса кардан мумкин аст, ки беҳатарии иқтисодии давлат дар давраи тофеодалӣ беҳатарии ҳарбӣ, аниқтараш таъмини иқтидоии ҳарбии мамлакатро дарбар мегирифт, ки аз тарафи гуруҳи ҳурди ҳокимону сарлашқарон амалӣ карда мешуд. Дар марҳилаи асримӣнагӣ, ки гузариш ба заминдоии феодалӣ ва мувофиқан васеъ гардидани доираи заминдорону дороёнро дарбар гирифта, на ғакат асоси иқтисодӣ, балки инчунин асоси илтимои ӯомеа низ гардид, мустаҳкам намудани иқтидоии ҳарбии мамлакат зарурати таъмини муттаҳидии ӯомеа, пеш аз ҳама, заминдоронро талаб менамуд. Яъне, ҳатари аз даст додани мустақилияти сиёсӣ дар натиҷаи амалиётҳои ҳарбӣ таҳдиди асосӣ барои беҳатарӣ ҳисоб ёбад ҳам, беҳатарии иқтисодӣ аллақай ба ғайр аз ғароҳам овардани заминаҳои иқтисодӣ барои муқобилият ба ин таҳдидҳо, ҳамчунин муттаҳидсозии ӯомеаро тақозо мекард.

Ин зухурот сабабгори ба миён омадани рақобат байни қорҳонаҳои ҳусусӣ гардид, ки дар навбати худ ҳатари аз даст додани рақобатпазирӣ, қатъ гардидани ғаболияти қорҳона, қамшавӣ ё

пурра аз байн рафтани пардохти андозҳо ба буљети давлатро ба вуљуд овард. Пайдошавии чунин хатарҳо давлатҳоро маљбур сохт, ки бо маќсади ҳифзи манфиатҳои иќтисодии ширкатҳои хусусӣ чораҳои ҳимоятгарой (протекционистӣ) андешанд. Масалан, бо маќсади паст кардани нархи хариди ашёи хом барои мануфактураҳои маҳаллӣ маликаи Англия Елизаветаи I аз мамлакат берун баровардани гӯсфандонро манъ карда буд. Ин гуна амалҳоро шартан ба сифати қадамҳои аввалини ташаккулдиҳии механизми давлатии идоракунии бехатарии иќтисодии мамлакат ҳисобидан мумкин аст.

Хулоса, қайд кардан мумкин аст, ки аллақай дар марҳилаи аввали пайдоиши капитализм маљмӯи объективии сегонаи бехатарии иќтисодии мамлакат - ҳуди давлат, хољағиҳои хонаводагӣ ва корхонаҳо ташаккул ёфт. Ҳамаи тағйиротҳои илтимой-иќтисодии минбаъда фа-кат тафсил додан ё амиқтар аниқкунии моҳияти ҳамин сегонаи объективӣ буд. Масалан, институтсиализатсиякунонии худидоракунии ма-ҳаллӣ ва минтақакунонӣ дар баробари бехатарии иќтисодии давлат ҳамчунин баррасии бехатарии иќтисодии минтақаҳо ва мунитсипалитетҳоро ба миён овард. Тағйирёбии тасаввуротҳо оид ба сифати зин-дагии аҳоли бошад, тағйирёбии моҳияти мафҳуми бехатарии иќтисодии хонаводаҳоро бо назардошти ба инобат гирифтани талаботҳои рӯзафзуни инсонии муосир ва шароити зисти ўро ба миён овард.

Таҳлили семантикии гузаронидашуда имкон медиҳад, ки тағйир-ёбии муносибатҳои субъективӣ-объективӣ дар соҳаи таъмини бехатарии иќтисодии давлатро бо назардошти ташаккулёбии ҷамъиятӣ-иќтисодӣ чунин марҳилабандӣ намоем (ниг. ҷадв. 1).

Ҷадвали 1.

Марҳилабандии муносибатҳои субъективӣ-объективӣ дар соҳаи таъмини бехатарии иќтисодии давлат бо назардошти ташаккулёбии ҷамъиятӣ-иќтисодӣ

Марҳилаҳо	Объектҳои бехатарии иќтисодии давлат		
	Давлат	Хонаводаҳо	Корхонаҳо
Вуломдорӣ	Иқтидори ҳарбӣ	-	-
Феодалӣ	Иқтидори ҳарбӣ	Заминдорон	-
Капиталистӣ	Иқтидори ҳарбию иќтисодӣ	Ҳамаи хонаводаҳо	Корхонаҳои азим

Эзоҳ: муаллиф тартиб додааст.

Рӯзмаррагардии муаммоҳои таъмини бехатарии миллӣ дар умум ва бехатарии иќтисодӣ ҷузъан дар қарнҳои XVII-XVIII ба вуқӯъ пайваست, яъне дар марҳилаҳои аввали пайдоиши капитализм ва оғози рушди давлатҳои миллӣ, вақте ки дар аксарияти мамлакатҳои Аврупо маќсади асосии давлат дар баробари боло бурдани сатҳи неқӯаҳволи инчунин таъмини бехатарии ҷомеа эътироф гардида буд.

Лекин, ҳарчанд ташаккулёбии сиёсати ба таъмини бехатарии давлат равонакардашуда хеле барвақт оғоз шуда бошад ҳам, то қарни XX идеологияи либералӣ ба қоркарди асосҳои назариявӣю методиҳои бехатарии иќтисодии миллӣ мамониат мекард. Дар доираҳои либералӣ чунин ҳисобида мешуд, ки қарди алоҳида ягона субъектест, ки қобил аст бе даҳолати давлат, самаранок ва мустақилона бо ҳалли муаммоҳои худ тавассути «дастҳои ноайёни бозор» машғул шавад (индивидуализми методологӣ). Ҳол он ки дар доираи таълимот дар бораи бехатарии иќтисодӣ ақидаи асосӣ дар он дида мешавад, ки на фақат қарди алоҳида, балки инчунин ҷамъият низ ҳастии (организми) яклухт ҳисобида мешавад, бинобар ин фаъолияти он бо маќсади болобарии неқӯаҳволии ҷамъиятӣ бояд тавассути усулҳои гуногун танзим гардад.

Фақат дар солҳои 30-40-уми қарни XX, баъди Таназзули бузург (Великая депрессия) ва оғози давраи афзудани таъсири танзим ба бозор, ки онро Љ. Хикс «инқилоби маъмурӣ» номида буд, назарияи бехатарии иќтисодии миллӣ яқъоя бо оғози рушди фаъоли ақида дар бораи зарурати худтанзимкунии бозор дар баробари танзими марказонидашудаи давлатӣ шакли воқеӣ гирифт.

Аз рӯи ақидаи Латов Ю.В. се нуқтаи назари иќтисоддонон-назариячиёнро оид ба

масоили таҳдидҳои асосӣ ба бехатарии иқтисодии миллий ва усулҳои мубориза бо ин таҳдидҳо ӯро кардан мумкин аст (ҷадвали 2):

Ҷадвали 2

Тавсифи парадигмаҳои асосии дарки бехатарии иқтисодии миллий [4]

	Фарзияи камералистӣ	Фарзияи кейнсианӣ	Фарзияи институтсионалӣ
Вақти пайдоиш, асосгузори фарзия	с.1840, Фридрих Лист	с.1930, Джон М. Кейнс	с.1980, Эрнандо де Сото
Таҳдиди асосиро барои бехатарии иқтисодии миллий дар чӣ медиданд?	Рақобат ё дигар амалҳои мамлакатҳои хориҷӣ	«Нокомию камбудии» бозор – носуботии рушди иқтисодӣ, бекорӣ, таваррум	«Нокомию камбудии» давлат – монеаҳои маъмурий, ӯстулуи рента
Субъектҳои мубориза барои бехатарии иқтисодии миллий	Мамлакатҳои дарёфткунандаи рушд	Мамлакатҳои тараққикарда	Мамлакатҳои дарёфткунандаи рушд
Мақсади мубориза барои бехатарии иқтисодии миллий	Истиқлолияти иқтисодӣ	Суботи иқтисодию илтимой	«Волоияти ҳуқуқ», ҳифзи ҳуқуқи моликият
Усулҳои мубориза барои бехатарии иқтисодии миллий	Сиёсати ҳимоятгари тилъоратӣ (протекционистӣ)	Танзими давлатии истеҳсолот, шуғли аҳоли ва муомилоти пулӣ	Кам кардани талаботҳои бақайлгирӣ ва пардохтҳо, мубориза бо бюрократия ва коррупсия

Эзоҳ: муаллиф тартиб додааст.

1) фарзияи (консепсияи) камералистӣ, ки ҳифзи бехатарии буруниқтисодиро дарбар мегирад (камералистика (аз латинӣ маънояш хазинаи дарбор) - илм дар бораи холагидории дарборӣ, давлатӣ) дар миёнаи қарни XIX пайдо шудааст;

2) фарзияи кейнсианӣ, ки ҳимоя аз таҳдидҳои дохилии макроиқтисодиро дар назар дорад, дар нимаи дуввуми қарни XX ба миён омадааст;

3) фарзияи институтсионалӣ, ки ҳимоя аз монеаҳои маъмуриро дар анзар дорад, дар охири қарни XX пайдо шудааст. [4]

Ин фарзияҳоро муфассал дида мебароем.

Фарзияи камералистии бехатарии иқтисодии миллий. Муаллиф - Фридрих Лист, ки ӯро асосгузори назарияи бехатарии иқтисодии миллий ҳисобидан мумкин аст, ҳамчунин яке аз намоёндагони барљастаи камералистика - маълуми назарияҳои илмӣ қарни XIX, ки дар доираи он муаммоҳои холагидории давлатӣ (дарборӣ) мавриди тадқиқот қарор мегирифтанд.

Дар монографияи «Низомии миллии иқтисоди сиёсӣ» (с. 1841) аз тарафи Фридрих Лист иқтисоди сиёсӣ аввалин бор аз нуқтаи назари компаративистӣ (таҳлили муқоисавии низомҳои иқтисодӣ) баррасӣ карда шуд, яъне Ф. Лист ҳамчун аввалин иқтисодчии «миллӣ» баромад намуд. Ӯ бартарияти савдои озодро барои миллатҳои пешрафта исбот менамуд, миллатҳои боқимонда бошанд, масалан, Олмон, дар ин шароит ҳамеша гирифтори қафомондагии иқтисодӣ боқӣ мемонанд. Барои ҳимояи саноат аз молҳои арзони воридотӣ дар ин давлатҳо Ф.Лист гузаронидани сиёсати қатъии ҳимоятгари давлатиро тавассути ӯроӣ намудани болҳои баланди гумрукӣ ба молҳои воридотӣ пешниҳод менамуд.

Фарзияи камералистии бехатарии иқтисодии миллий, ки аз тарафи Фридрих Лист ва ҳаммаслакони ӯ пешниҳод гардидааст, зарурати ҳифзи манфиатҳои иқтисодии миллиро аз хатарҳои иқтисодии беруна тақозо менамояд, ки ин барои давлатҳои дарёфткунандаи рушд (Олмон, ИМА) хеле рӯзмарраву қобили қабул гардида, ба онҳо имкон дод, ки дар оянда

мамлакати пешрафтаи иқтисодӣ гарданд.

Дар нимаи дуоми қарни XX ақидаҳои камералистон оид ба зарурати ҳифзи иқтисодиёти миллӣ барои пайдоиши фарзияҳои нави ҳољагии ӯҳонӣ – фарзияҳои радикалии чап заминаи мусоид фароҳам оварданд (Р. Пребиш, А. Эммануэл, И. Валлерстайн).

Ҳамаи ин фарзияҳои нав асоси қафомондагии давлатҳои сустрараққикардаро дар он мебинанд, ки давлатҳои пешрафта дар ҳољагии ӯҳонӣ қасдан чунин «қоидаҳои бозӣ»-ро ӯрӣ намуданд, ки рушди мамлакатҳои қафомондаро монеъ мешуданд.

Фарзияи кейнсиании беҳатарии иқтисодии миллӣ. Дар нимаи аввали қарни XX масъалаҳои ҳифзи иқтисоди миллӣ аз хатарҳои гуногун на фақат барои мамлакатҳои рӯбатараққӣ, балки инчунин барои мамлакатҳои тараққикарда низ рӯзмарра гардид.

Бояд қайд намуд, ки фикру ақидаҳои оиди хусусиятҳои сарчашмаҳои хатарҳои тағйир ёфтанд: агар барои мамлакатҳои рӯбатаққӣ хатари асосиро рақобат бо мамлакатҳои нисбатан тараққикарда ташкил кунанд, барои давлатҳои тараққикарда дар давраи Таназзули бузург дарки зарурати ба инобат гирифтани хатарҳои дохилӣ ба миён омад.

Дар солҳои 1930 аз тарафи иқтисодчиҳои англис Джон Мейнард Кейнс маънидоҷунии (парадигма) нави назарияи иқтисодӣ ва нуқтаи назари нав оиди дарки беҳатарии иқтисодии миллӣ пешниҳод карда шуд, ки мувофиқи он бекорӣ ва таназзули иқтисодӣ ҳамчун хатарҳои асосӣ барои иқтисоди миллӣ муайян гардида буданд. Барои истодагарӣ кардан ба ин хатарҳои танзими давлатии фаъолияти ҳољагидорӣ тавассути истифодаи чунин усулҳои тавсия дода мешуданд: ба роҳ мондани фармоишоти давлатӣ, ӯудо намудани субсидияҳои танзими бозори пулӣ, ва дар ҳолатҳои зарурӣ, ӯрӣ намудани назорати маъмурӣ нисбати рақобат. Фарзияи кейнсиании беҳатарии иқтисодии миллӣ ба вазъи шароитҳои дохилии макроиқтисодии рушди иқтисоди миллӣ бештар эътибори ӯиддӣ медиҳад.

Кейнсгароӣ дар сеяки охири қарни XX муҳимияти худро кам-кам аз даст дод, зеро дар ин давра таъаддуди назарияи иқтисодии не-окласикӣ ба миён омад, ки намоёндагони он зарурати таъмини сатҳи баланди рушди иқтисоди миллиро бо роҳи таъмини дарлаи баланди рақобатпазирии мамлакат дар миқёси ӯҳон асоси мешумориданд. лекин аллақай дар охири қарни XX назарияи иқтисодии неокласикӣ тадриҷан маъруфияти худро аз даст дода, мавқеи онро институтсионализм ишғол намуд.

Фарзияи институтсионалии беҳатарии иқтисодии миллӣ. Институтсионализм назарияи иқтисодиест, ки бештар ба «қоидаҳои бозии» иқтисодӣ тақия менамояд. Намоёндагони ин равия, ба монанди Ф. Лист, на ба муаммоҳои мамлакатҳои тараққикарда, балки ба мамлакатҳои рӯбатараққӣ ё мамлакатҳои дарёфткунандаи рушд бештар диққат медиҳанд, ки ин ба онҳо имконият дод доир ба фаҳмиши беҳатарии иқтисодии миллӣ ақидаи нав пешниҳод намоёнд.

Яке аз намоёндагони барластаи фарзияи институтсионализм иқтисодчиҳои перугӣ Эрнандо де Сото мебошад, ки мутахассис оид ба иқтисоди ғайрирасмӣ (неформальная экономика - informal economy) мамлакатҳои рӯбатараққӣ ҳисобида мешавад. Чунин иқтисод яке аз намудҳои фаъолияти иқтисодии ниҳой мебошад, ки дар доираи он истеҳсоли молу хизматрасониҳои барои аҳоли бе бақайдгирии расмӣ ба роҳ монда мешавад (масалан, «тильорати моқугӣ» (челночная торговля), савдогарони ғайрирасмӣ, сохтмончиёни ғайриқонунӣ, таксиронҳои беиљозатнома...). Бояд қайд намуд, ки дар мамлакатҳои дарёфткунандаи рушд чунин истеҳсолот аз ¼ то ½ ҳаљи ММД-ро ташкил медиҳад.

Ба ақидаи Э. де Сото иқтисодиёти расмӣ бо сабаби аз ҳад зиёд танзимталаб буданаш самаранокии камтар дорад. Ё дар китоби худ «Роҳи дигар» таъкид (исбот) месозад, ки намоёндагони иқтисодиёти ниҳон метавонанд дар мамлакат тартиботи демократии иқтисодиро тавассути ташкили ҳољагиҳои хусусии ғайрирасмӣ дар асоси принципҳои рақобати озод ӯрӣ намоёнд, ки дар фарқият аз меркантилизм танзиму сиёсатгузориҳои зиёдро талаб намекунад. Ҳамин тавр, таҳдиди асосиро барои беҳатарии иқтисодии миллӣ «ноқомию камбудии бозорӣ» не, чӣ тавре ки кейнсгароён иддао доранд, балки «ноқомию камбудии давлатӣ» бештар ба миён меоранд, ӯне ба ақидаи Э. де Сото, таҳдидҳои ин

махдудиятҳои маъмуриё, ки дар натиҷаи қабули қо-нунҳои «нокомил», илҳомии нопурра ё ноодилонаи қонунҳои «хуб» ба миён меоянд. Ҳамин тавр, бояд қонунҳои наво қабул гарданд, ки ба меъёрҳои демократии иқтисодӣ мувофиқ бошанд, ҳамчунин назорат оиди илҳомии қонунҳои мазкур таъмин карда шаванд.

Баъди ба вазифаи мушовири иқтисодии президенти Перу А. Фухимори таъин гардидан Э. де Сото ба расмӣ гардидани ҳуқуқҳои молиявии деҳқонону соҳибқорони шаҳрии пештар ғайрирасмибуда мусоидат намуд, ки вазъи мамлакатро, ки дар бӯҳрони амиқии иқтисодию сиёсӣ қарор дошт, хеле беҳтар намуд.

Дар асоси таҳлили гузаронидашуда ба ҳулосае омадан мумкин аст, ки фарзияҳои камералистӣ-радикалӣ, кейнсианӣ ва неонинституционалӣ фарзияҳои ҳамдигарро истиснокунанда набуда, балки моҳияти якдигарро пурра мегардонанд.

Ба беҳатарию иқтисодии миллӣ метавонанд ҳам рақибони хорилӣ, ҳам «нокомию камбудии бозорӣ», ҳам «нокомию камбудии давлатӣ» таҳдид намоянд, бинобар ин дар доираи сиёсати миллӣ бояд таҳдидҳои аз ҳама бештар хатарнок дар давраҳои муайян воқеъбинона муайян карда шаванд.

Дар ҳифзи беҳатарию иқтисодии миллӣ ҳангоми интиҳоби афзалиятҳо сатҳи рушди иқтисодии мамлакат нақши муҳимро мебозад. Ба ақидаи Ю.В. Латов, барои мамлакатҳои тараққиқардаи иқтисоди баъ-дииндустриалидошта дар замони муосир, яқинан, бештар фарзияи Дж. М. Кейнс, барои мамлакатҳои боқимонда бошад - фарзияи Э. де Сото мувофиқат мекунанд. Фарзияи Ф. Лист ва И. Валлерстайн бошад, дар шароити имрӯзаи ҷаҳонишудаистода барои ҳамаи мамлакатҳо қобили қабул аст, лекин аҳамияти дуумдараҷа дорад. [4]

Бо ибораи дигар, таълимоти диалектикӣ аниқсозии марҳилабандии дар боло овардашудаи муносибатҳои субъектӣ-объектӣ дар соҳаи таъмини беҳатарию иқтисодии давлат дар давраҳои гуногуни ҷамъиятӣ-иқтисодиро дар алоқамандӣ бо тағйирёбии таркиби қувваҳои истеҳсолкунанда ва омилҳои истеҳсолии ташаккулдиҳандаи онҳо талаб менамояд. Масалан, агар дар оғози марҳилаи капиталистии рушди ҷомеа омилҳои истеҳсолӣ аз замин, меҳнат ва сармоя иборат бошанд, пас дертар ба онҳо қобилияти соҳибқорӣ ҳамроҳ гардид, ҳангоми гузариш ба ҷомеаи постиндустриалӣ бошад инчунин иттилоот ва донишҳо ҳамчун омилҳои истеҳсолӣ аҳамияти муҳим пайдо намуданд. Му-вофиқан, агар дар марҳилаҳои аввали рушди технологӣ беҳатарию иқтисодӣ шартан ҳифзи табиӣ таъхизоти технологиро дарбар гирифта бошад, дертар - ба ҳифзи технологияҳо, имрӯз бошад - предмети асосии ҳифз - иттилоот гардидааст, иттилооти аз ҳама арзишманду маҳфӣ бошад иттилоот дар бораи дорандаи донишҳои зарурӣ мебошад.

Дар навбати худ, таҳлили фаъолияти олимоне, ки дар давраҳои гуногуни рушди инсоният бо масъалаҳои беҳатарию иқтисодӣ машғул ҳастанд, нишон медиҳад, ки авлиғирии рағбати онҳо ба масъалаи мазкур (дар қорҳои илмӣ онҳо) тақрибан бо тағйирёбии «мавҷҳои кондратевӣ» (силсилаҳои даврию болоравӣ ва таназзули иқтисодӣҳои ҷа-ҳон, ки аз тарафи иқтисоддони шӯравӣ Кондратев Н.Д. пешниҳод шудааст) мувофиқат мекунанд.

Масалан, ба миён омадани рисолаи мутафаккири франсуз Жан-Жак Руссо «Дар бораи созишномаи ҷамъиятӣ» бо оғози Инқилоби якуми саноатӣ (оғози сарҳисоби давраи ҳаётии технологияи аввал) рост меояд, ки ӯ дар ин рисола таъмини мавҷудият ва беҳатарию давлатро яке аз вазифаҳои муҳимтарини он меҳисобад.

Давраи ба миён омадани фарзияи камералистӣ (с.1840), ки он рақобати байналмилалиро ба соҳаи беҳатарӣ ворид намуда, ба ақидаи асосгузори он Ф.Лист зарурати пешбурди сиёсати тилъоратии протекционистӣ (ҳимоятгарой) ба миён меояд, бо давраи ҳаётии технологияи дуум рост меояд - давраи истифодаи буғ дар истеҳсолот, давраи ихтирои паровоз ва сохтмони аввалин роҳи оҳан, ки дар тилъорат имкониятҳои хеле васеъро ба миён оварданд (ин давраи ҳаётии технологӣ ба силсилаи дууми кондратевӣ, ки солҳои 1844-1851-ро дарбар мегирад, рост меояд).

Чунин мувофиқати ақидаҳо то оғози солҳои 80-уми қарни XX, то ба миён омадани назарияи институтсионалӣ, идома ёфтанд, ки мувофиқи ин назария ба маълумӣ таҳдидҳои

бехатарии иқтисодӣ монеаҳои маъмурӣ, бюрократизм ва коррупсия илова шуданд. Ин таҳдидҳои нав бо имкониятҳои, ки давраи компютерҳо ва телекоммуникасия (аз солҳои 70-ум ин тараф, давраи ҳаётии технологияи панҷум) ба миён оварда буданд, ихтилоф намуда, дар маълуми таҳдидҳо ба мавқеи аввал баромаданд.

Бояд қайд намуд, ки тибқи ақидаи олимон, маҳз аз солҳои 1981-1983, гузариш ба силсилаи панҷуми кондратевӣ оғоз гардида, бояд солҳои 2018-2019 бо гузариш ба силсилаи шашум анҷом ёбад, ки заминаи онро рушд ва паҳн гардидани нанотехнологияҳо ташкил медиҳанд.

Бинобар ин, чи тавре ки дар боло қайд гардида буд, силсилаи нави кондратевӣ ва давраи нави ҳаётии технологӣ бинишу фаҳмиши навро доир ба тадқиқи муаммоҳои бехатарии иқтисодӣ талаб менамоянд.

ЛИТЕРАТУРА

1. Барабин, В.В. Экономическая безопасность государства / В.В. Барабин. – М.: ЭКОПРЕСС, 2001. – 311 с.
2. Буров, В.Ю., Теоретические основы исследования категории «экономическая безопасность» / В.Ю.Буров, П.А.Кислощев // Высшая школа экономики, управления и предпринимательства забайкальского государственного университета. – 2011. – № 2. – С.4-7.
3. Корнилов, М.Я. Экономическая безопасность России: основы теории и методологии исследования / М.Я. Корнилов. – М.: РАГС, 2010. – 152 с.
4. Латов, Ю.В. Российская теневая экономика в контексте национальной экономической безопасности / Ю.В. Латов // Terra Economicus. – 2007. – №1, Т. 5. – С. 16-27.
5. Международная и национальная безопасность [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <http://kubsau.ru/upload/iblock/127/1273041e3a1349218426b10422712372.rlp#1>.
6. О категориально-понятийном аппарате теории национальной безопасности [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <http://fan-5.ru/pass/pass-47707.php>.
7. Потрубач, Н.Н. Концепция экономической безопасности / Н.Н. Потрубач, Р.К. Максutow // Социально-гуманитарные знания. – 2000. – № 4. – С. 130-140.
8. Экономическая безопасность: теория, методология, практика / под науч. ред. Никитенко П.Г., Булавко В.Г. // Институт экономики НАН Беларуси. Минск: Право и экономика, 2009. – 394 с.

МАРҲАЛЛАҲОИ ОМУЗИШИ ТЕХНИКӢ ВА ИҚТИСОДӢ АСОСИИ КУШОДАНИ МЕҲМОНХОНА

Таҳлили техникӣ-иқтисодӣ пешниҳоди меҳмонхона, курорт ё хобгоҳро меомӯзад, то муайян кунад, ки оё он ҳамчун модели устувор ва ғоидаовар имконпазир аст. Ин бо назардошти қобилиятнокӣ аз нуқтаи назари бозор, ҷойгиршавӣ, хароҷот ва маблағгузорӣ анҷом дода мешавад. Одатан, асосноккунии техникӣ-иқтисодии меҳмонхона аз ҷониби мушовирони беруна анҷом дода мешавад, ки арзиш ва сифати лоиҳаи пешниҳодшударо аз нуқтаи назари ҷониби сеюми мустақил арзёбӣ мекунанд.

Таҳлили техникӣ-иқтисодӣ ва нақшаи бизнеси меҳмонхона санги асосии омодагии соҳибкорро ба сохтмони меҳмонхонаи нав ё таъмиршуда ташкил медиҳанд. Он ба сармоягузoron нишон медиҳад, ки чӣ гуна онҳо аз сармоягузории худ бармегарданд (ROI ва оё соҳибкор метавонад тавассути эҷоди консепсияи меҳмонхонаи инноватсионӣ худро фарқ кунад).

Вожаҳои калидӣ: асосноккунии техникӣ-иқтисодӣ, моделҳои бизнес, санги асосии консепсияи инноватсия.

Хубони Сорбон

ЭТАПЫ ПРОВЕДЕНИЯ ТЕХНИКО-ЭКОНОМИЧЕСКОГО ОБОСНОВАНИЯ ОТКРЫТИЯ ГОСТИНИЦЫ

Технико-экономическое обоснование исследует предложение отеля, курорта или хостела, чтобы определить, осуществимо ли оно в качестве устойчивой и прибыльной бизнес-модели. Это делается путем рассмотрения его жизнеспособности с точки зрения рынка, местоположения, затрат и финансирования. Обычно технико-экономическое обоснование отеля выполняется внешними консультантами, которые оценивают общую ценность и качество предлагаемого проекта с точки зрения независимой третьей стороны.

Технико-экономическое обоснование и бизнес-план гостиницы составляют краеугольный камень подготовки предпринимателя к строительству нового или реконструированного отеля. Он показывает инвесторам, как они получают возврат своих инвестиций (ROI, и сможет ли предприниматель выделиться, создав инновационную концепцию отеля).

Ключевые слова: технико-экономическое обоснование, бизнес-модели, краеугольный камень, инновационная концепция.

Khuboni Sorbon

STAGES OF TECHNICAL AND ECONOMIC STUDIES RATIONALE FOR OPENING A HOTEL

A feasibility study examines a hotel, resort or hostel proposal to determine whether it is feasible as a sustainable and profitable business model. This is done by considering its viability in terms of market, location, costs and financing. Typically, a hotel feasibility study is performed by external consultants who evaluate the overall value and quality of the proposed project from the perspective of an independent third party.

A feasibility study and a hotel business plan form the cornerstone of an entrepreneur's preparation for the construction of a new or renovated hotel. It shows investors how they will get a return on their investment (ROI, and whether the entrepreneur can differentiate themselves by creating an innovative hotel concept).

Keywords: feasibility study, business models, cornerstone, innovation concept.

Современным бизнесменам при открытии отеля, прежде всего, необходимо провести технико-экономическое обоснование гостиницы. Многие потенциальные отельеры просто предполагают, что их замысел увенчается успехом, не проводя каких-либо серьезных исследований по построению гостиничного бизнеса, который будет стабильно прибыльным и конкурентоспособным.

Технико-экономическое обоснование исследует предложение отеля, курорта или хостела, чтобы определить, осуществимо ли оно в качестве устойчивой и прибыльной бизнес-модели. Это делается путем рассмотрения его жизнеспособности с точки зрения рынка, местоположения, затрат и финансирования. Обычно технико-экономическое обоснование отеля выполняется внешними консультантами, которые оценивают общую ценность и качество предлагаемого проекта с точки зрения независимой третьей стороны.

Технико-экономическое обоснование и бизнес-план гостиницы составляют краеугольный камень подготовки предпринимателя к строительству нового или реконструированного отеля [1]. Он показывает инвесторам, как они получают возврат своих инвестиций (ROI, и сможет ли предприниматель выделиться, создав инновационную концепцию отеля). Поэтому не рекомендуется продолжать бизнес, не выполнив этот важный исследовательский шаг.

При проведении технико-экономического обоснования открытия гостиницы предпринимателю предстоит пройти следующие этапы деятельности:

1. Провести анализ местоположения.

Изучение предлагаемых участков для организации отеля или курорта направлено на то, чтобы ответить на ряд вопросов, имеющих решающее значение для успеха гостиничного проекта.

- 1) Что делает это место привлекательным?
 - 2) Имеется ли достаточное количество и качество рабочей силы?
 - 3) Какие затраты на человеческие ресурсы можно ожидать?
 - 4) Имеется ли у отеля удобное транспортное сообщение?
 - 5) Каковы потенциальные риски и преимущества, связанные с данным районом?
2. Рассчитать общую стоимость открытия гостиницы.

Открытие собственного гостиничного бизнеса предполагает большой объем расходов, которые необходимо изучить, включая затраты на разработку и архитектуру, понесенные до открытия.

Кроме того, есть операционные накладные расходы, которые понесет отель, в том числе:

- 1) Лицензии (учитывать государственные ограничения, налоги, ограничения по зонированию, требования устойчивого развития).
 - 2) Франчайзинг (будь то независимый отель или отель, работающий по франшизе).
 - 3) Налоги.
 - 4) Оборудование.
 - 5) Удобства (магазины, общественного питания, бассейн, спа, парковка и расходы на их содержание).
 - 6) Мебель.
 - 7) Страхование.
 - 8) Человеческие ресурсы.
 - 9) Запасы.
 - 10) Электроснабжение.
 - 11) Водоснабжение.
 - 12) Будущий ремонт.
3. Исследовать спрос и предложение местных отелей.

Это включает в себя анализ всей конкуренции в регионе в соответствии с выбранным предпринимателем типом концепции (отели, курорты, hostels, апартаменты). Прежде всего, их конкурентоспособность. Информацию можно найти на туристических сайтах, у туроператоров и туристических исследовательских группах. [5]. Знание спроса и предложения местных отелей помогает спрогнозировать уровень заполняемости и тарифы для отеля, что является одним из ключевых элементов в определении его экономической целесообразности. Задайте вопросы о конкурентах, например: «Каковы были их показатели в последние годы с точки зрения ADR (Average Daily Rate - средняя цена, которую гость платит за номер в определенный день), RevPAR (Revenue per available room per day - общий доход, полученный от номеров, доступных для продажи в конкретный день) и уровня занятости?» [2].

4. Определить стоимость номеров и круглогодичную заполняемость.

После определения спроса и предложения отелей, конкурентоспособности собственного отеля, прогнозируемых эксплуатационных расходов, желаемой рентабельности инвестиций и, что особенно важно, сравнительного анализа отелей-конкурентов, предприниматель может сосредоточиться на стоимости номеров, чтобы увидеть, какую ADR (средняя дневная ставка) предприниматель может ожидать. Круглогодичные прогнозы спроса будут во многом влиять на ценовые решения.

5. Установить и спрогнозировать источники дохода отеля.

Основными источниками дохода отеля будут проживание в номерах, еда и напитки, а также такие мероприятия, как конференции и встречи. Используя свои прогнозы средней круглогодичной стоимости номеров и уровня занятости, предприниматель может спрогнозировать продажи из различных источников дохода, включая еду и напитки, досуг и мероприятия.

6. Составить технико-экономическое обоснование (ТЭО) гостиницы. Спрогнозировать рентабельность инвестиций.

Одной из наиболее важных частей технико-экономического обоснования отеля является прогнозируемая рентабельность инвестиций. ROI (Return on Investment) рассчитывается с использованием ряда показателей, включая внутреннюю норму доходности (IRR), чистую приведенную стоимость (NPV), коэффициенты покрытия долга и дисконтированный денежный поток (DCF), а также другие [3]. Они помогают показать, достаточно ли прибыль от инвестиций для продолжения работы и нужно ли предпринимателю искать финансирование где-то еще.

Если да, то будут ли кредиторы этого капитала довольны прогнозируемой рентабельностью инвестиций? Если нет, то от предложения гостиницы можно вообще отказаться или изменить его, чтобы сделать рентабельность инвестиций достаточно привлекательной для дальнейшего продолжения, например, сменить местонахождение, скорректировать стоимость номеров и сократить расходы. Четкий и всеобъемлющий отчет - это то, что будут искать банки, институциональные или частные инвесторы (семейные офисы).

7. Рассчитать стоимость ТЭО гостиницы.

Составление хорошо написанного и тщательного техникоэкономического обоснования гостиницы-это комплексный и трудоемкий процесс. По этой причине технико-экономические обоснования обходятся недешево, но, как всегда говорят: предприниматель получает то, за что платит. В конечном счете, дешево означает дорого в долгосрочной перспективе или даже может помешать предпринимателю начать реализацию проекта, поскольку будет сложно убедить банки и другие заинтересованные стороны в том, что его концепция того стоит и имеет для них ценность. [6]. Как видим, технико-экономическое обоснование отеля является обширным, и на это есть веские причины. Это дает предпринимателю и всем заинтересованным сторонам, таким как другие инвесторы, гораздо более четкое представление о связанных с этим затратах, желательности окупаемости инвестиций, а также помогает принять решение о том, как действовать дальше.

Технико-экономическое обоснование во многом рассматривается как обязательный шаг, и рекомендуется тщательно выполнять этот жизненно важный шаг для серьезных предложений отелей и сопровождать бизнес-план при формировании плана успеха.

Литература

1. Структура бизнес-плана для инвестора. URL: [//getinvestor.ru/struktura-biznes-plana-dlya-investora](http://getinvestor.ru/struktura-biznes-plana-dlya-investora)
2. Загрузка/ADR/RevPAR. URL: [//help.bnovo.ru/knowledgebase/adrrevpar/](http://help.bnovo.ru/knowledgebase/adrrevpar/)
3. Ямщикова И.В., Бутина Н.И. Анализ методов экономической оценки инвестиционных проектов // Известия вузов. Инвестиции. Строительство. Недвижимость. 2013. № 2 (5). URL: [//cyberleninka.ru/article/n/analiz-metodovekonomicheskoy-otsenki-investitsionnyh-proektov](http://cyberleninka.ru/article/n/analiz-metodovekonomicheskoy-otsenki-investitsionnyh-proektov)
4. Левченко Т. П., Баранова А. Ю. Экономические основы управления организациями индустрии гостеприимства // Проблемы современной экономики. 2010. № 2. С. 421–425.
5. Koshcheev S. V. Organization-economic mechanism of forming innovative systems (health-resort sector case-study) // European researcher. 2011. № 3. P. 274–275.
6. Романова Г. М., Матющенко Н. С. Исследование основных тенденций развития внутреннего туристского рынка (на примере Краснодарского края) // Сервис PLUS. 2012. № 3. С. 28–36.

ИНФРАСОХТОРИ ИҶТИМОЙ ВА НАҚШИ ОН ДАР РУШДИ ИҚТИСОДИЁТИ МИНТАҚА

Дар мақола нақши инфрасохтори иҷтимоӣ дар рушд ва инкишофёбии иқтисодиёти минтақа оварда шудааст, ки дарбаргирандаи низоми бисёрсатҳи ташкилию иқтисодӣ, аз ҷумла соҳаҳои истеҳсоли, иҷтимоӣ, шабакавӣ, институтсионалӣ ва таъминоти зиндагии ҳубу озоиштаи аҳоли мебошад. Инфрасохтори иҷтимоӣ унсури зарурии рушди иҷтимоӣю иқтисодии минтақа буда, он аз як тараф, ба пешниҳоди хизматрасониҳои гуногуни иҷтимоии дорои хусусияти ғайриистеҳсоли - нигохдории тандурустӣ, маориф, истироҳати ҷисмонӣ ва фарҳангӣ, аз тарафи дигар, он шароити зиндагии аҳолиро муайян мекунад, ки дар таъмини тандурустӣ, таҳсилоти дастрас ва маърифатнокӣ ифода меёбад.

Калимаҳои калидӣ: инфрасохтор, инфрасохтори иҷтимоӣ, инфрасохтори минтақа, рушди инфрасохтор, хизматрасониҳои иҷтимоӣ, шароити зиндагӣ, иқтисодиёт, рушди иқтисодиёт.

Саидзода С.С., Маджидзода Д.М.

СОЦИАЛЬНАЯ ИНФРАСТРУКТУРА И ЕЕ РОЛЬ В ЭКОНОМИЧЕСКОМ РАЗВИТИИ РЕГИОНА

В статье представлена роль социальной инфраструктуры в развитии и развитии экономики региона, которая включает в себя многоуровневую организационно-экономическую систему, включающую производственную, социальную, сетевую, институциональную и обеспечивающую мирную жизнь населения. Социальная инфраструктура является необходимым элементом социально-экономического развития региона, с одной стороны, она связана с предоставлением различных социальных услуг непроизводственного характера - здравоохранения, образования, физического и культурного отдыха, а также с другой стороны, оно определяет условия жизни населения, необходимые для обеспечения здоровья, доступного образования и просвещения.

Ключевые слова: инфраструктура, социальная инфраструктура, региональная инфраструктура, развитие инфраструктуры, социальные услуги, условия жизни, экономика, экономическое развитие.

Saidzoda S.S., Majidzoda D.M.

SOCIAL INFRASTRUCTURE AND ITS ROLE IN THE ECONOMIC DEVELOPMENT OF THE REGION

The article presents the role of social infrastructure in the development and development of the regional economy, which includes a multi-level organizational and economic system, including production, social, network, institutional and ensuring the peaceful life of the population. Social infrastructure is a necessary element of the socio-economic development of the region; on the one hand, it is associated with the provision of various social services of a non-productive nature - healthcare, education, physical and cultural recreation, and on the other hand, it determines the living conditions of the population necessary to ensure health, accessible education and enlightenment.

Key words: infrastructure, social infrastructure, regional infrastructure, infrastructure development, social services, living conditions, economy, economic development.

Тавачҷӯхнамоӣ ва андешаҳои илмӣ ба муаммоҳои шароити зиндагонии одамон ва ҷомеа хеле пеш аз он ки худӣ падида ҳамчун мафҳуми илмӣ ва категория муайян карда шавад, пайдо шуда буд. Яке аз асосгузори илми иқтисодӣ А.Смит «... Дар бораи шартҳои ташаккул ва фаъолияти хоҷагии халқ» сухан ронда, шароити моддиеро, ки имконияти ташкили оқилонаи истехсолотро ба вуҷуд меовард пешниҳодҳои муайяни илмӣ намудаанд. Инчунин олими иқтисодон Р.Оуэн дар қорҳои илмии худ бештар кушиш намудааст, ки ба «Идеяҳои илмӣ оид ба таъмини эҳтиёҷоти маданияи маишии одамон» тавачҷӯх намуда, исбот намудааст, ки қисмати зиёди одамон барои қонё намудани талаботҳои маданияи маишии худ фаъолият менамоянд [11, с.17].

Дар охири солҳои 40-уми асри гузашта мафҳуми «зерсохтор» бештар дар адабиёти иқтисодӣ барои муайян кардани соҳаҳои иқтисодиёт, ки ба истехсолоти саноатӣ ва кишоварзӣ хизмат мерасонанд, пайдо шуд [1].

Охиста-охиста, ин истилоҳ дар омӯзиши иқтисодиёт ва баъд дар омӯзиши ҳаёти иҷтимоӣ ба таври васеъ истифода бурда шуд. Нуктаи муҳим дар тафсири он на танҳо паҳлуҳои моддию техникаӣ, балки аз ҷониби мардум, дараҷаи қаноатмандии эҳтиёҷоти онҳоро низ дар бар мегирад [10, с.17]. Махсусан, П. Розенштейн-Родан қайд менамояд, ки истифодаи инфрасохтор боис ба он мегардад, ки як қатор шартҳои, ки ба рушди мусоиди соҳибқарӣ дар бахшҳои асосии иқтисодиёт ва қонё кардани ниёзҳои аҳоли мусоидаткунанда аз худ карда шаванд [11, с.21].

А. Маршалл, ба он ақидааст, ки ҳама он сармоягузориҳои мустақиме, ки дар ин инфрасохтор ҷалб карда мешавад, бештар олақа дорад, ба иқтисодиёти берунӣ, ки дар натиҷаи он рушд ва инкишофёбии қорхонаҳои саноатии дохилӣ дида шуда, манфиати бештар ба аҳолии минтақа ва ҳуб гаштани сатҳи зиндагии онҳо мегардад [9, с.115]. Ба ақидаи Р. Фрея ва Я. Штолера, «Хороҷотҳои инфрасохтор ... он сармоягузориҳои мебошанд, ки дар оянда бармегарданд» [8]. Ҷ. Гелбрейт чунин меҳисобат, ки «талаботи ҷамъиятӣ» инкишофдиҳандаи дисбаланси иқтисодӣ дониста шуда, номутаносибии захираҳои аз ҳад зиёдро ба истехсоли молҳои истеъмолӣ мерасонад ва барои эҳтиёҷоти аҳоли ва инфрасохтор қофӣ намебошад [2].

Дар назди қонунҳои объективӣ ва манфиатҳои иқтисодӣ дар ташаккули тадриҷии элементҳои инфрасохторӣ, пеш аз ҳама, таъмини фаъолияти меҳнати инсонӣ зоҳир карда шуд. Рушди минбаъдаи инфрасохтор бо рушд ва инкишофёбии эҳтиёҷотҳои инсонӣ алоқаманд буд ва ин боис гашт, ки инсон на танҳо дар фикри ҳудаш балки, дар фикри аҳлу оилаи худ низ бошад.

Ҳамин тавр, дар солҳои 60-70-уми асри XX дар илми иқтисодӣ муаммоҳои рушди инфрасохтори истехсолӣ, иҷтимоӣ, экологӣ ва дар соли 1980-ум, мафҳуми нав «Инфрасохтори бозорӣ» омӯхта шуданд, ки ба рушд ва инкишофёбии иқтисодиёт мусоидат намуданд [3, с.28].

Вобаста ба ин гуфтаҳо мо дар шакли расм гуруҳбандии инфрасохторро аз рӯи ҳудуди инкишофёбӣ, шакли соҳаҳо, омилҳои истехсолӣ, тавсифи объектҳо ва шакли моликият бо чунин тарз овардаем.

Дар шароити имрӯзаи иқтисодиёт бисёр намудҳои инфрасохтор мавҷуданд ва дар оянда зиёд шудан ё кам шуданашон дар назар аст, зеро сохторҳои нав доимо ба миён меоянд, ё ин ки аз байн мераванд, вале бо вуҷуди ин мо дар навбати худ, эҷод ва муайян кардани намудҳои инфрасохторро дар чунин шакл салоҳ донистем.

Чуноне, ки аз расм дида мешавад, инфраструктура ба панҷ гуруҳ ҷудо карда мешавад. Гуруҳи аввал аз рӯи ҳудуди инкишофёбӣ буда, он ба инфрасохторҳои байналмилалӣ, миллий, минтақавӣ ва маҳаллӣ ҷудо карда мешавад. Гуруҳи дуюм аз рӯи шакли соҳаҳо ҷудо шуда, ба инфрасохтори истехсолӣ, иҷтимоӣ, бозорӣ, иттилоотӣ, алоқавӣ ва институтсионалӣ ҷудо карда мешавад. Ба гуруҳи сеюм инфрасохтор аз рӯи

омилҳои истеҳсоли ҷудо карда шуда, он аз материалӣ, кормандӣ ва институтсионалӣ ҷудо карда мешавад. Гуруҳи ҷаҳорум аз рӯи тавсифи объектҳо ҷудо карда шуда, он ба инфрасохтори хаттӣ ва марказӣ ҷудо карда мешавад. Гуруҳи панҷум аз рӯи шакли моликият ҷудо карда шуда, он ба инфрасохтори давлатӣ, муштарак ва хусусӣ иборат мебошад.

Расми1. Гуруҳбандии инфрасохтор ҳамчун категорияи иқтисодӣ

Қариб ҳамаи намудҳои истеҳсолоти ҷамъиятӣ бо инфрасохтори минтақавӣ алоқаманданд. Ин намуди инфрасохтор ҳам чараёни истеҳсолоти моддӣ ҳам соҳаҳои ҷамъиятӣ, яъне тамоми ҷиҳатҳои гуногуни ҳаёти инсонро фаро мегирад. Мавҷудияти омилҳои маҳдудкунандаи ин инфрасохтор ба динамикаи иқтисоди минтақа дар маҷмӯъ таъсири ниҳоят манфӣ мерасонад.

Идеяҳо дар бораи унсурҳои «инфрасохтори минтақавӣ» бо мурури замон аз маҷмуи сохторҳои ҳарбӣ сар карда, то захираи ёрирасони иҷтимоӣ, таҳкурсии асоси иқтисодӣ миллӣ, таъмини рушди муназзам ва устувориҳои соҳаҳои саноат, ки ба рушди иқтисодӣ мусоидат мекунанд, дохил мешавад.

Аз ин гуфтаҳо бар меояд, ки зери мафҳуми инфрасохтори муносири минтақавӣ як системаи бисёрсатҳи ташкилию иқтисодӣ ба ҳисоб рафта, он дарбаргирандаи объектҳои муайян аз қабili инфрасохтори иҷтимоӣ, истеҳсоли, институтсионалӣ, шабакавӣ ва таъмини ҳаёт мебошад. Ин гуфтаҳо ро мо дар шакли расм чунин тасвир намудем (нигаред ба расми 2).

Дар системаи инфрасохтори муносири минтақавӣ инфрасохтори иҷтимоӣ мавқеи махсусро ишғол мекунад, ки дар баробари дараҷаи рушди соҳаҳои иҷтимоӣ, миқдор ва сифати хизматрасониҳои иҷтимоӣ ба аҳолии минтақа сохтори иҷтимоии минтақаро тавсиф мекунад.

Аз рӯи таҳқиқотҳои гузаронидашуда ва расми пешниҳодгардида, инфраструктураи иҷтимоиро ҳамчун маҷмуи устувори унсурҳои моддӣ доништан мумкин аст, ки барои ташкили оқилонаи фаъолияти асосии субъектҳои иҷтимоӣ шароит фароҳам меорад.

Омӯзиш ва таҳқиқи инфрасохтори иҷтимоии минтақа истифодаи равишҳои методологии зеринро дар бар мегирад:

- равиши системавӣ, ки омӯзиши объектро ҳамчун маҷмӯи ҷудонашавандаи зерсистемаҳои таркибии он, муайян кардани робитаҳо дар дохили объект, инчунин байни объект ва муҳити берунаро дар бар мегирад;

- равиши ҳолатӣ, ки дар рафти он таҳлили вазъияти ҳозира пеш аз ҳама дар асоси расмиёти стандартӣ таҳқиқот гузаронида мешавад;

- равиши диалективӣ, ки усулҳои махсуси тадқиқотро дарбар мегирад (усулҳои тақсими кардан ва пайваст кардани тамоми мақсадҳо, ҳиссаҳои асосӣ ва дуюмдараҷа, зарурӣ ва тасодуфӣ, омӯрӣ ва динамикӣ, абстракт ва асосӣ);

- равиши рефлексивӣ, ки яке аз равишҳои таҳлилии систематиконидашуда доништа шуда, барои коркарди иттилооти объект ва дастраси дар бораи муҳити дохилӣ ва берунӣ объекти таҳқиқшаванда асос мегирад.

Расми 2. Инфрасохтори муосири минтақавӣ ва объектҳои он

Унсурҳои асосии инфрасохтори иҷтимоии минтақа инҳоянд: захираҳои сармоявӣ (бино, таҷҳизот, иншоот), захираҳои ғайримолиявӣ (хизматрасониҳои кадрӣ, таъминоти иттилоотӣ) ва захираҳои ташкилию идоракунӣ (роҳбарӣ, банақшагирӣ, ташкил, амалиёт, назорат ва ғайра).

Дар ин ҷо ҳаминро бояд таъкид намуд, ки захираҳои ташкилию идоракунӣ ду унсuri аввали инфрасохтори иҷтимоиро бо ҳам мепайвандад.

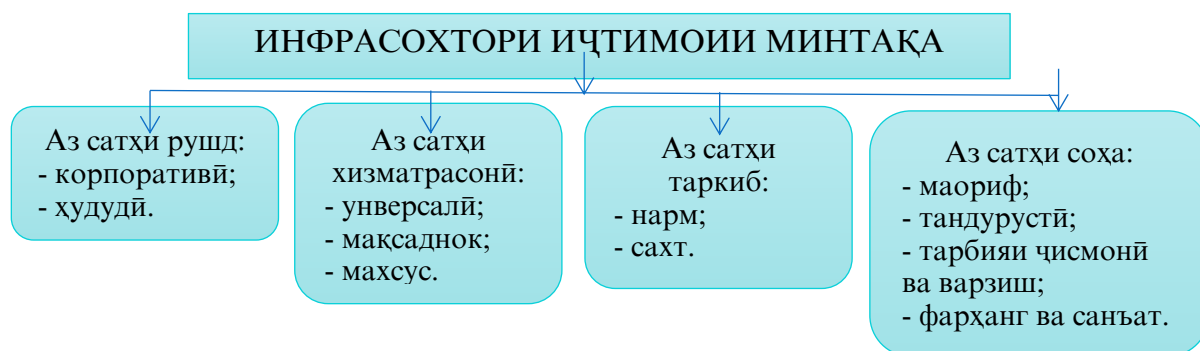
Хусусиятҳои асосии системаи инфрасохтори иҷтимоии минтақа инҳоянд:

- функционалӣ;
- сохторӣ;
- динамикӣ.

Масъалаҳои таъиноти функционалии инфрасохтори иҷтимоии минтақа яке аз ҳадафҳои асосии он доништа мешавад. Вазифаи асосии инфрасохтори иҷтимоӣ аз расонидани хизматҳои гуногуни иҷтимоии дорои хусусияти ғайриистеҳсолӣ барои қонеъ гардонидани талаботи ҳаётан муҳими аҳолии мебошад, ки аз инҳо иборатанд:

- ҳифз ва нигоҳдории саломатии аҳолии;
- таъмини шароит барои такрористеҳсоли қувваи кории аҳолии;
- фароҳам овардани шароитҳо барои ташаккули тамоюлҳои ҷараёни демографӣ;
- барҳам додани номутаносибии ҳудудии истеъмолии аҳолии ва таъмини дастрасии баробар ба хизматрасониҳои инфрасохтори иҷтимоӣ дар тамоми минтақа;
- ба вуҷуд овардани шароит барои инкишофи ҳаматарафаи шахсият дар асоси сохтори муайяни арзишҳои истеъмолии.

Ҳангоми муайян кардани унсурҳои сохтории инфраструктураи иҷтимоӣ, сохтори соҳавӣ, таркиб, хусусияти объектҳо, сатҳи рушд ва арзиши истеъмолиро метавон ҳамчун меъёр қабул кард (нигаред ба расми 3).

Расми 3. Гурӯҳбандии инфрасохтори иҷтимоии минтақа

Инфрасохтори иҷтимоӣ аз рӯи соҳаҳо аз маҷмӯи бахшҳо иборат аст, ки метавон онҳоро чунин номбар намуд, ба монандӣ: маориф, тандурустӣ, тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш, фарҳанг ва санъат. Таснифи инфрасохтори иҷтимоӣ аз рӯи сатҳи рушд бо ҳамкориҳои бахшҳои хусусӣ ва давлатӣ дар минтақа алоқаманд аст. Сатҳи корпоративии инфрасохтори иҷтимоӣ ба кормандони ширкат ва сатҳи ҳудудӣ бошад ба сифати зиндагии аҳолии тамоми минтақа нигаронида шудааст.

Аз рӯи таркиб инфрасохтори иҷтимоии минтақа ба инфрасохтори иҷтимоии «сахт» ва «нарм»-ро ҷудо карда мешаванд. Ба зергуруҳи якум, маҷмӯи биноҳо, таҷҳизотҳо, иншоотҳо, дохил мешаванд, яъне заминаи моддӣ ба амал баровардани фаъолияти иқтисодиёи иҷтимоӣ. Ба зергуруҳи дуюм, маҷмӯи захираҳои ғайримолиявӣ, ташкилӣ ва идоравӣ, ки бо пешниҳоди хизматрасонӣ алоқаманданд ва асосан ғайримоддӣ мебошанд, ки муайян кардан ва андозагириашон душвор буда, аксар вақт бо хусусиятҳои субъективӣ тавсиф мешаванд.

Инфрасохтори иҷтимоии минтақа аз нуқтаи назари хизматрасонӣ ба истеъмолкунандагон иборат аст аз:

- хизматрасониҳои универсалӣ ба монандӣ: маориф, омодамоии кадрҳо, тандурустӣ, таъминоти иҷтимоӣ, варзиш, фароғат, фарҳанг, санъат ва ғайра.
- хизматрасониҳои мақсаднок инҳо хизматрасонӣ мебошанд, ки барои кӯдакон, ҷавонон ва пиронсолон (боғчаҳо, муассисаҳои таҳсилоти олии таъминоти нафақа) нигаронида шуда, дар давраи ҳаёти пешбинӣ шудаанд.
- хизматрасониҳо барои шахсони дорои эҳтиёҷоти махсус ва маъҷубон.

Ба унсурҳои динамикии инфрасохтори иҷтимоии минтақа бошад, ҷараёни дигаргунсозӣ ва навсозӣ хос аст. Дар раванди навсозӣ дар ҳама унсурҳо ва робитаҳои байни онҳо ҷамъшавии тағйироти миқдорӣ ба амал меояд, ки баъдан ба табдилёбӣ оварда мерасонад.

Аз рӯи дараҷаи камолоти инфрасохтори иҷтимоӣ мувофиқи давраи фаъолияти он унсурҳои тараккиёбанда, инкишофёбанда ва «баранда» ҷудо карда мешаванд. Дар ҳар як марҳилаи давра ҳолатҳои гуногун имконпазиранд, ки бо маҷмӯи муайяни параметрҳо, бо тағирот, ки дар онҳо динамикаи падидаҳо метавон доварӣ кард, тавсиф карда мешавад. Ин ба мо имкон медиҳад, ки зерсинфҳои инфрасохтори иҷтимоии ҳукмронро муайян намоем.

Аз рӯи таҳлилу баррасии маълумотҳои пешниҳодшуда, системаи инфрасохтори иҷтимоии минтақа ба қадри имкон муайян гардида, хусусиятҳои асосии он ба тариқи зерин муайян карда шудаанд.

Якум, бахшҳои инфрасохтори иҷтимоӣ ҳамдигарро пурра мекунанд, яъне объекти инфрасохторро дигараш иваз карда наметавонад, онҳо танҳо дар як маҷмӯа, мутақобила ва пурракунандаи ҳамдигар зиндагӣ мекунанд. Масалан, дармонгоҳ

наметавонад дар соҳаи маориф хидмат расонад ва муассисаи таълимии кӯдакона функцияи китобхонаро иҷро карда наметавонад. Инфрасохтори иҷтимоӣ барои ташкили ҳаёти ҳаррӯзаи аҳолии минтақа, аз ҷумла тамоми ҷузъҳои соҳаи иҷтимоӣ пешбинӣ шудааст.

Дуюм, маҳсулоти инфрасохтори иҷтимоӣ ин хизматрасониҳост, ки маҳсулоти нав эҷод намекунад, балки натиҷаи меҳнатест, ки аллакай офаридашудаанд ва ба он арзиши нав зам мекунанд.

Сеюм, хизматрасонии инфрасохтори иҷтимоӣ ғайриҳаракатку-нанда буда, танҳо ба объекти муайян, яъне аҳолии минтақа пешниҳод карда мешавад, ин хизматрасониҳоро ворид кардан мумкин нест ва набояд нигоҳдорӣ, захира ва ҷамъоварӣ карда шавад.

Чорум, талабот ба хизматрасониҳои инфрасохтори иҷтимоӣ инфиродӣ дониста мешавад. Дар баъзе давраҳои ҳаёт шахс ба хизматрасонии таълимии кӯдакон ниёз дорад, бо мурури синну сол ниёз ба таҳсилоти олии касбӣ ба миён меояд, барои баъзеҳо ба варзиш, барои дигарон барои фарҳанг зарур аст. Дар баробари ин, шахсони маъюб ба эҳтиёҷоти махсусе ниёз доранд, ки ба анъанаҳо ва муносибатҳои этникӣ алоқаманданд. Аз ин рӯ, инфрасохтори иҷтимоиро дар алоҳидагӣ аз арзишҳо ва самтҳои шахсони алоҳида, гурӯҳҳо ва иттиҳодияҳо баррасӣ кардан мумкин нест.

Ҳамин тариқ, таҳлили ҷанбаҳои назариявии инфрасохтори иҷтимоӣ имкон дод, ки марҳалаҳои асосии рушди он, намудҳо ва хусусиятҳои системавӣ муайян карда шаванд, ки дар яқоягӣ барои тадқиқоти минбаъдаи методологӣ ва муайян кардани аҳамияти инфрасохтори иҷтимоӣ дар ҷомеа асос мебошанд.

Адабиёти истифодашуда

1. Большая советская энциклопедия. Т. 18 М.: Советская энциклопедия. 1969– 1978.
2. Гэлбрейт Дж. Общество изобилия. New York.: Mariner Books, 1958.
3. Иншаков О.В., Русскова Е.Г. Инфраструктура рыночного хозяйства: системность исследования // Вестник СПбГУ. 2005. Сер 5. Вып 2. С. 28-37.
4. Искандаров Х.Х. Методологические основы обеспечения конкурентоспособности работников на рынке труда//Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – Душанбе, 2016. -№ 2/4 (204). - С. 16-21.
5. Искандаров Х.Х., Абдуллозода Р.А. Особенности подготовки кадров в условиях цифровой экономики//Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – Душанбе, 2018. - № 5. - С.44-50.
6. Искандаров Х.Х., Набиева Д.М. Развитие системы социальной защиты населения в сельской местности Республики Таджикистан//Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – Душанбе, 2018. - № 7. - С.17-22.
7. Искандаров Х.Х., Амиров Ш.А. Сифати ҳаёт ва моҳияти иҷтимоӣ-иқтисодии он дар шароити имрӯзаи иқтисодиёт//Тоҷикистон: иқтисод ва идора. – Душанбе, 2021. - № 1. - С.109-118.
8. Критика современных буржуазных теорий финансов, денег и кредита / Под ред. Г.П. Солюса. М.: Финансы, 1978 г. URL: www.kredit-moskva.ru
9. Маршалл А. Принципы экономической науки. М.: Прогресс, 1993. 594 с.
10. Российская социологическая энциклопедия /Под ред Г.В. Осипова, 1998.
11. Тощенко Ж.Т. Социология. Общий курс. 2–е. изд. М.: Прометей: Юрайт–М, 2001. 511 с.

Қаландарзода Гулрӯ

**РУШДИ МАБЛАҒГУЗОРӢ БА СОҶАИ МАОРИФИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН
ДАР ШАРОИТИ ДИВЕРСИФИКАТСИЯИ ИҚТИСОДӢ
(дар мисоли муассисаҳои таҳсилоти умумии Ҷумҳурии Тоҷикистон)**

Дар мақолаи мазкур масъалаҳои таҳлили мушкилотҳои маблағгузорӣ дар соҳаи маориф, сармоягузориҳои буҷети давлатӣ ва ғайридавлатӣ ва алоқамандии он ба рушди соҳаи маориф, норасоии маблағгузориҳои буҷетӣ ва сатҳи пасти ҷалби сарчашмаҳои ғайрибуҷетии маблағгузорӣ ва дигар масъалаҳо дида

Вожаҳои калидӣ: маблағгузорӣ, лоиҳаҳои сармоягузорӣ, буҷети давлатӣ, соҳаи маориф, муассисаҳои таълимӣ, иқтисоди бозорӣ.

Қаландарзода Гулру

**РАЗВИТИЕ ФИНАНСИРОВАНИЯ СФЕРА ОБРАЗОВАНИЯ РЕСПУБЛИКИ
ТАДЖИКИСТАН В УСЛОВИЯХ ДИВЕРСИФИКАЦИИ ЭКОНОМИКИ
(на примере средние общеобразовательные учреждения Республики Таджикистан)**

В данной статье рассматривается проблемы анализа финансирования в сфере образования, государственные и негосударственные инвестиции и их влияния на развитие сферы образования, недостаточность бюджетного финансирования и низкий уровень привлечения внебюджетных источников финансирования и исследуется других проблем.

Ключевые слова: финансирование, инвестиционные проекты, государственный бюджет, сфера образования, учебное заведение, рыночная экономика.

Kalandarzoda Gulru

**GROWTH OF INVESTMENT IN THE SPHERE OF EDUCATION OF THE REPUBLIC
OF TAJIKISTAN IN CONDITIONS OF ECONOMY DIVERSIFICATION
(for example, in secondary schools of the Republic of Tajikistan)**

This article examines the problems of analyzing investment in education, state and non-state investments and their impact on the development of education, awful budget financing and low level of attraction of extra-budgetary sources of financing and explores other problems

Key words: financing, investment projects, state budget, education, educational institution, market economy.

Бояд ёдовар шуд, ки дар шароити диверсификатсияи иқтисоди миллӣ ҳамчунин рушди бо суръати раванди ҷаҳонишавии муносибатҳои иқтисодӣ ва иҷтимоӣ, махсусан баланд гардидани талаботи ҷомеа ба кадрҳои баландихтисос, талабот ба таълимӣ босифат, таъмини рушди уствори соҳаҳои хоҷагии халқӣ мамлакат аз солҳои пешин дида бештар ба соҳаи маориф вобаста мегардад ва ин соҳаи муҳим воқеан ҳам ба соҳаи калидии ҷомеа табдил меёбад.

Вобаста ба таҳаввулотҳои босуръати ҷаҳони имрӯза бо мақсади бештар намудани шароит дар низоми маориф, рушди буҷети соҳаи маориф яке аз самтҳои муҳим арзёби мегардад.

Низоми буҷети соҳаи маориф дар шароити кунуни самти ба рушд нигаронидашуда мебошад, ки густариши он ба таъмин намудани гуногунсамтии иқтисодӣ миқдори миллӣ тақвияти бештар мебахшад.

Имрӯз дар вазъияти бошиддати иқтисодиву молиявии ҷаҳонӣ соҳаи маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҳолати татбиқи низоми ислоҳоти буҷет қарор дорад, ки мақсади асосиаш ташкили механизми рушди устувор ва дарёфти сарчашмаҳои рушди маблағгузориҳо бо

мақсади таъмини оmodасозии мутахассисон дар асоси стандартҳои байналхалқии таҳсилот мебошад.

Дар Паёми соли 2024 ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон 28 декабр Асосгузори сулҳу Ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, мӯҳтарам Эмомалӣ Раҳмон қайд карданд, ки “Дар навбати худ, рушди илму маориф калиди пешрафти ҳамаи соҳаҳо ва омили муҳимтарини таъмин намудани ояндаи босуботи давлат ва фардои босаодати ҷомеа ба ҳисоб меравад” [1, 7].

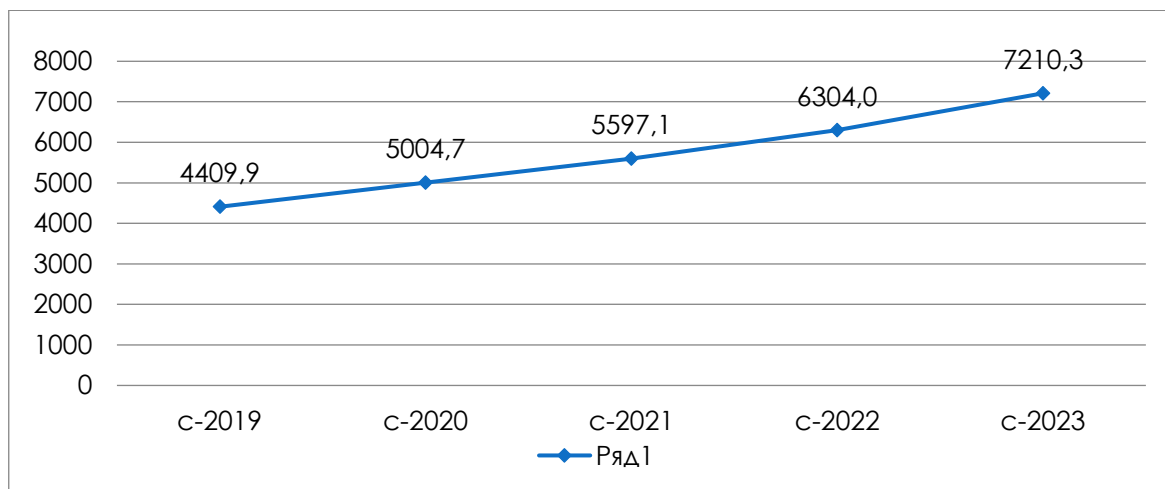
Тибқи нақшаҳои дурнамои Стратегияи миллии рушди соҳаи маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон то соли 2030 ва аз ин баъд, рушди буҷет аз ҳисоби маблағгузориҳо ва сармоягузориҳои иловатан дар соҳаи маориф ва бо ин восита ташкили рақобати солим ва дарёфти сарчашмаҳои нави маблағгузориҳо хизматрасонии таълимӣ самти ояндадори ин соҳа маҳсуб меёбад.

Дар асоси маълумотномаи оморӣ дар соли 2019 дар низоми маорифи кишвар 2,4 миллион нафар ба таҳсил фаро гирифта шудааст. Дар соли 2023 ин нишондиҳанда ба 2,6 миллион нафар расидааст. Вобаста ба нишондиҳандаҳои дурнамо ин шумора то соли 2025 ба 2,7 миллион нафар мерасад.

Дар ин раванд, зарурати дарёфти сарчашмаҳои нави маблағгузориҳо хизматрасонии таълимӣ ва баланд бардоштани имкониятҳои низоми маорифро тақозо мекунад.

Ҳамчунин зарур аст, ки истифодаи самаранокӣ имконияту захираҳои мавҷудаи кишвар, ба қор андохтани иқтидорҳои нав ва фаъол гардонидани иқтидорҳои амалкунанда, ҷалби маблағгузориҳои ватаниву хориҷӣ бахусус тақвият бахшидан дар бахши хусусии соҳаи маориф эътибори аввалиндараҷа дода шавад.

Таҳлилҳо нишон медиҳад, ки сарчашмаи асосии рушди устувори маблағгузорӣ дар соҳаи маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон ин воситаи буҷети давлатӣ аст (рас.1).

Рас.1. Рушди буҷетии соҳаи маориф дар зарфи солҳои 2019-2023

Манбаъ: Маҷмӯаи оморӣ соҳаи маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон. - С. 2023.

Аз рақамҳои расми 1. мушоҳида мегардад, ки соли 2023 нисбат ба соли 2019 ҳаҷми маблағгузорӣ 1,64% зиёд гардидааст. Сарчашмаҳои асосии буҷети соҳаи маориф бошад, чунин самтхоро дар бар гирифтааст (ҷадв.1). [6, 223].

Ҷадвали 1.

Тамоюли ва сохтори сарчашмаҳои маблағгузорӣ дар соҳаи маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2019 – 2023 (бо ҳисоби ҳазор сомонӣ)

Манбаҳои маблағгузорӣ	2019	2020	2021	2022	2023
-----------------------	------	------	------	------	------

Бучети давлатӣ	3483,5	0,79	3732,7	0,75	4260,9	0,76	4664,2	0,74	5552	0,77
Маблағҳои махсус	738,4	0,17	897,0	0,18	1017,2	0,18	1127,0	0,18	1098	0,15
Грантҳо	182,9	0,04	375,0	0,07	319,0	0,06	512,8	0,08	560	0,1
Қарзҳо	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Дигар сарчашмаҳо	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Ҳамагӣ	4404,8	100	5004,7	100	5597,1	100	6304,0	100	7210,3	100

Манбаъ: ҳаҷвал аз тарафи муаллиф дар асоси маводи маҷмӯаи омили соҳаи маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва лоиҳаҳои қарзии соҳаи маориф барои соли 2023. – С. 224. тартиб дода шудааст.

Таҳқиқот нишон медиҳад, ки ҳиссаи маблағгузориҳои соҳаи маориф дар соли 2023 аз ҳисоби маблағҳои махсус 0,15%, аз ҳисоби лоиҳаҳои грантҳо 0,1%, аз ҳисоби бучети давлатӣ бошад 77%-ро ташкил медиҳад. Дар соли 2023 аз ҳисоби ҳамаи сарчашмаҳо ба соҳаи маориф 7 210 ҳазор сомонӣ, ва соли 2019 бошад 4 404,8 ҳазор сомонӣ маблағгузорӣ карда шудааст, ки ин нисбат ба соли базавӣ (2019) 1,64 % зиёд мебошад.

Ҳиссаи маблағгузорӣ аз ҳисоби грантҳо ҳамагӣ 560 ҳазор сомониро дар соли 2023 дар соҳаи маориф ҷумҳурӣ ташкил медиҳад.

Дар шароити гуногуншаклии низоми соҳаи маориф, қабл аз ҳама, ҷалби маблағгузориҳои ғайрибучетӣ дар рушди соҳаи маориф дар шароити кунуни нақши муҳим дорад.

Имрӯз дар ҷумҳурӣ барои сармоягузориҳои дохилӣ ва хориҷӣ татбиқи лоиҳаҳои қарзӣ мувофиқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф», боби 6. «Фаъолияти молиявӣ ҳоҷагидорӣ» ва банди 7. «Манбаъҳои иловагии маблағгузориҳои муассисаҳои таълимӣ», оид ба лоиҳаҳои грантӣ, қарзҳои ташкилотҳои қарзӣ як қатор имтиёз ва дастгириҳо ҷонибдорӣ гардидааст.

Рушди маблағгузориҳо омили калидии баланд бардоштани сатҳи сифат ва самаранокии соҳаи маориф, махсусан, замина дар ташаккули низоми муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ мебошад.

Чи тавре, ки дар боло зикр гардид, тибқи нишондиҳандаҳои дурнамо шумораи ба таҳсил фаро гирифташавандагон то соли 2025 ба 2,7 миллион нафар мерасад. Афзоиши аҳоли низ сол аз сол хело зиёд назаррас аст.

Ҳамчунин, вобаста ба таҳлилҳои ЮНЕСКО ва Бонки Ҷаҳонӣ тибқи раҳбабандӣ дар байни 183 кишварҳо аз ҳисоби маблағгузориҳо ба соҳаи маориф аз бучети давлатӣ, Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҷойи 21 қарор дорад.

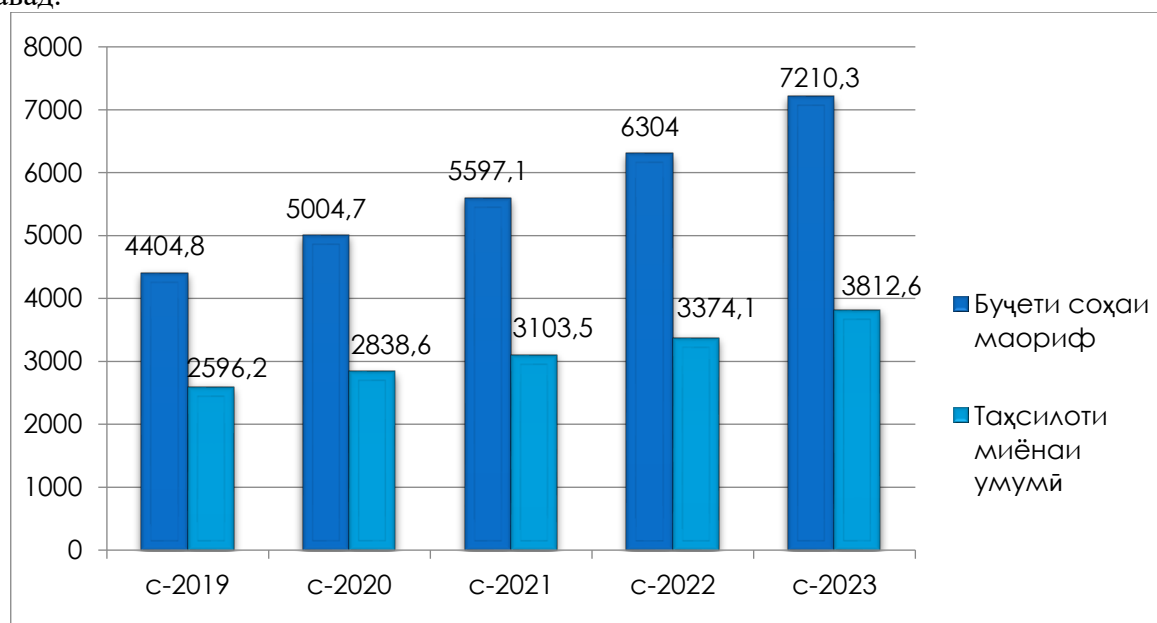
Аз ин нишондиҳандаҳо маълум мегардад, ки Тоҷикистон ба гурӯҳи кишварҳое дохил шудааст, ки ҳаҷми маблағгузориҳои онҳо ба соҳаи маориф аз ҳисоби бучети давлат зиёд мебошад.

Бо назардошти нуқтаҳои зикргардида зарур аст, ки раванди ташаккулёбӣ ва рушди минбаъдаи маблағгузориҳо аз ҳисоби шарикони рушд, сармоягузориҳои дохилӣ ва берунӣ дар ин соҳаи ҳаётан муҳим инкишоф диҳем.

Бояд қайд кард, ки рушди иҷтимоӣ-иқтисодии ҷомеа ро ба рушди бозорҳои илм ва маориф тасаввур кардан мумкин нест, зеро дигар механизмҳои нестанд, ки монанди илм ва маориф ба рушди ҷомеа таъсир расонанд. Аз ин рӯ, рушди соҳаи маориф дар маркази

диққати роҳбарияти давлат қарор дорад. Вазифаҳои навбатие, ки Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон оид ба пешрафти илму маориф, баланд бардоштани сатҳи зиндагии мардум дар назди масъулони соҳа мегузоранд, хеле муҳим ва саривақтианд.

Дар баромаду суҳанрониҳои Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат бисёр масъалаҳои муҳимми сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ, фарҳангӣ ба миён гузошта мешавад, ки аксарият ба соҳаи маориф бахусус муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ (МТМУ) зич алоқаманданд. Ин аст, ки Сарвари давлат маорифро соҳаи афзалиятнок эълон карданд ва ҳар сол маблағгузорӣ ба ин соҳа аз ҳисоби лоиҳаи буҷети давлатӣ ва ғайридавлатӣ афзуда мешавад.

Рас.2. Динамикаи ҳиссаи маблағгузори МТМУ нисбати маблағгузорӣ дар соҳаи маориф дар зарфи солҳои 2019-2023.

Манбаъ: аз тарафи муаллиф дар асоси маводҳои маҷмӯаи омили соҳаи маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон 2023. –С. 226 тартиб дода шудааст.

Аз рақамҳои расми №2 мушоҳида мегардад, ки соли 2023 нисбат ба соли 2019 ҳаҷми маблағгузорӣ ба МТМУ 4,6% зиёд афзудааст.

Таҳлил ва омӯзиши сарчашмаҳои омили нишон медиҳад, ки афзоиши хонандагон низ зиёд буда, дар ин росто ҳамбастагиро талаб мекунад.

Зиёд шудани ҳаҷми маблағгузорӣ ба соҳаи маориф бояд ба баланд бардоштани сифати таълим ва беҳтар кардани низомии тайёр кардани кадрҳо равона карда шавад. Ҳамзамон дар шароити рушди муносибатҳои нави иқтисодӣ ба боздеҳии маблағҳои ба соҳа гузашташуда диққати зарурӣ дода, самаранокии устувори онро таъмин кардан яке аз вазифаҳои муҳими стратегияи давлат дар соҳаи маориф ба ҳисоб меравад. Барои иҷрои он бояд моделҳои аз ҷиҳати илмӣ асоснокӣ таълим ва низомии маблағгузорӣ таҳия ва татбиқ карда шавад.

АДАБИЁТ

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.-Душанбе.: Шарқи озод, 2016. -25 с.
2. Маҷмӯаи омили соҳаи маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн].– Душанбе. -2019– 345 с.
3. Қаландарова Г. С. Ташаккул ва рушди сармояи инсонӣ [Матн] / Г. С. Қаландарова // ПаёмиДонишгоҳи миллии Тоҷикистон.–Душанбе:– С. 327.
4. Қодиров Ш. Ш. Частный сектор дошкольного образования в Республике Таджикистан: проблемы развития и инвестирования// Экономика Таджикистана. 2017. № 1 С.-25-32

Rakhimov S.Kh.

INTERNATIONAL TOURISM AND THE MODERN WORLD

The article is devoted to the analysis of the state, trends and prospects of the development of international tourism; the influence of the main internal and external factors affecting tourism; identification of prospects for the development and establishment of international tourism.

Key words: *tourism, world community, competition, market, development trend, economy, international tourism, tourism industry, tourism, world economy, World Tourism Organization, tourism industry.*

Раҳимов С.Х.

САЙЁҲИИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ ВА ҶАҲОНИ МУОСИР

Мақола ба таҳлили вазъият, тамоюлҳо ва пешомадҳои рушди сайёҳии байналмилалӣ, таъсири омилҳои асосии дохилӣ ва берунӣ, ки ба сайёҳӣ таъсир мерасонанд, муайян намудани пешомадҳои ташаккул ва рушди сайёҳии байналмилалӣ бахшида шудааст.

Вожаҳои калидӣ: *сайёҳӣ, иттиҳоди ҷаҳонӣ, рақобат, бозор, тамоюли рушд, иқтисодиёт, сайёҳии байналмилалӣ, соҳаи сайёҳӣ, иқтисодиёти ҷаҳон, Созмони умумиҷаҳонии сайёҳӣ, индустрияи сайёҳӣ.*

Рахимов С.Х.

МЕЖДУНАРОДНЫЙ ТУРИЗМ И СОВРЕМЕННЫЙ МИР

Статья посвящена анализом состояния, тенденций и перспективы развития международного туризма; влияние основных внутренних и внешних факторов, влияющих на туризм; выявление перспектив развития и становления международного туризма.

Ключевые слова: *туризм, мировое сообщество, конкуренция, рынок, тенденция развития, экономика, международный туризм, туристическая отрасль, мировая экономика, Всемирная туристская организация, туристская индустрия.*

In the context of globalization, in order to increase the competitiveness of the Republic of Tajikistan in the world market, the competitiveness of all sectors of the national economy, each area of economic activity, enterprises or organizations as a whole must be resolved.

To do this, it is necessary to increase the efficiency of organization management, production, financial and labor mechanisms, management bodies must adapt to the external environment and in practice implement the best management experience accumulated in the world community, which are the key sources of this process.

In the service sector on a global scale, from 40 to 71% of the gross national product is currently being created. The accelerated pace of development of the service sector in the geo-economic space and its priority at the end of the 20th and beginning of the 21st century have become the most significant economic phenomenon.

It should be noted that during this period the world market of services has grown by 2 times, and significantly exceeded the pace of development of industrial and agricultural production. Opportunities to create additional jobs and the functioning of small and medium-sized enterprises that quickly adapt to the constantly changing demands of the consumer sector are the main advantage of the service market. On the scale of the world economy, those countries that do not pay due attention to the development of their own national service market may lose in the future a large promising part in the world service market.

In modern conditions, in the world economy there is a tendency of progressive development, there is an increase in the volume of trade on an international scale, the transport infrastructure is

being modernized, the internationalization and globalization of the world economic spheres is increasing, the number of contractual unions is increasing, and the visits of the population associated with economic activity are increasing.

In modern conditions, world services for the public are actively developing as the formation and organization of international tourism. This area in the modern context is one of the most important in world economic activity; it is a complex procedure that has a considerable impact on the structuring and overall picture of the development of the world, the economy and individual states.

The disclosure of the main issues of the development of international tourism in the world society reveals one of the urgent problems of the world - the understanding of tourism and its development trends. The study of the main provisions of the international tourism market and world tourism powers is relevant.

The most significant economic, social and cultural phenomena in recent decades is the strong and steady growth in tourism activity. In the national sustainable development strategies of many countries, including the Republic of Tajikistan, tourism is seriously considered as a priority for the development of the country's tourism industry. The agenda of many international conferences on sustainable development includes the topic of tourism development, where the problems faced by tourism in these countries are discussed and some policy recommendations are made for the modern and sustainable development of the tourism industry and strengthening their cooperation in this important area.

In particular, in our country, by the Decree of the Government of the Republic of Tajikistan dated August 1, 2018, No. 372, the "Tourism Development Strategy in the Republic of Tajikistan for the period until 2030" was adopted, which defines the goals, objectives and priority areas for the development of the country's tourism industry for this period and is a factor in the formation of plans and guidelines for entrepreneurial initiatives of citizens in the tourism industry of the country [1].

In the view of most people, tourism is the activity of people who travel outside their permanent place of residence for recreation, new experiences, and pleasure. In the life of every person it is a natural desire to discover and explore unexplored lands, natural monuments, and familiarization with the history, culture, customs and traditions of different states, nations and peoples.

The tourism industry is a set of industrial and non-industrial (transport, trade, and service enterprises) activities aimed at creating goods and services for travelers and designed to meet the demand for tourist goods and services.

Based on this, it can be said that the tourism industry includes all socio-economic activities that are directly or indirectly involved in the provision of services to tourists. The Standard Classification of Tourism Activities of the World Tourism Organization lists more than 185 economic activities that are directly related to tourism. These include transport services, hotels and housing, food and drink, cultural entertainment, banking and finance, and advertising services [2].

Based on an impressive network of service enterprises, as well as the infrastructure necessary to support it, it can be stated that tourism is one of the largest industries in the world, involving a wide range of interrelated parties, including private tourism business, government and non-government organizations.

As an intersectional complex for the production of goods and the provision of services, the formation of tourism and its industry began after the end of World War II. During this period, tourism acquired a mass character and from a luxury item it became a need for the majority of the population of highly developed industrial countries. This was facilitated, to a certain extent, by the reduction of working hours, and, accordingly, the growth of free time. A powerful leisure industry is being formed with its own institutions, product, production cycle, methods of organizing and managing production [5].

The tourism industry has seen steady growth in both income and number of tourists over the following decades, and has left broad economic, social, cultural and environmental footprints spanning almost all parts of the world. Tourism activities generate significant economic benefits for both host and source countries.

One of the main reasons, especially in developing countries, for a country's intention to promote itself as a tourist destination is the concrete improvement in economic growth, mainly through foreign exchange earnings, contributions to government revenues, and the creation of jobs and business opportunities. Recent trends in international tourism show that tourism activity is still concentrated in the industrialized countries of Europe and America. However, developing regions are also seeing a significant expansion of new tourism markets. The growth patterns of some destinations in East Asia and the Pacific, South Asia, Africa and the Middle East in general are very dynamic, with some countries in these regions continuing to grow strongly in subsequent years.

From the analysis of international researchers, it appears that the Republic of Tajikistan uses only 15% of its tourism opportunities, which shows a very low contribution of tourism to the country's economy compared to developed countries. In the last fifteen years, the tourism industry has had a profound impact on the country's economy. According to the data of the Tourism Development Committee under the Government of the Republic of Tajikistan, the direct contribution of the tourism sector is about 4.59% of the GDP of Tajikistan in 2022.

According to the Tourism Development Strategy in the Republic of Tajikistan for the period up to 2030, the share of tourism in GDP will be 6.5% by 2025 and 8% by 2030, and the share of tourism in the state budget is 3%, from 2% in 2020 to 10% in 2030.

The United Nations International Tourism Organization (World Tourism Organization - WTO) has provided evidence that arrivals exceeded 847 million, and the profit from these arrivals was more than 733 billion US dollars.

It can be concluded that tourism is becoming one of the priority areas of the world economy, and contributes to the development of many sectors of the national economy and improves the socio-economic situation of individual countries. Most of the national income of some countries is formed by the tourism industry [3. S. 17-19].

The improvement of international tourism is important and affects not only the main indicators of the country, but also participates in stimulating the development of many sectors of the economy: transport, communications, trade relations, construction, infrastructure and improvement of recreational areas in all areas. In general, the modernization of agriculture, the indicators of consumption of products by the population and the tourist flow - these areas of development suggest one of the advanced stages in the restructuring of the economic system.

In recent years, the tourism business, which has an international and state character, is facing a constant increase in the competitiveness of organizations in the field of tourism. There has been an increase in competition, which can be seen through fighting methods, sometimes not friendly.

The main competitive features are based on the following points: the socio-political situation, transport communications, information technology, service.

Thus, we can conclude that the growth of competition as a demand for tourism services, and their proposals are the main promising step in the formation of international tourism in the global market for the consumption of services. The tourist is the element that contributes to and determines the main dynamics of tourism development. Increasing the mobility of the flow of the population in their preferences, leisure, gives impetus to the development of international tourism business policies.

International tourism services are increasing daily. Based on the trends and prospects for the development of tourism in the world, it can be concluded that the tourist area should have development prospects every day, each organization involved in this process should pursue a policy that is unique in its approaches, internal and external processes have a distinctive sign. All these advantages will now form the basis for the development prospects of the international tourism business.

The main feature in choosing a tourist destination for the public has always been and will be a reasonable ratio of the quality of the presentation and the prices offered.

Thus, it can be said that with the universality of desires and preferences among tourists, there is a general trend that, on the one hand, is characterized by the growth of mass tourism in the world, and on the other hand, a growing demand for individual or specialized centers.

Most of the tourist flow is related to the urban population, so in recent years, the demand for rural tourism, short stays and self-catering tours has increased.

The dynamics of the development of rural tourism ensures the study of the world, the opening of new tourist centers, the emergence of promising travel to the most remote inaccessible areas for humans.

At the same time, the dynamic progress of information technology and the reduction in prices for tourist trips, with the measurement of the income of the population, promotes the influx of tourists and contributes to the developments of the course of globalization, which sets the monotony. Therefore, the largest number of tourists prefer to travel to tourist centers that provide excellent rest and constant weather.

International tourism is one of the most sensitive to various instruments, effects, disasters and stresses of political relations.

The global financial crises of this century have generated a lot of impact on all aspects of the economic sectors, including those affected by tourism, both in the state and in the global format [6. S. 297-305].

Events and trends in the development and functioning of the global financial markets directly affect the commercial real estate market and the hotel segment of international tourism. Many travel agencies and companies involved in the provision of such services are suffering losses, thereby "freezing" or selling their already functioning projects, the use of which can be square hotel apartments.

In conditions of crisis situations in the international tourism and hospitality industry, in order to determine the main methods for stimulating tourist activity, it is necessary:

- Reduction in the cost of living for both long-term and short-term tourists;
- Growth of financial investments in the development and implementation of large marketing programs for the company's advertising in the main service markets;
- Formation of a favorable socio-political and attractive investment image of countries related to the field of international tourism.

According to forecasts, the tourist flow will continue its policy of more accurate selection and low-cost destinations, preferring routes within the territory of their own country or a neighboring state, using their own vehicles.

The market of educational tourism and its specifics of development in our time is waiting for its positive development trend. Providing a unique opportunity to combine foreign travel with the process of learning, learning foreign languages, qualifications and professional competence, consumers of these services will be considered the most profitable investment for their growth, future employment and career advancement to achieve their goals.

From the point of view of tourism and its consumers, all countries of the world can be divided into 3 groups:

1. Countries for which tourism is not a significant source of income and have little interest in attracting additional tourists.
2. "Prosperous" countries for them, tourism is a significant source of income, and tourists actively visit them.
3. "Disadvantaged" countries - the tourist space offers them an important source of income, but the flow of the tourist flow is in decline due to a negative image formed for any reason.

Thus, the main feature of the development of modern international tourism is the need to create an individual tourism product that will meet the ever-changing complex needs of the tourist flow and can be flexibly and quickly transformed, taking into account the influence of political, economic and other factors of global development.

The current stage of development and formation of international tourism uses in its term to improve the competitive capabilities of innovative technologies. They find their application in the modernization of all components of the infrastructure of international tourism, to deepen and expand the diversification of the main types of tourism activities, to fully or partially satisfy the increasingly complex human needs in choosing a variety of recreation and leisure, to learn the latest trends and markets of international tourism [4].

The presented analysis of modern trends in the formation and functioning of international tourism, its development path, one can consider each new trend that creates the opposite movement. In many cases, the maturation process tends to be forward-looking and mixed, thereby providing an unpredictable outcome and complicating the setting of important directions for the development of international tourism.

The Strategy for the Development of Tourism in the Republic of Tajikistan for the period up to 2030 speaks of the insufficient contribution of Tajikistan to the global tourism industry, pays special attention to the development of tourism, using historical and cultural tourism opportunities, high mountains, clean clear and healing waters and unique nature to attract more tourists, in particular, the following main ways of developing tourism in our country are provided:

- improving the investment climate, attracting investment in tourism infrastructure, improving the level of service, searching for new world markets and attracting more tourists, will give a serious impetus to economic growth and the level of well-being of the population;

- Providing important tax and customs benefits for the development of the tourism industry. In particular, tourism companies are exempt from income tax during the first five years of their activity, and imports of equipment, machinery and building materials for the construction of tourist facilities are exempt from value added tax and customs duties. The import duty on new cars was also reduced by 50 percent.

- a list of tourist sites was approved, for the construction of which the import of equipment, machinery and building materials is exempt from value added tax and customs duties and others[1].

Thus, the situation in modern international tourism is such that it is impossible to clearly distinguish one or more dominant trends. However, the diversification of tourism activities of organizations demonstrates the maturity of the market and the need to be updated and improved. Being a complex and multifaceted phenomenon, international tourism, with a multifaceted development and complexity of nature, giving the world positive results generated by tourist flows, requires special approaches to studying its activities in the sphere of service consumption.

Bibliography:

1. Strategy for the development of tourism in the Republic of Tajikistan for the period up to 2030, Approved by the Decree of the Government of the Republic of Tajikistan dated August 1, 2018, No. 372

2. Recommendations on tourism statistics and concepts, definitions and classifications for tourism statistics”, World Tourism Organization, Madrid, Spain (<http://www.world-tourism.org>).

3. Mirsayakova V. A. The value of tourism in the global economy // Young scientist. - 2016. - No. 5.5. - S. 17-19.

4. Perova T., Zakirova O. (2014), Problems and prospects for the development of the Nizhny Novgorod tourist market. Bulletin of the Minin University, (4), 15 Available from <http://www.vestnik.mininuniver.ru>

5. Saprunova V.B. Tourism: evolution, structure, marketing. - M.: "Os-89", 2014. - 160s

6. Frolova E., Kabanova E. Directions and mechanisms of tourism, the attractiveness of the development of the territory. Actual problems of economics, 167 (5), (2014) P.297-305.

ИНСТИТУЦИОНАЛЬНОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ РЫНКА БИЗНЕС-УСЛУГ

В статье предложена институциональная структура рынка бизнес-услуг. Анализ институциональных основ развития сектора бизнес-услуг в Республике Таджикистан показал, что в стране еще не сформулирована на достаточном уровне система введения статистического учета результатов деятельности предприятий сектора. Для улучшения качества статистического учета деятельности предприятий сектора бизнес-услуг считается важным расширить перечень предоставляемых Агентством по статистике при Президенте Республики Таджикистан статистических данных по развитию сектора бизнес-услуг за счет включения экономических показателей всех подсекторов бизнес-услуг. Учитывая развитие инновации и науки в стране и повышения значения знание емких бизнес-услуг в создании стоимости, считается важным принятие соответствующих государственных программ на республиканском уровне по развитию знание емких и интеллектуальных бизнес-услуг, направленных на поддержку инновационной деятельности предприятий сектора бизнес-услуг, стимулирование динамики его развития, усиление научной, инновационной и информационной деятельности.

Ключевые слова: сфера услуг, рынок услуг, бизнес услуги, рынок бизнес услуг, деловые услуги, рынок деловых услуг, институты регулирования рынка услуг, формальные институты, неформальные институты, государственное регулирование рынка услуг.

Dzhumaev B.M.

INSTITUTIONAL REGULATION OF BUSINESS SERVICES MARKET

The article proposes the institutional structure of the business-services market. An analysis of the institutional framework for the development of the business-services sector in the Republic of Tajikistan showed that in the country has not yet formulated a system of statistical accounting of the data performance of enterprises of the sector at a sufficient level. it is considered important to expand the list of statistical data provided by the Agency on Statistics under the President of the Republic of Tajikistan on the development of the business services sector by including economic indicators of all subsectors of business services in order to improve the quality of statistical accounting of the activities of enterprises in the business services-sector. Taking into the account the development of innovation and science in the country and the increasing importance of knowledge-intensive business services in creating value, it is considered important to adopt appropriate state programs at the republican level for the development of knowledge-intensive and intellectual business services aimed at supporting the innovative activity of enterprises in the business services sector, stimulating the dynamics of its development, strengthening of scientific, innovative and information activities.

Key words: service sector, service market, business services, business- services market, business services, business-services trade, institutions for regulating the services market, formal institutions, informal institutions, state regulation of the services market..

Љумъев Б.М.

ШАРОИТҲОИ СЕНАРИЯВИИ РУШДИ БОЗОРИ БИЗНЕС-ХИЗМАТРАСОНИҲО

Аннотатсия. Дар мақола сохтори институтсионалии бозори бизнес-хизматрасониҳо пешниҳод карда шудааст. Таҳлили заминаи институтсионалии рушди соҳаи бизнес-

хизматрасониҳо дар Љумхурии Тоҷикистон нишон дод, ки дар ъумхурї то ҳол системаи мукаммали баҳисобгирии омории фаъолияти корхонаҳои соҳа ба таври кофӣ ташаккул наёфтааст. Барои баланд бардоштани сифати баҳисобгирии омории фаъолияти корхонаҳои соҳаи бизнес-хизматрасониҳо пешниҳод карда мешавад, ки сохтори маълумотҳои омории аз ҷониби Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳияшаванда дар баҳши рушди бизнес-хизматрасониҳо мукамал карда шуда, баҳши махсус барои баҳисобгирии нишондиҳандаҳои фаъолияти хољагидории ҳамаи зерсоҳаҳои бизнес-хизматрасониҳо илова карда шавад. Бо дарназардошти рушди инноватсия ва илм дар кишвар ва афзоиши аҳамияти бизнес-хизматрасониҳои доништалаб дар эҷоди арзиши изофашуда, қабули барномаҳои дахлдори давлатӣ дар сатҳи ҷумҳуриявӣ оид ба рушди соҳаи бизнес-хизматрасониҳои доништалаб ва зехнӣ муҳим доништа мешавад. Пешниҳод мегардад, ки фаъолияти ин барномаҳо бояд ба дастгирии фаъолияти инноватсионии корхонаҳо дар баҳши бизнес-хизматрасониҳо, ҳавасмандгардонии динамикаи рушди онҳо, таҳкими фаъолияти илмӣ, инноватсионӣ ва иттилоотӣ нигаронида шавад.

Калидвожаҳо: баҳши хизматрасонӣ, бозори хизматрасонӣ, бизнес-хизматрасониҳо, хизматрасониҳои тиҷоратӣ, бизнес-хизматрасониҳо, бозори бизнес-хизматрасониҳо, муассисаҳои танзими бозори хизматрасонӣ, муассисаҳои расмӣ, муассисаҳои ғайрирасмӣ, танзими давлатии бозори хизматрасонӣ..

В экономике Республики Таджикистан происходят структурные изменения, связанные с повышением роли и значения сферы услуг в создании добавленной стоимости, обеспечении занятости и росте международной торговли. Среди множества категорий сферы услуг в последние годы выделились бизнес-услуги, как важный сектор экономики, которые вступая как промежуточные услуги, способствовали не только росту сферы услуг в структуре ВВП, но и индустриализации и развитию смежных отраслей экономики страны. Наряду с этим, бизнес-услуги играют важную роль в достижении экономического роста посредством активного участия в процессе реорганизации производства товаров и услуг, совершенствования структуры торговли, как внутри страны, так и за рубежом.

На современном этапе развития экономики страны, формирование и распространение информационной технологии, выступая как соединяющее звено между реальным сектором экономики и сферой услуг, способствовали росту компонентов бизнес-услуг как входной ресурс в производственном секторе экономики и передаче стороннему исполнителю некоторых бизнес-функций предприятия. Такие процессы структурных изменений, которые требуют нового механизма взаимодействия между производственным сектором и сферой услуг, положительно повлияли не только на развитие самой отрасли бизнес-услуг, но и других секторов экономики, предъявляющих спрос на эти услуги.

Бизнес-услуги, выступая как инновационный и динамичный компонент современной экономики, повышают инновационный характер промышленности и сельского хозяйства. В таких условиях эффективность функционирования многих предприятий и организаций этих отраслей зависит от количества и качества неосязаемых затрат, произведенных и оказанных сектором бизнес-услуг.

В последние годы растущее внимание экономики к знаниям стимулировало рост и развитие наукоемких бизнес-услуг до такой степени, что они стали одним из наиболее быстрорастущих секторов в странах с развитой и развивающейся экономикой, а также все более важным источником инноваций. Эволюция в направлении экономики, основанная на знаниях, представляет собой не только новую проблему конкурентоспособности, но и изменение характера организации на способах разработки и реализации своих стратегий. Растущая зависимость предприятий и организаций от нематериальных активов делает их более подвижной к инновациям, и эффективное сочетание конкурентоспособности фирм, регионов и стран зависит от их способности получать доступ к новым производственным знаниям и технологиям, в производство и распространение которых важную роль играют предприятия сферы бизнес-услуг.

Таким образом, в последние годы вопросы развития сектора бизнес-услуг занимают особое место, так как являются одним из основных объектов теоретических исследований в области экономики сферы услуг. Важность укрепления теоретической и методической базы формирования и развития сектора бизнес-услуг определяется тем, что он создает основы инновационной системы страны и играет одну из главных ролей в повышении конкурентоспособности предприятий, фирм и выпускаемых ими продуктов. Тесная взаимосвязь сферы бизнес-услуг со всеми отраслями материального производства имеет все возрастающее значение для развития национальной экономики, что определяет актуальность исследования и необходимость разработки организационно-экономического механизма развития данного рынка.

Потребность в реализации стратегической цели по ускоренной индустриализации страны, и ее перехода на экспортоориентированную модель развития в условиях либерализации внешнеторговой деятельности делают особенно важными вопросы теории, методологии и практики развития рынка бизнес-услуг в Республике Таджикистан. Здесь требуются адекватные подходы к управлению развитием данного рынка, научное обеспечение решения которых будет способствовать эффективному развитию национальной экономики Таджикистана в целом.

В условиях реализации четвертой стратегической цели развития экономики страны - ускоренная индустриализация повышения роли и значения сектора услуг зависит от институциональных основ формирования и развития рынка бизнес-услуг. Прежде всего, дальнейшая тенденция развития рынка бизнес-услуг в стране зависит от качества законодательной базы, регулирующей производственные и иные отношения в этом направлении.

Институциональная основа формирования и развития рынка бизнес-услуг в Республике Таджикистан строится на трех уровнях – национальный уровень, секторальный уровень и уровень предприятия. Нормативно-правовые акты, принятые в стране на национальном уровне, в свою очередь делятся на две группы.

Нормативно-правовые акты, регулирующие все секторы бизнес-услуг;

Нормативно-правовые акты, регулирующие производственные и иные отношения в рамках определенных отраслей или подотраслей сферы бизнес-услуг.

Нормативно-правовые акты на уровне предприятий и организаций включают свод правил и процедур, регулирующие внутрифирменные отношения в процессе предоставления бизнес-услуг.

К институциональным основам регулирования широких секторов бизнес-услуг относятся Конституция Республики Таджикистан, Гражданский кодекс Республики Таджикистан, Налоговый кодекс Республики Таджикистан, Таможенный кодекс Республики Таджикистан; Закон Республики Таджикистан «О государственной регистрации юридических лиц и индивидуальных предпринимателей» от 2010 года, Закон Республики Таджикистан «Об инвестициях» от 12 мая 2007 года, Закон Республики Таджикистан «О государственно-частном партнерстве» от 28 декабря 2012 года №907, Закон Республики Таджикистан «О моратории на проверки деятельности субъектов малого и среднего предпринимательства в Республике Таджикистан» от 3 июля 2012 года № 859.

Наряду с упомянутыми нормативно-правовыми актами в Республике Таджикистан приняты указы Президента Республики Таджикистан и Постановления Правительства Республики Таджикистан, которые регулируют отдельные аспекты деятельности предприятий сектора бизнес-услуг в стране.

Более развитая законодательная база в стране, регулирующая сектор бизнес-услуг в Республике Таджикистан сформировалось в области регулирования таких секторов бизнес-услуг как услуги в сфере информационных технологий, аудиторских услуг, услуг в сфере исследования и разработки и др.

Регулирование сектора информационных и ИТ-услуг в республике осуществляется Законом Республики Таджикистан «Об информатизации», (№40 от 06.08.01г.), Законом

Республики Таджикистан «Об электронном документе» (№51 от 10.05.02г.), и Законом Республики Таджикистан «О защите информации» (№ 71 от 02.12.02г.).

Институциональные основы развития сектора бизнес-услуг в Республике Таджикистан показывают, что в стране система введения статистического учета результатов деятельности предприятий сектора услуг еще не сформулировано в достаточном уровне. Особенно, в ежегодно публикуемых сборниках Агентства по статистике при Президенте Республики Таджикистан отсутствуют отдельные разделы относительно оказываемого объема бизнес-услуг в стране и их роли в трудоустройстве населения, и создания добавленной стоимости. Исходя из этого, считаем важным для улучшения качества статистического учета деятельности предприятий сектора бизнес-услуг посредством расширения перечня предоставляемых Агентством по статистике при Президенте Республики Таджикистан статистических данных по развитию сектора бизнес-услуг за счет включения экономических показателей всех подсекторов бизнес-услуг. Предлагаемый раздел должен отражать результативность функционирования соответствующих отраслей бизнес-услуг. Учитывая развитие инновации и науки в стране и повышения значения знаниеемких бизнес-услуг в создании стоимости, считаем важным принятие соответствующих государственных программ на республиканском уровне по развитию знание емких и интеллектуальных бизнес-услуг, направленных на поддержку инновационной деятельности предприятий сектора бизнес-услуг, стимулирование динамики его развития, усиление научной, инновационной и информационной деятельности.

Современный рынок бизнес-услуг в республике характеризуется высоким уровнем транзакционных издержек, высокой долей импорта бизнес-услуг, отсутствием совершенной законодательной базы. Недостаточно развитая система государственного регулирования отрасли, отсутствие специфических нормативно-правовых актов влечет за собой низкую долю отечественных организаций и предприятий в предоставлении инновационных бизнес-услуг, высокую зависимость от импорта иностранной технологии, ограниченный объем капиталовложений в развитие отрасли. Все это говорит о том, что институциональная основа рынка бизнес-услуг в стране требует дальнейшего совершенствования с учетом создания новых рыночных институтов в регулировании отрасли [5, с.199].

Рынок бизнес-услуг – это, как и другие рынки, имеет сложную структуру, состоящую из различных институтов, действующих на основе определенных законов, правил и процедур. Имеющие нормативно-правовые акты в основном охватывают вопросы регулирования деятельности предприятий и организации (рис.15).

Структура рынка бизнес-услуг включает совокупность предприятий организаций различных организационно-правовых форм, которые специализируются в предоставлении услуг предприятиям и организациям, занимающимся предпринимательской деятельностью с целью получения прибыли.

Активная интеграция предприятий сектора бизнес-услуг в хозяйственной жизни страны и стимулирование развития смежных отраслей производства требует совершенствование нормативно-правового поля управления данным сектором.

Важным препятствием развития рынка бизнес-услуг в стране является отсутствие необходимой инфраструктуры. Институциональная структура рынка бизнес-услуг представлена хозяйствующими субъектами, инфраструктурными элементами, каналами товародвижения и совокупностью экономических связей. Основным элементом являются предприятия, которые обеспечивают вовлечение современных информационных технологий в экономический оборот.

На рынке бизнес-услуг роль государства ограничивается в создании законодательной основы регулирования рынка, разработки соответствующих программ и концепции стимулирования развития отрасли.

Среди важнейших видов бизнес-услуг наиболее развитая законодательная база в стране имеется в сфере аудиторских услуг, бухгалтерских услуг, услуг аутсорсинга и IT услуг. Согласно Закону Республики Таджикистан «О бухгалтерском учете» и Налоговым кодексом

Республики Таджикистан отечественные организации и предприятия могут передать функции ведения бухгалтерского учета на аутсорсинг (сторонней организацией) на договорных основах. «При этом законы и законодательство относительно выдачи лицензий не предусматривают обязанности организации, оказывающей бухгалтерские услуги, иметь лицензию на осуществление указанного вида деятельности» [10, с.65].

В Республике Таджикистан отношения между аутсорсером и заказчиком также регулируются нормами гражданского права. Хотя в законодательстве еще не используется такое терминологическое понятие как «аутсорсинг».

В республике осуществляется ряд мер, направленные на развитие промышленного потенциала страны и поддержку предприятий, имеющих важное значение для развития экономики, которые прямо или косвенно акцентируются на роль бизнес-услуги в этом направлении.

Одним из важных документов в этой области является Программа государственной поддержки предпринимательства в Республике Таджикистан на 2012-2020 годы, утвержденная Постановлением Правительства Республики Таджикистан от 30.04.2012 г. № 201, в которой предусмотрены меры поддержки субъектов предпринимательства (в первую очередь, субъектов малого и среднего предпринимательства), предоставление им государственных субсидий и льготных кредитов.

Реализация данной программы в практике способствовало поэтапному и комплексному проведению реформы законодательства Республики Таджикистан в отраслях бизнес-услуг, модернизации производственных и технологических процессов, привлечению отечественных и зарубежных инвестиций в секторе, развитие государственного и частного сотрудничества, а также совершенствованию системы кредитования и финансовой поддержки субъектов малого и среднего предпринимательства в сфере бизнес-услуг.

В результате реализации «Программы государственной поддержки предпринимательства в Республике Таджикистан на 2012-2020 годы» число субъектов предпринимательской деятельности с 187,0 тыс. в 2012 году достигло 304,0 тысяч в 2020 году. В этот период доля частного сектора в ВВП составила 70%, а в обеспечении занятости населения 70,6% и в уплате налогов 80%. Кроме того, оно позволило улучшить инвестиционный климат в стране, что в итоге положительно повлияло на рейтинг страны по Индексу ведения бизнеса в 2020 г. на 41 позиций по сравнению с 2012г и вошла в десятку стран-реформаторов.

Кроме того, Программой определены приоритетные виды деятельности субъектов малого и среднего предпринимательства, среды которых особое место занимают некоторые виды бизнес-услуг, таких как финансовые услуги, услуги по утилизации промышленных и бытовых отходов, образовательные услуги в сфере технических профессий, инновационная деятельность и др.

В Законе Республики Таджикистан от 26 июля 2014 года, № 1107 «О государственной защите и поддержке предпринимательства» особое внимание уделяется поддержке бизнес-инкубаторства как важному субъекту, предоставляющему бизнес-услуги для начинающего предпринимателя на всех этапах его деятельности.

В рамках статьи 16 данного Закона предусмотрено создание бизнес – инкубаторов для развития и поддержки малого и среднего предпринимательства и определены основные обязанности бизнес – инкубатора, к которым относятся организация оказания качественных и профессиональных услуг, сдача в аренду зданий субъектам предпринимательства на льготных условиях, определение и решение проблем, возникающих в деятельности субъектов малого и среднего предпринимательства на республиканском и местном уровнях, предоставление консультационных услуг по вопросам налогообложения, услуги по составлению бухгалтерских и налоговых отчетов, образовательные услуги для разработки программы развития бизнеса начинающего предпринимателя и др. [6, с. 293].

В Законе Республики Таджикистан «О технологическом парке» от 21 июля 2010 года № 629 рассмотрены вопросы внедрения результатов научных, технологических и

инновационных исследований в производство. Технологический парк как поставщик бизнес-услуг в рамках данного Закона определен как юридическое лицо или консорциум, основной деятельностью которого является предоставление работ и услуг, необходимых для реализации инновационного и инвестиционного проектов. Целью создания технологического парка в стране является развитие науки и широкое использование высококачественных технологий для удовлетворения потребностей производства при применении новейших технологий и реализации инновационных и инвестиционных проектов, развитии предприятий, учреждений и других малых и средних организаций.

Перспективными формами технологического парка в рамках данного Закона определены такие формы как инновационно-технологический парк, научный парк, технополис и технологический инкубатор.

Закон Республики Таджикистан «О финансовой аренде (лизинге)» (в редакции Закона РТ от 15.03.2016г. №1300, от 14.11.2016г. №1375, от 02.01.2019г. №1580) регулирует отношения, возникающие в процессе предоставления лизинговых услуг субъектам предпринимательской деятельности [7].

В рамках данного Закона выделены услуги по предоставлению финансового лизинга, операционного лизинга, возвратного лизинга, а также дополнительные услуги, такие как услуги, оказанные лизингодателем до начала пользования или в процессе пользования предметом лизинга лизингополучателю. Кроме того, в рамках данного Закона регулируются правоотношения в рамках внутреннего и международного лизинга. Лизинговая деятельность как вид бизнес-услуг в данном Законе определяется как вид инвестиционной деятельности по приобретению имущества и передаче его в лизинг [7].

Основы аудиторских и консалтинговых услуг отражены в Законе Республики Таджикистан «Об аудиторской деятельности» (от 22 июля 2013 года №993). В рамках данного Закона аудиторская деятельность определяется «как предпринимательская деятельность по проведению аудита и других услуг, связанных с ней, осуществляемую индивидуальным аудитором или аудиторской организацией» [8].

Законодательство республики не разграничивает понятия «аудит» и «аудиторские услуги». Так, Закон «Об аудиторской деятельности Республики Таджикистан» определяет обязательный аудит как ежегодную проверку бухгалтерского учета и финансового отчета юридических лиц.

В упомянутом законе достаточно подробно классифицированы виды аудиторской деятельности, среды которых внешний аудит занимает особое место. «Внешний аудит – проверка, проводимая в отношении аудируемого субъекта индивидуальным аудитором или независимой аудиторской организацией, не подотчетной его руководству» [8].

В Законе уточнены следующие виды аудиторских услуг: услуги по анализу финансовой отчетности, услуги по сбору и анализу финансовой информации, услуги по организации, восстановлению и ведению бухгалтерского учета, по составлению финансовой отчетности, по бухгалтерскому консультированию, по налоговому консультированию, по составлению статистической отчетности организаций, анализу финансово-хозяйственной деятельности, по обучению ведению бухгалтерского учета и составлению финансовой отчетности, по финансовому планированию, по автоматизации бухгалтерского учета и оказанию юридических услуг, связанных с аудиторской деятельностью.

В 2012 г. в Республике Таджикистан был принят Закон «Об информации» (в редакции Закона РТ от 03.07. 2012г. №848), который регулирует информационную деятельность, цели, обязанности, принципы, субъекты и объекты информационных отношений и устанавливает государственную информационную политику в обществе.

Отдельные аспекты развития инновационных бизнес-услуг также рассмотрены в рамках законов Республики Таджикистан «Об инновационной деятельности» (от 16 апреля 2012 г. № 822), «О технологическом парке» (от 21 июля 2010 г. № 629), «О научной деятельности и государственной научно-технической политике» (от 18 марта 2015 г. № 1197) и др.

Несмотря на то, что в рассмотренных законодательных актах имеются отдельные разделы, посвященные значению определенных услуг, характерные для предприятий и организаций, в них недостаточно проиллюстрированы современные виды бизнес-услуг.

Хотя в государственных программах и концепциях еще конкретно не используется понятие «бизнес-услуг», Правительством Республики Таджикистан в последние годы проведены ряд мероприятий, которые по крайней мере охватывают определенные аспекты развития рынка бизнес-услуг в стране.

Отдельные вопросы инновационного развития сектора бизнес-услуг в Республике Таджикистан рассмотрены в рамках Стратегии инновационного развития Республики Таджикистан на период до 2020 года, утвержденной Постановлением Правительства Республики Таджикистан от 30 мая 2015 г. № 354. Перспективное направление развития инновационных бизнес-услуг в рамках данной стратегии направлены на расширение масштабов инновационной активности предприятий и организации, их доступа передовым технологиям и использованию новых технологий для обеспечения конкурентоспособности бизнеса и создания благоприятных условий для появления новых высокотехнологичных компаний.

Повышение инновационной активности бизнеса и ускорение создания новых инновационных компаний определены как важная задача в рамках данной стратегии. В рамках данной стратегии выделены три сценарии инновационного развития страны такие как инерционное развитие, догоняющее развития и сценарий достижения лидерства в отдельных научно - технических секторах, прикладных и фундаментальных исследованиях. Достижение предусмотренных вариантов инновационного развития страны в рамках данной стратегии невозможно без развития наукоемких видов бизнес-услуг с стране. Перевооружение экономики на технологическое развитие требует стимулирование развития наукоемких видов бизнес-услуг.

В нормативно правовых актах, принятых в стране также предусматриваются вопросы развития взаимосвязей между наукой и экономикой.

Программа инновационного развития Республики Таджикистан на период 2011-2020 гг. также охватывало вопросы повышения технологического уровня и конкурентоспособности производства на основе формирования инновационной деятельности.

В Национальной стратегии развития Республики Таджикистан на период до 2030 года, предусмотрен индустриально-инновационный сценарий развития экономики Республики Таджикистан, достижение которого в основном зависит от развития и применения в производстве знание ёмких бизнес-услуг и услуги в сфере подготовки кадров для нужд бизнеса.

Государственная программа содействия экспорту и импорт замещение в Республике Таджикистан на 2016-2020 гг. предусматривала меры по созданию современных логистических центров в Республике Таджикистан для предоставления логистических услуг и расширения международных коммуникационных и транспортных коридоров.

В программе особое внимание было уделено наращиванию экспорта бизнес-услуг, включая деловой международный туризм. Среди отраслевых ориентиров развития экспорта в данной программе особое место занимает туризм, транзитные, транспортные услуги и телекоммуникационные услуги для развитие которых, в свою очередь, считается важным вести активное рекламирование отрасли бизнес-услуг.

Таким образом, исследование институциональных основ формирования и развития рынка бизнес-услуг в Республики Таджикистан показал, что для достижения дальнейшего развития рынка бизнес-услуг, по нашему мнению необходимо принятие дополнительных нормативно-правовых актов регулирующих экономические отношения в сфере бизнес-услуг:

– необходимо привести в соответствие действующее законодательство существующей практике передовых государств, достигших определенных успехов в развитии сектора бизнес-услуг и принятие мер по повышению уровня использования бизнес-услуг в хозяйственной деятельности предприятий и организаций;

– определить порядок взаимодействия предприятий и организаций в процессе предоставления и потребления бизнес-услуг на основе формирования доверительной атмосферы по сохранению коммерческой тайны клиентов и прозрачности ценообразования бизнес-услуг;

– развитие электронной сети взаимодействия поставщика и потребителя бизнес-услуг на основе использования современных достижений информационно-коммуникационных технологий, реализация концепции электронного правительства, позволяющих значительно снизить транзакционные издержки и повысить скорость приобретения таких услуг;

– совершенствование законодательной базы в сфере регулирования рынка бизнес-услуг, разработки новых нормативно-правовых актов охватывающих более широкий спектр бизнес-услуг в стране;

– анализ существующей институциональной основы регулирования рынка бизнес-услуг показал, что Республика Таджикистан существенно отстает от уровня процесса разработки необходимых нормативно-правовых актов в сфере знания емких бизнес-услуг и создания необходимой инновационной инфраструктуры рынка бизнес-услуг, что значительно снижает не только производительность в самом секторе бизнес-услуг, но и секторе приобретающего такие услуги;

– для повышения степени развития рынка бизнес-услуг важно проведение комплексной работы по уточнению регулирования правоотношений между предприятиями и организациями, устранению административных барьеров, разработки новых проектов недостающих законов, устанавливающих принципы и общий порядок оказания бизнес-услуг на основе использования современных сетей взаимодействия поставщика и потребителя бизнес-услуг.

Необходимо отметить, что в стране также действует Совет по развитию предпринимательства и улучшению инвестиционного климата, который предоставляет консалтинговые услуги субъектам предпринимательской деятельности.

В 2013 году в стране было создано Государственное учреждение «Фонд поддержки предпринимателей», который предоставляет льготные кредиты субъектам предпринимательской деятельности на конкурсной основе. Но его роль в развитии бизнес-услуг еще незначительна и критерии выбора субъекта предпринимательства для капиталовложения являются менее прозрачными.

Антимонопольная служба при Правительстве Республики Таджикистан, как элемент центральных органов исполнительной власти является гарантом обеспечения и защиты свободы конкуренции на рынке бизнес-услуг между участниками рынка.

В рамках Национальной Академии наук Республики Таджикистан действует Государственное научное учреждение «Центр инновационного развития науки и новых технологий», который образован по Постановлению Правительства Республики Таджикистан от 26 августа 2011 года, №394 и Постановлению Президиума Национальной Академии наук Республики Таджикистан от 26 декабря 2011 г., №140. Основной целью Центра является организация и проведение научных исследований, а также прикладных работ в области разработки и реализации инновационных проектов и новых технологий, имеющих важное значение для развития страны.

Для повышения качества продукции в соответствии с международными нормами и стандартами в Государственной программе содействия экспорту и импорт замещению в Республике Таджикистан на 2016-2020 годы предусмотрены мероприятия по привлечению бизнес консультантов по оказанию консультационных услуг по внедрению и обучению международным и региональным стандартам, а также информационных услуг для повышения осведомленности бизнес-структур о международных стандартах [1, с.43]. Кроме того, в рамках программы Создания сети бизнес-инкубаторов и технопарков рассматривается, как важное направление, разработка высокотехнологичной инновационной продукции и привлечение зарубежного венчурного капитала в страну.

Важным элементом институциональных основ рынка бизнес-услуг в Республике Таджикистан являются институты финансовой поддержки рынка бизнес-услуг в Республике Таджикистан. Основными источниками финансирования развития бизнес-услуг в Республике Таджикистан являются собственные финансовые ресурсы предприятий, государственный фонд по поддержке предпринимательства в Республике Таджикистан и средства выделяемые из бюджета страны для развития инноваций в сфере исследования и разработок.

В Республике Таджикистан государство активно участвует в создании бизнес инкубаторов и технологических парков, которые специализируются на предоставлении информационной, правовой и консультационной поддержки субъектам предпринимательства.

Институциональная среда рынка бизнес-услуг в Республике Таджикистан также состоит из образовательных институтов, специализирующихся в подготовке кадров в этой сфере. К ним относятся центры занятости населения и переподготовки кадров, отраслевые научно исследовательские институты, высшие учебные заведения и др.

Таким образом, для формирования благоприятной институциональной среды развития бизнес-услуг считаем необходимым разработать «Концепцию развития сектора бизнес-услуг в Республике Таджикистан на период 2022 по 2030 гг.». В данной Концепции необходимо уточнить цели и задачи развития рынка бизнес-услуг в Республике Таджикистан, а также определить основные направления его развития в долгосрочной перспективе. Также, важной и своевременной, на наш взгляд, является разработка необходимого механизма государственной поддержки значимых секторов бизнес-услуг. В условиях Республики Таджикистан также целесообразно разработка мер по развитию интеграционных связей предприятий сфер промышленности и сельского хозяйства, научно исследовательских институтов с предприятиями и организациями, специализирующимися в предоставлении бизнес-услуг. В этом аспекте особенно важно стимулирование спроса на бизнес-услуг со стороны отечественных фирм с учетом повышения роли и значения таких услуг в устойчивом развитии предприятий и организаций.

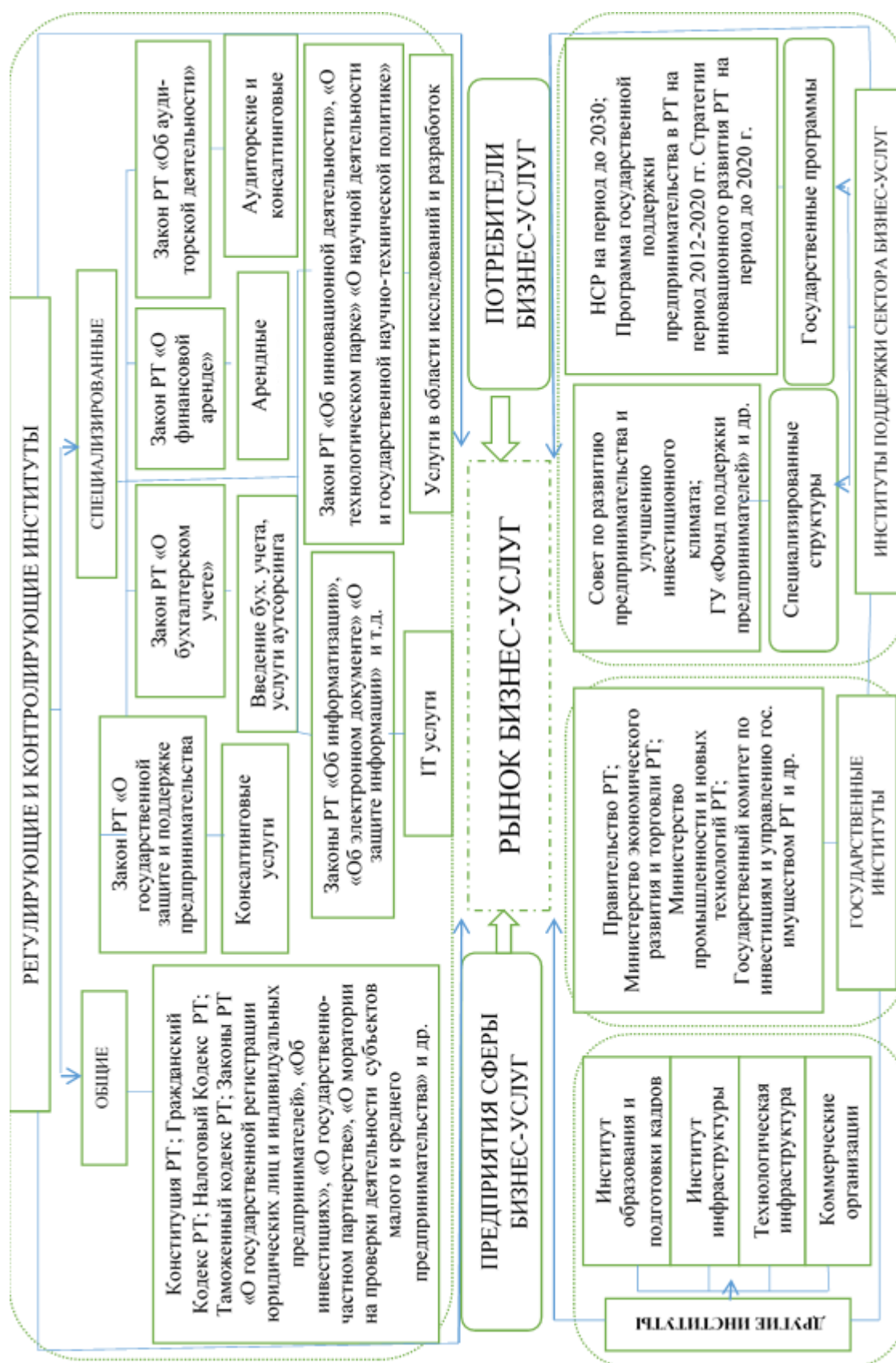
Реализация предложенных рекомендаций на практике могут способствовать формированию необходимой инфраструктуры рынка бизнес-услуг и благоприятной законодательной среды функционирования данного рынка.

Повышение инвестиционной активности в реализации проектов в сферы развития бизнес-услуг повышает степень привлекательности данного рынка. Наряду с этим, применение международных стандартов оценки качества бизнес-услуг, разработка единых подходов к составлению договоров, развитие системы учета показателей отрасли и процессы управления бизнес-услугами необходимы для дальнейшего развития институциональной основы рынка бизнес-услуг в Республике Таджикистан.

Таким образом, проведенное нами исследование показывает, что несмотря на существование определенной нормативно-правовой среды в сфере регулирования сектора бизнес-услуг в данной сфере имеется еще много нерешенных вопросов. Большинство существующих нормативно-правовых актов имеет общий характер и в них не выделены специфические особенности сектора бизнес-услуг. Особенно инфраструктура рынка бизнес-услуг в полном объеме еще не сформулирована и требуется последовательное ее совершенствование.

Кроме того, между экономическими институтами, регулирующими формирование и развитие рынка бизнес-услуг еще в достаточном уровне не развита система взаимоотношений, позволяющая согласовывать определенные аспекты проводимой политики в сфере регулирования бизнес-услуг и определения стратегических ориентиров его развития в будущем.

Рисунок 15 - Институциональная структура рынка бизнес-услуг в Республике Таджикистан (разработано автором)

ЛИТЕРАТУРА

1. Государственная программа содействия экспорту и импортозамещению в Республике Таджикистан на 2016-2020 годы // Постановление Правительства Республики Таджикистан от 26 ноября 2016 года. – № 503. 43 С.

2. Джумъев Б.М. Вариантно-сценарные условия развития рынка бизнес-услуг в Республике Таджикистан /Б.М. Джумъев // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. Душанбе, 2020. - №10. Часть I. –С. 220-227.

3. Джумъев Б.М. Инновационная среда сектора бизнес услуг и ее роль в формировании экономики знаний / Б.М.Джумъев // Индустриально-инновационное развитие экономики Республики Таджикистан: состояние, проблемы и перспективы/ Материалы международной научно-практической конференции / Филиал национального исследовательского технологического университета «МИСиС» в г. Душанбе; под общ. ред. Г. Джурабоева. – Душанбе: Ирфон, 2020. –С.115-125

4. Джумъев Б.М. Методологические аспекты оценки качества бизнес-услуг в условиях рынка /Б.М. Джумъев // Аудит и финансовый анализ. – Москва: «ДСМ-ПРЕСС», 2020. - № 2. - С.116-123. -1,06 п.л.

5. Джумъев Б.М. Условия и факторы формирования и развития рынка бизнес-услуг в условиях рынка/Б.М. Джумъев//Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. –Душанбе, 2020. -№ 5. - С.199-205. - 0,69 п.л.

6. Закон Республики Таджикистан «О государственной защите и поддержке предпринимательства» //Ахбори Маджлиси Оли Республики Таджикистан, 2014 год, № 7ч.2, ст.404; 2015 год, №3, ст.216; соли 2017, №5 ч1, ст.293.

7. Закон Республики Таджикистан «О финансовой аренде (лизинге)» // Ахбори Маджлиси Оли Республики Таджикистан 2003 г. (в редакции Закона РТ от 15.03.2016г.№1300, от 14.11.2016г.№1375, от 02.01.2019г.№1580).

8. Закон Республики Таджикистан «Об аудиторской деятельности»// Ахбори Маджлиси Оли Республики Таджикистан, 2013 год, №7, ст. 521;2014 год, №7 ч.2,ст.411, 2018 год, №1, ст.33).

9. Закон Республики Таджикистан о финансовой аренде (лизинге) (в редакции Закона РТ от 15.03.2016г.№1300, от 14.11.2016г.№1375, от 02.01.2019г.№1580).

10. Самадов И.Г. Становление и развитие рынка аутсорсинговых услуг в условиях рыночной экономики / И.Г.Самадов // Диссертация на соискание ученой степени кандидата экономических наук. – Душанбе: 2018. – 145с.

Садриддинов М.И.

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ МЕХАНИЗМА УПРАВЛЕНИЯ ВОДНЫМИ РЕСУРСАМИ МЕЖСТРАНОВЫХ РЕК

В научной статье исследованы основные механизмы управления, которые применяются в процессе эффективного использования водных ресурсов между странами Центрально-азиатского региона. Отмечается, что на территории стран региона имеются достаточно необходимые водные ресурсы, и соответственно для удовлетворения потребностей населения и других экономических субъектов (отраслей), и следовательно важно совершенствовать имеющиеся механизмы управления водных ресурсов. Основной акцент делается на тех механизмах, которые применяются в регионе в течении долгих лет. В статье также отмечается об усилении роли интеграционных процессов по эффективному и рациональному использованию водных ресурсов, которые зависят от стабильной политической, социальной и экономической ситуации, международной экономической конъюнктуры и ее влияния на интегрируемые структуры стран, направления развития и интересы стран-участников интегрируемых объединений, международные соглашения по использованию водных ресурсов, образование экономического пространства и других факторов, которые во многих случаях имеют как положительные, так и отрицательные последствия.

Ключевые слова: Республика Таджикистан, Центрально-азиатский регион, водные ресурсы, водопользование, водопотребление, эффективность, экономический потенциал, управление, совершенствование, интеграция, интеграционные процессы.

Садриддинов М.И.

МУКАММАЛГАРДОНИИ МЕХАНИЗМИ ИДОРАКУНИИ ЗАХИРАҲОИ ОБИИ ДАРЁҲОИ БАЙНИСАРҲАДӢ

Дар мақолаи илмӣ механизмҳои асосии идоракунии, ки ҳангоми истифодаи самараноки захираҳои обӣ байни давлатҳои Минтақаи Осиёи Марказӣ мавриди истифода қарор мегиранд, таҳқиқ гардидаанд. Қайд мегардад, ки дар ҳудуди минтақа захираҳои кофӣ барои қонеъ гардонидани талаботҳои аҳоли ва дигар субъектҳои иқтисодӣ (соҳаҳо) мавҷуданд ва мантиқан зарур аст, ки механизмҳои идоракунии онҳо мукамал гардонида шаванд. Дикқати асосӣ ба он механизмҳое дода мешавад, ки дар минтақа тӯли солҳои зиёд мавриди истифода қарор гирифтаанд. Инчунин қайд мегардад, ки мавқеи ҷараёнҳои ҳамгирӣ оид ба истифодаи самараноки захираҳои обӣ устувор карда шаванд, чунки онҳо аз ҳолатҳои муътадили сиёсӣ, иҷтимоӣ ва иқтисодӣ, сохтори иқтисодии байналмилалӣ ва таъсири он ба сохтори ҳамгирӣ байналмилалӣ давлатҳо, самтҳои рушд ва манфиатҳои давлатҳои иштирокчи иттиҳодияҳои ҳамгирӣ, созишномаҳои байнидавлатӣ оид ба истифодаи захираҳои обӣ, ташаққули фазои иқтисодӣ ва дигар омилҳо, ки дар бештари ҳолатҳо ҷӣ таъсири мусбӣ ва ҷӣ таъсири манфӣ доранд.

Республика Таджикистан, Центрально-азиатский регион, водные ресурсы, водопользование, водопотребление, эффективность, экономический потенциал, управление, совершенствование, интеграция, интеграционные процессы.

Калидвожаҳо: Ҷумҳурии Тоҷикистон, Минтақаи Осиёи Марказӣ, захираҳои обӣ, обистифодабаранда, обистеъмолкунанда, самаранокӣ, иқтидори иқтисодӣ, идоракунии мукамалгардонӣ, ҳамгирӣ, ҷараёнҳои ҳамгирӣ.

IMPROVING THE MECHANISM OF WATER RESOURCES MANAGEMENT IN INTERCOUNTRY RIVERS

The scientific article examines the main management mechanisms that are used in the process of efficient use of water resources between the countries of the Central Asian region. It is noted that the countries of the region have sufficiently necessary water resources to meet the needs of the population and other economic entities (industries), and therefore it is important to improve the existing mechanisms for managing water resources. The main emphasis is on those mechanisms that have been used in the region for many years. The article also notes the strengthening role of integration processes for the effective and rational use of water resources, which depend on a stable political, social and economic situation, the international economic situation and its impact on the integrated structures of countries, development directions and interests of member countries of integrated associations, international agreements on the use of water resources, the formation of economic space and other factors, which in many cases have both positive and negative consequences.

Key words: Republic of Tajikistan, Central Asian region, water resources, water use, water consumption, efficiency, economic potential, management, improvement, integration, integration processes.

В современных условиях управление водными ресурсами считается важным и необходимым условием развития любой экономической системы, так как водные ресурсы используются во всех отраслях национальной экономики для социальной и экономической жизнедеятельности. Практика ведения экономической деятельности между странами показывает, что одной из форм развития экономических отношений является совершенствование механизма управления водными ресурсами трансграничных рек, которые, в последнее время, становятся новыми трендами экономических и социальных отношений и взаимодействий. В силу своей значимости усиление и совершенствование механизма управления водными ресурсами всегда имеют как положительные, так и отрицательные стороны, и сталкиваются с тем, что пропорциональность и сбалансированность устойчивого развития для обеих сторон не соблюдается. Новые механизмы экономического взаимодействия в процессе управления водными ресурсами трансграничных рек могут способствовать дальнейшему социально-экономическому развитию. Таким ресурсом, во многих случаях, наибольшую экономическую значимость приобретают применение новых подходов и механизмов эффективного управления водными ресурсами трансграничных рек.

В других своих исследованиях мы отмечаем, что усиление и совершенствование интеграционных процессов по эффективному и рациональному использованию водных ресурсов зависит от стабильной политической, социальной и экономической ситуации, международной экономической конъюнктуры и ее влияния на интегрируемые структуры стран, направления развития и интересы стран-участников интегрируемых объединений, международные соглашения по использованию водных ресурсов, образование экономического пространства и других факторов, которые во многих случаях имеют как положительные, так и отрицательные последствия [8].

Следует отметить, что усиление интеграционных процессов на региональном уровне позволяет выявить проблемы не только на региональном, а также на межрегиональном и внутрирегиональном уровнях по водным ресурсам. На долгосрочной перспективе в рамках государственных программ по улучшению социально-экономического положения, в частности, в реализованной Национальной стратегии развития Республики Таджикистан на период до 2030 года можно выявить и устранить барьеры и основные препятствия (дезинтеграция внутрирегиональных и межрегиональных связей, дисбалансированность

уровня развития отдельных территории) для устойчивого и сбалансированного развития. Совершенствование региональной экономической политики и на этой основе усиление региональных интеграционных процессов внутри регионов страны по эффективному размещению производительных сил способствует решению стратегических задач развития национальной экономики [2].

Важно подчеркнуть, что Республика Таджикистан на мировой арене считается безусловным лидером по водной проблематике. В этой связи, в Послании Основателя мира и национального единства – Лидера нации, Президента Республики Таджикистан, уважаемого Эмомали Рахмона отмечается, что сегодня в нашей стране 98 процентов электроэнергии производится за счет возобновляемых источников энергии, то есть с использованием водных ресурсов, и Таджикистан по проценту производства «зеленой энергии» находится в числе 6 передовых стран планеты [1].

Не стоит забывать, что в Республике Таджикистан достаточно воды для удовлетворения потребностей населения и экономики, но в связи с несовершенством организационных вопросов, связанных с распределением водных ресурсов по областям и зонам, имеется немало мест, население которых страдает от безводья и маловодья. Так, в Таджикистане уровень обеспеченности водой в расчете на 1 человека в 2 раза меньше, чем России. Отдельные же регионы республики, имеют еще более низкие показатели. Например, уровень обеспеченности водой на душу населения в Согдийской области в 7 раз меньше чем в стране в целом, и в 14 раз уступает России [6]. Другой проблемой в этой области считается отсутствие электроэнергии в зимнее время на предприятиях разных отраслей, особенно на предприятиях промышленности.

Предыстория вопроса

Вопросы возникновения и становления управления водными ресурсами трансграничных рек имеют глубинную историю, однако за последние несколько лет, а именно в 20 веке между странами мира стали использоваться различные механизмы эффективного управления водных ресурсов трансграничных рек, которые имели экономическую выгоду для одной страны, и соответственно отрицательное воздействие на экономическое состояние соседней страны. Общеизвестно, что водные ресурсы трансграничных рек используются несколькими странами, и не всегда бывает, что экономические интересы по использованию водных ресурсов в процессе управления объединяются, и во многих случаях применение одного механизма сопровождается потерей для другой страны. В связи с этим, в прошлом веке возникли различные механизмы, которые стали рекомендоваться различными международными организациями для интегрированного экономического развития по использованию водных ресурсов трансграничных рек.

Накопленный богатый опыт стран Центрально-азиатского региона по эффективному использованию водных ресурсов в виде договоров, соглашений и концессии в рамках региональных интеграционных объединений показывает, что основные барьеры для функционирования экономической деятельности были устранены и предприняты усилия по борьбе с новыми условиями и вызовами. Однако, до сегодняшнего дня остались нерешенными некоторые вопросы совершенствования нормативно-правовых актов по вопросам эффективного распределения водных ресурсов между странами, усиление интеграционных процессов и структур, распределение экономической выгоды, сохранения экосистемы, сохранение и поддержание состояния Аральского моря, и другие социально-экономические проблемы.

Следует отметить, что на момент распада Советского Союза существовала единая энергетическая система, которая соединяла все подсистемы отдельных стран в единую основную энергосистему стран Центрально-азиатского региона. Составленная линия основных энергоносителей по Центральной Азии Евразийской экономической комиссией по статусу энергетического сотрудничества стран Центрально-азиатского региона и усилению интеграционных процессов в этом направлении показывает, что все страны были связаны между собой и такая система интегрировала все другие отрасли национальной экономики.

По мнению некоторых исследователей в Советском Союзе вопрос о формировании и реализации республиками Средней Азии какой-либо самостоятельной политики практически не стоял. Распределение и использование водных ресурсов централизованно регулировалось Министерством мелиорации и водного хозяйства СССР, исходя из единого плана. Советская система межреспубликанских водных отношений основывалась на лимитах вододеления между ними и балансе договорных обязательств между республиками и союзным центром. Регулирование речного стока трансграничных рек было направлено на сбалансированное экономическое развитие всех пяти среднеазиатских республик, сочетая задачи выработки электроэнергии и развития аграрного сектора экономики. Критерием работы водохранилищ была максимальная общая выгода. Построенные в верховьях рек водохранилища позволяли регулировать сток, поступающий в низовья, и не допускать межреспубликанских конфликтов [7].

Обзор литературы

Вопросы совершенствования механизма управления водными ресурсами трансграничных рек в научной литературе изучались в зависимости от характера экономической деятельности и от уровня экономической структуры. Типологизировать все исследования зарубежных, российских и отечественных ученых можно исследовать проблематику с точки зрения теории и практики.

Среди ученых из стран Центрально-азиатского региона по данной проблематике можно выделить работы ученых из различных стран региона: Республика Узбекистан – Б.И. Эргашев, В.А. Духовный, З.А. Абдуганиева, И. Абдулаев, М.А. Рахимов, Н.Н. Мирзаев, Н.О. Агалыцева, С.Р. Ибатуллин, Ш.О. Мурадов, Ю.Х. Рысбеков. Кыргызская Республика – А.А. Акаев, А.К. Абылгазиева, Б.Н.Мубаракшин, Д.М. Маматканов, К.Л. Валентини, О.А. Подрезов, С.К. Аламанов, Т.У. Усубалиев, Э.Э. Оролбаев. Туркменистан – А.Г. Бабаев, Г.О. Хамраев, И.М. Станчин, К.М. Вольмурадов, М. Агаджанян, С.Е. Аганов, С.К. Вейсов.

Институциональные аспекты управления водными ресурсами рассматривались различными экономистами в зависимости от функционирования экономической деятельности субъектов и направленные на развитие экономики отдельных стран и частично затрагивая вопросы регионального сотрудничества между отдельными странами были отображены в трудах А. Дисдъера, А.Либмана, Б.Смарджинска, Б.Хейфеца, В.Попова, В.Полтеровича, Г.Роланда, Д. Маркоуллера, Дж. Андерсона, Дж. Бергстранда, Дж. Соусы, Дж. Стиглица, Л. Винтерса, М. Счиффа, Н.Михеевой, П. Минакира, С.Байера, Ш.- Дж. Вея, Я.Корная и др.

Большой интерес к вопросам эффективного использования водных ресурсов посвящено большое число научных работ, методологически основанных в трудах видных экономистов, таких как Б.Е. Большакова, Г.М. Кржижановского, К.Г. Гофмана, Л.И. Абалкина, Н. Байкова, С.Н. Бобылева, и др. Важный и существенный вклад в решении данной проблематики внесли видные отечественные учёные-экономисты, как И.К. Нарзикулов, Л.Х. Саидмурадов, Р.К. Рахимов, Т.Н. Назаров, Х.М. Саидмурадов, и др. Наряду с ними, в развитии данного направления были посвящены исследования, другими экономистами, такими как А.А. Макарова, А.С. Некрасова, М.М. Албегова Ю.В. Синяка, также работы А.Д. Ахроровой, Б.В. Юнусова, Б.С. Мирова, Б.С. Сирожева, В.А. Разыкова, Г.Д. Джурабаева, Е.В. Грицака, М.А. Бурхановой, Н.Х. Уруновой и С.Р. Расулова.

Важнейшим аспектам этой проблемы были посвящены отдельные работы А.А. Назарова, А.Г. Ходжибаева, А.Х. Катаева, А.Х. Авезова, Г.Н. Петрова, Г. Н.Турсунова, Д.К. Джураева, Д.О. Кандиёровой, И.А. Асророва, К.К. Давлатзода, К.Х. Хушвахтзода, М.Р. Курбонзода, Н.К. Каюмова, Р.К. Мирзоева, Р.С. Исаева, Р.Р. Кудратова, Т. Валамат-Заде, Т.Дж. Усмановой, Т.Б. Ганиева, У.С. Асрорзода, Х.А. Одинаева, Х.М. Мухаббатова, Х.Р. Исайнова, Х.У. Умарова, Ш.Х. Халикова и других исследователей.

Методология исследования

Методологической основой исследования послужили работы отечественных и зарубежных ученых-экономистов по проблемам управления водными ресурсами

трансграничных рек на основе общеизвестной экономико-математической модели, именуемой таблицей «затраты-выпуск» лауреата нобелевской премии мира В.В. Леонтьева, адаптированной к экономике Республики Таджикистан. Основопологающим является системный анализ теории и практики, имеющий конечной целью разработку методических и практических рекомендаций по активизации процесса механизма управления водными ресурсами трансграничных рек.

Цель исследования

Цель исследования состоит в изучении механизмов управления водными ресурсами трансграничных рек и процессе их совершенствования, которые происходят между странами Центрально-азиатского региона с точки зрения эффективного использования водных ресурсов на основе применения таблицы «затраты-выпуск».

Вклад в развитии экономики Республики Таджикистан

Водные ресурсы для экономики Республики Таджикистан имеют огромную значимость, т.к. на территории страны расположены основные запасы водных ресурсов и по многим водоёмким показателям, в частности по запасам гидроэнергетических ресурсов Таджикистан занимает второе место среди стран СНГ после Российской Федерации. Следует отметить, что действующие механизмы управления водных ресурсов для экономики Таджикистан, где во всех отраслях национальной экономики водные ресурсы активно используются, необходимой прибылью не приносит. В этой связи, для усиления экономических взаимосвязей между отраслями, которые используют водные ресурсы, то есть водопотребители и водопользователи очень важно рассчитать коэффициенты материальных затрат, и на сколько затраты одной отрасли необходимы для изготовления другой продукции другой отрасли. Для экономики Таджикистана, где, к сожалению в последнее время эти показатели перестали осуществляться данный момент очень важен. На наш взгляд, именно данный механизм может внести большой вклад в развитии всех отраслей национальной экономики.

По мере совершенствования производственных отношений в качестве формы развития производительных сил требовалось выяснить меры соответствия этих отношений в форме интеграции и кооперации всех стран Центрально-азиатского региона по водным ресурсам. Основным стержнем развития этих взаимоотношений проявлялись в увеличении производственных мощностей и эффективное использование старых в рамках отраслей народного хозяйства (национальной экономики). В условиях функционирования отраслей национальной экономики, в частности реального сектора экономик (сельского хозяйства и промышленности) главной проблемой считалось несоответствие производственных отношений с производительными силами. Другими словами, на сколько темпы экономического роста соответствовали экономическими возможностями тех или иных стран ЦАР в отдельности и по водным ресурсам за рамкой государственных экономическим программам и исходя из принятых нормативно-правовых актов. Государство как главный экономический субъект, всегда акцентирует внимания на регулирование экономической деятельности и всесторонне поддерживает эту деятельность. Вопросы регулирования водных ресурсов в таких случаях имеют особую значимость.

Важным, на наш взгляд, перспективным направлениям для стран ЦАР по сотрудничеству в водном секторе многими исследованиями отмечаются, что необходимо совершенствовать нормативно-правовые акты водопользования, Однако, в международных отчетах, в частности, в отчете Евразийской экономической комиссии ООН отмечается, что к настоящему времени в ЦАР в основном завершено формирование правовой базы, нормирующей механизмы и процедуры регулирования водных отношений, включая аспекты обеспечения надлежащего качества водных ресурсов [Евразийская]. На наш взгляд, на сегодняшний день на законодательном уровне осуществлены и реализованы многие шаги, которые уже не нуждаются в совершенствовании (табл. 1).

Таблица 1. Формирующаяся нормативно-правовая база стран ЦАР по использованию водных ресурсов

Полностью совершенствованы	Частично совершенствованы
Выявлены ключевые цели водопользования между странами ЦАР	Механизмы осуществления национальной водной политики
Разграничены сферы компетенции государственных и неправительственных органов управления водными ресурсами	Использование экономических рычагов по использованию водных
Регламентированы функции, права и ответственность государственных органов за нарушения водопользования	Единый принцип управления водными объектами
Урегулированы государственные меры ответственности субъектов использующих водные ресурсы за те действия, которые нарушают водное законодательство	Частично соблюдаются нормы водопотребления в регионе
Усилены меры по регулированию сбросов сточных вод, загрязняющих веществ и отходов в природные водные объекты, водохозяйственные системы и земли водного фонда	Не достаточно проработаны механизмы определения объема водных ресурсов по водному фонду
Контролируются нормы и режимы зон санитарной охраны, водоохраных зон и полос	Недоучёт устойчивости и сбалансированности использования водных ресурсов
Приняты и разработаны механизмы мониторинга уровня использования водного хозяйства	Износ (амортизация) дренажа и насосных станций между странами региона
Регламентированы рычаги контроля за использованием водного кадастра между странами ЦАР	Не определены объемы использования водных ресурсов региона по водному балансу трансграничных рек

Источник: разработка автора.

Из таблицы следует, что нормативно-правовые акты стран ЦАР в большей мере совершенствованы, однако как показывает практика, существуют местами «пробелы» в плане управления процессов эффективного использования водных ресурсов. Также выяснилось, что разработка и реализация водного законодательства всегда принимается в пользу получения экономической выгоды, за исключением отдельно принимаемых документов, которые непосредственно затрагивают сохранения экосистемы и окружающей среды. Другим важным моментом можно считать процесс внесения изменения и дополнения в действующих документах (законы, кодексы, акты и другие нормативно-правовые акты).

В процессе разработки нормативно-правовых актов необходимо учесть применение новых технологий и научно-технические достижения для повышения эффективности использования водных ресурсов стран ЦАР. Такой подход особо важен в процессе усиления роли интеграционных процессов в вопросах рационализации использования водных ресурсов. В этой связи, отечественный ученый, Давлатов К.К. отмечает, что одним из важнейших направлений повышения эффективности кооперационно-интеграционных отношений является использование ресурсосберегающих технологий, способствующих сокращению прямых затрат труда и материальных ресурсов, получение максимального количества продукции более высокого качества с меньшей себестоимостью и повышение прибыли от её реализации [3]. Также для государственной поддержки и регулирования различных хозяйств, при использовании водных ресурсов, необходимо принять государственные программы развития с дальнейшей интеграцией и кооперацией [4].

Заключительная часть

Исследование теоретико-методологических аспектов и эволюция научных подходов процесса управления водными ресурсами, и на этой основе выявление основных экономических взаимодействий между соседними странами показывает, что все отрасли национальной экономики на всех уровнях, в частности микро, мезо, макро и мега изменялись в зависимости от плановых установок и уровнем обеспечения водой. С методологической точкой зрения проводимая экономическая политика по управлению водных ресурсов трансграничных рек предполагает, что отдельная страна, обладающая большим потенциалом использования водных ресурсов, нуждается в преобразовании производственной структуры в пользу отраслей реального сектора, особенно водоёмких отраслей. Очень важно, применит экономический механизм, который поспособствует экономическому развитию не только для одной страны, также для обеих сторон. Предложенная идея относительно применения результатов таблицы распределения товаров и услуг (межотраслевой баланс) или «затраты-выпуск» считается необходимым и своевременным условием развития всей экономики в целом.

Литература:

1. Послание Президента Республики Таджикистан, Лидера нации уважаемого Эмомали Рахмона «Об основных направлениях внутренней и внешней политики республики», г. Душанбе 21.12.2021.
2. Вертикальная интеграция: Что показывает опыт [Электронный ресурс]. – вход: <http://finance.obozrevatel.com/business-and-finance/vertikalnaya-integratsiya-chemu-uchit-opyit.htm>.
3. Давлатов К. К. Государственная поддержка и регулирование кооперации мелкотоварных хозяйств: опыт зарубежных стран и перспективы для Таджикистана / К. К. Давлатов, Н. Н. Сайфуллоев // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2014. – № 2/10-2(152). – С. 47-55.
4. Давлатов К. К. Развитие кооперации и интеграции в АПК Республики Таджикистан: монография / К. К. Давлатов; Гос. образовательное учреждение высш. проф. образования "Воронежский гос. ун-т". – Воронеж: Истоки, 2008. – 218 с.
5. Евразийская экономическая комиссия ООН. Доклад «К развитию регионального сотрудничества по обеспечению качества вод в Центральной Азии / Центральная Азия. 2015 г. 77 с.
6. Концепция развития отраслей топливно-энергетического комплекса Республики Таджикистан на период 2003-2015 г., утверждена постановлением Правительства Республики Таджикистан от 3 августа 2002 г. №318 // Министерство энергетики Республики Таджикистан. [Электронный ресурс]. Режим доступа: http://www.minenergo.tj/davomash_ru/energstrateg_ru.
7. Портал знаний о водных ресурсах и экологии стран Центральной Азии. Электронный ресурс: <http://www.cawater-info.net/bk/1-1-1-1-3-uz.htm>.
8. Садриддинов М.И. Совершенствование механизма системы управления ресурсным обеспечением социально-экономического развития региона / Вестник Бохтарского государственного университета имени Носира Хусрава. Серия гуманитарных и экономических наук. 2022. №1-1 (95). С.241-246 (в соавторстве, Махмадшарифова Г.М.).

Гадоев А.Ф.

ИСТИФОДАБАРИИ МЕЪЁРҲО ДАР МОДЕЛИ КОНСЕПТУАЛИИ КОМПЛЕКСИ ТАЪЛИМӢ-МЕТОДӢ АЗ ФАНИИ ТЕХНОЛОГИЯҲОИ ИТТИЛООТӢ

Яке аз монеаҳои асосӣ дар самти ислоҳоти низоми маорифи ватанӣ ва мутобиқати он ба шароити муосири иҷтимоӣ-иқтисодӣ — мавҷуд набудани насли нави маводи таълимӣ ба ҳисоб меравад, ки он ба рушди шахсияти хонандагон, ташаккули салоҳиятҳои бунёдӣ ва ҷаҳонбинии онҳо таъсиргузор мебошад. Мақола ба масъалаҳои назариявии муайянкунии меъёрҳои омӯзгорӣ ва таълими комплексҳои таълимӣ-методӣ ва таҳияи модели сохторӣ-функционалии КТМ бахшида шудааст. Дар он ҳосиятҳои фанони КТМ дар муқоиса бо категорияҳои китоби дарсӣ ва воситаҳои таълим гузашта шуда се намуди компонентҳои КТМ натиҷагирӣ карда мешавад.

Калидвожаҳо: иттилоот, Технологияҳои иттилоотӣ, комплекси таълимӣ-методӣ, китоби дарсӣ, воситаи таълимӣ, модели сохторӣ-функционалии КТМ, модели ба шахсиятнигаронидашудаи таълим, компонентҳои КТМ.

Гадоев А.Ф.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ КАТЕГОРИИ В КОНЦЕПТУАЛЬНОЙ МОДЕЛЬ УЧЕБНО-МЕТОДИЧЕСКОГО КОМПЛЕКСА ПО ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ

Одним из основных препятствий на пути реформирования отечественной системы образования и его приверженности современным социально-экономическим условиям является отсутствие нового поколения учебных материалов, которые влияют на развитие студентов, развитие их фундаментальных компетенций и их мировоззрение. В статье проводится теоретическое исследование проблемы определения педагогической категории учебно-методического комплекса по предмету Информационные технологии и в предложено концептуальная модель учебно-методического комплекса по предмету Информационных технологий. Выделяются феноменологические характеристики учебно-методического комплекса в сопоставлении с категориями как учебник, учебное пособие и изложено описываются три типа компонентов УМК.

Ключевые слова: информация, Информационные технологии, учебник, учебное пособие, учебно-методический комплекс, концептуальная модель учебно-методического комплекса, личностно-ориентированная модель образования, компоненты учебно-методического комплекса.

Gadoev A.F.

REFERENCE CLASSIFICATION IN CONCEPTUAL MODEL METHODOLOGY-METHODOLOGY COMPLEX INFO TECHNICAL INFORMATION TECHNOLOGY

It is possible to find out the best way to improve the quality of life and the environment of the social and economical environment of the world, as well as to the students of the university, the students of the university and the students of the faculty and colleagues. The article presents theoretical problems of determining the pedagogical category of an educational-methodical complex on the subject of information technologies and suggests a conceptual model of an educational-methodical complex on the subject of information technologies. The phenomenological characteristics of the educational-methodical complex are highlighted in comparison with the categories as a textbook, a textbook, and three types of components are described.

Key words: information, information technologies, textbook, teaching aid, educational and methodical complex, conceptual model of educational-methodical complex, personality-oriented education model, components of educational and methodical complex.

Яке аз монеаҳои асосӣ дар самти ислоҳоти низоми маорифи ватанӣ ва мутобиқати он ба шароити муосири иҷтимоӣ-иқтисодӣ – мавҷуд набудани насли нави маводи таълимӣ ба ҳисоб меравад, ки он ба рушди шахсияти хонандагон, ташаккули салоҳиятҳои бунёдӣ ва ҷаҳонбинии онҳо таъсиргузор мебошад.

Кӯшишҳои бештари таҳияи маводҳои таълимӣ аз ҷумлаи китобҳои дарсии инноватсионӣ, воситаҳои таълимӣ, дастурҳои тавсиявӣ, комплексҳои таълимӣ-методӣ (КТМ) дар мавридҳои зиёд бо сабабҳои номувофиқат дар вожаҳои фанӣ ва нодуруст истифодабарии донишҳои дақиқ, дар мавриди меъёрҳои муайянкунандаи «китоби дарсӣ», «воситаҳои таълимӣ» ва «комплекси таълимӣ-методӣ» ба шумор меравад. Ин меъёрҳо дар аксар мавридҳо ҷарҳелаанд ва онҳо дар муносибатҳои синонимӣ ё ҳаммарзӣ пайдо мегарданд. Дар мақолаи мазкур масъалаҳои муайян кардани хусусиятҳои меъёрҳои педагогии «комплекси таълимӣ-методӣ» ва сохтани модели концептуалии КТМ мавриди баррасӣ қарор дода шудаанд. Ба андешаи ман, натиҷаи ин таҳқиқот ба муаллифони китобҳои дарсӣ ва омӯзгорони фанни технологияи иттилоотӣ муфид мебошад.

Омилҳои муҳими сохтори меъёрҳои таркибии педагогии «комплекси таълимӣ-методӣ» танҳо ба заминаи фаҳмиши дақиқи хусусиятҳои меъёрҳои дигари маводи таълимӣ, пеш аз ҳама меъёрҳои «китобҳои дарсӣ» ва «воситаҳои таълимӣ» имконпазир аст.

Барои муайян кардани сохтор ва таркиби китоби дарсӣ ҳамчун меъёри педагогӣ, ба таърифи дар Энциклопедияи педагогии Русия овардашуда така мекунем, ки он дар асоси таҳқиқотҳо аз ҷониби олимони пешқадами соҳаи педагогикаи даврони шӯравӣ ҳосил гардидааст: китоби дарсӣ - «ин китобе мебошад, ки дар он ба таври мунтазам мазмунӣ асосии дониш пешниҳод карда шуда, он дар заминаи дастовардҳои муосири илмӣ фарҳангии муосир эҷод мегардад»; [1, с. 480].

Дар адабиётҳои илмӣ педагогии даврони шӯравӣ, китоби дарсӣ ҷузъи марказии системаи ёрирасони таълимӣ ҳисоб мегардид ва асосати аслии он иттилоотнокӣ буда, дар он пешниҳодкунии омӯзиши мафҳумҳои мураккаб ба сода, ношаффоф ба шаффоф, яъне ҳар гуна омилҳои мураккабро барои омӯзиши ҳамаҷонибаро дастрас кардан буд. Китобҳои дарсӣ на танҳо дар омӯзиш, балки дар раванди ташаккули арзишҳои зеҳнӣ фарҳангӣ ва ватандӯстии насли наврас нақши муҳим гузоштанд. Аз ин рӯ, китобҳои дарсӣ бояд дар рушди шахсият, тозагии идеологӣ, ватандӯстӣ, ҳувияти миллӣ, ҷидият, мутобиқат ва эътимоднокии хонанда заминаҳои аввалинро гузорад. Бо дарназардошти пурраи ин муносибатҳо, китобҳои дарсии даврони шӯравӣ, пеш аз ҳама ба маълумоти дақиқ ва иттилооти мувофиқ равона карда шуда буд.

Ҷузъи марказии китобҳои дарсиро матн ташкил медиҳад, ки он 85-90 фоизи ҳаҷми умумии китобро ташкил медиҳад ва ҳамчун «интиқолдиҳандаи мавқеи идеологӣ ва ахлоқӣ, тарзи ташаккул додани фикрҳои мантиқӣ ва рушди қобилияти эҷодӣ барои хонандагон» мебошад [5, с. 117].

Дар нимаи дууми асри гузашта дар илми педагогика назарияи нави эҷоди китобҳои таълимӣ таҳия гардид ва мувофиқи ин назария қисми зиёди адабиётҳо нашр гардида, баҳрабардорӣ гардиданд, ки мо имрӯз ин қабил адабиётҳои ҷопии дарсиро китобҳои дарсии «анъанавӣ» ном мегирем. Ҳамин гуна китобҳои дарсӣ то ҳоло мавриди қорбарии омӯзгорон ва хонандагон қарор доранд ва то ҳол нашр мешаванд. Таҳлилҳо ва таҷрибаҳои қорбарии адабиёти дарсӣ нишон медиҳад, ки дар шароити ислоҳоти соҳаи маориф, рушди беамалӣ технологияҳои иттилоотӣ-коммуникатсионӣ ва рӯ овардан ба таҳсилоти босалоҳият назарияи «анъанавӣ»-и таҳияи китобҳо дар ҷомеаи муосир каме заиф гардидааст ва ба мақсадҳои модели башахсият нигарондашудаи таҳсилот мувофиқат намекунад [2, 3].

Масъалаҳои мутобиқасозии китобҳои «анъанавӣ» ба талаботҳои гуногуни ҷомеа дар солҳои 1980-ум муҳаққиқон ва муаллифони маҷбур сохт, ки ба таҳияи назарияи воситаҳои таълимӣ рӯ биёранд. Таҳти мафҳуми «воситаҳои таълимӣ» ҳамаи афзорҳои дар раванди таълим мусоидаткунандаи таълимии ҷопӣ фаҳмида мешавад, ки онҳо барои густариши дониш, ҷаҳонбинӣ, омӯзиши амиқ ва беҳтаргардонии сатҳи дониши хонанда, амаликунонии

мазумни барномаи дарсӣ ва китоби дарсӣ равона гардидаанд. Қайд кардан ба маврид аст, ки мувофиқи таърифи В.И.Скастин, «воситаҳои таълимӣ баъзе қисмҳои китоби дарсиро васеъ намуда, ба ҳалли вазифаҳои мушаххаси омӯзиш равона карда шудаанд» [7, с. 426].

Солҳои 1980-1990-ум таҳия ва эҷоди воситаҳои таълимӣ хеле зиёд гардиданд. Дар натиҷа барои таълими як ҷанба ба ғайр аз китоби дарсӣ дахҳо намуд воситаҳои таълимӣ навишта шуданд, ки кори омӯзгор ва ҳам омӯзишро барои хонанда душвортар гардонид.

Барои ҳалли масъалаи бамӣномада дар якҷанд самтҳо таҳқиқотҳои илмӣ-методӣ гузаронида шуда буд, махсусан дар самти таҳияи комплексҳои таълимӣ-методӣ. Мафҳуми «комплекси таълимӣ-методӣ» дар таҷриба хеле муваффақ омад ва дар амалишавии мақсадҳои таълимӣ мусоидат намуд. Новобаста аз қорбарии оммавӣ ва истифодабарии васеи КТМ дар соҳаи илмҳои педагогӣ ватанӣ таҳқиқотҳои бунёдӣ дар масъалаи таърифи «комплекси таълимӣ-методӣ» ҳамчун меъёри педагогӣ ниҳоят кам ба ҷашм мерасанд. Яке аз таърифҳои аввалини КТМ аз ҷониби олими рус Ю.К. Бабанский пешниҳод карда шуд: «КТМ ин системаи воситаҳои таълимӣ баҳам алоқаманде мебошад, ки дар ҳалли муваффақонаи масъалаҳои таълимӣ-тарбиявии муассисаи таълимӣ муосир хизмат мерасонад» [8, с. 17]. Қоркарди минбаъдаи назарияи КТМ ба интиҳобҳои таркиби зерини комплекси таълимӣ оварда расонид: санадҳои дастурии ташкили омӯзиш (нақшаи таълимӣ, барномаҳои таълимӣ), маводҳои таълимӣ барои омӯзгор, дастурҳои ҷопӣ барои хонандагон (китоби дарсӣ, роҳнамо барои қорҳои озмоишӣ, маълумотномаҳо ва ғайра) ва маводҳои таълимӣ аёний (тасвирҳои объект, объектҳои табиӣ), ҳамзамон китоби дарсӣ ҷузъи бунёдии комплекси таълимӣ мемонад. Маводҳои нақшавии таркиби КТМ асоси фаҳмиши моҳияти ин категория барои таҳқиқотчиёни зиёде мебошад ва ҳамчун қоида китоби дарсӣ ҷавҳари асосии КТМ мебошад.

Бо вуҷуди ин, таҳияи таърифи расмӣ ба КТМ як қатор мушкилиҳоро пеш меорад ва дар фаъолияти амалии педагогӣ ин мавод ҳамчун маводи ҷопии илмӣ муаллиф ҳисоб намешавад.

Барои комплекси таълимӣ-методӣ таърифи нави қорбарӣ зарур аст. Мувофиқи он, комплекси таълимӣ-методӣ ин системаи кушодаву сохтории мақсадноки маводҳои таълимӣ мебошад, ки дар он маводҳои таълимӣ тавассути методологияи ягона алоқаманд буда, дар раванди таълим ба омӯзгор ва хонанда мусоидат мекунанд.

Асосҳои методологияи таърифи мазкур ин мафҳуми калидии аз «система» сарчашма мегирад: «ҳар система дарбаргирандаи объектҳои зиёде ба ҳам вобаста мебошад, ки тавоноии қабул, ҳифз, қоркард ва ҳамчунин табодули иттилооти мухталифро доранд». Дар байни хусусиятҳои сершумору гуногуншаклии система дар таҳқиқоти мазкур, хусусиятҳои дастрасӣ, сохторӣ ва мукамал будан мақоми махсус доранд.

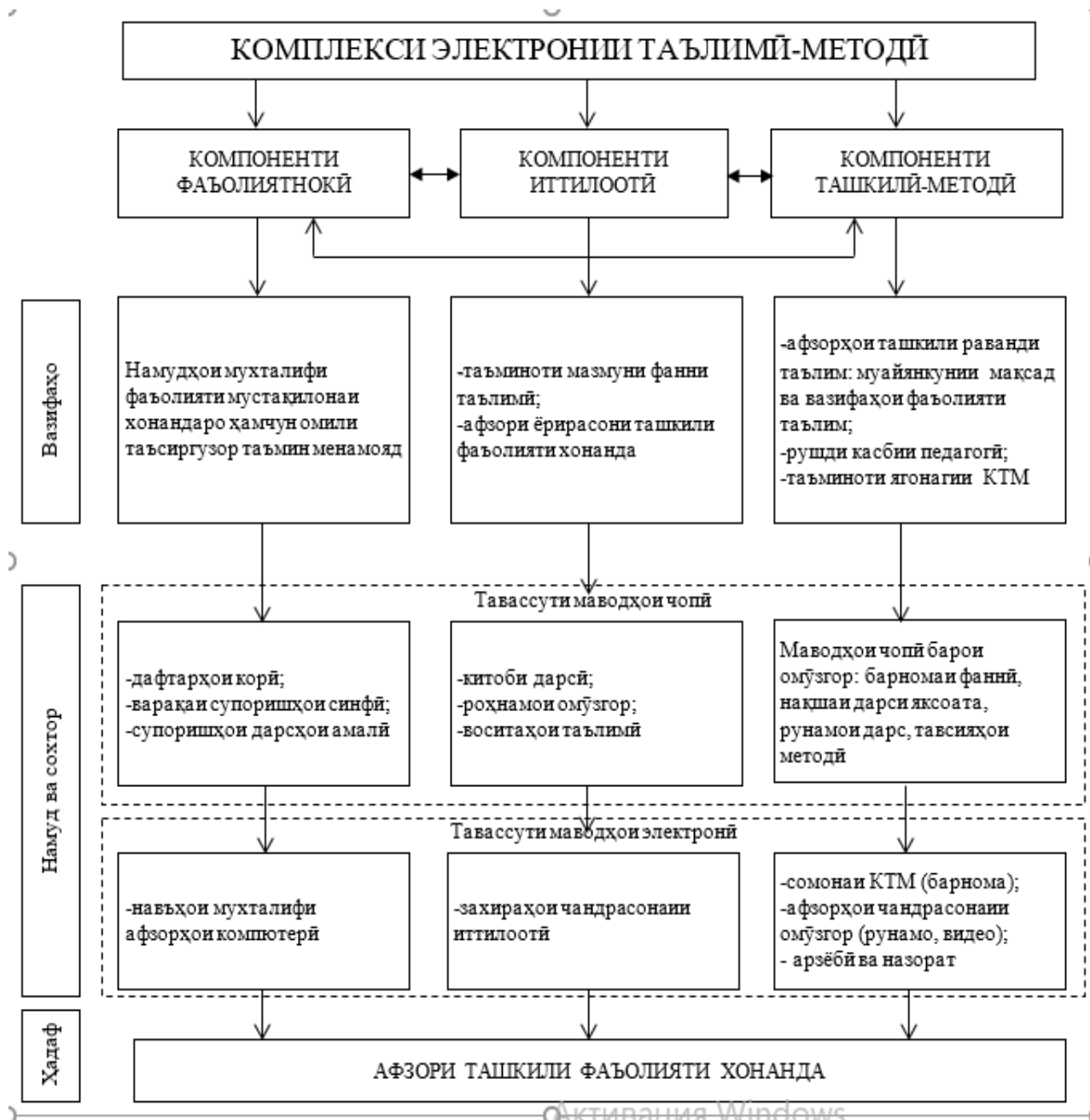
Хусусиятҳои дастрасӣ, мубодилаи озоди иттилоотро байни система ва муҳити атроф таъмин менамояд. Ин хосияти КТМ имконият медиҳад, система сарбаста набуда, имкониятҳои густариш, илова ва мутобиқгардонӣ, вобаста ба хусусиятҳои истифодаи КТМ дар шароити махсуси педагогӣ, муҳити таълимӣ, инчунин вобаста ба сатҳи рушди илмӣ, педагогӣ ва методикаи фикрӣ дошта бошад.

Хосияти сохторӣ нишон медиҳад, ки системаи комплекси таълимӣ-методӣ дорои сохтори возеҳ ва дохилӣ, ҳар як ҷузъҳо (блоки компонентӣ) вазифаи педагогӣ худро дорад ва дар навбати худ ҳамаи ҷузъҳо бо ҳам алоқаманданд. Комплекси таълимӣ-методӣ ин системаи мукамал ва гуногунҷабҳа буда, дар моделҳои гуногуни таълимӣ ва дар ҳолатҳои мушаххаси педагогӣ, як ҷузъ ё бастаи ҷузъҳои система мебошад.

Хосияти мукамалӣ. Ин хосияти КТМ мувофиқан ҳамчун система, маънои ибтидоии ҳамаи ҷонибҳоро дар ҳамоҳангсозии ҷузъҳои сохтории система дар бораи расидан ба ҳадафҳо ва мақсадҳои омӯзиш мебошад. Дар маҷмӯъ хосиятҳои умумии системаи ба хосиятҳои ҷузъҳои алоҳида инфиродӣ кам карда намешаванд.

Системаи чузъҳои КТМ бар асоси принципи мукамалгардонӣ ва амалҳо дар заминаи синергия асос ёфтааст. Ҳар як чузъи КТМ бо назардошти вазифа ва хусусиятҳои худ сохта мешавад, аммо таъсири мутақобилаи ҳамаи чузъҳо дар дохили система аз таъсири зиёди содатарин функсияҳо ва хусусиятҳо зиёдтар аст. Дар раванди воқеии педагогӣ, КТМ ҳамчун системаи кушодаи алоҳида мебошад ва чузъҳои нав ба система аз ҷумла чузъҳои қаблӣ, ки аз ҷониби иштирокчиёни гуногун дар раванди таълим ташкил карда шудаанд, инкишоф ёфта, тағйироти чузъҳои асосӣ зери таъсири онҳо минбаъд тағйир меёбанд.

Расми 1. Модели сохторӣ-функсионалии КТМ

Барои ҳалли масъалаи таҳияи комплекси таълимӣ-методи насли нав, ки барои модели ба шахсият нигардонидашуда пешбинӣ гардидааст, сохтани модели сохторӣ ва функсионалии маводҳои таълимӣ талаб карда мешавад. Дар чунин моделҳо бояд се наъви компонентҳо дохил карда шаванд: фаъолиятноӣ, иттилоотӣ ва ташкилий-методӣ (расми 1). Ҳар як намуи компонент вазифаи махсуси худро дар КТМ инъикос менамояд.

Модели сохторӣ-функсионалии пешниҳодгардида дорои хусусияти ягонагӣ дошта, барои тарҳрезии комплексҳои таълимӣ-методи таъиноти гуногундошта асос ба ҳисоб меравад. Вобаста аз намуи модели таълимӣ (ба дониш нигардонидашуда ё ба шахсияти

шахсият нигаронидашуда), ки дар он истифодабарии маводҳои таълимӣ корбарӣ мешаванд, компоненти иттилоотӣ (барои модели ба дониш нигаронидашуда) ва компоненти фаъолиятнокӣ (барои модели ба шахсият нигаронидашуда) метавонанд асоснок карда шаванд [9].

Хулоса, ба андешаи мо самаранокии истифодаи КТМ дар раванди таълим ба таври назаррас афзоиш хоҳад ёфт, агар аксарияти компонентҳо (махсусан иттилоотӣ ва фаъолиятнокӣ) тавассути технологияҳои иттилоотӣ-коммуникатсионӣ пешниҳод гарданд.

АДАБИЁТ

1. Российская педагогическая энциклопедия. - М.: БРЭ, 1999. - Т. 2.;
2. Комилов Ф.С. Ҷабҳаҳои омӯзишии фанни технологияи иттилоотӣ дар гузариши мактаб ба муносибатҳои босалоҳият ба таълим / Ф.С. Комилов, Д.С. Шарапов, Ш.Х. Тағоев, Ф.Р. Файзуллоев, Ҷ.Х. Мирзоев // Пайёми донишгоҳи омӯзгорӣ №1 (73). – Душанбе, 2018. Саҳ. 27-37.
3. Комилов Ф. С. Андшаҳо перомуни муносибати босалоҳият дар таълими фани технологияи иттилоотӣ барои мактабҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ [Текст] / Ф. С. Комилов, Ш.Х. Тағоев, Ф.Р. Файзуллоев, Д.С. Шарапов, Ҷ.Х. Мирзоев // Паёми Донишгоҳи давлатии Қўрғонтеппа ба номи Носири Хусрав, № 1/1 (51) 2018, С. 162-169.
4. Шарапов Д.С. Использование Интернета, как метод самостоятельного обучения [Текст] / Д.С.Шарапов, Н.Саъдуллоев // Вестник Таджикского национального университета 3/8(216). –Душанбе. –2016. –С.274-278.
5. Зуев Д.Д. Школьный учебник. / Д.Д. Зуев - М.: Педагогика, 1983.
6. Писарева С. А. Исследование соответствия школьных учебников запросам современного общества /С.А.Писарева // Современная учебная книга: Материалы научно-практической конференции. - СПб: Изд-во РГПУ им. А. И. Герцена, 2006.
7. Слостенин В. А. Педагогика / В. А.Слостенин [и др.]. - М.: Издательский центр "Академия", 2002.
8. Бабанский Ю.К. Дидактические проблемы совершенствования учебных комплексов / Ю.К.Бабанский // Проблемы школьного учебника. - М.: Просвещение, 1980. - Вып. 8.
9. Краевский В.В. Основы обучения. Дидактика и методика / В.В.Краевский, А.В.Хуторской. - М.: Академия, 2007.
10. Гадоев А.Ф., Комилов Ф.С. - Роль информационных технологий в повышении эффективности управленческих решений на промышленных предприятиях. Известия Академии наук Республики Таджикистана. – Душанбе 2012. - №3 С 48-52.
11. Гадоев А.Ф., Абдалимов А., Комилийн Ф.С. Совершенствование механизма управленческих решений: разработки, реализации. – Душанбе: «Бебок», 2021. – 157 с.

Исупов А.К.

АНТИКРИЗИСНОГО УПРАВЛЕНИЯ В ДЕЯТЕЛЬНОСТИ КОММЕРЧЕСКИМ БАНКОМ

В статье изучены основы антикризисного управления коммерческих банков, кредитных организаций и новых банковских систем, проанализировано современное состояние анализа банковских систем в банковской системе Республики Таджикистан, пути совершенствования антикризисного управления системы, обсуждались. Банковское дело как особый вид предпринимательства в силу своей общественной роли, специфичности функций, рискованности, открытости и зависимости от изменений конъюнктуры рынка, требует особого подхода в антикризисное управление, применения профилактических и превентивных мер по недопущению кризисных ситуаций. Переходное состояние банковской системы, и появление на рынке проблемных банков обусловили потребность в антикризисном управлении деятельности коммерческими банками. Отсутствие в системе банковского менеджмента антикризисной составляющей усиливает недоверие к банковской сфере и снижает ее эффективность.

Ключевые слова: управление, анти-кризис, банк, коммерческие банки, управление деятельности коммерческими банками, кризис, банковский кризис, финансовый кризис, система управления, банковская стратегия, современные банковские риски, банковские риски.

Исупов А.К.

ИДОРАКУНИИ ЗИДДИБЎҲРОНӢ ДАР ФАЪОЛИЯТИ БОНКҲОИ ТИҶОРАТӢ

Дар мақола асосҳои идоракунии зиддибуҳронии бонкҳои тиҷоратӣ, ташкілотҳои қарзӣ ва хавҳои нави бонкӣ мавриди омӯзиш қарор дода шуда, вазъи ҳозираи таҳлили хавҳои бонкӣ дар низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳлил карда шуда, роҳҳои мукамалгардонии низоми идоракунии зиддибуҳрони мавриди бараси қарор дода шудааст. Кори бонкӣ ҳамчун як навъи махсуси соҳибкорӣ бинобар нақши иҷтимоӣ, ҳосияти вазифаҳо, таваккалӣ, ошқорбаёнӣ ва вобастагӣ аз тағйирёбии шароити бозор муносибати махсусро дар идоракунии, истифодаи чораҳои огоҳикунанда ва пешгирикунанда барои роҳ надодан ба бӯҳрон талаб мекунад. Вазъи гузариши низоми бонкӣ ва дар бозор ба вучуд омадани муаммоҳои бонкӣ, идоракунии зиддибуҳронии бонкҳои тиҷоратиро тақозо менамояд. Набудани чӯзӣ зиддибуҳронӣ дар низоми идоракунии бонкӣ нобоварӣ ба баҳши бонкиро афзоиш дода, самаранокии онро коҳиш медиҳад.

Калидвожаҳо: фаъолияти бонкӣ, идоракунии, зиддибуҳрон, бонк, бонки тиҷоратӣ, идоракунии фаъолияти бонкҳои тиҷоратӣ, буҳрон, буҳрони бонкӣ, буҳрони молияви, низоми идоракунии, стратегияи бонкӣ, хавфҳои муносири бонкӣ, хатарҳои бонкӣ

Isupov A.K.

ANTI-CRISIS MANAGEMENT IN THE ACTIVITIES OF A COMMERCIAL BANK

In the article, the theoretical foundations of crisis management of commercial banks, credit organizations and new banking systems, the current state of analysis of banking systems in the banking system of the Republic of Tajikistan was analyzed, ways of improving the crisis management system were discussed. Banking as a special type of entrepreneurship, due to its social role, specificity of functions, riskiness, openness and dependence on changes in market conditions,

requires a special approach to management, the use of preventive and preventive measures to prevent crisis situations. The transitional state of the banking system and the emergence of problem banks on the market necessitated anti-crisis management of commercial banks. The absence of an anti-crisis component in the banking management system increases distrust in the banking sector and reduces its effectiveness.

Key words: management, anti-crisis, bank, commercial banks, management of commercial banks, crisis, banking crisis, financial crisis, management system, banking strategy, modern banking risks, banking risks.

Бӯҳрон (калима аз забони юнонӣ гирифта шуда) маънои мушкилии шадид бо чизе, муфлис ё вазъияти душворро мефаҳмонад. Бӯҳрони бонкӣ бо ноқоии бонкҳо тавсиф шудааст, ки дар натиҷаи он шумораи зиёди бонкҳо ба мушкилии молиявӣ дучор шуда қисме аз онҳо муфлис шудаанд.

Гарчанде ки бӯҳронҳои бонкӣ хусусиятҳои зиёди умумӣ доранд, вале рафти онҳо аксар вақт аз ҳамдигар фарқ мекунад, онҳо метавонанд аз рӯи хусусияти паҳншавии зухуроти бӯҳронӣ дар иқтисодиёти миллӣ, амиқ ва шиддатнокӣ, шумораи муассисаҳои молиявии зарардида ва як қатор хусусиятҳои дигар фарқ кунанд.

Ҳамин тариқ, аз рӯи миқёси фарогирӣ бӯҳронҳои бонкиро ба навъҳои зерин ҷудо кардан мумкин аст [3, с.251]:

- бӯҳрони бонкии маҳаллӣ
- бӯҳрони бонки хурди алоҳида;
- бӯҳрони бонкии минтақавӣ
- бӯҳрони бонкҳо дар як минтақа;
- бӯҳрони системавии бонкӣ ба фаъолияти бонкҳо дар саросари ҷумҳурӣ ё аксари минтақаҳои он таъсир мерасонад;
- бӯҳрони бонкии байналмилалӣ (ҷаҳонӣ) системаҳои бонкии якҷанд кишварҳоро фаро мегирад.

Аз ҳама хатарнок ва харобиовар бӯҳрони системавии бонкӣ аст, яъне бӯҳронест, ки ба тамоми низоми бонкии миллӣ таъсир расонидааст (вале ин маънои онро надорад, ки тамоми ташкилотҳои қарзӣ дар ҳолати бӯҳронӣ қарор доранд).

Истилоҳи «идоракунии зиддибӯҳронӣ» нисбатан ба наздикӣ пайдо шудааст. Гумон меравад, ки сабаби пайдоиши он ба вучуд омадани шумораи зиёди корхонаҳо дар остонаи муфлисшавӣ мебошад [1, с.83]. Рушди ҳар як низоми бонкӣ ба таври бебозгашт ба мушкилоти раҳой аз вазъи бӯҳронии худ дучор мешавад. Вазифаи идоракунии зиддибӯҳронӣ аз он иборат аст, ки таъсири манфии бӯҳрон ба объекти иҷтимоӣ иқтисодии идоракунии, инчунин ба ҳадди аксар расонидани натиҷаи судманди он мебошад. [30, с. 263].

Дар ташкили идоракунии бӯҳронҳо ташҳиси бӯҳрон аҳамияти махсус дорад. Ҳадафҳои асосии раванди ташҳиси ҳолатҳои бӯҳронӣ ва ҳолати муфлисшавӣ аз таҳлили вазъи молиявии бонк ва пешгӯии он барои давраи оянда, сари вақт ошкор намудани сабабҳо ва омилҳои асосии ба рушди ҳолатҳои бӯҳронӣ мусоидаткунанда, мониторинги муҳити беруна ва дохилии бонк ва пешгӯии рушди он.

Бо мақсади сари вақт ташҳис кардани бӯҳрони бонкӣ, пеш аз ҳама, мониторинги шароити берунӣ ва дохилии фаъолияти бонк (муайянкунӣ, таҳлил ва пешгӯӣ) амалӣ карда мешавад. Бо ин мақсад маълумот ҷамъоварӣ ва коркард, базаҳои маълумотҳо ташаккул ва ҷамъоварӣ, таҳлил ва арзёбии омилҳои бӯҳронӣ сурат мегирад. Дар ин маврид ба суръат, пурра ва дурустии қори иҷрошуда диққати махсус додан лозим аст [2, с. 189].

Инчунин, барои ташҳиси бӯҳронҳои эҳтимолӣ бояд баҳодихии экспертии баъзе нишондиҳандаҳои хос гузаронида шавад. Таҳлили қоршиносро вобаста ба вазъияти мушаххас ва дигар омилҳои марбут ба хатар васеъ кардан мумкин аст. Ҳангоми таҳлили зухуроти бӯҳронӣ инҳо хосанд: нишондиҳандаҳои молиявӣ иқтисодӣ, баҳодихии амали роҳбарият ва кормандон ва дигар нишондиҳандаҳо. Натиҷаҳои арзёбии эксперти дар шакли қайди таҳлилӣ, пешгӯӣ ё тавсияҳо пешниҳод карда мешаванд. Дар марҳилаи оянда ин

маводҳо метавонанд ҳамчун саҳм барои таҳияи стратегияи рафъи бӯҳрон истифода шаванд. Идоракунии бӯҳрон дар идоракунии умумии ташкилотҳои қарзӣ нақши муҳим дорад.

Менеҷменти зиддибӯҳронии ташкилотҳои қарзӣ як соҳаи мустақили дониш буда, бо санадҳои меъёрии махсус муқаррар карда шудааст. Идоракунии зиддибӯҳронии ташкилотҳои қарзӣ диққати худро ба ҳалли чунин мушкилот мегузорад. [1, с.102]:

1. Таҳлил ва арзёбии ҳолатҳои бӯҳронӣ;
2. идоракунии хавфҳои бонкӣ;
3. стратегияи идоракунии бонк;
4. пешгӯии бӯҳронҳо;
5. механизми рафъ ва пешгирии бӯҳронҳо;
6. таҷдиди сохтори ташкилоти қарзӣ;
7. солимгардонӣ ва барҳамдиҳии ташкилоти қарзӣ;
8. баҳодихӣ ва ҳавасмандгардонии кормандон.

Муайян кардани бӯҳрони ба вучудодада барои таҳия ва қабули стратегияи рафъи он зарур аст. Дар асоси таҷрибаи андӯхташудаи ҳалли бӯҳронҳо мо метавонем як қатор қарорҳо ва унсурҳои стратегиро муайян кунем, ки аксари кишварҳо барои барқарор намудани субот ва фаъолияти самараноки низоми бонкии худ истифода кардаанд. [28, с. 231].

Дар ҷаҳон ягон давлате нест, ки низоми молиявӣ ҳуқуқии комилан якхела дошта бошад, қоидаҳои танзим ва назорати бонкӣ аз ҳамдигар вобаста ба хусусиятҳои рушди таърихӣ, сохтор ва дараҷаи кушода будани системаҳои бонкӣ, шумора, ҳаҷм ва концентратсияи ташкилотҳои қарзӣ, бинобар ин наметавонад маҷмӯи усулҳои универсалии нигоҳдории устувори молиявӣ вучуд дошта бошад. Бо вучуди ин, мо метавонем мавҷудияти тамоюлҳо ва абзорҳои умумиро қайд кунем, ки дар ҳар яке аз се ҳолати системаи бонкие, ки мо муайян кардем, самараноктаранд. [6, с.201]:

Ҳамин тариқ, ҳангоми бӯҳрони системавии бонкӣ истифодаи чораҳои зиддибӯҳронии маҳаллӣ кофӣ нест, зеро пайдоиши он бӯҳрони амиқро дорад, ки ба тамоми созмони системавии бонкҳои кишвар, аз ҷумла ба низоми танзими фаъолияти онҳо таъсир мерасонад. Андешидани баъзе тадбирҳои ҷиҳати рафъи ташаннуҷ дар бахши бонкӣ муассир нахоҳад буд, зеро дар баробари расмиёти барҳамдиҳӣ нисбат ба ташкилотҳои қарзии ғайри қобили амал, қабули қарорҳои ҳамаҷониба, ки тамоми сатҳҳо ва унсурҳои низоми бонкиро фаро мегиранд, зарур аст.

Дар ин маврид маҷмуи тадбирҳои татбиқ карда мешаванд, ки онро азнавсозии сохтори низоми бонки меноманд. Дар мавриди бӯҳронҳои ғайрисистемавии бонкӣ ва шароити бӯҳронии унсурҳои алоҳидаи низоми бонкӣ чораҳои махсуси зиддибӯҳронӣ низ заруранд, ки пеш аз ҳама ба бӯҳрони системавӣ табдил ёфтани бӯҳрони бонкиро пешгирӣ мекунанд. [5, с. 7].

Дар ин ҷо ягон усули ягона вучуд надорад, аммо таҷрибаи андӯхтаи хориҷӣ дар ин самт ба мо имкон медиҳад, ки тадбирҳои асосии зеринро дар ин самт муайян кунем: [27, с. 187].

– дастгирии пардохтпазирии бонкҳои алоҳида аз ҷониби «қарздиҳандагон», муқаррар намудани қоидаҳои махсуси бозтамвил, ҷойгиркунии маблағҳои буҷетӣ дар баъзе бонкҳо ё пасандозҳо бо шартҳои имтиёзнок барои онҳо;

– кам кардани меъёри захиравии ҳатмӣ, имкони танзими онҳо ба бонкҳо;

– тафовут ё тағйир додани стандартҳои ҳатми;

– сабук кардани қоидаҳои танзим ва назорат дар муддати кӯтоҳ (масалан, татбиқ накардани ҷарима нисбати бонкҳое, ки меъёрҳои муайяноро вайрон кардаанд);

– капитализатсия ва ё милликунонии бонкҳои аз ҷиҳати иҷтимоӣ муҳим;

– имтиёзҳои махсуси андоз (масалан, барои солимгардонии молиявӣ ё азнавташкилдиҳии бонкҳо бо мақсади ситониш), кам кардани андоз;

– харидани қарзҳои безътимоди давлат аз бонкҳо;

– ба таъхир андохтани пардохтҳо, ҷорӣ намудани мораторий барои қонсӯ гардонидани талабҳои кредиторон;

- интиқоли пасандозҳо аз бонкҳои “зарардида” ба бонкҳои устувор;
- кафолатҳои давлати оид ба ухдадорихи бонкӣ;
- барҳам додани бонкҳои алоҳида.

Воситаи нав (он танҳо дар давраи бӯҳрони ҷаҳонии молиявии солҳои 2007-2009 ғайилона истифода мешуд) як воситаи зарурӣ ва муҳими зиддибӯҳрони давлатӣ ҳавасмандгардонии талаботи иқтисодӣ мебошад, ки бевосита ба низоми бонкӣ таъсир намерасонад, балки дар он ифода меёбад. Масалан, дар Русия ва кишварҳои Аврупо барномаи ҳавасмандгардонии хариди мошинҳои нав вучуд дорад, инчунин, дастгирии давлатии барномаҳои инфиродӣ, масалан, додани қарз ба тижорати хурд ё ипотекаро метавон чораҳои хеле муассири зиддибӯҳронӣ арзёбӣ кард.

Ҳамин тариқ, соли 2009 дар Русия барои муқовимат ба бӯҳрон Агентии таҷдиди сохтори қарзҳои ипотекаи манзилӣ таъсис дода шуд, ки вазифаи он рушд ва дастгирии бозори ипотека ва кӯмак ба қарзгирандагон, ки дар вазъияти душвори зиндагӣ қарор доранд, иборат буд. Тавассути ин Агентӣ, давлат дар барқарор намудани қобилияти пардохтпазирии қарзгирандагони ипотекаӣ сарм гузоштааст, ки ин албатта на танҳо дар давраи бӯҳрон қарзгирандагон, балки бонкҳоеро, ки ба онҳо қарз додаанд, дастгирӣ намуд. Ин таҷрибаро низ метавонем дар Ҷумҳурии Тоҷикистон истифода қарор диҳем. [4, с. 36].

Бонкҳои Тоҷикистон, бар хилофи бонкҳои аврупоӣ, бояд танҳо ба худ ва дастгирии давлат, бахусус бонкҳои дорои иштироки давлат таъя кунанд ин бузургтарин бахши ташкилотҳои қарзии кишвар аст. Системаи бонкии Тоҷикистон ҳатто пеш аз бӯҳрон асосан миллӣ карда шуда буд. [7, с. 120]. Бонкҳои ватанӣ ҳамеша пеш аз ҳама ба кумаки давлат таъя мекарданд, арзёбии сармояи иқтисодӣ ҳамчун механизми идоракунии хавфҳо ва даромаднокӣ аслан баррасӣ нашудааст. Бонкҳо сармояи хавфро мувофиқи тавсияҳои Базел II дар заминаи гузариши система ба татбиқи муқаррароти Созишномаи “нав” дар Тоҷикистон ва гирифтани мақоми низоми бонкии пешрафта арзёбӣ ва арзёбӣ мекунанд. Ҳамин тариқ, нақши асосиро дар идоракунии бонкӣ сиёсати зиддибӯҳронӣ ташкил медиҳад ва ғайолияти маҷмӯи бонкро бояд идоракунии зиддибӯҳрони бонки тижоратӣ эътироф кард.

Дар амалияи илмӣ мафҳуми идоракунии зиддибӯҳронӣ то ҷое ташаккул ёфтааст, аммо мафҳум ва мундариҷаи он миёни байни олимони ватанию хориҷӣ андешаи ягона вучуд надорад. Пайдоиши истилоҳи «идоракунии зиддибӯҳронӣ» (ё «менеджменти зиддибӯҳронӣ» аз калимаи англисии “crisis management”) таърихи на он қадар қадима дорад ва дар илми иқтисодиёт нисбатан ба наздикӣ пайдо шудааст. Ба ақидаи Стихилас И.В. «Сабаби пайдоиши истилоҳи идоракунии зиддибӯҳронӣ бо пайдоиши шумораи зиёди корхонаҳо мебошад, ки дар ҳади муфлисшавӣ қарор доранд» [18, с. 107].

Вақтҳои охир истилоҳи «идоракунии зиддибӯҳронӣ» ба таври васеъ истифода мешавад, аммо дарки моҳият ва мазмуни ин мафҳум ҳанӯз ягона набуда, дар марҳилаи ташаккулёбии қарор дорад.

Солҳои охир дар адабиётҳои иқтисодӣ хуб мушоҳида менамоем, ки теъдоди нашрияҳо дар бораи мафҳуми “идоракунии зиддибӯҳронӣ” хеле афзоиш ёфтааст. Инро бо он шарҳ додан мумкин аст, ки шумораи зиёди корхонаю бонкҳои тижоратӣ гирифтори бӯҳрон гардидаанд ва дар ин шароит ба идоракунии зиддибӯҳронӣ ва самаранокии он, ба вучуд омадан ва ба пешгирӣ намудани ҳолати бӯҳрон дар бонкҳои тижоратӣ таваҷҷӯҳи зиёд дода мешавад.

Дар адабиётҳои иқтисодӣ идоракунии зиддибӯҳрониро дар мисоли корхонаҳо ва дар мисоли бонкҳои тижоратӣ маънидод менамоем, аммо дар таҳлили худ мо кӯшиш менамоем, ки бештар диққати худро оид ба таҳлили идоракунии зиддибӯҳрони ғайолияти бонкҳои тижоратӣ равона намоем.

Баъзе аз маҳақиқон ба мисли Бороздин С. В. дар таҳлилҳои худ “Идоракунии зиддибӯҳрониро танҳо ба идоракунии ташкилот дар шароити бӯҳрони умумии иқтисодӣ коҳиш медиҳанд” [5, с.350], Горелов А. ба “Идоракунии ширкат дар арафаи муфлисшавӣ” [9, с.43], Бджола В. Д. “Концепсияи идоракунии зиддибӯҳрониро бо ғайолиятҳои менеджери зиддибӯҳронӣ дар доираи расмиёти суд оид ба муфлисшавӣ алоқаманд медонад” [3, с. 52]. Ба

ақидаи муҳақиқон Колисник М.К., Илчук П.Г. ва Виблий П.И. “Истилоҳи идоракунии зиддибӯхронӣ бояд, ҳамчун унсури таркибии низоми идоракунии корхона баррасӣ шавад, ки ҷузъҳои таъминкунанда ва функционалии худро дар бар мегирад. Идоракунии зиддибӯхронӣ низоми идоракунии мебошад, ки ба ҳалли масъалаҳои рушди интенсивии корхона ба туфайли сафарбаркунӣ ва интенсификатсияи тамоми захираҳо дар муқоиса бо рушди экстенсивӣ нигаронида шудааст” [11, с. 272]. Ба ақидаи Терещенко О.О. “Назарияи идоракунии зиддибӯхронӣ дар табиат вучуд надорад. Ҷанбаҳои алоҳидаи назариявии идоракунии молиявии зиддибӯхронии корхонаҳо дар назарияи бозори сармоя, назарияи маблағгузорӣ ва сармоягузорӣ, дар дигар ҷузъҳои назарияи идоракунии молиявӣ омӯхта мешаванд. Асоси назариявиро метавон ҳулосаҳо, фарзияҳо ва концепсияҳои мутобиқ ба хусусиятҳои зиддибӯхронии назарияи умумии идоракунии молиявии корхонаҳо ҳисоб кард” [19, с. 272].

Ҳолати таҳлили олимони дар боло овардашуда бештар ба идоракунии зиддибӯхронии корхонаҳо дар умум оварда шудааст.

Таҳқиқгар Чуб П.М. идоракунии зиддибӯхрониро, ҳамчун “Фаъолият барои бартараф кардани таҳдидҳо ба мавҷудияти субъекти соҳибкорӣ ва фаъолияти минбаъдаи он муайян мекунад. Дар баробари ин, хусусияти мусбӣи бӯхрон таъкид шуда, идоракунии зиддибӯхронӣ ҳамчун бунёди воситаи муайян карда шуда, имкон медиҳад аз наздикшавии марҳалаи гардиш ва зарурати таҳияи самти нави рушд хабар диҳад” [21, с. 211].

Мафҳуми дигареро Юн Т.Б. ва Тал Г.К. дар таҳқиқотҳои худ қайд намудаанд, ки “Идоракунии зиддибӯхрониро маҷмӯи шаклҳо ва усулҳои татбиқи чораҳои зиддибӯхронӣ нисбат ба ташкилотҳои қарзӣ бо мақсади солимгардонии молиявӣ ё барҳамдиҳии онҳо муайян мекунад” [22].

Сафари Р. омӯзиши пайдоиши бӯхронро дар бонкҳо мебинад ва дар таҳқиқотҳои худ қайд мекунад, ки “Ҳарчанд зухуроти бӯхронӣ ҳоси ҳар як соҳаи иқтисод мебошад, аммо аксарият бар он ақидаанд, ки маҳз низоми молиявӣ ва аз ин рӯ низоми бонкӣ ҳамчун як бахши муҳими он ба бӯхрон бештар моил аст ва масъалаҳои бӯхрони молиявӣ амиқтар мавриди омӯзиш қарор мегиранд” [23, с. 81]. Таҳқиқгари дигар Турбанов А.В. ҳангоми арзёбии идоракунии зиддибӯхронии бонкҳо дар таҳлилҳои худ бар он ақидааст, ки “Тибқи маълумоти Ҳазинаи байналмилалӣ асёр, бӯхрони низоми бонкӣ ҳамчун ҷузъи ҷудонашавандаи иқтисоди миллӣ бо маҷмӯи ду зухуроти манфӣ тавсиф мегардад: низоми бонкии миллӣ ба талафоти калон дучор мешавад; хароҷоти бучетӣ барои тақмили низоми бонкӣ аз 5%-и ММД зиёд аст” [20, с. 23].

Хусусияти муҳими идоракунии зиддибӯхронии низоми бонкӣ ин иштироки давлат дар ин раванд мебошад, ки воқеан субъекти идоракунии зиддибӯхронӣ мебошад. Корнеев В. нақши бузурги давлатро дар ин замина дар таҳқиқоти худ чунин таъкид мекунад, ки «кӯшишҳои аввалин ва минбаъдаи татбиқи чораҳои зиддибӯхронӣ собит карданд, ки манбаи танзими кишварҳо ва бонкҳои марказӣ омили муайянкунандаи мӯътадилсозии бозорҳо ва низоми бонкӣ буд ва бонкӣ менамояд. [24, с. 230]. То он даме, ки мақомот мушкilotи пардохтпазирии бахши бонкӣ ва маблағгузориҳои дурусти бахши воқеиро ҳал намекарданд, то он замон таҷдиди иқтисодӣ набуд. Давлат воқеан «шикастиҳои бозорро ҷуброн мекунад», ҳангоме, ки татбиқи концепсияи «худтанзимкунӣ» маҳдуд шуд ва таҳқиқи классикӣ дар бораи «дасти ноаён»-и бозор ба «дасти наҷотбахш»-и давлат мубаддал гардид» [13, с. 34].

Брегел Э.Я. дар таҳлилҳои худ “Нақши бонкҳоро асосан дар миёнарав будани онҳо мебинад. Ў чунин ақида дорад, ки дар шароити муосир бонкҳо шакли махсуси ташкилоте мебошанд, ки онҳо вазифаи ҳосеро иҷро менамоянд. Яъне пеш аз ҳама онҳо ҳамчун миёнарави молиявӣ дар муносибатҳои пулӣ баромад менамоянд» [6, с. 107].

Дар ин асно, Лаврушин О.И. низ ба он асоснок гардидааст, ки «Бонкҳо бояд гардиши захираҳои пулиро миёни субъектҳои хоҷагии халқ ва соҳаҳои гуногуни иқтисодӣ ба таври зарурӣ равона намоянд. [26, с. 137]. Ў қайд менамояд, ки бонк ҳамчун институти махсус дар иқтисодӣ дорои вазифаҳо ва як қатор принципҳои қонунӣ худ мебошад. Пеш аз ҳама, бонкҳо ҳамчун миёнаравони молиявӣ амалиётҳои гуногунро ба анҷом мерасонанд» [15, с. 280].

Аксарияти муҳақиқони соҳа бар он назаранд, ки бӯҳрони бонкӣ дар иҷро накардани қисми зиёди ӯҳдадориҳои бонкӣ ва татбиқи накардани амалиётҳои бонкӣ зоҳир гардида, минбаъд боиси хароб ва муфлисшавии онҳо мегардад. Ба хусусиятҳои хоси бӯҳронҳои молиявӣ инҳо шомиланд: - пастшавии мушоҳидаҳо дар бозори молиявӣ; - аз даст додани қисми зиёди дороиҳои ташкилотҳои молиявӣ қарзӣ; - беқурбшавии асъори миллӣ; - воҳимаи аҳоли, нобоварӣ ба бонкҳо.

Олими хориҷӣ Ван Хорн Ҷ.К. бар ин назараст, ки “Чораҳои зиддибӯҳронӣ бояд дар ҳолати душвор шудани вазъи молиявии бонкҳои тиҷоратӣ, ки дар бозор амал мекунад ва дурнамои муфлисшавӣ воқеист, андешида шавад” [7]. Ба ақидаи мо муҳақиқ бар он така менамояд, ки пас аз пайдоиши бӯҳрон бояд чораҷӯи намуд, аммо оид ба чораҳои пешгирикунандаи он таваҷҷӯҳ намедихад. Муҳақиқ Уткин Е.А. ин равишро ғайри қобили қабул медонанд ва дар таҳқиқоти худ бо номи «Дастур оид ба идоракунии бӯҳронҳо» қайд намудааст, ки «Чунин равиш мисли пеш аз асп гузоштани ароба аст». “Асоси идоракунии зиддибӯҳронӣ ин фароҳам овардани шароитест, ки мушкilotи молиявӣ наметавонад хусусияти доимӣ ва устувор дошта бошад. Бо ин равиш набояд дар бораи муфлисшавӣ ҳарф зад, зеро бояд механизми идоракунӣ барои рафъи мушкilotи пайдошуда пеш аз он ки онҳо бебозгашт шаванд, таъсис дода шавад” [17].

Дар таҳқиқотҳои худ Коротков Э.М. қайд менамояд, ки ташкили идоракунии зиддибӯҳронии бонкҳои тиҷоратӣ ба фарзияҳои зерин асос меёбад:

«• бӯҳрони бонкиро метавон пешгӯӣ, интизор ва ба вуҷуд овард, инчунин то андозае ба таъхир андохтан ё суръат бахшидан мумкин аст;

- ба бӯҳрон метавон ва зарур аст омода бошем;
- равандҳои бӯҳрон метавонанд то андозае идора ва назорат карда шаванд;
- идоракунӣ дар шароити бӯҳрон равишҳои махсус, дониш ва таҷрибаи талаб мекунад;
- идоракунии раванди бартарафкунии бӯҳрон қодир аст, ки оқибатҳои онро камтар кунад» [2, с. 432].

Дар ин радиё метавон чунин қайд намуд, ки идоракунии зиддибӯҳронии фаъолияти бонкҳои тиҷоратӣ бо низоми принципҳои ва усулҳои таҳия ва татбиқи маҷмӯи қарорҳои махсуси идоракунӣ, ки ба пешгирӣ ва рафъи бӯҳронҳои молиявӣ, инчунин кам кардани оқибатҳои манфии молиявии онҳо нигаронида шудаанд, маънидод мегардад.

Ҳамин тариқ, дар асоси нуқтаҳои зикршуда мо идоракунии зиддибӯҳрониро ҳамчун ташхиси нишондиҳандаҳои мушкilotи фаъолияти бонки тиҷоратӣ, ҷустуҷӯи омилҳои бӯҳроние, ки онҳоро муайян мекунад ва андешидани чораҳо барои барқарор намудани вазъи солими фаъолияти бонкҳои тиҷоратӣ маънидод менамоем. [25, с. 222].

Бонки тиҷоратӣ ҳамчун миёнарави молиявӣ баромад мекунад, аз ин рӯ, дар гардиши қарз, на маблағҳои худ, балки ӯҳдадориҳои қарзии миёнаравҳо ҷои асосиро ишғол мекунад, ки дар натиҷа бонки тиҷоратӣ бояд аз маблағҳои захираҳо барои ба даст овардани ғоидаи шахси сеюм самаранок истифода барад.

Ҳангоми баҳодиҳии бонкҳои тиҷоратӣ Жарковская Е.П. дар таҳқиқотҳои худ чунин қайд намудааст, ки «Дар низоми бонкӣ бонкҳои тиҷоратӣ мақоми намоён ва махсусро ишғол менамоянд. Ў қайд менамояд, ки нақши бонкҳои тиҷоратӣ ҳамчун иштирокчи дар раванди муносибатҳои иқтисодӣ бениҳоят зарур мебошад» [10, с. 5].

Таҳқиқгари ватанӣ Ғаюров Ғ.Ҳ. дар таҳқиқоти худ оид ба идоракунии бонкҳои тиҷоратӣ ба кадрҳои баландиқтисос ва касбият така менамояд ва қайд намудааст, ки “Бонкҳои тиҷоратӣ дар иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон мақоми хосро соҳибанд ва тақдирдиҳандаи фаъолияти дигар субъектони иқтисодӣ ба шумор мераванд. Барои хуб намудани вазъи молиявӣ ва баланд бардоштани эътимоднокии бонкҳо, зарур меояд, ки сатҳи сифати идоракунии онҳо баланд бардошта шуда, ба менеҷменти кадрӣ низ аҳамияти хоса зоҳир намоянд. Зеро фаъолияти пурсамари бонкҳо аз мутахассисони кордоне, ки дар онҳо фаъолият менамоянд вобастагии зиёд дорад. Дар баробари ин, давлат ҳамчун институти махсус ҷиҳати баландбардории нақши бонкҳо дар иқтисодиёти миллӣ, бояд чораҳои зарурӣ

андешад, то мақом, нақш ва аҳамияти ин ташкилотҳо боз ҳам дар рушду инкишофи иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон афзоиш ёбад” [8, с. 33].

Дар таҳқиқотҳои худ Костерина Т.М. нақши бонкҳои тижоратиро дар иқтисодиёт арзёби намуда қайд кардааст, ки “Аҳамияти бонкҳои тижоратиро дар иқтисодиёт хеле баланд мешуморад. Тибқи ақидаи ӯ “Ташкилотҳои қарзӣ аз давраи пайдоиш то кунун бо анҷомдиҳии амалиётҳои молиявӣ ва хизматрасониҳо ба субектҳои иқтисодӣ дар пешрафти иқтисодиёт саҳми босазо доранд. Ба фикри Костерина Т.М. бонкҳои тижоратӣ ҳамчун ташкилотҳои мустақили ҳуқуқӣ аз сарбонк ва филиалҳо иборат буда, ҷиҳати фаъолияти густурда ва пешниҳоди хизматрасониҳо ба субъектҳои иқтисодӣ дар минтақаҳои алоҳидаи кишвар ҷойгир шудаанд” [14, с. 336].

Олими ватании соҳа Бердиев Р.Б. чунин қайд намудааст, ки “Муассисаҳои қарзӣ ташкилдихандаи асосии захираҳои қарзӣ буда, ин захираҳоро барои такмилдиҳии хоҷагии халқ равона месозанд. Ӯ нақши бонкҳоро бештар дар пешниҳоди қарзҳо дида, дарҷ менамояд, ки рушди соҳаҳои саноат, кишоварзӣ, нақлёт, соҳибкорӣ, сохтмон ва ғайра аз дастрас будани қарзҳо бо нархи арзон вобастагии зиёд дорад” [4, с. 10].

Ба ақидаи таҳқиқгари ватанӣ Алиева З.Р. “Мавқеи роҳбарияти бонк дар чунин шароит, вобаста аз он, ки ҳадафи асосӣ устуворӣ ва даромаднокӣ мебошад, метавонад консервативӣ (ҳавфи ҳадди ақал) ва шаддид (бо умеди даромади баландтар ба ҳавф афзалият додан) бошад. Ба таври идеалӣ, мувозинати ин ҳадафҳо бояд нигоҳ дошт, танҳо он вақт бонк муваффақ хоҳад шуд” [1, с. 82].

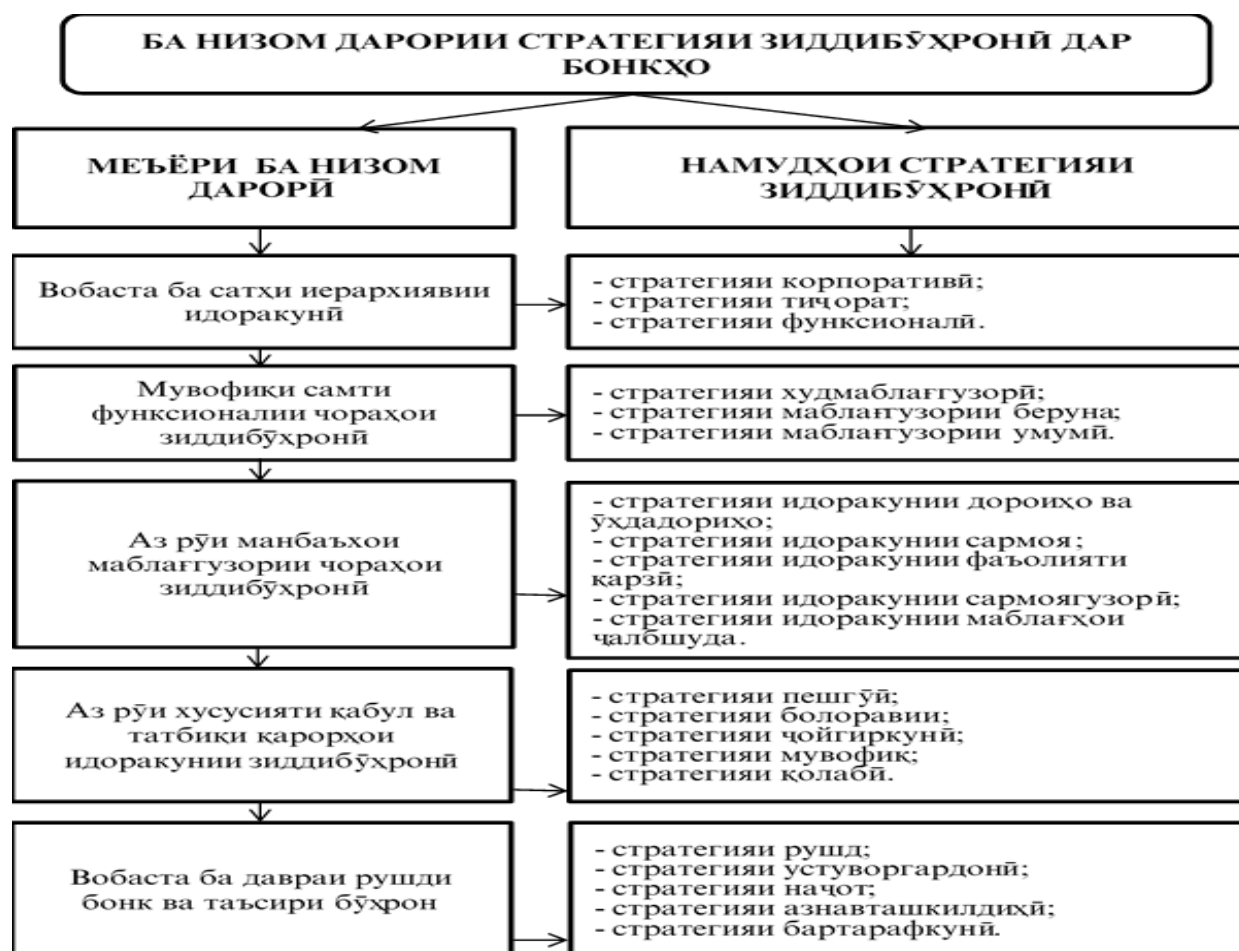
Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бахши назорат ва идоракунии фаъолияти бонкҳои тижоратӣ аз замони истиқлолият ба даст овардан ва рушди низоми бонкӣ мумбрам гардидааст. Гарчанде, ки ин вазифаҳо дар бонкҳои тижоратии ватанӣ қисман шуъбаҳои ҳавф, ояндабинӣ ва банақшагирӣ иҷро намоянд ҳам, ба ақидаи мо, ин ҳанӯз барои фаъолияти устувори бонкҳо дар муҳлати дарозмуддат, эътимодноки будани онҳо нокифоягӣ мекунад. [29, с. 312]. Яъне, мо бояд таҷрибаи муваффақи давлатҳои пешрафтаи тараққиқардари омӯхта, назоратро дар бонкҳои тижоратии ватанӣ дар сатҳи лозима ба роҳ монем.

Масъалан, Карминский А.М. дар таҳқиқоти идоракунии низоми бонкии худ қайд менамояд, ки “Ҳанӯз дар соли 1778 дар ИМА ташкилоти давлатӣ бо номи “Comptroller, Auditor, Treasurer and Six Commissioners Accounts” таъсис дода шуда буд, ки вазифааш идора намудани хоҷагиҳои давлатӣ ва назорати истифодабарии маводҳои бонкӣ буд” [12, с. 336].

Дар сомонии Бонки миллии Тоҷикистон сохтори идоракунии бонкҳои тижоратӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон амалкунанда инъикос гардидааст, ки аз инҳо иборат мебошад:

- мақоми олӣ - Маҷлиси умумии саҳомдорон;
- мақоми идора - Шурои директорони (Шурои нозирони) ҷамъияти саҳомӣ;
- мақоми иҷроия - директор, директори генералӣ, раёсат, маъмурият;
- мақоми назорати - комиссияи тафтишоти (ревизор);

- мақомоти дигар мутобиқи оиннома ва қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон иборат мебошад” [16].

Расми 1. Стратегияи зиддибўхронӣ дар бонкҳои тиҷоратӣ

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси таҳлилҳо.

Дар расми 1 оварда шудааст, ки идоракунии зиддибўхронии фаъолияти бонкҳои тиҷоратӣ аз меъёрҳои банаҳомдарорӣ ва намудҳои стратегияи зиддибўхронӣ ибрат мебошад. Хар кадоме аз меъёрҳои ба наҳомдарорӣ стратегияи ҳоси ҳудро дорад, ки ҳангоми рӯ ба рӯ гардидани бонкҳои тиҷоратӣ бо бўхрон бояд аз онҳо васеъ истифода намоянд.

Баҳодиҳии татбиқи равиши стратегияи пешниҳодшуда дар идоракунии зиддибўхронии фаъолияти бонкҳои тиҷоратӣ дар тамаркузи он ба пешгирӣ ва рафъи оқибатҳои манфии таъсири зухуроти бўхронӣ ва барқарорсозии вазъи пеш аз бўхронии фаъолияти бонкҳои тиҷоратӣ дар ҳолати таҳдиди муфлисшавӣ ва ноустувории онҳо мебошад.

Аз ин рӯ, муносибати пешниҳодшуда ба ташаккули стратегияи идоракунии зиддибўхронӣ дар баҳши фаъолияти бонкҳои тиҷоратӣ ба таҳияи нақшаи фаъолияти дарозмуддат ва маҷмӯи чораҳо оид ба муқовимат ба таъсири манфии таҳдидҳои воқеӣ ва эҳтимолӣ ба раванди рушди иқтисодӣ таъмини устуворию молиявӣ ва фаъолияти муътадили наҳоми бонкӣ асос ёфтааст.

Дар ин замина татбиқи идоракунии стратегияи зиддибўхронии фаъолияти бонкҳои тиҷоратӣ дар мамлакат имкон медиҳад, ки вобаста ба намуд ва таҳлили амиқи он қарорҳои муассири идоракуниӢ оид ба баромадан аз бўхрон қабул карда шуда, алтернативаҳои стратегӣ, ки аз рӯи шумораи меъёрҳо, аз қабилӣ: сатҳи иерархиявии идоракуниӢ, манбаъҳои маблағгузорӣ, самти функционалӣ, усулҳои муайян ва роҳҳои воқуниш ба падидаҳо ва таҳдидҳои бўхронӣ, хусусияти қабул ва татбиқи қарорҳои идоракунии зиддибўхронӣ, давраи

зиндагии рушди бонк ва таъсири амиқи бӯҳрон, манбаъҳо ва табиати зухуроти бӯҳронӣ ба низом дароварда шуда, ташаккул дода шаванд.

Бовари дорем, ки қобилияти рушд ва иҷрои ӯҳдадориҳо қобилияти мавҷудияти созмонест, ки нигоҳдории он тавассути пешгӯии пешгирикунандаи хатар ва мониторинги таҳдидҳои эҳтимолӣ таъмин карда мешавад. Инчунин аз таҷрибаи эътирофшуда маълум аст, ки бонкҳои тижоратӣ дар шароити таваккал фаъолият мекунад, аз ин рӯ, метавон чунин хулоса науд, ки идоракунии зиддибӯҳронӣ дар сатҳи як бонки тижоратии мушаххас ва танзими зиддибӯҳронӣ дар сатҳи иқтисодиёт дар маҷмӯъ ба нигоҳ доштани устувории молиявии бонкҳои тижоратӣ ва дар маҷмӯъ низоми бонкӣ нигаронида шудааст.

Яке аз механизмҳои фаълони истифодашавандаи идоракунии зиддибӯҳронии фаъолияти бонкҳои тижоратӣ дар ҷаҳон ин табдил додани талабҳои қарздорони калонҳаҷм ба бонк мебошад, ки ин роҳ ҳам аз ҷиҳати дароз кардани мӯҳлати онҳо ва ҳам аз ҷиҳати ба талаби саҳмдорон табдил додани онҳо манфиатовар хоҳад буд.

Тахмин меравад, ки қарздорони калонҳаҷм, ки талабашон аз низоми суғуртаи пасандозҳо ҷуброн карда намешавад, ҳангоми қарори бонк маҷбур мешаванд, ки талабҳои худро ба саҳмияҳои ташкилоти қарзи табдил диҳанд ва бо ҳамин имкони кам кардани хароҷот барои баргардонидани пасандозҳо фароҳам оваранд. Шахсони алоҳида имконият доранд, ки дар оянда маблағи ба банки муфлисшуда гузошташударо дар сурати дар оянда баланд шудани арзиши он баргардонида гиранд.

Дар асоси таҳлили асосҳои назариявии идоракунии зиддибӯҳронии фаъолияти бонкҳои тижоратӣ дар шароити бозор чунин хулосагирӣ намудан мумкин аст:

1. Исбот шудааст, ки стратегияи идоракунии зиддибӯҳронии фаъолияти бонкҳои тижоратӣ бояд ба концепсияи мувофиқи муайян кардани ҳадафи афзалиятноки фаъолияти бонк ва вазифаҳои пешгирӣ, инчунин безаргардонии бӯҳрон дар робита бо захираҳо, имкониятҳо, афзалиятҳои рақобатӣ ва рушд асос ёбад.

2. *Идоракунии зиддибӯҳронии фаъолияти бонкҳои тижоратӣ як навъи идоракунии махсус мебошад, ки дар фаҳмиши маҳдуд ин безаргардонии падидаҳои бӯҳронӣ ва дар фаҳмиши васеъ ин зарурати татбиқи намуҳо ва усулҳои мушаххаси идоракунӣ, бо мақсади ташиҳис, пешгирӣ, безаргардонӣ ва рафъи зухуроти бӯҳронӣ, ки дар сатҳҳои гуногуни фаъолияти бонкҳои тижоратӣ гузаронида мешаванд, шарҳ медиҳанд. Чунин мафҳуми васеъи идоракунии зиддибӯҳронии фаъолияти бонкҳои тижоратӣ дар шароити маҳдудиятҳои вақт ва молиявӣ асос ёфтааст.* Мо ин мафҳумро аз ҷиҳати стратегӣ нигаронида ва ба идоракунии зиддибӯҳронии суботи молиявии бонк равона шуда арзёбӣ менамоем.

АДАБИЁТ

1. Киселев, П.В. Бонкҳои тижоратӣ - таҷрибаи дохилӣ ва хориҷӣ китоби дарсӣ / ред. П.В. Киселева. – Москва.: Иқтисод, 2009. – 477 с.
2. Семибратова О.И. Бонкдорӣ: китоби дарсӣ / Москва. Академия, 2012. – 312 с.
3. Тавасиев А.М., Мурычев А.В. Идоракунии зиддибӯҳронии ташкилотҳои қарзӣ: китоби дарсӣ. Москва.: UNITY-DANA, 2010.
4. Симановский А. Ю. Принципҳои Базели назорати самараноки бонкӣ ва татбиқи онҳо. — 2014. — 31 март.
5. Hogarth G., Reidhill J., Sinclair P. Ҳалли бӯҳронҳои бонкӣ: воситаҳо ва хароҷоти асосӣ, таҷрибаи ҷаҳонӣ. 2009.
6. Содиқова, А. Е. Асосҳои идоракунии бӯҳрон дар бонкӣ тижоратӣ—материалҳои конф Байналмилалӣ. (Перм, апрели 2015).
7. Ғаюров Ғ.Ҳ. Таҳқиқи ҷанбаҳои назариявӣ - амалии фаъолияти бонкҳои тижоратӣ ва таъсири он ба рушди иқтисодиёти мамлакат /Ғ.Ҳ. Ғаюров, С.П. Одинаев // Паёми ДМТ. - 2020, - №10. - Қисми 1. - С.30-34
8. Алиева З.Р. Формы и методы управления рисками в банковской практике / З.Р. Алиева // УЭПС. - 2016. -№4. - С.75-82.
9. Антикризисное управление: [учебник] / Под ред. Э.М. Короткова. - М.: ИНФРА-М, - 2003. - 432 с.

10. Бджола В.Д. Финансовая санация предприятия: формы и источники / В. Д. Бджола // Финансовые исследования. – 2002. – № 4. – С. 48 – 52;
11. Бердиев Р.Б. Роль инвестиций в повышении темпов экономического роста и благосостояния населения / Р.Б. Бердиев, С.П. Одинаев // Вестник ТНУ. - 2017. - №2/7. - С.8-10.
12. Бороздин С.В. Экономическое управление в условиях системного кризиса / С. В. Бороздин, А. Ф. Максимов. – М.: ГУЗ, - 2000. – 350 с.
13. Брегель Э.Я. Денежное обращение и кредит капиталистических стран / Э.Я. Брегель. - М.: Гофиниздат, 1950. С.106-107.
14. Ван Хорн Дж. К. Основы управления финансами / Дж. К. Ван Хорн. – М.: Финансы и статистика, 1997.
15. Гаюров Ғ.Ҳ. Таҳқиқи ҷанбаҳои назариявӣ - амалии фаъолияти бонкҳои тижоратӣ ва таъсири он ба рушди иқтисодиёти мамлакат /Ғ.Ҳ. Гаюров, С.П. Одинаев // Паёми ДМТ. - 2020, - №10. - Қисми 1. - С.30-34
16. Горелов А. О российской специфике института банкротства / А. Горелов // Рынок ценных бумаг. – 1998. – № 19-20. – С. 21 – 43.
17. Жарковская Е.П. Банковское дело. Учебник для студентов ВУЗов / Е.П. Жарковская. - 4-е изд., испр. и доп. - М.: Омега-Л, - 2006. -5 с.
18. Колісник М. К. Фінансова санація і антикризове управління підприємством : навчальний посібник / М. К. Колісник, П. Г. Ільчук, П. І. Віблій. – К.: Кондор, 2007. – 272 с.
19. Контроллинг: китоби дарсӣ / А.М. Карминского, С.Г. Фалко, А.А. Жевага, Н.Ю. Иванова. -М.: Молия ва омор, 2006. -336 с.
20. Корнеев В. Антикризові інструменти фінансової стабілізації / В.Корнеев // Економіка України. – 2009. – № 12.– с. 22-34.
21. Костерина Т.М. Банковское дело: учеб. для бакалавров / Т.М. Костерина. - 2-е изд., перераб. и доп. - М.: Юрайт, - 2013. - 332 с.
22. Лаврушин О.И. Устойчивость банковской системы и развитие банковской политики: монография / О.И. Лаврушин. - КноРус, - 2016. - 280 с.
23. Сайти Бонки Миллии Тоҷикистон. [Манбаи электронӣ]. URL: <https://www.nbt.tj>
24. Справочник кризисного управляющего / Под ред. проф. Э. А. Уткина. – М.: Ассоциация авторов и издателей «ТАНДЕМ»; Изд-во ЭКМОС, 1999.
25. Стихияс И.В. Проблемы и перспективы развития антикризисного управления в банковской системе / И.В. Стихияс // Известия ДВФУ. Экономика и управление.–2014.– № 1.– с.100 –107.
26. Терещенко О.О. Антикризове фінансове управління на підприємстві : монографія / О.О. Терещенко. – К.: КНЕУ, 2008. – 272 с.
27. Турбанов А.В. Антикризисные механизмы в банковской системе // Деньги и кредит. 2012. № 1. С. 20–23.
28. Чуб П.М. Антикризове управління у банківській діяльності / П.М. Чуб // Фінанси, облік і аудит. – 2012. - № 20. – с. 203 – 211.
29. Юн Т.Б. Словарь по антикризисному управлению / Т.Б. Юн, Г.К. Таль. – М.: Дело, 2003.
30. Safari R., Shateri M., Shateri H. Baghiabadi, Hozhabrnejad N. The significance of risk management for banks and other financial institutions // International Journal of Research. 2016. Vol. 4, iss. 4. P. 74–81.

Раҳимов Ҷ.

ТАКМИЛИ УСУЛҲОИ БАҲОДИҲИИ САМАРАНОКИИ КООПЕРАТИВҲОИ ИСТЕҲСОЛӢ ДАР ШАРОИТИ БОЗОР

Дар доираи мақолаи мазкур методикаи баҳодиҳии фаъолияти кооперативҳои истеҳсолӣ такмил дода шуда, истифодабарии низоми нишондиҳандаҳои ҷузъӣ ва интегралӣ самаранокии фаъолияти кооперативҳои истеҳсолӣ дар шароити бозор асоснок гардидааст.

Калимаҳои асосӣ: *усулҳои баҳодиҳӣ, методология, кооператсия, кооперативи истеҳсолӣ, нишондиҳанда, коэффитсент, самаранокӣ, фоида*

Раҳимов Ҷ.

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ МЕТОДОВ ОЦЕНКИ ЭФФЕКТИВНОСТИ ПРОИЗВОДСТВЕННЫХ КООПЕРАТИВОВ В УСЛОВИЯХ РЫНКА

В настоящей статье совершенствована методика оценки эффективности функционирования сельскохозяйственных кооперативов, обоснован порядок применения системы индивидуальных и интегральных показателей эффективности деятельности сельскохозяйственных кооперативов в условиях рынка.

Ключевые слова: *методы оценки, методология кооперация, производственные кооперативы, показатель, коэффициент, эффективность, прибыль.*

Rahimov J.

IMPROVING METHODS FOR ASSESSING THE EFFECTIVENESS OF PRODUCTION COOPERATIVES IN MARKET CONDITIONS

This article improves the methodology for assessing the efficiency of functioning of agricultural cooperatives, substantiates the procedure for using a system of individual and integral indicators of the efficiency of agricultural cooperatives in market conditions.

Key words: *evaluation methods, cooperation methodology, production cooperatives, indicator, coefficient, efficiency, profit.*

Таҷрибаи ҷаҳонӣ ва ватанӣ нишон медиҳанд, ки кооператсия ҳамчун шакли мутаҳидшавии ихтиёрии шахсони воқеӣ, барои соҳибкории коллективона яке аз самтҳои муҳими рушди истеҳсолот махсуб меёбад, ки истифодаи самараноктари захираҳои меҳнатӣ, моддӣ -техникӣ ва молиявиро таъмин менамояд. Сатҳу сифати татбиқи функцияҳои иҷтимоӣ-иқтисодии кооператсия, мавқеи рақибӣ дар бозор, имконият ва дурнамои фаъолияти кооперативҳо бевосита аз самаранокии амалкарди кулли ин низом вобаста мебошад. Аз ин рӯ, масъалаҳои самаранокии кооператсия ва баҳодиҳии фаъолияти он рӯзмарра буда, баррасии амиқро талаб менамоянд.

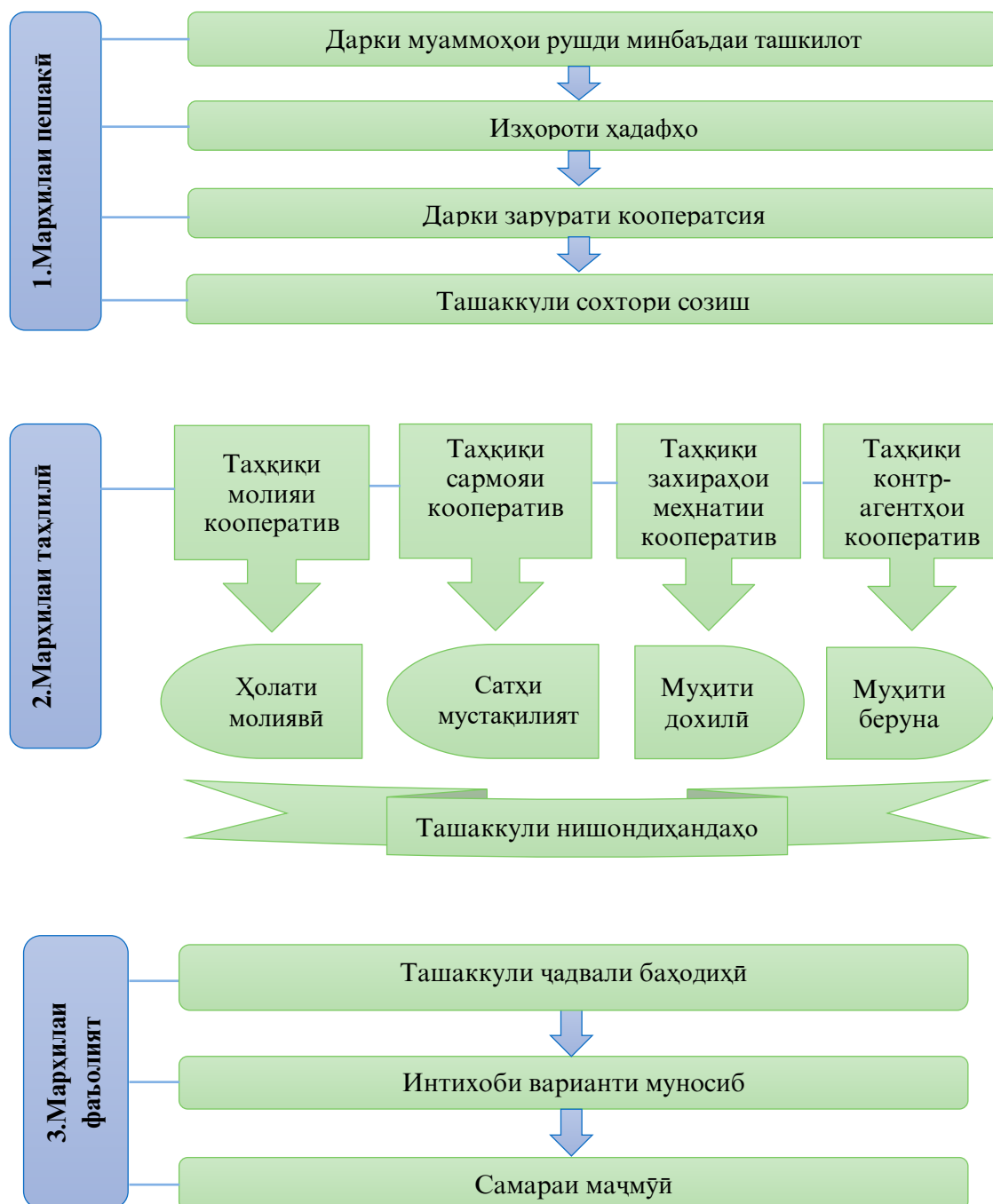
Яке аз муаммои рушди кооперативҳо ин муносибати нобоваронаи молистеҳсолкунандагон ба чунин шакли ташкилӣ-ҳуқуқии хоҷагидорӣ махсуб меёбад. Аз ин рӯ, зарурати асоснок намудани манфиатнокии аъзогӣ ба кооперативи истеҳсолӣ ба миён меояд. Ба ақидаи мо, равиши методологии аъзогӣ ба кооперативи истеҳсолиро ба шакли зерин тасвир намудан мумкин аст (расми 1.).

Ҷойи таърифи аз расми 1 бармеояд, методологияи таҳқиқот аз се марҳила иборат аст:

1. *Марҳилаи пешакӣ*, ки дар он рушди минбаъдаи ташкилот, мақсадҳо, зарурати муттаҳидшавӣ дарк карда шуда, сохтори идоракунии мувофиқ ташақкул меёбад.

2. *Марҳилаи таҳлилӣ*. Дар марҳилаи мазкур тавассути таҳлили нишондиҳадаҳои асосии фаъолияти кооперативҳои истеҳсоли баҳодихии комплекси муҳити кооператив гузаронида мешавад.

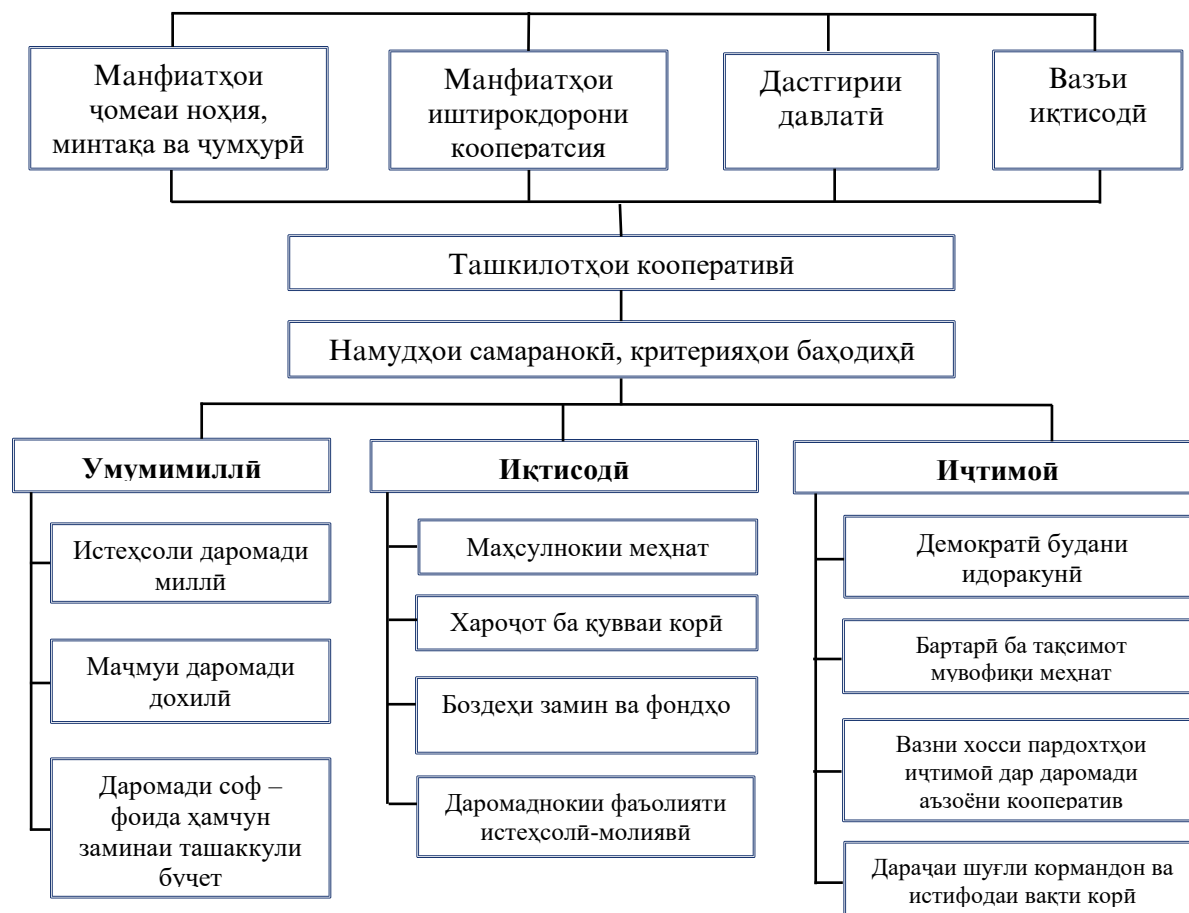
3. *Марҳилаи фаъолият*. Аз рӯи натиҷаҳои марҳилаи дуҷуми баҳодихӣ вариантҳои муносиби низоми нишондиҳадаҳои муқоисашавандаи баҳодихии интегралӣ интихоб карда мешаванд. Натиҷаи марҳилаи сеюм бояд бо самарайи бадастовардаи соҳибмӯлк аз муттаҳидшавӣ мувофиқ ба мақсадҳои марҳилаи якум ифода ёбад.

Расми 1. Равиши методологии баҳодихии фаъолияти кооперативи истеҳсоли (аз ҷониби соҳибмӯлк)

Ҳамин тариқ, дар методологияи пешниҳодшуда, марҳилаи таҳлилӣ муҳимтар дониста мешавад, зеро дар он баҳодиҳии комплекси фаъолияти кооперативҳои истеҳсолӣ баҳри қабули қарори муносиб оид ба аъзогӣ ба кооператив гузаронида мешавад.

Самаранокии кооператсияи истеҳсолӣ бо рушди қувваҳои истеҳсолкунанда ва тақсимои ҷамъиятии меҳнат алоқаманд буда, бо баробари нишондодҳои умумимиллӣ бо низоми нишондодҳои хосси худ фарқ мекунад, ки хусусиятҳои ин шакли ташкилӣ-ҳуқуқии хоҷагидориро инъикос менамоянд (расми 2.).

Расми 2.- Модели самаранокии иҷтимоӣ-иқтисодии кооператсияи истеҳсолӣ ва критерияҳои баҳодиҳии он

Таҳқиқот нишон медиҳанд, ки дар ҳаёати заминаҳои рушди кооператсия дар мадди аввал манфиатҳои аъзоёни кооператив гузошта мешаванд. Мувофиқа намудани манфиатҳо маънои қонеъгардонии талаботи аъзоёни кооперативро дорад.

Бо баробари гузариши иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба муносибатҳои бозорӣ дар назди кооперативҳои истеҳсолиро масъалаҳои баҳогузори ҳолати молиявии фаъолияти хоҷагидорӣ ба миён омад, ки баҳодиҳии дороии корхонаҳо, устувории молиявӣ, пардохтпазирӣ ва бозоргирии онҳоро дар бар мегирад. Барои ҳисоби нишондиҳандаи интегралӣ самаранокии фаъолияти кооперативи истеҳсолӣ тарҳи зерини тобеияти нишондиҳандаҳои омӯрӣ зарур аст (расми 3.).

Бо дар назардошти хусусиятҳои фарқкунандаи сохтор, уҳдадорӣ, тақсимои меҳнат дар фаъолияти кооперативҳои истеҳсолӣ зарурати коркарди модели хоси баҳодиҳии фаъолияти онҳо ба миён меояд. Барои ҳалли ин масъала истифодабарии чунин нишондиҳандаи интегралӣ пешниҳод менамоем, ки дар асоси низоми

нишондиҳандаҳои чор ҷабҳаи зерини фаъолияти кооперативҳои истеҳсоли муайян карда шудааст:

1. Молияи кооператив:

- коэффитсиенти бозоргирии мутлақ, Кбм (меъёри – 0,2);
- кооэффитсиенти концентратсияи сармояи ҷалбшуда, Кксч;
- даромаднокии истеҳсолот (%), Ди.

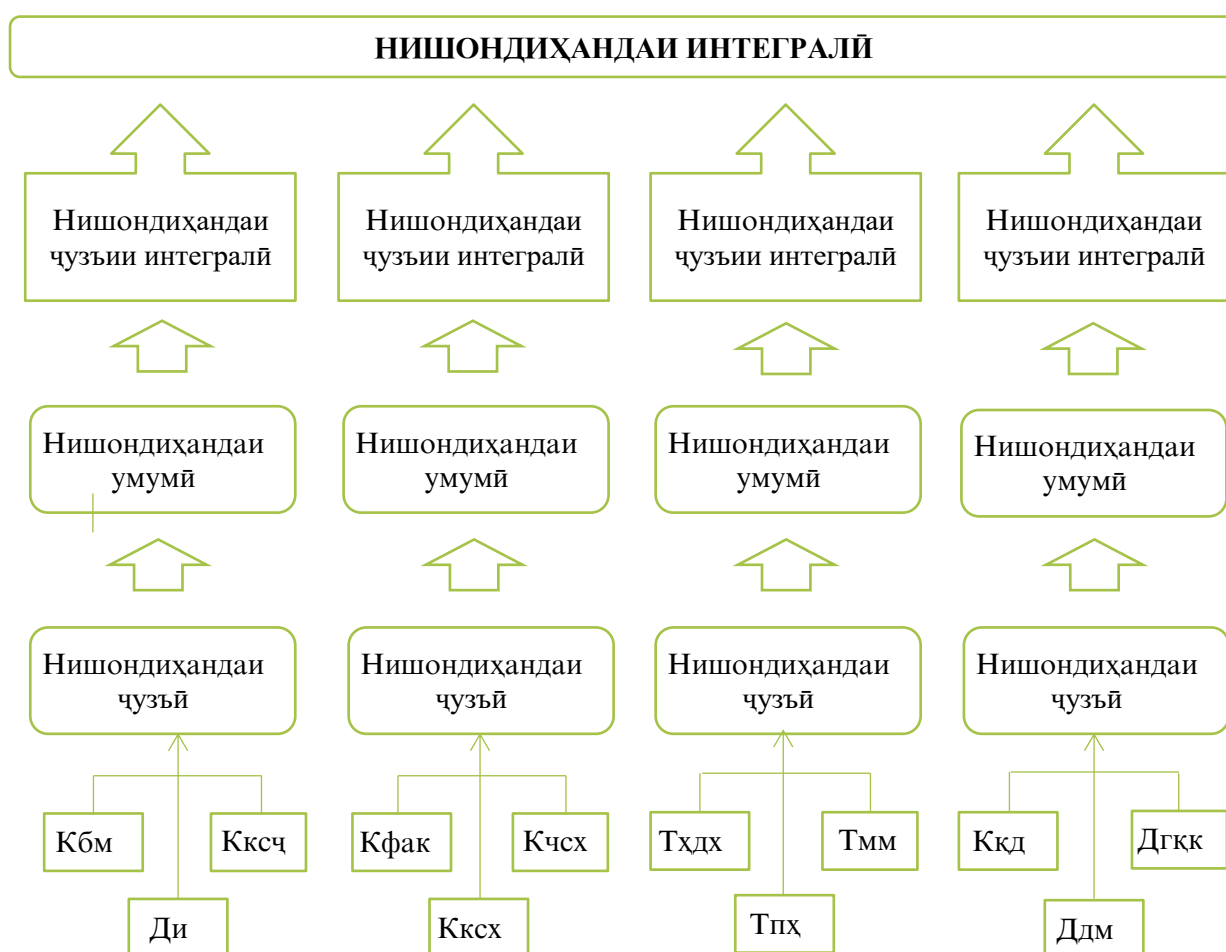
2. Сармояи кооператив:

- маблағи даромад аз фурӯши гирифташуда ба ҳисоби як аъзои кооператив (ҳаз. сомонӣ/одам), Кфак;

- коэффисиенти чандирии сармояи худӣ, Кчсх (меъёр – 0,5);
- кооэффисиенти концентратсияи сармояи худӣ, Кксх;

3. Захираҳои меҳнати кооператив:

- коэффисиенти ҳайати доимии кормандон, Тхдк;
- маҳсулнокии меҳнати корманди кооператив, Тмм (1000 сомонӣ/одам);
- коэффисиенти пуллагардони ҳайати кормандон, Тпх.

Расми 3. Низоми ташаккули нишондиҳандаи интегралӣ фаъолияти кооперативи истеҳсоли

4. Контрагентҳои кооператив:

- гардишнокии қарздорӣ дебиторӣ Кқд;
- давомнокии гардиши қарздорӣ кредиторӣ, Дгқк (рӯз);
- давомнокии давраи молиявӣ, Ддм (рӯз).

Аломатҳои ҷудокардашудаи нишондиҳандаи интегралӣ ба тариқи зайл ҳисоб карда мешаванд [3]:

$$K_{\text{бм}} = \frac{\text{воситаҳои пулӣ}}{\text{пассивҳои қўтоҳмуддат}}; \quad (1),$$

$$K_{\text{ксч}} = \frac{\text{сармояи пулӣ}}{\text{маблағи тавозун}}; \quad (2),$$

$$D_{\text{и}} = \frac{\text{фоидаи умумӣ}}{\text{арзиши аслии маҳсулот}}; \quad (3),$$

$$K_{\text{фак}} = \frac{\text{даромад аз фурӯш}}{\text{шумораи аъзоёни кооператив}}; \quad (4),$$

$$K_{\text{чсх}} = \frac{\text{воситаҳои гардони худӣ}}{\text{сармояи худӣ}}; \quad (5),$$

$$K_{\text{ксх}} = \frac{\text{сармояи худӣ}}{\text{маблағи тавозун}}; \quad (6),$$

$$T_{\text{хдх}} = \frac{\text{шумораи кормандон дар аввали давра—шумораи кормандони хориҷшуда}}{\text{шумораи миёнаруйхати кормандон}}; \quad (7),$$

$$T_{\text{мм}} = \frac{\text{арзиши маҳсулоти умумӣ бо нархҳои фурӯшӣ}}{\text{шумораи миёнаруйхати кормандон}}; \quad (8),$$

$$T_{\text{пх}} = \frac{\text{шумораи кормандони ба кор қабулшуда}}{\text{шумораи кормандони аз кор хориҷшуда}}; \quad (9),$$

$$K_{\text{қд}} = \frac{\text{даромад аз фурӯш}}{\text{қиммати миёнаи қарздорӣ дебиторӣ дар давра}}; \quad (10),$$

$$K_{\text{гқк}} = \frac{\text{қиммати миёнаи қарздорӣ кредиторӣ*фосилаи таҳлил}}{\text{арзиши аслии фурӯш}}; \quad (11),$$

$$D_{\text{дм}} = \frac{\text{давомнокии давраи амалиётӣ}}{\text{гардишнокии қарздорӣ кредиторӣ}}; \quad (12),$$

Дар шароити бозор бештар ба таҳкими усулҳои иқтисодии хоҷагидорӣ таъкид карда мешавад. Барои ин мақсад низоми нишондиҳандаҳои ташаккул ёфтаанд, ки иштироки узвҳои кооперативро дар фаъолияти меҳнатӣ ё хоҷагидорӣ, тақсими даромад, ҳалли масъалаҳои иҷтимоӣ, демократиякунонии идоракунии истеҳсолотро ифода менамоянд. Баҳри ҷудо намудани хусусияти кооперативҳои истеҳсолӣ методологияи баҳодиҳии самаранокии онҳоро дар назардошти хусусиятҳои махсуси иҷтимоӣ бояд таҳия намоем, то ки кооператсияро ҳамчун шакли мустақили хоҷагидорӣ иқтисодӣ муаррифӣ гардад. Бо дар назардошти ин, критерияҳои баҳодиҳии самаранокии кооперативҳои КАС-ро дар намуди модел пешниҳод менамоем (расми 4.)

Заминаҳои рушди кооперативҳои истеҳсолӣ аз рӯйи ҳар як намуди самаранокӣ гуногунанд. Агар заминаи таъмини самаранокии иқтисодӣ шароитҳои бозорӣ ва муҳити рақибон бошад, заминаи самаранокии иҷтимоӣ талабот ва арзишҳои умумии аъзоёни кооперативи истеҳсолӣ ва аҳолии деҳот маҳсуб меёбанд.

Самаранокии диверсификатсионӣ бошад, ҳамчун заминаи имкониятҳои васеъшавии фаъолият арзёбӣ мегардад. Самаранокии умумимиллӣ бошад, манфиатҳои минтақа ва ҷамъаро, дар умум, ифода менамояд. Бо назардошти гуфтаҳои боло, мафҳуми самаранокии фаъолияти кооперативҳои истеҳсолиро дар таҳрири нав пешниҳод менамоем: «Самаранокии кооперативи истеҳсолӣ - ин маҷмуи нишондиҳандаи натиҷавӣ мебошад, ки манфиатҳои молистеҳсолкунандагон, қонеъгардонии талаботҳои иҷтимоӣ ва иқтисодии аъзоёни кооператив, аҳолии деҳотро ба маҳсулот, инчунин, ошкоркунии захираҳо ва таҳкимёбии вазъи кооперативҳои истеҳсолиро дар бозор, ифода менамояд».

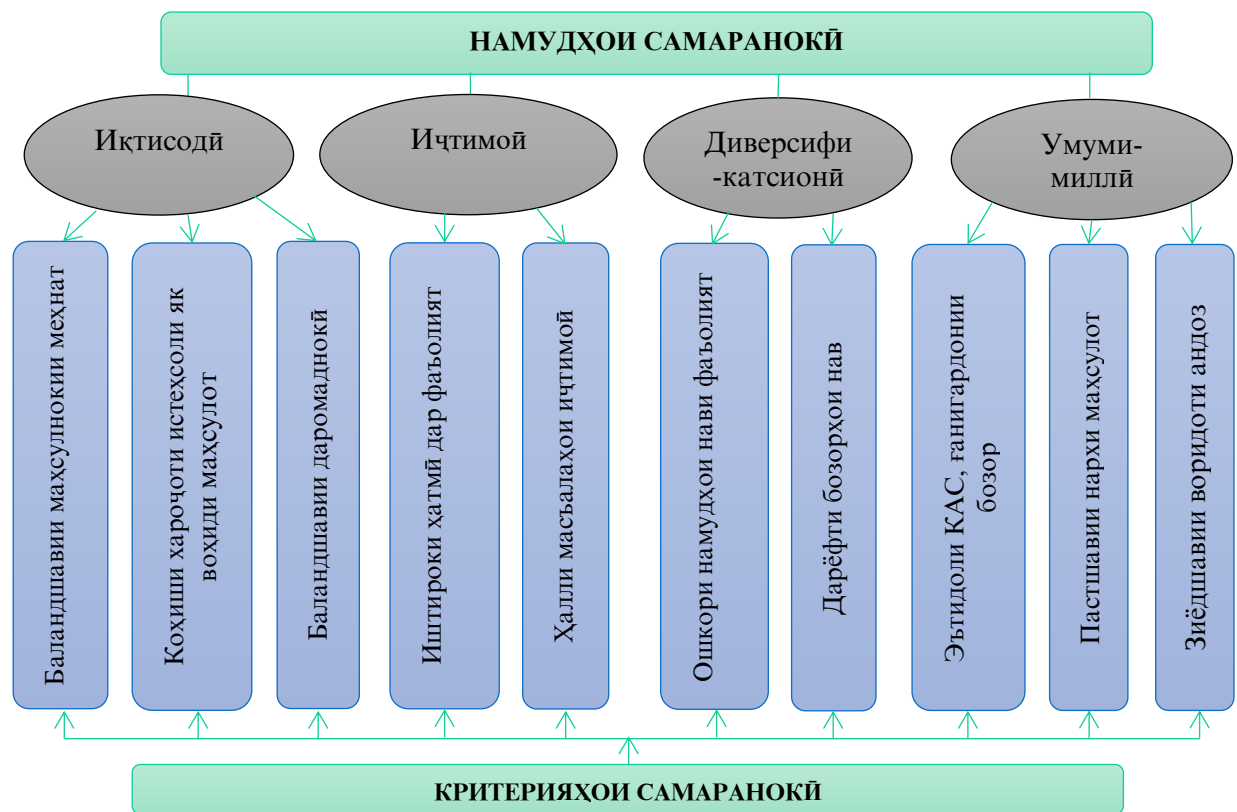
Дар таърифи пешниҳодшуда намудҳои муҳимми самаранокии фаъолияти кооперативҳои истеҳсоли ҷудо карда шудаанд.

Якум, таърифи додашуда усулҳои баҳодиҳии самаранокии фаъолиятро тариқи якҷоякунии се унсури зерин муқаррар менамояд:

-самаранокии иқтисодӣ, ки ба ноилгардии нишондиҳандаҳои натиҷавӣ, самаранокии истифодабарии захираҳо ва гирифтани фоида алоқаманд аст;

-самаранокии иҷтимоӣ, ки сатҳи қонеъгардонии талаботҳои иҷтимоӣ ва иқтисодии аъзоёни кооператив ва аҳолии деҳотро ба маҳсулот бо нархҳои дастрас ифода менамояд;

-самаранокии диверсификатсионӣ, ки мавҷудияти захирахоро баҳри таҳкими фаъолнокии бозори кооперативи истеҳсоли нишон медиҳад.

Расми 4.- Модели критерияҳои самаранокии фаъолияти кооперативҳои истеҳсоли

Дуюм, таърифи пешниҳодшуда ба ошкор намудани функсияҳои асосии кооперативи истеҳсоли мусоидат менамояд.

Сеюм, мафҳуми додашуда дар худ самтҳои фаъолияти кооперативи иро баҳри ҳалли масъалаҳои идоракунӣ пешбинӣ менкамояд, зеро самаранокии дар раванди фаъолияти иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва диверсификатсионӣ гирифташуда аслан ченшаванда ва идорашаванда мебошад. Яъне, баҳодиҳии самаранокии фаъолият барои идоракунии ҷорӣ фаъолияти кооперативҳои истеҳсоли ҳамчун асос хизмат менамояд.

Адабиёт:

1. Давлатов К.К. Кооперация и интеграция в агропромышленном комплексе Республики Таджикистан: теория, методология, практика. Автореф. диссер. Воронеж - 2008. – с.3

2. Keeling Bond J. Cooperative Financial Performance and Board of Director Characteristics: A Quantitative Investigation // Journal of Cooperatives. 2009. Vol.22.

3. Коэффициенты, применяемые при финансовом анализе [Захираи электронӣ] – Маълумоти электронӣ. – Речаи дастрасӣ: <http://www.finananalis.ru/litra/395/>

4. Лейдлоу А.Ф. Кооперативы в 2000 году: Доклад на XXV Конгрессе Международного кооперативного альянса. - М., 1980. - С. 213-216.

С.Х. ҒАҒУРОВ

МЕТОДҲОИ ИДОРАКУНИИ ДАВЛАТИИ РУШДИ ИНДУСТРИАЛҲОИ-ИННОВАТСИОНИИ КОРХОНАҲОИ САНОАТӢ

Таҳқиқоти мазкур ба таҳияи усулҳои ҳавасмандгардони давлатии ғайриинноватсионии корхонаҳои саноатӣ бахшида шудааст. Мақсади кор таҳияи пешниҳодҳо оид ба тақмили сиёсати давлатӣ дар соҳаи баланд бардоштани ғайриинноватсионии ташкилотҳои саноатӣ, ба низом даровардани онҳо ва тақмили таснифи усулҳо мебошад. Дар мақола заминаи меъёри ҳуқуқии татбиқи ғайриинноватсионӣ баррасӣ шуда, нишондиҳандаҳои тавсифкунандаи ғайриинноватсионии корхонаҳо таҳлил карда шуда, монеаҳои рушди инноватсионии онҳо муайян карда шуда, самаранокии сиёсати ҷорӣ дар соҳаи саноат ва тамоюлҳои тағйирёбии он таҳлил карда мешаванд.

Калидвожаҳо. Инноватсия, индустриалӣ-инноватсионӣ, ғайриинноватсионӣ, сиёсати давлатии инкишофи инноватсионӣ, инвеститсия, саноат, иқтисодиёт, инкишоф, илму техника, технология.

С.Х. ҒАҒУРОВ

МЕТОДЫ ГОСУДАРСТВЕННОГО УПРАВЛЕНИЯ ИНДУСТРИАЛЬНО-ИННОВАЦИОННЫМ РАЗВИТИЕМ ПРОМЫШЛЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ

Исследование посвящено разработке методов государственного стимулирования инновационной активности промышленных предприятий. Целью работы является разработка предложений по совершенствованию государственной политики в области повышения инновационной активности промышленных организаций, их систематизация и создание классификации методов. В статье исследована нормативно-правовая база для осуществления инновационной деятельности, анализируются показатели, характеризующие инновационную активность предприятий, определяются препятствия их инновационного развития, анализируется эффективность текущей промышленной государственной политики и тенденции ее изменения.

Ключевые слова. инновация, индустриально-инновационная деятельность, инновационная деятельность, государственная политика инновационного развития, инвестиция, промышленность, экономика, развитие, наука и техника, технология.

S. KH. GHAFUROV

METHODS OF STATE MANAGEMENT OF INDUSTRIAL AND INNOVATIVE DEVELOPMENT OF INDUSTRIAL ENTERPRISES

The study is devoted to the development of methods of state stimulation of innovative activity of industrial enterprises. The aim of the work is to develop proposals for improving the state policy in the field of increasing the innovative activity of industrial organizations, their systematization and the creation of a classification of methods. The article examines the regulatory framework for the implementation of innovative activities, analyzes the indicators characterizing the innovative activity of enterprises, determines the obstacles to their innovative development, analyzes the effectiveness of the current industrial state policy and trends in its change.

Keywords. innovation, industrial and innovative activity, innovative activity, state policy of innovative development, investment, industry, economy, development, science and technology, technology.

Мусаллам аст, ки барои дилхоҳ низом омили муҳими таъсирноке зарур аст, ки рушди устувори минбаъдаи онро таъмин намуда, василаи иқтидорнокиро ба миён орад. Махсусан дар соҳаи саноат ҷорӣ намудани раванди инноватсионӣ, имконияти истеҳсолнокии зиёдро ба миён меорад. Аз ин рӯ олимони соҳаи иқтисод дар шароити муосир истеҳсолотро бидуни инноватсия тасаввур карданастро ғайримкон медонанд.

Фаъолияти як қатор корхонаҳо метавонад як ё якчанд марҳилаи ҷорисозии инноватсияро дар истеҳсолот дар бар гирад. Чунин ширкатҳоро метавон қисман ба фаъолияти инноватсионӣ фаро гирифта ном ниҳод.

Маълум аст, ки дар ин маврид корхонаҳо бояд баҳри татбиқи фаъолияти инноватсионӣ ба як шакли фаъолият машғул шаванд.

Дар як қатор корхонаҳои дигар раванди инноватсионӣ метавонад дар ҳама давраҳои ҳаётии истеҳсоли маҳсулот иштирок намояд, яъне то таҳвили мол ба бозор давом ёбад. Дар корхонаҳои саноатӣ раванди ҷорисозии фаъолияти инноватсионӣ бояд тавре ба роҳ монда шавад, ки механизми ташкилии истеҳсолотро пурра ба кор андозад.

Аз нуқтаи назари ташкили раванди рушди инноватсионӣ дар корхонаҳои саноатӣ, ду модел вучуд дорад:

1. Модели пӯшида;
2. Модели кушода;

Модели пӯшида. Корхонаҳоро гуфтан мумкин аст, ки қомилан ҳамаи захираҳои зарурӣ барои истеҳсолотро доранд ва тамоми давраҳои ҳаётии истеҳсоли маҳсулотро ба таври пӯшида беистифодаи шарикон ба роҳ мемонад, ки ин метавонад боиси зиёдшавии хароҷот барои истеҳсол ва инчунин номувозинатии нарх дар бозор гардад.

Модели кушода. баръакс, барои корхонаҳои хурд, ки истеҳсоли маҳсулотро аз номи ин ё он ширкат ба роҳ мемонанд ва ё пурра аз рӯи механизми маблағгузории аутсоринг фаъолиятанро пеш мебаранд.

Таблица 1.1.

Моделҳои пӯшида ва кушодаи раванди инноватсионӣ

Марҳилаҳои рушди инноватсионӣ	Иштирокчиёни раванди инкишофи инноватсионӣ			
	Корхонаи А	Корхонаи Б	Корхонаи В	Корхонаи Г
Гузариши таҳқиқот	X			
Эҷоди идея	X	X		
Таҷрибаи истеҳсол	X		X	
Истеҳсоли зиёд	X			X

Сарчашма: дар асоси маводи Чесбро Г. Открытые инновации.- – М.: Поколение, 2007 [8]

Чуноне, ки аз таблицаи 1.1. бармеояд корхонаи А тамоми давраҳои ҳаётии раванди инноватсиониро мустақилона ба роҳ мондааст, ки ин ифодакунандаи тибқи модели пӯшида фаъолият кардан мебошад. Корхонаҳои Б, В, Г бошад қисман равандҳои инноватсияро дар истеҳсолоташон аз худ истифода бурда, қисми дигарашро дар асоси шартнома ё маблағгузории аутсоринг ба роҳ мондаанд, ки ифодагари аз рӯи модели кушода фаъолият кардан мебошад.

Бори аввал истилоҳи “моделҳои кушодаи инноватсионӣ” дар корҳои илмӣ Генри Чесбро истифода бурда шудааст.

Принсипҳои асосие, ки модели мазкур дар асоси онҳо ба миён омадааст инҳоянд:

- самаранок истифода бурдани идеяву таҷрибаҳои берунӣ, на коркарди дохилӣ;
- афзалият додан ба ташкили модели устувори тилъорат, на саъю кӯшиш барои гирифтани бозор; [8]

Намунаи модели кушодаи инноватсионӣ ин корхонаҳои корпоративӣ мебошад, инчунин фондҳои венчурӣ, ки метавонанд бо мақсадҳои гуногун фаъолият кунанд:

- сармоягузорӣ ба инфрасохтор барои таҳияи маҳсулоти нав;
- сармоягузорӣ ба корхонаҳои нав.

Ба сифати муҳимтарин вазифаҳои модели кушодаи инноватсия Ч.Вест ва С. Галлагер чунини омилҳоро муайян кардаанд:

- ташкили тадқиқоти илмӣ ва конструктории муштаракӣ ширкатҳо;
- аз ҷониби ширкатҳои алоҳида таҳия намудани ҷузьҳои алоҳидаи маҳсулот;
- интиқоли ройғони коркардҳо;
- кам кардани расмиёти бюрократӣ дар доираи қабули қарор оид ба рушди инноватсионӣ.

Намунаи модели кушодаи инноватсионӣ ин иттиҳодияҳои фондҳои венчурӣ мебошад, ки метавонанд бо мақсадҳои гуногун фаъолият кунанд:

- сармоягузорӣ ба инфрасохтор барои таҳияи маҳсулоти нав;
- сармоягузорӣ ба старт-ап корхонаҳо.

Роҷеъ ба масъалаи ҷорисозии инноватсия дар истеҳсолот чунин нуктаи асосиро қайд намудан зарур аст, ки дар сурати дигаргунсозии воситаҳои истеҳсолот боназардошти кам кардани хароҷот ва зиёд истеҳсол намудани мол ё маҳсулот метавонад оқибатҳои мусбатро барои корхона ба бор орад, агар тадқиқоти маркетингӣ саривпақт гузаронида шуда бошад.

Усулҳои таъсирасонии давлатро ба раванди фаъолияти инноватсионӣ ба ду гурӯҳ ҷудо намудан мумкин аст:

1. Мустақим;
2. Ғайримустақим

Таносуби онҳоро вазъи иқтисодии кишвар ва концепсияи танзими давлатии вобаста ба ин самт интихобшуда муайян мекунад.

Усули мустақими танзими давлатии раванди инноватсионӣ асосан дар ду шакл амалӣ карда мешавад: маъмурий-идоравӣ ва барномавӣ-мақсаднок.

Шакли маъмурию идоравӣ дар намуди маблағгузории мустақим зоҳир гардида, тибқи қонунҳои махсус, ки бо мақсади бевосита пешбурди фаъолияти инноватсионӣ қабул шудаанд, амалӣ карда мешавад.

Гуфтан ба маврид аст, ки шакли маъмурию идоравӣ хусусияти маъмулии даҳолати давлатро ба раванди фаъолияти инноватсионӣ ифода менамояд, яъне давлат тибқи имкониятҳои мавҷуда барои инкишофи фаъолияти инноватсионӣ маблағҳои заруриро аз буҷети давлатӣ ҷудо менамояд.

Дар замонги муосир аксар давлатҳои ҷаҳон дар баробари дастгирии раванди инкишофи фаъолияти инноватсионӣ, инчунин ҳавасмандии сармоягузoronро бо пешниҳоди ин ё он имтиёз ба миён меоранд, ки дарвоқеъ самараи хубро ба бор меорад.

Барои кишварҳое, ки аз ҷиҳати иқтисодӣ заифтаранд ҷалби сармоягузории хориҷӣ ба инфрасохтори фаъолияти инноватсионӣ афзалноктар мебошад, зеро ки дар сурати аз ҷониби сармоягузор сохтани ин ё он иншооте, ки барои истеҳсол зарур аст манфиатноктар барои давлате мебошад, ки сармоягузорӣ дар дохили он сурат мегирад.

Шакли барномавӣ-мақсадноки инкишофи фаъолияти инноватсионӣ маблағгузориҳоро дар самти мазкур тавассути ташкили шартномаҳои муайян байни давлат ва корхонаҳоро дар назар дорад.

Тибқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи фаъолияти инноватсионӣ” “...барномаи мақсадноки инноватсионӣ - маҷмӯи чорабиниҳои истеҳсолий, иҷтимоӣ, иқтисодӣ, ташкилӣ, хоҷагидорӣ, таҳқиқотӣ, илмӣ, таҷрибавию конструкторӣ ва ғайра, ки барои татбиқи лоиҳаҳои инноватсионӣ дар мувофиқа бо захираҳо, иҷроқунандаҳо ва мӯҳлатҳои амалигардонии онҳо, ки ҳадафшон иҷрои самараноки масъалаҳои азхудкунӣ ва ҷорӣ намудани натиҷаҳои инноватсионӣ мебошад, равона шудаанд” [3].

Чуноне, ки аз таърифи дар қонун овардашуда бармеояд барномаи мақсадноки инноватсионӣ функцияи асосиро дар рушди минбаъдаи ҳам корхонаҳои давлатӣ ва ҳам хусусӣ иҷро менамояд.

Барои хариди баъзе навоарӣ (молҳо, равандҳои технологӣ, хизматрасонӣ) низоми шартномаҳои давлатӣ таъсис дода шуда, ба ширкатҳо барои татбиқи навоарӣ имтиёзҳои қарзӣ дода мешаванд.

Маблаггузори молиявӣ яке аз унсурҳои системавии имрӯзаи васеъ паҳншудаи муносибатҳои шартномавӣ, байни фармоишгарон ва иҷрокунадагон мебошад.

Дар чунин шартномаҳо ўҳдадорӣҳои тарафайн мушаххас карда шуда, дастурамали минбаъдаи фаъолият қабул ва тасдиқ карда мешавад.

Дар тоанзими давлатии фаъолияти инноватсионӣ усулҳои ғайримустақим нақши муҳимро мебозанд.

Усулҳои ғайримустақим, ки ҳангоми татбиқи сиёсати давлатии инноватсионӣ истифода мешаванд, аз як тараф, ба ҳавасмандгардонии равандҳои инноватсионӣ ва аз тарафи дигар, ба фароҳам овардани фазои мусоиди (ичтимоӣ, иқтисодӣ, равонӣ) барои фаъолияти инноватсионӣ нигаронидашуда мебошад.

Усулҳои ғайримустақими танзими давлатии фаъолияти инноватсионӣ имтиёзҳои андозӣ ва қарзиро фаро мегиранд.

Додани имтиёзҳои андозӣ барои корхонаҳои навтаъсиси саноатӣ яке аз тадбирҳои муҳиме мебошад, ки омили ҳавасмандгардонии теъдоди зиёди сармоягузoron мегардад, ки дар натиҷаи метавонад инкишофи устувори иқтисодии мамлакатро таъмин намояд.

Барои корхонаҳои саноатӣ, ки ба онҳо таҳдиди муфлисшавӣ зиёд аст, додани қарзҳои имтиёзнok айни муддао мебошад, ки метавонад каорхонаро аз муфлисшавӣ наҷот диҳад.

Фаъолсозии фаъолияти инноватсионӣ дастгирии давлатиро тақозо намуда, аз мо талаб менамояд, ки ҳамгироии устуворро ба роҳ андозем [4].

Мақсади асосии идоракунии давлатии фаъолияти инноватсионӣ ин чорӣ намудани технологияҳои нав дар истеҳсолот ва ба ин васила баландбардории рақобатпазирии молу маҳсулот ва таъминии бозори дохиливу хориҷӣ бо молҳои истеҳсоли ватанӣ, истесоли молҳои воридотивазкунандаи ба содиротнигаронидашуда мебошад.

Вазифаҳои асосии сиёсати давлатӣ дар самти фаъолияти инноватсионӣ дар омилҳои зерин асос меёбад;

-қабули санадҳои меъёриву ҳуқуқие, ки соҳаи фаъолияти инноватсияро ба танзим медарорад;

-таҳия ва банақшагирии стратегияву барномаҳо дар соҳаи инноватсия;

-ҳавасмандгардонии сармоягузороне, ки дар самти инкишофи инноватсионӣ меҳоканд фаъолият баранд;

-омода намудани кадрҳои донадади тактикаву стратегияҳои истифодаи технологияҳои инноватсионӣ;

Аз вазифаҳои дар боло овардашудаи давлат чунин хулосабарорӣ кардан мумкин аст, ки нақши давлат дар дастгирии фаъолияти инноватсионӣ басо ҳам талошҳои пайвастаро тақозо менамояд.

Аз ин рӯ гуфтан ба маврид аст, ки имрӯзҳо чараёни дастгирии давлатии фаъолияти инноватсионӣ дар кишвар хело ҳам бо маром идома дорад ва аз ҷониби Ҳукумати кишвар силсила маҷмӯи чорпабиниҳои амалӣ андешида шуда истодааст.

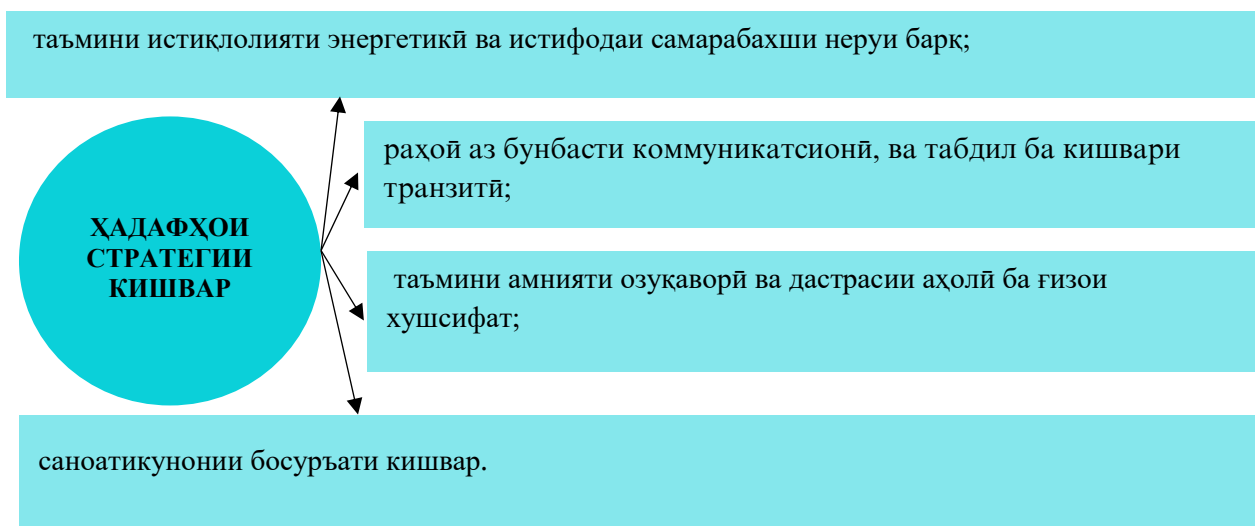
Ҳамаи ин равандҳо дар чорҷӯбаи ҳадафҳои стратегии рушди малакат анҷом дода шуда, сифатан тибқи нишондиҳандаҳои дар ҳуҷҷати муҳими сатҳи давлатӣ, ки Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон то давраи соли 2030 мебошад, ба роҳ монда шудааст.

Тибқи ин ҳуҷҷати муҳим асосан чор ҳадафи стратегии рушди кишвар қабул карда шудааст, ки онро метавон дар расми зер мушоҳида намуд.

Чуноне, ки аз расми дар боло овардашуда бармеояд, ҳамаи ҳадафҳои гузошташуда дар навбати худ тибқи нақшаи соҳавии алоҳида амалӣ карда мешавад.

Бо назардошти дараҷаи иҷрошавии чор вазифаи асосӣ се сценарияи алоҳида баррасӣ мегардад:

- инертсионӣ;
- индустриалӣ;
- индустриалию инноватсионӣ;

Расми 1. Сохти муаллиф аз рӯи ҳадафҳои стратегияи кишвар

Дар раванди пешбинӣ гардидани сценарияҳои мазкур чунин фарзияҳо ба инобат гирифта шудаанд:

- а) ҳадафҳои мақсаднок ва татбиқи афзалиятҳои миллӣ;
- б) тамоюлҳои демографӣ;
- в) истифодаи самараноки захираву имкониятҳои мавҷуда;
- г) имкониятҳои инвеститсионӣ;
- д) самарайи ҳамгирӣ ба иқтисоди ҷаҳонӣ ва минтақаӣ. [5, с 17]

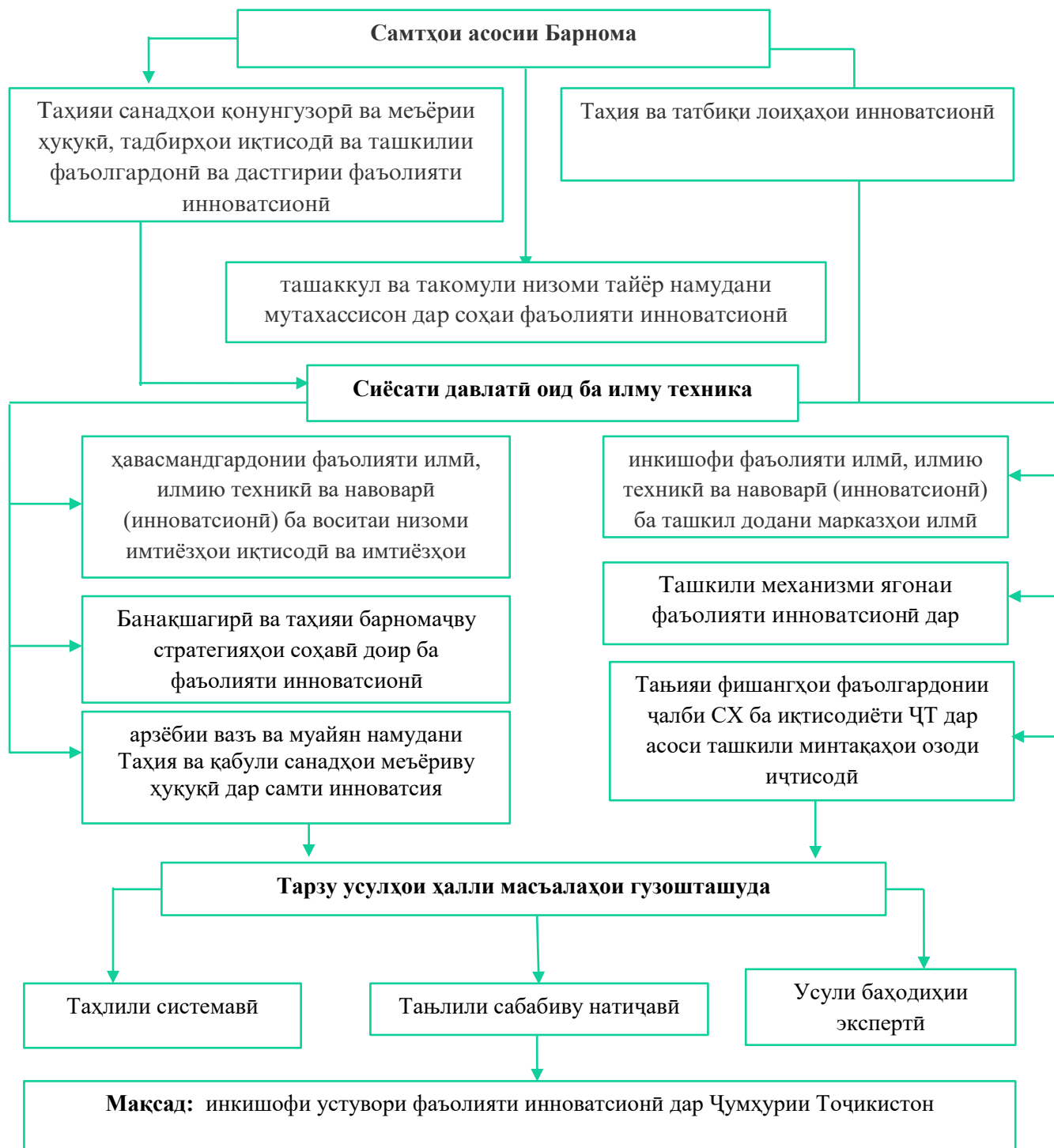
Бо мақсади ҳалли мушкилотҳои хусусияти иқтисодӣ дошта аз ҷониби Ҳукумати кишвар ҳамасола як қатор маҷмӯи чорабиниҳо аз қабili додани имтиёзҳо ба субъектоне, ки технологияҳои инноватсиониро ворид месозанд, озод намудани корхонаҳои нафтаис аз ҳама намуди андозҳо, эълони мораторияҳо, ташкили Минтақаҳои озоди иқтисодӣ ва дигар чорабиниҳо мебошад.

Яке аз ҳуҷҷатҳои муҳиме, ки инкишофи фаъолияти инноватсиониро дар кишвар таъмин намуд ва ба сифати механизми ташкилии ин низом баромад намуд, ин Барномаи рушди инноватсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2011-2020 мебошад.

Вазифаҳои асосии барномаи мазкур ин ташаккул додани фаъолияти инноватсионӣ ба воситаи як қатор принципҳо аз қабili ташаккули заминаҳои меёриву ҳуқуқи фаъолияти инноватсионӣ, ҷалби иқтисодии илмӣ ва техникаи мамлакат дар раванди фаъолияти инноватсионӣ, ташкили низоми ҳавасмандгардонии субъектоне хусусӣ дар раванди ҷорисозии технологияҳои инноватсионӣ дар истеҳсолот ва ғайра мебошад.

Самтҳои асосии барномаи мазкурро метавон дар расми 2 мушоҳида намуд.

Чуноне, ки аз расми дар боло овардашуда бармеояд мақсади асосии таҳия ва банақшагирии барномаву стратегияҳои давлатӣ дар самти фаъолияти инноватсионӣ ин ҳамоҳангсозии равандҳои илмӣ бо истеҳсолот буда, дар асоси ҷорисозии технологияҳои нав дар истеҳсолот инъикос меёбад.

Расми 2. Таҳияи муаллиф дар асоси ҳадафҳои Барномаи рушди инноватсионии ҚТ барои солҳои 2011-2020

Диаграммаи 1

Сарчашма. Тоҷикистон 30 соли Истиқлолияти давлатӣ. Маҷмӯаи оморӣ 384 с, Душанбе-2021 [7]

Чуноне, ки аз диаграмма бармеояд дар соли 2020 нисбат ба соли 2016 ҳамагӣ 8 муассисаи илмӣ зиёд гардидааст ва ин тамоюл солҳои 2018, 2019, 2020-ро дар мегирад, яъне тули се соли охир ягрон муассисаи илмӣ нав таъсис дода нашудааст, ки ин аз кам инкишоф ёфтани ин соҳа шаҳодат медиҳад.

Бояд қайд намоем, ки барои инкишофи дилхоҳ низом бояд сараввал нақшаҳои аз нуқтаи назари концепсионӣ асоснок таҳия карда шавад, ки ин равандҳо танҳо аз фаъолияти самараноки муассисаҳои илмӣ вобаста мебошад.

Аз ин рӯ ҳукумати кишварро зарур аст, ки сари ин масъалаи диққати махсусро дода, заминаҳои инкишофи минбаъдаи ин равандро таъмин намояд.

Ҷумҳурии Тоҷикистон метавонад дар натиҷаи дуруст ва самаранок ба роҳ мондани механизми ташкилии инноватсионӣ дар истеҳсолот ва махсусан дар соҳаи саноат ба яке аз кишварҳои тавлидкунандаи металлҳои ранга, канданиҳои нодири зеризаминӣ ва металлҳои гаронбаҳо гардад. Тибқи баъзе сарчашмаҳои илмӣ захираҳои моддӣ бе технология инноватсионӣ коркард шуданаш ғайримкон аст.

Ҳоло яке аз проблемаҳои асосӣ дар ин самт талаботи кам ба инноватсияҳо дар иқтисодиёти миллӣ мебошад, аз он ҷумла сохтори ғайрисамараноки он - майли аз ҳад зиёд доштани он ба самти хариди таҷҳизоти тайёр аз кишварҳои хориҷӣ бар зарари ба роҳ мондани ихтирооти нави худӣ мебошад [6].

Чуноне, ки аз мушкилоти дар Стратегияи рушди инноватсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2020 бармеояд, яке аз мушкилотҳои асосӣ ин дастгирӣ наёфтани ташкилотҳои миллӣ аз ҷониби истеъмолкунандагони ватанӣ мебошад, яъне дар инҷо гарчанде ташкилотҳои ватанӣ ин ё он молу маҳсулотҳои ниёзи мардумро дар кишвар истеҳсол менамоянд, аз ҷониби муштариён хуш пазируфта намешаванд.

Албатта ин раванд муваққатӣ буда, дар мӯҳлатҳои муайян баъди андешидани маҷмӯи чорабиниҳо аз ҷониби Ҳукумати кишвар бартараф карда мешаванд.

Ба ақидаи мо барои дастгирии корхонаҳои ватанӣ боз ҳам имтиёзҳои иловагӣ бояд аз ҷониби Ҳукумати кишвар роҳандозӣ карда шавад, ки ин ташаббуси саривақтиро метавонем аз силсила чорабиниҳои ташкилкардаи ҳукумати кишвар мушоҳида намоем.

АДАБИЁТ

1. Барномаи рушди инноватсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2011-2020

2. Гине Ж., Майсснер Д. Открытые инновации: эффекты для корпоративных стратегий, государственной политики и международного «перетока исследований и разработок // Инновации в экономике. – 2012. – № 1.
3. Қонуни ҚТ “Дар бораи фаъолияти инноватсионӣ”, Душанбе-16.04.2012, № 822
4. Махкамов Б.Б. Перспективы и механизмы инновационного развития предприятий легкой промышленности Республики Таджикистан. Душанбе-2019, стр 150
5. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030, Душанбе-2016, с 17
6. Стратегияи рушди инноватсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2020, Душанбе, 30.05.2015, №354
7. Тоҷикистон 30 соли Истиқлолияти давлатӣ. Маҷмӯаи оморӣ 384 с, Душанбе-2021
8. Чесбро Г. Открытые инновации. – М.: Поколение, 2007. – 336 с.

Мирсаидов Ф.А.

СОЦИАЛЬНЫЕ – ПРОБЛЕМЫ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ МИГРАЦИИ

В статье рассматриваются тенденции коммуникативных действий в границах миграционного опыта, технологии осмысления феномена миграции во взаимодействии с социальной средой. Обосновывается проблематика «человека мигрирующего» образуется специфический понятийно-проблемный комплекс, который охватывает комплекс традиционных и инновационных понятий во взаимосвязи основания исследования, методов и принципов осмысления. Отмечается универсальный характер (homo migration) внутренней миграции, которая имеет место пространственного перемещения и как социально-онтологической субстанции обращает внимание к конкретным реалиям цивилизационного развития. Рассматривается также типология миграционных процессов в ракурсе образовательной миграции.

Ключевые слова: миграция, «человека мигрирующего», факторы миграции, его роли и значение в жизнедеятельности социума, мобильность, пространства, образовательная миграция, коммуникативное действие и др.

Mirsaidov F.A.

SOCIAL PROBLEMS OF EDUCATIONAL MIGRATION

The article analyses the trends of communicative actions within the boundaries of migration experience, the technology of understanding the phenomenon of migration in interaction with the social environment. It is substantiated that the problem of "a migrant person" forms a specific conceptual and problematic complex that encompasses a complex of traditional and innovative concepts in the interrelation of the bases of research, methods and principles of comprehension. There is a universal character of homomigration, which has the rights of spatial displacements and as a social and ontological substance draws attention to concrete realities of civilization development. The typology of migration processes in the context of educational migration is also considered.

Key words: migration, "migrating person", migration factors, its role and importance in the life activity of the society, mobility, space, educational migration, communicative action, etc.

Мирсаидов Ф.А.

ПРОБЛЕМАҲОИ ИҶТИМОИИ МУҲОЧИРАТИ ТАЪЛИМӢ

Дар мақола тамоюли амалҳои коммуникативӣ (муоширатӣ) дар ҳудуди таҷрибаи муҳоҷират, технологияи баррасии зӯхуроти муҳоҷират дар вобастагӣ бо муҳити иҷтимоӣ таҳқиқ карда шудааст. Асоснок кардашудааст, ки муаммои «инсонии муҳоҷир шаванда» маҷмӯи мафҳуми масъалаҳои фароғири истилоҳоти анъанавӣ ва инноватсионӣ ро дар робита бо асосҳои таҳқиқ, усулу принципҳои андешаронӣ бавучуд меоварад. Хосияти универсалии «homo migration, ки ҳуқуқи ҳаракат дорад ҳамчун унсурҳои иҷтимоии онтологӣ ба воқеияти мушаххаси рушди маданӣ таваҷҷуӣ мекунад, қайдкарда мешавад. Инчунин таснифоти равандроии муҳоҷират аз дидгоҳи муъолирати таъсилотӣ баррасӣ карда мешавад.

Калидвожаҳо: муҳоҷират, «инсонии муҳоҷир шаванда», омилҳои муҳоҷират, нақша аҳамияти он дар ҳаёти ҷамоати иҷтимоӣ, ҳаракат, фазо, муҳоҷирати таъсилотӣ, амалҳои коммуникативӣ (муоширатӣ) ва ғ.

В современной отечественной общественно-политической и экономической литературе встречается дискуссия о факторе миграции, ее роли и значении в жизнедеятельности социума Республики Таджикистан. Многие авторы признают универсальный миграционный характер, ее социально-исторический характер развития.

В данном случае возникает необходимость философского анализа, направленного на постижение сущностных черт и понимания «человека мигрирующего». Прежде всего, необходимо обратить внимание на проблему, как онтологии пути и местности и поиск гомогенных пространств, а также выявление оснований новой регионализации, а также демографическую структурность современного мира. В связи с этим, актуализируются вопросы этико-культурологического, философско-социологического характера, которые позволяют нам изучить индивидуальную природу миграционного образа жизни.

В настоящее время нужно выработать методологические основания анализа миграционного процесса и его обще цивилизационный характер, а также социально-исторический коллизий перемещения граждан. Следовательно, для выявления ряда феноменов миграции в различных странах мира, мы обратились к зарубежным философским источникам. Прежде всего, акцентировали внимание на рассмотрении миграционного существования в аспекте современности, в направлении сравнительного изучения миграции в общественно-политических системах, в том числе применительно к внутривосточной и внутривосточной обстановке в Республике Таджикистан.

Следует отметить, что проблематика «человека мигрирующего» образует специфический понятийно-проблемный комплекс, который охватывает комплекс традиционных и инновационных понятий и категорий во взаимосвязи оснований исследования, методов и принципов осмысления. В данном аспекте исследователь убеждается в универсальном характере внутренней миграции «homomigration», которая имеет место пространственного перемещения и как социально-онтологической субстанции обращает внимание к конкретным реалиям цивилизационного развития.

В научной литературе часто многие авторы ссылаются на статью Касавина И. Т. «Человек мигрирующий»: Онтология пути и местности[2,76], которая является, по всей видимости, началом исследования феномена миграции в современной российской науке. В данной статье рассматриваются основные тенденции текучести миграционного опыта, факторы жизнеспособности населения, взаимосвязи экологических пространств и структурности пути, «транзитные онтологии» путешествий, исторические магистрали миграции, универсальный и локальный опыты расселения. Это создает основы для понимания современных миграционных процессов, особенностей образа жизни мигрантов в контексте социально-экономических, культурно-исторических и личностных факторов. Пространственные перемещения в фазисах познавательных установок обнаруживает такие сопряженные фрагменты, как миграционный опыт, миграционное существование, миграционное поведение (переходы), миграционные судьбы.

Особенности миграционного существования населения по отношению к изменяющимся пространственно-временным системам, раскрытия сопряженности миграционного фактора и социокультурных ценностей, взаимосвязи процессов воспроизводства населения и тенденций развития миграционного процесса обнаруживается социально-философский феномен «человека мигрирующего». Исследование или тематизация феномена миграции осуществляется в исторических, социально-экономических и политических контекстах и типологиях социально-человеческого опыта. В первую очередь необходим анализ факторов динамического и статического миграционного опыта в условиях новых стартовых возможностей, применение жизненно-практических ресурсов на основе реформ и эволюционных изменений. Здесь, основной вопрос является, характер миграционного существования в глобальном и локальном качествах, в выявлении онтологических оснований пространственного перемещений людей. В современных условиях получает развитие структурное соотношение универсальных и конкретных субстанций, которое в

перспективе видоизменяет традиционное представление о социально-историческом характере миграции.

В социально-философском анализе изучаются исторические этапы трансформации миграционного опыта, проблемы ориентаций «человека мигрирующего» в направлении гомогенной среды, осуществляется поиск новых типов ориентаций в масштабах научной онтологии. Призрачность миграционного опыта постепенно замыкается культурно-экономическим расселением, укреплением территориальных связей, а также в появлении историко-антропологического материала, социальной метафизики сближения и дистанцирования в системах глобальной коммуникаций. Современное коммуникативное пространство, образно говоря, «забирает» социально-массовые группировки людей. Содержательность подобного феномена раскрывает Финк Е.: [8,77] «Человек нашего времени относится к окружающему миру практически-технически, подходит к нему как завоеватель или, по крайней мере, как разведчик. Туризм, который стал возможным благодаря транспортным средствам, во много раз превосходит по своим масштабам великое переселение народов. То, что преподносится человеческому любопытству из увиденного и услышанного...вовсе не суррогат естественного опыта, не предложение консервированной духовной пищи, но совершенно новые и оригинальные источники переживания, которые нацелены на планетарную тотальность информации, подобно тому, как экономика развивается с расчётом на мировой рынок».

Таким образом, миграционный фактор предполагает указание пути не столько в географических, сколько психологических ориентациях по отношению к затруднениям выбора конкретной направленности продвижения. В связи с этим широкое распространение получила так называемая теория «притяжения-выталкивания». Согласно данной теории, в странах донорах трудовых ресурсов действуют факторы, выталкивающие рабочую силу (безработица или недостаточная занятость, бедность населения и т. д.). А в странах-импортёрах, наоборот, действуют факторы притяжения: высокая потребность в ресурсах и, как следствие, высокий уровень дохода.

В современных условиях миграция приобретает устойчивый универсальный статус в порядок отправлений, производство знаний об окружающем мире, произвольный выбор момента исканий и т.д.

В онтологическом аспекте осуществляется поиск не только географических территорий, но и «самого себя» как условия выживания в новых условиях. В рамках миграционного процесса следует различать выбор причинно-следственных взаимозависимостей, прежде всего в отношении отправления в «путь» и «выбора дороги». «Прибытие как событие» должно быть оправдано фактичностью особого миграционного опыта, первоначальных перемещений в пространстве, процессов отправления как стремления продвигаться в дальнейший путь. Измерение этих процессов происходит в закономерной причинно-следственной цепи транзитов как «транзитной антологии». Феномен мобильности является более ограниченным, чем миграционный процесс. Он предстаёт универсальным в связывании различных представленных порядков. Так, например, конкретное действующее лицо практикует миграционное существование в рамках культуры, типов поведения и образа мыслей. [4,25]

Например, в историческом ракурсе формируется множество дорог и предстаёт в качестве направления и развития миграционного опыта (путь в страны СНГ или в направлении стран Востока и т.д.).

У устойчивой сформированной территориальной общности путь, который можно обнаружить в искомом направлении, отправляясь от существующей реальности, исторических традиций и культуры. В этом отношении личность мигранта исходно маргинальна. Потому что мигрант, покидая свою среду или родину, может не добиться вхождения в новую среду. Только в исключительных случаях можно достигнуть гармоничности сочетания традиционного и миграционного опыта. Это происходит на основе базовых ценностей духовно-практического и социально-исторического порядка. В

результате чего можно говорить развитии относительно устойчивых жизненных горизонтов в различных картинах мира и одновременно противоречивой взаимосвязи жизнеустойчивой народонаселения с целеустремленными миграционным образа жизни. Можно предположить, что истинному мигранту присуща способность видеть время, читать его, относиться к фактору пространства. Понятие «истинной миграции» имеет соотношение с настоящим временем, его новыми явлениями, территориями, ландшафтами. В основе этого лежит фактор культуры как всеобъемлющей системы, связывающий многообразный мир ценностей и традиций, духовный модус человеческого существования. Самый распространенный вид миграции –это экономическая миграция, которая приводит к космополитизации образов территорий.[5,87] Вышеуказанное теоретическое положение рационализируется на примере образовательной миграций. Потому, что начиная со второй половины XX века, международная студенческая мобильность становится массовым явлением. Эта мобильность представляет интерес для мировых вузов и национальных государств по следующим причинам. Первое, как источник финансовых и символических ресурсов, в которых заинтересованы вузы. Теперь рассмотрим некоторые проблемы международной интеллектуальной миграции на основе изучения опыта межгосударственного миграционного взаимодействия США, Канады и Мексики. В результате реализации инициатив Совета по международным отношениям между этими странами заключен договор, так называемого «Партнерство ради безопасности и процветания». Этот договор оценили американские эксперты, как «нечто большее, чем простое соглашение между лидерами США, Мексики и Канады.[1,315]

В условиях инновационного развития республики актуальным становится исследование онтологий образовательной миграции. Образовательная миграция в отечественной литературе является малоизученной, как сложного и многогранного социального явления. Термин «образовательная миграция» хотя достаточно широко используется в научной литературе, однако его употребление связано с рассмотрением проблем, возникающих в процессе осуществления данного вида миграции населения, но не с причинами, детерминирующими появление данного феномена. Причиной образовательной мобильности хотя является необходимость получения образования, но в то же время теоретическое обоснование данного утверждения позволит выявить побудительную мотивацию индивидов в осуществлении учебной миграции. В связи с этим следует осмысление дефиниций «мобильность», «территориальная мобильность» и «социальная мобильность».

В научной литературе, к анализу понятия «мобильность» уделяется достаточно пристальное внимание. П.А. Сорокин интерпретировал данное понятие в широком и узком понимании. В первом случае мобильность – это подвижность определённых социальных объектов, во втором –это индивида (или социальных групп). Развивая предложенную П.А. Сорокиным идею, под «мобильностью» можно рассматривать как процесс изменения индивидом или целой группой места в социальном пространстве.[7,385] Пространство как система включает в себе политическое, профессиональное и другие подпространства. Мобильность представляет собой также как готовность и возможность населения изменять социальный статус, место проживания, профессиональную принадлежность. Отсюда видно, что мобильность может проявляться в разных формах: «территориальная мобильность», «социальная мобильность», «структурная мобильность», «миграционная мобильность».

Выявлены причины роста интеллектуальной миграции в условиях глобализации и ее особенности в республике. Обосновывается, что с ростом интеллектуальной миграции снижается интеллектуальный ресурс и потенциал республики и, поэтому на первый план выступают политико-правовые вопросы регулирования этих процессов, а также принятие нового закона о миграции с учетом современных глобализационных процессов Курбанова А.Ш. [3,108]

Миграцию, нацеленную на получение образования, необходимо отнести к пространственному движению населения. Это, в конечном счёте, ведёт к его

территориальному перемещению и способствует включению индивида (или групп) в адаптационное поле (что, в частности, происходит и в результате осуществления регулярных двусторонних движений). Образовательная миграция является вызовом глобального мира и глобализационных процессов. В современных условиях во всех странах мира доминирует инновационный тип экономики. Его основу составляет знания, интеллект, наука, информация и научные разработки главной движущей силой современного общества. В условиях всеобщей глобализации особо важную роль играет профессиональное образование и формирование культурной личности мирового уровня, навыки использования иностранного языка в профессиональной сфере, который высоко ценится современным работодателем. Следует отметить, что владение иностранным языком выступает как своеобразный социальный-культурный капитал и инструмент социализации и адаптации в мировом пространстве. Поэтому, актуализируется образовательная или учебная миграция студентов отечественных вузов. Как было выше отмечено, образовательная миграция сегодня является важным звеном молодёжной миграции и миграционных процессов в целом.

Цель образовательной миграции заключается в получении образования. Этот тип миграции исходит из объективно существующих потребностей в образовательной деятельности и приобретение качественных образовательных услуг. Потребность в образовании кроется в душе молодёжи. Поскольку «молодежь - поколение людей, проходящих стадию социализации, усваивающих, а в более зрелом возрасте уже усвоивших, образовательные, профессиональные, культурные и другие социальные функции». [6,64]

В статье указывается, что наибольшая активность переселений свойственна молодой части населения, которая связана в основном с окончанием общего образования или учреждений сферы высшего образования. Факторами образовательной миграции выступает их желание и отсутствие достаточных возможностей на родине для приобретения необходимого профессионального образования: ограниченность в получении желаемого образования, возможности карьерного роста; безработица; низкий уровень качества жизни и т.д. Особенность образовательной миграции заключается, прежде всего, в получении высшего образования, и тем самым повышение уровня человеческого капитала стран-доноров. В связи с этим, последнее время бурно развивается международное сотрудничество в сфере высшего образования Республики Таджикистан, сегодня налажены контакты с зарубежными вузами, особенно с вузами РФ. В каждом отечественном вузе, созданы подразделения международного сотрудничества, которые не только привлекают студентов из зарубежья, но организует мобилизации студентов и абитуриентов для учебы в зарубежных вузах. В последнее время растет динамика поездок студентов и сотрудников в образовательных целях, преподаватели, также стали активными участниками стажировок и программ. Международные взаимодействия студентов и преподавателей охватывает разные аспекты, их связывает не только обмен новейшей информацией, но и разработка, использование современных образовательных программ передовых технологий, умножение интеллектуального багажа студентов и преподавателей. Таким образом, интеграция образования в мировую систему становится все более приоритетным направлением в подготовке современных высококвалифицированных специалистов. Специалисты [9,23] (социологи, политологи) в области миграции отмечают, что приоритетными странами для высококвалифицированных специалистов и ученых являются США, Канада, Великобритания. Привлечение интеллектуальных мигрантов (ученых и высококвалифицированных специалистов) в США основано на аккумуляции или сращивание научных сил и производств. Это осуществляется в рамках технологических центров и промышленных парков. Например, наиболее известным является Кремниевая долина, которая находится на территории штата Калифорния. В этом регионе сосредоточено около 50% научно-технического потенциала США, базирующегося в области электроники и вычислительной техники. Территория залива Сан-Франциско является местом для разработок и исследований структур Военно-Морских Сил США. Формирование и развитие данного технологического центра базируются на сосредоточении ведущих университетов

(Университет Сан-Хосе, Университет Санта-Клары, Стэнфордский университет, Калифорнийский университет в Санта-Крузе), крупных городов, расстояние которых менее часа езды, а также климатом средиземноморского типа. Кремниевая долина считается третьей по величине технологическим центром США (по числу занятых в сфере высоких технологий — 225300 рабочих мест) после Нью-Йорка и Вашингтона. В связи с тем, что в зоне залива Сан-Франциско трудятся более 386000 специалистов ИТ отрасли, поэтому это дает право Кремниевой долине считать крупнейшим технологическим центром в США.

Необходимо отметить, что в рамках СНГ и евроазиатского экономического сообщества постепенно сформировались и в настоящее время совершенствуются различные институты, регулирующие миграционные процессы, в том числе и интеллектуальной миграции. Страны Содружества Независимых Государств (СНГ) представляют собой единую миграционную систему, сложившуюся после распада СССР. В этой миграционной системе страны, по-прежнему, связаны общей инфраструктурой, коммуникациями, экономическими, финансовыми, социально-культурными и гуманитарными связями. Российская Федерация стала региональным центром притяжения высококвалифицированных трудовых мигрантов, что связано в первую очередь с положительными тенденциями стабильного развития экономики, сравнительно высоким уровнем жизни населения.

Специфика образовательной миграции по отношению к республике заключается в том, что этот тип миграции в настоящее время привлекает все большее внимание со стороны правительства республики. Как отмечается в Послании Лидера нации, Президента Республики Таджикистан, уважаемого Эмомали Рахмона: «Формирование и эффективное использование человеческого потенциала, решение социальных вопросов, в том числе обучения и воспитания подрастающего поколения в духе гордости за национальную государственность и, наконец, достижение достойного уровня и качества жизни для граждан являются из числа первоочередных задач, для решения которых все государственные структуры и органы, общественность должны стремиться сплоченно и солидарно». Образовательная миграция, это инвестиция в человеческий капитал, который приносит в республику огромный социально-экономический эффект. Поэтому имеет смысл развивать образовательную миграцию, повышая количество образованных специалистов и людей, прибывающих в стране. Кроме всего выше перечисленного, стоит добавить, что выгоды, получаемые от образовательной миграции исчерпываются только инвестиционными ресурсами, притекающими в страну: возвращаясь на родину, иностранцы - выпускники российских вузов, постепенно пополняя политические и финансовые элиты республики, приносят с собой толерантное отношение, сформированное у них на межличностном коммуникативном уровне. Это и влияет на укрепление межгосударственного партнёрства и сотрудничества, укрепляются культурные, социально-экономические и геополитические связи в пространстве СНГ.

ЛИТЕРАТУРА

1. Грачева Т. В. Невидимая Хазария. Алгоритмы геополитики и стратегии тайных войн мировой закулисы. 2011г., С.400
2. Касавин И. Т. «Человек мигрирующий: онтология пути и местности» // Вопросы философии. – 1997. – № 7. – С. 74-84.
3. Курбонов А.Ш. Интеллектуальная безопасность и государственный суверенитет (социально-политический процесс) – Душанбе; «Ирфон», 2016., С.240
4. Метелев И. С. Феномен миграции (методология анализа и жизненный смысл): монография. – Омск: Издание Омского института (филиала) РГТЭУ. – 2010. С. 115
5. Мирсаидов А.Б. Институциональный подход к анализу миграционных процессов (на примере Республики Таджикистан) // симпозиум Москва-Худжанд, ноябрь 2011. С.86-90;
6. Послание Лидера нации, Президента Таджикистана уважаемого Эмомали Рахмона Маджлиси Оли Республики Таджикистан 20.01.2016//<http://president.tj/ru/node/10587>;
7. Сарокин П.А. Человек, цивилизация, общество М.: Политиздат 1992г. 527с
8. Финк, Е. Основные феномены человеческого бытия / Е. Финк // Проблемы человека в

западной философии. М.:Наука,1988.-С.74-80

9. Castells, M. The Rise of the Network Society. Vol. 1 of The Information Age: Economy, Society and Culture. Maiden, Blackwell. 2006. - P. 23.

Марипова Ф.А.

РУШДИ РАҚАМИКУНОӢ ВА НИЗОМИ ИДОРАКУНИИ КОРХОНАҲОИ САНОАТӢ ДАР ШАРОИТИ МУОСИР

Дар мақола заминаҳои истифодабарии унсурҳои таҳвили рақамӣ барои баланд бардоштани самаранокии фаъолияти корхонаҳои саноатӣ дар шароити муосири рушди иқтисодӣ таҳлил карда шудааст. Аз ҷониби муаллиф хусусиятҳои хоси таҷдиди низоми идоракунии равандҳои истеҳсолӣ бо таъсири таҳвили рақамӣ ҷудо карда шуда, ба тартиби муайян дароварда шудаанд. Муқаррароти умумии асосноккунии методи дигаргуниҳои сохтори истеҳсолӣ ва ташкили корхонаи саноатӣ муайян карда шудааст, ки барои истифодабарии зерсохторҳои таркибӣ дар марказҳои алоҳидаи ҷавобгарии молиявӣ ва истеҳсолӣ пешбинӣ шудаанд ва ба воситаи шартномаҳои хушманд бо якдигар муносибати мутақобила доранд. Тасдиқ карда шудааст, ки истифодабарии шартномаҳои хушманд барои амалӣ намудани бизнес-қараёнҳои истеҳсолӣ ва идоракунии субъектҳои хоҷагидорӣ муҳим мебошанд. Давраҳои таҳвили рақамии фаъолияти корхонаҳои саноатӣ пешниҳод шудаанд, ки ба онҳо дохил мешаванд: шиносӣ бо сатҳи рақамикунонии корхона; муайяннамоӣ ва таҳияи асбоби ҷорӣ намудани рақамикунонии корхона; баҳодиҳии самаранокии амали тадбирдиҳанда, ки барои таҳвили рақамии субъекти хоҷагидорӣ равона шудааст.

Вожаҳои калидӣ: рақамикунонӣ, таҳвили рақамӣ, низоми идоракунии, идоракунии рақамӣ, тарҳи рақамӣ, майдони рақамӣ, корхонаи саноатӣ, шартномаи хушманд (смарт контракт).

Марипова Ф.А.

ЦИФРОВАЯ ТРАНСФОРМАЦИЯ СИСТЕМЫ УПРАВЛЕНИЯ ПРОМЫШЛЕННЫМИ ПРЕДПРИЯТИЯМИ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ

В статье рассматривается использование базовых элементов цифровой трансформации в современных условиях экономического развития для повышения эффективной деятельности промышленных предприятий. Автором в определенном порядке выделены и упорядочены особенности обновления системы управления производственными процессами под воздействием цифровой трансформации. Определены общин положения, методическое обоснование изменений производственной и организационной структуры промышленного предприятия, которые предназначены для использования подразделений в отдельных центрах финансовой и производственной ответственности и их взаимодействие посредством умных контрактов. Подтверждено, что использование умных контрактов важно для реализации бизнес-производственных процессов и управления хозяйствующими субъектами. Предложены этапы цифровизации промышленных предприятий, которые включают: ознакомление с уровнем цифровизации предприятия; выявление и разработка инструмента внедрения цифровизации предприятий; оценка эффективности трансформационных мероприятий, направленных на цифровизации экономического субъекта.

Ключевые слова: цифровизация, цифровая трансформация, система управления, цифровое управление, цифровой дизайн, цифровое поле, промышленное предприятие, умный контракт.

Maripova F.A.

DIGITAL TRANSFORMATION OF THE MANAGEMENT SYSTEM OF INDUSTRIAL ENTERPRISES IN MODERN CONDITIONS

The article analyzes the grounds for using elements of digital delivery to increase the efficiency of industrial enterprises in the modern conditions of economic development. By the author, the specific features of the renewal of the production process management system with the influence of digital delivery have been separated and arranged in a certain order. The general provisions for the methodological justification of changes in the industrial and organizational structure of the industrial enterprise have been determined, which are intended for the use of composite infrastructures in separate centers of financial and production responsibility and interact with each other through smart contracts. It has been confirmed that the use of smart contracts is important for the implementation of business-production processes and the management of economic entities. The stages of digital delivery of industrial enterprises are proposed, which include: familiarization with the level of digitalization of the enterprise; identification and development of a tool for the introduction of enterprise digitization; evaluation of the effectiveness of the transformational action aimed at the digital delivery of the economic entity.

Keywords: digitalization, digital delivery, management system, digital management, digital design, digital field, industrial enterprise, smart contract.

Рушди босуботи технологияҳои иттилоотӣ-коммуникатсионӣ дар доираи таҳаввулоти илмӣ-техникӣ ва зарурати ҷустуҷӯи роҳҳои инноватсионии ташкили робитаҳо байни субъектҳои иқтисодӣ таҳвили рақамии фаъолияти онҳоро пешбинӣ менамояд. Барои бомуваффақият мутобиқ намудани корхонаҳои саноатӣ ба талаботи муосири иқтисодӣ, бояд таҳвили рақамии самти ташкилӣ-идоракунии фаъолияти субъектҳои хоҷагидорӣ, интиқоли ҷараёнҳои моддии дохили корхона, воситаҳои ба ҳам алоқаманд ва шартномаҳои байни субъектҳои хоҷагидорӣ ва иштирокчиёни бозор анҷом дода шавад.

Ба ақидаи таҳқиқотчиёни мухталиф [1,2,3,4,5,6,7], дар замони муосири рушди иқтисодӣ, барои баланд бардоштани рақобатпазирии корхонаҳои саноатӣ, натанҳо дуруст истифодабарӣ ва такрористеҳсолкунии иқтидорҳои захиравии субъекти хоҷагидорӣ, инчунин тақмили ҷараёнҳои истеҳсолӣ ва суръатбахшии иттилоот бо мақсади баланд бардоштани фаъолияти бизнес-ҷараёнҳои корхона зарур аст.

Дар амалияи иқтисодии замони муосир, устувории афзалиятҳои рақобати дохилӣ ва берунии корхонаҳои саноатӣ барои паст кардани хароҷотҳои моддӣ ва муносиб кардани фаъолияти кории корхона равона карда шудааст. Таҳаввулоти муҳити беруна, ки зери таъсири дастовардҳои илмӣ-техникӣ ва рушди босуръати талаботи истеъмолкунандагон ба амал меояд, талаботи ногузир нисбат ба ғаврияти қабули қарорҳои идоракунии ва коммуникатсиониро дар дохили корхона ва муҳити беруна ба миён меорад.

Ташкили низоми идоракунии рақамии корхонаҳои саноатӣ имкон медиҳад, ки субъекти хоҷагидорӣ барои дуруст ба роҳ мондани ҷараёнҳои иттилоотӣ ва моддӣ шароити мусоид фароҳам оварад. Дар мавриди ташаккули низоми идоракунии корхонаҳои саноатӣ шаклҳои маъмулии ваколатҳо ва ҳамоҳангсозии фаъолияти воҳидҳои сохторӣ аз байн меравад. Тавассути ташаккули низоми рақамии идоракунии барои бизнес-воҳидҳо дар доираи воҳидҳои сохтори корхонаи саноатӣ асос бунёд мешавад, ки бо яқдигар ба воситаи шартномаҳои хушманд фаъолияти мутақобиларо ба роҳ мемонанд ва ӯҳдадорҳои ҳар яке аз бизнес-воҳидҳо ва арзиши ин мутақобиларо муайян менамояд.

Рушди таҳвили рақамии унсурҳои низоми иқтисодӣ, аз ҷумла ҷорӣ намудани технологияҳои муосир имкон медиҳад, ки гузариш ба ҷараёни муносиби фаъолияти корхонаҳои саноатӣ тезонида шавад ва алоқаи мутақобилаи байни субъектҳои хоҷагидорӣ дар шароити муосири рушди иқтисодӣ мукамал гардонида шавад. Дар амалишавии ин равандҳо, стратегияи оқилонаи таҳвили рақамии корхонаи саноатӣ, ки ба истифодабарии қоидаҳои методии таҳвили рақамии субъектҳои хоҷагидорӣ асос ёфтаанд, нақши муҳимро мебозад.

Ба ақидаи муҳаққиқон Коробов С. А., Пшеничников И. В., Епинина В. С., ташкили низоми рақамии идоракунии корхонаи саноатӣ 7 давраи амалхоро дарбар мегирад, ки барои

муайян намудани имкониятҳои таҳвили рақамии субъекти хоҷагидорӣ ва ҷустуҷӯи воситаҳои самараноки рақамикунонии бизнес-чараёнҳои корхона равона карда мешаванд [6, с.131-140]:

1. Муайян намудани сатҳи рақамикунонии корхона.
2. Ошкор намудани омилҳои, ки ба сатҳи рақамикунонии корхона таъсир мерасонанд.
3. Ташаккули тарҳи низоми рақамикунонии идоракунии корхона.
4. Ташкили «майдони рақамӣ» дар доираи муҳити дохилии корхона.
5. Тақсимои воҳидҳои сохтори корхона дар «майдони рақамӣ»-и корхона.
6. Таҳияи маҳакҳои самараноки робитаи мутақобилаи корхона дар доираи «майдони рақамӣ».
7. Баҳодиҳии самаранокии сохтори низоми идоракунии рақамии корхона.

Ҳар як соҳаи иқтисодиёт ва корхонаҳои алоҳида хусусиятҳои хоси инфиродии заминавӣ барои рақамикунонии бизнес-чараёнҳои худро доранд. Сатҳи эҳтиёҷоти рақамикунонии корхонаи саноатӣ дар шароити муносири иқтисодӣ имконият медиҳад, ки ҳавфҳо ва дурнамои стратегияи ташаккули низоми идоракунии рақамии корхона муайян карда шавад [3, с.76; 7, с.38].

Рушди нокифояи сатҳи эҳтиёҷоти рақамикунонии корхонаи саноатӣ метавонад самарайи баръаксро ба миён орад, ки ба субъекти хоҷагидорӣ барои баланд бардоштани рақобатпазирӣ, устувории бозорӣ ва иқтисодии он таъсири манфӣ расонад.

Ба ақидаи муҳаққиқон, Коробов С. А., Пшеничников И. В., Епинина В. С., ба сатҳҳои эҳтиёҷоти рақамӣ чунин дараҷаҳо пешниҳод мешаванд:

1. "Биёбон"
2. "Воҳа" (Оазис)
3. "Ҷазираи рақамӣ"
4. "Қитъаи рақамӣ"

Мутобиқати корхонаҳои саноатӣ ба сатҳи эҳтиёҷоти рақамикунонӣро метавонем бо ёрии шакли махсуси матритсавӣ гузаронем, ки он имконият медиҳад маҳакҳои барои муайян кардани сатҳи фаъолияти субъекти хоҷагидорӣ ошкор карда шаванд, инчунин стратегияи гузариши корхона аз як сатҳ ба сатҳи дигари рақамикунонӣ, бо назардошти омилҳои мусбӣ ва манфӣ муайян карда шаванд.

Усули матритсавӣ дар асоси ду маҳаки асосӣ – эҳтиёҷоти субъекти хоҷагидорӣ ба таҳвили рақамӣ ва имконияти захиравии корхонаи саноатӣ барои амалӣ намудани таҳаввулоти рақамӣ имконият медиҳад, ки сатҳи муайяни талабот барои рақамикунонӣ дар корхона муайян карда шавад. Дар як вақт, ҳар як сатҳи эҳтиёҷоти рақамикунонӣ ба тағйирот ва беҳтар намудани мавқеи стратегӣ дар раванди таҳвили рақамӣ ниёз дорад.

Ба сифати стратегияи алтернативӣ барои баланд бардоштани сатҳи эҳтиёҷоти рақамикунонӣ аз ҳолати "Воҳа" (Оазис) ба ҳолати «Ҷазираи рақамӣ» ва «Қитъаи рақамӣ» бояд стратегияи «сохтори иқтидори рақамӣ» амалӣ карда шавад, ки аз навтақсимкунии захираҳои корхонаи саноатиро бо мақсади баланд бардоштани дастрасӣ ба ҳадамоти рақамӣ барои ҳама воҳидҳои сохторӣ, таҳкими раванди ҷалб намудани ҳамаи кормандон ва зерсохторҳои таркибӣ ба чараёни таҳаввулоти рақамиро пешбинӣ менамояд.

Барои гузаштан аз ҳолати «Ҷазираи рақамӣ» ба «Қитъаи рақамӣ» бояд стратегияи «ҳамвора кардани иқтидори рақамӣ»-ро амалӣ намудан зарур аст, ки рушди унсурҳои рақамикунонии бизнес-чараёнҳоеро дар бар гирад, ки натавонанд фаъолияти корхонаи саноатиро дар умум фаро гирад, инчунин имконият диҳад, ки афзалиятҳои рақобатпазирӣ он аз ҳисоби озод кардани захираҳо ва паст кардани хароҷот баланд бардошта шавад.

Барои нигоҳ доштани ҳолати «Қитъаи рақамӣ», корхонаи саноатӣ бояд стратегияи "Иқтидори мутаवзини рақамӣ"-ро амалӣ намояд, ки рақамикунонӣ бояд дар самтҳои истифода бурда шавад, ки даромади бештар гирифта мешавад.

Барои корхонаҳои саноатӣ, ки дар сатҳи рушди рақамии «Биёбон» мавқеъ доранд, бояд «Стратегияи табдил» амалӣ карда шавад, ки ба таври кулӣ бизнес-равандҳои истеҳсолӣ ва тиҷоратӣ, самаранокии иҷрои он, аз нуқтаи назари таъминоти алоқамандии

занҷирӣ таъмин карда шавад. Мавҷуд набудани низоми рақамикунонии муосир, метавонад ба баландшавии арзиши маҳсулоти истеҳсоли ва хизматрасонӣ, паст гардидани алоқаҳои маркетингӣ ва ислоҳот дар чараёни истеҳсоли маҳсулот оварда расонад. Барои ин стратегия гузариши давра ба давраи рушди рақамикунонии корхонаи саноатӣ хос аст ва дар натиҷаи амалишавӣ ва тағйиротҳои кулӣ сатҳи рушди рақамӣ ба «Қитъаи рақамӣ» баробар карда мешавад.

Ба омилҳои асосии иқтисодии захиравӣ, ки сатҳи эҳтиёҷоти рақамии корхонаи саноатиро пешакӣ муайян менамоянд, дохил мешаванд:

- технологияҳои рақамие, ки корхона истифода мебарад;
- сатҳи аз тарафи кормандон дарк шудани равандҳои рақамикунонӣ;
- равандҳои ба рақамикунонӣ мутобикшуда.

Ин омилҳо метавонанд ба ҳар як сатҳи эҳтиёҷоти рақамии корхона таъсир расонда, натиҷаи мусбат ё манфӣ диҳанд.

Ҳар яке аз ин омилҳо, инчунин таъсири мусбӣ ё манфӣ он тарҳи низоми рақамии идоракунии корхонаи саноатиро ташаккул медиҳад, ки нақшаи ташаккулёфтаи ифодакунандаҳои механизми мошиниро бо бузургҳои пешгӯишаванда дар худ таҷассум менамояд. Истифодабарии шабакаҳои нейронӣ, барои тарҳи ояндабинии таҳаввулоти рақамии корхонаи саноатӣ, бартарӣ ва камбудии нақшаи таҳвили рақамии амалишавандаи субъекти хоҷагидориро нишон медиҳад.

Ин марҳила имкон медиҳад, ки заруратҳои таҳвили рақамии корхонаи саноатӣ, вобаста ба рушди эҳтимолии муҳити дохилӣ ва берунӣ субъекти хоҷагидорӣ интихоб карда шавад. Истифодабарии шабакаҳои нейронӣ ба субъектҳои хоҷагидорӣ имконият медиҳад, ки пешгӯии бефосилаи таҳвили рақамии низоми идоракунии, бо тасхеҳи маълумоти ибтидоии низом, дар натиҷаи тағйирёбии муҳити дохилӣ ташкил карда шавад.

Ташаккули намунаи тарҳи низоми идоракунии корхонаҳои саноатӣ ба воситаи «ишораи заиф» оид ба тағйироти эҳтимолии талабот барои низоми идоракунии рақамии идоракунии корхона аз тарафи муҳити дохилӣ ва берунӣ амалӣ карда шуда, инчунин барои ташкили “майдони рақамӣ”-и корхонаҳои саноатӣ замина фароҳам меорад, ки маҷмуи равандҳо ва воҳидҳои сохтории ба таҳвили рақамӣ ниёздоштаро ифода менамояд.

«Майдони рақамӣ»-и корхонаи саноатӣ метавонад чунин самтҳои рушди таҳвили рақамиро пешбинӣ намояд: баҳисобгирии зехнӣ, ки истифодабарии шабакаҳои нейрониро барои ташкили низоми автоматикунонидашудаи идоракунӣ ва амалишавии вазифаҳои баҳисобгирии корхона пешбинӣ менамояд; маркетинги зехнӣ, ки натавонад имконияти ояндабинии равиши рушди муҳити берунаро ба воситаи омӯзиши мошинӣ дарбар мегирад, инчунин ташаккули низоми автоматикунонидашудаи умумии бамоделдарорӣ; истеҳсолоти зехнӣ, ки низоми рақамии тақсими қарорҳои ташкилӣ ба воситаи зехни сунъиро пешбинӣ менамояд.

Ба сифати воситаи асосии ташаккул диҳандаи робитаи мутақобилаи байни воҳидҳои сохтории корхонаи саноатӣ, дар доираи бунёди низоми идоракунии рақамии корхона, шартномаҳои ҳушманд (смарт контракт) истифода бурда мешаванд.

Истифодабарии шартномаҳои ҳушманд (смарт контракт) дар шароити муносири рушди иқтисодӣ ба корхонаҳои саноатӣ имконият медиҳад, ки самаранокии ғайримарказонидани идоракунии субъекти иқтисодӣ баланд бардошта шавад, нақши зерсохторҳои алоҳидаи бизнес-воҳидҳои корхона тақвият дода шавад, хароҷотҳои нолозим ба воситаи баланд бардоштани фаврияти қабули қарорҳои идоракунӣ ва миқдори монеаҳои идоракунӣ паст карда шаванд.

Доираи истифодабарии низоми шартномаҳои ҳушманд дар корхонаи саноатӣ чунин даврҳоро дарбар мегирад:

1. Ташаккули низоми электронии амалисозии алоқаи мутақобилаи байни зерхторҳои таркибии корхонаи саноатӣ. Дар ин давра маҳақҳо ва нишондиҳандаҳои ташаккул меёбанд, ки дар асоси онҳо дараҷаи иҷрои муносибатҳои шартномавии ҳар як сохтори таркибии

субъекти хочагидорӣ, барои ҳавасмандкунии арзишии маҷозии минбаъда муайян карда мешавад.

2. Ташкили пайвандҳои интиҳои навиштаҷот ташкили базавии инфиродии корхонаи саноатиро пешбинӣ менамояд, ки дар он муайянкунӣ ва санҷиши шартномаҳои ҳушмандро метавон ҷойгир намуд.

3. Ташкили бизнес-моделҳои дохилии корхонаи саноатӣ имконият медиҳад, ки ҳамаи иштирокчиёни созишномаҳои зехнии корхона муайян карда шаванд, инчунин доираи ҷавобгарӣ ва ваколати онҳо дар раванди робитаи байниҳамдигарӣ ва иҷрои муносибатҳои шартномавӣ тақсим карда шаванд.

4. Барои ҳар як муносибатҳои шартномавӣ дар корхонаи саноатӣ баҳодиҳии арзишии маҷозӣ муқаррар карда мешавад. Дар доираи иҷроиши шартномаи ҳушманд, доройҳои молиявии маҷозӣ, ҳосилнокии ҳар як сохтори таркибӣ ва таъсири он ба ташаккули арзишнокии идоракунии корхонаи саноатӣ дар умум инъикос карда мешавад.

5. Ташкили робитаи мутақобилаи зерсохторҳои таркибии корхонаҳои саноатӣ ба воситаи низоми шартномаҳои ҳушманд, сохтори низоми ғайримарказонидашудаи идоракунии субъекти хочагидориро бо пешниҳоди ба зерсохторҳои таркибӣ додани озодӣ дар мавриди қабули қарорҳои идоракуниро пешбинӣ менамояд [2, с.418-423].

Дар хулоса бояд қайд намуд, ки ташкили низоми идоракунии рақамии пешниҳодшуда дар корхонаҳои саноатӣ, дар шароити муносири рушди иқтисодиёт имконият медиҳад, ки чунин натиҷаҳо ба даст оварда шаванд:

- давраҳои таҳаввулоти рақамии корхонаҳои саноатӣ муайян карда шаванд, ки муҳимияти истифодабарии шартномаҳои ҳушмандро ба сифати асоси маҷозии низоми идоракунии корхонаи саноатӣ ва ҷойҳои қорӣи ҳушманд – ҳамчун асоси бунёди аз меҳнати қисман дастӣ ба автоматикунории пурраи ҷараёнҳои истеҳсолиро пешбинӣ менамояд;

- муайян намудани самти таҳвили рақамии корхонаҳои саноатӣ, ки дар таърифи “намунаи тарҳ” ва майдони рақамии низоми нави идоракунии корхона асос ёфтааст;

- асоснок намудани шартномаҳои ҳушманд дар раванди таҳвили рақамии низоми идоракунии корхонаҳои саноатӣ, ки сатҳи хароҷоти фаъолияти субъекти хочагидориро ба ҳадди аққал меорад.

Ҳамин тавр, таҳқиқоти минбаъда барои муайян кардани интиҳоби роҳи бизнес-моделҳои самаранокӣ таҳвили рақамии корхонаи саноатӣ равона карда мешавад, ки муҳимияти хосро доро аст. Ҷустуҷӯи бизнес-моделҳои мувофиқ имкон медиҳад, ки дар равиши бастанӣ шартномаҳои ҳушманд, шаклҳои ташкили робитаи мутақобиларо байни иштирокчиёни муносибатҳои рақамиро ҷорӣ намоем.

Адабиёти истифодашуда:

1. Аренков И.А. Трансформация системы управления предприятием при переходе к цифровойэкономике / И.А. Аренков, С.А. Смирнов, Д.Р. Шарафутдинов // Российское предпринимательство. – 2018. – № 5. – С. 1711–1722.

2. Галимова М. П. Трансфер технологий в цифровойэкономике: критерии выбора бизнес-моделей/ М. П. Галимова, Т. А. Гилева // Цифроваяэкономика и «Индустрия 4.0»: проблемы иперспективы: сборник трудов конференции. –СПб. : Изд-во Политехнического университета, 2017. – С. 418–423.

3. Городнова Н. В. Развитие теоретических основ оценки цифрового потенциала промышленногопредприятия / Н. В. Городнова, А. А. Пешкова// Дискуссия. – 2018. – № 5. – С.74–84.

4. Гусейнов Ш. Р. Исследование цифровой экономики как современной внешней среды корпоративных образований / Ш. Р. Гусейнов // Страховое право. – 2018. – № 3. – С.11–23.

5. Козлов А. В. Инновационный потенциал промышленных предприятий / А. В. Козлов, СяЧжан // Вестник Забайкальского государственного университета. – 2015. – № 5. – С.100–109.

6. Коробов С. А., Пшеничников И. В., Епина В. С. Особенности цифровой трансформации системы управления промышленным предприятием в современных условиях развития экономики // Вестник Волгоградского государственного университета. Экономика. – 2021. – Т. 23, № 1. – С. 131–140

7. Попов Е.В. Оценка готовности отраслей Российской Федерации к формированию цифровой экономики / Е.В. Попов, К.А. Семячков // Инновации. – 2017. – № 4. – С. 37–41.

АМАЛИСОЗИИ ЛОИҲАҲОИ САРМОЯГУЗОРӢ ДАР ИНФРАСОХТОРИ САЙӢҲӢ ДАР ҶУМӢУРИИ ТОҶИКИСТОН

Таҷрибаи ҷаҳонӣ нишон медиҳад, ки барои амалӣ намудани лоиҳаҳои сармоягузорӣ дар инфрасохтори сайёҳӣ яке аз шаклҳои муносиб ва босамара ин маблағгузориҳои лоиҳавӣ мебошад. Бо вучуди ин, дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳануз шароити зарурӣ барои истифодаи механизми маблағгузориҳои лоиҳавӣ ташаккул наёфтааст. Дар шароити муосир норасоии сарчашмаҳои маблағгузорӣ ба лоиҳаҳои афзалиятноки сармоягузорӣ, аз ҷумла лоиҳаҳо дар инфрасохтори сайёҳӣ барои корхонаҳои алоҳидаи соҳаи сайёҳӣ ва ҳам барои иқтисодиёти миллий масъалаи мубрам мебошад. Зеро мавҷуд будан ва бомуваффақият амал кардани иншооти инфрасохтор ба рушди сайёҳӣ ҳамчун соҳаи афзалиятнок ва умедбахши иқтисодиёти миллий мусоидат мекунад. Дар мақолаи мазкур масъалаҳои истифодаи маблағгузориҳои лоиҳавӣ барои амалӣ намудани лоиҳаҳои афзалиятноки сармоягузорӣ дар инфрасохтори сайёҳӣ баррасӣ карда мешаванд. Дар асоси таҳлили ҷанбаҳои назариявӣ ва амалии татбиқи лоиҳаҳои сармоягузорӣ муҳиммии истифодаи механизми маблағгузориҳои лоиҳавӣ дар раванди амалисозии лоиҳаҳои сармоягузорӣ дар инфрасохтори сайёҳӣ тасдиқ карда мешавад. Бартариҳои маблағгузориҳои лоиҳавӣ нисбат ба шаклҳои дигари маблағгузориҳои лоиҳаҳои сармоягузорӣ, инчунин сабабҳои асосии рушд накардани маблағгузориҳои лоиҳавӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ошкор карда шудаанд.

Калидвожаҳо: сайёҳӣ, инфрасохтори сайёҳӣ, ширкатҳои сайёҳӣ, захираҳои сайёҳӣ, лоиҳаҳои сармоягузорӣ, маблағгузориҳои лоиҳаҳои сармоягузорӣ, маблағгузориҳои лоиҳавӣ, хавфҳои лоиҳавӣ

Ахмади Зоҳидҷон

РЕАЛИЗАЦИИ ИНВЕСТИЦИОННЫХ ПРОЕКТОВ В ТУРИСТСКОЙ ИНФРАСТРУКТУРЕ В РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

В современных условиях отсутствие источников финансирования приоритетных инвестиционных проектов, в том числе проектов в туристской инфраструктуре, является острой проблемой как для отдельных предприятий туристической отрасли, так и для экономики страны. Ведь наличие и успешная работа объектов инфраструктуры способствует развитию туризма как приоритетной и перспективной отрасли национальной экономики. В свою очередь туризм своим стимулирующим действием позволяет развивать другие отрасли экономики, такие как транспорт, связь, общественное питание и другие. Мировой опыт показывает, что для реализации инвестиционных проектов в туристской инфраструктуре одним из наиболее подходящих и эффективных форм финансирования является проектное финансирование. Однако в Республике Таджикистан пока еще не сформированы необходимые условия для использования механизма проектного финансирования. В данной статье рассматриваются вопросы использования проектного финансирования для реализации приоритетных инвестиционных проектов в туристской инфраструктуре. На основе анализа теоретических и практических аспектов реализации инвестиционных проектов подтверждается важность использования механизма проектного финансирования в процессе реализации инвестиционных проектов в туристской инфраструктуре. Выявлены преимущества проектного финансирования по сравнению с другими формами финансирования инвестиционных проектов, а также основные причины недостаточного развития проектного финансирования в Республике Таджикистан.

Ключевые слова: инвестиционная деятельность, благоприятная инвестиционная среда, туристическое предпринимательство, туристические объекты, туристические услуги,

инвестиционная привлекательность, объект инвестирования, учреждения туристской инфраструктуры.

Ahmad Zahidjan

IMPLEMENTATION OF INVESTMENT PROJECTS IN TOURIST INFRASTRUCTURE IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

In modern conditions, the lack of sources of financing for priority investment projects, including projects in the tourism infrastructure, is an acute problem both for individual enterprises in the tourism industry and for the country's economy. After all, the availability and successful operation of infrastructure facilities contribute to the development of tourism as a priority and promising sector of the national economy. In turn, tourism, with its stimulating effect, allows the development of other sectors of the economy, such as transport, communications, catering and others. World experience shows that one of the most suitable and effective methods of financing for the implementation of investment projects in tourism infrastructure is project financing. However, the necessary conditions for using the project financing mechanism have not yet been formed in the Republic of Tajikistan. This article discusses the use of project financing for the implementation of priority investment projects in the tourism infrastructure. Based on the analysis of theoretical and practical aspects of the implementation of investment projects, the importance of using the project financing mechanism in the process of implementing investment projects in the tourism infrastructure is confirmed. The advantages of project financing in comparison with other methods of financing investment projects, as well as the main reasons for the insufficient development of project financing in the Republic of Tajikistan, are revealed. It is emphasized that the level of infrastructure development and the financial activity of economic entities using infrastructure facilities affect the use of the project financing mechanism in the implementation of investment projects in the tourism infrastructure.

Key words: tourism, tourism infrastructure, travel companies, tourism resources, investment projects, financing of investment projects, project financing, project risks.

Солҳои охир аҳамияти соҳаи сайёҳӣ дар иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон мунтазам меафзояд. Барои рушди боз ҳам бештари ин соҳаи ояндадори иқтисодиёти миллӣ сармоягузориҳо зарур мебошанд. Сармоягузориҳо пеш аз ҳама бояд ба инфрасохтори сайёҳӣ равона карда шаванд. Зеро мавҷуд будани инфрасохтори муносиб шартӣ асосии фаъолияти босамараи корхонаҳои соҳаи сайёҳӣ мебошад.

Ба масъалаҳои рушди сайёҳӣ ва инфрасохтори он ҳам дар сохторҳои ҳукуматӣ ва ҳам дар доираҳои соҳибкорӣ таваҷҷуҳ зиёд шудааст. Олимон ва муҳаққиқон низ ба таҳқиқи мушкилоти рушди соҳаи сайёҳӣ рӯ овардаанд. Онҳо дар интишороти худ аз ҷумла ба ҷанбаҳои иқтисодӣ ва масъалаҳои таъминоти молиявии рушди соҳаи сайёҳӣ бештар дахл меkunанд.

Дар интишороти олимон ва муҳаққиқони соҳаи иқтисод ва молияи кишвар Х.Ҳ. Алишоев [1], Б.Ҳ. Каримов [3], С.М. Курбанова [4], А.А. Мирзоалиев [5], М.А. Раҳимов [9], С.Х. Раҳимов [10], С.К. Ризоева [11], Қ.Х. Хушвахтзода [15; 16] ва дигарон паҳлуҳои гуногуни масъалаҳои рушди иқтисодии соҳаи сайёҳӣ ва инфрасохтори он мавриди баррасӣ қарор гирифтаанд. Вале дар асарҳои мазкур ба масъалаҳои таъминоти молиявии рушди сайёҳӣ ва инфрасохтори он, аз ҷумла ба қорбурди механизми маблағгузориҳои лоиҳавӣ ҳангоми амалисозии лоиҳаҳои сармоягузорӣ дар инфрасохтори сайёҳӣ диққати муҳим дода нашудааст.

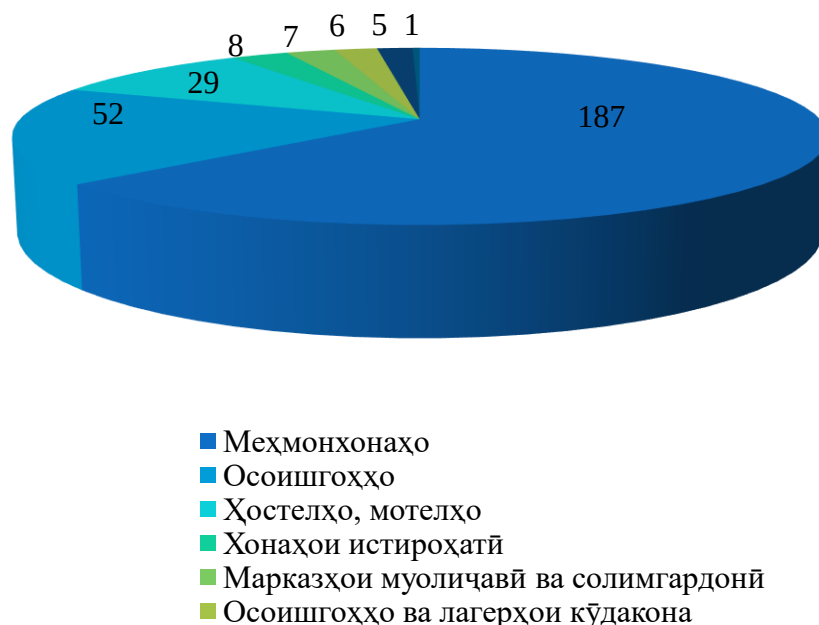
Дар мақола масъалаҳои мубрами рушди сайёҳӣ ва инфрасохтори он дар асоси ҷалби сармоягузорӣ баррасӣ мешавад. Иқтисодии рушди сайёҳӣ дар мамлакат арзёбӣ гардида, масъалаҳои фароҳам овардани шароит барои сармоягузорӣ ба соҳаи сайёҳӣ ва ташаккули фазои мусоиди сармоягузорӣ барои рушди он мавриди баррасӣ қарор гирифтанд.

Инфрасохтори сайёҳӣ маҷмуи иншооти гуногуни техникӣ, ташкилӣ ва иқтисодӣ – муассисаҳо (ташкилотҳо)-е мебошад, ки фаъолияти мунтазами соҳаи сайёҳиро таъмин мекунанд. Онҳо корхонаҳои соҳаи сайёҳиро бо иттилоот, нақлиёт, меҳмонхонаҳо ва дигар шароити буду боши сайёҳон таъмин намуда, ҳамчунин ба сайёҳон хизматрасониҳои фароғатӣ солимгардонӣ, табобатӣ ва варзишӣ пешниҳод менамоянд. Фаъолияти иншооти инфрасохтор ба сифати хизматрасониҳои сайёҳӣ таъсир расонида, сатҳи самаранокии фаъолияти корхонаҳои сайёҳиро муайян мекунанд.

Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон чунин самтҳои афзалиятноки рушди сайёҳиро муайян намудааст: сайёҳии экологӣ, табобатӣ солимгардонӣ, куҳнавардӣ, шикор, саёҳат ва сайругашт, таърихӣ фарҳангӣ. Захираҳои бузурги табиӣ иқлимӣ, иншооти таърихӣ ва фарҳангӣ, обҳои маъданӣ ва чашмаҳои гарм барои рушди намудҳои мазкури сайёҳӣ мусоидат мекунанд. Вале барои бо сатҳи баланди сифат пешниҳод намудани хизматрасониҳои сайёҳӣ ба шахрвандон ва сайёҳони хориҷӣ дар мамлакат мавҷуд будани иншооти муносиби инфрасохтори сайёҳӣ зарур аст.

Осоишгоҳи овозадори «Ҳоҷа-Обигарм», ки пештар дар тобеияти иттифокҳои касабаи Ҷумҳурии Тоҷикистон қарор дошт, соли 2012 аз ҷониби Сарраёсати корҳои сохтмони Дастгоҳи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон азнавсозӣ карда шуда, дар пояи он ҶСК Осоишгоҳи «Ҳоҷа Оби Гарм» таъсис дода шуд. Бо ҷалби сармояи хусусӣ соли 2015 пойгоҳи варзишӣ лижаронии аз замони Иттиҳоди Шӯравӣ бозмондаи «Сафедорак» азнавсозӣ карда шуда, акнун ҳамчун маҷмааи варзишӣ солимгардонӣ ва сайёҳии Сафед-дара фаъолият мекунанд. Ҳамчунин, бо ҷалби сармояи хусусӣ соли 2016 осоишгоҳи «Шоҳамбарӣ» низ азнавсозӣ карда шуда, ба яке аз осоишгоҳҳои бузургтарини мамлакат табдил ёфт. Ҳамин тариқ, ҳоло дар мамлакат 295 иншооти инфрасохтори сайёҳӣ фаъолият мекунанд (диаграммаи 1).

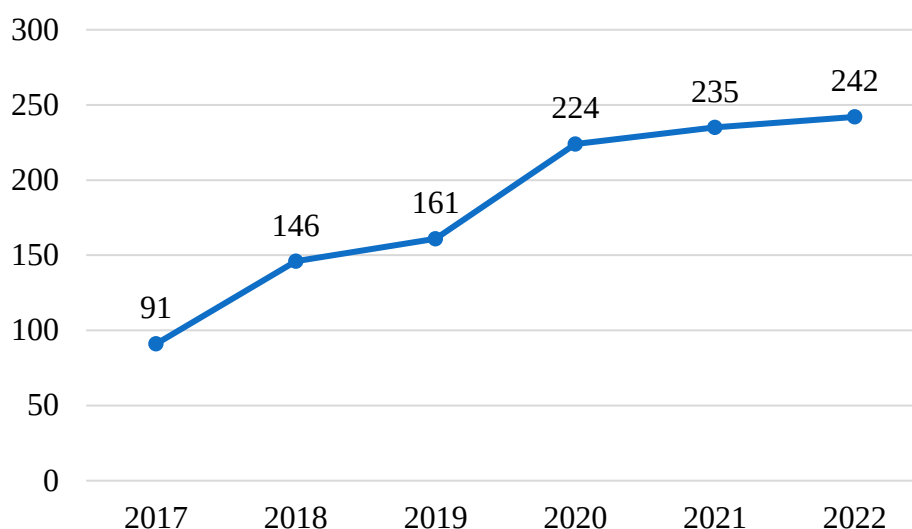
Диаграммаи 1. Миқдори иншооти инфрасохтори сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон

Сарчашма: Таҳияи муаллиф дар асоси [6]

Мавҷуд будани иншооти муносиби инфрасохтори сайёҳӣ ба афзоиши шумораи ширкатҳои сайёҳӣ ва густариши хизматрасониҳои онҳо мусоидат мекунанд. Мувофиқи маълумоти омӯрӣ, шумораи ширкатҳои сайёҳӣ дар мамлакат аз 91 адад дар соли 2017 то ба 242 адад дар соли 2022 зиёд шудааст (диаграммаи 2).

Диаграммаи 2. Афзоиши шумораи ширкатҳои сайёҳӣ

Сарчашма: Таҳияи муаллиф дар асоси [7]

Бо вуҷуди зиёд шудани иншооти инфрасохтор ва ширкатҳои сайёҳӣ, ҳоло ҳам дар мамлакат фарогирии захираҳои сайёҳии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба доираҳои соҳибкорӣ ва сармоягузорӣ кам аст. Барои истифодаи ҳарчи бештари захираҳои сайёҳӣ маблағгузориҳои дахлдор зарур мебошанд. Сармоягузорӣ ба инфрасохтори сайёҳӣ яке аз сарчашмаҳои асосии маблағгузориҳои рушди ширкатҳои сайёҳӣ ва густариши хизматрасониҳои онҳо ба ҳисоб меравад. Дар шароити норасоии маблағҳои худии корхонаҳои инфрасохтори сайёҳӣ барои рушди фаъолияти худ, истифодаи манбаъҳои иловагӣ ва шаклҳои босамараи маблағгузорӣ масъалаи муҳим мебошад. Дар навбати худ, гуногунии эҳтиёҷоти корхонаҳои инфрасохтори сайёҳӣ ба манбаъҳои маблағгузорӣ боиси рушди шаклҳои босамараи маблағгузориҳои лоиҳаҳо ва барномаҳои сармоягузорӣ, аз ҷумла маблағгузориҳои лоиҳавӣ мегардад.

Вобаста ба ин, таҳқиқи механизми маблағгузориҳои лоиҳавӣ ҳамчун шакли босамараи маблағгузориҳои лоиҳаҳои сармоягузорӣ ва имконияти корбурди он барои амалисозии лоиҳаҳои афзалиятноки сармоягузорӣ дар инфрасохтори сайёҳӣ аҳамияти хоса пайдо мекунад.

Дар таҷрибаи ҷаҳонии маблағгузориҳои лоиҳаҳои афзалиятноки сармоягузорӣ бартариҳои маблағгузориҳои лоиҳавӣ ҳамчун механизми тақсими хавфҳо дар байни давлат, бонк, сармоягузор ва ташаббускори лоиҳа – ташкилоти лоиҳавӣ аз ҳисоби қисман пешниҳод кардани кафолати давлатӣ ва бозтамбили имтиёзнок эътироф гардидааст.

Вале, тавре муҳаққиқон арз мекунанд, дар Ҷумҳурии Тоҷикистон корбурди маблағгузориҳои лоиҳавӣ «дар марҳилаи ташаккул қарор дошта, заминаҳои амалисозии он фаъолияти сармоягузориҳои лоиҳаҳои афзалиятноки миллий ва пеш аз ҳама лоиҳаҳои инноватсионӣ дар соҳаҳои истеҳсолӣ мавҷуд мебошанд. Таҷрибаи ҷаҳонии амалисозии лоиҳаҳои сармоягузорӣ самаранокӣ ин намуди маблағгузориҳо аллакай собит кардааст» [12,с.185]. Аз ҷумла, яке аз самтҳои ояндадори истифодаи механизми маблағгузориҳои лоиҳавӣ лоиҳаҳои имтиёзнок дар соҳаи инфрасохтори сайёҳӣ мебошанд.

Бояд қайд кард, ки амсилаҳои дар амалияи ҷаҳонӣ истифодашавандаи маблағгузориҳои лоиҳавӣ дорои хосияти умумӣ мебошанд: дар доираи амалисозии онҳо на лоиҳаи мушаххаси сармоягузорӣ, балки корхонаи бутун, ки ташаббускори лоиҳа мебошад, маблағгузорӣ мешавад. Дар ин маврид, «на ҷараёнҳои пулии озоди лоиҳа сарчашмаи воситаҳои пулӣ барои бозпас гирифтани маблағи гирифташуда мебошанд, балки таъмини маблағгузорӣ тамоми дороиҳои корхонаи ташаббускор мебошанд» [13,с.115].

Лоиҳаҳои сармоягузорӣ дар инфрасохтори сайёҳӣ аз лоиҳаҳои сармоягузориҳои дар соҳаҳои дигари истеҳсолот ва хизматрасонӣ амалишаванда тафовут доранд. Махсусияти

лоиҳаҳои инфрасохтори сайёҳӣ пеш аз ҳама дар мураккабии онҳо ифода меёбад, онҳо аксаран лоиҳаҳои бузург мебошанд. Бинобар ин, шумораи иштирокчиёни онҳо низ зиёд аст.

Дар шароити маблағгузориҳои лоиҳавии сохтмони иншооти инфрасохтори сайёҳӣ бонкҳои маблағгузор иштирокчиҳои бевоситаи раванди амалисозии лоиҳа буда, метавонанд худ мустақилона ба таҳияи лоиҳаи сармоягузорӣ машғул шаванд ё ба ташкилоти ташаббускори лоиҳа машваратҳои касбӣ пешниҳод намоянд. Онҳо хароҷоти амалисозии лоиҳаро пардохт менамоянд ё тавассути ба даст овардани сахмияҳо соҳибмулки корхонаи сохтшавандаи инфрасохтори сайёҳӣ мегарданд. Ҳамин тариқ, маблағгузориҳои лоиҳавӣ як намуди алоҳидаи фаъолияти ташкилотҳои қарзӣ, ки дар раванди ташкили маблағгузориҳои лоиҳаи сармоягузориҳои сохтмони иншооти инфрасохтори сайёҳӣ иштирок мекунанд, мебошад. Бинобар ин, маблағгузориҳои лоиҳавӣ дар инфрасохтори сайёҳӣ ҳамчун шакли хосаи маблағгузорӣ, ки ба иқтидори фаъолият намудани ҳуди лоиҳа бе баҳисобгирии пардохттавонӣ ё кафолати иштирокчиёни асосии он така мекунанд, фаҳмида мешавад.

Дарвоқеъ, маблағгузориҳои лоиҳавӣ муносибатҳои қарзии нисбатан мураккаб оид ба ташкили лоиҳаи сармоягузорӣ дар сохтмони иншооти инфрасохтори сайёҳӣ бо истифода аз олооти молиявии гуногун мебошад. Шартҳои муҳимтарини он пӯшонидани қарз аз ҳисоби чараёнҳои пулии ҳосилнамудаи ҳуди лоиҳа (фаъолияти иншооти инфрасохтори сайёҳӣ) мебошад. Бинобар ин, маблағгузориҳои лоиҳавӣ бояд ҳамчун низоми мураккаби дарбаргирандаи шумораи зиёди иштирокчиён, иншооти маблағгузорӣ, қарордодҳо, идоракунии хавфҳои лоиҳа, инфрасохтори дахлдор ва дигар унсурҳои баррасӣ карда шаванд. Ҳамаи унсурҳои низоми маблағгузориҳои лоиҳавӣ байни ҳам дар робитаи зич амал карда, самаранокии ҳаракати чараёнҳои молиявиро таъмин менамоянд.

Дар низоми маблағгузориҳои лоиҳавӣ ба идоракунии хавфҳо диққати муҳим дода мешавад. Дар низомҳои маблағгузорӣ дар асоси қарздиҳии муқаррарӣ қарзгир ҳамаи хавфҳоро ба уҳдаи худ мегирад. Дар мавриди маблағгузориҳои лоиҳавӣ хавфҳо бояд дар байни ҳамаи иштирокчиёни лоиҳа тақсим карда шаванд: «аллакай дар марҳилаи таҳияи лоиҳаи сармоягузорӣ муайян намудани омилҳои дорои хавф, ки метавонанд ба чараёнҳои пулии он таъсир расонанд, муҳим аст». Ба ин хотир, дар марҳилаи пеш аз сармоягузориҳои лоиҳа таҳлили муфассали микдорӣ ва сифатии хавфҳо дар доираи таҳлили лоиҳавӣ гузаронида мешавад. Дар ин маврид, «ҳар як хавф бояд ба зиммаи ҳамон ҷонибе вогузор карда шавад, ки барои босамара идора кардани он имконияти бештар дорад» [8, с.28].

Тарҳи анъанавии маблағгузориҳои лоиҳавӣ тавре мебошад, ки дар мавриди он бонк ба қарзгир бе ҳукуки регресс (қарздиҳанда дар ҳолати баргардонида нашудани маблағи қарз ба ғайр аз амволи гарав дигар ба ягон дороиҳои қарзгир даъво ё даҳлат карда наметавонад) қарз медиҳад. Аз як ҷониб, сарчашмаи фоидаи бонк дар ин маврид дармадҳое мебошанд, ки аз амалисозии лоиҳаи сармоягузорӣ гирифта мешаванд, аз ҷониби дигар, - бонк бар ивази хавф меёри баландтари фоизи қарзро аз қарзгир талаб мекунанд. Бо чунин тарҳи маблағгузорӣ, бонк метавонад хавфи бештарро танҳо дар сурате мақбул ҳисобад, ки аз амалисозии лоиҳаи сармоягузорӣ гирифтани фоидаи баландтар имконпазир бошад. Лоиҳаҳои бузурги сармоягузорӣ дар инфрасохтори сайёҳӣ ба ҳамин гуна лоиҳаҳо мансуб мебошанд.

Барои ташкили маблағгузориҳои лоиҳа иштирокчиёни гуногун, ҷун бонкҳои тижоратӣ ва бонкҳои сармоягузорӣ, фондҳои сармоягузорӣ, фондҳои нафақа, ташкилотҳои суғурта ва дигар сармоягузориҳои ниҳодӣ, ташкилотҳои лизингӣ ва дигар ниҳодҳои молиявӣ қарзӣ ва сармоягузорӣ ҷалб карда мешаванд. Ба сифати сармоягузориҳои корхонаҳо ва ташкилотҳо низ баромад карда метавонанд. Ҳангоми қарзи бонкии муқаррарӣ бонк дар алоҳидагӣ ҳамчун қарздиҳанда баромад мекунанд.

Ҳангоми истифодаи тарҳи анъанавии маблағгузориҳои лоиҳавӣ ҳуди бонк дар раванди амалисозии лоиҳаи сармоягузорӣ ҳамчун соҳибкор амал намуда, дар равандҳои таҳиясозӣ ва иҷрои лоиҳа, инчунин дар идоракунии иншоот (корхона)-и дар натиҷаи он ба истифода додашуда иштирок мекунанд, баъзан ҳукуки ба даст овардани ҳиссаи сахмияҳои корхонаи мазкурро барои худ нигоҳ медорад. Вале, дар амалияи ҷаҳонии қарбурди механизми маблағгузориҳои лоиҳавӣ, дар шароити муосир, бо сабаби норасоии лоиҳаҳои сердаромад дар

инфрасохтори сайёҳӣ асосан тарҳҳои маблағгузорӣ бо регресси маҳдуди бонк ба қарзгир ё тарҳҳои маблағгузорӣ, ки муомилоти бештари бонкро бо қарзгир пешбинӣ менамоянд, истифода мешаванд. Яъне, ба сифати таъмини уҳдадориҳои пардохтии қарзгир (ташкilotи лоиҳавӣ) на танҳо даромадҳои он аз амалисозии лоиҳа, балки даромадҳо аз фаъолияти умумии хоҷагидорӣ корхонаи дар натиҷаи иҷрои лоиҳа сохташуда, инчунин дигар дороиҳо, ҳаргуна кафолат ва замонатҳои он низ истифода мешаванд.

Ташкили маблағгузории лоиҳаҳои сармоягузорӣ ба инфрасохтори сайёҳӣ истифодаи унсурҳои появии маблағгузорӣ - субъект ва объект, принципҳо, намудҳо ва тарзҳои маблағгузориро дар бар мегирад. Унсурҳои мазкур дар якҷоягӣ механизми муносибатҳои молиявии байни субъектҳои низоми сармоягузориро ташкил медиҳанд, ки барои қонеъ гардонидани талаботи молиявии субъектҳои мазкур нигаронида шудааст.

Ба раванди амалисозии лоиҳаҳои сармоягузорӣ дар инфрасохтори сайёҳӣ, аз ҷумла лоиҳаҳои бузург, шумораи зиёди иштирокчиён ҷалб карда мешаванд, чун: сарпарастон (ё ташаббускорон)-и лоиҳа; гурӯҳи лоиҳа – ташкilotи лоиҳавӣ, ки аз ҷониби сарпарастон ё ташаббускорон таъсис дода мешавад; қарздиҳандагон (бонкҳо, консорсиуми бонкӣ); мушовирон; паймонкорон; таъминкунандагони таҷҳизот; ширкатҳои суғурта ва бонкҳои кафил; сармоягузоре, ки саҳмияҳо ва дигар қоғазҳои қиматноки ташкilotи лоиҳавиро харидорӣ мекунанд; харидорони маҳсулот ва хизматрасониҳои иншооти дар натиҷаи амалисозии лоиҳа сохташуда; корхонае, ки иншооти инфрасохтори сайёҳиро пас аз ба истифода додан идора мекунад; дигар иштирокчиён.

Бо сабаби зиёд будани хавфҳои лоиҳавӣ дар амалисозии лоиҳаҳои сармоягузорӣ дар инфрасохтори сайёҳӣ идоракунии хавфҳои мазкур ба ҷо овардани назорати беисти раванди иҷрои лоиҳаро талаб менамояд. Ҳамин тавр, маблағгузории лоиҳавӣ ба инфрасохтори сайёҳӣ механизми мураккаби молиявие мебошад, ки бо ҷалби шумораи зиёди иштирокчиён ба раванди амалисозии лоиҳаи сармоягузорӣ ва гуногуншаклии олооти молиявии истифодашаванда алоқаманд аст. Гарчанде дар таҷрибаи ҷаҳонӣ намудҳои зиёди олооти маблағгузории лоиҳавӣ вуҷуд дошта бошанд ҳам, вале дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон, хусусан барои истифода дар равандҳои амалисозии лоиҳаҳои сармоягузорӣ дар инфрасохтори сайёҳӣ, онҳо то ҳанӯз маъмул нестанд.

Усулҳои молиявие, ки барои кам кардани хавфҳои лоиҳавӣ дар ин маврид ба кор бурда мешаванд, инҳоро дар бар мегиранд: кафолатҳои ҳуқуқӣ, кафолатҳои бонкӣ, таъсиси фондҳои захиравӣ, истифодаи дороиҳои корхона ҳамчун гарав барои пӯшонидани хавфҳои қарзӣ, кафолатҳои ғайримустақим дар шакли қарордодҳои дарозмӯҳлат барои фурӯши маҳсулот ва хизматрасониҳои лоиҳа, таъсиси фонд барои пӯшонидани хавфҳои имконпазир, замонат (ивазкунандаи кафолати бонкӣ), қарзҳои захиравӣ, истифодаи васиқа чун уҳдадорӣ қарзгир барои баргардонидани қарздорӣ, шароити махсуси пардохтҳо аз рӯи қарордодҳо дар якҷоягӣ бо дигар усулҳо, истифодаи ҳисобҳои бонкӣ бо шароити махсус, истифодаи уҳдадориҳои муассисони лоиҳа аз рӯи саҳмҳои иловагӣ ба сармояи ташкilotи лоиҳавӣ, намудҳои гуногуни суғурта, гузаронидани чорабиниҳо барои идоракунии хавфҳои лоиҳа, аз ҷумла оид ба кам кардани хавфҳо, пешгирӣ, назорат ва тақсими онҳо дар байни иштирокчиёни лоиҳа ва ғайра.

Олооти муҳимтарини маблағгузории лоиҳавӣ дар марҳилаи баррасии ғояи лоиҳа таҳлили арзишӣ ҳамчун технологияи муайян ва ҳисоб кардани масрафҳо барои амалисозии лоиҳаи сармоягузорӣ ба ҳисоб меравад. Корхонаҳои ватанӣ ҳоло танҳо самаранокӣи иқтисодии лоиҳаро аз нуктаи назари манфиатҳои шахсии соҳибмулкони ҳисоб мекунанд. Чунин равиш имрӯз мубрам нест, махсусан дар шароити амалисозии лоиҳаҳо дар инфрасохтори сайёҳӣ. Таҳлили арзишӣ муайян кардани нишондиҳандаҳои арзиш ва буҷети лоиҳа, самара ва хавфҳои лоиҳа бо истифодаи пулӣ, инчунин тафсири омилҳои арзиширо пешбинӣ менамояд. Дар ин маврид, арзёбӣ, назора ва назорати нишондиҳандаҳои мазкур бояд дар давоми муҳлати амалкунии лоиҳа назаррас бошанд.

Бартариҳои маблағгузории лоиҳавӣ ҳангоми истифодаи он аз ҷумла дар раванди амалисозии лоиҳаҳои сармоягузорӣ дар инфрасохтори сайёҳӣ чунинанд:

- тақсими оқилонаи хавфҳо дар байни иштирокчиёни лоиҳа;
- чудо намудани хавфҳои тичорати асосии сарпарастони лоиҳа аз лоиҳаи сармоягузорӣ аз ҳисоби иштироки ташкилоти лоиҳавӣ дар раванди амалисозии лоиҳа;
- имконияти ҷалб намудани ҳаҷмҳои калони маблағгузорӣ ба муҳлати зарурӣ ва бо меъёи пасти ғоизи қарз;
- ташаккули ҷараёнҳои шаффофи пули нақд ва низоми босамараи истифодаи маблағҳо.

Бо вучуди доштани бартариҳои зикргардида нисбат ба шаклҳои анъанавии маблағгузориҳои лоиҳаҳои сармоягузорӣ, маблағгузориҳои лоиҳавӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон рушд накарда, бонкҳо ба он таваҷҷуҳ зоҳир наменамоянд. Ба андешаи мо сабабҳои асосии рушд накардани механизми маблағгузориҳои лоиҳавӣ дар мамлакат инҳо мебошанд:

- мавҷуд набудани асосҳои ҳуқуқию меъёрии истифодаи механизми маблағгузориҳои лоиҳавӣ;
- нарасидани кормандони баландихтисос, сатҳи пасти дониш ва кордонии мутахассисони бонкҳо дар соҳаи таҳлили лоиҳаҳои сармоягузорӣ;
- мавҷуд набудани захираҳои кифояи бонкҳо барои қарздиҳии дарозмуҳлат.

Бо истифодаи механизми маблағгузориҳои лоиҳавӣ ҳангоми амалисозии лоиҳаҳои сармоягузорӣ дар инфрасохтори сайёҳӣ алоқамандӣ ва ҳамкории босамараи соҳаи сайёҳӣ бо бахши молиявӣ бонкии иқтисодиёт таъмин мегардад. Ҳамкории сайёҳӣ ҳамчун яке аз соҳаҳои афзалиятноки иқтисодиёти миллӣ бо бахши молиявӣ бонкӣ рақобатпазирии корхонаҳои инфрасохтори сайёҳӣ ва ширкатҳои сайёҳиро густариш медиҳад. Дар ин маврид, таъкид бояд кард, ки аз сатҳи рушди инфрасохтори сайёҳӣ, ғайринокии молиявии субъектҳои хоҷагидорӣ, ки иншооти инфрасохтори сайёҳиро истифода мебаранд, истифодаи механизми маблағгузориҳои лоиҳавӣ ҳангоми амалисозии лоиҳаҳои сармоягузорӣ дар инфрасохтори сайёҳӣ вобаста мебошад.

Имрӯз маблағгузориҳои лоиҳавӣ ҳамчун яке аз усулҳои босамараи маблағгузориҳои лоиҳаҳои бузурги сармоягузорӣ дар инфрасохтори сайёҳии Ҷумҳурии Тоҷикистон амал карда метавонад, чунки он бо хусусиятҳои худ метавонад ҷалби сармояро ба яке аз соҳаҳои афзалиятноки рушди иқтисодиёти миллӣ – сайёҳӣ таъмин намояд. Дар навбати худ рушди сайёҳӣ бо таъсири тақонбахшандаи худ ба рушди дигар соҳаҳои инфрасохтори иқтисодиёт, чун нақлиёт, алоқа, хоҷагии меҳмоннавозӣ, ороишгоҳҳо, истеҳсоли маҳсулоти ниёзи мардум ва дигарҳо мусоидат мекунад.

Таҳлили омилҳои боздоранда ва мусоидаткунандаи истифодаи механизми маблағгузориҳои лоиҳавӣ ҳангоми амалисозии лоиҳаҳои сармоягузорӣ дар инфрасохтори сайёҳӣ имкон медиҳад, ки монеаҳои мавҷуда ва тадбирҳои имконпазир, ки ба истифодаи босамараи шакли мазкури маблағгузориҳои лоиҳаҳои афзалиятнок дар инфрасохтори сайёҳӣ мусоидат мекунанд, ҳамаҷониба таҳқиқ ва арзёбӣ карда шаванд. Баҳисоб гирифтани омилҳои мазкур минбаъд ба ташаккули самтҳо ва рушди усулҳои ҳавасмандгардонии маблағгузориҳои лоиҳавӣ барои бомуваффақият истифода бурдани он ҳангоми амалисозии лоиҳаҳои бузург ва афзалиятнок дар инфрасохтори сайёҳӣ мусоидат хоҳад кард.

АДАБИЁТ

1. Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон 2022. Нашрияти расмӣ Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2022. – 414 с.
2. Черненко В.А., Федоров, С.В., Федосов, В.А. Роль инвестиций в развитии туризма / В.А. Черненко, С.В. Федорова, В.А. Федосов // Теория и практика сервиса: экономика, социальная сфера, технологии. – 2012. - № 1 (11). – С. 105-110
3. Тен С.Б. Инвестиции как фактор развития регионального туризма / С.Б. Тен // Вестник Белгородского университета кооперации, экономики и права. – 2013. - № 1 (45). – С. 339-346

4. Плотникова Н.К., Здоров С.А. Роль инвестиций в повышении эффективности использования рекреационных ресурсов в сельском гостиничном бизнесе и туризме / Н.К. Плотникова, С.А. Здоров // Научный вестник МГИИТ. – 2014. - № 4 (30). – С. 39-49
5. Омори сармоягузории хориҷӣ [Сарчашмаи электронӣ] / Низоми дастрасӣ: URL: <https://investcom.tj/investment/activity/11-omori-sarmojaguzorii-hori.html>
6. Теличева Е.Г., Нам Т.С. Выявление показателей, влияющих на инвестиционную привлекательность туристского региона (на основе корреляционно-регрессионного анализа) / Е.Г. Теличева, Т.С. Нам // Региональная экономика: теория, практика. – 2020. – Т. 18. - № 2. – С. 301-314
7. Омори ширкатҳои сайёҳӣ [Сарчашмаи электронӣ] / Низоми дастрасӣ: URL: <https://ctd.tj/safar-ba-tojikiston/shirkathoi-sayyohi/omori-shirkathoi-sayyohi> (санаи муроҷиат: 22.01.2023)
8. Переверзева В.В. Механизм проектного финансирования при реализации инвестиционных проектов / В.В. Переверзева // Вестник Российского экономического университета имени Г.В. Плеханова. – 2018. - № 3 (99). – С. 24-32
9. Рахимов С.Х., Каримов Б.Х. Оценка влияния глобализации на внедрение инновационных технологий в индустрии гостеприимства // С.Х. Рахимов, Б.Х. Каримов // Вестник Таджикского государственного университета коммерции. – 2020. – № 1 (30). - С. 117-123
10. Ризоева С.К. Ташаккул ва дурнамои рушди сайёҳӣ дар Тоҷикистон / С.К. Ризоева // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2020. - № 3. – С. 254-259
11. Рустам А.Р. Механизм ва сарчашмаҳои маблағгузории лоиҳаҳои сармоягузорӣ / А.Р. Рустам // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2021. - № 8. – С. 179-186

БАЪЗЕ МУШКИЛОТИ ХИЗМАТРАСОНӢ БА САӢӢХОНИ ТИЧОРАТӢ ДАР ЧУМӢУРИИ ТОЧИКИСТОН

Дар мақола рушди сайёҳии тичоратӣ, ҳамчун намуди муҳими индустрияи сайёҳии муосир мавриди баррасӣ қарор гирифта, таъсири он ба рушди иқтисодию иҷтимоии кишвар, таъсиси ҷойҳои нави корӣ, зиёд гардидани қисми даромади буҷет ва рушди инфрасохтори сайёҳӣ дар мамлакат ва минтақаҳои алоҳидаи он таҳлил карда шудааст. Дар раванди таҳқиқот мавқеи сайёҳии тичоратӣ, ҳамчун самти хоси фаъолияти соҳаи сайёҳӣ муайян карда шуда, вобаста ба мустаҳкам шудани робитаҳои сиёсӣ, тичоратӣ, соҳибкорӣ, корӣ ва касбӣ, роҳҳои тақмили инфрасохтори муосири он нишон дода шудаанд. Инчунин, муаллиф, барои дар сатҳи баланд гузарондани чорабиниҳои сатҳи байналмилалӣ ва минтақавӣ, мутобик намудани инфрасохтори мавҷудаи хизматрасониҳои сайёҳӣ, аз ҷумла меҳмонхонаҳои муосир (бизнес-меҳмонхонаҳо) барои гузарондани чорабиниҳои гуногун, инчунин истироҳату фароғат пешниҳод кардааст. Муайян карда шудааст, ки мутобики талаботи сайёҳони тичоратӣ меҳмонхонаҳо натавонанд барои ҷойи зист, истироҳату фароғат, инчунин шароити корию фаъолияти соҳибкориро ривҷ додан мучаҳҳаз карда шуда бошанд. Дар шароити муосир, барои ҷалб намудани шумораи бештари сайёҳон, аз ҷумла сайёҳони тичоратӣ, роҳбарияти меҳмонхонаҳои муосир бояд бинои онро дар мавзеи муайяне бунёд намоянд ва онро тавре мучаҳҳаз намоянд, ки ба талаботҳои сайёҳони тичоратӣ ҷавобгӯ бошанд. Тасдиқ карда шуд, ки меҳмонхонаҳои дорои шароити мусоид барои гузарондани чорабиниҳои гуногуни сиёсӣ, маданӣ, тичоратӣ, соҳибкорӣ, намоишӣ ва ғайра тақозои замон буда мавқеи кишварро дар арсаи байналмилалӣ баланд мебардорад. Дар натиҷаи омӯзиши маводҳои илмӣ ба мавзӯи таҳқиқшаванда вобаста, баъзе монсаҳо оид ба рушди инфрасохтори сайёҳии тичоратӣ муайян карда шуда, барои бартараф кардани онҳо тавсияву пешниҳодҳо дода шудаанд.

Вожаҳои калидӣ: саёҳат, сайёҳӣ, сайёҳии тичоратӣ, фаълияти сайёҳӣ, саёҳати тичоратӣ, индустрияи сайёҳӣ, рушди сайёҳӣ, хизматрасонии сайёҳӣ, сафарҳои корӣ, тарғиботи сайёҳӣ, инфрасохтори сайёҳӣ, меҳмонхонаҳои тичоратӣ, марказҳои тичоратӣ, дастрасии иттилоотӣ.

Шарипова Ф.Н.

НЕКОТОРЫЕ ПРОБЛЕМЫ ОБСЛУЖИВАНИЯ БИЗНЕС-ТУРИСТОВ В РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

В статье исследованы развитие делового туризма, как важного направления современной туристической отрасли, проанализировано его влияние на экономическое и социальное развитие страны, создание новых рабочих мест, увеличение доходной части государственного бюджета и развитие туристической инфраструктуры в стране и отдельных ее регионах. В процессе исследования определено современное состояние делового туризма как специфического направления туристической отрасли, а также показаны пути совершенствования его современной инфраструктуры в связи с укреплением политических, коммерческих, предпринимательских, деловых и профессиональных связей. Также автором предложено адаптивное существование инфраструктуры туристических услуг, в том числе усовершенствование современных гостиниц (бизнес-отелей) для проведения различных мероприятий, а также отдыха и развлечений, для проведения международных и региональных мероприятий на высоком уровне. Установлено, что в соответствии с потребностями деловых путешественников гостиницы должны служить не только для проживания, отдыха и развлечений, но и для развития деловых и профессиональных связей. В современных условиях для привлечения большего количества туристов, в том числе бизнес-

туристов, руководству современных отелей следует построить ее в таком месте и оборудовать его таким образом, чтобы оно отвечало требованиям бизнес-туристов. Подтверждено, что гостиницы с благоприятными условиями для проведения различных политических, культурных, коммерческих, деловых, выставочных и т.д. мероприятий являются требованием времени и повысят позиции страны на международной арене. В результате изучения научных материалов, относящихся к исследуемой теме, выявлены некоторые препятствия на пути развития инфраструктуры делового сайёҳа, а также даны рекомендации и предложения по их преодолению.

Ключевые слова: путешествия, туризм, деловой туризм, туристская деятельность, деловые поездки, индустрия туризма, развитие туризма, туристические услуги, деловые поездки, продвижение туризма, инфраструктура туризма, бизнес-отели, бизнес-центры, доступ к информации.

Sharipova F.N.

SOME PROBLEMS OF SERVICE TO BUSINESS TOURISTS IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

The article considers the development of business tourism as an important direction of the modern tourism industry, analyzes its impact on the economic and social development of the country, the creation of new jobs, an increase in the revenue side of the state budget and the development of tourism infrastructure in the country and its individual regions. In the course of the study, the current state of business tourism as a specific direction of the tourism industry is determined, as well as ways to improve its modern infrastructure in connection with the strengthening of political, commercial, entrepreneurial, business and professional ties are shown. The author also proposed adapting the existing infrastructure of tourism services, including the improvement of modern hotels (business hotels) for various events, as well as recreation and entertainment, for holding international and regional events at a high level. It has been established that, in accordance with the needs of business travelers, hotels should serve not only for living, recreation and entertainment, but also for the development of business and professional ties. In modern conditions, in order to attract more tourists, including business tourists, the management of modern hotels should build it in such a place and equip it in such a way that it meets the requirements of business tourists. It is confirmed that hotels with favorable conditions for holding various political, cultural, commercial, business, exhibition, etc. events are a requirement of the time and will increase the position of the country in the international arena. As a result of studying scientific materials related to the topic under study, some obstacles to the development of business tourism infrastructure have been identified, as well as recommendations and proposals for overcoming them.

Key words: travel, tourism, business tourism, tourism activities, business travel, tourism industry, tourism development, tourism services, business travel, tourism promotion, tourism infrastructure, business hotels, business centers, access to information.

Дар шароити рушди соҳаҳои мухталифи ҷаҳони муосир, индустрияи сайёҳӣ, яке аз самтҳои ҷалбкунанда ва рушдкунандаи иқтисодиёт махсуб ёфта, ба рушди иқтисодиёти кишвар, барои таъмини ҷойҳои нави корӣ ва ғайгардондани бучети давлат мусоидат менамояд.

Вобаста ба хусусиятҳои ҳоси сайёҳӣ, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон соҳаи афзалиятнок ҳисобида мешавад ва қабул гардидани “Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи сайёҳӣ”, Стратегияи рушди сайёҳӣ барои давраи то соли 2030 ва дигар барномаву консепсияҳои давлатии рушди соҳа аз он далолат медиҳад, ки Ҳукумати кишвар ба рушди соҳаи сайёҳӣ аҳамияти махсус медиҳад. Дар давлатҳои мутараққӣ соҳаи сайёҳӣ ба яке аз соҳаҳои ғойдаовар табдил ёфта, қисмати муайяни даромади бучети онҳоро ташкил медиҳад.

Новобаста аз мавҷудияти мероси бойи таърихию фарҳангии кишвар, табиати нодирӣ он бо кӯлҳо, ҳайвоноту растаниҳои нодир, инчунин кӯҳсоруводихоӣ дилписанд, ҷойгиршавии хуби геосиёсӣ, иқлими мусоид, манзараҳои нотақрори кӯҳсору ҷангалҳо, ки барои ташкили сайрҳои варзишӣ, кӯҳнавардӣ, экскурсионӣ мусоидат менамоянд, баъзе камбудихоӣ муайян мавҷуданд, ки ба рушди соҳа таъсир мерасонанд. Ба ҷунин камбудихоӣ маблағгузориҳои нокифоя ба рушди инфрасохтори сайёҳӣ дар маҳалҳо, бозсозии мавзеоҳо ва ёдгориҳои таърихӣ, мавҷуд набудани роҳҳои муосири нақлиётӣ ба самти объектҳои сайёҳӣ ва нокифоя будани сиёсати таълимӣ дар бизнеси сайёҳиро метавондохил намуд [2].

Ба ин монеаҳо нигоҳ накарда, солҳои охир, соҳаи сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон тадриҷан рушд мекунад, ки дар натиҷа намудҳо ва самтҳои нави сайёҳӣ ташаккул меёбанд. Дар байни ин самтҳои муосири бизнеси сайёҳӣ, метавон сайёҳии тичоратиро махсус қайд намуд, ки дар мамлакатҳои гуногун бештар рушд меёбад.

Дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи сайёҳӣ”: сайёҳӣ - саёҳати гуногунҷанбаи шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳрвандони хориҷӣ ва шахсонӣ бешаҳрванд, инчунин шугле, ки бо мақсади солимгардонӣ, шиносӣ, зиёрат, тичорат, варзиш, касбию хизматӣ ва мақсадҳои дигар (ба истисноӣ ба қори музднок ҷалб шудан) ва будубоши муваққатӣ берун аз ҳудуди ҷойи истиқомати доимӣ анҷом дода мешавад” инъикос ёфтааст. Инчунин дар Қонуни мазкур омадааст: “сайёҳии тичоратӣ намуди саёҳате, ки бо мақсади ба даст овардани манфиатҳои соҳибкорӣ ва тичоратӣ амалӣ мегардад”[1]. Сайёҳии тичоратӣ дар доираи соҳаи бонизом рушдкунандаи сайёҳии ҷаҳонӣ, ҳамчун самти наватарин, асосан дар давлатҳои мутараққӣ ташаккул ёфтааст.

Дар мамлакати мо, мутабиқи санадҳои меъёрии ҳуқуқии амалкунанда ва таҳқиқотҳои илмӣ олимони соҳа, сайёҳии тичоратиро ҳамчун хизматрасониҳои муайяни сафарҳои қорӣ ё ҷорабиниҳои хизматӣ маънидод мекунад ва дар ин замина, сайёҳии тичоратӣ ҳамчун намуди алоҳидаи сайёҳӣ ҳисобида мешавад [1,2], аммо дар алоҳидагӣ таҳқиқ ва таҳлил карда нашудааст. Дар кишварҳои мутараққӣ бошад, маҳз сайёҳии тичоратӣ самти афзалиятнок ҳисобида мешавад.

Дар амалияи фаъолияти давлатҳои англисизабон мафҳуми Business Travel васеъ истифода бурда мешавад. Аввалан, "business travel"-ро метавон ҳамчун сафари тичоратӣ соҳибқоре, ки меҳода тичоратӣ ҳудро рушд диҳад, маънидод кардан мумкин аст. Дуввум, дар доираи Business travel - индустрия оид ба хизматрасонии сафарҳои тичоратиро мефаҳманд [6].

Тафсириҳои гуногуни мафҳуми “сайёҳии тичоратӣ” мавҷуданд. Аз ин тафсирҳо бештар истифода бурда мешавад: “Сайёҳии тичоратӣ – ин сафари одамон, бештар соҳибқорон ва хизматчиёни давлатӣ бо мақсади қорӣ, касбӣ, хизматӣ, тичоратӣ: бастанӣ созишномаҳо, шартномаҳо, гузарондани гуфтушуниҳо, машваратҳо, мубодилаи таҷриба ва ғ.”[4, с. 26].

Ҳамин тавр, сайёҳии тичоратӣ яке аз намудҳои сайёҳӣ буда, ташкили ҷорабиниҳои тичоратӣ, соҳибқорӣ, хизматӣ бо омезиши унсурҳои фароғатиро дарбар мегирад. Солҳои охир Тоҷикистон мавқеи ҳудро дар муносибатҳои сатҳи байналмилалӣ мустаҳкам менамояд ва дар кишвари мо бештар ҷорабиниҳои сиёсӣ, тичоратӣ, фарҳангии сатҳи байналмилалӣ ва минтақавӣ баргузор мегарданд, ки он ба рушди соҳаи сайёҳӣ, хусусан сайёҳии тичоратӣ таъсири хуб мерасонанд.

Таҳқиқи тамоюли рушди сайёҳии тичоратӣ нишон медиҳад, ки шумораи умумии сайёҳоне, ки ба саёҳати қорӣ меоянд зиёд шудаанд. Дар ҷунин шароит давлат бояд тамоми имкониятҳоро самаранок истифода барад, то ки обрӯю нуфузи кишвар дар сатҳи минтақавӣ ва байналмилалӣ баланд бардошта шавад. Бартараф намудани монеаҳои мавҷуда, мутабиқ намудани инфрасохтори сайёҳӣ ба шароити муосир ва амалӣ намудани вазифаҳои дар сатратегия ва барномаҳои давлатӣ қабулшуда имкон медиҳад, ки рушди бонизомӣ соҳа таъмин карда шавад ва сайёҳии тичоратӣ мавқеи қалидиро дар сохтори идустрияи сайёҳӣ ишғол намояд.

Сайёҳии тичоратӣ ҳамчун намуди мустақили сайёҳии муосир яке аз самтҳои зуд рушдкунандаи идустрияи сайёҳӣ маҳсуб меёбад. Он вобаста ба мустаҳкам шудани

робитаҳои сиёсӣ, тичоратӣ, соҳибкорӣ, корӣ ва касбӣ рушд менамояд. Сайёҳии тичоратӣ имкон медиҳад, ки дар як вақт созишномаҳои ҳамкорӣ баста шаванд ва якҷанд рӯз дар муҳити нав истироҳат намоянд. Вобаста ба ин, барои гузарондани чорабиниҳои сатҳи байналмилалӣ ва минтақавӣ инфрасохторҳои муносири сайёҳӣ, истироҳатӣ фароғатӣ ташкил намудан зарур аст.

Имрӯзо якҷанд намуди сайёҳии тичоратӣ амалӣ мешаванд: инфиродӣ ва сайёҳии корӣ, ки бо мақсадҳои хизматӣ чиҳати иштирок дар чорабиниҳои муайян, тақмили дониш, ташаккули робитаҳои ҳамкорӣ ва иҷрои уҳдадорӣҳои дигари хизматӣ ба роҳ монда мешавад, сафарҳо барои иштирок дар қори намоишгоҳҳо, конференсияҳо, симпозиумҳо, анҷуманҳо, конгрессҳо, тренингҳо, ғурушгоҳҳо, презентатсияҳо, шиносӣ бо ғаёолияти корхонаҳо ва ширкатҳои шарик ва ғайраҳо, ки барои ҷойгир намудан, ташкил намудани ин чорабиниҳо, хизматрасонии сатҳи баланд ва меҳмонхонаҳои замонавӣ, инчунин дигар инфрасохторҳои муносири замонавӣ зарур аст.

Сайёҳони тичоратӣ шахсони қордон, босавод ва серталаб мебошанд ва барои интиҳоби меҳмонхона талаботи махсуси худро доранд. Онҳо меҳмонхона, ки дар меҳмонхона натавонанд истироҳат, инчунин имконияти қор қардан дошта бошанд ва дар ҳамин замина хизматрасонии иловагӣ қориро талаб менамоянд, ки яке аз қисматҳои бозори сайёҳӣ – меҳмонхонаҳои тичоратиро ташаккул медиҳанд [3, с. 58].

Ба чунин талаботҳо дохил мешаванд:

- пешниҳоди хизматрасонии онди ташкил ва гузарондани чорабиниҳои ғуноғун дар самти сайёҳии тичоратӣ;
- пешниҳоди ҳуҷра барои ғуғтушунидҳо ва ҷаласаҳо;
- пешниҳоди хизматрасонии толорҳо барои қонфронс ва анҷуманҳо;
- пешниҳоди хизматрасонии марказҳои тичоратӣ;
- пешниҳоди хизматрасонии тарҷумон;
- пешниҳоди таҷҳизоти техникӣ барои гузарондани чорабиниҳо;
- дастгирии равонид;
- иҷораи таҷҳизоти техникӣ барои гузарондани чорабиниҳо;
- ташкили хизматрасонии зиёғат дар вақти гузарондани чорабиниҳо (қофе-танафғус, ҳуруқи нисғирӯзӣ ва ғ.);
- ташкили субҳона ва ҳуруқи нисғирӯзӣ (пешниҳоди хизматрасонии мизи шведӣ ё ҳуруқи фармоишӣ) барои иштирокчиёни чорабиниҳо.

Бинобар ин, меҳмонхонаҳо бояд махсус қардондашуда бошанд, ғаёолияти самараноки сайёҳони тичоратиро таъмин қарда тавонанд, маҷмӯи ҳама ҳадамоти заруриро пешниҳод намоянд, барои иҷрои вазиғаҳои хизматӣ шароити мусонид пешниҳод намоянд.

Дар меҳмонхонаҳои тичоратӣ бояд чунин иншоотҳо барои гузарондани чорабиниҳо муҷаҳҳаз қарда шаванд:

- толори қонфронс ё анҷуман;
- маркази тичоратӣ (бизнес-қентр);
- иншоот /ҳуҷраҳо / толорҳо барои гузарондани ғуғтушунидҳо ва вохӯриҳои тичоратӣ;
- мавзеи муайян барои қор ва вохӯриҳои тичоратӣ (ғазо ё минтақаи дастрасии Интернет (Wi-Fi), ки барои қор ва алоқаҳои тичоратӣ муҷаҳҳаз бошад);
- иншоот барои ташкил ва пешниҳоди қофе-брейкҳо, қофе-танафғус, ҳуруқи нисғирӯзӣ ва ғайра.

Меҳмонхонаҳои тичоратӣ – меҳмонхонаҳои шакли махсус буда, барои ғуруҳи мақсадноки мушаххаси мизоқон пешбинӣ шуда, ҳама ҷабҳаҳои хизматрасонии мутаносиби худро пешниҳод менамоянд. Ба роҳ мондани муносибатҳо бо қорпоратсияҳо ва пойғоҳи устувори мизоқон ду ағзалияти асосии ғаёолияти меҳмонхонаи тичоратӣ мебошанд. Асоси шуқуғоии меҳмонхонаи тичоратиро мизоқони доимӣ ташкил медиҳанд. Бинобар ин, сайёҳони оддӣ ва меҳмонони тасодуғӣ ин меҳмонхонаҳоро интиҳоб намеқунанд, чунки ҷойгиршавии меҳмонхонаи тичоратӣ, зебогии ҳуҷраҳои он ва нарҳи он ба сайёҳатчӣ

афзалиятнок набуда, ӯ дар навбати аввал барои истироҳати хуб, на кор саъй менамояд [7, с. 123].

Хусусияти фарқкунандаи чунин меҳмонхонаҳои тичоратӣ мизочони онҳо мебошанд. Мақсади роҳбарияти ин меҳмонхонаҳо, пеш аз ҳама ҷалб намудани мизочони тичоратӣ мебошад. Бинобар ин, дар аксар ҳолатҳо, меҳмонхонаҳои тичоратӣ дар ҷойҳои мусоид, дар маркази шаҳр ё наздикии маркази шаҳр ҷойгир шудаанд. Меҳмонхонаи тичоратӣ ҳатман бояд бо вокзал, фурудгоҳ, намоишгоҳҳо ва мавзеҳои фаъолияти тичоратии шаҳр алоқаи мунтазами нақлиётӣ дошта бошад. Яке аз сабабҳои арзиши баланди сафарҳои тичоратӣ дар он аст, ки тоҷирон дар меҳмонхонаҳои гаронбаҳо истоданро афзалтар медонанд. Ин барои баланд бардоштани обрӯю нуфузи ширкати онҳо мебошад, ки мавқеи баланд доранд. Бинобар ин, мавҷудияти меҳмонхонаҳои чор ва панҷ ситорадор – ҷузъи ҷудонашавандаи сайёҳии тичоратӣ мебошад. Дар интиҳоби меҳмонхонаҳо сайёҳони тичоратӣ бештар ба мавзеи ҷойгиршавии онҳо – маркази шаҳр, қисмати тичоратии шаҳр, дар мавзеи фурудгоҳ диққат медиҳанд. Шартҳои муҳими дигари меҳмонхонаҳое, ки меҳмонони хориҷиро пешвоз мегиранд – мавҷудияти кормандоне мебошад, ки бо забонҳои гуногуни хориҷӣ гап мезананд. Инчунин хизматрасонии котиб, ки метавонад вазифаи тарҷумонро ҳам иҷро намояд ва барои банд кардани ҷой дар тарабхона, театр ва ғайра ёрӣ мерасонад, ба мақсад мувофиқ аст.

Меҳмонхона барои сайёҳони тичоратӣ, дар вақти сафари корӣ идораи кориро иваз менамояд, барои онҳо факс, компютер, ксерокс ва дигар лавозимоти зарурӣ таъмин карда мешавад. Бисёре аз меҳмонхонаҳо марказҳои тичорат доранд, ки метавонанд чунин хизматрасониҳоро пешниҳод намоянд ё меҳмон метавонад дар ин ҷо бо компютери худ кор кунад.

Бо истифодабарии васеи технологияҳои интернетӣ, талаботи тоҷирони тичоратӣ дар доираи муҳити ҷойгиршавӣ ба таври назаррас тағйир ёфтааст. Имрӯзҳо ҳучрае, ки дастрасӣ ба интернетӣ баландсуръат надорад, талаботи тоҷир-соҳибкорро қонеъ гардонда наметавонад. Стандартҳои имрӯзаи тичорат – таъминоти имконияти гузарондани видеоконфронсҳо, мубоҳисаву муоширатҳои мустақим ва мубодилаи тарафайни баландсуръати иттилоотӣ аз ҳар як ҳучра, толорҳо ва иншоотҳои меҳмонхонаҳои тичоратӣ мебошад.

Тоҷирон ва соҳибкдороне, ки ҳучраҳои меҳмонхонаҳоро пешақӣ банд мекунанд, ба он умед мебаранд, ки эҳтиёҷоти онҳо ба инобат гирифта мешавад. Аксар вақт инфрасохтори нақлиётӣ ва мавҷудияти маҷмӯи зарурии таҷҳизоти корӣ дар ҳучраҳо ба соҳибкдорон имкон медиҳад, ки ба манфиати меҳмонхонаи тичоратӣ онро интиҳоб кунанд. Дар чунин меҳмонхонаҳо бештар идораи ширкатҳои экспресс-хизматрасониҳоро дучор шудан мумкин аст, ки метавонанд ба тоҷирони тичоратӣ хизматрасониҳои босифату саривақтии иловагӣ расонанд.

Барои шахси соҳибкор-тоҷир, яке аз омилҳои муҳим, имконияти ба иҷора гирифтани толори ҷаласаҳо дар бизнес-меҳмонхона мебошад. Бисёре аз корпоратсияҳо натавонанд ба сифати ҷойи зисти кормадони худ, инчунин ба сифати макони баргузори чорабиниҳои корпоративӣ бизнес-меҳмонхонаҳоро интиҳоб менамоянд. Барои гузарондани вохӯриҳои иншоотҳои гуногун – толорҳои бузурги ҷаласавӣ, ки махсус ба ин мақсад сохта шудаанд, инчунин толорҳои консертӣ низ истифода бурда мешаванд. Аммо қисми зиёди чорабиниҳои ҳаҷман гуногун аксар вақт дар конгресс-толороҳо гузаронда мешаванд, ки ба иштирокчиён ва намоёндагоншароити мусоиди корӣ фароҳам оварда шавад. Толорҳои конфронсӣ одатан бо таҷҳизоти аудио-визуалӣ, низомии тарҷумонии бисёрзабона, таҷҳизотҳои муосири намоишӣ мучахҳаз карда мешаванд.

Дар мавриди муайян кардани макони багузори чорабиниҳо омилҳои гуногун бояд ба назар гирифта шаванд: дастрасӣ (наздиқ будани фурудгоҳ), хизматрасонии маъмулӣ, арзиш, амнияти шахсӣ, хизматрасонии тиббӣ, мавҷудияти толорҳо барои гузарондани конфронсҳо, ҷаласаҳо ва дигар чорабиниҳо, мучахҳаз будани онҳо бо таҷҳизоти зарурӣ, ғизо, мавзеҳои тамошобоби маҳаллӣ, ҳадамоти меҳмонхона барои пешниҳоди иттилоот, нақлиёти шахрӣ, фароғат, имконияти пайдо кардани шиносҳои нав, расмиёти гумрукӣ, манзараҳои атроф,

мавҷудияти толорҳои намоишӣ, инчунин шароити мусоиди толорҳо, пешниҳоди ҳуччатҳои лозима, тарғибот, шароити зиндагии аҳолии маҳал, ташкили истироҳат барои кӯдакон, наздик будани марказҳои варзишӣ. Роҳбарияти меҳмонхона, талабот ва ҳавасмандии иштирокчиёни чорабиниҳоро ба инобат гирифта, бояд ба таври муассир ба таваҷҷӯҳи мизочон он бартариятҳое, ки корхонаи онҳо барои гузарондани ин чорабиниҳо дорад, пешниҳод намояд.

Тоҷирон кӯшиш менамоянд ҳама ҷузъиёти сафари худро якҷанд моҳ пештар ба нақша гиранд. Ташкилкунандагони чунин сафарҳо бояд мушкilotи эҳтимолиро вобаста ба банд кардани ҷой дар меҳмонхонаи лозима ва ҷиптаи ҳавопайморо ба инобат гиранд. Дар амалия ширкатҳои ҳавопаймоӣ бояд хоҳиши тоҷирон ва соҳибкоронро ба инобат гирифта ба он мусоидат намоянд.

Ба меҳмонхонаҳое, ки асосан барои ташкил намудани вохӯриҳои корпоративӣ машғуланд, бархилофи меҳмонхонаҳои тичоратии маъмулӣ, наздик будан ба маркази шаҳр ҳатмӣ намебошад. Баръакс, камтар дуртар будан аз ҷозибҳои шаҳрӣ, ба монанди мағозаҳо, ҷойҳои фароғатӣ ва ғайра, иштироки аъзоёнро дар анҷуману ҷаласаҳо таъмин менамояд.

Ҳамоҳангии амиқи фаъолияти хадамоти гуогун ва хизматрасонии сатҳи баланд, ташкили инфрасохтори муосир барои гузаронидани конференсҳо, намоишгоҳҳо, фурӯшгоҳҳо ва чорабиниҳои сатҳи гуогун – ҷузъи муҳими таркиби хизматрасонии рақобатпазир дар ин самти зуд рушдбандаи бозор маҳсуб меёбад.

Бисёре аз бизнес-меҳмонхонаҳо бо ширкатҳои гуогун барои хизматрасонии кормандони худ созишномаи корпоративӣ мewanанд. Дар ин маврид меҳмонхонаҳои тичоратӣ ба ин ширкатҳо тахфиф пешниҳод мекунанд, ки ин барои ширкатҳо ғойаданок аст, чунки дар мавсими намоишгоҳҳо-фурӯшгоҳҳо талабот ба шумораи ҷойҳо меафзояд. Бинобар ин, шартнома оиди хизматрасонии меҳмонхонаҳо имконият медиҳад, ки ҷойҳои иловагӣ пешақӣ банд карда шаванд ва масъалаи ҷойгир намудани кормандон ҳалли худро ёбад.

Шахсоне, ки дар давоми рӯз вақти зиёди худро дар конференсу дигар чорабиниҳо мегузаронанд, талаб менамоянд, ки дар меҳмонхона ба таври зарурӣ марказҳои солимгардонӣ ва толорҳову майдонҳои варзишӣ барои истироҳат ва фароғат мучаҳҳаз бошанд. Дар навбати худ, меҳмонхонаҳо хизматрасониҳои ҳавзи шиноварӣ, сауна, ҳуҷраҳои массаж, маркази фитнесро бояд пешниҳод намоянд. Сайёҳи тичоратӣ асосан наҳорӣ, ҳӯроки нисфирӯзӣ ва бегоҳиро дар тарабхона истеъмол мекунанд ва ҳӯроки босифат тайёршуда, хизматрасонии хуб ташкилшуда барои меҳмон таасуроти хуб мегузорад.

Дар як вақт, новобаста аз он ки дар индустрияи меҳмонхонадорӣ технологияҳои муосир ҷорӣ карда шудаанд, асоси бунёдии ин тичорати ҳамавақт – роҳат, бехатарӣ ва нархҳои мувофиқ буду мewanанд.

Бо таҷҳизоти лозима мучаҳҳаз гардондани толорҳои ҷаласавӣ ва дигар иншоотҳо барои вохӯриҳо в гуфтушунидҳои соҳибкорон ва тоҷирон, бояд шароити мусоид барои гузаронидани чорабиниҳои мазкур, аз ҷумла, имконияти пешниҳод намудани шароити мусоиди корӣ ба иштирокчиён, кори интерактивӣ бо аудиторияи иштирокчиён, дар мавридҳои зарурӣ истифодабарии таҷҳизоти сайёри гуогун, ташкили видео ва аксбардории ҷараёни чорабиниҳо, дар ҳолатҳои зарурӣ таъмини бехатарии иштирокчиён ва ғайраро дошта бошад.

Толорҳои конференсӣ ва ҷаласаҳо бо чунин таҷҳизотҳо бояд мучаҳҳаз бошанд:

- мебели лозима (мизҳо / ҷой барои президиум, курсиҳо / кресло, минбар барои баромад, рафҳои иловагӣ ва дигар маводҳои лозима), ки бароҳатӣ ва дуруст истифодабариро таъмин менамояд;

- васоити техникӣ ва таҷҳизоти садобаландкунанда, намоишӣ, бо сифати баланд, ки барои шунавандагон ва бинандагон иттилооти хубро расонад, мустақилона идора карда тавонистани маърузачиён ва баромадкунандагон муаррифии намоишнома (презентатсияи) худ, маводҳои графикӣ, гузарондани конференс, ҷаласа, сессияҳо бо тарҷумани синхронӣ, гузарондани видеоконференс ва телеконференсияҳо, ҳуҷчатикунонии чорабиниҳо ва бойгонии электронии чорабиниҳои гузарондашуда, ташкили намоиши кино ва ва

видеофилмҳо бо дастгирии форматҳои муосири аудио (аудиои бисёрканалӣ) ва монанди инҳо.

Кормандони бизнес-меҳмонхона бояд иттилооти пурра оиди макони гузаронидани чорабиниҳо дар самти сайёҳии тичоратӣ дошта бошанд ва ин иттилоотро барои иштирокчиёни чорабиниҳо ва истифодабарандагони хадамот пешниҳод намоянд.

Ташкил ва хизматрасонии зарурии сафарҳои корпоративӣ, инчунин чорабиниҳои сершумор дар самти сайёҳии тичоратӣ сабаби ташаккули индустрияи туристидори хизматрасонӣ гардид. Инфрасохтори сайёҳии тичоратӣ марказҳои намоишӣ ва анҷуманӣ, бизнес-меҳмонхонаҳо, бизнес-авиатсия, низомҳои пардохтӣ, технологияи муосирро дарбар мегирад, ки ба шарофати он сайёҳи тичоратӣ, новобаста аз мавзеи ҷойгиршавӣ, бояд набзи тичорати худро назорат кунад [5, с. 90].

Меҳмонхона барои сайёҳи тичоратӣ натавонад ҷойи истироҳат ва зист, инчунин ҷойи кор низ мебошад. Бинобар ин, дар ҳуҷра аққалан миз барои кор, шароити кории хуб, алоқаи босифати мобилӣ ва интернет, лавозимоти идоравӣ, имконияти зуд нусхабардорӣ ва фиристодани ҳуҷҷатҳо бояд мавҷуд бошад.

Мавҷудияти номгӯи васеи хизматрасониҳои гуногун натавонад ба таъмини ҳамагуна талаботи сайёҳони тичоратӣ, инчунин расондани хадамоти сатҳи баланд мусоидат менамояд.

Ташкили сайёҳии тичоратӣ ҳақиқатан бо мураккабии худ фарқ мекунад ва ширкатҳои ватанӣ ин намудисайёҳиро рушд дода, онро ба сайёҳии тичоратӣ мутобик менамоянд, касбияти худро баланд мебардоранд, салоҳияти худро ташаккул дода, таҷрибаи хуб мегиранд. Ҳамин тавр, ширкатҳои сайёҳие ташкил мешаванд, ки танҳо ба сайёҳии тичоратӣ ва гузаронидани намоишгоҳҳо, семинарҳо ва конференсияҳо дар хориҷи кишвар машғул мешаванд.

Ҳамасола дар малакати мо ва хориҷи кишвар чорабиниҳои зиёди тичоратӣ, ба монанди намоишгоҳҳо, анҷуманҳои тичоратӣ, конференсҳо, семинарҳо ташкил карда мешаванд, ки дар он намоёндагони соҳибкории Ҷумҳурии Тоҷикистон ва давлатҳои дигар иштироки фаъолона менамоянд. Барои хизматрасонии сатҳи баланд ба тоҷирон ва соҳибкорони хориҷӣ рушди хизматрасониҳои тичоратӣ ва мавҷуд будани меҳмонхонаҳои тичоратӣ ба мақсад мувофиқ аст.

Дар баробари ин, дар Ҷумҳурии Тоҷикистон нисбати объектҳои сайёҳӣ ва инфрасохтори сайёҳӣ монеаҳое мавҷуданд, ки ба рушти босуботи сайёҳӣ, аз ҷумла сайёҳии тичоратӣ монеа эҷод менамоянд. Бинобар ин, ҳамоҳанг намудани стандартҳо ва муқаррароти техникаи умумичаҳонӣ ба соҳаи сайёҳии тичоратии ватанӣ, инчунин мутобик намудани мавзеи инфрасохторӣ ва иттилоотии объектҳои сайёҳиро ба талаботҳои муосир ҷавобгӯ намудан лозим аст. Камшумор будани кормандони касбии соҳаи сайёҳӣ низ ба он дохил мешавад.

Бинобар ин, ба вазифаҳои аввалиндараҷаи гузаштан аз ин монеаҳо дар роҳи рушди сайёҳии тичоратӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон метавонем дохил намоем:

- таъмини воқеият ва самаранокии иҷрои вазифаҳои низоми давлатии стандарткунонии соҳаи фаъолияти сайёҳӣ мутобики Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи сайёҳӣ” ва Стратегияи рушди сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030;

- ҷалби маблағгузориҳои давлатӣ ва хусусӣ, инчунин сармоягузориҳои хориҷӣ барои рушди инфрасохтори сайёҳӣ;

- сохтмони меҳмонхонаҳои муосир бо талаботҳои муосири байналмилалӣ барои сайёҳони тичоратӣ. Тоҷирони хориҷӣ меҳмонхонаҳоеро интихоб менамоянд, ки дорои марказҳои тичоратии гуногунҷабҳа мебошанд ва хадамоти зиёди тичоратӣ мерасонанд;

- таҳияи барномаи тайёр кардани мутахассисон барои хизматрасонӣ дар анҷуманҳо, конференсияҳо, форумҳо ва семинарҳо;

- ҳамкориҳои шарикӣ бо субъектҳои хориҷии сайёҳии тичоратӣ ва андӯхтани таҷриба оиди гузарондани чорабиниҳои тичоратӣ.

Ба андешаи мо, амалӣ намудани чунин вазифаҳо ба мамлакати мо имконият медиҳад, ки дар самти рушди сайёҳии тичоратӣ мавқеи беҳтарро касб намояд, иқтидорҳои мавҷударо бо мақсади гирифтани мавқеи муносиб дар арсаи ҷаҳонӣ самаранок истифода барад.

АДАБИЁТ

1. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи сайёҳӣ”, аз 7 августи соли 2020, № 1717.
2. Стратегияи рушди сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030, Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1 августи соли 2018, № 372.
3. Бардин К.В. Азбука делового туризма, М., 2011.- 152 с.
4. Гасиев М.П. Основы делового туризма и индустрии МІСЕ: сравнение итенденции // Деловой сайёҳӣ и индустрия МІСЕ: основы, понятия и тенденции(практический опыт). – М., 2004. – 256 с.
5. Папирян Г.А. Маркетинг в туризме. – М.: Финансы и статистика, 2001. –160 с.
6. Патрушева В.А., Никонова Я.И. Перспективы развития делового туризма в мировой экономике // Международный студенческий научный вестник. – 2015. – № 4-3
7. Маклашина Л. Р. Деловой туризм – инструмент продвижения индустрии туризма // Актуальные вопросы экономических наук: материалы междунар. науч. конф. (г. Уфа, октябрь 2011 г.). Уфа: Лето, 2011. С. 122-125.

Раҳматуллоева М.Р.

ТАҶРИБАИ ДАВЛАТҲОИ ХОРИҶӢ ДАР САМТИ ТАШАККУЛӢИ ВА РУШДИ КЛАСТЕРҲОИ САНОАТИ САБУК

Қатъи назар аз он, ки таърихи пайдоиш ва рушди кластерҳо каме бештар аз ним асрро дар бар мегирад, раванди бунёд ва рушди кластерҳо бо суръати баланд рушд мекунад, ки дар олами илм дар бораи чунин падида дар ҳаёти ҷомеа, ҳамчун “кластеркунонӣ ё кластерсозӣ” муддати тӯлонӣ ҳарф мезананд. Сабаби асосии тавсеаи раванди кластеркунонӣ самараи кластеркунонӣ мебошад, ки чун “самараи синергетикӣ” арзёбӣ мешавад. Дар мақола таҷрибаи давлатҳои хориҷӣ дар самти ташаккулӣ ва рушди кластерҳои минтақавии саноати сабук арзёбӣ шудааст. Дар асоси таҳлили таҷрибаи давлатҳои хориҷӣ дар самти ташаккулӣ ва рушди кластерҳои минтақавии саноати сабук хулоса ва тавсияҳо ҷиҳати ташаккулӣ ва рушди кластерҳои минтақавии саноати сабук дар ҚТ пешниҳод шудааст.

Калидвожаҳо: кластер, саноати сабук, таҷриба, самараи синергетикӣ, дастгирии давлатӣ, зерсохтор, ниҳодҳо.

Раҳматуллоева М.Р.

ОПЫТ ЗАРУБЕЖНЫХ СТРАН ПО НАПРАВЛЕНИЮ ОРГАНИЗАЦИИ И РАЗВИТИИ КЛАСТЕРОВ ЛЕГКОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ

Несмотря на то, что история возникновения и развития кластеров охватывает немногим более полувека, процесс создания и развития кластеров развивается с высокой скоростью, что в мировой науке относится к такому явлению как "кластеризация". Основной причиной расширения процесса кластеризации является эффект кластеризации, который рассматривается как «синергетический эффект». В статье оценивается опыт зарубежных стран в направлении формирования и развития региональных кластеров легкой промышленности. На основе анализа опыта зарубежных стран в направлении формирования и развития региональных кластеров легкой промышленности представлены выводы и рекомендации по формированию и развитию региональных кластеров легкой промышленности в Республике Таджикистан.

Ключевые слова: кластер, легкая промышленность, опыт, синергетический эффект, господдержка, инфраструктура, институты.

Раҳматуллоева М.Р.

EXPERIENCE OF FOREIGN COUNTRIES IN THE ORGANIZATION AND DEVELOPMENT OF LIGHT INDUSTRY CLUSTERS

Despite the fact that the history of the emergence and development of clusters covers a little more than half a century, the process of creating and developing clusters is developing at high speed, which in world science refers to such a phenomenon as “clustering”. The main reason for the expansion of the clustering process is the clustering effect, which is considered as a “synergistic effect”. The article evaluates the experience of foreign countries in the formation and development of regional light industry clusters. Based on an analysis of the experience of foreign countries in the formation and development of regional light industry clusters, conclusions and recommendations for the formation and development of regional light industry clusters in the Republic of Tajikistan are presented.

Key words: cluster, light industry, experience, synergistic effect, state support, infrastructure, institutions.

Натиҷаҳои таҳлили таҳқиқоти олимони хориҷи дуру наздик имкон медиҳанд, ки ба ҳулосае оем, ки самараи синергетикӣ аз кластеркунӣ дар инҳо зӯҳур меёбад:

- кластерҳои саноатӣ барои паҳн намудани навовариҳои техникӣ ва технологӣ имконияти васеъ доранд, ки ин боиси тавсеаи таркиби афзалиятҳои рақобатӣ мегардад;

- иштирокдорони кластер ба туфайли иштирок дар таҳассуси дохилӣ, стандарткунӣ қодиранд хароҷоти ҷорӣ намудани инноватсияро ба ҳадди ақал расонанд;

- бартарии кластерҳо ҳамчун шакли пешрафтаи ташкили фазоии истеҳсолот дар муқоиса бо дигар шаклҳо дар он аст, ки дар сохтори онҳо “ташкилотҳои савдо” мавҷуданд, ки на танҳо маҳсулоти навро таҳия мекунанд, балки онҳоро ба бозорҳои дохилӣ (воридотвазкунанда) ва берунӣ (ба содирот нигаронидашуда) дастрас мекунанд, ки барои иштирокчиёни дигари кластер дар истеҳсоли маҳсулоти рақобатпазир дар бозори ҷаҳонӣ замина фароҳам меорад;

- кластерҳои саноатӣ ба соҳибкории хурд дараҷаи баланди таҳассусиро дар истеҳсол ва фурӯши маҳсулот ва хизматрасонӣ дар доираи кластер таъмин мекунанд ва ғайра.

Рӯйхати мушаххаси имкониятҳо, ки иштирокчиҳои кластер ба даст оварда метавонанд, сабаби асосии рушди босуръати кластер дар иқтисодиёти ҷаҳонӣ ва махсусан, дар кишварҳои пешрафтаи саноатӣ мебошад.

Дар шароите, ки рӯйхати зарурии омилҳо мавҷуд аст, барои таъмини самаранокии баланди фаъолияти кластер, аз кластерҳои хурд то байниминтақавӣ ва минтақавӣ замина фароҳам оварда мешавад. Дар ин шароит, табиист, ки таъсиси кластерҳои хурд дар шароите, ки истеҳсолоти калони саноатӣ вуҷуд надорад, тавсия карда мешавад, дар ҳоле ки кластерҳои байниминтақавӣ ва байнидавлатӣ дар мамлакатҳои пасосаноатӣ ва нави саноатӣ ташкил мешаванд. Ин маънои онро дорад, ки хусусиятҳои ташаккули кластер на танҳо дар сурати тафовути ҷиддӣ дар сатҳи инкишофи қувваҳои истеҳсолкунанда, балки дар мавқеи ҷуғрофии иштирокчиёни ташкилаҳои кластер низ ба вуҷуд меоянд. Дар ҷомеаи муосир дар ташаккули амсилаҳои мушаххаси кластерҳо вобаста ба хусусиятҳои иштирокдорони кластер таҷрибаи кофӣ ҷамъ оварда шудааст. Раванди амиқтар шудани равандҳои ҷаҳонишавӣ боиси густариши кластеркунӣ дар амалияи ҷаҳонӣ, махсусан дар кишварҳои пешрафтаи саноатӣ мешавад [6, с.143].

Таҳлили сарчашмаҳои илмӣ нишон медиҳад, ки сарфи назар аз фаъолияти хеле самараноки кластерҳои мавҷуда ва ташаккулёбанда, ин раванд то ҳол дар кишварҳои ҷаҳон ба самаранокии баланди худ нарасидааст, ки боиси сатҳи гуногуни самаранокии кластерҳо дар минтақаҳои мухталифи дунё мегардад. Ба гуфтаи коршиносони ниҳодҳои ҷаҳонӣ, кишварҳои Иттиҳодияи Аврупо дар сатҳи рушди соҳаи инноватсионӣ аз ИМА ва инчунин аз Чин ҳарчи бештар ақиб мондаанд. Ҳамин тариқ, шумораи дархостҳо барои гирнифтани патент дар ИА дар соли 2013 - 9% афзуда, 2,6 миллионро ташкил дод. Сеяки ин дархостҳо ба ихтироъкорон аз Чин, 22% - ИМА рост меояд. Вазни қиёсии Идораи патентии Аврупо 5,8 фоиз кам шуд. Аз ҷамаи коҳишёбии зиёд дар ИА - Испания, Италия ва Британияи Кабир (мутаносибан, 7,1%, 4,8% ва 1%) нишон доданд. Афзоиши бештарро Чин, Австралия ва Кореяи Ҷанубӣ (мутаносибан, 26, 13 ва 7%) нишон доданд. Агар ба назар гирем, ки дархост ба гирифтани патент асоси қисматҳои инноватсионии рушди иқтисодиёт мебошад, пас, бешубҳа, ин кишварҳо асоси рақобатпазирӣ маҳсулот ва хизматрасониро дар бозори ҷаҳонӣ ба худтаъмин менамоянд.

Амсилаҳои маъмултарини ташаккули кластерҳои саноатиро дар кишварҳои пешрафтаи ҷаҳон мавриди баррасӣ қарор медиҳем.

Амсилаи амрикоӣ аз он иборат аст, ки дар байни иштирокчиён рақобати қавӣ вуҷуд дорад, ки боиси ҳавасмандгардонии ҷорӣ намудани техникаю технологияи нав,

тарҳрезии таҷрибавию тарроҳӣ мегардад. Дар амсилаи амрикоии кластер мақсади ниҳой кам кардани арзиши аслии маҳсулот мебошад, зеро ташаккули робитаи зич байни иштирокчиён мақсади аввалиндараҷа мебошад [ниг.: 12, 4, 9, 3, 11].

Ҳамин тариқ, дар ИМА дар айни замон зиёда аз нисфи корхонаҳо – ин корхонаҳои кластерӣ мебошанд, ки дар як минтақа фаъолият бурда, аз нерӯи табиӣ, илмӣ, ҷамғирии он пурра истифода мебаранд. Маҳсулоти кластерҳо асосан ба содирот ё ивазкунандаи воридот нигаронида шудаанд. Қобили зикр аст, ки амсилаи амрикоии рушди кластерӣ ба таъмини рақобатпазирӣ дар сатҳи ҷаҳонӣ дар асоси истифодаи васеи натиҷаҳои пешрафти илмию техникӣ, навоарӣ, аз ҷумла дар соҳаи истифодаи шаклҳои пешрафтаи ташкил ва идоракунии ширкатҳо равона шудаанд. ИМА, ҷамчун иқтисоди хеле пешрафта, имкон дорад, ки таҳияи илмӣ-таҳқиқотӣ ва таҷрибавию тарроҳии на танҳо ба таҳияи технологияҳои нав ва усулҳои пешрафтаи идоракунии, балки инчунин ба маҳсулоти навтарине, ки дар ҷаҳон тимсол надоранд, маблағгузорӣ кунад, ки рақобатпазирӣи баландро дар бозори ҷаҳонӣ таъмин мекунад. Сарфи назар аз он, ки дар ИМА даҳолати ҳади ақали давлат ба фаъолияти сохторҳои соҳибкорӣ вуҷуд дорад, тибқи санадҳои қонунгузорӣ ва меъёрии ҷорӣ, вазифаи давлат, рушди шарикӣ илмию техникӣ мебошад, ки пешниҳоди қарзҳои андоз ва андозбандии имтиёзнок ба корхонаҳое, ки барномаҳои илмӣ-таҳқиқотии давлатӣ ва худро иҷро мекунанд, қонунан тасдиқ менамояд. Дар натиҷаи он, минтақаҳое, ки дар ҳудуди онҳо кластерҳои саноатӣ сохта шудаанд, тадриҷан меафзоянд.

Лозим ба таъкид аст, ки “...муносибати кластерӣ асоси стратегияи рушди иқтисоди минтақавӣ дар ИМА мебошад. Татбиқи фаъолонаи сиёсати давлатӣ оид ба рушди донишгоҳҳои тадқиқотӣ, инчунин дастгирии васеъмиқёси молиявӣ боиси мавқеи имтиёзноки кластерҳо ва рушди босуръати онҳо гардид. Маҳз дар зери таъсири “давлатикунонии фаъолияти таҳқиқотӣ” дар мамлакат муҳити инкишофи илм дар соҳаи соҳибкорӣ хеле тағйир ёфт. Корпоратсияҳо дар бисёр соҳаҳои иқтисодиёт зершӯбаҳои илмӣ-тадқиқотиро инкишоф ва ташкил медиҳанд, вале фақат барои иҷрои масъалаҳои давлат. Ҳамин тариқ, давлат барои таъмини рақобатпазирӣи баланди кластерҳо дар бозори ҷаҳонӣ, корҳои илмӣ-таҳқиқотиро маблағгузорӣ мекунад.

Амсилаи амрикоии кластеркунонӣ “... самаранокии баланди худро тасдиқ кард, ки 36% аҳолии аз ҷиҳати иқтисодӣ фаъоли кишвар дар кластерҳои ИМА кор мекунанд ва 50% даромади он ба вуҷуд меояд. 97% тамоми патентҳои дар кишвар додашударо кластерҳо ташкил медиҳанд. ИМА дар ташаккули кластерҳои калон дар минтақаҳои баландтехнологӣ, ки пеш аз ҳама, водии силиконро дар бар мегирад, дар ҳудуди он 87 ҳазор ширкат, даҳҳо марказҳои тадқиқотӣ ва як қатор донишгоҳҳои калон ҷойгир шудааст, пешрав мебошад. Водии силикон - намунаи классикӣ кластерикунонии самараноки муҳити илмӣ ва тиҷорат, инчунин табодули кадрҳо байни муҳити тиҷорат ва марказҳои тадқиқотӣ мебошад. Дар ҳудуди кластер 180 корхонаи венчурӣ ва 700 бонк ба хизматрасонӣ, маблағгузориҳои ширкатҳои алоҳида машғуланд» [1, с.105]. Дар лоиҳаи “Водии силикон” пешсафони технологияҳои иттилоотӣ – Intel, Apple, Cisco Systems, Adobe Systems, Symatec, Advanced micro Decriers иштирок мекунанд. Донишгоҳҳои Санта-Клара, донишгоҳи Сан-Хосе, донишгоҳи Калифорния дар Санта-Круз, донишгоҳи Стэнфорд» [13]. Ҳамаи ин барои таъмини корхонаҳои саноатии ба кластерҳо дохилшаванда бо хизматрасонии субъектҳои талабот ба дониш, аз ҷумла хизматрасониҳои молиявӣ, қарзӣ, машваратӣ, иттилоотӣ иртиботӣ, барномавӣ, илмию таълимӣ, ки омили асосӣ дар рушди кластерҳо ба ҳисоб меравад, замина фароҳам меорад.

Муваффақияти кластери “Водии силикон”, ба ақидаи муҳаққиқон, “амсилаи илтивоӣ сегона”-ро таъмин мекунад, ки ғояи он аз он иборат аст, ки агар дар ҷомеаи саноатӣ таъсири мутақобилаи “бизнес-қудрат-илм” ба муносибатҳои хаттӣ наздик бошад, пас дар иқтисодиёти пасосаноатӣ - дониши иқтисодӣ мебошад - ин ҳамкорӣ ба

ҳамбастагии унсурҳои илтивоии ДНК наздик аст, ки барои иширокдорони кластер имкониятҳоро барои истифодаи “имкониятҳои генетики”-и шарикони дар кластер иштироккунанда фароҳам меорад [8, с.180].

Бояд гуфт, ки дар аксари мавридҳо ин танҳо имконият буд, ва татбиқи ин имкониятҳо танҳо дар сурате имконпазир аст, ки манфиатҳои иштирокчиҳои кластер ҳамеша бо манфиатҳои кластер баробар бошанд. Ба ибораи дигар, дар робита ба манфиатҳои иштирокчиён манфиатҳои кластер ҳамеша дар мадди аввал меистад. Дар ҳолатҳои дигар, “амсилаи илтивои сегона” кор намекунад ва самаранокии кластер зери шубҳа гузошта мешавад.

Татбиқи бомуваффақияти сиёсати кластерӣ ба ИМА имкон медиҳад, ки маҳсулоти рақобатпазирро ба бозори ҷаҳонӣ пешниҳод кунад, рушди бомуваффақияти соҳаҳои фаъолияти инсониро бо афзоиши талабот ба дониш ва пешниҳоди маҳсулот (ва хидматҳои) онҳо ба бозори ҷаҳонӣ таъмин намод, ва дар бозори маҳсулоти кишоварзӣ аз ҳисоби рақобатпазирӣ ин соҳаҳо дар бозори ҷаҳонӣ мавқеи баландро ишғол намояд.

Сиёсати кластерии Чопон, асосан, ба забт кардани бозорҳои технологияҳои электронӣ, информатика, алоқа, мошинсозӣ ва электроника нигаронида шудааст. Ба ибораи дигар, кластерҳои Чопон ё ба истеҳсоли маҳсулот аз ашёи хоми воридотӣ - азхудкунии арзиши иловашуда, ё рушди соҳаҳои фаъолияти инсон бо афзоиши талабот ба дониш нигаронида шудаанд. Истеҳсолот дар ин соҳаҳо бо захираҳои номаҳдуд – донишҳо асос ёфтаанд» [7, с.8].

Агар ба назар гирем, ки дониш ҳудуд надорад ва ҳангоми истеъмол ё тақсимот дар манбаъ кам намешавад, пас ба хулосае омадан лозим аст, ки самаранокии истеҳсоли онҳо (дониш) дар ҷомеаи иттилоотӣ ба “қонуни Энгелс” [5] итоат мекунад, ки мувофиқи он афзоиши ҳаҷми дониш ба ҳаҷми маълумоти аллакай ҷамъшуда мутаносиб аст. Ба ибораи дигар, ҳар қадар дониш бештар ва табодули иттилоот дар муҳити шабакавӣ пуршиддаттар бошад, пас тибқи концепсияи Фритс Махлуп, “истеъмоли дониш истеҳсоли онҳост” ва чӣ қадар зудии муроҷиат ба маохизи дониш зиёд бошад, ҳамон қадар дониш зиёд истеҳсол мешавад, истеъмол мешавад.

Ҳамаи ин далели мувофиқати истеҳсоли маҳсулот дар соҳаҳои фаъолияти инсон бо афзоиши талабот ба дониш барои таъмини даромаднокии баланди субъектҳои соҳибкорӣ, ки кластерро дар бозори ҷаҳонӣ ташкил медиҳанд, шаҳодат медиҳад.

Сиёсати кластерии Чопон ба он нигаронида шудааст, ки мавқеи фирмаҳои чопониро дар бозори маҳсулоти баландтехнологӣ ва илмталаб дар миқёси ҷаҳон идома дода, дар оянда мавқеи “маркази коркарди ҷаҳон”-ро баланд бардоранд, то ки дар асоси захираҳои бемаҳдуди “дониш” ва ашёи хоми воридотӣ ба бозори ҷаҳонӣ маҳсулоти дорои арзиши иловашударо таҳвил намоянд. Ба ибораи дигар, сиёсати кластерии Чопон ба рушди самтҳои афзалиятнок пешрафти илмию техникӣ, аз ҷумла, ТИК (технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ), аз ҷумла: таҳия ва истеҳсоли схемаҳои интегралӣ; истеҳсоли наномаводҳо ва нанотехнологияҳо; робототехника ва ғайра нигаронида шудааст.

Дар сиёсати кластерии Чопон ба рушди соҳаҳои ба истилоҳ “омехта” (биоинформатика, информатикаи экологӣ, истеҳсоли биологӣ) ҷои муҳим дода мешавад. Ин соҳаҳои саноат дар оянда унсурҳои асосии тараққиёти иқтисодӣ мамлакат хоҳанд шуд. Ин фарқияти асосии барномаҳои кластерӣ дар Чопон ва шабеҳи аврупоии онҳост, ки дар он диққати асосӣ ба кластерикунони соҳаҳои анъанавӣ (хусусан, маҷмӯи агросаноатӣ) дода мешавад.

Амсилаи ҷопонӣ ба ҷудо кардани корхонаи ташкилкунандаи кластер – пешво (“ядрои кластер”) асос ёфтааст, ки дар атрофи он таъминкунандагон дар марҳилаҳои гуногуни давраи истеҳсолот муттаҳид мешаванд. Вижагии амсилаи ҷопонӣ дар он аст, ки нақши бартаридошта ба роҳбаре тааллуқ дорад, ки технологияҳо ва навоариҳои

навро татбиқ мекунад, зеро вай кӯшиш мекунад, ки аз ихтисос ва самараи миқёс сарфаи назаррас ба даст орад.

Амсилаи ҷопонӣ дар мошинсозӣ паҳн шудааст, ки дар он на қисмҳои оммавӣ, балки қисмҳои ба истилоҳ инфиродӣ, ҷузъҳои донабайъ дар корхонаҳои хурд истеҳсол карда мешаванд, ки онҳо низ дар мавқеи ғоиданок қарор доранд - фармоишро барои истеҳсоли маҳсулот таъмин мекунанд.

Дар байни мисолҳои қайдшудаи татбиқи сиёсати кластеркунонӣ таҷрибаи Русия низ ҷолиби диққат аст. Воқеан, кластеркунонӣ дар Русия як қатор соҳаҳо ва самтҳои фаъолияти инсониро дар бар мегирад - саноати фармасевтӣ ва кайҳонӣ, маҳсулоти хӯрокворӣ ва кишоварзӣ, саноати нафту газ, мошинсозӣ ва электроника, тандурустӣ, энергетика, саноати ҷангал ва ҷӯбу тахта, автомобилсозӣ, соҳаи ҳавопаймоии кайҳонӣ, истихроҷи нафт ва соҳаи кимиё.

Ҳамин тариқ, агар як қатор соҳаҳои саноат, асосан, ба содирот нигаронида шуда бошанд – саноати кайҳонӣ, энергетика, саноати ҷӯбу тахта ва коркарди нафт, пас дигар соҳаҳо ба ивази воридот нигаронида шудаанд. Ҷолиб он аст, ки агар барои баъзе кишварҳо саноати нафту газ ва кимиё, мошинсозӣ, ҷӯбкорӣ ва мошинсозӣ ба содирот нигаронида шуда бошад, барои Русия онҳо асосан барои қонё кардани талаботи дохилӣ кор мекунанд.

Ҳангоми таҳлили рушди кластеркунонӣ дар Русия як қатор муаллифон қайд мекунанд, ки кластерҳои ташаккулёфтaro дар саноати мошинсозӣ, ҳавопаймоии кайҳонӣ, нафту кимиё фарқ кардан мумкин аст. Ҳамин тариқ, созмони “реша”-и кластери автомобилӣ дар вилояти Самара бузургтарин ширкати автомобилҳои Русия ҶСК “АвтоВАЗ” мебошад. Ҳиссаи он дар истеҳсоли мошинҳои сабукрави Русия - 75% - ро ташкил медиҳад. Ҷой дар бозори дохилӣ - 40%, бахши наرخҳо - миёна. ҶСК “АвтоВАЗ” яке аз даҳ ширкатҳои пешқадами Русия мебошад, ки ҳаҷми даромад ва шумораи коргарони зиёд дорад.

Дар кластер шумораи зиёди ширкатҳои мавҷуданд, ки мошинҳо, ҷузъҳои автомобил ва ширкатҳои хидматрасонӣ истеҳсол мекунанд. Корхонаҳои муштараке, ки бо иштироки сармояи хориҷӣ ташкил шудаанд, инчунин ширкатҳои холдингӣ бо ӯ ҳамкорӣ мекунанд. Ҳамаи ин барои фаъолияти бомуваффақияти кластер замина фароҳам меорад, гарчанде он то ба дараҷае нарасидааст, ки содирот бар ивази воридот бартарӣ дошта бошад.

Аз нуқтаи назари интиҳоб ва татбиқи объектҳои кластеркунонӣ таҷрибаи Финландия низ ҷолиби диққат аст, ки дар он кластерҳо дар соҳаҳои зерин таъсис ёфтаанд: саноати фармасевтӣ ва кайҳонӣ; технологияи электронӣ, информатика; алоқа; нақлиёт ва инфрасохтор; энергетика; сохтмон ва саноати сабук.

Рушди кластеркунонии иқтисодии финӣ дар ҷаҳорҷӯби лоиҳаи “Бартарияти Финландия”, ки аз ҷониби институти иқтисоди Финландия иҷро мешавад, амалӣ карда мешавад, имкониятҳои ояндаи саноати миллӣ ва имкониятҳои таъминоти иттилоотии қарорҳои идоракунӣ омӯхта шудаанд. Вазорати савдо ва саноат дастур омода намуд, ки тибқи он “Стратегияи миллии саноат” таҳия ва тасдиқ карда шуд, ки гузариш аз танзими макроиқтисодӣ ба сиёсати рақобати саноатӣ ва технологӣ дар асоси рушди кластерҳоро имконпазир намуд. Соҳаҳои ояндадоре, ки ба бозори ҷаҳонӣ ва воридшавии сармояи хориҷиро фароҳам меоранд, муайян карда шуданд. “Ҷаҳорҷӯбаи кластерӣ” таҳия карда шуд, ки пеш аз он корҳои зиёде анҷом дода шуданд, ки дар натиҷа харитаҳои кластериҳои хоҷагии ҷангал, металлургияи ранга, энергетика, телекоммуникатсия, экология, тандурустӣ, нақлиёт, химия, сохтмон, озӯқаворӣ тартиб дода шудаанд.

Дар заминаи ҷаҳорҷӯбаи кластерӣ нӯҳ кластерҳои асосӣ таъсис дода шудаанд: хоҷагии ҷангал, иттилоотӣ, телекоммуникатсионӣ, металлургӣ, энергетикӣ, хизмати тиҷоратӣ, тандурустӣ, мошинсозӣ, озӯқаворӣ, сохтмон [9, с.65]. Таҳлили маводи дар

боло овардашуда имкон медиҳад, ки ба хулосае оем, ки маҳз таъсири машваратӣ-танзимкунандаи давлат ба рушди кластеркунонӣ ба иқтисодиёти Финландия барои забти ҷойҳои бозори ҷаҳонии мол ва хидматҳои зикршуда мусоидат кардааст.

Финландия ба амсилаи классикии аврупоии рушди кластер пайравӣ мекунад: “давлат-бизнеси саноатӣ”, ки тибқи он давлат пайваста ва муттасил бо тиҷорат робита дорад, вале бидуни ворид шудан ба сохтори он, ки хоси амсилаи ҷопонии рушди соҳибкорӣ мебошад.

Дар Олмон кластерҳо дар баробари корхонаҳои саноатӣ, пажӯҳишгоҳҳо, донишгоҳҳо ва ташхисгоҳҳои махсусгардонидашуда, ки дониш ва технологияҳои нав истеҳсол ва татбиқ мекунанд, муттаҳид мешаванд.

Кластерҳо дар чунин соҳаҳо, аз қабili биозахираҳо ва биотехнологияҳо, саноати фармасевтӣ ва кайҳонӣ, нафту газ ва кимиё, мошинсозӣ ва электроника дар Олмон махсусан инкишоф ёфтаанд. Кластерҳои Олмон дар бахшҳои пешбари иқтисоди ҷаҳонӣ амал мекунанд. Барои ин низоми хуб инкишофёфтаи таҳсилоти олий, ки дар он таҳқиқоти илмӣ ба дараҷаи хеле баланд гузошта шудааст, заминаҳои заруриро ба вуҷуд меорад [2, с.58].

Амсилаи кластеркунонӣ дар Хитой нисбат ба амсилаҳои Ҷопон, Аврупо ва Амрико хусусиятҳои хоси худро дорад, зеро амсилаи кластерсозии Хитой ба вазифаи ҷалби ширкатҳои бузурги фаромиллӣ ва сармоягузориҳои мустақим ба иқтисоди кишвар асос ёфтааст. Ҳамаи ин ба он оварда расонд, ки истеҳсоли технологияҳои иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ дар Хитой бомуваффақият инкишоф ёфта, тавонист на танҳо бозори дохилӣ, балки бахши муҳими бозори ҷаҳониро низ забт кунад. Кластерҳои хитойӣ, асосан, бо истеҳсоли технологияҳои электронӣ, воситаҳои информатика ва алоқа, маҳсулоти саноати дорусозӣ ва кайҳонӣ, саноати сабук ва автомобилсозӣ машғуланд. Консернҳои давлатии Хитой дар шакли кластерҳои маҷмӯи ҳарбию саноатӣ хеле бомуваффақият инкишоф меёбанд ва на танҳо эҳтиёҷоти ташкилоти калонтарини ҷаҳонн (артиши Хитой)-ро бо аслиҳаи ватанӣ таъмин мекунанд, балки дар бозори ҷаҳонӣ мавқеи худро низ доранд, ки ин аз инкишофи бомуваффақияти кластерҳо дар ин соҳаҳо шаҳодат медиҳад [10, с.28].

Аз нуқтаи назари татбиқ дар иқтисодиёти кишварҳои пасошӯравӣ, ки дар он тиҷорати хурду миёна босуръат рушд мекунад, таҷрибаи кластеркунонии Италия ҷолиб аст. Амсилаи кластерии Италия бо мавҷудияти шумораи зиёди корхонаҳои хурд тавсиф мешавад, ки чун қоида, дар ассотсиатсияҳо бо мақсади баланд бардоштани қобилияти муқовимат ба рақобат, пайваста баланд бардоштани рақобатпазирии маҳсулот ва хидматҳо муттаҳид мешаванд. Ин амсила аз амсилаҳои ба ҳама маълум бо он фарқ мекунад, ки вай барои ташкили истеҳсоли маҳсулоти “бо сатҳи пасти технологӣ, дараҷаи баланди тафриқа ва тағйирёбии талабот ба он истифода шуда метавонад. Бо вуҷуди ин, сарфи назар аз иқтидори пасти иттилоотӣ, кластерҳои итолиёвӣ 30%-и ҳаҷми умумии содирот ва 43%-и иштиғол -ро дар кишвар таъмин мекунанд [1, с.60]. Маҳз ҳамин хусусияти амсилаи итолиёвӣ аз нуқтаи назари татбиқ дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷолиб аст.

Қайд мекунем, ки дар амсилаи итолиёвие, ки амалан “байналмилалӣ” аст, ширкатҳо ва корхонаҳои калон ба сифати “ядрои кластер” иштирок намекунанд, ки аз нуқтаи назари татбиқи таҷрибаи итолиёвӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон тавачҷӯҳи зиёд дорад, зеро корхонаҳои калони Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи дигаргунсозии иқтисодӣ бинобар таъсири манфии равандҳои ҷаҳонишавӣ ба рафти рушди онҳо - монополияи фирмаҳои хориҷӣ дар бозори дохилӣ, канда шудани робита бо корхонаҳои дигар ҷумҳуриҳои иттифоқӣ, иштиғоли бозорҳои ҷумҳуриҳои пасошӯравӣ бо маҳсулотҳои (хусусан, арзон) истеҳсоли дигар кишварҳо, тадриҷан на танҳо дар бозори берунӣ ва фазои пасошӯравӣ, балки дар бозори дохилӣ низ рақобатпазирро аз даст

додаанд. Ҳамаи ин боиси коҳиш ёфтани истеҳсоли маҳсулот аз ҷониби корхонаҳои ватанӣ ва таназзули корхонаҳои калони саноати сабуки Ҷумҳурии Тоҷикистон гардид.

Аз нуқтаи назари қабули самаранок ба иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон, ба назари мо, амсилаи “итолиёвӣ”-и кластери саноати сабук ҷолиб аст, ки асосан бо захираҳои нисбатан арзони меҳнатӣ, таҷрибаи таъмини маҳсулоти тайёр ба бозори ҷаҳонӣ, таҷрибаи ташкили истеҳсолот бо шарикони хориҷӣ, мавҷудияти ашёи хоми табиӣ тавсиф мешаванд. Саноати сабуки вилояти Суғд, ба андешаи мо, маҳз чунин маълумот дорад, ва дар натиҷа, метавон дар бораи ташкили кластери минтақавӣ дар саноати сабук сухан гуфт. Қобили зикр аст, ки ҳамчун асоси амсилаи итолиёвӣ дар ташкили кластери минтақавии саноати сабук (истеҳсоли қолин, матоъ ва дӯзандагӣ) дар вилоят, ки корхонаҳои онҳо асосан ба воридотивазкунӣ ва ба содирот нигаронида кор хоҳанд кард, фароҳам овардани шароити зарурии васеъ намудани бахшҳои бозорҳои дохилӣ ва хориҷии маҳсулоти саноатро имкон медиҳад.

Таҳлили амсилаҳои мухталифи кластерҳо нишон дод, ки хусусияти истеҳсолот дар кластерҳои амсилаи “итолиёвӣ” ба кори корхонаҳои саноати сабуки вилоят муқоисашаванда ва шабоҳат дорад. Ҳамин тариқ, дар вилояти Суғд корхонаҳои саноати сабук низ ба таври умум аз воридоти на танҳо техникаю технология, ҷузъу лавозимот, балки ашёи хом низ вобастагӣ доранд. Дуруст аст, ки вобастагии таъмини ашёи хом аз воридот дар амсилаи итолиёвӣ нисбат ба корхонаҳои вилояти Суғд ба маротиб камтар аст. Ҳамаи ин, душвориҳои иловагиро дар ташкили таъмини рақобатпазирии корхонаҳои алоҳида во мегузорад ва тақозо мекунад, ки тамоми чораҳои имконпазирро барои зиёд кардани вазни қиёсии меҳнати зинда ва ашёи хоми ватанӣ дар маҳсулоти истеҳсолшаванда ба даст оварад, то дар бозори ҷаҳонӣ рақобатпазирии баланд ба даст ояд.

Ягона чизе дар ин вазъият ташкили ҳамкории аз ҷиҳати илмӣ ва амалӣ асосноки фирмаҳои хурду миёна дар самти таъмини онҳо бо имтиёзҳои андоз, қарз ва дигар имтиёзҳо мебошад, то онҳо ба дараҷае бирасанд, ки ҳамчун “хатари пасттарини муфлисшавӣ” –и фаъолият тавсиф карда шавад. Ба ин, чуноне ки таҷрибаи бисёр мамлакатҳо нишон медиҳад, аз ҷумла, бо роҳи ташкили кластерҳои минтақавии саноати сабук ба даст овардан мумкин аст.

Аз нуқтаи назари кластеркунонии саноати сабук, таҷрибаи ҷумҳурияҳои пасошӯравӣ, шароити ташаккул ва инкишофи кластерҳо, инчунин мавқеи корхонаҳои кишоварзӣ саноатӣ ҷолиби диққат аст, ки дар онҳо ба муҳити таъсис ва рушди ташкилаҳои кластерӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон наздиканд. Аз ин нуқтаи назар, таҷрибаи Қазоқистон шавқовар аст, зеро дар Қазоқистон, аввалан, муҳити кластерсозӣ ба муҳити ташаккули кластер дар Ҷумҳурии Тоҷикистон хеле наздик аст – корхонаҳои саноати сабук аз ҷиҳати техникӣ ва технологӣ бо истеҳсолкунандагони бурунмарзӣ техника ва технология робитаи зич доранд; саноати сабуки Қазоқистон асосан бо коркарди пахтаи хоми ватанӣ алоқаманд аст; мақсади асосии кластерсозии саноати сабук, пеш аз ҳама, таъмини бозори дохилӣ бо маҳсулоти ватанӣ бо роҳи ба бозори ҷаҳонӣ баромадан мебошад; дувум, дар таҳия ва татбиқи сиёсати кластерӣ аз таҷрибаи хориҷӣ ба ҳадди зиёд истифода шуд, зеро идеологи муосири кластерсоз М.Портер дар таҳия ва татбиқи кластеркунонии саноати сабук иштирок дошт; севум, хусусияти таҷрибаи Қазоқистон оид ба кластеркунонии саноати сабук дар Қазоқистон дар он аст, ки ҳукумати Қазоқистон сиёсати директиви кластериро қабул ва татбиқ намудаанд, ки танҳо аз дастгирии давлатии раванди ташкил ва рушди ташкилаҳои кластерӣ, инчунин ташкили барномаҳои иҷтимоӣ иборат аст, ки ба мутобиқгардонии ихтисоси минтақаҳо барои ноил шудан ба ҳадафҳои стратегии кишвар нигаронида шудааст.

Дар доираи сиёсати директиви кластерӣ дар Қазоқистон Ҳукумати Ҷумҳурии Қазоқистон аз 19 августи соли 2005, № 858 оид ба баъзе масъалаҳои рушди кластери таҷрибавии “саноати минтақавӣ” фармон қабул кард, ки тибқи он таъмин намудани

рушди босамари “кластери пахтаю нассоҷӣ” дастурҳо оид ба чудо намудани маблағ ва фароҳам овардани шароите, ки барои ташкил ва рушди босамари кластер заминаҳои заруриро фароҳам меоранд, мувофиқат мекунад. Аз ин қарор фаҳмидан мумкин аст, ки дар Қазоқистон кластеркунонии саноати сабук дар асоси равиши низомӣ амалӣ карда мешавад, ки дар он давлат на танҳо тавассути қабули санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ барои ташкили кластерҳо шароит фароҳам меорад, балки раванди ташаккулро маблағгузорӣ менамояд ва рушди кластерро, бо ҷалби муассисаҳои махсусгардонидашуда ба кластер бо хизматрасониҳои таҳлилӣ, маркетингӣ, илмӣ ва машваратӣ дастгирӣ (молиявӣ) мекунад. Муносибати муназзам ба ташкили “кластери пахта-нассоҷӣ” ҳамчунин дар он аст, ки бо ҳамин фармон ҳукумати ҷумҳурӣ нақшаи ташкили кластерҳои таҷрибавӣ “Металлургия”, “Саноати нассоҷӣ”, “Саноати хӯрокворӣ”, “Саноати нафту газ” ва ғайра. Аз номгӯи нақшаҳои дар боло зикршуда оид ба ташкили кластерҳои таҷрибавӣ дидан мумкин аст, ки дар Қазоқистон раванди кластеркунонӣ бо дастгирии давлатии кластерсозӣ ва фароҳам овардани муҳити рушди кластерҳо ҳамроҳ буд, ки аз ҷумла аз фароҳам овардани шароит барои кластерсозӣ ва ҳамкорӣ дар доираи кластери пахтаю нассоҷӣ, инчунин байни шаклҳои кластерӣ, ки самтҳои рушди онҳо гуногунанд, вале ҳадафҳо бетағйир боқӣ мемонанд – рушди ба содирот нигаронидашуда ва воридотивазкунӣ.

Дар ҳамин ҳол, кӯшиши муайян кардани хусусиятҳои саноати сабуки минтақа ҳамчун объекти кластерсозӣ нишон дод, ки он, пеш аз ҳама, бо он фарқ мекунад, ки қисми зиёди корхонаҳои соҳаро корхонаҳои хурду миёна ташкил медиҳанд, ки асосан ба таври худмухтор фаъолият мекунанд ва дар бозори тағйирёбанда кор мекунанд, ба ибораи дигар, муштариёни доимӣ надоранд ва тақрибан ҳамаи онҳо таҳти фишори шадидаи маҳсулоти воридотӣ, асосан аз Хитой ва Туркия, Аморати Муттаҳидаи Араб “Мол аз аморат” қарор доранд, маҳсулоти худӣ ҳамон фирмаҳои Хитой ва Туркияро пешкаш мекунанд. Дар бобати техника ва технология бошад, ягона маҳсулот - атласу адрас дар таҳҳизоти истеҳсоли ватанӣ истеҳсол карда мешавад ва боқимондаҳои дигар на танҳо истеҳсол карда мешаванд, балки намояндагони фирмаҳои хориҷӣ хизмат низ мерасонанд.

Ҳамин тариқ, кластерсозӣ ба як падидаи муҳими иҷтимоӣ дар ҳаёти ҷомеа табдил меёбад, ки дар густариш ва амиқшавии он ниҳодҳои давлатӣ вобаста ба ҳадафҳо дараҷаҳои гуногуни иштирок (интиҳоб, таҳия ва татбиқи сиёсати кластерӣ) доранд, ки ҳангоми муайян намудани онҳо иқтисодиёти соҳавӣ кишвар ба инобат гирифта мешавад (аз нуқтаи назари иқтисодиёти кишвар ва соҳаи фаъолияти инсонӣ талаботи зиёд ба дониш) ва дараҷаи тараққиёти қувваҳои истеҳсолкунанда (дар минтақаҳо) дар мамлакат ба эътибор гирифта мешавад. Омӯзиши таҷрибаи хориҷӣ имкон медиҳад, ки ба ҳулосае расем, ки ҳангоми ташаккул ва рушди ташкилаҳои кластерӣ бояд хусусияти инкишофи равандҳои иҷтимоӣ иқтисодӣ дар минтақаи таҳқиқшаванда мавриди баррасӣ қарор гирад, иқтисодии демографӣ, табиӣ захиравӣ ва инфрасохтори он бо таваҷҷӯҳ ба муайян кардани соҳаҳои афзалиятнок, ки метавонанд ҳамчун кластерҳои муваффақ дар минтақа амал кунанд, арзёбӣ карда шавад. Дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон дар маҷмӯъ татбиқи таҷрибаи чунин кишварҳо, аз қабили Италия, Қазоқистон, Русия ва як қатор давлатҳои Осиё мувофиқи мақсад аст, ки дар онҳо қувваи кории арзон, инфрасохтори ибтидоӣ, нерӯи бойи табиӣ захиравӣ мавҷуд аст ва рушди нисбии асосҳои институтсионалии ташаккули кластерҳо нишон дода шудааст.

АДАБИЁТ

1. Акопян А.Р. Роль кластеров в развитии современных национальных инновационных систем субъектов мирового хозяйства//Дис. на соис. уч. степ. кан. экон. наук: 08.00.05. - М., 2015. – 171 с.

2. Александров И.А. Опыт развития автомобильной промышленности в Китайской народной республике и возможности его использования в Российской Федерации // Дисс. ... к.э.н.: 08.00.14. – М., 2014. – 164 с.
 3. Березина Е.В. Формирование кластеров легкой промышленности // Дис. на соис.уч. степ. кан. экон.наук: 08.00.05. - М., 2011. – 176 с.
 4. Караева Ф.Е. Формирование, идентификация и управление конкурентоспособного регионального промышленного кластера // Дисс. д-ра экон. наук.: 08.00.05. – Спб., 2014. – 338 с.
 5. Кузьмина А.Е. Биоконституционная социология знания. Современная борьба двух экспонент роста: компьютерной мощи и знаний человека // Электронный ресурс. URL: https://ka2.ru/nauka/kulinkovich_6.html. (дата обращения: 12.12.2018).
 6. Лукашин Ю.П., Рахлина Л.И. Инновационные кластеры за рубежом и в России // Вестник Московской международной высшей школы бизнеса МИРБИС. - М., 2019. - № 2 (18). - С.142-153.
 7. Мавлонов Р.А. Высшее образование в системе факторов формирования экономики знаний Республики Таджикистан // Авт. дис. к.э.н. – Худжанд, 2014. – 26 с.
 8. Мавлонов Р.А., Абдурахманова Н.М. К вопросу оценки уровня развития экономики знаний национального хозяйства // Ученые записки ХГУ имени академика Б.Гафурова. - Худжанд, 2018. - № 1 (44) - С.178-184.
 9. Меньшенина И.Г., Капустина Л.М. Кластерообразование в региональной экономике // Монография. – Екатеринбург, УрГЭУ, 2008. – 221 с.
 10. Обзор инновационных кластеров в иностранных государствах. – М.: Министерство экономического развития, 2011. – 54 с.
 11. Пилипенко И.Д. Повышение конкурентоспособности с помощью развития кластеров и промышленных районов // Безопасность Евразии. – М., 2003. - №3(11). - С.580-604.
 12. Стрябкова Е. А. Повышение конкурентоспособности региона на основе кластерной политики: теория и методология // Дис. ... д-ра экон. наук.: 08.00.05. – Белград, 2016. - 264 с.
 13. Cluster: a regional concentration of related industries. <http://www.clustermapping.us/cluster>.
 14. Kuchiki A. Clusters and Innovation Bei-jing's Hi-technology Industry and Guangzhou's Automobile Industry cluster/A.Kuchiki //Discussion Paper. - № 89. – Institute of Developing Economics (IETRO)/ Febr.2007. – P.21-35.
- УДК 330,342.2

Шарипов Ҳ.А.

ТАҶРИБАИ ДАВЛАТҲОИ ПЕШРАФТА ДАР ИНКИШОФИ СОҲАҲОИ САНОАТ

Дар мақола мисолҳои истифодаи сиёсати саноатӣ дар асри 20 бо мақсади аз бӯҳрони иқтисодӣ баровардани кишвар ва нигоҳ доштани рушди мӯътадили иқтисодӣ баррасӣ шудааст. Сарфи назар аз сабабҳои бӯҳрон, ҳукуматҳои мамлакатҳои номбурда тадбирҳои андешиданд, ки ба ҳавасманд гардондани тараққиёти истеҳсолоти саноатӣ нигаронида шудаанд, то ки ҳосилнокии меҳнат ва ҳаҷми маҳсулот зиёд карда шаванд. Таҷрибаи ҷаҳонии саноатикунонӣ нишон медиҳад, ки сиёсати самаранокӣ саноатӣ боиси баланд шудани сатҳ ва сифати зиндагии аҳоли мегардад, аммо дар сурати мавҷуд набудани воситаи банақшагирӣ он метавонад боиси номутаносибии истеҳсолот гардад.

Калидвожаҳо: Саноатикунонӣ, истеҳсолоти саноатӣ, сатҳи зиндагӣ, сифати зиндагӣ, банақшагирӣ

Шарипов Х.А.

ОПЫТ РАЗВИТЫХ СТРАН В РАЗВИТИИ ОТРАСЛЕЙ В СОВРЕМЕННОМ МИРЕ

В статье рассматриваются примеры использования в XX веке промышленной политики в целях вывода страны из экономического кризиса и поддержания стабильного экономического роста. Вне зависимости от причин кризиса правительствами рассматриваемых стран предпринимались действия, направленные на стимулирование развития промышленного производства в целях увеличения производительности труда и объемов выпуска. Мировой опыт индустриализации показывает, что эффективная промышленная политика ведет к повышению уровня и качества жизни населения, однако при отсутствии инструмента планирования она может вызвать диспропорциональность производства

Ключевые слова: Индустриализация, промышленное производство, уровень жизни, качество жизни, планирование.

Sharipov Kh.A.

EXPERIENCE OF DEVELOPED COUNTRIES IN THE DEVELOPMENT OF INDUSTRIES IN THE MODERN WORLD

The article discusses examples of the use of industrial policy in the 20th century in order to bring the country out of the economic crisis and maintain stable economic growth. Regardless of the causes of the crisis, the governments of the countries in question took actions aimed at stimulating the development of industrial production in order to increase labor productivity and output volumes. The world experience of industrialization shows that effective industrial policy leads to an increase in the level and quality of life of the population, however, in the absence of a planning tool, it can cause disproportionality in production

Key words: Industrialization, industrial production, standard of living, quality of life, planning.

Таҷрибаи таърихӣ мамлакатҳои саноатӣ тараққиқарда чунин мешуморад, ки сарфи назар аз хусусиятҳои миллий ва тафовути бузурги иҷтимоӣ иқтисодӣ байни онҳо дар тараққиёти саноат умумияти зиёд мавҷуд буд, ки ин ба мо имкон медиҳад, ки ду омили муҳимтарини тараққиёти саноатро муайян кунем:

1) ташаббуси хусусӣ; 2) мавқеи ғаёлонаи давлат дар иқтисодиёт.

Дар асоси ин омилҳо механизмҳои бозорӣ ва давлатии тараққиёти саноат фарқ карда мешаванд. Нигоҳ доштани мувозинати байни ин механизмҳо зарур аст, чунон ки И.А. Василенко:

Баръакс, он мамлакатҳое, ки ба хусусиятҳои тараққиёти миллий диққат дода, озодиҳои иқтисодиро маҳдуд мекунад, одатан дар иқтисодиёти ҷаҳон бегона шуда, бо дараҷаи пасти «сифати зиндагӣ барои аксарияти аҳоли» қаноатманданд. [1, с.5]

Қариб ҳамаи давлатҳои ҷаҳонии аз ҷиҳати иқтисодӣ тараққикарда сиёсати ғаёлонаи саноатиро дар асоси прогресси илмию техники пеш мебаранд. Масалан, Фаронса, ШМА, Кореяи Ҷанубӣ, Хитой ва дигар мамлакатҳо нақшаву барномаҳои илмӣ - техниро барои ҳалли мақсадҳои тараққиёти саноат васеъ истифода мебаранд.

Дар Ҷопон нақшаҳои миллий мавҷуд буда рушди илтимоию иқтисодӣ барномаҳои мебошанд, ки иқтисодии пурраи кишварро ба манфиатҳои миллий равона ва сафарбар мекунад. Ногуфта намонад, ки муҳаққиқон борҳо мураккабии муносибатҳои ҳукумат ва тичоратро дар Ҷопон қайд кардаанд (аз ҷумла муҳаққиқони сиёсати саноатии Япония Ц.Чонсон; Ч.Макмиллан) [2]. Низомии иттиҳодияҳои истеҳсолӣ ва дигар иттиҳодияҳо («протекционист», муассисаҳо, гурӯҳҳои манфиатдор) бастанӣ шартномаҳои ошкоро ва пинҳонӣ, дер боз инкишоф меёфт ва сохтори бисёрмарҳила дошт. Таърихан, ин соҳа ҳамчун аҳромӣ иерархӣ ташаккул ёфтааст, ки болои он (зайкай, «ҷаҳони тичорат») аз ҷониби гурӯҳҳои калонтарин (зайбатсу) ишғол карда мешуд.

Митсуи ва Митсубиши калонтарин «тоҷирони сиёсӣ» ин гурӯҳҳоро маблағгузорӣ намуданд. [3]

Дар ИМА давлат механизмҳои бозорӣ ва воситаҳои танзими давлатиро барои рушди соҳаҳои истеҳсода мебарад; ба ширкатҳои миллий дар муборизаи рақобатӣ бо ширкатҳои хориҷӣ ҳарчониба ёрӣ мерасонад.

Таҷрибаи ШМА равшан нишон дод, ки сиёсати ҳарбию техники яке аз шаклҳои сиёсати навоҳарона мебошад.

Дар охири асри 20 Вазорати мудрофияи ИМА 22 «critic Technologies»-ро муайян ва маблағгузорӣ кард. Аз ин 75% ҳадафи дугона доштанд. Дар натиҷа, барои рушди инноватсионии иқтисоди Амрико такони пуркуват ба вучуд омад. Дар маҷмӯъ, кишварҳои пешрафтаи саноатӣ пешрафти илмию техники ва интеллектуализатсияи истеҳсолотро ҳамчун механизми муҳими нигоҳ доштани пешсафии ҷаҳонии худ истифода мебаранд. Донишҳои наво, ки дар технология, таҷҳизот, таълим, истеҳсолот дар кишварҳои пешрафта таҷассум ёфтаанд, аз 70 то 85% афзоиши ММД-ро ташкил медиҳанд. Самтҳо ва воситаҳои сиёсати иқтисодии ҳукуматҳои ин кишварҳо аз идомаи навозии саноат шаҳодат медиҳанд, ки ба нигоҳ доштани афзалиятҳои рақобатии истеҳсолкунандагони миллий нигаронида шудаанд. Чун қоида, дар давраи афзоиши мушкilotи иқтисодӣ кишварҳои мутараққӣ бо истифодаи равиши «Кейнсионӣ» ба сиёсати иқтисодии давлатӣ хос аст, ки афзоиши дараҷаи таъсири давлатро дар назар дорад. Доираи чунин таъсири давлат метавонад то расонидани кумаки бевоситаи давлат ва ҳатто милликунони интиҳобии баъзе объектҳои махсусан муҳим, ки мақомоти ИМА дар давраи бӯҳрони молиявии солҳои 2008-2009 нишон доданд, паҳн шавад. Ва баръакс, дар давраи рушди иқтисодӣ ба императиви муносибатҳои бозорӣ афзалият дода мешавад, ва кам шудани даҳлати давлат ба иқтисодиёт бо гузаштан ба усулҳои танзими бозорӣ мушояида мешавад, ки метавонад рушди иқтисодиро самараноктар навоасманд гардонад ва барои маблағгузори инноватсия шароит фароҳам оварад. Ногуфта намонад аксарияти технологияҳои пеш аз саноатӣ мавҷудияти инсонро танҳо дар сатҳи зинда мондани ҷисмонӣ ё на он қадар баландтар таъмин мекарданд. Аксарияти аҳоли ба таъмини рузгор нигаронида шуда буд. Масалан, 80 ғоизи аҳолии Аврупои асримёнагӣ дар хоҷагии қишлоқ кор мекард. Танҳо баъзе ҷомаҳои пеш аз саноатӣ, аз қабилӣ Юнони қадим, асосан аз ҳисоби тичорат вучуд доштанд, ки юнониёни озодро бо сатҳи нисбатан баланди зиндагӣ таъмин мекарданд. Аммо онҳо низ аз истифодаи меҳнати ғуломӣ хеле вобаста буданд, аз ин ру, ба ҳисоби миёна дараҷаи зиндагонии ҷамъияти Юнони қадим низ паст буд. Гурӯҳнагии

оммавӣ як падидаи муқаррарӣ буд ва танҳо он ҷомеаҳое, ки дар онҳо мубодилаи мол инкишоф ёфтааст, аз ҷумла воридоти маҳсулоти кишоварзӣ (Англияи асримиенагӣ, Нидерландия, хилофати араб, давлатҳои шахрҳои Италия, Рими Қадим) медонистанд, ки ҷӣ тавр аз такрори он канорагирӣ кунанд. Масалан, дар Нидерланд дар асри 17. ё Афина дар асри 5. аз милод д. 70-75 ғоизи маҳсулоти озуқаворӣ оварда мешуд.[4]. Инкишофи прогресси илмию техники сохтори омилҳои тараққиёти саноатро тағйир дод. Сарфи назар аз он, ки дар мамлакатҳои тараққикарда ҳиссаи саноат дар сохтори ММД мунтазам кам шуда истодааст, афзоиши умумии иқтисодиёт хануз асосан аз ҳисоби истеҳсолот вобаста аст. Омили инсонӣ ҳамчун қувваҳои асосии пешбарандаи рушди саноат ба мадди аввал баромад, ки онро захираҳои инсонӣ (пешниҳоди меҳнат, маориф, интизом, ҳавасмандкунӣ) ва технология (илм, муҳандисӣ, менеҷмент, соҳибкорӣ) муайян мекунанд. Дар ШМА зиёда аз 93 ғоизи ширкатҳои Амрико бо шумора мавҷуданд

50 нафар ва аз ин ҳам зиёд коргарон системаҳои тақмили ихтисоси худро, ки дар истеҳсолот кор мекунанд, бо пул таъмин мекунанд. Зиёда аз 70 ғоизи аҳолии қобили меҳнат бевосита дар ҷои кор аз ин ё он шакли таълим гузаштаанд. Ҳар сол тичорати хусусии Амрико барои ташкили курсҳои тақмили ихтисоси дохилӣ 7,7 миллиард доллар ва барои пардохти ҳаққи онҳое, ки аз берун ба ин омӯзгорон ҷалб мешаванд, беш аз 5,5 миллиард доллар сарф мекунад. **Ҷанбаҳои макроиқтисодии сиёсати саноатӣ.** Ҷанбаҳои макроиқтисодии сиёсати саноатии кишварҳои пешрафта асосан ба вазъи умумии иқтисодии ҳар як кишвар вобаста аст. Бо вучуди ин, ду вазифаи умумиро метавон муайян кард, ки бо таъсири макроиқтисодӣ дар тамоми кишварҳои пешрафта ҳал карда мешаванд. Ин вазифаҳо иборатанд аз: 1) тадбирҳои таъсири устуворгардонӣ (зиддибӯҳронӣ); 2) фароҳам овардани шароити институтсионалии рушди рақобат. Тадбирҳои таъсири мӯътадилгардонӣ (зиддибӯҳронӣ) системаи танзими ғайримустақими равандҳои тақрористеҳсолӣ аз ҷониби давлат дар тамоми иқтисодиёти милли буда, паст кардани тағйирёбии объективии даврӣ дар иқтисодиёт, нигоҳ доштани сатҳи зарурии ғаёлияти иқтисодӣ (аз ҷумла ҷанбаҳои иқтисодии хориҷии он - тавозуни пардохт ва савдо, қурби асъор), маҳдуд кардани тамоюлҳои таваррум. Ҳамин тариқ, дар давраи бӯҳрони молиявии солҳои 2008-2009. Муъимтарин самти сиёсати макроиқтисодӣ танзими фасеъ пулию қарзӣ буд: ворид намудани маблағҳои бучетӣ ба системаи молиявӣ, эҳёи ғаёлияти сармоягузорӣ аз ҳисоби паст кардани ғоизҳо (дар ИМА онҳо то 1% кам карда шуданд) ва ғайра. Фароҳам овардани шароити институтсионалии тараққиёти рақобати баланди технологӣ. Сиёсати саноатии мамлакатҳои мутараққӣ ба он нигаронида шудааст, ки афзоиши ҳаҷми молу хизматҳои истеҳсолшаванда аз ҳисоби баланд бардоштани ҳосилнокии меҳнат дар асоси истифодаи воситаҳои самарабахши меҳнат, технология ва шаклҳои самарабахши ташкили истеҳсолот таъмин карда шавад. Саноат омилҳои экстенсивию интенсивиро ба ҳам пайваستا, дар айни замон, ҷун қоида, омилҳои интенсивӣ бартарӣ доранд. Дар баробари ин дигаргунсозии сифатии омилҳои истеҳсолот ба даст оварда мешавад, прогресси илмию техники тезонда мешавад, ки ин, дар навбати худ, барои рушди ҷунин категорияи иқтисодӣ, ба монанди сармояи зеҳнӣ шароит фароҳам меорад. Дар асар қайд карда мешавад, ки бо инкишофи прогресси илмию техники қобилиятҳои зеҳнии инсон ба моликияти зеҳни ва баъд ба сармояи зеҳни табдил ёфта, мухторияти тақрористеҳсолкуниро ба даст меоранд. Консепсияи рушди рақобати баландтехнологӣ ба постулат асос ёфтааст, ки “қафолати” ҷомеаи муосир аст пешравии тараққиёти босуръати технологӣ мебошад, ки ба қувваи бевоситаи истеҳсолкунанда табдил додани илм асос ёфтааст ва тадбири ин гуна пешравӣ ташаккули шахсияти ҳаматарафа инкишофёфта ва васеъ намудани имкониятҳои эҷодии инсон мебошад». Аз ин ру, дар тақсмоти байналхалқии меҳнат сиёсати давлатии саноатии мамлакатҳои тараққикарда ба истеҳсоли маҳсулоти нодире нигаронида шудааст, ки бо технологияи навтарин истеҳсол карда мешаванд ва дар ҷаҳон ҳамто надоранд. Дар сохтори арзиши аслии ин гуна молҳо хароҷоти тадқиқоти илмӣ 8— 15 ғоизро ташкил медихад. Тағйироти институтсионалии саноат ба он оварда расонд, ки муҳимтарин омили рушди иқтисодӣ маҷмӯи қувваҳои пешбаранда дар асоси дониш ва зеҳн (маориф, технология, таҳассуси кадрҳо, инноватсия,

иттилоот ва ғ.) буд, ки номи умумии «. иқтисод дар асоси дониш (иқтисоди дониш), истеҳсоли иттилоот (навъи иттилоотии рушди иқтисодӣ, ҷомеаи иттилоотӣ, ҷомеаи постиндустриалӣ). Саноат шакли »technostructuration« (ба гуфтаи Ч. Галбрейт) мегирад, ва кормандони он технократҳо (менечерҳо, мутахассисон, олимон, технологҳо, конструкторҳо) мешаванд, ки технологияҳои муосир доранд ва воқеан фаъолияти корпоратсияҳои калонро таъмин мекунанд. Дар саноати муосир объекти истифодаи меҳнати инсон на техника ва технология, на унсурҳои алоҳидаи ташкили истеҳсолот, балки тамоми низоми хоҷагӣ мебошад. Дар ҳақиқат ахборот, дониш ва технология характери тамоми фаъолияти инсонро дар иқтисодиёт бо тамоми гуно-гунии худ фаро гирифта, муайян мекунад. ва институтсионаликунонии он. Таҷрибаи кишварҳои пешрафта нишон медиҳад, ки ташаккули асосҳои иқтисоди дониш дар ҷомеаи постиндустриалӣ имкон медиҳад, ки на танҳо истеҳсолот ба ҳадди аксар рушд кунад, аммо дигар институтҳои гуногуни ҷамъият ва пеш аз ҳама сармояи инсонӣ барои инкишоф ва пурратар истифода бурдани он имкониятҳои васеъ фароҳам меоваранд. Ба ҳам пайвастанӣ истеҳсолот, иқтисодиёт ва институтҳои иҷтимоӣ боиси ба вучуд омадани типи нави сохти ҷамъиятӣ мегардад ва ба ҷамъияти постиндустриалӣ, ки асоси онро ахборот ва дониш ташкил медиҳад гардад. Ин вазъият ба он оварда мерасонад, ки дар байни характери саноатии истеҳсолот ва типи постиндустриалии он фарқи хеле намоён ба вучуд ояд. **Тағйироти сохторӣ дар саноат.** Сиёсати макроиқтисодӣ дар кишварҳои пешрафта дар миёнаҳои солҳои 90-уми асри 20 боиси тағйири сохтори соҳавии иқтисодиёт гардид. Соҳаи хизматрасонӣ дар иқтисодиёт вазни бештарро ба даст оварда, масалан, дар ИМА, саноати аэроқайҳонӣ ва автомобилсозиро иваз кард. Ин вазъият бештар аз он иборат аст, ки дар мамлакатҳои мутараққӣ шаклҳои махсуси таъсиррасонӣ ба баъзе соҳаҳои иқтисодиёт бо роҳи ба соҳаҳои дигар мақсаднок расондан ба вучуд омадаанд. Масалан, соҳаи хизматрасонӣ аз он сабаб тараққӣ карда метавонад, ки прогресси илмӣю техникаӣ эҳтиёҷоти нав ба вучуд меоварад ва саноат онро қонеъ гардонда метавонад. Ҳамин тариқ, рушди шабакаи алоқавӣ мобилӣ тавассути истеҳсоли дастгоҳҳо ва таҷҳизоти техникаӣ қулай имконпазир гардид. Саноат омили сиёсати макроиқтисодӣ мегардад, ба рафти тақрибистеҳсолкунӣ бо роҳи ба вучуд овардани талаботи нав, инчунин танзими ҳаҷм ва сохти он таъсир мерасонад. Дар навбати худ, ин талаботи нави сохта шудааст, ба ҳаҷм ва сохтори пешниҳод, яъне ба омилҳое, ки афзоиши истеҳсолоти саноатӣ, самаранокӣ ва рақобатпазирии онро муайян мекунанд, таъсир мерасонад. Тағйироти сохторӣ дар саноат ба соҳаҳои иҷтимоии ҷомеа таъсири мултипликаторӣ мерасонад, масалан, касбҳое, ки меҳнати зеҳнӣ бартарӣ доранд, афзоиши асосии шуғлро ташкил медиҳанд: 85% — дар ИМА, 89, дар Британияи Кабир, 90% — дар Чопон, ки дар навбати худ ба соҳаи маориф, чараёни иттилоот ва ғайра таъсир мерасонад. Усули нави технологияи ҳисоббарори истеҳсолот ба вучуд омад ва қувваи коргарӣ аз саноатӣ ба қувваи кории иттилоотӣ”information Workshop” табдил ёфт. Агар дар солҳои 60-ум. Штатҳои Муттаҳида дар давоми 10 сол мутахассисони соҳаи илм ва техникаро ду баробар зиёд карданд, пас дар солҳои 1965-1985 бошад мутахассисони соҳаи техникаи ҳисоббарорро 10 баробар афзуд. Бо афзоиши умумии шумораи ҷойҳои корӣ 25 фоиз, шуғли мутахассисони соҳаи технологияҳои олӣ 40-75 фоиз меафзояд. Дониш омили чоруми истеҳсолот мегардад ва аҳамияти он аз захираҳо ва сармоя афзалият дорад. Тағйироти сохторӣ дар кишварҳои пешрафта инчунин дар он инъикос меёбад, ки саноат раванди фаъоли ҳамоҳангӣ ва ҳаридро аз сар мегузаронад, ки боиси таъсиси ширкатҳои миллии бузургтарин дар ҷаҳон мегардад, аз ин рӯ, масалан, ширкатҳои амрикоӣ аз рӯи ҳаҷми фурӯш дар ҷои аввал дар 13 соҳа мебошанд. Дар баробари муттаҳидсозии ширкатҳо дар кишварҳои пешрафта, соҳибкории хурду миёна дар саноат ба таври васеъ рушд кардааст, ки масалан, 99,8% тамоми корхонаҳои хусусӣ, 66% шумораи умумии ҷойҳои корӣ ва 65% гардиши умумиро ташкил медиҳад. дар Иттиҳоди Аврупо. Корхонаҳои хурд дар саноати кишварҳои пешрафта вазифаҳои гуногунро иҷро мекунанд (масалан, онҳо ба истеҳсоли ҷузъҳо ва қисмҳои алоҳида тахассус доранд). Корхонаҳои хурди мамлакатҳои тараққиқарда масъалаҳои кор карда баромадан ва ба марҳалаи намунаи саноатӣ расондани аксарияти корнамоиҳои техникаӣ-техникӣ ва навъҳои маҳсулоти навро зуд ҳал мекунанд. Ширкатҳои

хурд барои ҳалли ин мушкилот тақрибан 4 маротиба камтар вақт сарф мекунанд, корхонаҳои калон аз ин ру, ҳукуматҳои мамлакатҳои тараққикарда барои ин субсидияҳои калон медиҳанд. Масалан, дар Ҷопон дар ибтидои асри 21 тамоми хароҷот барои тадқиқоти илмӣ қариб 10 триллион иенро ташкил дод иен, ки тақрибан 80% он ба баҳши хусусӣ равона шудааст, ки тавассути ширкатҳои хурди илмӣ тадқиқоти мефурӯшад. Солҳои охир сохтори саноати кишварҳои пешрафта бинобар истифодаи васеи аутсорсинг, ки истеҳсолоти кӯҳна, аз ҷиҳати экологӣ номусоид ва меҳнатталабро ба кишварҳои рӯ ба тараққӣ бо қувваи кори арзон интиқол медиҳад, тағйир ёфт. Дар баробари ин, он ҳалқаҳои занҷири репродуктивӣ дар кишварҳои пешрафта боқӣ мондаанд, ки бо истеҳсоли ҷузъҳои баландтехнологӣ алоқаманданд ва вобастагии технологияи шариконро таъмин мекунанд. **Самтҳо ва усулҳои сиёсати саноатӣ.** Ҳар як кишвар вобаста ба вазъи мушаххаси иҷтимоию иқтисодӣ дар сиёсати саноати худ самтҳо ва усулҳои дахлдорро истифода мебарад.

Омилҳои асосии маҳдудкунандаи рушди саноат метавонанд инҳо бошанд:

а) нопурра ва нокифоя ғаёлияти равандҳои хусусигардонӣ ва азнавсозии корхонаҳои саноатӣ;

б) рушди сусти бозори аутсорсинги саноатӣ;

в) зуд-зуд тағйирёбии заминаи меёрӣ ва таносуби пасти он бо стандартҳои байналмилалӣ;

г) тафовути баланди дараҷаи боғҳои воридотӣ ба маснуот ва маҳсулоти тайёр, ки асосан ташкили истеҳсолоти расмӣ кооперативӣ ба истилоҳ профили васлкуниро шарҳ медиҳад. "мачмӯи буранда".[5]

Самтҳои асосии сиёсати саноатӣ бо зарурати баланд бардоштани рақобатпазирии саноат муайян карда шуда, дар назар доранд:

1) муттаҳидсозии захираҳо ва баланд бардоштани иқтидори истеҳсолӣ дар самтҳои афзалиятноки рушди саноат;

2) рушд ва ташкили бозорҳои технология ва маҳсулоти инноватсионӣ;

3) рушди инфрасохтори саноатӣ;

4) ҳавасмандгардонии ғаёлияти корхонаҳо дар соҳаҳои технологӣ;

5) нигоҳ доштани рақобат.

Сиёсати саноат усулҳои муайяни банақшагириро истифода мебарад. Ҳамин тавр, дар баъзе мамлакатҳои Аврупо (Фаронса) ва Ҷопон нақшаҳо ва барномаҳои тараққиёти миёна ва дарозмуддат, ки бо низоми ҳавасмандгардонии молиявӣ ва кредитӣ барои татбиқи онҳо пурра карда шуда дар сиёсати саноат татбиқ карда мешаванд, ин "банақшагирии индикативӣ" мебошад. Ин нақаву барномаҳо характери директивӣ надоштанд, вале дар тараққиёти соҳаҳои пешқадами иқтисодиёт нақши калон бозиданд ва муайянкунандаи пешрафти илмӣ техника шудаанд. Дар мамлакатҳои Скандинавия банақшагирии индикативӣ дар шакли ҳамкориҳои "институтсионалӣ" ё "созиши иқтисодӣ" дар он ифода меёбад, ки ҳамаи қарорҳои асосии тараққиёт бо роҳи гуфтушунид ва ба ҳам мувофиқ кунондани манфиатҳои тарафҳои гуногун қабул карда мешаванд.

Ҷопон стратегияи гирифтани технологияи пешрафтaro истифода бурда, на танҳо ба сатҳи ҷаҳонӣ расид, балки тавонист дар таҳқиқот ва таҳияи амалӣ, инчунин дар идоракунии инноватсия нисбат ба ИМА ва Аврупо бартарии муайянро ба даст орад. Тараққиёт ва нав кардани саноати Ҷопон дар асоси низоми идоракунии стратегӣ ба амал бароварда мешавад, ки он дар ширкатҳои Ҷопон назар ба ширкатҳои Амрико ва Аврупои Ғарбӣ хеле пештар ба вучуд омада, хеле васеътар истифода мешавад. Сиёсати саноати Ҷопон ба қисми содироти афзоиши иқтисодиёт нигаронида шуда, маҳсулоти соҳаҳои доништалаб (масалан, мошинҳои хурд, электроника ва ғайра) дар ШМА бомуваффақият фурухта шуд. Ҳиссаи содироти иқтисодиёт умуман 17 Ҷоиз, дар саноат қариб 35 Ҷоизро ташкил медиҳад. Ҷопон 89% видеомагнитофонҳо ва 88% телефонҳои нусхабардориро содир мекунад мошинҳо, 87% соатҳо, 86% мошинҳои ҳазинавӣ, 79% печҳои микроволновка, 77% ҳисобкунакҳои электронӣ. Умуман, маҳсулоти мошинсозӣ қариб 80 Ҷоизи экспорти Ҷопонро ташкил медиҳад. Сиёсати саноати Ҷопон дар солҳои охир ба таҳкими принципҳои бозор бо

тавачҷӯҳ ба ташаббусҳои ширкатҳои бахши хусусӣ, ки ба баланд бардоштани рақобатпазирии маҳсулот манфиатдоранд, нигаронида шудааст. [6] Барои муваффақ шудан дар рақобати байналмилалӣ, ширкатҳои саноатӣ бояд ба бозор бо маҳсулоти ултра нав ворид шаванд, ки эҷоди донишҳои навро талаб мекунад. Кишварҳои ғарбӣ дар содироти иҷозатномаҳо барои кашфӣ, ихтироъ ва коркардҳои навтарини худ пешсафанд, ки ин боиси вобастагии технологияи кишварҳои дигар мегардад. Танҳо дар Иёлоти Муттаҳида даромад аз содироти иҷозатномаҳо, ноу-хау ва дигар моликияти зеҳнӣ ҳамасола тақрибан 30 миллиард долларро ташкил медиҳад. Дар муомилоти тичорати хориҷии ИМА бо моликияти зеҳнӣ савдои дохилии корпоративӣ (80% содирот ва 74% воридот) бартарӣ дорад, ки хоҳиши ширкатҳои дорой доройҳои ин намудро барои нигоҳ доштани дараҷаи муайяни назорат аз болои онҳо инъикос мекунад.

Дар сиёсати саноат барномаҳои махсусе, ки ба ҳалли проблемаҳои мақсадноки тараққиёти саноат нигаронида шудаанд, васеъ истифода бурда мешаванд. Ҳамин тариқ, Комиссияи ИА ба Шӯрои Иттиҳоди Аврупо ва Парлумони Аврупо паёми «модел-ро оид ба сиёсати рақобат дар саноати кимиёи Аврупо мефиристад: модели», ки мушкilot ва ниёзҳои асосиро муайян мекунад, инчунин чораҳои баланд бардоштани рақобатпазирӣ. Комиссияҳо, мамлакатҳои иттиҳоди Аврупо ва корхонаҳои саноатӣ дар асоси самтҳои афзалиятноки дар Маърузаи рақобат дар саноат муайяншуда кор карда мебароянд, тадбирҳо оид ба соддагардонӣ ва такмил додани заминаи конунгузорӣ дар ин соҳа. Баланд бардоштани рақобатпазирии корхонаҳо тавассути дастрасии онҳо ба тадқиқот, инноватсия, технологияҳои иттилоотӣ ва омӯзиш таъмин карда мешавад. Дар Аврупо —, пеш аз ҳама, таъсиси шабакаи марказҳои иттилоотии евро, марказҳои тичоратӣ ва инноватсионии аврупоӣ, Ҳазинаи рушди минтақавии Аврупо, Фонди иҷтимоии Аврупо, Барномаи идоракунии «EAGGF», Барномаи «LEONARDO» ва ҷаҳорҷӯбаи тадқиқот ва рушди техникӣ ва ғайра мебошад. Дар ШМА бо ин мақсад марказҳои тичоратӣ, бизнес-инкубаторҳо ташкил карда мешаванд, технопаркҳо ва дигар сохторҳои, ки тавассути онҳо бо назардошти хусусиятҳои соҳаҳо ва ҳудудҳо дар соҳаи тадқиқот ва технология чорабиниҳои махсус гузаронида мешаванд. Нақши пешбаранда дар навсозии саноати Фаронса ба 150 маркази минтақавии инноватсия ва интиқоли технология тааллуқ дорад, ки дар 24 минтақа паҳн шудаанд. Вазифаи асосии онҳо ба роҳ мондани ҳамкориҳои ташкилотҳои давлатии тадқиқотӣ ва ширкатҳои саноатӣ, инчунин кӯмак ба корхонаҳои хурду миёна дар рушди технологияҳои пешрафта мебошад. Чунин марказҳо одатан дар як соҳаи мушаххас: маводшиносӣ ва технологияи ҳуби кмёвӣ (25%), таҷҳизоти истеҳсолӣ (33%), кишоварзӣ, саноати хӯрокворӣ ва биотехнология (23%), таҷҳизоти тиббӣ (5%), таҷҳизоти назоратӣ ва ченкунӣ ва мушкilotи сифат (5%).

Хушбахтона «Дар нимсолаи аввали соли 2022 ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ ба 19,1 миллиард сомонӣ (беш аз 1,8 миллиард доллар) расида, суръати афзоиш 117,3 фоизро ташкил дод», - гуфт вазир ва афзуд, ки ин рақамҳо дар байни кишварҳои ИДМ баландтарин мебошанд. Ба гуфтаи вазири саноат ва технологияҳои нав Шерали Кабир, аз ҳаҷми умумии маҳсулот беш аз 57% ба саноати коркард рост меояд. Дар ҳамин ҳол, Шерали Кабир таъкид карданд, ки аз моҳи январ то июни соли 2022 дар Тоҷикистон 137 корхона ва 47 коргоҳ дар бахши саноат бо 3 ҳазору 797 ҷойи корӣ ифтитоҳ шуда, феълан дар ҷумҳурии дар маҷмӯъ 2 ҳазору 479 корхона ба қайд гирифта шудааст. Сарвари вазорат ҳамчунин афзоиши сармоягузорӣ ба бахши саноатро, ки дар соли 2022 аз 2,4 миллиард сомонӣ (беш аз 228 миллион доллар) гузашта, нисбат ба соли 2021 қариб 40 миллион сомонӣ (ҳудуди 3,8 миллион доллар) афзоиш ёфтааст, қайд кард.[7]

Ҳамин тариқ, сиёсати саноатӣ дар кишварҳои пешрафта як қатор ҷанбаҳои ба ҳам алоқамандро дар бар мегирад, ки ба онҳо табиати мураккаби органикӣ медиҳанд.

1. Рушди институтсионалӣ, ки тағйироти механизмҳои иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва ҳуқуқии танзими шароити истеҳсолот, фароҳам овардани шароити мусоид дар кишвар барои навсозии саноат ва нигоҳ доштани ризоияти ҷамъиятӣ ҳамчун шартҳои хусусияти муттасил ва прогрессивии рушд;

2. Тараққиёти истеҳсолӣ-технологӣ, ки бо роҳи ҷорӣ намудани технологияҳои нави прогрессивӣ ва истеҳсолоти тағйир додани сохтори технологиро таъмин мекунад;

3. Ҷанбаҳои иҷтимоии сиёсати саноатӣ, ки дар ҷавоб ба талаботи пешрафти илмию техникӣ дар саноат тағйир додани сохтори касбӣ, иҷтимоӣ ва таълимии ҷамъиятро таъмин мекунад.

Адабиёт

1. Василенко И.А. Административно-государственное управление в странах Запада: США, Великобритания, Франция, Германия: Учебное пособие. Изд. 2-е, перераб. и доп. - М.: Издательская корпорация «Логос», 2000.

2. Johnson, Ch. MITI and the Japanese Miracle. The Growth of Industrial Policy. 1925-1975. — California : Stanford University Press, 1982.

3. Макмиллан, Ч. Японская промышленная система. — М. : Прогресс, 1988.

4. История индустриализации. Электронный адрес: <https://ru.wikipedia.org/w/index>.

5. Промышленная кооперация: зарубежный опыт развития производства. Маҳзани электронӣ: <http://www.uzdaily.com/ru/post/57333>

6. Государство и рынок: американская модель / Под ред. д.э.н., проф. М.А. Портного и д.э.н., проф. В.Б. Супяна. — М.: Издательство «Анкил», 2009.

7. Объем промышленного производства в Таджикистане в 2022 году вырос на 17%. Маҳзани электронӣ: <https://tass.ru/ekonomika> Душанбе, 18 июля. /ТАСС/.

Рустамов Р.У., Муродова М.

ИҚТИДОРИ МЕҲНАТИИ АҲОЛӢ: БАЪЗЕ ЧАНБАҲОИ НАЗАРИЯӢ

Дар мақолаи мазкур мафҳуми иқтидори меҳнатӣ ва чор равиши асосии муайян кардани моҳияти иқтидори меҳнати аҳоли баррасӣ гардидааст. Инчунин сохтори он, аз ҷумла иқтидори зеҳнӣ, тахассусии касбӣ, ташкилӣ ва психофизиологӣ муайян карда шуда, сохтори таъиншуда бо иқтидори касбӣ ва инноватсионӣ пурра шуда метавонад. Дар мақола таъсири як қатор омилҳое, ки ба хусусиятҳои тараққиёти иҷтимоию иқтисодӣ территория алокаманданд, қисми муайяни аҳолии қобили меҳнат танҳо дар сурати нав кардани қувваҳои истеҳсолӣ ва муносибатҳои иҷтимоию меҳнатӣ шуда метавонад. Дар ин ҷода рушди соҳаи саноат метавонад, ки аҳолии қобилияти меҳнати доштаро барои иштирок кардан дар рафти меҳнати бударо даъват ба амал менамояд.

Калидвожаҳо: иқтидори меҳнатӣ, иқтидори инсонӣ, захираҳои меҳнатӣ, қувваи қорӣ, аҳолии аз ҷиҳати иқтисодӣ ғайол.

Рустамов Р.У., Муродова М.

ТРУДОВОЙ ПОТЕНЦИАЛ НАСЕЛЕНИЯ: НЕКОТОРЫЕ ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ

В данной статье рассматривается, понятия трудового потенциала и четыре основных подхода к определению сущности трудового потенциала населения. А так же, определена его структура, включающая интеллектуальный, профессионально – квалификационный, организационный и психофизиологический потенциалы. Обозначенная структура дополнена карьерным и инновационным потенциалом. Под влиянием ряда причин, связанных с особенностями социально-экономического развития территории определенная часть трудоспособного населения может оказаться невостребованной и быть реализована лишь по мере модернизации производственных сил, развития системы социально-трудовых отношений, побуждающих людей к более активному участию в процессе трудовой деятельности.

Ключевые слова: трудовой потенциал, человеческий потенциал, трудовые ресурсы, рабочей сил, экономически активного населения.

Rustamov R.U., Murodova M.Z.

LABOUR POTENTIAL OF THE POPULATION: SOME THEORETICAL ASPECTS

In given to article it is considered, concepts of labor potential and four basic approaches to definition of essence of labor potential of the population. And as, its structure including intellectual, is defined is professional - qualifying, organizational and psychophysiological potentials. The designated structure is added by career and innovative potential. Under the influence of a number of the reasons connected with features of social and economic development of territory a certain part of able-bodied population it can appear not claimed and to be realized only in process of modernization of industrial forces, development of system of the sociolabor relations inducing people to more active participation in process of labor activity.

Keywords: labor potential, human potential, a manpower, the worker of forces, economically active population.

В 90-х годах термин «трудовой потенциал» стал применяться в государственном документообороте. Во всем мире пришли к признанию главной роли производительной силы человека. «Человеческий потенциал» получил признание как главный капитал рыночного хозяйства.

Несмотря на широкое использование отечественными и зарубежными экономистами термина «трудовой потенциал», а также активизации деятельности по данной проблематике, наличия большого теоретического и практического опыта в данном направлении в отечественной экономической науке так и не сложилась целостная теория трудового потенциала, аналогичная сформировавшейся в западной экономической науке теории человеческого капитала или неоклассической теории качества рабочей силы [5, С. 34].

В современной научной литературе, существуют различные понятия, связывающие человека с трудовой деятельностью: «трудовые ресурсы», «рабочая сила», «трудовой потенциал и др. Зачастую, исследователи, используя данные категории, в большинстве случаев их синонимируют, так как в основном речь идет о трудовой деятельности людей.

Для определения возможностей участия человека в экономических процессах наряду с понятием трудовые ресурсы обычно применяется понятие рабочая сила. Исторически участие человека в общественном производстве было впервые отображено термином «рабочая сила» [4, С. 55].

Современными авторами для обозначения «экономически активного населения» и под «рабочей силой» подразумевается не способность к труду, а человеческие ресурсы для труда. Рабочая сила считается составной частью трудовых ресурсов. Под рабочей силой подразумеваются - физические и духовные силы, используемые работником в процессе производства [7, С. 145].

Следовательно, с учетом того, что рабочая сила реализуется только в реальном участии ее носителя в процессе труда, под данным термином мы подразумеваем совокупность функционирующих способностей к труду отдельного человека, персонала предприятия, представителей отдельной территориальной общности. Ее целевое назначение - эффективный и созидательный труд.

Более развернутое представление о возможностях и способностях работников как носителей рабочей силы дает понятие «трудовой потенциал». Но важно подчеркнуть, что в настоящее время нет однозначного понимания данной научной категории. В научной литературе имеются разные трактовки о его сущности, составляющих элементах и взаимосвязи с понятиями «трудовые ресурсы».

Под категорией «трудовой потенциал» следует понимать «врожденные и приобретенные свойства людей, необходимые для участия в общественном производстве на конкретном этапе его развития. Как многоуровневая категория, трудовой потенциал имеет сложную внутреннюю структуру, рассматриваемую в разных ракурсах» [8, С. 10].

В современной научной литературе понятие «трудовой потенциал» трактуется по-разному. В работах исследователей понятия «трудовой потенциал» и «трудовые ресурсы» рассматриваются как синонимы [1;22]. При этом полагают, что трудовой потенциал считается более широким, включающим, помимо части населения страны, образующей трудовые ресурсы, и тех лиц, которые потенциально могут изменить их объем и качество в ту или иную сторону.

Категория «потенциал» происходит от латинского слова «*potentia*», что означает возможность, мощь, скрытые возможности. В большой советской энциклопедии понятие «потенциал» означает средства, запасы, источники, имеющиеся в наличии, которые могут быть мобилизованы, приведены в действие, применены для достижения определенных целей, осуществления плана, решения какой-либо задачи; возможности отдельного человека, общества, государства в определенной области [6].

Так, в исследованиях В.Г. Костакова трудовой потенциал рассматривается «в качестве запасов труда, зависящих от общей численности трудовых ресурсов и их структуры по полу

и возрасту, накопленных знаний, уровня соответствия демографической структуры работающих условиям повышения эффективности труда, социальной мобильности людей» [9, С. 74].

По нашему мнению, отождествлять трудовой потенциал только с трудовыми ресурсами, используемыми в экономике, неправомерно, поскольку на практике хозяйственной деятельности наблюдается недоиспользование трудоспособного населения. Под влиянием ряда причин, связанных с особенностями социально-экономического развития территории определенная часть трудоспособного населения может оказаться невостребованной и быть реализована лишь по мере модернизации производственных сил, развития системы социально-трудовых отношений, побуждающих людей к более активному участию в процессе трудовой деятельности.

Исследователи Добрынин А.Н., Дятлов С.А., Царенова Е.Д. под трудовым потенциалом понимают «потенциал человека, обладающего совокупностью общепрофессиональных и профессионально-квалификационных характеристик, которые с учётом исторических, демографических, национальных и других особенностей могут быть применены в той или иной сфере общественного производства» [3, С. 259].

По мнению А.Я. Кибанова трудовой потенциал как «обобщающий показатель, включающий совокупность качеств человека, определяющих возможность и границы его участия в трудовой деятельности».

С. Буланов, Н.А. Волгин понимают трудовой потенциал как «совокупность всех трудовых возможностей, как отдельного индивида, так и различных групп работников общества в целом».

Заслуживает одобрения раскрытие понятия трудового потенциала в исследованиях Панкратова А.С. Он рассматривает данную экономическую категорию как «интегральную форму, количественно и качественно определяющую способность людей в динамике обеспечить человеческий фактор производства в соответствии с требованиями его развития». К достоинствам использования этой категории можно отнести то, что трудовой потенциал измерим, возможно, построение систем его оценки.

Б.М. Генкин рассматривает трудовой потенциал как «вид экономического ресурса» [2, С. 26]. По его мнению, трудовой потенциал в общем случае характеризует возможности участия людей, сотрудников предприятия, населения страны в производстве и обмене благ. Последнее определение наиболее точно включает понятие трудового потенциала.

Таким образом, в процессе изучения социально-экономической категории «трудовой потенциал» были проанализированы труды различных ученых на определение ее сущности. Как правило, современные ученые рассматривают этот термин только в эволюционном аспекте.

К количественным характеристикам относятся: численность персонала, состав персонала и количество рабочего времени. Качественные характеристики трудового потенциала организации представляют собой интеллектуальный (образовательный), профессионально-квалификационный, организационный, психофизиологический, карьерный и инновационный потенциал.

Исследование количественных и качественных характеристик, рассмотренных в структуре трудового потенциала, позволят выполнить всестороннюю оценку уровня развития трудового потенциала и выявить, уровень соответствия компетенций персонала требованиям современной компании.

Теоретическое исследование по проблеме управления трудовым потенциалом также определил различие в подходах к определению данной категории, которые представлены в таблице 1.

Таблица 1

Определение понятия «управления трудовым потенциалом»

Определение понятия «управления трудовым потенциалом»	Авторы
---	--------

1	2
Особый вид деятельности, превращающий неорганизованную толпу в эффективную, целенаправленную и производительную группу	П.Ф. Друкер
Деятельность, выполняемая на предприятии, которая способствует наиболее эффективному использованию работников для достижения организационных и личных целей	Дж. М. Иванцевич и А.А. Лобанов
Системное, планомерно организованное воздействие с помощью взаимосвязанных организационных, экономических и социальных мер на процесс формирования и перераспределения рабочей силы на уровне предприятия, на создание условий для использования трудовых качеств работника в целях обеспечения эффективного функционирования предприятия и всестороннего развития занятых на нем работников	Е. В. Маслов
Управление трудовым потенциалом «является сферой деятельности, характерной для всех организаций, и ее главная задача состоит в обеспечении организации персоналом и целенаправленном использовании работников	Р. Марр и Г. Шмидт
Обеспечение организации необходимым числом работников, выполняющих требуемые производственные функции	С.В. Шекшня
Управление трудовым потенциалом - это деятельность по привлечению, подготовке и сохранению эффективности рабочей силы	Р. Дафт
Формирование и направление мотивационных установок работника в соответствии с задачами, стоящими перед организацией	А.Я. Кибанов

Представленные в таблице 1 различные трактовки свидетельствуют о многообразии существующих теоретических подходов к определению понятия «управление трудовым потенциалом».

Под использованием трудового потенциала населения на рынке труда понимается совокупность организационных, социально-экономических мер воздействия на характеристики работников, определяющие развитие их интеллектуальных, физических и профессиональных способностей, обеспечивающих стабильное развитие современной организации.

Таким образом, проведенный анализ понятия трудового потенциала позволил выделить четыре основных подхода к определению сущности трудового потенциала населения. Определена его структура, включающая интеллектуальный, профессионально-квалификационный, организационный и психофизиологический потенциалы. Обозначенная структура дополнена карьерным и инновационным потенциалом. Систематизированы различные подходы к определению понятия «формирования трудового потенциала» с позиции разных авторов.

ЛИТЕРАТУРА

1. Адамчук В.В. Экономика и социология труда: Учебник для вузов. - М.: ЮНИТИ. - 2001.
2. Генкин Б.М. Экономика и социология труда/Б.М. Генкин. - 7-е изд., доп. - М.: Норма, 2007. - С.26
3. Добрынин А.Н., Дятлов С.А., Царенова Е.Д. Человеческий капитал в транзитивной экономике: формирование, оценка, эффективность использования. СПб.: Наука, 1999. - С. 259.

4. Колобова А.И., Ларионцев А.М. Некоторые теоретические положения трудовых ресурсов и трудового потенциала // Вестник Алтайского государственного аграрного университета. - 2006. - №5 (25). - С. 55
5. Крощенко М.М., Шестаков М.А. Теоретико-методологические основы исследования трудового потенциала. Отчет научно-исследовательского проекта РГНФ «Трудовой потенциал и его воспроизводство в современных экономических условиях», проект № 09-02-00656а. - С.34.
6. Рошин С.Ю. Экономика труда (экономическая теория труда):- М.: ИНФРА-М, 2000
7. Советский энциклопедический словарь. 3-е изд. М.:Сов.энциклопедия, 1985. - С. 1075;
8. Токсанбаева М. С. Социально-экономические факторы воспроизводства трудового потенциала в современной России// автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора экономических наук по специальности 08.00.05 - «Экономика и управление народным хозяйством», специализация - «Экономика труда». Москва, 2007. - С. 10.
9. Трудовые ресурсы. Социально-экономический анализ/Под ред. Костакова В.Г. М., 1976. - С.74

МЕХАНИЗМИ ШАРИКИИ ДАВЛАТ ВА БАХШИ ХУСУСӢ ОМИЛИ МУҲИМИ САНОАТКУНОНИИ БОСУРӢАТИ КИШВАР

Дар мақолаи мазкур масъалаи механизми шарикии давлат ва бахши хусусӣ ҳамчун падидаи муосири ҷалби сармоя ба инфрасохтор ва хизматрасониҳои иҷтимоии тахти идораи давлат қарордошта мавриди баррасӣ қарор дода шудааст. Муаллифи мақола ба масъалаҳои истифодаи механизми шарикии давлат ва бахши хусусӣ ҳамчун омили муҳими саноаткунонии босуръати кишвар диққати махсус додааст. Андешаҳои муаллифи мақола перомунӣ истифода ва тадбиқи самараноки механизми шарикии давлат ва бахши хусусӣ бо мақсади рушди соҳаҳои афзалиятноки иқтисодиёти кишвар пешниҳод карда шудаанд.

Мафҳумҳои калидӣ: шарикии давлат ва бахши хусусӣ, фазои сармоягузорӣ, инфрасохтори истеъсолӣ, механизми баҳодихии самаранокии лоиҳаҳо, лоиҳаҳои инвестиционӣ, заминаҳои ҳуқуқӣ, маблағгузорӣ, сармоягузозории давлатӣ, иқтисодиёти миллий.

Абдиев Дж.Х.

МЕХАНИЗМ ГОСУДАРСТВЕННО-ЧАСТНОГО ПАРТНЕРСТВА КАК ВАЖНОГО ФАКТОРА УСКОРЕННОЙ ИНДУСТРИАЛИЗАЦИИ

В данной статье рассматривается механизм государственно-частного партнерства как современного феномена привлечения инвестиций в инфраструктуру и социальные услуги, управляемых государством. Автор статьи уделяет особое внимание вопросам использования механизмов государственно-частного партнерства как важного фактора ускоренной индустриализации страны. Представлены точки зрения автора по использованию и эффективному внедрению механизмов государственно-частного партнерства с целью развития приоритетных отраслей экономики страны.

Ключевые слова: государственно-частное партнерство, инвестиционный климат, производственная инфраструктура, механизмы оценки инвестиционных проектов, инвестиционные проекты, правовая база, капиталовложение, государственные инвестиции, национальная экономика.

Abdiev J.H.

MECHANISM OF STATE-PRIVATE PARTNERSHIP AS AN IMPORTANT FACTOR OF ACCELERATED INDUSTRIALIZATION

This article discusses the mechanism of public-private partnerships as a modern phenomenon of investment to the infrastructure and social services, managed by the government. The author of the article pays special attention to the the public-private partnership mechanisms as an important factor in the country's rapid industrialization. The author presents points on the use and effective implementation of public-private partnership mechanisms in order to develop priority sectors of the country as a whole.

Keywords: public-private partnership, investment climate, industrial infrastructure, mechanisms for evaluating investment projects, investment projects, legal framework, capital investment, public investment, national economy.

Механизми шарикии давлат ва бахши хусусӣ яке аз роҳҳои муосири ҷалби сармоя ба ҳисоб рафта, давлат метавонад барои иҷрои уҳдадорихи худ дар амалишавии лоиҳаҳои самти хизматрасонии иҷтимоӣ ва инфрасохтор тибқи Созишнома дар доираи талаботи

Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи шарикии давлат ва бахши хусусӣ» шарикони хусусиро ҷалб намояд».

Дар шароити имрӯза азхудкунии самараноку оқилонаи захираҳои қаъри замини Тоҷикистон, маблағгузорӣ барои истихроҷ ва коркарди маъдан, инчунин корҳои ҷустуҷӯи геологӣ ва иқтишофӣ конҳои нав тавассути ҷалби сармояи ватаниву хориҷӣ аз ҷумлаи самтҳои муҳимми рушди соҳаи саноат ва ҳалли масъалаҳои иҷтимоӣ, хусусан ташкили ҷойҳои нави корӣ махсуб меёбад.

Президенти кишвар муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон моҳи декабри соли 2019 дар Паёми солонаи худ ба аҳли ҷаҳолону, намоёндогон ва қуллӣ ҷамоатчиғии кишвар иброз доштанд, ки “Дар 10 соли охир ба иқтисодиёти Тоҷикистон дар ҳаҷми зиёда аз 33 миллиард сомонӣ сармояи мустақими хориҷӣ ворид гардидааст, ки қисми зиёди он ба рушди соҳаҳои энергетика, алоқа, сохтмон, истихроҷу коркарди канданиҳои ғоиданок ва бунёди инфрасохтор равона шудааст.

Мо барои ноил шудан ба ҳадафҳои гузашташуда ҳамкориро бо шарикони рушд минбаъд низ идома медиҳем ва сармояи мустақими ҷалбшударо ба ворид намудани техникаву технологияҳои муосири истеҳсолӣ, таъсиси ҷойҳои кории нав ва афзоиши ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти рақобатноки ватанӣ равона мекунем”. [1]

Қоршиносон исбот намудаанд, ки дар аввалҳои садаи сипаригашта қуллӣ объектҳо ва дигар инфрасохторҳои лозима аз ҳисоби соҳибқороне сохта шуда буданд, ки онҳо омода буданд тамоми хавфҳоро ба зима гирифта, бар ивази он даромади қалонро соҳиб гардаднд. [2]

Барои ин, зарур аст, ки ҷиҳати тақвият бахшидан ба ҷараёни татбиқи механизми шарикии давлат ва бахши хусусӣ ва ба таври назаррас зиёд намудани саҳми сармоягузори мустақими хориҷӣ ҷораҳои иловагӣ андешида шаванд.

Таҷрибаи ҷаҳонӣ нишон медиҳад, ки як қатор давлатҳо ҷиҳати ҳалли масъалаҳои ҳаётан муҳим рӯз аз рӯз ба рушди шарикии давлат ва бахши хусусӣ таваҷҷуҳи хоса зоҳир менамоянд. Ҳамин аст, ки имрӯзҳо Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон низ барои ҷорӣ намудани механизми шарикии давлат ва бахши хусусӣ, беҳтар намудани фазаи соҳибқорӣ ҳамчун омили пешбарандаи рушди иқтисоди миллии кишвар дар самти ислоҳоти иқтисодӣ корҳои назаррасро амалӣ намуда, бо ин восита ҷиҳати ҷалби сармоягузорӣ ба иқтисодиёти кишвар тамоми шароитҳоро муҳаё намуда истодааст. [3]

Қабул гаштани Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи шарикии давлат ва бахши хусусӣ», инчунин ҷиҳати таъмини механизми иҷрои он бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 28 декабри соли 2016, №590 “Дар бораи Қумитаи давлатии сармоягузорӣ ва идораи амволи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон” ҳамчун мақоми вақолатдори давлати оид ба шарикии давлат ва бахши хусусӣ (Қарорҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 3.03.2011, №135; аз 31.05.2012, №296; аз 13.09.2012, №488) сохтор, низомнома ва номи Қумита дар таҳрири нав, бо қарорҳои дахлдори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон Шӯро оид ба шарикии давлат ва бахши хусусӣ ва Муассисаи давлатии «Маркази татбиқи лоиҳаҳои шарикии давлат ва бахши хусусӣ» ки ин исботи гуфтаҳои боло мебошад[4].

Тавре ба мо маълум аст, Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 (СМР-2030) тавассути се давраи миёнамуҳлат амалӣ мегардад:

1. давраи гузариш ба модели нави рушди иқтисодӣ (солҳои 2016-2020);
2. марҳилаи рушди суръатнок, ки ба ҷалби сармоягузориҳо асос ёфтааст (солҳои 2021-2025);
3. марҳилаи ба анҷом расонидани саноатикунони босуръат ва ташаккули иқтидорҳо барои рушд дар асоси дониш ва навоариҳо (солҳои 2026-2030);

Сарвари давлат дар яке аз баромадҳоиашон оид ба қабули ин санади муҳим ибрози андеша намуда, қайд намуданд, ин дуҷумин стратегияи дарозмуддати рушди кишвар ба ҳисоб рафта, дар он ҳадафҳо, захираҳои мавҷуда, таъсири омилҳои беруна ба рушди кишвар ба инбат гирифта шудааст.

Таъмини афзалиятҳои миллӣ, рушди неруи инсонӣ, рақобатпазирии бахши иқтисод бо сатҳу сифати баланд, сахми саноат дар рушди маҷмуи маҳсулоти дохилӣ, аз кишвари аграрӣ ба индустриалӣ-аграрӣ табдил додани кишвар, се баробар аз 17 то 45 миллиард соат боло бурдани иқтидори энергетикӣ ҷумҳурӣ, маълумотнок кардани аҳоли, боло бурдани сатҳи дарозумрии аҳоли, кам кардани шумораи ғавти модару кӯдак, беҳтар кардани шароити зиндагӣ, таъсиси ҷойҳои корӣ ва бо шуғл фаро гирифтани мардум, устувор нигоҳ доштани нишондиҳандаҳои рушди микро ва макроиқтисодии кишвар яке аз омилҳои муҳими татбиқи Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 ба ҳисоб меравад.

Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон баҳри рушду нумӯи кишвар ва бо мақсади расидан ба ҳадафҳои дар пешгузошта, пайваستا талош варзида, тамоми имкониятҳои худро барои таъмини зиндагии арзанда ба шахрвандону сокинони малакат фароҳам овардаистодааст.

Ҳадафҳои стратегияи Ҷумҳурии Тоҷикистон яке аз он мақсадҳои мебошад, ки самтҳои гуногуни хоҷагии халқро дар бар мегирад ин ҳадафҳо:

- Расидан ба истиқлолияти энергетикӣ ва истифодаи самарабахши нерӯи барқ;
- Раҳҳои аз бунбасти коммуникатсионӣ ва табдил додан ба кишвари транзитӣ;
- Таъмини амнияти озуқаворӣ ва дастрасии аҳоли ба ғизои хушсифат;
- Вусъатдиҳии шуғли пурмаҳсул мебошад.

Агар мо назар андозем мебинем, ки рӯз аз рӯз, марҳила ба марҳила ба ин ҳадафҳо наздик шуда истодаем. Истиқлолияти энергетикӣ ин ҳадафе мебошад, ки тӯли даҳсолаҳо мардуми мо онро интизор буд, сохтмони нерӯгоҳҳои барқии обӣ хурду калон ин дар рӯшди иқтисодию иҷтимоии кишвар аҳамияти калон дорад. Яке аз бузургтарин иншооти ин соҳа сохтмони НБО- “Роғун” мебошад, ки дар як вазъияти тантанавӣ чарҳаи аввали он аз ҷониби Пешвои Миллат санаи 16.11.2018 ба истифода дода шуд, ки дар таърихи миллати тоҷик бо хатҳои заррин навишта мешавад.

Сохтмону таҷдиди роҳҳои автомобилгард, оҳан, пулҳо, нақбҳо, фурудгоҳҳо ва дигар инфрасохтори нақлиётро мутобиқ бо стандартҳои байналмилалӣ ва ба кишвари транзитӣ табдил додани Ҷумҳурии Тоҷикистон заминаи асосӣ ба рушди соҳаи нақлиёт буда, ба ташкили ҷойҳои нави корӣ, баланд бардоштани самаранокии бахшҳои иқтисодӣ миллии ва беҳсозии сифати зиндагии аҳоли шароитҳои васеъро фароҳам оварда, инчунин боиси густариш ёфтани ҳамкориҳои иқтисодӣ мегардад, ки моро ин роҳҳо ба кишварҳои ҳамсоя ва ин кишварҳо ба давлатҳои Осиё ва Аврупо мепайвандад.

Тақвият додани рақобатпазирии бозори ватанӣ ва густариши ояндаи он дар сатҳи кишварҳои Осиёи Марказӣ тавассути азхудкунии иқтидори транзитӣ ва телекоммуникатсионии кишвар амалӣ мегардад. [5]

Дар самти таъмин намудани амнияти озуқаворӣ ва дастрасии аҳоли ба ғизои хушсифат Президенти кишвар Эмомалӣ Раҳмон дар яке аз баромадҳои худ ба афзун намудани майдони кишти зироатҳои сердаромаду воридотивазкунанда, аз ҷумла пахта, картошка ва сабзавот иброи андеша намуда, қайд намуданд, ки “...чунин раванди мусбат идома дода шавад ва масъулони соҳаи кишоварзӣ ҷиҳати таъмин намудани фаровонии ҳарчи бештари бозори дохилӣ бо маҳсулоти истеҳсоли худӣ, ҳифзи амнияти озуқаворӣ ва содироти маҳсулот, аз ҷумла бо роҳи ташкили гармхонаҳо зиёд кардани парвариши сабзавот, баланд бардоштани маданияти заминдорӣ ва таъсиси корхонаҳои хурди коркарди маҳсулот тадбирҳои иловагӣ андешида, бояд бо истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ талаботи аҳолии худро қонеъ гардонем ва тавонем ба хориҷа содирот намоем, маҳз ғизои хушсифат ва аз ҷиҳати экологӣ тоза метавонад солимии ҷомеаи моро таъмин намояд”. [6]

Ин гуфтаҳои боло шаҳодат аз амалӣ гардидани орзуҳои деринаи қулли миллати тоҷик ва расидан ба ҳадафҳои стратегӣ мебошанд.

Дар кишвар раванди саноатикунонӣ аз давраи Шӯравӣ оғоз меёбад ва Тоҷикистон чун баъзе аз ҷумҳуриҳои Шӯравӣ барои давлати ягонаи Шӯравӣ ҳамчун манбаи ашёи хом ба ҳисоб мерафт. Дар он давра барои истеҳсоли тамоми маҳсулотҳои аграрии дар Тоҷикистон истеҳсолшаванда, ташкил кардани корхонаҳои зиёди саноати дохилӣ, коркард ва ба

маҳсулоти тайёри саноатӣ табдил додан имкониятҳои зиёде мавҷуд буданд. То Истиқлолияти давлатӣ корхонаҳои саноатии Заводи алюминий, Заводи сементбарорӣ, Комбинати шохибофӣ ва ғайраҳо мавҷуд буданд, ки мебоист шумораи онҳоро боз ҳам бештар гардонид. Аммо қор баръакс сурат гирифт, яъне пас аз ҷанги шаҳрвандию ҳодисаҳои нанговари солҳои аввали истиқлолият системаи иқтисодиёти Тоҷикистон ва соҳаи саноат аз ғаёлият бозмонд.

Боиси хушнудист, ки тадриҷан бо талошу заҳматҳои Роҳбари хирадманди кишвар Тоҷикистон ба ҳаёти ороишта баргашта, иқтисодиёт ба маҷрои рушд равона гардид ва ҳоло мо раванди саноатикунории кишварро бо қадамҳои мантиқии рушди иқтисодӣ ва зина ба зина омодашавӣ ба тақвият додани соҳаи саноат мушоҳида карда метавонем.

Ҳамаи инро ба ҳисоб гирифта, Сарвари давлат барои пешрафту тараққиёти саноати ватанамон дар яке аз баромадхояшон супориш доданд, ки ҳадалимкон баровардани ашёи хом, махсусан пахта ва пӯст аз ҷумҳурии манъ карда шавад.

Дар партави тамоюли рушди ҷаҳони муосир, дар шароити глобализавии тамоми ҷабҳаҳои ғаёлияти ҷомеа, дар вазъияти талоши кишварҳои пешрафта барои ривочи бозори молу маҳсулот, бе назардошти манфиати кишварҳои истеъмолкунанда, дар самти аз кишвари аграрӣю индустриалӣ ба кишвари индустриалию аграрӣ (ҳадафи ҷоруми стратегӣ) табдил додани ҷумҳуриамон кӯшишҳои пайгирионаи Президенти кишвар муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон мебошад. Барои ба кишвари индустриалӣ табдил ёфтан пеш аз ҳама мавҷудияти ду омил асосӣ –манбаи энергия ва ғаёлияти беамониати инфрасохтори нақлиётӣ зарур аст.

Хушбахтона аз се ду ҳадафи стратегие, ки дар назди Ҳукумати ҷумҳурии меистод, ин омилҳоро таъмин карда, заминаи мустаҳкам барои ҳадафи ҷорум ба ҳисоб меравад.

Ҳамин аст, ки Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар Паёми солони худ ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон вобаста ба оғозии расмии Даҳсолаи байналмилалӣ амал “Об барои рушди устувор, 2018-2028”, махсусан рушди соҳибкорӣ, таҳкими муносибатҳо бо Ҷумҳурии Ёзбекистон, инчунин гузаштан ба шакли саноати-аграриро мавриди таваҷҷуҳи хеш қарор дода, саноаткунории босуръати кишварро ҳадафи ҷоруми миллӣ ва солҳои 2019-2021 “Солҳои рушди деҳот, сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ”, эълон доштанд.

Дар эълон гардидани ҳадафи ҷорум мо сиёсати дурбинонаи мантиқии Пешвои миллатро баҳри ба яке аз давлатҳои пешбурда мубаддал кардани Тоҷикистон баръало эҳсос менамоем. Яке аз восита ва самти бисёр ҳам муҳим, падидаи нави замони муосир барои расидан ба қуллуҳои баланди муваффақият ва ба даст овардани бурди иқтисодӣ, ҷалби сармоя ба инфрасохтор ва хизматрасонии иҷтимоии таҳти идораи давлат қарордошта барои Ҷумҳурии Тоҷикистон ин тадбири лоиҳаҳои нав тавассути шарикии давлат ва баҳши хусуси мебошад.

Дар шароити маҳдудияти имконияти захираҳои молиявӣ ва буҷети давлатӣ, аз ҷумла, маблағгузории нокифоя ба объектҳои инфрасохтор ва хизматрасонии иҷтимоӣ, ҷалби сармоя тавассути шарикии давлат ва баҳши хусусӣ дар доираи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи шарикии давлат ва баҳши хусусӣ», инчунин ғаёлияти босамари институтҳои хоҷагӣ метавонад барои давлат яке аз механизмҳои асосӣ дар тадбири лоиҳаҳои зарурии соҳаҳои иқтисодиёт ва иҷтимоиёт бошад.

Қайд намудан бо маврид аст, ки барои сармоягузори дар кишвар ҷунини соҳаҳо афзалияти бештарро соҳиб мебошанд. Аз ҷумла:

- Саноати кӯҳӣ;
- Алюминий;
- Ангист;
- Тилло ва нуқра;
- Канданиҳои фойданок;
- Нақлиёт;
- Саёҳӣ;
- Баҳши молиявӣ;
- Моҳипарварӣ;

- Занбӯриасалпарварӣ;
- Чорводорӣ;
- Саноати бофандагӣ;
- Коркарди мева;
- Пахта;
- Кишоварзӣ;
- Гидроэнергетика.

Соҳаҳои номбурда дар сурате метавонанд рӯшд намоянд, агар инмқониятҳои, ки давлат барои субъектҳои фаъолияткунанда фароҳам овардааст дуруст, бо сифати баланд ва дар асоси доштани дониши баланди иқтисодӣ, малакаи истифодаи техникаю технологияҳои замони муосир, донишмандони роҳи усул ва принципҳои роҳбарӣ, инчунин қобилияти навоарӣ-идея амалӣ гардад.

Амалӣ гардидани ин гуфтаҳо вобастагии бештарро соҳиб аст танҳо аз воситаҳои пулӣ, яъне барои иҷрои дилхоҳ лоиҳаҳои тадқиқшаванда, сармоя ва шарикони боваринок лозим аст, ки барои ба мақсад расидан Шарикии давлат ва бахши хусусӣ мисоли хубе буда метавонад.

Мусалам аст, ки асоси ҳамаи инро муколамаи байни давлат ва бахши хусусӣ ташкил медиҳад.

Муколамаи байни давлат ва бахши хусусӣ марҳилаи қабули қарорҳои мебошад, ки самтҳои афзалиятноки иқтисодиётро муайян карда, барои беҳтар намудани фазои соҳибкориву сармоягузорӣ пешниҳодҳо манзур шуда дар намуди муайян кардани мақомоти давлатӣ байни намояндагони давлат ва бахши хусусӣ анҷом дода мешавад.

Қайд кардан бо маврид аст, ки чунин муколама марҳилаи ислоҳоти иқтисодиро босуръат рушд кунонида дар сатҳи маҳаллӣ қарорҳои ақтуалӣ қабул намуда барои ислоҳоти сатҳи миллии манфиатнок буда ҷиҳати тадқиқи он сабуқӣ пеш меорад ва масъулиятнокии иштирокчиёро бошад баланд мебардорад.

Љумъурии Тоҷикистон ҳамчун узви ҷомеаи ҷаҳонӣ муносибатҳои сиёсӣю иқтисодӣ хешро дар арсаи байналмилалӣ аз рӯи принципҳои шарикӣ ва ҳамкориҳои мутақобилан судманд татбиқ менамояд. Талошҳои пайгириҳои Президенти мамлакат дар ин раванд пайваста ба густариши ҳамкориҳои бо шарикони рушд ва ҷомеаи ҷаҳонӣ равона гардиданд, ки дар давраи истиқлолияти давлатӣ эътибори Тоҷикистонро дар миқёси ҷаҳон баланд бардошт.

Њукумати Љумъурии Тоҷикистон афзалиятҳои миллии хешро дар Барномаи давлатии сармоягузориҳои муайян намудааст ва фаъолияти худро ҷиҳати ноил шудан ба Ҳадафҳои стратегӣ ва қомеб гардидан ба Ҳадафҳои Рушди Ҳазорсола равона кардааст.

АДАБИЁТ

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 26.12.2018.
2. Дадеркина Е.А. Эволюция инновационного процесса: парадигма открытых инноваций / Е.А. Дадеркина // Инновационная деятельность. – 2009
3. Тоҷикистон ва ҷаҳони имрӯз, Механизми баҳодихӣ ва амалисозии лоиҳаҳои шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон, Ниёзов Шамс Хайрудинович, докторанти ДДТТ № 1 (60) Душанбе – 2018;
4. Маълуми маводҳои сомонӣ (web –порталӣ) <http://investcom.tj>;
5. Маълуми маводҳои сомонӣ (web –порталӣ) <http://www.ttu.tj>;
6. Маълуми маводҳои сомонӣ (web –порталӣ) <http://www.president.tj> ;
7. Барномаи давлатии сармоягузориҳои барои солҳои 2016–2020.

Шокиров Р.С., Шарифзода Г.М.

ИМКОНИЯТҲОИ ИСТИФОДАИ ТАҶРИБАИ ХОРИҶӢ ДАР ТАКМИЛИ МЕХАНИЗМИ ИДОРАКУНИИ ИҚТИСОДИЁТИ ИҶТИМОИЮ ИҚТИСОДИИ МИНТАҚА

Дар мақола таҷрибаи хориҷии такмили механизми идоракунии иқтисодиёти минтақа баррасӣ гардидааст. Муаммоҳои сиёсати минтақавии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки онҳо дар аксари кишварҳо ҳалли бомуваффақияти худро ёфтаанд, ошкор ва гурӯҳбандӣ карда шудаанд. Дар асоси омӯзиши таҷрибаи кишварҳои хориҷӣ оид ба истифодаи амсилаҳои идоракунии маҳаллӣ, аз ҷумла англосаксонӣ ва континенталӣ, самтҳои асосии ҳалли муаммоҳои маконӣ муайян карда шудаанд. Зикр гардидааст, ки истифодаи таҷрибаи кишварҳои хориҷӣ оид ба таъсиси сохторҳои рушди инноватсионӣ, аз қабili бизнесинкубаторҳо, технопаркҳо, агентҳо ва фондҳои рушд, ба тақвияти тамоюли рушди устувори субъектҳои минтақавии давлат мусоидат карда метавонад. Дар асоси таҳлили таҷрибаи давлатҳои хориҷӣ оид ба таҳия ва татбиқи сиёсати минтақавӣ, роҳҳои баланд бардоштани самаранокии идоракунии рушди иҷтимоию иқтисодии минтақа пешниҳод карда шудааст, ки истифодаи роҳҳои мазкур метавонад ба гузариши иқтисодиёти минтақа ба марҳилаи сифатан нав мусоидат намояд.

Калидвожаҳо: иқтисодиёти минтақа, “идоракунии нав”, “давлати тараққиёт”, сиёсати минтақавӣ, низоми иҷтимоию иқтисодии минтақа, таҷрибаи хориҷӣ

Шокиров Р.С., Шарифзода Г.М.

ВОЗМОЖНОСТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ЗАРУБЕЖНОГО ОПЫТА В СОВЕРШЕНСТВОВАНИИ МЕХАНИЗМА УПРАВЛЕНИЯ СОЦИАЛЬНО- ЭКОНОМИЧЕСКИМ РАЗВИТИЕМ РЕГИОНА

Рассмотрен зарубежный опыт совершенствования механизма управления развитием экономики региона. Выявлены и классифицированы проблемы региональной политики Республики Таджикистан, успешное решение которых найдено во многих странах. На основе изучения опыта зарубежных стран в применении моделей местного управления, например, англосаксонской и континентальной, определены основные направления решения территориальных проблем. Считается, что использование опыта зарубежных стран по использованию таких инструментов, как создание структур инновационного развития из числа бизнес-инкубаторов, технопарков, агентств и фондов развития, могут способствовать укреплению тенденций устойчивого развития региональных субъектов государства. Исходя из практики иностранных государств по разработке и осуществлению региональной политики предложены пути повышения эффективности государственного управления развитием региона, применение которых может способствовать переходу экономики региона на более качественные уровни развития.

Ключевые слова: региональная экономика, «новое управление», «государства развития», региональная политика, социально-экономическая система региона, зарубежный опыт

Shokirov R.S., Sharifzoda G.M.

POSSIBILITIES OF USING FOREIGN EXPERIENCE IN IMPROVING THE MECHANISM FOR MANAGING SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT OF THE REGION

The article dwells on the foreign experience referring to regulation of economy development in the regions. The problems of Tajikistan Republic regional policy whose successful solution is found in many countries are elicited and classified. The basic streamlines beset with a solution of territorial problems are determined being proceeded from the study of the experiences of foreign countries which were used in reference to local management of modelling having, for example, Anglo-Saxon and continental origin. It is considered that a usage of the experience of foreign countries on utilizing such instruments as creation of innovation development structures out of the number of business-incubators, technoparks, agencies and development funds can promote a consolidation of the tendencies of sustainable development in regard to regional subjects of the state. Proceeding from the practice of foreign states related to elaboration and effectuation of regional policy, the authors suggest the ways of elevation of effectiveness targeted at state management with the development of the territories of Tajikistan whose application can promote progress and alleviated differentiation accruing throughout their evolution.

Key words: regional economy, “new management”, “developmental states”, regional policy, socio-economic system of the region, foreign experience

Дар шароити муносибатҳои бозорӣ идоракунии рушди иқтисодиёти минтақа дар меҳвари диққати ходимони давлатию илмӣ қарор гирифта, хусусан ҳангоми таъмини рушди тавозунии минтақаҳо масъалаи муҳим гардидааст. Тавре мушоҳида мегардад номунтазам ва нобаробар рушд қардани минтақаҳо дар давлатҳои рушдёфтаи бозор низ ба норозигии аҳоли аз вазъи иҷтимоию иқтисодӣ оварда мерасонад. Ба ин мисол шуда метавонад ҳолатҳои ҷойдошта дар даҳсолаи гузашта дар Испания. Аз ин лиҳоз, табдил додани давлат ба як субъекти комилан ташаккулёфта ва пуриқтидори фаъолияти иқтисодӣ яке аз вижагӣҳои низоми муосири хоҷагидорӣ ҷаҳонӣ махсуб меёбад. Гузашта аз ин дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки раванди таҷдиди иқтисодиёти бозоргонӣ дар кулли соҳаҳои фаъолияти ҳаёт мушкил сурат мегирад, истифодаи таҷрибаи дигар давлатҳои ҷаҳон дар самти идоракунии давлатии рушди минтақаҳо хеле зарурӣ мебошад. Қайд қардан зарур аст, ки дар чунин шароит диққати махсусро таҷрибаи мақомоти давлатӣ дар ташаккули захираҳои молиявӣ, иҷроӣ нақшаҳои маблағгузори соҳаҳои иҷтимоию иқтисодӣ, истифодаи самарабохши воситаҳои пулии буҷети маҳаллӣ, татбиқи дурусти ваколатҳои мақомоти давлатӣ дар маҳал ва ғайра дарбар мегиранд.

Тавре мушоҳидаҳо нишон медиҳанд таҷрибаи ҷаҳонӣ идоракунии тараққиёти иқтисодиёти минтақа вижагӣҳои ба худ хос дорад ва метавонад ба тақомули таҷрибаи маҳаллӣ дар раванди таҷдиди инфрасохтори бозор воситаи муҳимми таъсиррасон бошад.

Дар шароити муосир самарабохш набудани тамсилаи уфуқии идоракунӣ барои ҳалли масъалаҳои рушди минтақа, ки бо ноил нашудан ба ҳадафҳои гузошташуда ва ё афзоиш ёфтани хароҷот барои дастрас шудани он вобаст аст, таҷдиди идоракунии давлатиро дар татбиқи шаклҳои нави фаъолият талаб менамояд. Албатта, татбиқи кулли дастовардҳои давлатҳои хориҷӣ дар самти идоракунии давлатии рушди минтақаҳо ва таҷдиди фаъолияти мақомоти давлатӣ бо назардошти хусусиятҳои хоси идоракунӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ғайриимкон мебошад. Зеро дар шароити муосир дар идоракунии баъзе аз ҷанбаҳои рушди минтақа, хусусан буҷету андоз, қарзи давлатӣ, лоиҳаҳои сармоягузорӣ, инфрасохтори истеҳсоли афзалият дар ваколати мақомоти болоии (марказии) ваколатдори соҳа дода шудааст. Аз ин лиҳоз, мо бояд ба комилан мутобик будани таҷрибаи ҷаҳонӣ дар самти идоракунии рушди иқтисодиёти минтақа диққати хоса диҳем.

Дар ибтидои солҳои 60-уми қарни 20 саравал дар муҳити бизнеси хусусӣ ва минбаъд дар баҳши давлатӣ тамсилаи идоракунӣ барои расидан ба натиҷаи ҳадафҳои гузошташуда, фаъолона истифода гардид. Ҳадафи асосӣ дар ин самт истифодаи мақсадноки воситаҳои пулии равонагардида ба соҳаҳои иҷтимоию иқтисодӣ махсуб меёфт. Аз ин лиҳоз вижагии хоси идоракунӣ ба назорати қатии мутобикати ҳадафҳо бо захираҳои равонагардида нигаронида мешуд. Албатта, дар мамолики мухталиф истифодаи номҳои мухталиф ба монанди: усули барномавӣ-мақсаднок, равиши нақшавӣ-мақсаднок, буҷетикунории ба

натиҷа нигаронида шуда, [3; 41] мушоҳида мегардад. Қайд кардан зарур аст, ки ҳангоми татбиқи усули номбурда дар бархе аз мамлики англис-саксонӣ ва инчунин Осиёи ҷануби шарқӣ усули номбурда хеле паҳн гардид ва дар сарчашмаҳои илмӣ манотиқи зикршуда зери унвони «Идоракунии давлатӣ нав» - New Public Management (NPM) баррасӣ шуда аст.

Албатта, дилхоҳ амсилаи идоракунӣ ҷанбаҳои мусбӣ манфии худро дорад, ва метавонад дар равандии татбиқ дар фаъолияти бархе аз мақомоти идоракунӣ давлатӣ бештар самара диҳад ва ё баъзан таъсири манфии он низ зоҳир гардад. Аз ин лиҳоз ба навгониҳои дар усули мазкур мавҷуда ва рушди будани олатҳои амсилаи NPM нигоҳ накарда дар амалия он ҳам натиҷаи мусбӣ ва ҳам манфӣ додааст.

Агар ба натиҷаи мусбӣ амсила NPM назар намоем он имкон додааст, ки сатҳи сифати идоракунӣ тағйир ёбад, вале ин бештар ба сохторҳои тичоратӣ хос буд, ки ҳадафи асосии ин субъектҳо ба гирифтани фоидаи ҳадаи аксар нигаронида шуда, қисми муайяни фоидаи соҳибшуда ба ҳавасмандгардонии молиявии идоракунандаҳо ва кулли иштирокчиёни лоиҳа ва ё барнома нигаронида шудааст. [4; 152]

Дар раванди татбиқи усули буҷеткунонии ба натиҷа нигаронидашуда (БНН) ҷӣ дар давлатҳои рушдишуда ва ҷӣ дар давлатҳои рушдишудаи бозор, аз он ҷумла Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ибтидои асри XXI беасар будани усул арзёбӣ мегардад ва ё баъзан NPM – ро таъсири манфӣ дошта баррасӣ мекунанд. Маҳфӯз мондани раванди услуби кор ва сарбории иловагӣ ба иҷрокунандагон ҳангоми татбиқи барномаҳо, ки аз рӯи БНН амалӣ мегарданд боиси бавҷуд омадани мушкилӣ дар иҷро ва назорати нишондиҳандаҳо шуда рабати субъектҳои идоракунанда бинобар ин сабаб кошта мегардад. Гарчанде, ки дар унвони усули номбурда «ба натиҷа нигаронида» дарҷ шуда бошад ҳам на ҳама вақт ҳангоми иҷрои ҳадафҳои ниҳой зина ба зина амалӣ шудани зерҳадафҳо мушоҳида мешаванд. Аз ин лиҳоз норасоии асосии усули БНН ин иҷро нагардидани рисолати бархе аз зерҳадафҳои меҳнатталаби барномаҳои рушд дар раванди идоракунӣ давлатӣ маҳсуб меёбад.

Бояд қайд намуд, ки маҳз нуқсонҳои номбурда дар солҳои 80-уми асри гузашта дар мамлики рушдишудаи бозорӣ нуқтаи назарро оид ба давлат ҳамчун бозингари калидӣ дар самти ташаббус ва амалигардонии вазифаҳои рушди иҷтимоӣ иқтисодии талаб намудаи ҷамъият, ки дар шароити бозор ва рақобати озод ноилнашаванда низ маҳсуб меёбад ба миён овард. Дар ҷунин ҳолат давлат низоми арзишҳо ва дастурҳои меъёрии фаъолияти ҷамъиятро барои алоқаи доимӣ, гуфтушунӣ ва ҳамкориҳо бо намоёндогони бизнес, ташкилотҳои ҷамъиятӣ ва ҷомеаи шахрвандӣ ташаккул медиҳад.

Ҳангоми ҷунин равиш, аҳамияти асосиро бунёди оянда бо назардошти захираҳо, талабот, ҳадафҳои стратегӣ, бартариҳои ҷамъиятӣ ва натиҷаҳои корҳои илмӣ-таҳқиқотӣ барои ҳалли вазифаҳои гузашташуда ва вазорати истифодашавандаи ҳоса доранд.

Вобаста аз вазифаҳои ҳоси давлат ва бартариҳои биниши муҳаққиқон шакли идоракунӣ давлатӣ дар таҳқиқотҳои олимони мухталиф дар доираи амсилаи баррасишаванда зери унвони «мизочрӯварии давлат»;[6; 28] «давлати пурқувват»; [9; 19] «давлати хизматгузор»; [5; 50] «давлати тараққикардаи оянда» ва «давлати тараққиёт»[1; 67] баррасӣ гардид.

Ҷанбаҳои назариявӣ ва амалии «давлати тараққикардаи оянда» як намуди амсилаи NPM дар ибтидо дар таҷрибаи мамлики Осиёи шарқӣ ҳосатан Ҷопон, Индонезия, Сингапур ва ғайраҳо татбиқ гардида аст. Амсилаи мазкур нақши қавии давлатро дар таъмини рушди иҷтимоӣ иқтисодӣ тариқи даҳлати фаъоли давлат ба раванди истеҳсолот ва ҷараёни тақсимути мубодилаи молҳои хизматрасонӣ, татбиқи сиёсати ҳимоятгаронаи давлат дар соҳаи истеҳсолот, ҳавасмандгардонии соҳаҳои нави саноат, фаъолияти инноватсионӣ, бунёди шароити мусоид барои рушди соҳибдорӣ, навоарию сармоягузори ва дигар соҳаҳои идорашаванда талаб мекунад.

Зикр кардан зарур аст, ки бо мақсади рушди фаъолияти инноватсионӣ давлат ҳангоми истифодаи ин нави идоракунӣ давлатӣ давлат метавонад ба муҳити рақобати озод ҳалал эҷод намояд. Зеро давлат соҳаи иқтисодии афзалиятноки барои рушд интихоб намудаашро ҳавасманд менамояд ва ё кластерҳои ҳалқаҳои технологиро бунёд менамояд, шиддати

монеаҳои маъмуриро барои соҳаҳои доираи рушд интиҳобгашта коҳиш медиҳад, дастгирии давлатиро кафолат медиҳад, қарзҳои имтиёзноки давлатӣ пешниҳод менамояд ва дигар чораҳои танзимои мустақиму ғайримустақимро амалӣ менамояд.

Ҳамин тавр, иштироки фаъолони давлат дар тамоми равандҳои тақрири ҳаллотҳои метавонад ҷанбаҳои манфири низ дар худ дошта бошад. Аз ин лиҳоз, Голдстоун Д. [2; 24] идоракунии давлатиро дар доираи равиши болозикр ҳамчун «салоҳиди маъмурии беаҳдои ҳислати тоталитарӣ доша» баррасӣ намудааст. Ин муайянкунӣ аз он шаҳодат медиҳад, ки амсилаи болозикри идоракунии давлатии рушди иҷтимоию иқтисодӣ ба тамоми ҷанбаҳои ҳаёти ҷамъият ба таври тоталӣ, яъне пурраву мутяқан ҳукмфармой мекунад ва озоди дигар иштирокчиёни муносибатҳои ҷамъиятӣ ё худ субъектони иқтисодӣ маҳдуд мегардад.

Боиси зикр аст, ки амсилаи «давлати тараққиёт» таҷдиди идоракунии давлатӣ ва тағйири мундариҷаи онро дар мадди назар дорад. Ташаккул ва тараққиёти ҳамкориҳои доимии давлат бо бизнеси хусусӣ, ташкилотҳои ҷамъиятӣ, иттиҳодияҳои ихтиёрӣ ва аҳолии ба сар баранда, сифати нави кори хизматчиёни давлатиро дар қорҷӯбаи ваколатҳо ва қоидаҳои нави фаъолият тақозо менамояд. Таҳқиқгарони вижагиҳои амсилаи мазкур бар он назаранд, ки «Самаранокии татбиқи амсилаи осӣёи («давлати тараққиёт» дар назар дошта шудааст) ба имкониятҳои муқобилият нишон додан ба рағбати ширкатҳои алоҳида ва ғамхор будан оид ба ҳадафҳои миллӣ асос меёбад. [10; 452]

Муҳакиқи шинохта дар самти омӯзиши идоракунии давлатӣ Ч. Чонсон [11; 712] қайд менамояд, ки дар раванди бунёди амсилаи «давлати тараққиёт» дар мамолики ҳудуди Осӣё аслан «давлат ҷамъиятро бо худ ҳамроҳ намуда, нақшаи сиёсии ҳокимияти қонунии ҳудро чун инқилоби иҷтимоӣ ё тараққиёти иқтисодӣ» амалӣ мекунад ва омода будани ҳудро барои дастгирии тараққиёт ҳадафи қалбӣ пеш мегузорад. Чунин назари Чонсон Ч. дақиқан ба консепсияи амсилаи «давлати тараққиёт» мутобиқ мебошад ва давлат пеш аз ҳама ба амалӣ шудани ҳадафҳои иҷтимоию иқтисодӣ ва сиёсии ҳеш қўшиш менамояд ва рағбати дигар субъектони иқтисодӣ дар дараҷаи нисбатан поёнтар қарор мегирад.

Ҳаминтавр муаллиф ақидаи дигар олимони дар таҳқиқот баррасӣ намударо дастгирӣ намуда, таъкид менамояд, ки давлатро зарур аст барои амалӣ намудани ҳадафҳои идоракунии давлат самтҳои асосии тараққиёти иқтисодиро муайян намояд, ҳадафҳои стратегиро аниқ созад, барномаҳои таҳлидиро таҳия кунад ва барои татбиқи амалигардонии онҳо олатҳо ва равишҳои мутобиқро интиҳобу низомбандӣ намояд, гурӯҳҳои таҳқиқотчиён ва экспертҳои ҷалб кунад, рушди иқдидори кадриро таъмин намояд. Аз ин бармеояд, ки давлат расман тариқи мақомоти ҳокимият бо мақсади таъмини тараққиёт бояд интиҳоби самти фаъолияти ҳудро, ки аз нигоҳи илмӣ ва сиёсӣ боасос ва ҳавасмандкунанда мебошад амалӣ намуда, ба зимааш вазифаҳои менеҷерро барои идоракунии кулли стратегияҳо ва барномаҳо мегирад, инчунин маъмурикунонии зарурӣ ва ҷалби захираҳои таъмин мекунад.

Ҳамин тавр, амсилаи «давлати тараққиёт» дар мамолики ҳудуди Осӣё вижагиҳои хос дошта, иштироки фаъолони давлат дар раванди татбиқи барномаи стратегияҳо тақозо мекунад. Тамсилаи мутобиқи аврупоии ин амсила, нисбатан дертар аз таҷрибаи Чопон ва Сингапур ташаккул ёфтааст. Ин пеш аз ҳама аз мушкил будани интиқоли ананаи одатҳои осӣёи миёна ба муҳити идоракунӣ дарак медиҳад.

Тавре баъзе аз олимони рус ба монанди Ананьин О.И., Воейков М.И., Гловели Г.Д., Городецкий А.Е., Гринберг Р.С., Рубинштейн А.Я. [1; 144] баён менамоянд, истифодаи тамсилаи «давлати тараққиёт» – муайянкунандаи субъекти идоракунии равандҳои иҷтимоию иқтисодии танзимкунандаи доираи меъёрии рушд, ки ба вижагиҳои демократӣ асос меёбад ва ҳамкориҳоро бо сохторҳои ҷамъиятиву тичоратӣ тақозо намуда, аз низоҳои милливу сиёсӣ канораҷӯиро фароҳам меоварад, метавонад барои амалияи Руссия ва дигар мамолики пасошӯравӣ ҷолиб бошад.

Албатта, дар бисёр ҳулосабарориҳо ва баррасии олимону мутахассисон ташаккули вижагиҳои ибтидоӣ ва муосири идоракунии давлатии рушди иҷтимоию иқтисодӣ ба

мамолики ғарб мутаалиқ дониста мешавад, вале тавре баён намудем, нишонаҳо ва амсилаи ибтидоии он дар таҷрибаи давлатҳои осоиёни дур ба мадди назар мерасанд.

Қайд кардан зарур аст, ки дар охири ари XX ва ибтидои асри XXI дар давраи тарақиёти илмӣ-техникӣ, пешрафти технологияи рақамӣ, вусъат додан ва тезонидани рушди минтақаҳои алоҳида дар манбаи NPM ва амсилаи «давлати тарақиёт» амсилаи шакли нав дар адабиёти илмӣ хориҷӣ ҳосатан асарҳои илмӣ олимони аврупоӣ таҳти унвони «New Governance» (NG) – («идоракунии нав», «ҳокимияти нав» ба таври васеъ истифода гардид. Ин амсилаи идоракунии нав равиши ба худ хос дошта баъзе масъалаҳоро ба мадди назар мегирифт, ки амсилаи NPM чузъан ин вижагӣҳоро фарогир набуд.

Вижагии ҳосаи NG дар он зоҳир мегардад, ки асоси ин амсила ба мизоҷ нигаронида будан ва хизматрасониҳои сӯғӣ бо назардошти талаботи ҷамъиятии рушдбанда ишғол менамуд. Аз ин лиҳоз, аҳамияти ҳоса барои ба мадди нағар гирифтани хоҳиши истеъмолгарони моли хизматҳо, инчунин ҷалби иштирокчиёни доираи зиёд ба ҳамкориҳои давлатӣ ва бахши хусусӣ зоҳир мегардад. Дар соҳаи бизнес ин тарақиёти кооперацияҳо ва дар идоракунии давлатӣ бошад ҳамгироии давлатӣ ва бахши хусусиро дар асоси шарикӣ бахши хусусӣ ва давлатӣ (инчунин, ташкилҳои ҷамъиятӣ ва ғайритиҷоратӣ) тақозо менамояд.

Дар амсилаи NG чунин шарикӣ на танҳо барои амалӣ намудани қарорҳои қабулгардида ва ноил шудан ба ҳадафҳои судманди муттаҳигардидаи бахши хусусию давлатӣ, балки ҳангоми ташаккули стратегияҳо ва барномаҳои лоиҳаҳои муҳталиф зарур мегардад. Бояд иброз намуд, ки дар амсилаи NPM чунин вижагӣ ба мадди назар намерасад ва таъсири давлат барои ҳавасмандгардонии дигар иштирокчиёни муносибатҳои иқтисодӣ бештар тақозо мегардад. Зеро дар ин амсила ҳадафҳои амалишавандаи тарақиёт пайгири шуда, манфиати умумӣ ҷомеа ба назар гирифта мешавад, вале танҳо давлат ва мақомоти ваколатдори он барои амалӣ шудани ҳадафҳои рушд масъулияти сангин доранд ва иштироки ғайри дигар субъектон ҳавасмандии ҷандон назаррас надоранд. Дар ҷадвали 1. муқоисаи амсилаи идоракунии давлатии тарақиёти иҷтимоӣ иқтисодӣ оварда шудааст.

Ҷадвали 1. – Таҳхиси амсилаи идоракунии давлатӣ

Амсилаҳо	Шартҳо				
	Шарти ташкили ҳамкорӣҳо	Дараҷаи вобастагии иштирокчиён	Шарти марказии амсила	Вижагӣҳо	Банақшарирӣ
Классикӣ	Иерархия амру фармон	Вобастагии сангин	Ба маросим нигарон	Мавқуф гузоштани раванд	Амудӣ, амрӣ
Нақшавӣ-ҳадафмандӣ (NPM)	Бозор, шартнома мубодила	Мустақил	Ба самаранокӣ ва натиҷа нигарон	Навсозӣ, таҷдид экспертиза	ҳадафнок, ба натиҷа нигаронида
Давлати тарақиёт	Шабак, ҳамкорӣ, мувофиқа Кардан	Вобастагии муттақобил	Ба иштирок ва ҳамкорӣ	Вобастагии баракс, баҳисобгирии назари шахсонӣ рағбатдор ҳангоми таҳияи ҳадафҳо	Алоқав доимӣ ва ба мадди назар гирифтани ақидаҳо
Идоракунии нав (NG)	Ҳамкориҳои судманд	Вобастагии муттақобил	Ҳамкориҳои шабакавӣ	Стратегӣ	Мувофиқа намудан,

					тибқи самтҳо
--	--	--	--	--	--------------

Сарчашма: таҳияи муаллиф.

Тавре аз маълумоти дар ҷадвали 1. низомбандӣ гардида мушоҳида менамоям амсилаи нави идоракунии аз амсилаи давлати тарақиёт, ки маҳз ба татбиқи технологияи нави ва қарорҳои рақамии таъминкунондаи баҳисобгирии васеи талаботи ҷамъиятӣ ва тезонидани қабули қарорҳо асос меёбад, фарқи назаррас дорад. Қайд кардан зарур аст, ки танҳо чунин равиш, метавонад қувваи пешбаранда дар тараққиёти идоракунии нави ба технология ва рақамикунони нигаронидашуда дар соҳаи давлатӣ бошад, ки ҳаракати зуду бенуқсонро ҳангоми маҳфуз нигоҳ доштани ду шакли идоракунии бартаридошта ва барои ҳадди ақал кардани таъсири манфии онҳо мусоидат мекунад.

Ҳамин тавр, таҳқиқи ба таҳияи амсилаи муносири идоракунии давлатӣ аз назари тақмили равишҳои идоракунии тараққиёти иқтисодӣ нигаронидашуда, интиҳоби таъминоти методӣ олатии он, як самти муҳим ва афзалиятдоштаи соҳаи илм, вазифаи мубрам мебошад, ки ҳалли он метавонад ба тараққиёти иқтисодии миллий ва минтақаҳои он инчунин, сатҳу сифати ҳаёти шаҳрвандони кишвар ва захираҳои зеҳнӣ инфросохтори иқтисодӣ иҷтимоӣ таъсири назаррас расонад.

Яке аз масъалаҳои калидии идоракунии давлатии рушди минтақаҳои интиҳоби объекти таъсиррасон – интиҳоби ҳудуди низоми иҷтимоӣ иқтисодӣ ба идоракунии бештар ҳасос дар доираи минтақаҳои кишвар маҳсуб меёбад, ки яқинд маҳалҳо ё як маҳалли алоҳидаро тибқи барномаи тарақиёт фаро мегирад. Аз ин лиҳоз муаллиф зарур мешуморад, ки таҷрибаи як қатор давлатҳои Аврупои Осиёро дар таҳқиқот ба таври мухтасар баррасӣ карда, мавриди истифода қарор гирифтани амсилаи «давлати тарақиёт» ва «идоракунии нави»-ро дар шароити идоракунии тараққиёти иқтисодии минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян намоям.

Испания дар байни давлатҳои Аврупо аз нигоҳи масоҳат мавқеи ҷорумро ишғол менамояд. Ташаққули идоракунии рушди минтақаҳои дар ин давлат маҳз аз масоҳат ва ҷойгиршавии ҷуғрофӣ вобастагӣ дорад. Дар солҳои 60 асри XX дар давраи саноатикунони босуръат иқтисоддонҳои Испания ҳафт минтақаи рушдро бо вижагиҳои хоси аз ҳам фарқкунанда тасниф намуданд ва солҳои 70 –ум бошад шаш минтақа тасниф шуда буд. [8; 34]

Хосатан дар солҳои 60-70-уми асри XX ихтисори номуттаносибӣ дар рушди иҷтимоӣ иқтисодӣ мамлакат яке аз ҳадафҳои бартаридоштаи речаи франкистӣ пеша гузошт, ки аз як ҷониб ба рушди устувор ва тараққиёти муттаносибии иқтисодии миллий ва аз ҷониби дигар ҳаракатҳои ҷамъиятии муҳолифини авторитарӣ бо таъмини тараққиёти иҷтимоӣ пешгирӣ карда шуд. Қайд кардан зарур аст, ки аз давраи франкизм дар Испания оғоз карда мафҳуми «сиёсати тараққиёти минтақа» (*política de desarrollo regional*) бар ивази «сиёсати минтақавӣ» истифода шудааст. Дар ин самт ҳадафи асосӣ ба бунёди минтақаҳои махсуси озода – полюсҳои тарақиёт, ки ҷойгирони маконии саноатро дар мамлакат (илова ба минтақаҳои озоди иқтисодӣ аллакай ҷойдошта) таъмин менамуд, нигаронида шуда буд. Ҷораи мазкури тақомули тараққиёти иқтисодӣ, дар заминаи таҳқиқоти гурӯҳи кории фарогир бо мутахассисони Бонки байналхалқии таҷдид ва рушд, ки соли 1962 дар Испания [12] бо назардошти вижагиҳои рушди ин мамлакат гузаронида шуда буд, татбиқи гардид. Ояндабинӣ карда шуда буд, ки полюси рушд дар раванди татбиқи бояд ду навъ амалӣ гардад: дар маҳалҳое, ки саноатикунони ташаққул ёфта буд ва дар маҳалҳои пурра мавҷуд набудаи инфрасохтори саноатӣ. Ҳамин тавр, дар соли 1964 5 полюси мусоидаткунанда ба тараққиёт ва 5 полюси нави тарақиёт бунёд карда шуд, ки бештар аз 10 сол ҷаҳол буданд. Ин минтақаҳои махсуси иқтисодӣ саноатӣ-истеҳсолӣ (барои бунёд ва тараққиӣ комплексҳои саноатӣ пешбинӣ шуда буданд) ва бандарӣ маҳсуб меёфтанд.

Механизми махсуси дастгирии давлатии субъектони соҳибкории хусусӣ ва давлатӣ, ки хоҳиши фаъолият бурданро дар ин ҳудудҳо доштанд тариқи молиякунонии мустақим ва имтиёзҳои андоз амалӣ карда шуда, иштирокчиён дар асоси озмунҳои махсус ва бо шартӣ сармоягузории минималӣ дар саноати маҳаллӣ ва бунёди миқдори муаяни ҷойҳои корӣ ба фаъолият шурӯъ менамуданд.

Дар натиҷа татбиқи ҳарду навъи полюсҳо дар марказҳои маъмурии минтақаҳои мамлакат (на маҳалҳои дурдаст) но вобаста аз он, ки ҳадафи ҳамаи нақшаҳои франкистӣ ин аз байн бурдани нобаробарии даромад ба сари аҳоли махсуб меёфт, ба роҳ монда шуданд.

Ба сифати критерияҳои азёбӣ барои амалдорони франкизм омили банақшагирии маконӣ, хатҳои асосии стратегияи тараққиёти иқтисодии ҳудудҳои муайян, инчунин ҳамгирӣ бо мақсади тараққиёти саноатии ноҳияҳо ва маҳалҳои махсус истифода мешуданд.

Амсилаи «Испания»-и ҳамкорӣҳои марказ-минтақаҳо хеле рағбатангез мебошад. Зеро, дар мамлакат санади меъерӣ-ҳуқуқии махсус барои дастгирии тараққиёти иҷтимоӣ иқтисодии минтақаҳои алоҳида аз ҷониби ҳокимияти марказӣ мавҷуд намебошад. Ин пеш аз ҳама аз як ҷониб вижагиҳои ғайримарказонии давлатӣ ва аз ҷониби дигар – хусусияти идоракунии давлатӣ дар доираи Иттиҳоди Аврупо мебошад.

Ҳамасола ҳокимияти миллии Испания тариқи мақомоти ваколатдор Вазорати иқтисод ва рақобатпазирӣ мамлакат дар доираи стратегияи амалкунандаи тараққиёти иҷтимоӣ иқтисодии Иттиҳоди Аврупо ва дар асоси тавсияҳои комиссияи аврупоӣ Барномаи миллии таҷдидро таҳия менамояд. Дар ин барномаи рушди маҷмӯӣ вазифаҳои тараққиёти минтақавӣ мавҷуд буда, бо барномаю ҷораҳои аниқу дақиқи амалишаванда аз ҷониби марказ ва минтақаҳо шарҳ дода шудааст. Дар амалияи Испанияи муосир «амсилаи сесатха»-и сиёсати минтақавӣ, ки дар он механизми ба инобат гирифтани ва ҳамкорӣ ҳокимияти сатҳҳои мухталиф: фаромиллӣ, миллий ва минтақавӣ [7; 78] ҷой дорад, ташаккул ёфтааст.

Вале, то чи андоза механизми мазкур самаранок мебошад ва то кадом андоза чунин идоракунӣ низоҳоро ба миён намеоварад? Инчунин ҳокимияти марказӣ кадом маҳдудиятҳоро барои пешгирии раванди рушдёфтаистодаи ғайримарказонӣ шудани идоракунии минтақаҳо пеша мегирад, ки гузариши ваколатҳои мақомоти марказӣ ба минтақавӣ дар солҳои охир бо тадриҷ идома дорад. Ҳамкорӣҳои марказ ва минтақаҳо дар Испания вижагии содда надорад, ин аст, ки таъсири якҷояи ин мақомоти сатҳи болоӣ бо роҳи ҷамъоварӣ ҳамчун «низои институтсионалӣ» муайян кардаад. Ҳамкорӣҳои дучонибаи ҳокимияти марказӣ ва минтақаи алоҳида назар ба ҳамкорӣҳои бисёрҷонибаи марказу минтақаҳо бартарӣ дорад. Ба ин низоми сиёсии мамлакат, ҳизбҳои дар идоракунӣ фаъол, рақобати сиёсии идеологӣ ва ғайра таъсир мерасонанд.

Дар Испанияи муосир ҳамкорӣҳои ҳокимияти марказӣ ва маъмурияти минтақаҳои мухторӣ дар доираи бахшҳои аниқ иқтисодиёт низ бо ташкили ҷлаҳои машваратӣ, ки маҳз соҳаҳои алоҳидаро фаро гирифта, ваколатҳои ҳокимияти марказиро дар ин самт ба минтақаҳо мегузaronд дида мешавад. Намояндагони сиёсии Басков ва Мадрид, ки ду минтақаи бузурги мамлакат мебошанд ба ҳамкорӣҳои маҳаллӣ дар шароити ғайримарказонӣ будани идоракунии давлатӣ ва ҷой доштани вазъи ҷудоихоҳӣ (партикуляристӣ) майл доранд. Аз ин ҷо бармеояд, ки дар раванди татбиқи нақшаҳои ҳокимияти марказии Испания мушкилиҳои ҷойдошта таҷдиди низоми идоракунии маҳаллӣ ва худидоракуниро вобаста ба талаботи вақту замон ҳоло низ тақозо менамояд.

Дар Италия объекти идоракунии тараққиёти минтақавӣ вилоятҳо, провинсияҳо ва муниципалитетҳо махсуб меёбанд. Аз ин лиҳои ин ҳудудҳои маъмурӣ дар дастгирии ҳукумат ва Иттиҳоди аврупо ғайрифавол намебошанд. Ин аз он шаҳодат медиҳад, ки мақомоти марказӣ дар раванди идоракунии тараққиёти минтақаҳо мақоми калидӣ доранд.

Ҷанбаи институтсионалӣ-меъерӣ ҳамкорӣҳои мақомоти марказӣ ва минтақаҳо ҳануз дар Конститутсияи Италия ҷой дода шуда, дар дигар қонунҳо шарҳ дода шудааст. Ба масъалаҳои муносибатҳои минтақавӣ ва идоракунии он боби 5 –уми Конститутсияи Италия бахшида шудааст. Ба минтақаҳо чун дорои хусусияти мухторӣ вазифаю ваколатҳо муайян

шудаанд. Мутобиқи муқарароти Конститутсия минтақаҳои дорои нуфузи оддӣ (regioni a statuto ordinario) ва дорои нуфузи махсус (regioni a statuto speciale) фарқ карда мешаванд.

Соли 1983 дар Италия Шӯрои «Давлат-минтақаҳо» (Conferenza Stato-Regioni) таъсис дода мешавад, ки он 20 Президентҳои вилоятҳоро дарбар мегирад. Ин Шӯро аз ҷониби Вазири Италия оид ба қорҳои минтақаҳо ва мухториятҳо идора карда мешавад. Соли 1997 ташаккули идоракунии минтақавӣ дар сатҳи густурда мушоҳида мешавад, зеро дар заминаи Шӯроӣ номбурда Шӯрои «Давлат-шаҳрҳо ва мухторияти маҳаллӣ» таъсис дода шуда, бо Шӯроӣ аввал пайваست карда шуд. Шӯроӣ дар сатҳи нав ташаккулёфта масъалаҳои фарогири рағбати ҳақимияти марказӣ ва минтақавию маҳаллиро ҳаллу ҷалб мекунад. Қулли барномаҳои ҳамгироии фаъолияти мақомоти марказию маҳаллӣ дар доираи Шӯро баррасӣ гардида, дар як сол бештар аз 10 фармоишҳо қабул кардааст. Дар шароити муосир ин Шуро олати таъсиррасони сиёсӣ дар самти ҳамоҳангсозии фаъолияти мақомоти ҳокимият мебошад.

Ҳаминтавр, амсилаҳои баррасишуда ва таҷрибаи давлатҳои аврупо шаҳодат медиҳанд, ки ҳоло амсилси «Идоракунии нав» дар идоракунии тараққиёти минтақаҳо аҳамият дошта, аз нигоҳи самаранокӣ, ташаккули ҳамкорӣ судманди мақомоти марказию минтақавӣ ва бахши хусусӣ, ба мадди назар гирифта шудани рағбати идоракунондаҳо, ба шароити иқтисодӣ рақамӣ инноватсионӣ мутобиқ будан ва ғайра назар ба дигар амсилаҳо афзалият дорад.

Рӯйхати адабиёти истифодашуда:

1. Ананьин О. И., Воейков М. И., Гловели Г. Д., Городецкий А. Е., Гринберг Р. С., Рубинштейн А. Я. На пути к новой экономической теории государства. - М.: - 2018. С.143-176
2. Голдстоун, Дж. К теории революции четвертого поколения / Дж. Голдстоун // Логос. - 2006. - № 5. - С.13-44.
3. Зинчук, Г. М. Программно-целевое регулирование региональных экономических систем / Г. М. Зинчук, К. Г. Сагидов // Известия Уральского государственного экономического университета. - 2014. - № 3. - С. 38-56
4. Лимонов, Л. Э. Территориальное стратегическое планирование как предпосылка внедрения методов бюджетирования, ориентированного на результат / Л. Э. Лимонов // Реформирование общественного сектора: поиск путей повышения эффективности. - СПб. : Издат. Дом СПбГУ, 2006. - Ч. 1. - С.144 - 167.
5. Мамычев, А. Ю. Сервисное государство: проблемы теории и практики реализации / А. Ю. Мамычев, Я. В. Коженко // Власть. - 2010. - № 3. - С. 44-56.
6. Павлюченко, В. И. Управление эффективностью экономических процессов / В. И. Павлюченко. - М.: Мысль, 1986. С. 25-34.
7. Понеделко Г.Н. Испания: региональная политика в «государстве автономий» // Региональная политика стран ЕС / Отв. ред. А.В. Кузнецов. – М.: ИМЭМО РАН, 2009. С. 86.
8. Прохоренко И.Л. Территориальные сообщества в политическом пространстве современной Испании. – М., 2010. – 456 с.
9. Фукуяма, Ф. Сильное государство: Управление и мировой порядок в XXI веке. - М.: АСТ, 2006. С. 18-32.
10. Эйзенштадт, Ш. Сравнительное изучение цивилизаций / Ш. Эйзенштадт. - М.: Аспект-Пресс, 2009. С.450-475.
11. Johnson, Ch. Revolutionary change / Ch. Johnson. - L.: University of London Press, 1986. - 712 p.
12. The economic development of Spain / International Bank for Reconstruction and Development (IBRD) – Baltimore, 1967.

Чумаев А.К.

МУАММОҲОИ РУШДИ УСТУВОРИ ИҚТИСОДИЁТИ МИНТАҚА

Дар мақолаи илмӣ равандҳои асосӣ ва тафсири рушди устувор нисбати фаъолияти иҷтимоӣ- иқтисодии минтақаҳо дар Тоҷикистони муосир баррасӣ гардидааст.

Вожаҳои калидӣ: минтақа, муаммоҳои рушд, мувозини иқтисодӣ, механизми амалигардонии сиёсати минтақавӣ, рушди устувор, ҳолати иҷтимоӣ- иқтисодӣ, устуворӣ, тақвияти давлатӣ.

Джумаев А.К.

ПРОБЛЕМЫ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ РЕГИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ

В научной статье рассматриваются основные процессы и трактовка устойчивого развития применительно к социально-экономической деятельности регионов современного Таджикистана.

Ключевые слова: регион, проблемы развития, экономический баланс, механизм реализации региональной политики, устойчивое развитие, социально-экономическая ситуация, стабильность, государственное укрепление.

Dzhumaev A.K.

PROBLEMS OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF THE REGIONAL ECONOMY

This article reviews the main approaches to the definition of "sustainable development" in relation to the socio-economic performance of regions in modern Tajikistan.

Key words: region, problems of development, economic equilibrium, mechanism for implementing regional policy, sustainable development, economic and social situation, stability and government support.

Яке аз муаммоҳои базисии назариявии сиёсати минтақавӣ дар мамлакати мо муайянкунии мафҳуми рушди устувор мебошад. Як қатор олимони иқтисодчиён нуктаи назари худро оиди ин муаммо баён намудаанд[6]. Беш аз ҳама тавсири баррасишаванда ҳамчун рушди мӯтадили иҷтимоӣ - иқтисодӣ дар назар дошта мешавад, ки таъминкунандаи бетанафуси инкишофи ҷамъият бо мақсади ниҳои баландбардорӣ ва дар як вақт ҷимояи асоси захираҳо ва муҳиту атроф аст[3].

Дар таҷриба тафрикаи чуқур дар иқтисодёт, иҷтимоиёт ва экологии ҳолати минтақаҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон зарур аст. Дар навбати худ дар зери мафҳуми устувории иқтисодиёт баргарафкунӣ ё нигоҳдории таназзули иқтисодӣ, мустаҳкамкунӣ ва дасгирии нишондиҳандаҳои фаъолиятбарандаи иқтисодиёт дар сатҳи муайян, солимгардонии хоҷагидорӣ фаҳмида мешаванд. Ҳамин тавр, устувории рушди иқтисодӣ чунин ҳолати иқтисодиёт, ки нигоҳдории мӯтадили самтҳои ниҳоеи рушди нишондиҳандаҳои истеҳсолӣ, иҷтимоӣ ва иқтисодӣ дар назар дошта мешавад. Дар ин ҳолат зери мафҳуми устувории рушди иқтисодӣ бо ду равиш муносибат кардан мумкин аст:

- аз як тараф нигоҳдории мӯтадили сатҳи додашудаи як самт; нигоҳдории мӯтадили сатҳи додашудаи нишондиҳандаҳои ниҳоеи иқтисодӣ (устувории мӯтадил);

- аз тарафи дигар нигоҳдории мӯътадили афзоиш, ҳадди аксари нишондиҳандаҳои рушди иқтисодӣ, масалан, нигоҳдории суръати солонаи афзоиши ММД ё ин, ки нигоҳдории таваррум дар сатҳи додашуда (устувории динамикӣ).

Бояд қайд намуд, ки мафҳуми устувории иҷтимоӣ-иқтисодии рушд бо қонеияти натиҷаҳои ниҳии такрористеҳсолкунӣ- талаботи моддӣ ва маънавии аҳолии алоқаманд аст. Мутобиқи ин устувории такрористеҳсолкунӣ ҳамчун мафҳуми иҷтимоӣ- иқтисодӣ ва дар намуди системаи муносибатҳои иқтисодӣ, таъминкунандаи нигоҳдории бетанаффуси мӯътадилӣ ё афзоиши иқтисодӣ дар шароити мувофиқи мутаносибӣ бо хароҷотҳои камтарин ва беҳатарии экологии мусоиди қонъе намудани пурраи талаботҳои моддӣ ва маънавии аҳолии мамлакат ва минтақаҳои он муайян карда мешавад.

Мафҳуми устувориро беҳтар аст барои ҳар як марҳилаи таърихи баррасӣ намоем. Рушди назарияи таҳаввулотӣ иқтисодӣ дар он асос ёфтааст, ки бо воситаи фосилаи муайяни вақт аз байн бурдани як сохти технологияи бартаридошта, ки дар навбати худ бартаридошта мегардад. Ҳар як сохти навбати то андозае бештар самаранок нисбат аз қаблӣ мегардад. Дар ҳисоби ин гузариш аз як сохт ба сохти дигар, ки бо афзоиши миқёси истеҳсолот, рушди ҳосилнокии меҳнат, мураккаб гаштани алоқаҳои хоҷагидорӣ ва муносибатҳои раванди ташаққули иқтисодӣ дар сатҳи макро мушоҳида мегардад. Бо назардошти он рушди устувори иқтисодиёт имконияти дастгирӣ пайдо менамояд.

Шарти асосии модели миллии рушди устувор - фаъолияти иқтисодии мустақилона мебошад. Зеро дар минтақа, ин ғоя бояд ба мафкураи худкифои рушди иқтисодиёти минтақаро таъмин намуда, дар ҳақиқат ба қувва ва иқтидори худ така мекунанд. Рушди устувори минтақа ҳамчун асоси ҳалли ду вазифаи актуалӣ хидмат менамояд- барқарор намудани нақши Тоҷикистон дар иқтисодиёти ҷаҳонӣ ва гузариш ба рушди устувор мутобиқи модели нави рушди тамаддун. Бо дарназардошти аҳамияти стратегияи ин мафҳум зарур аст, ки ба саволҳои зерин диққат диҳем:

- моҳияти рушди устувори минтақа;
- меъёрҳо ва нишондиҳандаҳои рушди устувори минтақа;
- механизми дастовардҳои он ва нигоҳдории минбаъда [1].

Рушди устувор ҳамчун мафҳуми калиди иборат аз ду хусусиятҳои асосӣ: аввал, зиндамонӣ ва рушди дарозмуддати номуайяни тамаддун ва дуюм, ҳифзи муҳити зист, махсусан биосфера. Ҳамин тавр, рушди устувор - як мутавозуни рушди ҷомеа ва муҳити атроф мебошад.

Ба ақидаи иқтисодчиён дар зери устувории истеҳсолот одатан имконияти муқобилият ба таъсири манфӣ асосан қувваҳои табиӣ табиат, қобилияти пешгирӣ ё кам кардани коҳиши ҳаҷми истеҳсоли маҳсулот аст. Устувор рушдбанда ҳисобида мешавад, танҳо чунин истеҳсолоте, ки таъминкунанда ва қонеъгардонандаи талаботҳои мушаххас бо хароҷотҳои камтарин ва дар мӯҳлати кӯтоҳ дар асоси захираҳои мавҷуда ва имкониятҳои воқеии истифодаи самаранок бошад. Иқтисодиёти устувор ба ақидаи дигар олимони гузариш аз истифодабарии ҷории захираҳо дар иқтисодиёт ва такрористеҳсолкунии системавӣ аст.

Асоси системаи рушди устувор ҳамчун зерсистемаи такрористеҳсолкунии захираҳои босифат, ки дар байни онҳо асосиаш нерӯи инсонӣ аст, амал мекунад. Агар аз вазифаҳои умумӣ бароем, рушди устувор ҳамчун рушди дар мутаносибии манфиатҳои насли имрӯза ва ояндаро ба иноватгиранда мефаҳманд. Бинобар ин, дар асоси ташаққули консепсияи рушди устувор ақидаи мутавозини динамикии соҳаҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва экологии рушди ҷомеа бояд ташкил диҳад.

Дар ин маврид асоси иҷтимоӣ иқтисодӣ барои рушди устувор амалӣ муайян намудани маҷмӯи тадбирҳои глобалии мубориза бар зидди камбизоатӣ; тағйир сохтори истеъмолот; танзими афзоиши аҳолии; ҳифзи саломатии инсон; мусоидат ба рушди устувори минтақаҳои нигаронида шудаанд.

Бо дараҷаи устуворӣ дараҷаи мӯътадили, ки тавсифи бетағйирӣ, доимияти ягон самти ҷараёни инкишоф зич алоқаманд аст. Дар назария ва амалияи иқтисодӣ ин хусусияти ҳеле муҳими нишондиҳандаҳои иқтисодӣ аст. Алҳол дараҷаи устувории иҷтимоӣ- иқтисодии

рушд бештар васеъ ва таърифи бунёдии иқтисодӣ мебошад. Он мафҳуми устувори аз ҷумла устувори нишондиҳандаҳои асосии иҷтимоӣ- иқтисодӣ ва экологии системаи хоҷагидориро дарбар мегирад. Инчунин рушди устувори иқтисодӣ маҷмӯи шарт, омил ва чораҳои танзими таъсир, мувозини иқтисодии устувори нишондиҳандаҳои ниҳои таъминкунандаро дар назар дорад [2].

Асоси устувори мувозини иқтисодӣ ташкил медиҳад, ки шarti муҳим барои фаъолияти пурсамар ва рушди ҳама гуна системаи иқтисодӣ амал мекунад.

Дастовард, аз ҷумла, мувозини бозории талабот ва тақлифот аз бисёр омилҳо вобаста аст (тақсими захираҳои моддиву молиявӣ, тақсими мутаносиби сармоя, даромад, буҷет, андоз, захираҳои пулӣ ва як қатор дигар шартҳо). Бо вуҷуди ин, дар система, механизми муайянкунии талабот ва иртиқоти истеҳсолот ба тағйири параметрҳои талабот бояд иштирок намояд. Дар сурати номутавозинии нархи молҳо ва хизматрасонӣ бояд музди меҳнат, меъёрҳои қарз, андозҳо ва ҳаҷми захираҳои дахлдор бояд, ба тавре тағйир ёбанд, ки система ба зудӣ ба ҳолати устувор баргардад.

Дар ташаккули устувори системаи истеҳсолот талаботи дохилӣ хеле муҳим мебошад. Сухан, пеш аз ҳама, оиди пардохтпазирии талабот ё ин, ки айнан ӯ афзоиши истеҳсолот ва истеъмолотро ҳавасманд ё нигоҳ медорад. Таъсиси талаботи устувор ба бозори бисёр мусоидат мекунад.

Якум, талаботи доимо афзоида дар бозор имкони дар ҳаҷми зиёди истеҳсолот сарфаи хароҷот дар фурӯши маҳсулотро медиҳад.

Дуюм, андозаи бозор барои ташаккули бартарии рақобатро дар ин соҳа вобаста бо истифодаи фаъолияти илмию тадқиқоти ва таҷрибавию конструкторӣ муҳим меҳисобад.

Сеюм, ин бозори калон - шумораи муайяни харидорони мустақил, на аз ду ё се бартаридошта, ки боиси ҳавасмандгардонии иловагӣ ва имкониятҳо барои фаъолияти инноватсионӣ мегардад.

Ҳолати аз ҳама муҳим барои таъсис ва нигоҳдории устувори гардиши бозор ташаккули ташкили захираи зарурии мол, назорати доимии сохтори он, ҳолат, суръати гардиш, хароҷоти нигоҳдории он аст. Тағирнопазирӣ ва бефосилагии такрористеҳсолкунии васеъ талаб менамояд, ки воситаҳои истеҳсолот ва маҳсули меҳнат дар гардиши онҳо захираҳо ташкил диҳанд. Устувор он истеҳсолот эътироф мегардад, ки тағирёбии ночиз мутобиқи солҳо ё мавсим аз ҳисоби захираҳои оптималӣ рӯйпӯш мегарданд. Дар як вақт, агар ҳаҷми афзудаистодаи истеҳсолот талаботро қонеъ нагардонад, чунин истеҳсолот бар гумон аст, устувор ҳисобидан. Истеҳсолоти устувор ҳисоби мешавад дар ҳолате, ки ихтисори маҳсулоти истеҳсолшаванда бо таъсир ва натиҷаи прогресси илми техникии нав, яъне маҳсулоти камхарҷи энергетикӣ аст. Ана барои чӣ аломати баробар байни устувори ва мӯътадилӣ набояд гузошта шавад.

Устувори рушд- синоними мӯътадили рушди иқтисодӣ, ин ягонагии иҷтимоӣ, экологӣ ва иқтисодии ҳолати системаи рушди ҷамъиятӣ аст.

Метавонем, шаклҳои асосии системаи устувори минтақавиро ҷудо намуд:

- рушди ноустувор, яъне ҳолате, ки бетағйирӣ номурааттаб ва система гирифтори тағирот ҳатто ба таъсири ночиз намудор мегардад;

- гиперустуворӣ дар он вақте, ки объект ба рушд безътиноёна ва ба тағиротҳо аз он ҷумла ба тағиротҳои зарурии мусбӣ мутобиқ шуда наметавонад;

- системаи устувори мутлақ дар ин гуна ҳолат система ба мувозинаи пурраи ташкилдиҳандаҳои гуногуни зерсистема мерасад.

Дар таснифи боло аз шакли ҳолати онҳо, албатта, хеле шартӣ аст ва на ҳамаи гуногуни худ ниҳои нест. Бо вуҷуди ин, он имкон медиҳад, ки махсусан бештар дар хусусияти иқтисодии минтақаҳо, намудҳои онҳо, муайян кардани хусусиятҳои умумӣ ва махсус, самтҳои афзалиятноки рушди минтақавӣ, аз ҷумла бо назардошти устувори минтақа назар андозем.

Бояд илова кард, ки ба масъалаҳои рушди устувор мумкин ва бояд дар сатҳи системаҳои иҷтимоию иқтисодӣ маҳаллӣ баррасӣ гарданд[4].

Илова бар ин, масъалаи рушди устувор ба амнияти миллий зич алоқаманд аст, яъне, масъалаи амниятро ба таври оптималӣ танҳо бо рушди устувори тамоми система ҳал намудан мумкин аст. Коркарди тамоми барномаи амнияти экологӣ ва иқтисодии бояд дар асоси консепсияи умумии гузариши минтақаҳои кишвар бар роҳи рушди устувор таҳия гардад. Он таҳкими нақши танзими давлатии раванди рушди устувори иқтисодиву иҷтимоиро дар бар мегирад.

Мақсади сиёсати иқтисодии мамлакат дастовардҳои дохилӣ ва берунаи устувори система баромад менамояд. Дар ин маврид устувори дохилӣ чунин ҳолати иқтисодиёт мӯътадили истеҳсолот, нарх, шуғл ва нигоҳдории сатҳи муайяни ҳаёт дар назар дошта мешавад. Дар зери устувори берунаи система устувори тавозуни пардохт, бақияи мусбии иқтисодиёти беруна, ҳолати босуботи захираи тиллои мамлакат фаҳмида мешавад. Дар ин маврид фишангҳои сиёсати иқтисодӣ дар худ чунин элементҳо чун бучет, молия, андоз, нарх, савдои берунаро дарбар мегирад. Бо истифода ва омезиши онҳо давлат метавонад ба мақсадҳои гузошташуда бирасад.

Ҳамин тавр, танзими давлатии иқтисодиёт шартӣ асосии рушди устувори система, ки таъминкунандаи якҷоя бо худтанзимкунии бозор мегардад. Танзими давлати маҷмӯи усулҳо ва фишангҳои таъсир ба системаи иқтисодӣ чун макроминтақа, ки тадқиқоти пайдарҳами ба амалия асосёфта ро талаб менамояд.

Бояд қайд кард, ки муаммои аввалин дар таъмини устувори иҷтимоӣ - иқтисодӣ ташкили шароит барои фаъолият ва рушди саноат мебошад [5]. Саноат мавқеи бартаридоштаро дар тамоми сохтори иқтисодиёти минтақаҳои ривҷёфта ва таъминкунандаи иқтисодии иқтисодӣ ва иҷтимоиро ишғол менамояд. Ин дар ҳолати бартаридоштаи саноат дар истеҳсоли МММ (маҷмӯи маҳсулоти минтақа), дар сохтори сармояи асосӣ ва гардон, дар вазни қиёсии шуғли захираҳои меҳнатии фаъол, дар таъмини аҳолии бо молҳои ниёзи мардум, дар таъмини қисми даромади бучети минтақа ва аз ин рӯ, имкони ҳалли масъалаҳои иҷтимоӣ мавҷударо медиҳад.

Омил ва шартӣ муаммовии дуюм барои расидан ба рушди устувори иқтисодӣ - иҷтимоии минтақа - ин таъмини амнияти озуқаворӣ аз ҳисоби фаъолияти фаъоли комплекси аграрӣ мебошад. Ин омилро зарур ҳисобидан мумкин на танҳо дар он, ки қисми зиёди аҳолии машғул аст, балки он таъминкунандаи маҳсулоти озуқаворӣ кулли минтақа ва ҳамин тавр ташаққулдиҳандаи муҳити иҷтимоӣ дар он мегардад.

Муаммои сеюм - ин ҳалли муаммоҳои мубрам дар доираи сатҳи иҷтимоӣ, ки ба аҳолии минтақа хизмат мерасонад. Дар ин диққати хосаро ҳалли муаммои бо дастгирӣ ва ҳавасмандгардонии иқтисодии аҳолии фаъол бо таъмини афзоиши сатҳи ҳаёт ва шуғл (масалан, муаммои бекорӣ аз он ҷумла мавсимӣ) касб менамояд.

Ниҳоят, охири ҳолати асосӣ: тамоми муаммоҳои иҷтимоӣ ва иқтисодии рушди минтақаро бе таъминоти молиявӣ бо назардошти тамоми маҷмӯи маблағгузори бучавӣ, гардиши пулию қарзӣ, бозоргирӣ, инчунин фаъолияти бозори қоғазҳои қимматнок ғайри имкон аст. Барои иқтисодиёти бозоргонӣ ҷалби захираҳои молиявӣ ва истифодаи самаранокӣ онҳо аҳамияти асосиро дар амалигардонии барномаҳои иҷтимоӣ ва иқтисодӣ соҳиб мегардад.

Ҳамин тавр, рушди устувори иқтисодӣ дар тамоми мамлакат ва минтақаи алоҳида якҷоя бо қонуниятҳои умумии фаъолият ва рушд хусусиятҳои хосаи муайянкунандаи шартӣ истеҳсолот, иқтисодии захираҳо, тафаккури аҳолии ва ғайра ҷой дорад. Санъати қомеъии устуворӣ дар интиҳоби афзалиятҳои оптималӣ ва стратегияи мувофиқи ба мақсад расидан аст.

Адабиёт:

1. Барабаш Д. А. Устойчивое развитие регионов России - история и современные вызовы // Материалы 13-й Международной межвузовской научно-практической конференции «Стратегия развития экономики РФ и проблемы национальной безопасности».

- М.: ВГНА Минфина России, 2012. - С.427.

2. Большая экономическая энциклопедия. - М.: Эксмо, 2007. - С. 636.

3. Джумаев А.К. Проблемы устойчивого развития региона и анализ факторов, влияющих на экономическую стабильность Согдийской области. Проблемы устойчивого роста экономики РТ (том 3), Худжанд-2014, «Нури Маърифат» стр. 215-221.

4. Джумаев А.К. Функционирование международных транспортных коридоров и их роль в обеспечении социально-экономического развития страны. Социально-экономическое развитие стран СНГ в контексте интеграции национальных экономик. Душанбе «Ирфон» 2014 стр.240-245 (май ИЭТ ТГУК)

5. Джумаев А.К. Приоритеты экономического развития Согдийской области Республики Таджикистан и стратегия ее сбалансированной устойчивости. Вестник Таджикского Национального Университета (научный журнал). - Душанбе, 2014. - №4. - С.114-120. - 0,5 п.л.

6. Стратегия и проблемы устойчивого развития России вXXI веке / Под ред. А.Г. Гранберга, В.И. Данилова- Данильяна и др. - М.: ЗАО «Экономика», 2002;

Камолова Ш.С.

ПУТИ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ИНФРАСТРУКТУРЫ РЫНКА АУДИТОРСКИХ УСЛУГ В РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

В условиях становления рыночных механизмов хозяйствования в Таджикистане важным становятся решение проблем обеспечения контроля за достоверностью информации, отражаемой в финансовой отчетности и предотвращение предоставления заведомо ложных сведений. В связи с этим для осуществления аудиторской деятельности следует руководствоваться Законом Республики Таджикистан «Об аудиторской деятельности», международными и национальными стандартами аудита, а также другим локальным актам, регулирующим взаимоотношения между аудиторами и субъектами хозяйствования.

Ключевые слово: внешний аудит, внутренний аудит, внутренний контроль, предпринимательства, финансовое оздоровление.

Камолова Ш.С.

РОҶҲОИ БЕҲТАР НАМУДАНИ ИНФРАСТРУКТУРАИ БОЗОРИ ХИЗМАТРАСОНИИ АУДИТОРӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Дар шароити ба вучуд омадани механизмҳои иқтисодии бозорӣ дар Тоҷикистон ҳалли масъалаҳои таъмини эътимоднокии маълумоти дар ҳисоботи молиявӣ инъикосёфта ва пешгирии маълумоти бардурӯғ аҳамияти калон пайдо мекунад. Дар ин асос, барои амали намудани фаъолияти аудиторӣ Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фаъолияти аудиторӣ», стандартҳои байналмилалӣ ва миллии аудит, инчунин дигар санадҳои меъёрии танзимкунандаи муносибатҳои байни аудиторҳо ва субъектҳои хоҷагидорӣ бояд ба роҳ монда шаванд.

Калидвожаҳо: аудити беруна, аудити дохилӣ, назорати дохилӣ, соҳибкорӣ, барқарорсозии молиявӣ.

Kamolova Sh.S.

WAYS TO IMPROVE THE INFRASTRUCTURE OF THE MARKET FOR AUDITING SERVICES IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

In the context of the emergence of market economic mechanisms in Tajikistan, it becomes important to solve the problems of ensuring control over the reliability of information reflected in financial statements and preventing the provision of deliberately false information. In this regard, to carry out audit activities, one should be guided by the Law of the Republic of Tajikistan “On Auditing Activities”, international and national auditing standards, as well as other local acts regulating the relationship between auditors and business entities.

Keywords: external audit, internal audit, internal control, entrepreneurship, financial recovery.

Разнообразие экономических отношений экономических субъектов на рынках услуг в условиях их неустойчивой конъюнктуры и колебаний потребности и предложения с одной стороны и интенсивного формирования коммуникационных технологий с другой стороны актуализирует необходимость аудиторскую деятельность в предприятиях.

Следует подчеркнуть, что развитие гражданских и предпринимательских отношений является одним из факторов продвижения экономики. В связи с этим, в Республике Таджикистан была разработана государственная программа по реализации концепции

прогнозного развития гражданского и предпринимательского законодательства[4]. В Республике Таджикистан актуальными проблемами в сфере аудита являются подготовки аудиторских кадров и связанные с этим качества проведения аудита. И в статье все исследование направлено на решение этических проблем, возникающих перед аудитором в каждом конкретном случае. Одной из задач данной программы являлось совершенствование нормативно-правовой базы аудиторской деятельности с учетом новых реалий в экономике страны. Особое значение при этом приобретает исследование отдельных аспектов институционального механизма аудиторской инфраструктуры рыночной экономики.

В данном определении, прежде всего, отражены все правовые и экономические аспекты аудита, и такая позиция позволяет нам всесторонне и объективно представить сущность и цель аудита. При этом, возникает путаница при рассмотрении понятий «аудит» и «аудиторская деятельность», когда по мнению одних исследователей необходимо их различать, а, по мнению других - отождествлять.

Например, В.Н. Колесников убежден, что понятия «аудит» и «аудиторская деятельность» следует рассматривать как тождественные и вкладывать в их содержание только проведение аудиторской проверки. Оказание сопутствующих аудиту услуг выводится за пределы понятия аудита. В свою очередь понятия аудита и аудиторской деятельности, а также сопутствующих аудиту услуг должны раскрываться через понятие аудиторских услуг [6, с. 55].

В целях более широкого понимания понятия обязательства по оказанию аудиторских услуг, его смысла и содержания, следует уточнять разницу между аудитом, аудиторской деятельностью и аудиторскими услугами. В структурных подразделениях учреждений, на специализированные методы финансового контроля, целями которого является определение эффективности использования финансовых ресурсов на всех этапах управления от планирования контрольных мероприятий до оценки результативности процедуры контроля (рис. 2).

Таким образом, внедрение данной системы в деятельность предприятий резко повысит эффективность использования денежных средств, так как позволит своевременно выявлять различного рода отклонения и выявлять причины данных отклонений, что позволит руководству реагировать вовремя, а следовательно, избежать неэффективного расходования денежных средств.

Согласно абзацу 1 ст. 1 Закона Республики Таджикистан «Об аудиторской деятельности» аудит - это проверка, проводимая индивидуальным аудитором или аудиторской организацией на основании договора по заявке заказчика в соответствии со стандартами аудита, в целях выражения независимого мнения о достоверности и соответствии требованиям международных или национальных стандартов финансовой отчетности и прочей информации, связанной с финансовой отчетностью [5].

По мнению А.А. Чумакова аудиторская деятельность является более общим понятием по отношению к аудиту. А аудит представляет собой деятельность по независимой проверке бухгалтерского учета и финансовой отчетности организацией и индивидуальных предпринимателей [9, с. 34].

А.А. Терехов указывает, что в Законе об аудиторской деятельности имеется сомнительная тождественность между понятиями аудиторской деятельности и аудита. Между тем, аудиторская деятельность расширяет сферу работы аудиторов, включая в себя не только аудит, но и сопутствующие ему услуги [8, с. 14].

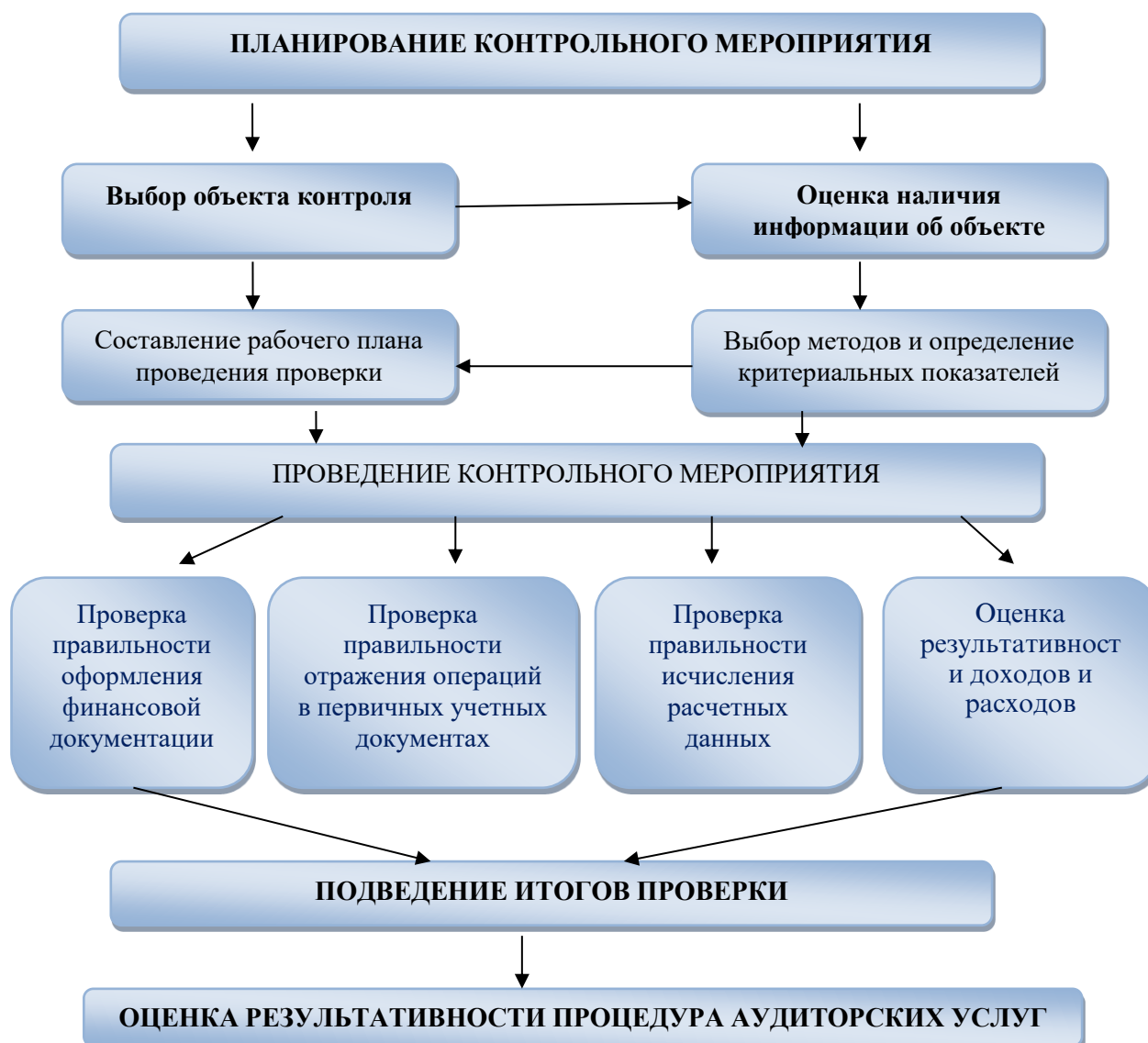

Рис. 2. Алгоритм проведения аудиторских услуг

Рассматривая данный вопрос Р.А. Абдуллаева приходит к выводу, что:

- во-первых, аудит - это вид деятельности, заключающийся в сборе и оценке фактов, касающихся функционирования и положения экономического субъекта, и осуществляемый компетентным независимым лицом;
- во-вторых, он направлен на снижение до приемлемого уровня информационного риска, то есть вероятности того, что в финансовых отчетах содержатся ложные и неточные сведения для их пользователей;
- в-третьих, он обеспечивает не только проверку достоверности финансовых показателей, но и разработку рекомендации по повышению эффективности хозяйственной деятельности экономического субъекта;
- в-четвертых, аудит предоставляет обществу информацию о степени возможного доверия к той или иной бухгалтерской отчетности аудируемых организаций. Поэтому аудит нередко определяют как своеобразную экспертизу бизнеса [1, с. 18] .

С учетом вышеприведенных суждений ученых, по нашему мнению понятие аудит и аудиторская деятельность неоднозначны, при их синтезе они дополняют друг друга и преследуют одну и ту же цель. Аудит - это профессиональная деятельность аудиторов по

разработке необходимой информации и предоставление ее заказчику по инициативе и обращению самих заказчиков. Для прогнозирования банкротства предприятия следует провести финансовый анализ организации.

При этом согласно абзацу 2 ст.1 Закона Республики Таджикистан «Об аудиторской деятельности» аудиторская деятельность - предпринимательская деятельность по проведению аудита и других услуг, связанных с ней, осуществляемая индивидуальным аудитором или аудиторской организацией [5].

Т.А. Попова справедливо отмечает, что смешение двух самостоятельных понятий «аудит» и «аудиторская деятельность» - существенный недостаток закона. По ее мнению, аудиторская деятельность - это деятельность по организации, методологическому обеспечению аудита, а также проведение аудита и оказание сопутствующих аудиту услуг, осуществляемое на профессиональной основе лицами, получившими статус аудитора или аудиторской организации в порядке, установленном законом. Аудит, в свою очередь, как форма финансового контроля определяется как отношение по осуществлению независимой проверки систем учета и финансовой отчетности, а также иной информации о финансово-хозяйственной деятельности организаций и индивидуальных предпринимателей [7, с. 41-42].

Перейдя к уточнению смысла понятия «аудиторские услуги» следует иметь в виду что, согласно ч.1 ст. 328 Гражданского кодекса Республики Таджикистан в силу обязательства одно лицо (должник) обязано совершить в пользу другого лица (кредитора) определенное действие, как то: передать имущество, выполнить работу, уплатить деньги и т.п., либо воздержаться от определенного действия, а кредитор имеет право требовать от должника исполнения его обязанности. То есть содержание обязательства составляют права и обязанности сторон - кредитора и должника [7].

Данное определение характеризует обязательства, в которых одна из сторон имеет только права, а другая - только обязанности. Однако во многих обязательствах, в том числе в обязательствах по возмездному оказанию аудиторских услуг каждая сторона имеет одновременно и обязанности, и правомочия.

Следует отметить, что договор на оказание аудиторских услуг носит предпринимательский характер, который ее стороны - исполнитель (аудиторская организация, индивидуальный аудитор) получает прибыль за счет профессиональных навыков по предоставлению аудиторского заключения заказчику, а заказчик заинтересован в услугах аудитора в исполнении им своих обязанностей. Так, как правильно отмечает Р.А. Абдуллаева договоры о проведении аудиторской проверке и об оказании иных соответствующих аудиторской деятельности услуг являются предпринимательскими договорами, заключаемыми юридическими лицами между собой, с гражданами, а также между самими гражданами, осуществляющими предпринимательскую деятельность [1, с. 134].

По мнению В.Н. Колесников договор возмездного оказания услуг не является смешанным, так как не содержит элементы договора подряда и других договоров. На основе данного вывода можно утверждать, что договор оказания аудиторских услуг также не может считаться смешанным. Договор оказания аудиторских услуг является разновидностью договора возмездного оказания услуг и строится по его модели, а значит, может именоваться договором возмездного оказания аудиторских услуг [6, с. 66].

На наш взгляд аудиторские услуги имеет такие специфические черты, которые отражают цель и задачи субъекты данных правоотношений, а также через этих особенностях могут ограничивать аудиторские услуги от других видов услуг. Такие особенности могут быть рассмотрены по таким категориям:

1. В зависимости от правового регулирования аудиторских отношений:

- базовыми правовыми актами в сфере проведения аудита являются Закон Республики Таджикистан «Об аудиторской деятельности», международные и национальные стандарты аудита, а также другие локальные акты;

- аудиторские услуги осуществляется на основании предпринимательских договоров;

- при предоставлении аудиторских услуг, аудитор (исполнитель) проводит такие действия как планирование, проверка, исследование и предоставление отчета заказчику.

2. В зависимости от вида, пределов действия и профессионализму субъектов данных правоотношений:

- в качестве исполнителя в аудиторских услугах выступают аудиторская организация, индивидуальный аудитор, а в качестве заказчика - юридическое лицо и индивидуальные предприниматели, т.е. аудируемое лицо;

- аудиторские услуги гражданам обязан оказать лично индивидуальный аудитор/или аудиторская организация, т.е. услугодатель, которому доверил индивидуальный предприниматель и /или юридическое лицо - то есть заказчик;

- в обязательствах по оказанию аудиторских услуг исполнители (услугодатели) должны быть профессионалами, обладать способностями качественного оказания услуг, иметь соответствующие знания и навыки в своей области;

- в качестве конструирующего признака в договоре по оказанию аудиторских услуг выступают профессионализм и квалификация исполнителя;

- гражданско-правовое оформление аудиторских отношений между аудитором и заказчиком осуществляется через заключение договора на оказание аудиторских услуг. То есть аудиторские услуги оказываются в рамках договора возмездного оказания услуг;

- договоры по оказанию аудиторских услуг с одной стороны заключаются с целью передачи актуальной информации заказчику, а с другой стороны должны охватывать такие важные элементы как: достоверность, полнота и своевременность такой необходимой информации;

- правильность и достоверность результата аудиторских услуг - т.е. аудиторские заключения необходимы заказчику;

- при некачественном оказании аудиторских услуг, т.е. при отсутствии достоверности и полноты передаваемой информации, исполнитель несет ответственность перед заказчиком, а в других случаях заказчик также несет ответственность при не предоставлении необходимой информации (документы, носители информации, предметы и т.п.) исполнителю обязательства, при наличии в их действиях вины.

Таким образом, настоящий Закон перечисляет сопутствующие аудиту услуги и возлагает их на аудитора (аудиторская организация, индивидуальный аудитор) в процессе оказания услуги заказчику. Поэтому под термином «сопутствующие аудиту услуги» могут пониматься услуги аудиторского характера и связанные с ними другие услуги.

Характеризуя разграничение между аудиторскими услугами и сопутствующими аудиту услуг, А.А. Чумаков отмечает, что аудиторские услуги представляют собой оказываемые заказчику возмездные услуги аудитора по осуществлению аудита (аудиторской проверки) и составлению аудиторского заключения. Осуществление иной аудиторской деятельности (сопутствующей аудиту деятельности) не относится к аудиторским услугам и не является обязательством по оказанию аудиторских услуг [9, с. 40].

Точка зрения А.А. Чумакова не совсем верна, так как, по нашему мнению, сопутствующие аудиту услуги нельзя отделить от аудиторских услуг, потому что заказчик может потребовать от аудитора во время оказания аудиторских услуг осуществление сопутствующих аудиту услуг и само оказание аудиторских услуг без них бессмысленно. Например, оказание юридических услуг по вопросам финансового законодательства и т.п. Здесь надо отметить, что сопутствующие аудиту услуги имеют консультационный характер и во время оказания аудиторских услуг аудитор дает заказчику необходимую консультацию, совет, рекомендацию. Аудиторские услуги и сопутствующие аудиту услуги нельзя разделить и при их синтезе в процессе оказания услуг они вместе дополняют друг друга.

По мнению Л.И. Булгаковой объектом воздействия при оказании аудиторских услуг выступает информация, которая подвергается анализу, обработке, систематизации. При этом характерные для аудиторской проверки отношения не могут быть полностью урегулированы положениями о договоре возмездного оказания услуг, поскольку правовая конструкция этого договора не рассчитана исключительно на них [2, с. 25-26].

По нашему мнению, для большей определенности и доступности понимания данного термина надо использовать вместо «аудитор» термин «аттестованный специалист в области аудита», а термин «аудитор» надо использовать в качестве стороны договора об оказании аудиторских услуг. Это более близко по сравнению с вышеуказанным словосочетанием норм данного Закона и соответствует логике.

Подводя итоги анализа норм гражданского законодательства в сфере оказания аудиторских услуг, указываем на следующие признаки, являющимися особенностями аудиторских услуг:

1. Аудиторская деятельность осуществляется специальными субъектами - аудиторскими организациями и независимыми аудиторами.

2. Данная деятельность осуществляется на возмездной основе и направлена на систематическое получение прибыли, что делает эту деятельность предпринимательской.

3. Для осуществления аудиторской деятельности необходимо наличие лицензии (разрешения).

Кроме этого, предлагается включение в ст. 10 Закон РТ «Об аудиторской деятельности» в части обязанности аудиторов следующей нормы: «Оказать аудиторские услуги на высшем профессиональном уровне». Кроме того, дополнение данной статьи следующим параграфом уточняло бы обязанности аудиторов:

«Требования, предъявляемые аудиторам, т.е. признаки профессионализма:

- навыки;
- эрудированность;
- опыт;
- широкое мировоззрение и разностороннее развитие;
- благоразумность;
- соблюдение высоких эстетических и морально-нравственных качеств».

На наш взгляд только после полного совершенствования законодательства путем отражения требований относительно качества, по мере возможности найдут свое решение проблемы правового обеспечения, доброкачественного оказания аудиторских услуг и должного исполнения обязательств их участниками.

В итоге можно сделать вывод, что аудиторская деятельность в нашей стране находится в настоящее время на этапе становления и дальнейшее ее развитие зависит не только от государства, но и от самих участников процесса аудита. От решения институциональных проблем аудита напрямую зависит «здоровье» экономики в целом.

Литература

1. Абдуллаева Р.А. Проблемы правового регулирования аудиторской деятельности в Республике Таджикистан: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03/ Р.А. Абдуллаева. - Душанбе: 2010. - 217 с.
2. Булгакова, Л.И. Правовые вопросы организации и осуществления аудиторской деятельности в РФ: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03/ Л.И. Булгакова. - Москва: 2008. - 29 с.
3. Гражданский Кодекс Республики Таджикистан [в редакции Закона РТ от 6 августа 2001 г., № 41, от 3 мая 2002 г., № 5, от 1 марта 2005 г., № 85, от 29 апреля 2006г., № 180, от 12 мая 2007г., № 247, от 11 марта 2010 г., № 601, от 29 декабря 2010г., № 640]. - Душанбе: Ирфон, 2012. - 624 с.
4. Государственная Программа по реализации Концепции прогнозного развития

законодательства Республики Таджикистан в сфере гражданского и предпринимательского законодательства. Утверждена постановлением Правительства Республики Таджикистан от 01.03.2012 г. www.mmk.tj

5. Закон Республики Таджикистан «Об аудиторской деятельности»//Ахбори Маджлиси Оли Республики Таджикистан, 2013 г.
6. Колесников В.Н. Договор возмездного оказания аудиторских услуг: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03/ В.Н. Колесников. - Москва, 2004. - 176 с.
7. Попова Т.А. Правовое регулирование обязательного аудита в Российской Федерации: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03/ Т.А. Попова. - Москва: 2015. -218 с.
8. Терехов А.А. Аудит: законодательные решения/А.А. Терехов. - М.: Финансы и статистика, 2003. - 607 с.
9. Чумаков А.А. Гражданско-правовое регулирование договора на оказание аудиторских услуг: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03/ А.А. Чумаков. - Москва: 2005. - 172 с.

Мурадов И.Р.

ЦИФРОВИЗАЦИЯ КАК БУДУЩЕЕ НАПРАВЛЕНИЕ ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ

XXI веком стало развитие цифровых технологий на основе информационной революции и процессов глобализации экономики. Информация в обществе и процессах хозяйствования стала основным ресурсом. В руках человека она преобразуется в знания, а социально-экономические отношения все больше переносятся в сетевое пространство. Ключевым фактором цифровой трансформации в деятельности всего народного хозяйство страны становится развитие цифровой культуры. На современном этапе институциональная структура трансформационного общества имеет свои особенности и требует формирования цифровой экономики, что, в свою очередь, обуславливает необходимость цифровизации структур народного хозяйство.

Ключевые слова: Цифровая экономика, робототехника, искусственный интеллект, интернет технологии 3D,5D, Digital CASA.

Мурадов И.Р.

РАҚАМИКУНОНӢ ҲАМЧУН САМТИ ОЯНДАДОРИ РУШДИ ИҚТИСОДИЁТ

Асри 21 ба рушди технологияҳои рақамӣ дар асоси инқилоби иттилоотӣ ва равандҳои ҷаҳонишавии иқтисод табдил ёфтааст. Иттилоот дар ҷомеа ва равандҳои иқтисодӣ ба манбаи асосӣ табдил ёфтаанд. Дар дасти инсон он ба дониш мубаддал мешавад ва муносибатҳои иҷтимоӣ иқтисодӣ торафт бештар ба фазои шабакави мегузарад. Омили асосии трансформатсияи рақамӣ дар фаъолияти тамоми иқтисоди миллии кишвар рушди фарҳанги рақамӣ мебошад. Дар марҳалаи ҳозира сохтори институтсионалии ҷомеаи трансформатсионӣ дорои хусусиятҳои ба худ хос буда, ташаккули иқтисоди рақамиро тақозо мекунад, ки дар навбати худ зарурати рақамисозии сохторҳои иқтисоди миллиро низ муайян мекунад.

Калимаҳои калидӣ: Иқтисоди рақами, робототехника, зехни сунъӣ, интернет технологияҳои 3D,5D, Digital CASA.

Muradov I.R.

DIGITIZATION AS A FUTURE DIRECTION OF ECONOMIC DEVELOPMENT

The 21st century has become the development of digital technologies based on the information revolution and the processes of globalization of the economy. Information in society and economic processes has become the main resource. In the hands of a person, it is transformed into knowledge, and socio-economic relations are increasingly transferred to the network space. The key factor in digital transformation in the activities of the entire national economy of the country is the development of digital culture. At the present stage, the institutional structure of a transformational society has its own characteristics and requires the formation of a digital economy, which, in turn, necessitates the digitalization of the structures of the national economy.

Key words: Digital economy, robotics, artificial intelligence, Internet technologies 3D, 5D, Digital CASA.

Пешбурди давлат ва сиёсати давлатӣ аз иқтидори иқтисодии он вобастагии калон дорад. Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон баъди ба даст овардани истиқлоли давлатӣ ба масъалаи мазкур эътибори махсус медиҳад. Дар адабиёти илмӣ дуруст андешаронӣ мешавад, ки: “Дар шароити муосир масъалаи ҷойгиронии қувваҳои истеҳсолкунанда дар ҳудудҳо бо назардошти истифодаи самараноки захираҳои табиӣ ва иқтисодӣ, ҳамчун

омили рушди иқтисодӣ ва баланд бардоштани некуаҳволии аҳолии ҳудуд ба миён гузошта мешавад” [1]

Ба андешаи бархе олимон, дар шароити муосири ташаккули иқтисодиёти давлат дар самти мазкур нақши калидиро на танҳо истифодаи самараноки захираҳои табиӣ ва иқтисодӣ, балки татбиқи иқтисодиёти рақамӣ низ мебозад. Дар ҳамин асос, дар замони муосир яке аз равандҳои, ки чиҳати такмили иқтисодиёти давлат мақоми ҳоса дорад, ин рақамикунони иқтисодиёт ба шумор меравад.

Мусаллам аст, ки технологияҳои иттилоотӣ ва барномаҳои компютерӣ дар замони муосир ба ҳаёти инсон бетаъсир наменонад, дар аксар маврид он ба пешбурди зиндагии аҳолии олам мусоидат менамояд.

Мо, агар ба маълумотҳои оморӣ назар андозем, мувофиқи арзёбии Индекси ҷаҳонии инноватсионӣ (The Global Innovation Index, GII) соли 2022 Тоҷикистон аз рӯи сатҳи таъсири технологияҳои рақамӣ дар байни 139 кишвари дунё ҷойи 104-умро ишғол намудааст. Дар муқоиса бо арзёбии соли 2021 Тоҷикистон аз ҷойи 103 як зина паст фаромада, бо ҷойи 104 дар байни давлатҳои Осиёи Миёна дар мақоми охирин қарор гирифтааст. [2]

Инчунин бояд қайд намуд, ки дар қатори давлатҳои ҷаҳони муосир Тоҷикистон аз ҷумлаи кишварҳои махсус меёбад, ки қадамҳои аввалини худро ба марҳилаи рушди иқтисодиёти рақамӣ гузошта истодааст.

Аз ин лиҳоз бо мақсади вуҷуд бахшидан ба иқтисодиёти миллий ва дар сатҳи иқтисоди ҷаҳонӣ муаррифӣ намудани он дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар асоси Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои сиёсати дохилӣ ва хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 26 декабри соли 2018 ва тибқи Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҷамъбасти натиҷаҳои рушди иҷтимоию иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2018 ва вазифаҳо барои соли 2019» ҳуҷҷати махсус “Консепсияи иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон” таҳия ва бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 декабри соли 2019 тасдиқ гардид.

Беҳуда нест, ки ҳануз ҳазорҳо сол қабл (570 - 490 пеш аз милод) мутафакир ва файласуфи Юнони қадим Пифагор гуфта буд, ки дунёро рақамҳо идора менамоянд. Чуноне Президенти Умумиҷаҳонии Форуми Иқтисодӣ дар Давос қайд намуд: “Дар робита ба системаҳои киберфизика, омезишҳои технологияҳо, паҳншавии сарҳадоти рақамикунонӣ на танҳо дар самти иқтисод, балки рақамикунони физикӣ ва биологӣ, суръати баланди рӯйдодҳо аз он шабеҳанд, ки на танҳо давоми Инқилоби Сеюм, балки инқилоби нави техникӣ бавҷуд омада истодааст, зикр кард дар суҳанронияш Клоус Шваб. Ҳамчунон қайд намуд, ки аз чиҳати технологӣ пешрафтҳои метавонанд дар ҷунин соҳаҳо, аз қабili паҳншавии технологияи рақамӣ, зеҳнҳои сунъӣ, нақлиёти бесарнишин, таҷҳизоти парвозкунанда, амалиёти гуногуни интернетӣ, 3D ва 5D, нанотехнология, техникаҳои роботӣ, биотехнология, системаи нигоҳдории неруи барқ ва дигар неруҳо, ҳисобаробаркунҳои квантӣ, ки дар маҷмӯъ, иқтисодиёти рақамӣро месозанд, татбиқ карда шаванд.

Раванди рақамикунонӣ ба мо имкониятҳои зиёд фароҳам оварда, навобаста аз ҷойи қарордошта аз тамоми иттилоот боҳабар мегардем ва соҳибкорон дар дилҳо минтақаи ҷаҳон ғайриҷаҳонӣ тичоратиро соҳибкорияшро ба анҷом мерасонанд. Муҳосиб барои гирифтани дастхат ба ягон дар надаромада тавассути шабакаи ягонаи рақамӣ амалиёташро ба анҷом расонида, тамоми пардохтҳои ғайринақдӣ аз дилҳо ғӯшаи дунё дар муҳлати кӯтоҳтарин ба ҷойи лозими мерасад, ки инро амалиёти иқтисодиёти рақамӣ меноманд.

Дастовардҳои калидии ҷалби сармоягузорӣ ба иқтисодиёти рақамӣ, рушди соҳаҳои технологӣ, ҷорӣ намудани хизматрасониҳои электронӣ дар бахшҳои давлатӣ ва хусусӣ, инчунин пешбурди ғайриҷаҳонӣ ҷалби сармоя ва фехристҳо тақсимшуда мебошанд.

Аз ин лиҳоз, дар Ҷумҳурии Тоҷикистон низ доир ба татбиқи иқтисодиёти рақамӣ бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 декабри соли 2019, таҳти № 642 Консепсияи иқтисодиёти рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон тасдиқ шудааст. [3]

Концепсияи мазкур барои марҳала ба марҳала табдил додани рақамйкунонӣ дар кишвар нигаронида шуда, давраи амалишавии он ба се марҳала то соли 2040 ба нақша гирифта шудааст. Марҳалаи якум то соли 2025, дуум марҳала то соли 2030 ва марҳалаи сеюм бошад, то соли 2040 –ро дар бар мегирад.

Дар марҳалаи аввал мебояд чунин корҳо ба анҷом расонида шаванд:

- мустаҳкамкунии асосҳои рақамӣ ва муайян кардани ташаббусҳои калидӣ таъсири пайвастаи самаранокии лоиҳаҳо:
- тайёр кардани кадрҳои ихтисоснок;
- эҷоди модели асосҳои рақамӣ ва муайян кардани раванди рақамйкунонӣ;
- муайян кардани ҳадафҳои асосӣ муваффақияти табдили рақамӣ;
- арзёбии вазъи кунунии рушди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва муваффақияти табдили рақамӣ;
- дастгирии иттилоотӣ ва таълимии табдили рақамӣ;
- экосистемаи раванди рақамйкунонӣ;
- маблағгузорӣ ва буҷет.

Дуум марҳила, аз соли 2026 то соли 2030 мебошад, ки таъмини дастрасии фарохмачроро доир ба амнияти иттилоотӣ, киберамният ва ҳуҷуми технологияҳои наватарину ҳимоя аз онҳо мебошад. Инчунин, таъсиси марказҳои равзанаҳо (платформаҳо) ва рушди хизматрасонии рақамӣ, дастгирии иттилоотӣ, Маркази такмили ихтисос, инноватсия ва оғози лоиҳаҳои озмоиширо дар бар мегирад.

Сеюм марҳила табдилдиҳии рақамӣ солҳои 2031-2041 буда, мақсади асосӣ боз ҳам пурзӯр кардани лоиҳаҳои ғайирақамӣ ва рақамӣро пешбинӣ мекунад, ки асосан дар ҷумҳурӣ ба роҳ мондани лоиҳаҳои рақамӣ дар соҳаҳои асосии саноат, инчунин, дар соҳаҳои иҷтимоӣ мувофиқи афзалиятҳои пешбиниқардаи миллӣ, “Стратегияи рушд барои давраи то солҳои 2030”, ки рушди соҳаҳои кишоварзӣ, энергетика, телекоммуникатсия ва нақлиёт, саноат, аз ҷумла, истихроҷи маъдан, тичорат, дигаргунсозии бахши хизматрасонӣ, фарҳанг, маориф ва тандурустиро дар бар мегирад.

То охири давраи соли 2040 ба нақша гирифтани дивидентҳои назарраси рақамӣ аз татбиқи миёнамуҳлати “Барномаи рушди иқтисодиёти рақамӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон”, то 2% афзун кардани маҳсулоти иловагӣ, ба вуҷуд овардани 0,5 миллион ҷойҳои нави корӣ ва баланд шудани сифати зиндагонии аҳоли аз ҳисоби дигаргунии кулӣ дар соҳаи хизматрасони ба аҳоли ба амал бароварда мешавад. [4]

Таҷрибаи рушди иқтисоди рақамӣро дар баъзе давлатҳои пешрафтаи дунё дидан мумкин аст, ки онҳо барои шаҳрвандони худ хизматрасониҳои электрониро, аз қабili Ҳуҷҷатгузориҳои электронӣ (DigiDoc), Суди электронӣ (e-Court), Манзили электронӣ (e-Residency), Корти электронии муаррифиқунандаи шахсият (E - ID Card), Хизматрасонии муқаррарқунандаи минтақаи шахс (Location-Based (Services), Имзои рақамӣ (e-signature), Қонунгузориҳои электронӣ (e-Law), Мактаби электронӣ (e-School), Бақайдгирии электронии замин (E - Land Register), Таваққуфгоҳи мобилӣ (m-Parking), Бақайдгирии электронии тичорат (eBusiness Register), Сиёсати электронӣ (e-Policy), Андози электронӣ (eTax), Овоздиҳии электронӣ (e-Voting), Шиносномаи мобилӣ (Mobile -ID), Идораи электронӣ (e-Cabinet), Дорухати электронӣ (e-Prescription), Сабти электронии вазъи тандурустӣ (e - Health Record), Зерсохтори бетугмаи тасдиқи имзоҳо (Keyless Signature Infrastructure) ва Пардохти vj,bkӣ (Mobile Payment) ба роҳ мондаанд.

Масъалан: Дар давоми 30 соли охир ҳар як долларе, ки ба технологияҳои рақамӣ гузошта мешавад бист доллари ИМА нисбат ба ММД ба ҳисоби миёна бармегардад. Ин даромади бениҳоят калон нисбат ба соҳаҳои дигари сармоягузориҳои ғайирақамӣ аст, ки даромади миёнаи онҳо аз 3 то 1 доллари ИМА-ро ташкил медиҳад. [5]

Тибқи баҳодиҳии Ширкати технологияи HUAWEI дар давоми 15 соли охир суръати рушди иқтисоди рақамӣ дар ҷаҳон бо назардошти Индекси GCI 2,5 маротиба нисбат ба рушди иқтисоди ҷаҳонӣ пешсаф мебошад. Ширкати мазкур пешбинӣ намудааст, ки ҳангоми

пурра амалӣ гардидани Индекси GCI дар давлатҳои тараққикарда иқтисоди рақамӣ дар ҷаҳон то 23 трлн. доллари ИМА дар соли 2025 афзоиш меёбад. [6]

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бошад бо мақсади ҷорӣ намудани низоми электронии хариди давлатӣ шурӯъ аз соли 2019 Портали ягонаи хариди электронӣ www.eprocurement.gov.tj дар кишвар ҷорӣ гардида, мавриди амал қарор дорад.

Дар доираи таҳлили ҳолати ҷорӣ ва маълумоти арзёбиҳои ҷаҳонӣ имконияти зуд баратараф намудани қафомонии мавҷударо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ҳисоби истифодаи самараноки технологияҳои нав, аз ҷумла инноватсионӣ, инчунин амалияҳои беҳтарини таҷрибаи ҷаҳонӣ қайд намудан муҳим мебошад. Консепсия инчунин амалӣ намудани шарикиро бо пешсафони ҷаҳонии табодули рақамӣ, инчунин аз ҳисоби иштирок дар лоиҳаҳои сармоягузори байналмилалӣ, ба монанди Digital CASA, пешбинӣ менамояд.

Тибқи иттилои расмӣ, дар соли 2022 дар Тоҷикистон 5,1 миллион кортҳои пардохтии бонкӣ ба муомилот бароварда шудааст, ки нисбат ба соли 2021 45,5% бештар аст. Теъдоди ҳамёнҳои электронӣ 6,3 миллион аст, ки дар як соли охир 2,8 миллион афзоишро нишон медиҳад.

Соли 2022 дар ҷумҳурӣ 1724 банкомат ва 6004 терминали электронӣ насб карда шуда, дар муассисаҳои савдо ва хизматрасонии ҷумҳурӣ 17433 QR код истифода шудааст.

Дар соли 2022 аз ҷониби муассисаҳои савдо ва хизматрасонӣ дар Тоҷикистон 33,4 миллион муомилоти ғайринақдӣ ба маблағи 8,2 миллиард сомонӣ (беш аз 348 миллион доллари ИМА) анҷом дода шудааст, ки нисбат ба соли 2021 аз рӯи шумора 46,3 ҷузъ ва аз рӯи ҳаҷми амалиёт 2,3 баробар зиёд мебошад.

Ҳамзамон, дар соли 2022 ҳиссаи муомилоти ғайринақдӣ тавассути воситаҳои электронӣ 12 ҷузъро ташкил дод. Дар соли 2018 ин нишондод 4,9% буд. [7]

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон, 22 июни соли ҷорӣ, яъне 2023 сол фармонero имзо карданд, ки аз 1 август тамоми пардохтҳои давлатӣ, аз ҷумла пардохти андоз, бочи давлатӣ барои додани иҷозатнома ва дигар пардохтҳои ҳатмӣ ба буҷет, ҷарима, суғуртаи ҳатмии давлатӣ, хизмати тиббӣ, хизмати коммуналӣ, дигар хелҳои хизмати маишӣ аҳоли, инчунин аз тарафи вазоратҳо, идораҳо ва ташкилотҳои давлатӣ гирифтани маблағ ба таври ғайринақдӣ ба амал бароварда мешавад. Ин баёнгари рушдҳои иқтисоди рақамӣ дар ҳудуди мамлакат буда бо мурури замон тамоми соҳаҳои хоҷагии халқӣ мамлакат низ ба он ворид мегарданд.

Дар солҳои наздик инчунин нақшаҳои расидан ба иқтисодиёти рақамӣ бениҳоят зиёданд, ки инҳам бошад рушд додани технологияҳои рақамӣ ва инфраструктураи онро дар назар дорад, ки он асоси созандаи рушди инфрасохтори ТИК дастрасии васеъ ба Интернет, буда тавассути технологияҳои ноқилдор (FTTx ва ADSL) ва технологияҳои беноқил (3G, 4G ва 5G) инчунин алоқаи маъворавӣ таъмин карда мешавад.

Мушкилиҳои асосии инфрасохтори ТИК-и кишвар инҳо мебошанд:

- дар сатҳи зарурӣ дастрас набудани суръати Интернет;
- ба талаботи муосир ҷавобгӯ набудани инфрасохтори иқтисоди рақамӣ;
- норасоии мутахассисон дар соҳаи иқтисоди рақамӣ;
- мавҷуд набудани маблағгузорӣ барои рушди соҳа;
- муъаляма набудани соҳаҳои иқтисодӣ илтимой бо технологияҳои муосир.

Вазифаҳои барои таъсиси инфрасохтори иқтисоди рақамӣ мувофиқи барномаи миёнамуҳлати рушди иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ин:

- такмил ва қабули заминаи институтсионалӣ барои гузаронидани ислоҳот дар соҳаи ТИК;
- дастгирии давлатӣ ҷиҳати таъмини таъминоти ва технологияҳои муосир барои рушди инфрасохтори рақамӣ;
- омода намудани мутахассисони баландихтисоси соҳавӣ;
- баланд бардоштани суръати Интернет;
- зиёд намудани маблағгузорӣ барои рушди соҳа;

➤ маръила ба маръила гузаштан ба Ӳалли масъалаӲои миллӣ дар соӲаи ТИК ва воситаӲои таъмин намудани беҳатари иттилоотӣ дар бахшӲои давлатӣ ва хусусӣ.

Ӳаъми умумии маблағӲои пешбинишуда аз рӯи ҳамаи сарчашмаӲои маблағгузори барномаи миёнамуҳлати рушди иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон тахминан 2,33 млрд. сомонӣ, аз ин маблағӲои буҷети давлатӣ 8,8 фоиз (ё 205,4 млн. сомонӣ), бахши хусусӣ 16,7 фоиз (ё 389 млн. сомонӣ) ва шарикони рушд 74,5 фоиз (ё 1734,4 млн. сомонӣ) ташкил медиҳад. [8]

Барои қори намудани технологияӲои рақамӣ дар иқтисоди миллӣ бартараф намудани маъдудиятӲои зерин дар панъ соли минбаъда афзалияти аввалия барои соӲа мебошанд.

Аз ӯумла:

➤ дар сатҳи зарурӣ ташаккул наёфтани гардиш ва истифодаи ҳуҷчатҳои электронӣ ва эътирофи эътибори қонунии онҳо;

➤ номукамалии низоми ҳуқуқии захираҳои иттилоотии давлатӣ бо тасҳеҳи қонунгузори амалкунанда ва тавсеаи имконияту истифодаи онҳо аз қониби субъектҳои мухталиф;

➤ нокифоягии рељаи ҳуқуқии маълумоти шахсӣ бо назардошти истифодаи технологияӲои рақамӣ;

➤ набудани санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ вобаста ба танзими савдои электронӣ;

➤ нокифоягии механизми батанзимдарории ӯараёни воридкунии маълумот ба маҳзанҳои иттилоотӣ;

➤ номукамалии меъёрҳои қонунгузори ӯиноятӣ ва маъмурӣ дар муносибатҳои интернетӣ.

Бо мақсади Ӳалли мушкilotи дар соӲа ӯойдошта амалигардии

тадбирҳои зерин зарур мебошанд:

➤ муайян намудани меъёрҳои ҳуқуқие, ки ташаккули иқтисоди рақамиро маҳдуд мекунад;

➤ тавсеаи истифодаи таҷрибаи ҳуқуқӣ;

➤ ташаккули шарoити муътадили ҳуқуқӣ барои рушди иқтисоди рақамӣ;

➤ ташкили инфрасохтор ӯиъати таъмини мубодилаи маълумот байни субъектҳо;

➤ ҳамоҳангсозии қонунгузорӣ дар сатҳи байналмилалӣ, ки ба ташкили иқтисоди рақамӣ равона карда шудааст;

➤ ташаккули заминаи ҳуқуқии рушди робототехника, низоми беҳатари иттилоотӣ ва кибербеҳатарӣ;

➤ ташакули механизми ҳуқуқии таъмини амнияти рақамии беморон, кормандони тиб ва ташкилоту муассисаҳои тиббӣ.

Инчунин маблағгузориҳои аз дигар манбаҳои молиявӣ, ки қонунгузори ӯумӯурии Тоҷикистон манъ накардааст, истифода бурда мешаванд.

Технологияҳое, ки метавонанд ба иқтисодиёт таъсири бештар расонанд, зехни сунъӣ, таҳлили маълумоти калон, роёниши абрӣ, Интернетӣ ашё, робототехника, мошинҳои мустақил, истеҳсоли фармоишӣ ва чопи 3D, шабақаҳои иҷтимоӣ ва дигар намудҳои интернетӣ рақамиро дар бар мегиранд.

Дар ҳаҳон раванди таҳкими ҳузи иттилоотӣ дар идеология, сиёсат ва иқтисод ҳараён дорад. Аз ин ру, зарурати ҳукур ва мунтазам омӯхтани ин раванд ба миён меояд. Иқтисоди рақамӣ на танҳо заминаи эҳоди моделҳои нави тичорат, тағироти сифатӣ дар моделҳои тичорат, хусусияти пешбурди тичорат, идорашавандагӣ ва чандирии онро ифода мекунад, балки ба пояҳои бунёдии тамаддун таъсир мерасонад.

Ҷумҳурии Тоҷикистон тамоми заминаҳои заруриро барои татбиқи минбаъдаи иқтидори рақамии худ ва суръат бахшидан ба суръати рақамисозӣ дорад. Технологияҳои нав ба рушди хоҷагии халқи мамлакат, баланд шудани сифати зиндагӣ, пайдоиши шаклҳои нави иҷтимоӣшавии одамон ва алоқаи онҳо таъсир мерасонанд. Умуман, рақамисозӣ таъсири синергетикӣ эҳод мекунад ва ба рушди умумии иқтисоди мамлакат оварда мерасонад.

Руйхати адабиётҳо

1. Бойматов А.А., Ҳайдарова М.Ҳ. Сиёсати идоракунии давлатӣ дар низоми иқтисоди бозории минтақа / А.А. Бойматов, М.Ҳ. Ҳайдарова // Ахбори ДДҲБСТ.- 2020.-№4. (85).URL: С.37-41.
2. Маҳзани электронӣ:
<https://asiaplustj.info/ru/news/tajikistan/society/20221004/tadzhikistan-sdalpozitsii-v-mirovom-reitinge-innovatsionnogo-razvitiya> (санаи мурочиат: 09.02.2023).
3. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз «30» декабри соли 2019, №642 тасдиқ шудааст Консепсияи иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон.
4. Иқтисодиёти рақами яке аз омилҳои рушди иқтисодиёти муосир ва ҳифзи амнияти иқтисодии кишвар. <https://mts.tj>
5. Вестник Челябинского государственного университета. 2018. № 12 (422). Экономические науки. Вып. 63. С. 108—116.с.109.Оценка трендов цифровизации в промышленности.
6. Барномаи миёнамуҳлати рушди иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021 -2025
7. Маҳзаниэлектронӣ:URL:<https://cabar.asia/ru/gotov-li-tadzhikistan-k-perehodu-na-beznalichnye-raschety>
8. Барномаи миёнамуҳлати рушди иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2025. с.62

БОБОНАЗАРОВА С.М.

ЦИФРОВИЗАЦИЯ – ВАЖНЫЙ ФАКТОР БЕЗОПАСНОСТИ ЭКОНОМИКИ И УПРАВЛЕНИЯ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ

Цифровая экономика это совокупность отношений, основанных на новых технологиях, создаваемых в процессе производства, распределения, обмена и потребления и направленных на обеспечение спроса на блага жизни. Это, в свою очередь, требует разработки новых экономических методов и методов и эффективных средств государственного регулирования. Под термином «цифровая экономика» - «экономическая деятельность, в которой ключевым фактором производства являются цифровые данные, обработка больших объемов и использование результатов анализа, что, по сравнению с традиционными формами управления, позволяет повысить эффективность различных видов производства». Под ним понимается технологии, оборудование, хранение, реализация, доставка товаров и услуг.

Ключевые слова: управление, цифровизация, цифровая экономика, IT-технологии, цифровые технологии, цифровые программы, электронные государственные услуги.

БОБОНАЗАРОВА С.М.

РАҚАМИКУНОӢ ОМИЛИ МУҲИМИ ТАЪМИНИ БЕХАТАРИИ ИҚТИСОДИЁТ ВА ИДОРАКУНИ ДАР ШАРОИТИ МУОСИР

Иқтисодиёти рақамӣ ин маҷмӯи муносибатҳоест, ки ба технологияҳои навин асос ёфта, дар ҷараёни истеҳсол, тақсирот, мубодила ва истеъмол ба вуҷуд омадаанд ва барои таъмини талабот ба неъматҳои ҳаёти равона гардидааст. Он дар навбати худ ташаккули усулҳо ва тарзҳои нави хоҷагидориро пешниҳод ва воситаҳои таъсирноки танзими давлатиро талаб мекунад. Дар зери маҳфуми “иқтисоди рақамӣ” - фаъолияти иқтисодӣ, ки дар он омилҳои калидии истеҳсол маълумоти рақамӣ, коркарди микдори калон ва истифодаи натиҷаҳои таҳлил аст, ки дар муқоиса бо шаклҳои анъанавии идоракунии метавонад самаранокӣ ва нафъҳои гуногуни истеҳсолот, технологияҳо, таҷҳизот, нигоҳдорӣ, фурӯш, интиқол мол ва хизмат фаҳмида мешавад.

Калидвожаҳо: идоракунии, рақамикунони, иқтисодиёти рақамӣ, технологияи итилоотӣ, технологияи рақамӣ, барномаҳои рақамӣ, хизматҳои электронии давлатӣ.

BOBONAZAROVA S.M.

DIGITIZATION IS AN IMPORTANT FACTOR OF ECONOMIC SECURITY AND MANAGEMENT IN MODERN CONDITIONS

The digital economy is a set of relationships based on new technologies created in the process of production, distribution, exchange and consumption and aimed at ensuring demand for the benefits of life. This, in turn, requires the development of new economic methods and methods and effective means of government regulation. The term “digital economy” is an economic activity in which the key factor of production is digital data, the processing of large volumes and the use of analysis results, which, compared with traditional forms of management, makes it possible to increase the efficiency of various types of production. It refers to technology, equipment, storage, sales, delivery of goods and services.

Key words: management, digitalization, digital economy, IT technologies, digital technologies, digital programs, electronic government services.

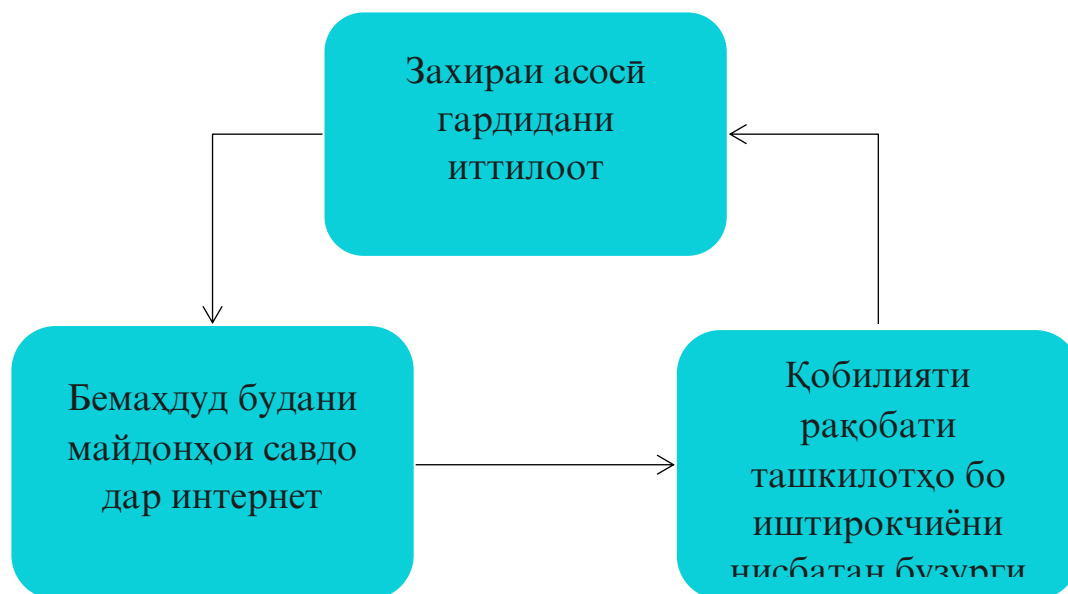
Гузариш ба иқтисоди бозорӣ зарурияти табaddулотӣ тамоми системаҳои фаъолияткунандаи Ҷумҳурии Тоҷикистонро дар замони муосир талаб менамояд. Яке аз ин равандҳои бисёр ҳам зуд ривочёфта рақамикунони буда, ба тамоми системаҳои ҷумҳури таъсири хешро расонидааст.

Иқтисодиёти рақамӣ - маҷмӯи муносибатҳоест, ки ба технологияҳои навин асос ёфта, дар чараёни истеҳсол, тақсимот, мубодила ва истеъмол ба вучуд омадаанд ва барои таъмини талабот ба неъматҳои ҳаёти равона гардидааст. Он дар навбати худ ташаккули усулҳо ва тарзҳои нави хоҷагидориро пешниҳод ва воситаҳои таъсирноки танзими давлатиро талаб мекунад. Дар марҳилаи кунунии рушди тамаддуни башарӣ, иқтисоди Тоҷикистон низ дар гирдоби равандҳои ҷаҳонишавӣ, ки шароити гузариш ба модели нави рушди иқтисодӣ дар асоси истифодаи ҳамаҷонибаи технологияҳои рақамӣ муқаррар карда шудааст, ширкат меварзад. Бевосита давлат истифодаи технологияҳои рақамиро ҷонибдори намуда, маблағгузориҳоро ба роҳ монда истодааст. Яке аз муҳимияти иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дараҷаи шаффофияти ошкорбаёнии иттилоот ва “нобаробарии рақамӣ”, яъне nobarobari байни шахрвандон дар истифодаи технологияҳои иттилотӣ мебошад. [18, с. 131].

Дар ҷаҳони муосир яке аз масъалаҳои актуалӣ ва бештар муҳокима шаванда рушди босуръати иқтисодиёти рақамӣ мебошад. Ба назар чунин мерасад, ки технологияҳои инноватсионии фарогири ҳудуди васеъ бо суръати баланд тараққӣ намуда, ояндаи наздик тасаввуроти моро оид ба имкониятҳо куллан дигар месозанд. Тараққиёти босуръати шабакаҳои иҷтимоӣ, бозори смартфонҳо, иҷозати бемаҳдуд ба интернет, технологияи таълими мошинӣ ва интелекти сунъӣ куллан оламро дигаргун месозанд. Дар ин замина, таҳлили манбаҳои ташаккул, барқароршавӣ ва тараққиёти иқтисодиёти рақамӣ мувофиқи мақсад мебошад.

Дар зери маҳфуми “иқтисоди рақамӣ” - “фаъолияти иқтисодӣ, ки дар он омили калидии истеҳсол маълумотҳои рақамӣ, коркарди миқдори калон ва истифодаи натиҷаҳои таҳлил аст, ки дар муқоиса бо шаклҳои анъанавии идоракунӣ метавонад самаранокӣ навиҳои гуногуни истеҳсолот, технологияҳо, таҷҳизот, нигоҳдорӣ, фурӯш, интиқол мол ва хизмат” фаҳмида мешавад. Иқтисодиёти рақамӣ як шабакаи умумиҷаҳони буда, фаъолияти иқтисодӣ, муомилоти тиҷоратӣ ва ҳамкориҳои касбӣ мебошад, ки бо технологияҳои иттилоотӣ - коммуникатсионӣ дастгири карда мешавад. Иқтисодиёти рақамӣ фаъолияти иқтисодист, ки дар асоси татбиқи ҳамаҷонибаи технологияҳои иттилоотии рақамӣ дар чараёнҳои истеҳсолӣ, идоракунӣ, фаъолияти мақомоти давлатӣ ва ғайра, бо мақсади таъмини манфиатҳои миллӣ, аз ҷумла баланд бардоштани сифати зиндагии аҳоли ва рақобатпазирии иқтисодиёти мамлакат, ташкил шудааст. Имрӯз ҷаҳон дар роҳи гузариш ба зинаи пас аз саноатии иқтисодиёти рақамӣ қарор гирифтааст, ки қодир аст, куллан бозори ҷаҳониро тағйир диҳад. [19, с. 189].

Дар тӯли 10 соли аввал базаи иқтисодиёти рақамӣ бизнеси савдои электронӣ ва хизматрасонӣ ба ҳисоб мерафт. Дар оянда хизматрасониҳои пешниҳодшаванда бо муттаҳидкунии технологияҳои номувофиқ хеле тағйир ёфт. Дар ин замина ташаккули муносибатҳои куллан нав дар идоракунӣ чараёнҳои истеҳсолӣ ба амал омад.

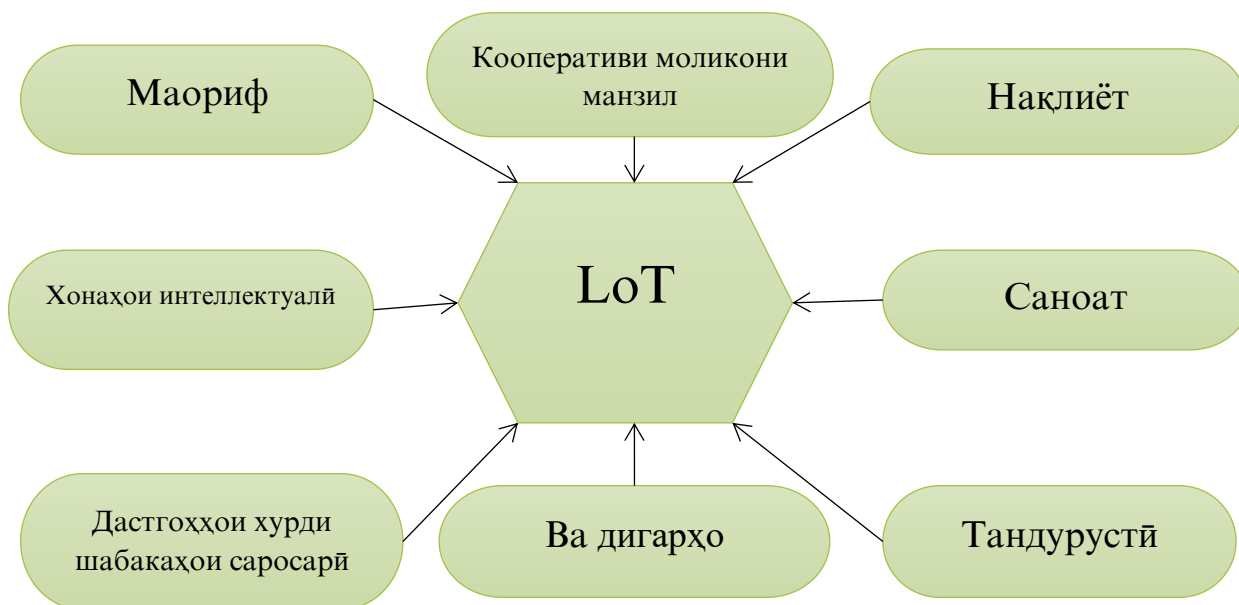
Расми 1. Гузариши раванди иқтисодиёти рақамӣ ва таъсири он ба бозори ҷаҳонӣ.

Дар тӯли давраи муайян мураккаб гардидани сохторҳои ҷамъиятӣ ва муносибатҳо, рушди экспоненсиалии селай маълумот, дар навбати аввал масъалаи ташаккули иқтисодиёти рақамиро ба миён овард. Муҳимияти чараёнҳои ҷоришаванда имконияти гузоштани масъаларо оид ба ташаккули намуди нави иқтисодӣ ба миён мегузорад, ки дар он муносибат оид ба истеҳсол, коркард, нигоҳдорӣ, додугирифт ва истифодабарии ҳаҷми афзуншавандаи маълумот соҳиби қимати ҳалқунанда мегардад. Маълумот (ахбор) асоси таҳлили иқтисодӣ мегардад, ки қонуниятҳои фаъолияти системаҳои муосири иҷтимоӣ- иқтисодиро тадқиқот менамояд. Чӣ тавре, ки як қатор таҳлилгарон тасдиқ менамоянд, имрӯз барои агенти иқтисодӣ ҳуди омили бадастории ягон захира муҳим нест, балки мавҷудияти маълумот оид ба ин захира имконияти истифодабарии онҳо бо мақсади банақшагирии фаъолияти худ муҳимтар аст. [11, с. 221].

Бо назардошти ин гуфтаҳо, аз нуқтаи назари мо зерини мафҳуми «иқтисодиёти рақамӣ» бояд намуди муосири хоҷагидорӣ фаҳмида шавад, ки тавсифкунандаи нақши муҳими ахбор ва методҳои идоракунии он ҳамчун захираи муайянкунанда дар соҳаи истеҳсол, тақсим, иваз ва истифода мебошад. «Иқтисоди рақамӣ ба маънои байналмилалӣ як шабакаи сохтори фазоии муносибатҳои байни субъектҳои соҳибкорӣ мебошад, ки аз ҷониби як система ташкил карда шудааст».

Иқтисодиёти рақамӣ дар умум базаи тараққиёт ба ҳисоб меравад ва таъсирро ба соҳаҳои гуногун ба монанди бонк, савдои чакана, нақлиёт, энергетика, маориф, тиб ва ғайра дорад. Технологияҳои рақамӣ ба монанди интернетӣ лавозимот (IoT), маълумоти калон (big data), истифодабарии таҷҳизотҳои мобилӣ ва девайсҳо намудҳои алоқаҳои иҷтимоӣ, муносибатҳои иқтисодӣ, институтҳои дигаргун месозанд.

Намудҳои нави кооператсия ва координатсияи агентҳои иқтисодӣ барои ҳалли муштаракӣ масъалаҳои муайян (sharing economy) пайдо мешаванд. Гарчанде нақши таъсири технологияҳои рақамӣ ба трансформатсияи системаҳои иҷтимоӣ – иқтисодӣ ба таври кофӣ аён мебошад, бисёре аз муаммоҳо то ҳол пурра омӯхташуда нашудаанд. Ба муаммои тараққиёти потенциали рақамӣ бо мақсади ба дастории рушди инноватсионии ширкатҳои ҷудогона ва соҳаҳо диққати лозима дода нашудааст, аз мадди назар ҷанбаҳои институтсионалии иқтисодиёти рақамӣ дур монда, муаммоҳо ва ояндаи тараққиёти тижоратро дар шароити ташаккули иқтисодиёти рақамӣ кам омӯхта шудааст, ба таври бояд шояд мавқеи иқтисодиёти рақамӣ дар системаи умумии муносибатҳои муосири хоҷагидорӣ инъикос нашудааст. [18, с. 107].

Расми 2. “Соҳаҳои рушди шабакаҳои саросарӣ”.

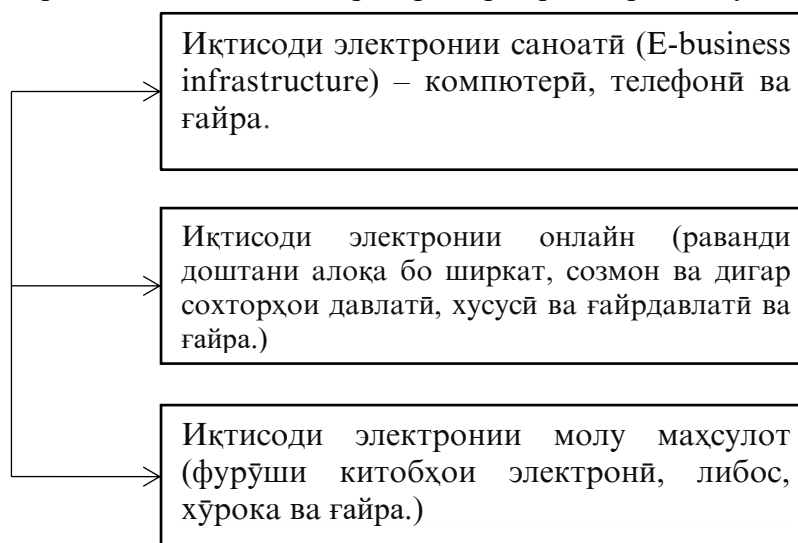
Асоси иқтисодии рақамӣ сектори истеҳсоли маҳсулотҳои рақамӣ ва хизматрасониҳо мебошад, ки бо технологияҳои рақамӣ алоқаманданд. Омори кишварҳои ТҶИТ (Ташкилоти ҳамкориҳои иқтисодӣ ва тараққиёт) ба номуътадили умумиҷаҳонӣ нигоҳ накарда, оид ба рушди устувори савдои ҷаҳонии маҳсулотҳои иқтисодии рақамӣ (ба ҳисоби миёна, рушд қариб 4%-ро ташкил медиҳад), бо суръати баланд зиёдшавии ҳаҷми хизматрасониҳо (то 30 % дар як сол) шаҳодат медиҳад. Харочотҳои корхона ба тадқиқотҳои бо технологияҳои рақамӣ алоқаманд, зиёд мешаванд. Ин ба он ишора мекунад, ки сектори технологияҳои рақамӣ нақши калидиро дар инноватсияҳо дорад. Инфрасохтори рақамӣ тараққӣ намуда дастрас мегардад, сифати шабакаҳои коммуникатсионӣ бо меъёри воридкунии технологияҳои 4G ва воситаҳои ирсолӣ маълумот бо нахи оптикӣ баланд бардошта шуда, дар ин самт нархҳо барои хизматрасонии алоқаи мобилӣ паст мефароянд, имконияти истифодабарии таҷҳизотҳои барои истифодабарии интернет меафзояд, ки ҳамаи ин дар натиҷа имконияти ояндабинии дарбаргирии васеъ ва тараққиёти технологияҳои рақамиро имконпазир мегардонад.

Зери мафҳуми “иқтисоди рақамӣ” фаъолияти иқтисодӣ дар асоси технологияҳои рақамии марбут ба тичорати электронии рақамӣ, хизматрасониҳои рақамӣ, тақвияти истеҳсолоти рақамӣ дар назар дошта мешавад. Рақамикунонии иқтисодӣ ба таъсиси модели нави идоракунии рақамӣ дар рушди иқтисодӣ, татбиқи навгониҳои рақамӣ дар истеҳсолот, ҷалби сармояи хориҷӣ, таҳкими тамоюли содиротӣ, тақвияти маҳсулоти воридотивазкунанда ва дарёфти роҳҳои хизматрасонии рақамӣ нигаронида шудааст.

Бояд қайд кард, ки технологияро барномаҳои рақамӣ (Digital Programs) вусъат мебахшанд. Барномаҳои рақамӣ натавонанд дар технология, балки дар тамоми соҳаҳо, ба мисли иқтисодӣ, саноат, илм ва ғайра нақши муҳим мебозад. Ҳангоми истифодаи пурраи ҳамаи «барномаҳои рақамӣ» раванди «иқтисоди рақамӣ» низ ҳалли худро меёбад. «Иқтисоди рақамӣ» бо номҳои дигар, ба мисли «иқтисоди интернетӣ», «иқтисоди наф» ё «иқтисоди электронӣ» низ маълум аст. [14, с. 244].

Истилоҳи «иқтисоди рақамӣ» (Digital Economy) нахустин маротиба солҳои 90-уми асри гузашта дар Ҷопон ба вуҷуд омадааст. Бо мурури замон ин вожа дар ҷаҳони Ғарб, ба хусус ба Аврупо роиҷ гардид ва баъдтар ҳамчун илми ҷудогона омӯхта шудааст. Соли 1995 асари бузургҳаҷм зери унвони «Иқтисоди рақамӣ» («The Digital Economy: Promise and Peril in

the Age of Networked Intelligence») аз тарафи олими англис Дон Тэпскот чоп шудааст. Асари мазкур таҳлилҳои наватарини иқтисодӣ ва тичоратиро дар бар мегирад аз ҷумла:

Расми 3. Назарияи олими амрикой Томас Месенборг оид ба иқтисоди электронӣ.

Қобили зикр аст, ки айнӣ ҳол ин иқдом на танҳо дар мамӯлики Ғарб, балки дар кишварҳои Шарқ низ мавриди истифода қарор дода шудааст. Ин беҳтарин усули наватаринест, ки аз фарди оддии ҷомеа то баландтарин зинаи ашхос хизмат мекунад. Албатта истифода аз ин усул сарфаи вақт ва заҳмат камтар мегардад. Бинобар ин ҳамаи кишварҳои дунё кӯшиш ба ҳарч медиҳанд, ки аз ин усул бархӯрдор гарданд. «Хусусияти иқтисодиёти рақамӣ, ки ба иттилооту технологияҳои иттилоотӣ бунёд мегардад, аз он иборат аст, ки маркази ташаккули арзиши изофа тағйир меёбад. Маркази асосии иқтисодиёти анъанавӣ агар истеҳсолот бошад, аз иқтисодиёти рақамӣ муҳандисӣ (engineering) ба шумор меравад, ки ҳама консепсияи иқтисодиёти муосирро муайян месозанд»

Ҳамин тавр, метавон гуфт, ки он ҳама тағйироти глобалӣ, инсониятро неруманду донотар гардонид ва ҷомеа аз бӯҳрони короновирус таҷриба гирифта, зехну шуурро боз ҳам ба эҷоду ихтироҷкорӣ раҳнамо сохт. Экосистемаи иқтисодиёти рақамӣ шарикӣ ташкилотест, ки ҳамкориҳои муттасили платформаҳои технологияи онҳо, ҳадамоти интернетӣ, системаҳои таҳлилӣ, системаҳои иттилоотӣ мақомоти давлатӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон ташкилотҳо ва шаҳрвандонро таъмин менамояд. Қайд карда мешавад, ки истифодаи васеи технологияҳои нави иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ ба марҳилаи нави иқтисодиёт - иқтисоди рақамӣ ва ташаккули экосистемаи он мусоидат менамояд. Роҳи асосии таъмини самаранокии иқтисоди рақамӣ ҷорӣ кардани технологияи коркарди маълумот мебошад, ки хароҷотро барои истеҳсоли молҳо ва хизматрасонӣ коҳиш медиҳад. [18, с. 123].

Ҳадафҳои асосии татбиқи технологияҳои иттилоотӣ дар соҳаи ҳамкориҳои давлат ва тичорат, ташаккули заминаи нави технологӣ дар иқтисодиёт инҳоянд:

❖ саривақт паҳн кардани маълумоти бозътимод оид ба паҳлӯҳои гуногуни рушди иҷтимоӣ иқтисодӣ, аз ҷумла маълумоти омори расмӣ;

❖ фароҳам овардани шароит барои рушди ҳамкориҳои электронӣ байни иштирокчиёни фаъолияти иқтисодӣ, аз ҷумла ташкилотҳои молиявӣ ва мақомоти давлатӣ;

❖ истифодаи инфрасохтори ҳукумати электронӣ барои пешниҳоди ҳадамоти давлатӣ, тичоратӣ ва ғайритичоратӣ, ки аз ҷониби шаҳрвандон талаб карда мешавад;

❖ пешбурди лоиҳаҳо оид ба ҷорӣ намудани идоракунии электронии ҳуҷҷатҳо дар созмонҳо, фароҳам овардани шароит барои баланд бардоштани эътимод ба ҳуҷҷатҳои электронӣ, татбиқ дар шакли электронии муайянсозӣ ва тасдиқи иштирокчиёни муносибатҳои ҳуқуқӣ;

❖ таъмини дастрасии шаклҳои электронии муносибатҳои тиҷоратӣ барои корхонаҳои хурд ва миёна;

❖ ихтисори бори маъмурӣ ба субъектҳои соҳибкорӣ бинобар истифодаи технологияҳои иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ ҳангоми санчишҳо аз ҷониби мақомоти назорати давлатӣ ва муниципалий ва ҳангоми ҷамъоварии маълумоти расмӣ оморӣ;

❖ пешниҳоди дастрасии дурдаст ба хизматрасониҳои бонкӣ, аз ҷумла ҷорӣ намудани усулҳои ягонаи санчиши иттилоотӣ ҳангоми хизматрасонии бонкӣ дар шакли электронӣ;

❖ рушди ҳамкориҳои иттилоотии фаромарзӣ, аз ҷумла таъмини фазои эътимод ба имзоҳои электронӣ.

Маълум аст, ки ҳамаи ин тадбирҳо ба дастгирии ҳуқуқӣ эҳтиёҷ доранд. Чунин ба назар мерасад, ки таъсиси системаи дастгирии ҳуқуқии иқтисодӣ рақамӣ бо ду омил вазифаи ниҳоят мушкул аст. [12, с. 311].

Якум, танзими мутавозини иқтисодии рақамӣ на танҳо танзими мусбати шакли нави муносибатҳо, балки ҷораҳои танзимкунандаро оид ба таъмини амнияти рақамиро дар назар дорад. Пайдо кардани тавозуни дуруст байни озодии органикии интернет ва хатарҳои афзояндаи амнияти рақамӣ шартӣ пешрафти иқтисоди рақамӣ мебошад.

Дуюм, муваффақияти иқтисоди рақамӣ ҳангоми барнома, танҳо ба хусусияти миллии он шубҳаовар аст. Ба монанди ҷомеаи ҷаҳонии иттилоотӣ, иқтисоди рақамӣ дар ибтидо ба робитаҳои васеи трансмиллӣ нигаронида шуда буд. Таъсис додани иқтисоди рақамӣ дар як давлат, ки сегменти миллии шабакаҳои саросариро ба таври қатъӣ танзим мекунад. Идоракунии рушди иқтисоди рақамӣ ба мутобиқ намудани заминаи меъёрии ҳуқуқӣ ба навъҳои нави муносибатҳо, объектҳои нав ва субъектҳои рақамӣ иқтисодиёт, инфрасохтор, технологияҳо, таъмини қабул, нигоҳдорӣ ва коркарди маблағи маълумоте, ки дар иқтисодиёти рақамӣ тавлид, таъмини дастрасии ғайритабъизӣ ба маълумоти бо риояи ҳимояи ҳуқуқ ва манфиатҳои қонунии субъектҳо ва соҳибони маълумот, тарбияи кадрҳои баландихтисос, таъмини амнияти иттилоотӣ, таҳияи қарорҳои амалӣ барои сифатан нав дар истифодаи технологияҳои иттилоотӣ ва телекоммуникатсионӣ дар соҳаи идоракунии давлатӣ ва муниципалӣ, тандурустӣ, маориф, идоракунии шаҳрҳо ва дигар бахшҳои иқтисодиёт мебошад.

Вазифаи дигаре, ки ҳалли меъёриро талаб мекунад, фароҳам овардани шароити мусоид барои ҷамъоварӣ, нигоҳдорӣ ва коркарди маълумот, аз ҷумла истифодаи технологияҳои нав, ба шарте ки ҳифзи ҳуқуқ ва манфиатҳои қонунии субъектҳо ва соҳибони маълумот таъмин карда мешавад. Яке аз ҷораҳои қонунгузорӣ оид ба ҳавасмандгардонии рушди иқтисоди рақамӣ қабули санадҳои меъёрии ҳуқуқие мебошад, ки лоиҳаҳои ивазкунандаи воридот ва лоиҳаҳои ба содирот нигаронидашударо дар соҳаи технологияҳои рақамӣ пешбинӣ мекунад. Инчунин, ҳалли масъалаҳои ҳамаҷонибаи идоракунии давлатӣ, аз ҷумла ба рушди иқтисоди рақамӣ таъсир мерасонад, масалан, муттаҳидсозӣ бо санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ гузариш аз ҳамоҳангсозии матнҳои санадҳои меъёрӣ ба ҳамоҳангсозии мушкулот ва қарорҳои дахлдори меъёрӣ танзими оқилона муҳим аст. Барои таъмини татбиқи платформаи электронӣ барои таҳияи лоиҳаи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, ки хусусияти бекоғазонаи раванди қонунгузориро таъмин мекунад, аз ҷумла аз нуқтаи назари кор бо нусхаҳои мавҷудаи ҳуҷҷатҳо ва ворид намудани тағйирот ба лоиҳаҳои санадҳо дар вақти воқеӣ, санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ қабул карда шаванд.

Дар марҳилаи ташаккули иқтисоди рақамӣ, дар сурати мавҷуд набудани амалияи кофӣ барои арзёбии мувофиқати татбиқи ҷораҳои алоҳидаи маҳдудкунанда мебошад, ки танзими маҳдудкунанда метавонад ба рушди иқтисодии насли нави технологӣ монеа эҷод кунад ва, мутобиқан, кишварро аз иқтисоди пешрафтаи ҷаҳон дар соҳаи навсозии бахшҳои анъанавии истеҳсолӣ ва хизматрасонӣ пеш гузорад. Инчунин такмил додани тартиботи идоракуниро назорат кунад. Вобаста ба ин, дар солҳои наздик тавсия дода мешавад, ки танзими ҳуқуқии ғайримунтазир дар соҳаи иқтисоди рақамӣ риоя карда шавад. Танзими кори муассисаҳои асосии иқтисоди рақамӣ, аз ҷумла: [10, с. 110].

➤ тарзи ягонаи мушаххасозӣ ва тасдиқи ашхоси воқеӣ ва ҳуқуқиро муайян карда, фазои ягонаи рақамии бо эътимод ташкил дода шавад.

➤ фароҳам овардани шароити мусоид барои ҷамъоварӣ, интиқол, ҳифз, коркард ва дастрасӣ ба маълумоте, ки бо истифодаи технологияҳои иттилоотӣ аз ҷониби шахсони воқеӣ ва шахсони ҳуқуқӣ (аз ҷумла муайян кардани ҳуқуқи ҷамъоварии ҷунин маълумот вобаста ба иродаи субъектҳо, шартҳои коркард ва истифодаи тичоратии ин маълумот).

➤ ҳолати хондани автоматии дастгоҳҳои ҷенкунӣ ва сенсорҳо бе иштироки шаҳрвандон ва дигар категорияҳои истеъмолкунандагон.

➤ шартҳои аҳамияти ҳуқуқиро муайян карда, афзалияти маълумоти рақамиро нисбат ба пешниҳоди анъанавӣ дар шакли ҳуҷҷатҳои қоғазӣ таъмин намоед, ки ҳамкориҳои муштараки шаҳрвандон, бизнес ва давлатро асосан дар шакли электронӣ таъмин намояд.

➤ қоидаҳои истифодаи технологияҳои иттилоотӣ дар идоракунии давлатӣ ва иқтисодиёти Тоҷикистон муайян карда мешавад.

➤ вазъи ҳуқуқии «дуپлекси маҷозӣ» ва имкони додани ҳуқуқ ба онҳо аз як шахс ба шахси дигар муайян карда мешавад.

➤ ба салоҳият бо функсияҳои нав барои гузарондани "Форсесии ҳуқуқӣ" - и ҳарсола, ки ба муайян кардани объектҳои нави эҳтимолии танзими ҳуқуқӣ нигаронида шудаанд.

➤ номгӯи низомҳои имконпазири ҳуқуқиро вобаста ба дараҷаи хатари эҳтимолии онҳо объектҳои нав ба танзим медароранд.

➤ маҳдудиятҳои қонунӣ барои рушди иқтисоди рақамӣ дар соҳаҳои марбут ба қонунгузорӣ, инчунин дар соҳаҳои, ки барои рушди соҳибкорӣ муҳим мебошанд, дар асоси принсипҳои иқтисоди рақамӣ, аз ҷумла:

➤ вазъи ҳуқуқиро бояд муайян кунад ва феҳристи ягонаи муносибатҳои меҳнатиро таъсис диҳад, ба истиснои пешбурди дафтарчаи меҳнатӣ ва иваз кардани шартномаҳои меҳнатӣ ва ҳуқуқӣ бо шаҳрвандон, инчунин дигар монеаҳоро дар татбиқи муносибатҳои меҳнатӣ дар муҳити рақамӣ бартараф намояд;

➤ ҷорӣ намудани шаклҳои нави ҳамкориҳои давлат ва шахсони воқеӣ ва ҳуқуқиро бидуни ташкили стандартҳои мушаххаси шаклҳои электронии ҷунин ҳамкорӣ манъ кунад;

➤ қоидаҳои нави ҷамъоварии маълумоти оморино муайян менамояд, ки ба ниёзҳои субъектҳои хоҷагидорӣ ва субъектҳои хоҷагидорӣ бо маълумоти зарурӣ дар вақти воқеӣ нигаронида шудаанд;

➤ ҷорӣ намудани шаклҳои нави ҳамкориҳои давлат ва шахсони воқеӣ ва ҳуқуқиро бидуни ташкили стандартҳои мушаххаси шаклҳои электронии ҳамкорӣ қардан манъ мекунад;

➤ тағйироти заруриро дар системаи танзими техникӣ, стандартизатсия ва таъмини яқпорчагии андозагирӣ барои мутобик қардани онҳо ба дигаргуниҳои зуд ва рушди технологияҳои рақамӣ зарур аст;

➤ ташаккул додани системаи дастгирӣ ва ҳавасмандгардонии субъектҳои хоҷагидорӣ ба инноватсияҳо ва таҳқиқот дар соҳаи технологияҳои рақамӣ;

➤ ба танзими андоз бо мақсади ҳавасмандгардонии рушди иқтисоди рақамӣ тағйирот ворид мекунад.

Хулосаи асосие, ки аз ҳуҷҷатҳои таҳлилшаванда бармеояд ин аст, ки дар иқтисоди рақамӣ муносибати идоракунии давлатӣ тағйир меёбад. Умуман идоракунии давлатӣ ва алаҳусус дар соҳаи иқтисодиёт, худ ба назар гирифта ё ислоҳ карда намешавад. Аллакай дар марҳилаи гузаштаи ислоҳоти маъмурӣ диққати асосӣ ба барномаи муштарӣ ва расонидани хадамоти давлатӣ дода мешуд. Тибқи маълумоти расмӣ, ташаккули системаи ҳукумати электронӣ яке аз унсурҳои сохтори барномаи иқтисоди рақамӣ ба ҳисоб меравад. Тахмин меравад, ки принсипҳои барномаи муштарӣ, ташаккули муҳити ҳамгиросудаи рақамӣ барои ҳаёти шаҳрвандон ва созмонҳо, таъмини афзоиши мунтазами сифати хидматҳои электронии давлатӣ ва маҳаллӣ, коҳиш додани хароҷотҳои давлатӣ ва оптимизатсияи мутақобилаи онҳо асоси ҳукумати электрониро ташкил медиҳанд. [7, с. 190].

Зимнан, “иктисодиёти рақамӣ фаъолиятест, ки дар асоси ҷорисозӣ ва истифодаи технологияҳои рақамӣ - иттилоотӣ дар ҷараёнҳои истеҳсоли, идоракунии ва дигар самтҳо ташкил шуда, ҷиҳати таъмини манфиатҳои миллӣ, баландбардории сатҳи зиндагии мардум, инчунин фароҳам овардани рақобатпазирии иқтисодиёти миллӣ дар бозорҳои беруна амал мекунад. Иқтисодиёти рақамӣ гузариш ба шакли сохти нави ҳаёт, моделҳои нави пешбурди тиҷорат ва ташкили ҷараёнҳои нави истеҳсоли мебошад” Мутаассифона, бӯҳрони ковид-19 муаммои ниҳой набуда, вобаста ба тараккиёти иқтисодиёти ҷаҳон ва тезутундшавии ҷараёнҳои глобализатсионӣ тақроршавии бӯҳронҳои дигар низ пешгӯӣ мешаванд.

Тибқи таҳлилҳои мутахассисон, бо пайдоиши пандемия суръати рақамикунонии иқтисодиёт даҳ баробар афзудааст. Солҳои тӯлонист, ки дар бораи рақамикунонии иқтисодиёт, дар мисоли қорбарии алоҳидагӣ (муросилотӣ, дурӣ аз ҷои қори асосӣ), таҳсилоти фосилавӣ, телетиб ва ғайраҳо), гуфтугузор идома дошта, алҳол муҳимияти ин масъалаҳо бараъло ба ҷашм мерасад. Бӯҳронҳо меоянду мераванд, ҳар кадоме ба дигаргунӣҳо, пайдоиши соҳаҳои нав дар иқтисодиёти ҷаҳон замина гузошта, муносибатҳои иқтисодиро тағйир медиҳанд. Нобаробарии рақамикунонӣ, ки ба сатҳи таъминоти технологӣ, барномаҳои қорбарӣ, асосҳои моддию техникаи иқтисодиёти рақамӣ вобаста аст, бо гузашти вақт аз байн рафта, кишварҳоро ба ҳамгирӣ дар бахши рақамикунонии муносибатҳои иқтисодӣ водор месозад.

Дар баробари дигар давлатҳо Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз нахустин рӯзҳои истиқлолияти худ барои баланд бардоштани сатҳи аҳолии кишвар талош меварзад. Дар зарфи 33 соли истиқлолият Ҷумҳурии Тоҷикистон тавонист қисми зиёди сохторҳои давлатиро ба барномаҳои рақамӣ иваз намояд. Дар айни замон пурра иваз намудани барномаҳои рақамӣ дар иқтисодиёт ба назар мерасад. Вазорати иқтисод ва савдои назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон тавонист тибқи барномаи мазкур дар тамоми бонкҳои давлатӣ ва ғайрдавлатӣ (хусусӣ) пардохти ғайринақдиро ба роҳ монанд. Ба ин воситаи муосир зисту зиндагии шаҳрвандон, ба хусус нафақахӯрон, маъюбон ва дигарон ба маротиб осон гардидааст. [19, с. 140].

Соли сипаришуда Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти кишвар, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми худ ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон супоришҳои қатъӣ дода, таъкид намуданд: «Ҳукумати кишвар вазифадор карда мешавад, ки минбаъд ба ҷанбаҳои сифатии рушди иқтисоди миллӣ, тақвияти нерӯи инсонӣ, бо истифода аз технологияҳои муосир ва ҷорӣ намудани инноватсия вусъат додани истеҳсоли маҳсулоти ниҳой, баланд бардоштани фаъолнокии иқтисодии аҳоли, тақмили низоми дастгирии соҳибқориву сармоягузорӣ ва тавсеаи иқтисодиёти рақамӣ диққати аввалиндараҷа диҳад».

Бояд гуфт, ки барои тақвият додани иқтисоди рақамӣ дар дохили кишвар на танҳо Вазорати иқтисод ва савдо, балки Вазорату сохторҳои дигарро низ лозим меояд, ки ҳар ҷи зудтар онро ба роҳ монанд. Кӯшишу талошҳои Ҳукумати кишвар маҳз барои баланд бардоштани сатҳи сифати иқтисодӣ ва иҷтимоии аҳли ҷомеа мебошанд. Аз 9 номгӯи сатҳи рушди иқтисодии рақамӣ ва ташкилотҳои байналхалқӣ, алҳол Тоҷикистонро ҳамагӣ аз рӯи ҷаҳор нишондиҳанда арзёбӣ мекунанд. Масалан, аз рӯи индекси рушди ҳукумати электронӣ (UGDI) Тоҷикистон дар байни 185 давлати дунё ҷойи 131-умро ишғол менамояд. Тибқи индекси омодакунии шабакавӣ (NKI) бошад, мамлакати мо дар ҷойи 114 ва дар индекси глобалии инноватсионӣ (GII) ҷойи 101-ро ишғол мекунад. Аз нуқтаи назари рушди технологӣ ва мавҷудияти муҳити дастгирӣ Тоҷикистон дар давраи аввали гузариш ба иқтисодиёти рақамӣ қарор дорад. [5].

Ба ақидаи қоршиносон бояд, дар самти телекоммуникатсия рақобатро беҳтар намоем, ҳамчунин ислоҳоти васеи фазои тиҷоратро ба роҳ монем, то шабакаи саросарӣ барои шаҳрвандон ва ширкатҳо дастрастар гардад. Шабакаи саросарӣ метавонад, тавассути баланд бардоштани самаранокӣ тиҷорат, ташвиқ ба оғоз ва афзоиши ширкатҳои сермаҳсул ва қатъ шудани ширкатҳои каммаҳсул саҳми бебаҳо гузорад. Рақобати бештар дар сатҳи маҳаллӣ инчунин ҳавасмандгардонии ширкатҳоро барои истифодаи шадидтари шабакаи саросарӣ фароҳам меорад. Аз сабаби нокифоя будани дастрасӣ ба шабакаи саросарӣ ва нархҳои

баланд, айти замон дар Тоҷикистон танҳо 57% ширкатҳо тавассути почтаи электронӣ барои муошират бо мизочони худ истифода мебаранд ва камтар аз 40% ширкатҳо вебсайт доранд. Барои истифодаи пурраи имкониятҳои шабакаҳои саросарӣ барои баланд бардоштани ҳосилнокии ширкат ва воридшавӣ ба бозор, бояд диққати бештар ба беҳтар кардани фазои тичоратӣ барои ҳавасмандгардонии рақобат дода шавад.

Солҳо	2018	2019	2020	2021	2022	2023
ш. Душанбе	32	32	32	32	25	25
в. Суғд	183	183	183	183	163	162
в. Хатлон	212	212	212	212	135	135
ВМКБ	62	62	62	62	39	40
Чамъ:	489	489	489	489	362	362

Расми 4. Шумораи ассотсиатсияҳо, корхонаҳо ва воҳидҳои онҳо барои хизматрасонӣ ба муштариёни алоқаи чамъиятӣ ташкил кардаанд.

Тадқиқотҳо нишон дод, ки иқтисоди рақамӣ дар Тоҷикистон метавонад, як манбаи муҳими инноватсия, рушд ва шуғл гардад, ба шарте ки, кишвар ба малакаҳои одамон, муҳити соҳибкорӣ ва таҳкими инфрасохтори рақамӣ бештар сармоягузорӣ кунад. Дар асоси таҳқиқоти гузаронидашуда методологияи нави ташаккули "Барномаи рушди иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон"-ро дар асоси таҷрибаи кишварҳои хориҷии ҷаҳон пешниҳод кардан мумкин аст. Бояд гуфт, ки имкониятҳои рушди тичорати электрони дар Тоҷикистон сол аз сол афзуза истодааст. Рушди он ба истеҳсолкунандагони миллии мо имкон медиҳад, ки бозорҳои нав боз кунанд ва муштариёни нав пайдо кунанд. Интиҳоб ва амал кардан дар роҳи рушди тичорати электронӣ, иқтисоди кишвари моро дар оянда яке аз намоёндагони фаъоли ҷаҳон хоҳад гардонид. [17, с. 222].

Тоҷикистони муосири имрӯзаро марҳилаҳои рушди иқтисодӣ рақамӣ фаро гирифта истодааст, ки таҳти назорат ва идора қарор додани онҳо барои рушди давлату миллат, корхонаву ташкилотҳо ва оилаҳо низ бениҳоят муҳим мебошад. Давлати имрӯзаи Ҷумҳурии Тоҷикистон рушди иқтисодӣ рақамиро бо татбиқи технологияҳои ахборӣ идора намуда, аз ҷумла, роҳҳои таъмини беҳатарии онро низ коркард намудааст. Барои он, ки иқтисоди рақамӣ ба манфиати умум хизмат наояд, он бояд ҳамаҷониба дар ҳамаи самтҳо истифода бурда шавад. Технологияҳои нав, махсусан зеҳни сунъӣ ногузир бо тағйироти назаррас дар бозори меҳнат, аз ҷумла ихтисори ҷойҳои корӣ дар баъзе соҳаҳо ва фароҳам овардани имкониятҳои нав дар дигарон дар миқёси давлат, робитаи ногузастанӣ доранд. Вобаста ба таҷрибаи кишварҳои мутараққӣ ва бо тақия бар арзишҳои ахлоқию маънавии ҳеш, имрӯз ҷомеаи кишварро зарур аст, ки сари масъалаи истифодаи дурусту оқилонаи интернет ва рушди иқтисоди рақамӣ андеша намоем. Тоҷикистон ҳамчун субъекти комилҳуқуқи иқтисоди ҷаҳонӣ ба ин равандро ташаккули бахшҳои иқтисодӣ иттилоотӣ, аз ҷумла иқтисоди рақамӣ шомил аст. Бояд дар мамлакат якҷанд марҳила ва лоиҳаҳои рушди иқтисодӣ рақамиро дар шароити имрӯза татбиқ намуд:

- дар соҳаҳои хоҷагии деҳот, хизматрасониҳои иҷтимоӣ ва истифодабарии захираҳои ахборӣ бо таъмини дастурҳо ва намудҳои хизматрасонии электрониро бояд муайян ва ҷорӣ намуд;

- давлат дар фаъолияти истифодабарии рушди иқтисодӣ рақамӣ, бозори технологияҳои рақамӣ, аз ҷумла муассисаю корхонаҳои хусусӣ, паркҳои технологӣ ва марказҳои хизматрасониро ташкил намуда, сармоягузориҳои хориҷиро ҷалб намоёнд ва барои онҳо шароит фароҳам оваранд;

▪ мутобиқ намудани рушди инфрасохтори замонавии телекоммуникатсионӣ дар шароити муосир, технологияи алоқа ва рушди хизматрасониҳои шабакавӣ, рушди хизматрасониҳои ҳозиразамони телекоммуникатсиониро бояд қорӣ намуд;

▪ дар идоракунии давлат ва соҳаҳои иқтисодиёт, хизматрасониҳои ҳозиразамони электрониро қорӣ намуд ва бо қўмаки иқтисодиёти рақамӣ, тичорати электронӣ ва дастури таъминоти бозорино бояд рушд дод;

▪ сегменти шабакаи саросари миллий, ташкили медиа - контенти рақамӣ, захираҳои моддӣ - техникӣ ва иқтисодиро бо роҳи рушд ва таклифотҳо коркард намуд;

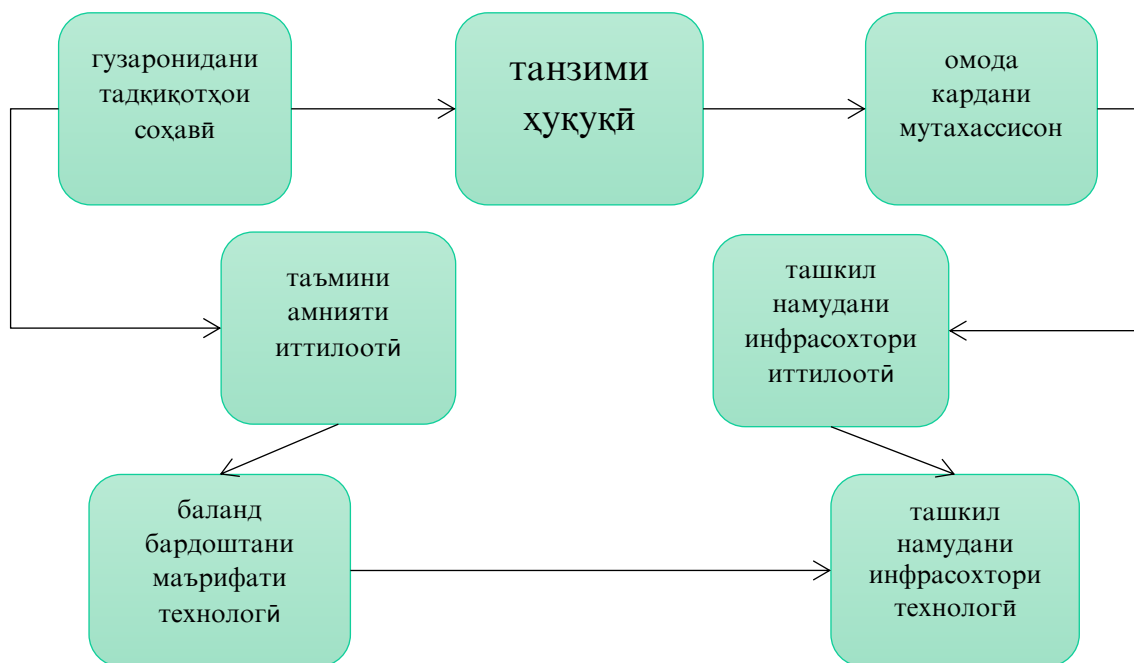
▪ ноҳияҳо ва шаҳрҳо бо инфрасохтори ҳудудӣ ва истифодабарии онро тавассути электронӣ идора намудан, хусусан манзили истиқоматӣ ва хизматрасониҳои коммуналӣ - маишӣ, ба роҳ мондани хизматрасониҳои муосири транспортӣ барои «шаҳр ва ноҳияи муосир» ва коркарди «системаи муосир», бахшида ба солҳои 2019-2021 “Солҳои рушди деҳот, сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ”

▪ омӯзонидан ва такмил додани кадрҳои бозьтимод, омодаиномии кадрҳо то қараёни оғози лойҳаҳо. [13, с. 123].

Барои ба таври васеъ ошкор намудани иқтидори иҷтимоию иқтисодии технологияҳои рақамӣ ва пешгирӣ намудан аз оқибатҳои нохуш, зарур аст, ҳарчи зудтар ҳамкориҳои байни шаҳриву ноҳиявӣ, давлатӣ ва байналмилалӣ мустақкам карда шавад. Иқтисодиёти рақамӣ ҳаёт ва қомеаи моро бо суръати бесобиқа ва таносуби беаӣлон тағйир медиҳад, ҳамзамон имкониятҳо ва мушкilotи бузургро эҷод мекунад. Тавре дида мешавад, дар марҳилаи ҳозира ташаққули иқтисоди рақамӣ, ки ба коркард ва татбиқи технологияҳои муосири рақамӣ дар ҳаёти қомеа вобастагӣ дорад сурат мегирад. Истифодаи васеи таҷҳизоти мобилӣ, рушди интернет ва ғайра унсурҳои иноватсионие мебошанд, ки ба ҳалли проблемаҳои иҷтимоӣ – иқтисодӣ дар сатҳи минтақаю кишварҳои қудогона ва қаҳонӣ равона карда шудаанд. Ин як амрест бебозгашт. Қумҳурии Тоҷикистон дар ин масъала истисно намебошад ва барои гузаштан ба иқтисоди рақамӣ қадамҳои нахустин гузошта истодааст. Ба принципҳои, ки барои таҳияи асоси иқтисодиёти рақамии қомеаи иттилоотии Тоҷикистон заруранд, ба андешаи мо ворид кардани масъалаҳои ҳалталаби зерин зарур мебошад:

1. Таъмини ҳуқуқи шаҳрвандон барои дастрасӣ ба иттилоот;
2. Таъмини интиҳоби озоди воситаҳои қабули дониш ҳангоми кор бо иттилоот;
3. Нигоҳ доштани шаклҳои анъанавӣ ва маъмули (фарққунанда аз рақамӣ) табодули мол ва хизматрасониҳо барои шаҳрвандон;
4. Таъмини қонуният ва қафолат ҳангоми қамъоварӣ, захира ва паҳн кардани иттилоот дар бораи шаҳрвандон ва ташкилоту созмонҳо;
5. Таъмини қимояи давлатии манфиатҳои шаҳрвандони Қумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи иттилоот. [20, с. 233].

Технологияи босуръат паҳншаванда, рақамҳои гуногуни фаъолиятҳои иқтисодӣ ва иҷтимоиро шаклан дигаргун месозад. Вале фарогирии васеъшудаи нобаробарии рақамӣ дар кишварҳои рӯ ба тараққӣ ва махсусан қўчақтарин кишварҳо, иқтисоди рақамӣ хатари боз ҳам бузургтарро ба бор меорад. Барои аз нав дида баромадани марҳилаву ҳадафҳои рушди бахши рақамӣ ва тарҳи ояндаи қаҳонишавии муносибати ҳамаҷониба ба технологияҳои нав, тақвияти шарикӣ ва идоракунии бештар талаб мегардад. Қангоми рушди иқтисоди рақамӣ якҷанд бартариятҳо ро мушоҳида кардан мумкин аст (сарфаи вақт, дастрасӣ ба иттилоот доир ба молу маҳсулот, шаффофият, мониторинг ва ғ.)

Расми 5. Тачрибаи ҷаҳонӣ нишон медиҳад, ки дар ин ҷараён масъулони давлатӣ ба самтҳои зерин аҳамияти ҷиддӣ медиҳанд.

Қобили зикр аст, ки дар ин ҷараён илм ҳамчун воситаи муайян кардани татбиқи технологияҳои рақамӣ дар иқтисод баромад мекунад. Яъне дар асоси нишондодҳои илмӣ ҳамгирии технология ва иқтисодиёт ба амал меояд. Албатта, рушди иқтисоди рақамӣ танҳо аз масъалаҳои зикршуда иборат нест. Барои дар маҷмӯъ ба роҳ мондани ин масъала пеш аз ҳама тадқиқотҳои соҳавӣ гузаронида, дар натиҷаи онҳо барномаҳои давлатӣ қабул намудан зарур аст. Яъне дар ин ҷода қадам ба қадам ҳаракат кардан қобили қабул аст. [2].

Дар ин ҷараён ҷанбаи ҳуқуқии масъала дар он ифода меёбад, ки қонунгузор барои рушди иқтисоди рақамӣ бояд шароити мусоид фароҳам оварад. Тачрибаи қонунгузории давлатҳои пешрафта нишон медиҳад, ки баҳри рушди иқтисоди рақамӣ имтиёзҳои андозии гумрукӣ, бақайдгирии ташкилӣ ба роҳ монда мешавад. Инчунин маҳдудиятҳои беасосе, ки боиси қосташавии иқтисодиёт мегардад аз байн бурда мешавад.

Аз ҷонибаи давлат низ оид ба татбиқи иқтисодиёти рақамӣ лоиҳаҳои гуногуни стратегӣ ба нақша гирифташуда истодааст ва бештари он дар амал татбиқшудаанд. Аз ҷумла мо метавонем, концепсияи ҳукумати электрониро номбар намоем, ки ин дар оянда барои пешрафт ва татбиқи иқтисодиёти рақамӣ метавонад пояи устуворро дар ин самти муайян дар Ҷумҳурии Тоҷикистон гузорад. Концепсияи маскур тамоми ҷабҳаҳои сиёсати ҳукумати электрониро дар бар мегирад. [6]. Яке аз хусусиятҳои муҳими давлат ин маблағгузории намудан бар иқтисодиёти рақамӣ дар раванди авҷи инкишофи рақамикунони мебошад. Маблағгузории ҷараёни амалӣ гардидани концепсия аз ҳисоби маблағҳои умумии системаи вазоратҳо, идораҳо, муассисаҳо барои соли навбатии молиявӣ, манбаъҳои ғайрибюджетӣ, инчунин қарзҳо ва грантҳо сурат мегирад. Таъсис, рушд ва таъмини фаъолияти системаҳои иттилоотии муассисавӣ ва минтақавӣ ба асоси қарорҳои яхелаи лоиҳавӣ, аз ҳисоби маблағҳое, ки барои таъмини мақомоти марбутатаи ҳокимияти давлатӣ дар ҷаҳорҷӯбаи барномаҳои иттилоотии муассисавӣ, инчунин барномаҳои иттилоотии субъектҳои алоҳидаи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар назар гирифта шудаанд, амалӣ карда мешаванд. Дар ҷаҳорҷӯбаи ислоҳоти маъмурӣ, амалӣ гардидани лоиҳаҳои пилотӣ (таҷрибавӣ) бо иштироки доираи васеи мақомоти минтақавии ҳокимияти давлатӣ ҷонибдорӣ (дастгирӣ) карда мешавад.

Барои самаранок идора кардани захираҳои мавҷуда ва ба ҳадафҳои консепсияи мазкур расидан, зарур аст, то самаранокӣи ҳамоҳангии кӯмакҳои эҳдоқунандагон (донорҳо) ҷиҳати амалӣ намудани тадбирҳои дар назар гирифташуда боло бурда шавад.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон иқтисодиёти рақамӣ рушд намуда истодааст, яке аз онҳо ин моликияти зеҳнӣ ба ҳисоб меравад. Дар иқтисодиёти рақамӣ нақши калидиро моликияти зеҳнӣ мебозад. Аз як тараф эҷодкорон барномаҳои электронии махсуси худро омода намуда ба омма пешкаш менамоянд, аз тарафи дигар рақобат дар ин соҳа зиёд мегардад. Истифодаи технологияи рақамӣ имкон медиҳад, ки муоширати инсоният дар дилхоҳ макон ва замон ба осонӣ сурат гирад. Дар ин ҷараён хароҷотҳои алоқавӣ сарфа мешаванд, баъдан тавассути технологияҳо маблағҳои заруриро хусусан муҳочирон ба хонаводаашон мерасонанд. [9, с. 187]. Имрӯзҳо сомонаҳо ба ҷои реклама намояндагӣ намуда, кори онҳоро бисёр осон мегардонад. Ин ҳама натиҷаи кори технологияҳои рақамӣ мебошад, ки бо ёрии он мо метавонем, чунин сомонаҳо ва рекламаҳо сохта, тариқи шабакаи интернетӣ фаъолият барем. Технологияҳои рақамӣ ва интернетӣ дар замони имрӯза воситаи асосии ҷаҳонишавӣ ба шумор меравад ва маҳз бо ҳамин восита иттилоот ва андешаҳо ба тамоми дунё, ҳар лаҳза паҳн мегарданд, ки ҳам ҷанбаҳои манфӣ ва ҳам мусбиро доро ҳастанд.

Тасдиқи Консепсияи мазкур шаҳодати он аст, ки Тоҷикистон бо назардошти равандҳои рушди иқтисодиёти ҷаҳонӣ дар самти рақамикунони иқтисодиёти миллии мамлакат заминаҳои бунёдӣ гузошта, тадбирҳои мушаххас меандешад. [3, с. 320].

Бо мақсади марҳала ба марҳила амалӣ намудани Консепсияи иқтисоди рақамӣ таъсиси Шӯро доир ба рушди иқтисоди рақамӣ дар назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар назар дошта шудааст, ки маҳз иҷрои механизмҳои рақамии пешбурди мониторинги вазифаҳои гузашташуда, қабул ва коркарди алоқаи баръакс, механизми санҷиш ва ҳисоботдиҳии электронӣ, арзёбии истифодабарандагони рақамӣ ва сифати хизматрасониро назорат менамояд. [16, с. 256].

Дар Паёми навбатии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олӣ таъкид гардидааст, ки «Бо назардошти равандҳои муосир, мо бояд корро ҷиҳати тадбиқи иқтисодиёти рақамӣ ва дар соҳаҳои иҷтимоиву иқтисодӣ ҷори кардани технологияҳои рақамӣ вусъат бахшем». Барои татбиқи босамари иқтисоди рақамӣ ширкати фаъолонаи мақомоти маҳал, сохторҳои давлатӣ, соҳибкорону сармоягузoron, зиёён, ҷомеаи шаҳрвандӣ, ниҳодҳои илмию таълимӣ ва дигар узвҳои фаъоли ҷомеа хеле муҳим арзёбӣ мегардад. Масъалаҳои барои рушди милли басо муҳим, ба монанди таъмини дурнамои нишондиҳандаҳои макроиқтисодии мамлакат, дар заминаи саноатикунони ҷумҳурӣ таъсиси ҷойҳои нави корӣ ва дар ниҳоят рақобатпазирии Тоҷикистон дар шароити рақамисозии иқтисодиёт, пеш аз ҳама, ба ташаккули захираҳои инсонӣ вобастагии калон доранд. [21, с. 189].

Заминаи пайдоиши иқтисоди рақамиро ҷомеи иттилоотӣ ташкил медиҳад, ки сифатҳои ин ҷомеаро олимон ба таври мутафовит чунин донистаанд: афзоиш ва сатҳи баланди рушди бахши хизматрасонӣ ва иттилоот нисбат ба сатҳи рушди истеҳсолоти моддӣ; тағйирёбии характери фаъолияти инсон вобаста ба ҷалби иттилоот ҳамчун захираи муҳими иқтисодӣ. Воқеан ҳам дар замони муосир захираи иттилоотӣ захираи муҳими рушди иқтисодӣ гаштааст. Ба мисли дигар омилҳои иқтисодӣ ба предмет ва олотии меҳнат табдил ёфтааст, кам намешавад, баракс меафзояд ва тамаддунҳоро на танҳо аз кишвар ба кишварҳо, балки аз қарнҳо ба қарнҳо интиқол медиҳад ва ғ. Захираи иттилоотӣ имконият медиҳад, ки субъектҳои иқтисодӣ ҳадафҳои стратегӣ ва тактикаи ноилгардии онро муайян намоянд, механизмҳои идоракунии равандҳои тақрористеҳсолиро таъин ба принсипи синергетика ташкилу тақмил диҳанд, хавфу хатар ва амнияти фаъолиятро тарҳрезӣ намоянд, ҳамоҳангсозии фаъолияти худро бо ҳамкору шарикон ба роҳ монанд ва хароҷоти трансаксионии худро поён баранд. Ҷавҳари иқтисодиёти рақамиро бахши истеҳсоли молҳои рақамӣ ва хизматрасониҳо, ки бо технологияи рақамӣ алоқамандӣ доранд, ташкил медиҳад. Иқтисодиёти рақамӣ дар ду элемент зухур менамояд: [8, с. 244].

✓ Якум - саноати электронӣ, истеҳсоли микрочипҳо, компютерҳо ва механизмҳои телекоммуникатсионӣ, электроникаи таъиноти маишӣ,

✓ Дуюм-ширкати соҳаҳои технологияи рақамӣ ва истифодабарандагони технологияи рақамии воситаҳои истеҳсолот, ниғадорӣ ва идораи иттилоот.

Дар Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон таъкид шудааст, ки «Пешрафти ояндаи Тоҷикистон дар шакли индустриалӣ ва инноватсионӣ пешбинӣ гардида, ҷиҳати татбиқи ин ҳадаф бо истифода аз технологияҳои муосир баланд бардоштани самаранокии саноати коркард ва қобилияти рақобати маҳсулоти ватанӣ бисёр муҳим мебошад» Ва яке аз унсурҳои муҳими таъмини рушди инноватсиониву индустриалии мамлакат татбиқи технологияи навини иттилоотӣ ва ӯ технологияҳои рақамӣ маҳсуб меёбад. Яке аз афзалиятҳои махсусе, ки дар Стратегияи миллии рушд дар самти бахши воқеӣ иқтисодӣ оварда шудааст, чунин қайд шудааст: “бартараф намудани тафовути электронӣ рақамӣ байни минтақаҳои мухталиф, бахусус дар ноҳияҳои кӯҳсор ва дурдаст”.

Зухури падидаҳои иқтисодӣ рақамӣ дар ҷодаи дарёфти механизмҳои идоракунии он, муайян намудани на танҳо оқибатҳои мусбат, балки манфии он низ ба ҳаёти ҳар як фард ва ҷомеа феълан татқиқоти бунёдиро талаб менамояд. Барои татбиқи иқтисоди рақамӣ дар Концепсия се марҳила муайян гардидаанд.

• **Марҳилаи якум** то соли 2025 идома ёфта, он бо роҳи татбиқи ҳукумати электронӣ дар ин се марҳила амалӣ карда мешавад. Дар ин раванд гузаштан ба модели идоракунии электронӣ тавассути муросилоти ҳуҷжатҳо, омода намудани кадрҳои соҳибтаҳассус, таъсиси модели идоракунии табодули рақамӣ, муайян кардани нишондиҳандаҳои калидии мақсадноки дастовардҳои табодули рақамӣ ва маблағгузорӣ барои ташаккули иқтисоди рақамӣ дар назар дошта шудааст. [4].

• **Марҳилаи дуюм** то соли 2030 идома меёбад. Дар ин давра дастрасии фарохмавҷ, амнияти иттилоотӣ, кибернетикӣ ва технологияҳои абрӣ, таъсиси платформаҳо ва рушди хизматрасонии рақамӣ ва оғози лоиҳаҳои пилотӣ бояд таъмин карда шаванд.

• **Марҳилаи сеюм** ва ниҳии табодули рақамӣ давраи то соли 2040-ро дарбар гирифта, ба таҳкими минбаъдаи асосҳои ғайирақамӣ ва рақамӣ дар ҷумҳурӣ, оғози лоиҳаҳои рақамӣ дар соҳаҳои иҷтимоӣ мутобиқи афзалиятҳои дар Стратегияи миллии рушд барои давраи то соли 2030 пешбинигардида, дар навбати аввал дар соҳаҳои кишоварзӣ, энергетика, телекоммуникатсия, нақлиёт, соҳаи хизматрасонӣ, фарҳанг, маориф, тандурустӣ, саноат, аз ҷумла истихроҷи маъданҳои кӯҳӣ ва савдо бахшида мешавад. “Ҳамаи марҳилаҳо оид ба амалисозии табодули рақамӣ инчунин дар доираи лоиҳаи Digital CASA амалӣ карда мешаванд”.

Барои таъсиси механизм ва таъминишароити амалисозии Концепсия мувофиқасозии манфиатҳои ҳамаи тарафҳо дар рушди иқтисоди рақамии кишвар ҳавасманд ва муттаҳидсозии захираҳои ташкилӣ, меҳнатӣ, молиявӣ давлат ва соҳибкорӣ зарур мебошад. Бо дар назар доштани мақсад ва вазифаҳои рушди иқтисодӣ рақамӣ, механизми амалисозии Концепсия пешбини мешавад, ки он:

➤ ҷалби намояндагони ҳамаи тарафҳои манфиатдорро (мақомоти ҳокимияти давлатӣ, соҳибкорӣ, ҷомеаи шаҳрвандӣ ва ҷомеаи илмию таҳсилотӣ, шарикони байналмилалӣ) таъмин менамояд;

➤ шафофият ва ҳисоботдихӣ оид ба фаъолияти худро таъмин менамояд;

➤ муносибати лоиҳавиро ба амалисозии Концепсия истифода менамояд;

➤ расонидани дастгирии молиявиро барои ташаккул ва рушди инфрасохтори иқтисоди рақамӣ аз ҳисоби фондҳои бучетӣ ва ғайрибучетӣ таъмин менамояд;

➤ ба субъектҳои иқтисоди рақамӣ дастгирии моддӣ мерасонад.

Яке аз марҳилаҳои муҳими замони муосир ин иқтисоди рақамӣ мебошад, ки доир ба он дар Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон чунин зикр шудааст: "Сармояи инсонӣ ҳамчун муҳаррики пуриқтидор ба пешрафти инноватсия ва

технологияҳои нав мусоидат мекунад ва бинобар ин, илми муосири ватанӣ бояд ҷавобгӯро бештар ба илмомӯзӣ, татбиқи лоиҳаҳои инноватсионӣ ва таҳқиқи масъалаҳои иқтисодӣ рақамӣ сафарбар намояд"[15, с. 77].

Хусусан қабул ва татбиқи Консепсияи иқтисодӣ рақамӣ барои кишвари мо тақдире расонид, ки ба тамоми соҳаҳо рағбат додааст. Қабл аз ҳама, дар ин самт техникавӣ технологияи иттилоотӣ - иртиботии муосири пешқадам ворид мешавад. Дар пойтахт низоми смарт - сити – шаҳри доно ҷорӣ мегардад, ки нишонаҳои онро дар пардохтҳои ғайринақдӣ, хизматрасониҳои такси ва ғайраҳо метавон дид. Шаҳру ноҳияҳои ҷумҳурӣ бо шабакаи баландсуръати интернет пайваст хоҳанд шуд. Тамоми хизматрасониҳо барои осон ва дастрас шудан, дар баробари тарзи анъанавӣ, тариқи электронӣ ба роҳ монда мешаванд. Тафовути иқтисодӣ рақамӣ маҳз дар вертуалӣ, яъне танҳо дар торномаи интернетӣ мавҷуд буданаш мебошад. Он имкониятҳои навро барои мубодилаи иттилоот, таҳсилоти босифат, тичорати шаффоф фароҳам меорад. Иқтисодӣ рақамӣ, ки бо пешрафти технологияҳои нав алоқамандии ноғусастанӣ дорад, барои тараққиӣ тичорат ва идоракунии давлатӣ, боло рафтани сатҳи зиндагӣ ва беҳтар шудани иртиботу иттилоот таъсири назаррас мерасонад. Ворид намудани принципҳои шаффофияти идоракунии иқтисодӣ рақамӣ дар ихтиёрӣ ва дастрас будани шаҳрвандон ба иттилоот, тибқи меъёр нишон додани бартарияти маълумот мебошад. [1].

Яке аз мақсадҳои асосии рақамикунӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон Консепсияи иқтисодӣ рақамӣ ва Консепсияи ҳукумат электрони дар Ҷумҳурии Тоҷикистон буда, мусоидат ба ташаккули ҳукумати электронӣ ва азхудкунии технологияҳои иттилоотӣ-коммуникатсионӣ аз ҷониби кадрҳои болаёқати ҷумҳуриамон мебошанд. Як зумра мақомоти ҳокимияти давлатӣ, аз ҷумла Ҳукумати шаҳри Душанбе, Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон, Вазорати меҳнат, муҳоҷират ва ҳифзи иҷтимоии аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Хадамоти алоқа, Кумитаи андозаи назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дигар сохторҳои давлатӣ барномаҳои иттилоотии соҳаҳои худро доро буда, инчунин саҳифаҳои интернетии худро дар шабакаи интернетӣ кушодаанд.

Дар маҷмӯъ бояд зикр намуд, ки лоиҳаҳо, ки аз ҷониби мақомотҳои салоҳиятдори давлатӣ дар самти рақамикунӣ кишвар қабул ва дар нақша гирифта шудаанд, барои баланд бардоштани шаффофияти идоракунии давлат дар самти электроникунии сохторҳои давлатӣ ва боз ҳам ривож додани сатҳи идоракуниро дар давраи гузариш бар технологияҳои иттилоотӣ-коммуникатсионии муосир оварда мерасонад. Барои иҷро ва тадбиқ намудани нақша - чорабиниҳои давлатӣ дар самти ривож додани рақамикунӣ ва ё иқтисодӣ рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз рӯи натиҷаи коркарди маълумотҳо чунин чораҳо андешидан лозим аст, ки ба рушди рақамикунӣ ҳамаи соҳаҳои кишвар таъсири манфӣ мерасонад: [18, с. 107].

- Таъмини манбаҳои молиявӣ ҷиҳати рушди иқтисодӣ рақамӣ;
- Ҳамкории давлат бо бахши хусусӣ дар таъмини рушди иқтисодӣ рақамӣ;
- Фароҳам овардани шароити мусоид дар самти иқтисодӣ рақамӣ;
- Мавҷудияти заминаи устувори инфраструктураи муайяни иқтисодӣ рақамӣ;
- Шаффофияти идоракунии давлатӣ дар рақамикунӣ ва иқтисодӣ рақамӣ;
- Кафолати пурраи давлат дар самти идоракунии иқтисодӣ рақамӣ;
- Фарҳанги дуруст истифода намудани технологияҳои иттилоотӣ-коммуникатсионӣ дар самти иқтисодӣ рақамӣ;
- Имконияти пайдо намудани хоҳиши иртибот бо технологияҳои иттилоотӣ-коммуникатсионӣ;
- Таъмин намудани таҷҳизотҳо дар минтақаҳои дурдаст, хусусан ноҳияҳо, шаҳракҳо, деҳотҳо оид ба пешрафти рақамикунӣ дар минтақаҳои ҷумҳурӣ;
- Муҳайё намудани мутахассисони баланд ихтисос ва фаҳмондадиҳӣ дар самти маскур;

- Аз тарафи мақомотҳои давлати андешидани чораҳои зарури оиди маблағгузориҳо ва бо пурраги аз худ намудани ҳукумати электрони дар байни сохторҳои худ;
- Аз роҳбарони соҳаҳои маориф, тандурустӣ, иқтисодӣ, фарҳангӣ ва дигарон қатъиёна талаб карда шавад, ки иҷроиши нақшаҳои Консепсияҳои иқтисоди рақамӣ ва ҳукумати электрониро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон иҷро намоянд;
- Бовариро бедор намудан дар мафкураи шахрвандон аз ҷониби сохторҳои муайяншуда дар самти рақамикунӣ;
- Дастгирии сохторҳои гуногуни давлатӣ ва шахрвандон оид ба тадқиқи иқтисодӣ рақамӣ дар ҷумҳурӣ.

АДАБИЁТ

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олӣ. 26.12.2019.
2. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олӣ. 26.12.2018.
3. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олӣ. 22.12. 2017 с.
4. Консепсияи ташаккули ҳукумати электронӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. Аз 30 декабри соли 2011, №643.
5. Консепсияи иқтисодӣ рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. 30.12.2019, №642.саҳ. 3.
6. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030. Душанбе-2016 с.
7. Агентство по статистике при Президента Республики Таджикистан (АСРТ) Таджикистан в цифрах. - Душанбе: (АСРТ), 2017. На русском/таджикском языке.
8. Главный редактор: Кодирзода Д.Б. Таджикистан и современный мир. Центр стратегических исследований при Президенте Республики Таджикистан. №3(66). Душанбе-2019 г. E-mail: info@mts.tj
9. Азизкулов Д.М. Цифровая экономика: понятие, особенности и перспективы на Российском рынке. Экономист, выпускник Таджикский Национальный Университет. г. Душанбе, Республика Таджикистан.
10. Цифровая экономика. Программа развития цифровой экономики в Российской Федерации до 2035 года.
11. Старков А.Н., Сторожева Е.В. Цифровая экономика. Учебное пособие. Изд. «Флинта», 2017 г. стр. 82.
12. Макаров А.Ю., Макаров А.А. Цифровая экономика. Технологии меняют менеджмент. Изд. Солон-пресс, 2021 г.
13. Шнепс-Шнеппе М.А., Намиот Д.Е. Цифровая экономика: телекоммуникации-решающее звено. Научное издание. 2018 г. стр. 150.
14. Кудиной А.С., Воронова А.С. Цифровая экономика как стратегический тренд инновационного развития. Изд: Книжный дом. Университет. МГУ им. М.В. Ломоносова, 2018. стр. 166.
15. Хасаншин И.А., Кудряшев Е.В., Кузьмин А.А., Крюкова А.А. Цифровая экономика: учебник для вузов. Изд:Горячая линия-Телеком. 2019 г. стр. 287.
16. Анатолий Сковиков. Цифровая экономика. (Электронный бизнес и электронная коммерция). Изд: Лань. 2019 г. стр. 258.
17. Владислав Ильин. Цифровая экономика: практическая реализация. Методическое пособие.
18. Мария Ачаповская. Цифровизация экономики как драйвер инновационного развития. Научные публикации. УДК 330. Банкауки весник, САКАВИК 2019.
19. Маркова Вера Дмитриевна. Цифровая экономика. Учебник. стр. 21. ИНФРА-М, 2019 г.
20. Сомонаи электрони: <https://ru.citaty.net/tsitaty/618394-bill-geits>
21. Маводи интернетӣ: манбаъ. khovar.tj.Санаи нашр: 29.07.2019 №: 144

**МАЪЛУМОТ ОИД БА МУАЛЛИФОН. СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ.
INFORMATION ABOUT AUTHORS**

1. **Абдиев Джамшед Хуриедович**, докторант Phd, кафедры «Государственное и местное управление» Института туризма, предпринимательства и сервиса, Тел: (+992) 939-274-274 E-mail: jamshedjon.abдиеv2015@mail.ru

2. **Алишоев Хуриедшоҳ Хасратшоевич** – кандидат экономических наук, доцент, заведующий кафедры Финансов и налогообложение Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана. Адрес: Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Борбад 72/7. E-mail: akhurikshoh@mail.ru. Телефон: (+992) 908086072

3. **Ахмад Зоҳидҷон** – ассистент кафедры банковского дела. Адрес: Республика Таджикистан, 734025, г. Душанбе, проспект Рудаки 17. E-mail: ahmadizohir@mail.ru Тел.: (+992) 553-05-05-57

4. **Бобоназарова Сайёҳат Менгбобоевна** – ассистент кафедры государственного и местного управления Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана. E-mail: bobonazarovas.97@gmail.com

5. **Валиев Низомиддин Шаробудинович** – кандидат экономических наук, доцент, заведующий отделом стратегического развития и менеджмента качества Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана. Тел. 918 14-49-14. e-mail: Nizomiddin_Valiev86@mail.ru.

6. **Вализода Шавкат Шаробудин** – соискатель Института экономики и демографии Национальной Академии наук Таджикистан. Адрес: Республика Таджикистан, город Душанбе, улица Айни 44. Телефон: (+992) 985844359, E-mail: shavkat-2003@mail.ru.

7. **Гадоев Абдурашид Файзуллоевич** – к.э.н., завкафедрой информационные технологии Международный университет туризма и сервиса Таджикистана. Адрес: Таджикистан, 734055, г. Душанбе, пр. Борбад, 48/5. Тел. (+992) 934667466, E-mail: rashid.tj@mail.ru

8. **Гафуров Сорбон Хушдилович** - ассистент кафедры государственного и местного управления Международный университет туризма и предпринимательства Таджикистана. Душанбе. Республика Таджикистан. Тел: +992934176665, E-mail: sorbon9314@mail.ru

9. **Каландарзода Гулру** - к.э.н. доцент, проректор по воспитательной работы Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана. E-mail: galandarova.g@mail.ru

10. **Джабборов Фатхулло Амриевич** – к.э.н., доцент, проректор по международным отношениям Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана. E-mail: fathullo_a@mail.ru; Тел: (+992) 934888660

11. **Джамшедов Махмадназар Джамшедович** – професор кафедры «Мировая экономика» Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана, Республика Таджикистан, Душанбе, Борбад 48/5, E-mail: mahmadnazar_54@mail.ru. Телефон: (+992) 935215353

12. **Джумаев Аскарджон Каюмович** – доцент кафедры финансов, банки и таможенного дело Филиала государственного учреждения «Международный университет туризма и предпринимательства Таджикистана» в Согдийской области. Адрес: 735716, Республика Таджикистан, г. Худжанд, Согдийская область. ул. микр. 27/1, Телефон: (992) 92 763 76 11, E-mail: javharjon@mail.ru

13. **Джумаев Баховаддин М.** - заведующий кафедрой «Мировая экономика» Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана, Республика Таджикистан, Душанбе, Борбад 48/5, j_bahoviddin@mail.ru. Телефон: (+992) 934888670

14. **Зоирзода Исломбек Сангмаҳмад** – к.э.н., доцент, проректор по науке и инновациям Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана. E-mail: islom_2412@mail.ru; Тел: (+992) 935939900

15. Исматов Хушруз Хасанович – н.и.и., доцент кафедры финансов, банки и таможенного дела Филиала государственного учреждения «Международный университет туризма и предпринимательства Таджикистана» в Согдийской области. Адрес: 735716, Республика Таджикистан, г. Худжанд, Согдийская область. ул. микр. 27/1, Телефон: (+992) 918-43-20-53. E-mail: ssaid.85@mail.ru

16. Исмоилов Абдурахим Ахматович – к.э.н., доцент, заведующий кафедрой банковского дела Международного университета туризма и предпринимательства, тел.: 907755655, E-mail: a_ismoilov@mail.ru

17. Исупов Алишер Курбоналиевич – ассистент кафедры банковское дело Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана, Душанбе, Республика Таджикистан. тел. (+992910-11-11-91), E-mail: alisher.doston@bk.ru.

18. Камолова Шахригул Садуллоевна – ассистент кафедры экономической анализ и статистика, Международный Университет туризма и предпринимательство Таджикистана 734055, проспект Борбада 48/5 г. Душанбе, @mail- bkamolova@gmail.com

19. Каримов Баходур Хасанович – Международный университет туризма и предпринимательства Таджикистана, кандидат экономических наук, доцент кафедры бухгалтерского учета и аудита. Адрес: Республика Таджикистан, 734055, г. Душанбе, проспект Борбад 48/5. E-mail: bahodurkarim@mail.ru. Тел.: +992 907-90-82-10

20. Маджидзода Д.М. – к.э.н., доцент кафедры национальной экономики Таджикского национального университета Республики Таджикистан. 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Рудаки 17. Телефон: **987-17-06-55**, E-mail: ndavlatbakht@mail.ru

21. Марджонаи Шариф - специалист отделом стратегического развития и менеджмента качества Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана. Тел. 889-96-79-79.

22. Мариншоев Мукбил Мунавваршоевич - к.э.н., доцент кафедры экономической теории и предпринимательской деятельности Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана. E-mail mukbil-0105@mail.ru Тел.: (+992) 93 444 41 33.

23. Марипова Фарида Акромовна - ассистент кафедры менеджмента Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана, Адрес: пр. Борбад, 48/5, 734055, Душанбе, Республика Таджикистан Телефон: 937-30-03-85, E-mail: fmaripova@list.ru

24. Машокиров Джахонгир Нейматуллоевич – к.э.н., доцент Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана. Душанбе, Республика Таджикистан. E-mail: jahongir.mashokirov@gmail.com Моб: +992 93 571 54 54

25. Мирзокулов Хайтҷон Каримҷонович– соискатель кафедры управления экономики и маркетинга Худжанского государственного университета имени Б. Гафурова. 735700, Республика Таджикистан, г. Худжанд, проезд Мавлонбеков 1. Email: rector@hgu.tj. Тел: (992-3422)6-75-18

26. Мирсаидов Фаридун Аброрович – к.п.н., дотцент кафедры государственного и местного управления Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана, Адрес: пр. Борбад, 48/5, 734055, Душанбе, Республика Таджикистан. E-mail: mirsaidov-84@mail.ru.

27. Муродов Искандар Раҷабович - Ассистент кафедры информационных технологий Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана. is-murodov@mail.ru

28. Муродова Муслима Зокировна – ассистент кафедры экономического анализа и статистики Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана, Адрес: пр. Борбад, 48/5, 734055, Душанбе, Республика Таджикистан. **Email.** rustamovtj@mail.ru

29. Нейматов Муроджон Алиджонович – докторант PhD Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана. Республика Таджикистан, г. Худжанд, 735700, e-mail: sadrman_s@mail.ru. Тел.: (+992) 927-25-24-23.

30. Рахимов Мирзохид Абдувохидович – первый проректор, проректор по учебной части Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана, Республика Таджикистан, Душанбе, Борбад 48/5, E-mail: dsx_ips@mail.ru, Тел: (372) 2348802

31. Рахимов Джамшед Одинабекович – Международный университет туризма и предпринимательства, кандидат экономических наук, доцент кафедры экономического анализа и статистики. Адрес: 734055, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Борбада, 48/5. Телефон: (+992) 93 845 44 88, E-mail: rahjam@mail.ru

32. Рахимов Саидали Холович - кандидат экономических наук, доцент кафедры бухгалтерского учета и аудита Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана, Республика Таджикистан, Душанбе, Борбад 48/5, E-mail: saidali-tfi@mail.ru Тел: 935-04-17-40

33. Рахматуллоева Мошариф Рахматуллоевна - ассистент кафедры менеджмента Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана. Республика Таджикистан, Душанбе, Борбад 48/5. E-mail:

34. Рустамов Рахим Умаршохович – заведующий кафедрой экономического анализа и статистики Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана, Адрес: пр. Борбад, 48/5, 734055, Душанбе, Республика Таджикистан. Email: rustamovtj@mail.ru

35. Садриддинов Манучехр Исмоиддинович – к.э.н., доцент, начальник управления международными связями Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана. Республика Таджикистан, г. Душанбе, 734055, e-mail: sadrman_s@mail.ru. Тел.: (+992) 918-56-56-20.

36. Саидзода Саидмахмуд Сайдахмад – кандидат экономических наук, доцент, директор Филиала государственного учреждения «Международный университет туризма и предпринимательства Таджикистана» в Согдийской области. Адрес: 735716, Республика Таджикистан, г. Худжанд, Согдийская область. ул. микр. 27/1, Телефон: (+992) 918-43-20-53. E-mail: ssaid.85@mail.ru

37. Саидшозода Мухсиiddин Саидшо - соискатель кафедры экономики Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни. Тел.: (+992) 985-24-52-52; e-mail: muhsin_said@mail.ru.

38. Сафоев Абдумаджид Каримович – кандидат экономических наук, доцент, заведующий кафедры экономической теории и предпринимательской деятельности Международный университет туризма и предпринимательства Таджикистан. Адрес: Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Борбад 72/7. E-mail: Safoev@list.ru. Телефон: (+992) 907733247

39. Тоҷзод Мадина - главный специалист отделом стратегического развития и менеджмента качества Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана. Тел.: 927-70-14-12

40. Хубони Сорбон – кандидат экономических наук, доцент кафедры менеджмента Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана. Душанбе, Республика Таджикистан. E-mail:

41. Шарипов Ҳасан Абдусаломович - к.э.н., доцент кафедры экономической теории и предпринимательской деятельности Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана. E-mail: hosanjan@mail.ru; Тел: 559670060

42. Шарипова Фарангез Нурулаевна - ассистент кафедры мировой экономики Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана. Адрес: пр. Борбад, 48/5, 734055, Душанбе, Республика Таджикистан. Телефон: 933-35-00-54, E-mail: faranjiska1990@mail.ru

43. Шарифзода Ғайрат Мумин - соискатель кафедры экономики региона и предприятий Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики. Согдийская область, г. Худжанд; 17 мкр-п., дом 1. Email: Info@tsulbp.tj, tsulbp@rambler.ru

44. Шокиров Равшан Сидикович – заведующий кафедры финансов, банки и таможенного дела Филиала государственного учреждения «Международный университет туризма и предпринимательства Таджикистана» в Согдийской области. Адрес: 735716, Республика Таджикистан, г. Худжанд, Согдийская область. ул. микр. 27/1, Телефон: (+992) 918-43-20-53. E-mail: ssaid.85@mail.ru

МАЪЛУМОТ БАРОИ МУАЛЛИФОН	ПАМЯТКА ДЛЯ АВТОРОВ
1. Маводи ба нашр пешниҳодшаванда бояд асли буда, дар дигар маҷаллаҳо нашр нагардида бошад. Мавод дар асоси адабиёти илмӣ муосир бо назардошти навгониҳои илмӣ коркард гардида бошад. 2. Муаллиф(он) ба идораи маҷалла 2 нусхаи мақоларо ба суроғи 734061, ш.Душанбе, к. Борбад 48/5 оварда мерасонад, инчунин шакли электронии маводро ба почтаи электронии majala.dbsst@gmail.com мефиристад. 3. Маълумот оид ба муаллиф(он) дар охири мақола бо забони русӣ ба таври зерин оварда мешавад: Гафуров Сорбон Хушдилов – кандидат экономических наук, доцент, Международный университет туризма и предпринимательства Таджикистана, тел: (+992) 937266050, E-mail: majala.dbsst@gmail.com 4. Насаб ва номи муаллиф (Фамилия И.О.), номи мақола, фишӯрдаи мақола (то 600 калима), вожаҳои калидӣ (7-10 калима), рӯйхати адабиёти истифодашуда (то 10 номгӯй). 5. Ҳаҷми мақола (хуруфчинии компютерӣ) на зиёда аз 0,5 ҷ.ҷ. (8 саҳ.) бо назардошти шакли А4, ҷадвалҳо ва расмҳо. 6. Мақола дар шакли MS Word, шрифти Times New Roman, андозаи 12, интервали 1. Соҳти саҳифа: боло ва поён -2 см, рост -1,5 см, чап -3 см. 7. Ҷадвалҳо, расмҳо ва схемаҳо бояд ғайриранга, дорои рақам ва ном бо нишондоди сарчашма, амсоли [12, с. 77] коркард шаванд. 8. Барои ҷадвал ва расмҳо шрифти Times New Roman, андозаи 12, интервали 1 истифода бурда шаванд. 9. Воҳидҳои ченак ба таври зайл (м, кг, сомонӣ ва ғ.), сол монанди «с.» навишта мешавад. 10. Ноҳунакҳои китобӣ («») истифода бурда шаванд. Тире бошад (–) ва дефис (-) истифода шаванд. 11. Рӯйхати адабиёт дар охири саҳифа оварда шуда, дар матни мақола истинод дода мешавад. Адабиёти аз забонҳои	1. Материал, предлагаемый для публикации, должен быть оригинальным, не опубликованным ранее в других изданиях, написан в контексте современной научной литературы и содержать очевидный элемент создания нового знания. 2. Автор(ы) присылают в редакцию 2 экземпляра статьи (подписанной автором) в печатном и в электронном виде по (электронной) почте для иногородних авторов по адресу: 734061 Душанбе, ул. 48/5, E-mail: majala.dbsst@gmail.com 3. Информация об авторе(ах) оформляется следующим образом: Гафуров Сорбон Хушдилов – кандидат экономических наук, доцент, Таджикский государственный университет коммерции, тел: (+992) 937266050, E-mail: majala.dbsst@gmail.com 4. Фамилия и инициалы (Фамилия И.О.), название статьи, краткая аннотация статьи (до 600 печ. знаков), ключевые слова (7-10 слов), библиографический список, на который дана ссылка в тексте статьи (до 10 наименований). 5. Объем статьи не должен превышать 0,5 п.л. (1800 п. знаков -8 стр.) компьютерного текста формата А4, включая таблицы, список литературы и рисунки (схемы). 6. Файлы с текстом статьи и сведениями об авторе оформляются в формате MS Word, шрифт – Times New Roman, размер-12 пт, интервал- 1. Поля: верхнее, нижнее – 2 см, правое -1,5 см, левое – 3 см. 7. Таблицы, рисунки и схемы должны быть: черно-белыми, пронумерованы и озаглавлены, снабжены ссылками на источники, например, [12, с.77]. 8. Для оформления таблиц и рисунков необходимо использовать следующие параметры: шрифт- Times New Roman (TJ), размер – 12 пт, интервал – 1. 9. Обозначения единиц измерения различных величин (м, кг, сомони и т.д.), сокращениями типа «г.» (год). 10. При использовании в тексте кавычек используется типографские кавычки («»). Тире обозначается символом «—» (длинное тире); дефис «-». 11. Библиографический список приводится в

хориҷа истифодашударо ба забони аслиаш гузошта мешавад ё тарҷума намуда калимаи «тарҷума» илова карда мешавад. 12. Номҳои ширкатҳои хориҷӣ, институтҳои молиявӣ бо ҳарфҳои лотинӣ, бе истифода аз ноҳунак ва шакли сиёҳ навишта мешавад. Баъди истифодаи насаби олимони хориҷӣ, роҳбарони ширкатҳо ҳангоми истинод надодан, дар қавс бо ҳарфҳои лотинӣ навишта мешавад. 13. Маводҳо (мақолаҳо)-и дорои дараҷаҳои «махфӣ» ё «барои истифодаи хизматӣ» дар маҷалла нашр карда намешавад. <i>Дар ҳолати зарурӣ ҳаёати таҳририя ҳуқуқ дорад, ки ҳаҷми мақоларо то андозаи даркорӣ қўтоҳ намояд.</i>	порядке упоминания в конце статьи. Ссылки на иностранные источники даются на иностранном языке и сопровождаются, в случае перевода на таджикский или русский язык, с указанием на перевод. 12. Названия зарубежных компаний, финансовых институтов приводятся в тексте латинскими буквами без кавычек и выделений. После упоминания в тексте фамилий зарубежных ученых, руководителей компаний и т.д. на русском языке, в круглых скобках приводится написание имени и фамилии латинскими буквами, если за этим не следует ссылка на работу зарубежного автора. 13. Материалы (статьи), содержащие информацию с грифом «Секретно» или «Для служебного пользования» не могут быть опубликованы в данном журнале. <i>Редакционная коллегия оставляет за собой право при необходимости сокращать объем статьи, подвергая их редакционной правке.</i>
ҚОИДАҲОИ ҚАБУЛИ МАҚОЛАҲОИ ВОРИДШУДА БА ИДОРАИ МАҶАЛЛА	ПОРЯДОК ПОЛУЧЕНИЯ ПОСТУПИВШИХ В РЕДАКЦИЮ МАТЕРИАЛОВ
Ҳангоми қабули мақола ба қайд гирифта мешавад, баъди баррасии ҳаёати таҳририя барои тақриз ба мутахассиси соҳа супорида мешавад. Баъди гирифтани тағризи ғайриқаноатбахш мақола ба муаллиф барои бартараф намудани камбудиҳо баргардонида мешавад. Муаллиф метавонад дар муддати 30 рӯз аз ҳолати мақолаи худ тариқи телефонҳои (+992 37) 234 85 44 ё почтаҳои электронии vestnik@mail.ru, drrajab@mail.ru хабардор шавад. Дар ҳолати мақолаи бори дувум аз ҷониби муаллиф коркардшудаи қобили қабул бошад, мақола барои чоп бори дувум қабул карда мешавад.	По получении статья регистрируется, рассматривается редакционной коллегией и направляется на рецензию специалистам по данной тематике. При получении отрицательных отзывов - статья передается автору для доработки. Автор может узнать результаты рецензирования в течение 30 дней и о судьбе своей статьи позвонив в редакцию по тел. (+992 37) 234 85 44; или прислав запрос по электронной почте в редакцию E-mail: vestnik@mail.ru; drrajab@mail.ru. Если переработанная автором с учетом принципиальных замечаний рецензента и редакции, статья удовлетворяет требованиям опубликования, она принимается обратно редакцией журнала.
ҚОИДАҲОИ ТАҚРИЗ ШУДАНИ МАҚОЛАҲОИ ВОРИДШУДА	ПОРЯДОК РЕЦЕНЗИРОВАНИЯ РУКОПИСИ СТАТЬИ
Ҳар як мақолае, ки ба идораи маҷаллаи «ИҚТИСОД ВА САЙЁҲӢ: ТАМОЮЛ ВА ДУРНАМО» ворид мегардад, ҳатман тақриз мешавад. Ин раванд ба муаллифон ва барои муқарризон махфӣ боқӣ мемонад. Ба сифати муқарриз идораи маҷалла аз ҳисоби ҳаёати	Каждая статья, предоставленная в редакцию журнала «ЭКОНОМИКА И ТУРИЗМ: ТЕНДЕНЦИИ И ПЕРСПЕКТИВЫ» проходит процедуру обязательного рецензирования. Эта процедура анонимна и для автора, и для рецензента. В качестве рецензентов редакция журнала

таҳририя ва берун аз онро ҷалб менамояд. Бояд муқарриз дорои унвони илмӣ номзади илм ё доктори илми иқтисодӣ, ва дар ҳолати зарурӣ таҷрибаи баланд дар соҳиби иқтисодиёт дошта бошад. 1. Баъди қабули мақола ба қайд гирифта мешавад, ҳайати таҳририя баррасӣ менамоянд, баъдан ба муқарризи соҳавӣ фиристода мешавад. Муқарриз бояд аз рӯи хусусиятҳои зерин арзёбӣ намояд: - сатҳи илмӣ мавод; - муҳимияти масъалагузорӣ; - нағзгони ва иттилоотӣ; - мувофиқати миқдор оид ба интиҳоби мавзӯ ва талаботи таҳририя. 2. Мақола аз ҷониби муқарриз дар муддати 15 рӯзи корӣ баррасӣ мегардад ва тавассути мактуб ба шакли тақриз ба идораи маҷалла бо назардошти талаботҳои зерин баргардонидида мешавад: - мавҷудияти хатогиҳо ва плагиат; - маводро ҷоп кардан мумкин аст ё не; - мавод бори дуввум ба тақриз фиристода шавад ё не (бо нишондоди муқарризони мавҷуда); - мавод рад карда шавад (бо пешниҳоди раддия). 3. Ҳангоми ба даст овардани пешниҳоди мусбӣ «баъди коркард нашр карда шавад...» бояд иловаҳо қайд карда шавад (қайдҳо характери пешниҳодотӣ дошта бошанд). 4. Дар ҳолати мувофиқ набудани пешниҳоди муқарриз бо муаллиф, муаллиф метавонад ба идораи маҷалла ҷавоби аргументӣ пешниҳод намояд. Мақола бо тағйиротҳои дар асоси қайдҳо тақриран ба муқарриз фиристода мешавад. Агар дар ин ҳолат фикру андешаҳои муаллиф ва муқарриз мувофиқ ояд, мақола ба нашр пешниҳод карда мешавад.	привлекает членов редакционной коллегии, а также внешних экспертов из числа ученых и специалистов. Рецензент должен иметь ученую степень кандидата, либо доктора экономических наук или опыт практической работы по данному направлению. 1. После получения статьи редакцией она регистрируется, рассматривается редколлегией и направляется на рецензию специалистам по соответствующему профилю. Рецензент должен оценить: - научный уровень материала; - актуальность освещаемых вопросов; - новизну и информационность. - соответствие объема выбранной темы требованиям редакции. 2. В течение 15 рабочих дней статья должна быть рассмотрена рецензентом и его письменный отзыв должен быть оформлен в виде рецензии, которая должна отвечать следующим требованиям: - замечания и недоработки, нет ли элементов плагиата - следует ли материал опубликовать; - вернуть ли автору (авторам) для доработки; - направить ли материал на дополнительное рецензирование (с указанием возможных рецензентов); - или отклонить материал как непригодный для публикации (с обоснованием мотивации отказа). 3. При рекомендации «опубликовать материал после доработки...» должны быть указаны замечания (требования к данному материалу), которые являются обязательными, с точки зрения рецензента, и замечания, которые могут рассматриваться, как пожелания. 4. В случае несогласия с мнением рецензента автор статьи имеет право предоставить аргументированный ответ в редакцию журнала. Статья с изменениями на основе замечаний повторно направляется для согласования рецензенту. Если переработанная автором статья и одобренная рецензентом удовлетворяется требованиям редакционной коллегии, она публикуется в журнале.
---	--

Маълумот барои тамос:
Сармухаррир:
Асрорзода Убайдулло Саттор
Тел./факс: (+992 37) 2-34-88-02
E-Mail: dsx_ips@mail.ru

Қонишини сармухаррир:
Зоирзода Исломбек Сангмаҳмад
тел./факс: (+992 37) 2-34-88-02
E-Mail: majala.dbsst@gmail.com

Қотиби масъул:
Шохзода Назира Изатулло
Тел./факс: (+992 37) 2-34-88-02
E-Mail: majala.dbsst@gmail.com

Контактная информация:

Главный редактор журнала:
Асрорзода Убайдулло Саттор
Тел./факс: (+992 37) 2-34-88-02
E-Mail: dsx_ips@mail.ru

Зам. гл. редактора журнала:
Зоирзода Исломбек Сангмаҳмад
тел./факс: (+992 37) 2-34-88-02
E-Mail: majala.dbsst@gmail.com

Қонишини сармухаррир:
Шаропов Фарход Разоқович
Тел./факс: (+992) 935777900; (+992 37) 2-34-88-02
E-Mail: majala.dbsst@gmail.com

Зам. гл. редактора журнала:
Шаропов Фарход Разоқович
тел./факс: (+992) 935777900; (+992 37) 2-34-88-02
E-Mail: majala.dbsst@gmail.com

Ответственный секретарь журнала:
Шохзода Назира Изатулло
Тел./факс: (+992 37) 2-34-88-02
E-Mail: majala.dbsst@gmail.com

Contact information:

Editor-in-chief of the journal:
Asrorzoda Ubaidullo Sattor
Tel./Fax: (+992 37) 2-34-88-02
E-Mail: dsx_ips@mail.ru

Deputy editor-in-chief of the journal:
Zoirzoda Islombek Sangmahmad
Tel./Fax: (+992 37) 2-34-88-02
E-Mail: majala.dbsst@gmail.com

Deputy editor-in-chief of the journal:
Sharopov Farhod Razokovich
Tel./Fax: (+992) 935777900; (+992 37) 2-34-88-02
E-Mail: majala.dbsst@gmail.com

Executive Secretary of the Journal:
Shohzoda Nazira Izatullo
Tel./Fax: (+992 37) 2-34-88-02
E-Mail: majala.dbsst@gmail.com

Подписано в печать 30.03.2024. Бумага офсетная
Формат 60х84 1/8. Печат офсетная. Усл. печ. л. 21,53
Тираж 100 экз.

«СОҲИБКОР»,
г. Душанбе, ул. Борбад 48/5
